

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SIKIYÖNETİMLER

(DOKTORA TEZİ)

Hazırlayan
Gülben MAT

Danışman
Doç. Dr. Kemal ARI

İZMİR-2008

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘‘Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sıkıyönetimler’’ adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenler olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

...../...../2008

Gülben MAT

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün ...../...../2008 tarih ve ..... sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim Yönetmeliği'nin ..... maddesine göre, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Gülben MAT'ın "**Türkiye'de Çok Partili Dönemde Sıkıyönetimler**" konulu tezini incelemiş ve adayın ...../...../2008 tarihinde, saat ..... 'da jüri önünde tez savunmasını almıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ..... Olduğuna oy ..... ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

TEZ VERİ FORMU

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

TEZ VERİ FORMU

Tez No :

Konu :

Ünv.Kodu :

Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tezin yazarının

Soyadı: **MAT**

Adı: **Gülben**

Tezin Türkçe adı: **Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sıkıyönetimler**

Tezin Yabancı adı: **The Martial Laws In The Period Of Multi National Party In Turkey**

Tezin yapıldığı

Üniversite: **Dokuz Eylül Üniversitesi**

Enstitüsü: **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**

Yılı: **2008**

Tezin

Türü: **Doktora**

Dili: **Türkçe**

Sayfa Sayısı: 545

Referans Sayısı:

Tez Danışmanı

Doç Dr. Kemal ARI

Türkçe anahtar kelimeler:

İngilizce anahtar kelimeler:

1- Sıkıyönetim

1- Martial Law

2- Anayasa

2- Constitution

3- Ordu

3- Army

4- Olağanüstü hal

4- State of emergency

5- Güvenlik

5- Security

Yazarın İmzası:

Tarih: Kasım–2008

ÖNSÖZ

Olağanüstü hal rejimleri, demokratik hukuk devleti esaslarını içeren ulusal anayasaların ve bu anayasalara dayanan kanunların öngördüğü hukuki bir yönetim biçimidir. Sıkıyönetim de olağanüstü yönetim biçimlerinden biridir. Olağanüstü yönetim biçimlerine savaş hali, savaş tehlikesinin baş göstermesi, iç karışıklık ve ayaklanma gibi devletin ve toplumun güvenliğini sarsan durumlarda, büyük ekonomik bunalımlar ya da doğal afetlerle karşılaşıldığında başvurulmaktadır. Demokratik sivil yönetimlerin, ortaya çıkan problemlerin çözümünde yetersiz kalması, bütün hukuk sistemlerinde olağanüstü yönetim şekillerinin doğmasına yol açmıştır. Olağanüstü yönetim, devlete ve yürütmeye olağanüstü yetkiler getiren, karşılığında, temel hak ve özgürlüklerin önemli ölçülerde sınırlandırılması sonucunu ortaya çıkaran bir yönetim şeklidir.

Çalışmanın amacı, sıkıyönetimin ilan edildiği dönemlerdeki koşulları, yapılan uygulamaları, Sıkıyönetim Mahkemelerinde yargılamaların nedenlerini ve sonuçlarını, tarihsel süreç içerisinde değerlendirerek bilgi vermektir. Genelkurmay Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Komutanlığı arşivlerine yaptığımız başvurular değişik nedenlerle sonuçsuz kalmıştır. Çalışmada, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı Adli Müşavirlik Arşivi'nden temin edilen belgeler kullanılmıştır. Bunun yanında, Bakanlar Kurulu Kararları, TBMM Zabıt Cerideleri, TBMM Tutanak Dergileri ve Resmi Gazeteler başta olmak üzere, dönemin gazeteleri ile dergilerinde yer alan haberler taranmış, hatıralar ve konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir. Konu ile ilgili olarak malzemelerin çok ve dağınık olması, yapılan çalışmayı güçleştirmiştir.

Çalışmada, sıkıyönetim ve olağanüstü halin hukuki içeriği incelenmiş, Türk Anayasalarından konu ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Türkiye'de uygulanan sıkıyönetimin, tarihçesi üzerinde durulmuş ve 1940-1973 yılları arasındaki sıkıyönetim dönemleri incelenmiştir. Çalışmamızın kapsadığı dönemde, sıkıyönetimin ilan edilmesine neden olan olaylar, sıkıyönetimin ilanı ve uzatılması hakkında alınan kararlar,

yapılan tartışmalar anlatılmıştır. Türkiye II. Dünya Savaşı ve sonrasında aralıklarla da olsa uzun bir süre sıkıyönetim idaresinde yönetilmiştir.

ABD ve Avrupa’da yer alan bazı ülkelerde, olağanüstü halin tarihi gelişimi ve II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasındaki siyasi gelişmeler de anlatılmıştır. Türkiye’de sözü edilen dönemlerde siyasal gelişmeler anlatılırken, dış politikadan da genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Sıkıyönetim Mahkemelerinin kuruluş ve işleyişi hakkında bilgi verilmiş, Sıkıyönetim Mahkemelerinde görülen bazı davalara da yer verilmiştir. Sıkıyönetim bildirimleri üzerinde durulmuş, sıkıyönetimin siyasi, sosyal, eğitim ve ekonomik hayata etkileri anlatılmıştır.

Yapılan çalışma sırasında önerileri ile beni yönlendiren, Sıkıyönetim ve Sıkıyönetim Mahkemeleri konusunda bir çalışma yapmam gerektiği üzerinde duran ve desteğini esirgemeyen hocam Sayın Prof. Dr. Ergün Aybars’a ve sorduğum sorulara güler yüzü ile bıkmadan cevap veren Sayın Doç Dr. Kemal Arı’ya teşekkürü bir borç bilirim. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nün diğer akademik ve idari personeline; özellikle de Enstitü Sekreteri İbrahim Öney başta olmak üzere, Öğrenci İşlerinden Semra AYTEKİN FİDAN’a ve Enstitü Özel Kalem HÜLYA ÖZ YEŞİLÇİMEN’e bu uzun soluklu çalışmada desteklerini esirgemedikleri için çok teşekkür ederim. Bunun yanında; Kara Kuvvetleri Komutanlığı Adli Müşavirlik Arşivi çalışanlarına, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi çalışanlarına, Anayasa Mahkemesi Kütüphane ve Arşiv çalışanlarına, TBMM Kütüphanesi çalışanlarına ve İzmir Milli Kütüphane çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım. Çalışma sırasında yardımlarından dolayı Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü’nden meslektaşlarım Sayın Okt. Oktay ÇANAKLI’ya ve Sayın Okt. Mehmet Ali DURMUŞ’a teşekkürü borç bilirim. Özellikle bu yoğun çalışma döneminde bana inandıkları ve yanımda oldukları için aileme minnettarım.

ÖZET

Türkiye, 1945 yılında çok partili hayata geçtikten sonra hemen hemen her on yılda bir askeri müdahale deneyimi yaşamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında tek parti döneminde uygulanan politikalarla, sosyal ve ekonomik değişimlerin sonucunda, ülkede demokratik bir alt yapı gelişmiştir. 1945'te çok partili siyasi hayata geçiş, büyük bunalımlar olmadan gerçekleşmiştir. Ancak sonraki dönemlerde ortaya çıkan gelişmeler, farklılık göstermeye başlamıştır. 1945'ten sonraki dönem, aşırı siyasallaşma, siyasal partilerin kutuplaşması, hizipleşme, siyasal şiddet ve terörde artış, bürokraside bozulma ve ekonomik kriz gibi özellikler göstermiş ve bu dönemler askeri müdahale ile son bulmuştur. Tezde çok partili döneme geçişten, 1973 yılına kadar meydana gelen gelişmeler anlatılmıştır. Bu dönemde ilan edilen sıkıyönetim ve Sıkıyönetim Mahkemeleri, siyasi, sosyal ve hukuki yönleriyle anlatılmaya çalışılmıştır.

Sıkıyönetim, devletin ve toplumun karşılaştığı büyük tehlike ve bunalımlar nedeniyle başvuru alan "olağanüstü yönetim" şekillerinden biridir. Olağanüstü yönetim şekillerine savaş hali, savaş tehlikesinin baş göstermesi, iç karışıklık ve ayaklanma gibi devletin ve toplumun güvenliğini sarsan durumlarda ya da büyük ekonomik bunalımlar ve doğal afetlerle karşılaşıldığında başvurulmaktadır.

Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar, bütün anayasalarda sıkıyönetim yer almıştır. Cumhuriyetin ilk dönemleri ve sonrasında değişik nedenlerden dolayı sıkıyönetimin ilan edilmiştir. Tezde sıkıyönetimin ilan edildiği koşullar, yapılan uygulamalar ve sonuçları hakkında bilgi verilmiştir. Sıkıyönetim komutanları, yayınladıkları bildirimlerle uyulması gereken kuralları kamuoyuna açıklamışlardır. Tezde kamuoyuna yayınlanan bildirimlerden örnekler yer almaktadır.

Tez üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde; sıkıyönetim ve olağanüstü halin hukuki boyutu ve tarihçesi anlatılmıştır. Yabancı ülkelerde ilan edilen sıkıyönetimler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. İkinci bölümde; Türkiye'de 1945'ten sonraki çok partili dönemde sıkıyönetimin ilan edilmesi ve yapılan uygulamalar üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde; Sıkıyönetim Mahkemelerinin çalışma yöntemleri, bazı davalardan örnekler verilerek anlatılmıştır.

ABSTRACT

After beginning to experience Multi-Party Life, in 1945, Turkey witnessed military coup almost in every ten years. With the state policies implemented during the initial years of the Republic, in the time of single party life, one can say that democracy has developed in 1945 change from single party life to multi party life occurred without huge problems. Nevertheless, Events after these years was much different. The period after 1945 was full of much politization two headedness, rivalness, the increase in political violence and terror, bad trend of bureaucracy and economic crises, and at the end comes the military coups. In this thesis, the events from multi party system to the end of 1973 is covered. Political and social side of state of siege and Martial law court is mentioned.

State of siege is a kind of state governing implemented especially when state and people face a big social threat. This kind of government is used in the time of war, threat of war, civil war and uprising when the security of state and people are at risk or big economic crises or natural disasters.

Beginning from Ottoman Empire to Turkish Republic, each and every constitution mentioned about state of siege. It is known that in and after the initial years of Republic, state of siege is implemented due to the different reasons. This thesis gives information to reader about the conditions, implementations and result of these. Martial law Commanders made the instructions public by their order and explanations some of which exist also in this thesis.

This thesis includes 3 sections. In the first section, the history and law side of martial law is mentioned. Also, first section gives a little information about martial laws implemented by foreign states. The second section gives emphasis on multi party system period and declaration of martial law and some implementations during these period. The third section Martial law courts and the way of execution of these courts are covered by giving examples from real life.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: SIKIYÖNETİM VE OLAĞANÜSTÜ HAL'E GENEL BİR BAKIŞ	7
A. Sıkıyönetim ve Olağanüstü Hal'in Hukuki Yönü	7
1. Sıkıyönetim	8
2. Olağanüstü Hal.....	25
a) Olağanüstü Hallerin Hukuk Düzeni Üzerindeki Etkileri	40
b) Olağanüstü Hal Teorileri	40
(1) Zaruret Hakkı Teorisi (Notrecht)	42
(2) Siyasi Teori.....	45
c) Yabancı Ülkelerde Olağanüstü Hal Rejimleri	48
(1) İngiltere'deki Olağanüstü Hal Rejimleri.....	49
(2) Amerika Birleşik Devletleri'nde Olağanüstü Hal Rejimleri	51
(3) İsviçre'de Olağanüstü Hal Rejimleri	52
(4) Almanya'da Olağanüstü Hal Rejimleri.....	53
(5) Fransa'da Olağanüstü Hal Rejimleri	55
B. II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrasında Dünyadaki Gelişmelere Kısa Bir Bakış	56
1. Almanya	62
2. İtalya.....	65
3. İspanya	68
4. Portekiz	70
5. SSCB.....	71
6. ABD	74
7. Fransa.....	76
8. İngiltere	80
9. Yunanistan	81
C. Türkiye'de Sıkıyönetim ve Olağanüstü Hal'in Tarihi Gelişimi.....	85
1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sıkıyönetim	85

2. Milli Mücadele Dönemi'nde Sıkıyönetim	93
a) İstiklal Mahkemeleri	94
3. Tek Parti Döneminde Sıkıyönetim (1923-1946)	106
a) Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı Dönemi (1923-1938)	106
(1) Şeyh Sait İsyanı.....	110
(2) Menemen Olayı.....	123
(3) Dersim İsyanı	139
b) İsmet İnönü'nün Milli Şef Dönemi (1938-1946)	145
(1) II. Dünya Savaşı Yıllarında Sıkıyönetim Uygulamaları	152
(2) Tan Olayı.....	179
II. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SIKIYÖNETİMLER	
.....	192
A. Çok Partili Hayata Geçişte İsmet İnönü Dönemi (1946-1950).....	192
B. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960).....	213
1. 6-7 Eylül Olayları	223
a) 6-7 Eylül ile ilgili bazı bildirimler	256
2. Demokrat Parti Döneminde Dış Politika	260
C. 27 Mayıs Dönemi ve Sonrası (1960-1970)	265
1. 27 Mayıs 1960	265
2. 22 Şubat 1962.....	299
3. 21-22 Mayıs 1963	301
4. Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti	311
5. Yeni Siyasi Partiler	313
a) Cumhuriyetçi Güven Partisi.....	313
b) Adalet Partisi	314
c) Yeni Türkiye Partisi	315
d) Türkiye İşçi Partisi	315
e) Demokratik Parti	316
f) Milliyetçi Hareket Partisi.....	317
g) Milli Nizam Partisi.....	317

6. 1960-1963 yılları arasında yayımlanan sıkıyönetim bildirilerinden örnekler	317
7. 1960 ve Sonrasında Dış Politika.....	321
D. Öncesi ve Sonrasıyla 12 Mart Dönemi (1970-1973)	326
1. Partilerin Sıkıyönetime Bakışı	368
2. Terör ve Terörizm.....	376
3. 1970 Yılında Yayımlanan Sıkıyönetim Bildirilerinden Örnekler.....	379
4. 1971 Yılında Yayımlanan Sıkıyönetim Bildirilerinden Örnekler.....	382
III. BÖLÜM: SIKIYÖNETİM VE SIKIYÖNETİM MAHKEMELERİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	408
A. Hukuki Açıdan Değerlendirilmesi	408
1. 1876 Kanun-i Esasi’de Sıkıyönetim Mahkemeleri.....	410
2. 1921 Anayasası’nda Sıkıyönetim Mahkemeleri	412
3. 1924 Anayasası’nda Sıkıyönetim Mahkemeleri	412
4. 1961 Anayasası’nda Sıkıyönetim Mahkemeleri	415
5. II. Dünya Savaşı Sırasında ve Sonrasında Sıkıyönetim Mahkemelerinde Görülen Davalardan Bazıları.....	432
a) Irkçılık – Turancılık Davası.....	432
b) Ali İhsan Sabis Davası.....	448
c) Kıbrıs Türktür Cemiyeti Davası.....	451
d) Talat Aydemir Davası	454
e) DİSK Davası	464
f) Madanoğlu Davası	466
g) Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) Davası	475
h) Dev-Genç Davası.....	482
B. Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi	484
1. Siyasi Açıdan Değerlendirilmesi	484
2. Sosyal ve Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi.....	491
SONUÇ.....	521
KAYNAKÇA	531

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.tez	: Adı Geçen Tez
A.g.y.	: Adı Geçen Yer
ABD	: Amerika Birleşik Devleti
AP	: Adalet Partisi
As.MUK	: Askeri Muhakeme Usul Kanunu
AÜ	: Ankara Üniversitesi
B	: Birleşim
BM	: Birleşmiş Milletler
Bnb.	: Binbaşı
b.y.yok	: Basım yeri yok
C	: Cilt
CENTO	: Central Treaty Organization
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
DEV-GENÇ	: Devrimci Gençlik Derneği
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
FKF	: Fikir Kulüpleri Federasyonu
HP	: Hürriyet Partisi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
Korg.	: Korgeneral
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MC	: Milliyetçi Cephe
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu

MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
No	: Numara
Nu	: Numara
O	: Oturum
OHAL	: Olağanüstü hal
Org.	: Orgeneral
s	: sayfa, sayfadan sayfaya
S	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
THKO	: Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TÖB-DER	: Türkiye Öğretmenler Birliği Derneği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKEP	: Türkiye Sosyalist Komünist Enternasyonal Partisi
TSP	: Türkiye Sosyalist Partisi
T	: Tertip
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı, ve diğerleri
Yb.	: Yarbay
y.y.yok	: Yayın yeri yok, yayın yılı yok
YTP	: Yeni Türkiye Partisi
Yzb.	: Yüzbaşı

GİRİŞ

Türk tarihinde ordunun her zaman önemli bir yeri olmuştur. Bunun böyle olmasında etkili olan tarihi nedenler şunlardır: 1- Devlet geleneği etkisi, 2- Hareketli bir askeri hayat yaşama zorunluluğunun, orduyu ve askeri ön planda tutması, 3- Batılılaşma hareketlerinin yapıldığı dönemde askerlik sınıfının önemli bir konumda tutulması ve geliştirilmesidir¹. Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumu da ordunun güçlü olmasını gerektirmiş ve aynı zamanda bazı olayların oluşumunda ve gelişiminde yer almasına neden olmuştur.

Anayasada olağanüstü hal ve sıkıyönetim olmak üzere iki tür olağanüstü hal yönetimi tanımlanmıştır. Olağanüstü hallerde, topluma bütünüyle hukuk dışı bir takım güçlerin egemen olmasını önlemek amacıyla, olağanüstü yönetim usullerine başvurulmaktadır. Olağanüstü hallerin en belirgin özelliği, temel hak ve hürriyetlere, olağan dönemlere kıyasla büyük ölçüde bazı sınırlamaların getirilmesidir.

Sıkıyönetim, iç ve dış güvenliği tehlikeye düşüren koşulların ortaya çıkması durumunda temel hak ve özgürlüklerin geçici bir süre için kısıtlandığı ya da kullanılmasının durdurulduğu, kolluk görev ve yetkilerinin sivil yönetim makamlarından askeri makamlara geçtiği, bazı suçların ve sanıklarının askeri mahkemelerde yargılandığı olağanüstü yönetim biçimidir. Hukukî sonuçları açısından ülkelere ya da hukuk sistemlerine göre değişiklik göstermekle birlikte sıkıyönetimin ayırt edici özelliği, kolluk görev ve yetkilerinin sivil makamlardan askeri makamlara geçmesidir.

Ordunun vatandaşlarla olan ilişkisi sıkıyönetim ile ortaya çıkmaktadır. Sıkıyönetimin ilanındaki amaç, memleketin bütününe veya bir kısmının askeri otoritenin yönetimine girmesidir. Sıkıyönetim ya da örfi idare, kuşatma altında bulunan bir kale komutanının, kale halkını kuşatmanın icap ve zaruretlerine uydurmak için onları tabi tutmak zorunda kalacağı sıkı ve sert yönetimi ifade etmektedir².

Normal kanuna bağlı olmayan bir idare tarzını ifade eden Örfi İdare deyimini yerine Batılılar, “muhasara hali” deyimini kullanmıştır. Muhasara ifadesinin bizdeki

¹ Bahri Savcı, “Türkiye’de Devlet Hayatında Askeri Mahiyetin ve Tesirin Seyrine Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XVI, Eylül 1961, No:3, s.39-40

² M.Turgut Efe, **Türkiye’de Sıkıyönetim ve Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri**, Danışman: Doç. Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu, (Basılmamış Doktora Tezi), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, s. 5-6

anlamı, 1253 sayılı Askeri Ceza Kanunu'nun 27. bendinin 1. maddesinde açıkça belirtilmiştir: "Her bir mahsur ve yolu maktu (kesilmiş) kale". Batı dillerinde ise kalelere karşı hücumla geçilmiş olması hali ile kalenin tamamıyla kuşatılmış olması yani kalenin hariçle olan münasebetlerinin tamamıyla kesilmiş olması hali, ayrı şekillerde ifade edilmektedir. "Örfi İdareyi" ifade eden deyim, kaleye karşı hücumla geçilmiş olması anlamına gelen deyimden alınmıştır. Böyle bir kuşatma halinde yönetim, sivil kuvvetlerin elinden alınarak askeri kuvvetlere verilmektedir. Bu durum savaş zamanında ortaya çıkar. Fakat barış zamanında da "muhasara hali" yani örfi idare hali fesat ve isyan hallerinde, iç veya dış emniyetin tehlikede bulunması hallerinde, anayasa hükümleri dahilinde ilan edilebilir ve şehir veya bölgenin asayışı ve inzibatı askeri idare altına alınır. Ancak Örfi İdare altına konan şehir veya bölgede sivil yönetim tamamen ortadan kalkmaz; sivil yönetim ya da mülki idare, askeri idareye geçmeyen yetkileri kullanmayı sürdürür³.

Bülent Daver, *"fevkalade hallerde, icra organına yetki vermektan kaçınılmalıdır. Tesirli bir murakabe cihazı ile donatılmak şartıyla fevkalade hal rejimleri hürriyetleri boğmayacak, fakat camianın varlığını kurtaracak meşru bir nizam olabilir. Bunun aksine hareket edildiği takdirde Lort Brabazon'un biraz da teessürle söylediği gibi, idare edenler tarafından, idare edenler için bir hükümet tarzı ile ve bir adım ötede, diktatörlük rejimlerinin soğuk maskesi ile karşılaşacaktır"* demiştir⁴.

Ragıp Sarıca'ya göre *"Örfi İdare ilanının ortaya koyduğu rejim, hukuk hariçinde bir rejim veya diktatörlük addedilemez. Örfi idare ilanı ile tatbiki icap eden rejim istisnai fakat hukuk kaideleri ile muayyen hukuki bir rejimdir. Diğer bir ifadeyle idare-i örfiye rejimi tamamen kanuni yani muayyen hukuk kaidelerine bağlı bir rejimdir"*⁵.

Hasan Refik Ertuğ da aynı görüşe katılmakla beraber şunu ifade etmektedir: *"Devlet müessesesi kadar eski olan fevkalade hal rejimlerinin tatbikine geçilmesi, bir devletin hukuka bağlılığı vasfını izale eden bir durum ihdas etmez. Her türlü fev-*

³ Efe, a.g.tez, s.6

⁴ Bülent Daver, **Fevkalade Hal Rejimleri (Türkiye'de ve Yabancı Memleketlerde)**, Ankara, 1961, s.130-132

⁵ Ragıp Sarıca, **Fransa'da ve Türkiye'de Örfi İdare Rejimi**, İstanbul, 1941, s.4

kalade hal rejimleri, ya önceden anayasalarda veya diğer kanunlarda derpiş edilmiştir. Yahut da böyle bir halin vukuunda hükümetin yapacağı müracaat üzerinde yetkili makamlar tarafından verilmiş kanuni yetkilere dayanılarak ilan olunur. Bu itibarla fevkalade hal rejimlerini keyfi idarelerle karıştırmamak, onlara benzetmemek lazımdır”⁶.

İlhan Arsel’e göre, “Sıkıyönetim, demokratik cemiyetlerde hür müesseselerin muayyen hallerde bekasını temin bakımından zaruri addedilmiştir. Ancak sıkıyönetim son derece vahim haller zuhur ettiği zaman ihdas olunabilmeli ve olunduktan sonra da meşrutiyetini muhafaza edilebilmelidir”⁷.

Kemal Gözler’e göre, Sıkıyönetim Olağanüstü hal ilanını gerektiren sebeplerden daha vahim sebeplerle ilan olunan geçici olarak temel hak ve hürriyetlerin kısmen veya tamamen durdurulmasına veya Anayasada öngörülen güvencelere aykırı önlemler alınmasına olanak tanıyan ve kolluk yetkilerinin askeri makamlara geçmesi sonucunu doğuran bir olağanüstü yönetim şeklidir⁸.

Sıkıyönetim “ana hak ve hürriyetleri muvakkat bir zaman için takyit veya talık eden ve mülki idare ve zabıta yerine askeri bir idare ve askeri bir polis fonksiyonunu ikame eyleyen ve bazı suçluların muhakeme mercileri olmak üzere askeri bir takım mahkemelerin de ihdasını tazammun eyleyen fevkalade bir polis rejimidir”⁹.

Olağanüstü yönetim biçimi olan sıkıyönetimde şu özellikler yer almaktadır¹⁰:

- a- Kolluk görev ve yetkileri sivil idareden askeri makamlara geçer.
- b- Sıkıyönetim idaresi yetkilileri (sıkıyönetim komutanı gibi) anayasada öngörülen olağanüstü yetkilerle donatılır.
- c- Temel hak ve özgürlüklerin kullanılması, geçici bir süre için sınırlandırılabilir ve durdurulabilir.
- d- Bazı suçların sanıkları, adli yargıya dahil normal mahkemeler yerine sıkıyönetim askeri mahkemelerinde yargılanır.

⁶ Hasan Refik Ertuğ, “Fevkalade Hal Rejimleri”, *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, C.III, S.1-2, s.67-68

⁷ İlhan Arsel, *Türk Anayasa Hukuku’nun Umumi Esasları*, Ankara,1965, s.5-6

⁸ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa, 2006, s.327

⁹ Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları III*, İstanbul, 1967, s.1500

¹⁰ Sarıca, *a.g.e.*, s.27

e- Uygulanan rejim, olağan olmayıp istisnaidir, belli bir süre ile tahdit edilir, hukuka ve kanuna dayanmaktadır.

Sıkıyönetim ancak Bakanlar Kurulu tarafından ilan edilmektedir. Bu yetki Anayasa tarafından üç bakımdan sınırlandırılmıştır: Bir kere Bakanlar Kurulu'nun sıkıyönetim kararı derhal yürürlüğe girmekle beraber TBMM onayına bağlıdır. Bakanlar Kurulu, en çok bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edebilir ve gerekli gördüğü takdirde bu süreyi kısaltabileceği gibi tamamen de kaldırabilir. Sıkıyönetim halinin bir aydan fazla sürmesi halinde TBMM her defasında iki ayı geçmemek üzere bu yönetimi uzatabilir. Bakanlar Kurulu, sıkıyönetimi yurt genelinde ya da bazı bölgelerde ilan edebilir. Sıkıyönetim Kanunu'na göre kolluk yetkilerinin geçeceği askeri makam, sıkıyönetim bölgesindeki herhangi bir askeri makam değildir. 3832 ve sonradan çıkarılan 1402 sayılı sıkıyönetim kanununda yer alan usullere göre sıkıyönetim komutanı ve emrindeki görevliler atanmaktadır.

Sıkıyönetimin amacı; sıkıyönetimi gerektiren nedenlerin ortadan kaldırılması ve kamu düzeninin daha etkili bir biçimde korunmasıdır. Sıkıyönetim keyfi değil, kuvvetini ve menşeyini Anayasa'dan ve anayasaya dayanılarak çıkarılan sıkıyönetim kanunundan alan bir yönetimdir.

İsmet Giritli, sıkıyönetim ilanı kararının Danıştay'ın yargısal denetimine tabi olacağını ileri sürmekte ve bunu da Anayasanın yargı denetimini düzenleyen 114. maddesindeki "*idarenin hiçbir eylem ve işleminin hiçbir halde yargı denetimi dışında bırakılmayacağı*" hükmüne dayandırmaktadır.

Sıkıyönetim ilanından sonra uygulanacak yönetim zabıta kolluk görev ve yetkilerinin zorunluluklarla sınırlandırılması gerekmektedir. Sıkıyönetim makamları sadece kamu düzenini sağlaması için faydalı hatta zorunlu önlemleri almakla yetinmeli, vatandaşın gezip dolaşması gibi özgürlüklerini kısıtlamamalıdır¹¹.

Sıkıyönetim ile Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinin hukuki statüsünü belirleyen anayasal ve yasal mevzuatın iç içe olması, birinin diğerinden bağımsız biçimde incelenmesine imkan vermemektedir. Sıkıyönetim ve sıkıyönetim mahkemelerinin

---

¹¹ İsmet Giritli, "Düşünenlerin Düşünceleri", **Milliyet**, 26 Haziran 1970

hukuki kısmı, yargısal denetimi vb. konular daha çok hukukçuların çalışma alanına girmektedir. Bu çalışmada Anayasa, hukuk kuralları, ilgili yönetmelikler, konuyla ilgili yapılan tezler incelenerek dönemi etkileyen iç ve dış politika konuları, olaylar, Türkiye’de sıkıyönetimin tarihçesi, sıkıyönetim mahkemelerinin kurulması, mahkemelerin çalışma yöntemleri hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada konunun ana hatlarıyla hukuki çerçevesi çizilmiştir. Bunun için olağanüstü yönetim biçimleri açıklanmış, ABD ve Avrupa’daki olağanüstü yönetimler hakkında bilgi verilmiştir. Avrupa’nın bazı ülkelerinde ve ABD’de de savaş zamanlarında, buhranlı dönemlerde olağanüstü hal yönetimlerine başvurulmuştur. Fransa, Kıta Avrupa’sında, ilk defa 1791 yılında çıkardığı bir kanunla sıkıyönetimi düzenleyen bir devlet olmuştur.

Türkiye’de iç politikadaki gelişmeler dış politika ile birlikte anlatılmış, böylece iç ve dış politik gelişmelerin zaman zaman birbirleriyle örtüşükleri görülmüştür. Dış politikadaki gelişmeler, sıkıyönetim ilan edilen dönemlerin koşulları, yapılan sıkıyönetim uygulamaları, yayınlanan sıkıyönetim bildirimleri, sıkıyönetim mahkemelerinin kurulması, yargılamaların nedenleri, bazı davalar ve sonuçları tarihi süreç içerisinde değerlendirilerek anlatılmış, ayrıca sıkıyönetimin gündelik hayatı nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Çalışmamızda sıkıyönetimin ilan edilmesinde en önemli etkenlerden biri olan terör ve anarşi hakkında da bilgiler verilmiştir.

Çalışma konusuyla ilgili olarak ilgili arşivlerden yararlanmak için müracaatlar yapılmış, bunların bir kısmından olumlu, bir kısmından da olumsuz yanıtlar alınmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan konuyla ilgili belgelerden yararlanılmıştır. Kara Kuvvetleri Komutanlığı Adli Müşavirlik Arşivinden de Sıkıyönetim Mahkemelerinde görülen bazı davaların, gerekçeli hükümleri alınmıştır. Arşivde davalarla ilgili binlerce dosya olmasına karşın, dosyalarda fon kodu, dosya numarası ya da gömlek numarası gibi bir numaralandırmanın olmaması dikkat çekicidir. Bunların dışında genelde hukukçuların hazırladığı tezler, resmi yayınlar, dergiler, gazeteler ve hatıralardan yola çıkarak değerlendirme yapılmış, bu sahalarda malzemenin bol olması, verilen bilgilerin zaman zaman birbirleriyle çelişmesi ya da verilerin sa-

dece bir dönemi kapsaması, çalışma sürecinde zaman zaman zorluklara neden olmuştur.

I. BÖLÜM: SIKIYÖNETİM VE OLAĞANÜSTÜ HAL'E GENEL BİR BAKIŞ

A. Sıkıyönetim ve Olağanüstü Hal'in Hukuki Yönü

Toplumlar, kamu düzenini şiddetli ve yaygın bir şekilde sarsan, gittikçe devletin varlığını tehdit eden bunalımlarla, zaman zaman tehlikeli durumlara karşılaşılabilmektedirler. Bu gibi durumlarda olağan hukuk kuralları yetersiz kalmaktadır. Olağanüstü haller diye adlandırılan bu hallerde topluma bütünüyle hukuk dışı bir takım güçlerin egemen olmasını önlemek için olağanüstü yönetim usullerine başvurmak zorunlu veya kaçınılmazdır. Olağanüstü hallerin en önemli özelliği temel hak ve özgürlüklere bazı sınırlamaların getirilmesidir. Bunun yanında mali ya da bedensel yükümlülükler de getirilebilir. Örneğin, bazı malların müsadere edilmesi ya da çalışma yükümlülüğü konması gibi. Olağanüstü hallerin bir kısmı tamamıyla insan kontrolü dışındaki nedenlerden kaynaklanabilir ki deprem, sel baskını, volkan patlaması gibi olaylar, yönetimin kontrolü dışındaki olaylardır. Bir kısmı da savaş, yaygın şiddet hareketi, büyük ekonomik bunalımlardan oluşmaktadır. Toplumun varlığını ve esenliğini tehlikeye sokan veya kamu düzenini yaygın biçimde sarsan durumlara genel olarak olağanüstü haller adı verilmektedir. Karşılaşılan tehlike ne kadar büyük olursa olsun, hukuk temeline dayanan bir toplumda, sınırsız ve denetimsiz keyfi bir baskı rejiminin kurulması hiçbir zaman söz konusu değildir¹².

Bir devletin varlığının tehlikeye girmesi, hukuk ve kanun düzeninde gedikler açılması durumunda, yöntem ve sistem farkları saklı kalmak koşuluyla hükümetlere bazı yetkiler tanınmıştır. En gelişmiş ülkelerin anayasalarında da bu böyledir. Hükümetler bu tür yetkileri kullandığı zaman “olağanüstü hal” rejimleri ortaya çıkar. Olağanüstü Hal rejimleri denildiğinde sıkıyönetim de akla gelmektedir. Sıkıyönetim hemen hemen her ülkede uygulanmaya başlamış; gerek ortaya çıkış nedenlerinde gerekse kuruluş ve işleyişinde birçok noktada benzerlik meydana gelmiştir. Bununla birlikte her ülkede sıkıyönetimin yanında bazı özel rejimler de oluşturulmuş ve zaman zaman da uygulanmıştır¹³.

---

¹² Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara, 1993, s.243

¹³Ertuğ, **a.g.m.**, s.68

Demokratik hukuk devleti anlayışının geçerli olduğu devletlerde, olağanüstü yönetim biçimleri hukuk kurallarıyla sağlanır. Bu nedenle anayasalar olağan yönetim biçimini düzenleyen kuralların yanında, olağanüstü yönetim biçimini düzenleyen kurallara da yer vermişlerdir. Ülkemizde de olağanüstü yönetim biçimleri Anayasalarımızda öngörülmüş ve düzenlenmiştir. Olağanüstü durumlarda uygulanacak olan yönetim biçimleri şunlardır: Sıkıyönetim, Olağanüstü Hal, Seferberlik ve Savaş halidir¹⁴.

1. Sıkıyönetim

Bir memlekette normal hayat şartlarını bozan bir halin ortaya çıkması üzerine, vatandaşlar ve yabancılar için Anayasa ile tanınmış olan haklardan ve hürriyetlerden bazılarının veya tamamının, geçici olarak kaldırılmasına veya sınırlarının daraltılmasına Sıkıyönetim denilmektedir¹⁵. Hukuk dilinde önceleri bu yönetime İdare-i Örfiye ilanı salâhiyeti denilmiş, daha sonraları terim Örfi İdare şeklinde kullanılmış, Anayasadaki terimlerin sadeleştirilmesi üzerine Sıkıyönetim terimi kabul edilmiştir.

Türk Hukuk Lügati'nde sıkıyönetim: *“Devletin mevcudiyetini tehlikeye düşürecek kadar ciddi ve vahim bir tehdit karşısında millî varlığı himaye ve müdafaa için idare ve adliye organlarının mevzuatı ve vasıtaları kafi gelmeyen hallerde, müracaat olunan ve fevkalade tedbirleri tazammun eden idare sistemidir. Anayasaya göre örfi idare harp halinde veya harbi icap ettirecek bir vaziyet çıkınca veya isyan zuhurunda yahut vatan ve cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve filî teşebbüsleri teyyid eden emareler görüldükte ilan olunur. Örfi idare altına alınan yerlerde emniyet ve asayişe taalluk eden zabita salâhiyetleri ve vazifeleri askerî makamlara intikal eder. Örfi idare altına alınan yerlerde askerî idare masuniyet ve hürriyetleri takyitte salâhiyetlidir”* şeklinde tanımlanmaktadır¹⁶.

Diğer sözlüklere de bakacak olursak; *“Örfi İdare: sıkıyönetim demektir. ‘İdare-i Örfiye’ olarak da ifade olunur. Savaş hali, savaşı gerektirecek bir durum baş göstermesi, ayaklanma olması, vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir*

¹⁴ Zafer Üskül, “Olağanüstü Hal”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.XIV, İst., 1996, s.1170

¹⁵ Ertuğ, *a.g.m.*, s.69

¹⁶ *Türk Hukuk Lügati*, Ankara, 1991, s.275

kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması sebepleri ile milli varlığın müdafaa ve himayesi için fevkalade tedbirlerin alındığı bir idare sistemidir”¹⁷.

Ejder Yılmaz’ın hazırladığı sözlükte de “sıkıyönetim, savaş durumu, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten ve dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasanın tanıdığı demokratik düzeni veya temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketleri hakkında kesin belirtilerin ortaya çıkması durumunda Bakanlar Kurulu’nun yurdun bir veya birkaç bölgesinde uygulamaya karar verdiği olağanüstü yönetim biçimidir” denmektedir¹⁸.

Meydan Larousse’de ise şu şekilde tanımlanmıştır: “Anayasanın tespit ettiği belirli şartların gerçekleşmesi halinde, temel hak ve hürriyetleri geçici bir süre için kısıtlayan veya kullanılmasını erteleyen ve mülki idare ve zabitanın yerine askeri bir idare ve zabıtayı getiren olağanüstü polis rejimidir. Ancak diğer olağanüstü hal rejimlerinden farklı niteliktedir, çünkü esas bakımından kamu düzeni ve güvenliğiyle doğrudan ilgilidir”¹⁹.

Sıkıyönetimin başka bir tanımını da şöyle yapabiliriz: Kaynağını anayasadan alan, belirli şartlar ve usuller içinde uygulanan ve hükümete askeri otorite eliyle gerekli sıkı tedbirleri almak ve bazı hürriyetleri kısmak imkânını veren özel bir hukuk rejimidir²⁰. Bazen öyle büyük krizler ortaya çıkabilir ki bunları atlatabilmek, devletin varlığını ve güvenliğini koruyabilmek için sıkıyönetimin ötesinde normal hukuk ve anayasa düzenini aşan önlemler almak gereklidir. I. ve II. Dünya Savaşları ile iki savaş arasında dünyayı sarsan büyük ekonomik bunalım, meydana gelen büyük krizlere örnek gösterilebilir.

---

¹⁷ Hilmi Ergüney, *Türk Hukukunda Lügat ve İstılahlar*, İstanbul, 1973, s.374

¹⁸ Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, Ankara, 1982, s.417

¹⁹ Sıkıyönetim, *Meydan Larousse (Büyük Lügat ve Ansiklopedi)*, C.XI, İstanbul, 1981, s.259-260

²⁰ Kapani, *a.g.e.*, s.241

Sıkıyönetim terimi, İngilizce’de ‘martial law’, Fransızca’da ‘l’etat de siége’ ve Almanca’da ‘belagerungszustand’ terimleriyle karşılanmaktadır²¹.

Örfi İdare olarak da bilinen sıkıyönetim rejiminin en belirgin özelliklerini; temel hak ve özgürlüklerin geçici bir süre için sınırlandırılması ya da kullanılmalarının durdurulması, kolluk görev ve yetkilerinin sivil yönetim makamlarından askeri makamlara geçmesi, bazı suçların sanıklarının askeri mahkemelerde yargılanması olarak sıralamak mümkündür²².

Devletin emniyetine ve varlığına karşı bir tehdidin var olması, her zaman yetkilerin yürütme organının elinde toplanması gereğini beraberinde getirmiştir. Bu durum “etkinlik” ve “aciliyet” bakımından yürütme organının; devlet otoritesinin yetkili gücü olmasıyla kolaylıkla kendini göstermektedir. Gerçekten savaş ya da ciddi bir iç krizden doğmuş olan problemlerin hızlı bir şekilde çözümlenmeleri gerekmektedir. Meclisteki görüşmelerin uzun ve yavaş sürmesi, meclisin, devleti korumak için acil önlemleri zamanında alamamasına neden olmaktadır. Bu durum karşısında, yürütme-yi güçlendirmek için istisnai yetkiler verilmesine başvurulmuştur. Normal zamanlarda yürütmede olmayan yetkilerin, yürütme organına verilmesini gerekli kılmıştır.

Sıkıyönetim, hukuki açıdan üç özelliği kapsamaktadır²³:

- a) Kolluk (zabıta) görev ve yetkilerinin askeri makamlara geçmesi,
- b) Temel hak ve hürriyetlerin kayıtlanması ya da durdurulması,
- c) Bazı suçların sıkıyönetim askeri mahkemelerinde yargılanmasıdır.

Osmanlı Devleti’nde Kanun-i Esasi’nin 113. maddesi; sıkıyönetim halinde yasaların ve devlet düzeninin askıya alınmasını, sıkıyönetim ilan edilen bölgelerin

---

²¹ Ertuğ, **a.g.m.**, s.69 ayrıca bkz., **Türk Hukuk Lüğati**, Ankara, 1991, s.275; **martial law**, örfi idare, sıkıyönetim, Mustafa Ovacık, **İngilizce-Türkçe Hukuk Sözlüğü**, Ankara, 1964, s.225; Pars Tuğlacı’nın hazırladığı sözlükte de şu ifadeler yer almaktadır: **siege(n) (F. siége)**: muhasara, ikamet yeri, rütbe, mertebe; **state of siege(pol.)**: sıkıyönetim, örfi idare, muhasara hali (s.464); **martial law**: örfi idare hukuku (s.289); Pars Tuğlacı, **İktisadi ve Hukuki Terimler Sözlüğü (A Dictionary of Economic and Legal Terms)**, (İngilizce, Fransızca, Türkçe), İstanbul, 1965, s.289-s.464; Almanca; **belagerungszustand (m-stande)**:örfi idare, **belagerungsden~verkünden**:örfi idare ilan etmek, **belagerung (f (-en))**; kuşatma, abluka, muhasara anlamlarına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için; Taner Akgün, **Hukuk ile ilgili Terimler Sözlüğü (Almanca-Türkçe;Türkçe-Almanca)**, İstanbul, 1999, s.78

²² “Sıkıyönetim”, **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C.XIX, İstanbul, 1990, s.330

²³ Özbudun, **a.g.e.**, s.332

özel düzenleme ile yönetilmesini öngörmektedir. 113. maddede sıkıyönetim ilan ve sebepleri somut biçimde belirtilmemiş, sıkıyönetim şartlarının oluşup, oluşmadığı hükümetin takdirine bırakılmıştır. Bunun dışında, sıkıyönetim süresinin somut bir zaman dilimi ile sınırlandırılmamış olması da sıkıyönetimin geçici bir rejim olma özelliği ile bağdaşmayan önemli bir eksikliktir. Daha da önemlisi 113. maddenin, “hükümetin emniyetini ihlal ettikleri polis soruşturması ile belirlenenlerin yargılanmasına dahi gerek görülmeksizin padişah tarafından sürgüne yollanılabilmesi” doğrultusundaki hükümdür. 1876 yılında hazırlanan Kanun-i Esasi'nin öngördüğü sıkıyönetim, hukuki ve kanuni bir rejim olmaktan ziyade, yönetimin hukuk dışına çıkmasına imkân veren bir rejim şekli olmuştur²⁴.

Sıkıyönetim ilan ve uygulamaları, Kanun-i Esasi'nin 36. maddesinin verdiği yetkiye dayanılarak hükümet tarafından çıkarılan kararnamelere (muvakkat kanunlara) göre yapılmıştır. 36. madde gereğince çıkarılan muvakkat kanunların, yine aynı maddenin öngördüğü biçimde Kanun-i Esasi'ye uygun olması gerekmektedir.

Kanun-i Esasi'nin yürürlükte olduğu dönemde sıkıyönetim yargısı “Divan-ı Harbi Örfi” isimli askeri mahkemeler tarafından yürütülmüştür. Bu mahkemelerin kuruluş biçimi, hâkimlik niteliğine sahip olmayan subaylardan oluşan yapısı, soruşturma ve yargılama usulü; hukuk devleti, tabii yargı yolu, mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı ilkelerine tamamen aykırıdır²⁵. Yine bu mahkemelerden verilen hükümlerin temyizinin kabil olmaması ya da bazı dönemlerde belli kayıtlarla temyize imkân verilmesi de hukuk devleti ilkesini ve sanığın savunma hakkını ihlal eden bir başka husustur.

Kanun-i Esasi'nin 89. maddesi ile “tabii yargı yolu ve tabii hâkim” ilkelerine aykırı olağanüstü mahkemelerin kurulması yasaklanmasına rağmen, sıkıyönetim askeri mahkemeleri ve istiklal mahkemeleri bu ilkelere aykırı biçimde kurulup görev-

---

²⁴ Efe, **a.g.tez.**, s.345-346

²⁵ Serap Yazıcı, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Anayasal Etkileri**, Danışman: Prof. Dr. Ergun Özbudun, AÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış doktora tezi), Ankara, 1995, s.102-106

lendirilmiş, ancak mevcut anayasal sistem içinde anayasa yargısına yer verilmediğinden, bu mahkemelerin Kanun-i Esasi'ye aykırılığı öne sürülmemiştir²⁶.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, kuvvetler birliği ilkesine dayanmış olup, olağanüstü dönemin bir anayasasıdır. Kısa olarak hazırlanan 1921 Anayasası'nda sıkıyönetimle ilgili olarak herhangi bir madde yoktur. Olağanüstü hal ve sıkıyönetimle ilgili uygulamalar, 1876 Anayasası ve sonrasında çıkarılan kararnameler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 86. maddesi, Sıkıyönetim Kanunu ile ilgilidir. Sıkıyönetimin ilanı Bakanlar Kurulu'na yani hükümete aittir. 1340 (1924) Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 86. maddesi sıkıyönetimi şöyle tarif etmiştir: "*İdare-i örfiye, şahıs ve ikametgâh masuniyetlerinin, matbuat, müraselat, cemiyet, şirket hürriyetlerinin muvakkaten takyit veya taliki demektir*"²⁷. Tanımın bazı yönlerden eksik olduğu görülmektedir. Çünkü örfi idarenin doğurduğu sonuçlara göre tanım yapılmaktadır. Sıkıyönetimin ortaya çıkışı ve nasıl ortadan kaldırılacağı konularına değinilmemiştir. Sıkıyönetimin bir kısmı hakkında bilgi vermektedir²⁸. Bu konuya Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun "Türklerin Hukuku Ammesi" kısmında değinildiğinden, sıkıyönetimin daha çok vatandaşların kamu hukuku alanında meydana getirdiği sonuçlar üzerinde durulmuştur. Bu kısımda sıkıyönetimin ortaya çıkardığı sonuçlardan söz edilmektedir.

1924 Anayasası'nın 86. maddesinde de "*Sıkıyönetim, kişi ve konu dokunulmazlığının basın, gönderişme, dernek, ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir*" şeklinde tanımlanmıştır²⁹. 1961 ve 1982 Anayasaları'nda sıkıyönetimin tarifi yapılmamış, ancak sıkıyönetimin olağanüstü yönetim usullerinden biri olduğu ve ancak savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun ortaya çıkması, ayaklanma olması ya da vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve ey-

---

²⁶ Efe, a.g.tez, s.347

²⁷ **Teşkilâtı Esasiye Kanunu**, Kanun Nu.: 491, Kabul Tarihi : 20/4/1340 (1924)

²⁸ Sarıca, a.g.e., s.2

²⁹ Suna Kili-A.Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul, 2000, s.138 "*İdare-i Örfiye, şahsi ve ikametgâh masuniyetlerinin, matbuat, müraselat, cemiyet, şirket hürriyetlerinin muvakkaten takyit veya taliki demektir*" şeklinde tanımlanmıştır. **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu**, Kanun Nu.: 491, Kabul tarihi :20/4/1340 (1924)

lemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması sebepleriyle ilan edilebileceği ifade edilmiştir. Sıkıyönetim halinde hürriyetlerin nasıl kısıtlanacağı ya da durdurulacağı, kanunlarla gösterileceği belirtilmiştir. Anayasadaki bu tarifi, unsurlarına ayırarak inceleyecek olursak; hükümete bazı olayların meydana çıkması durumunda sıkıyönetim ilan etme yetkisi verilmiştir. Bunlar: savaş, savaş gerektirecek durum, ayaklanma halinde sıkıyönetim ilanı; vatana ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösteren kesin belirtilerin ortaya çıkmasıdır.

1924 Anayasası, anayasa yargısını kabul etmediğinden, olağanüstü mahkemeler ve Anayasaya aykırı yasalar yönünden; anayasaya aykırılık iddiasıyla iptal isteminde bulunmak da hukuken mümkün değildir.

1924 Anayasası'nın 86. maddesine göre çıkarılan 22.5.1940 tarih ve 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu, önceki dönemlerin sıkıyönetim mevzuatını düzenleyen karar-namelerle muvakkat kanunları, yine 1924 Anayasası gereğince çıkarılan 22.5.1930 tarih ve 1631 sayılı Askeri Muhakeme Usul Kanunu da Divan-ı Harpleri, bu arada Divan-ı Harbi Örfileri yürürlükten kaldırmıştır. 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu'nun 5. maddesi; 1631 sayılı As. MUK'nun 31. ve 35. maddelerine göre Örfi İdare Komutanlığı'nın refakatinde yeterince örfi idare mahkemesinin kurulmasını öngörmektedir. Sıkıyönetim mahkemeleri, Anayasa'nın 86. maddesindeki sıkıyönetim sebeplerini oluşturan olayların meydana gelmesinden ve sıkıyönetim ilanından sonra kurulmaları ve bu olaylara konu suçlarla ilgili davalara bakmakla görevli bulunmaları itibarıyla; tabii yargı yolu ilkesine ve Anayasanın hukuk devleti ilkesine aykırı olağanüstü mahkemelerdir. Ancak, örfi idare mahkemelerinin gerek bu kuruluş biçiminin, gerekse 3832 sayılı kanunun 6-8. maddeleri gereğince kuruluşlarından önce işlenen ya da örfi idare bölgesi dışında işlenen bir kısım suçlarla ilgili davalara da bakmakla görevlendirilmelerinin, Anayasaya aykırı olduğunu öne sürmek ve iptal talebinde bulunmak mümkün değildir. 1924 Anayasası hem tabii yargı yolu ve tabii hakim ilkesini ve hem de anayasa yargısını kabul etmemiştir.

1631 sayılı Askeri Muhakeme Usul Kanununun 31 ve 35. maddelerine göre, hâkimlik niteliğine haiz bir askeri adli hâkim ile bu niteliğe sahip olmayan iki subaydan teşekkül eden Örfi İdare Mahkemelerinin bu oluşum şekli ile yargılama usulleri, Anayasanın hukuk devleti, mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı ilkelerine aykırıdır³⁰. Yine Örfi İdare Mahkemelerinden verilen kararların temyiz mercii olan Askeri Temyiz Mahkemesinde mevcut iki dairenden her birinin, ikisi hukukçu ve üçü subay beş üyeden oluşan yapısı da Anayasa'nın aynı ilkelerine aykırılık teşkil etmektedir. Ancak bu konularda Anayasaya aykırılık savı ile iptal talebinde bulunmak, yukarıda açıklanan nedenlerle mümkün değildir.

Sıkıyönetim, olağanüstü yönetim şekillerinden biri olarak kanuna ve hukuka aykırı bir yönetim şekli değildir. Sıkıyönetim idaresinin bütün tasarrufları, kanunun verdiği yetkilere dayandığından; sıkıyönetimler, hukuk kurallarına bağlı tasarruflar olarak değerlendirilmelidir.

Sıkıyönetimin bazı unsurları vardır. Bunlar; sıkıyönetimi ortaya çıkaran sebepler, sıkıyönetimin ilanı, sonrasındaki gelişmeler ve sıkıyönetim devam ederken ortaya çıkan olaylar ile sıkıyönetimin kalkmasına neden olacak gelişmelerdir³¹.

Ragıp Sarıca, sıkıyönetimi üç şekilde tarif etmiştir. Ortaya çıkışı bakımından, meydana geldikten sonra ortaya çıkardığı sonuçlar ve sona ermesi bakımından ya da üç şekli birleştirmek suretiyle tanımlamıştır.

Sıkıyönetim ilanı için savaş halinin veya savaşı gerektirecek bir durumun veya isyanın ya da vatan ve cumhuriyet aleyhine kuvvetli ve fiili bir ayaklanmanın ortaya çıkması ya da bunların kesin göstergelerinin olması gerekir. Sıkıyönetim ilanına Bakanlar Kurulu'nun karar vermesi ve sıkıyönetimin Türkiye Büyük Millet

---

³⁰ Efe, **a.g.tez**, s.349

³¹ Sarıca, **a.g.e.**, s.1

Meclisi'nin onayına sunulması gerekir. Bakanlar Kurulu, sıkıyönetimin ülke genelinde ya da ülkenin belli bir kesiminde ilan edilip, edilmeyeceğini belirlemektedir³². Bu şekilde belirlenen yerlerde, tayin edilen zaman veya TBMM'nin uzattığı veya kısalttığı süre içinde hükümetin belirlediği zabıta görev ve yetkileri mülki idareden, oluşturulan askeri idareye geçer; kanunen belirli suçlar, kurulan sıkıyönetim mahkemelerine ait olur; askeri idare şahıs ikametgâh masuniyetlerini, matbuat, müraselat, cemiyet şirket hürriyetlerini geçici olarak sınırlamak ve bunun gibi kanunen belirtilen sürenin sona ermesi ya da TBMM'nin uygun görmesi ile son bulmaktadır. Yukarıda yapılan tanımdan şunlar çıkarılabilir:

1-) Sıkıyönetimin ortaya çıkması için bazı şartların oluşması gerekir:

a) Bu durumun ortaya çıkması için, belirli hallerden birinin (savaş, savaşı gerektirecek bir hal, isyan, vatan ve cumhuriyet aleyhine kuvvetli ve fiili girişim) mevcut olması;

b) Hükümetin durumu sıkıyönetim olarak belirlemesi ve buna karar vermesi,

c) Bu kararın Türkiye Büyük Millet Meclisince onaylanması,

d) Sıkıyönetim bölgesinin tayin edilmesi,

e) Bunun ne kadar süre devam edeceğinin belirlenmesidir.

2-) Sıkıyönetimin ortaya çıkaracağı sonuçlarla, doğuracağı hükümlerle ilgili bazı unsurlar vardır:

a) Askerî bir yönetim oluşturularak, bu yönetime hükümetin belirlediği görev ve yetkilerin devredilmesi;

b) Sıkıyönetim Mahkemeleri kurularak kanunen belirlenen bazı suçların bunlara ait olması;

c) Askerî İdarenin, vatandaşların kamu hukukunu sınırlaması veya erteleme, kanunen belirlenmiş olağanüstü önlemler alabilmesidir.

---

³² Sarıca, a.g.e., s.3

3-) Sıkıyönetimin kalkmasına ilişkin var olan unsur; belirtilen süre içinde sıkıyönetimin kendiliğinden kalkması ya da kanunla sona erdirilmesidir.

Sıkıyönetim ilanı üç bakımdan sınırlandırılmıştır. Bu sınırlamaları belirtecek olursak³³:

1) Sıkıyönetimin ilan edilmesi: bu ilana sebep olan olaylar, sebep bakımından sınırlandırılmıştır ki sıkıyönetim ancak savaş halinde veya savaşı gerektirecek bir durum veya isyanın ortaya çıkmasında ya da vatan ve cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiili bir ayaklanma olduğunda ilan edilir.

2) Sıkıyönetimin ilanı mekân bakımından sınırlandırılmıştır. Şöyle ki sıkıyönetim yurdun bütününde ya da bir kısmında ilan edilebilir. Sıkıyönetim bölgesi kanunla belirlenir ve yine kanunla ertelenebilir.

3) Sıkıyönetim ilanı zaman bakımından da sınırlandırılabilir. Sıkıyönetim bir ayı geçemez, uzatılmasına TBMM karar verir.

Sıkıyönetimin ilan edilmesiyle yönetimin askeri makamlara geçmesi, bu sırada yapılacak denetlemeler ve diğer uygulamaların hepsi hukuk kurallarına göre gerçekleştirilir. Sıkıyönetim sırasında yapılan bütün işlemler yargısal denetime tabidir³⁴. Dolayısıyla sıkıyönetim gayri kanuni bir rejim ya da diktatörlük değildir³⁵.

Sıkıyönetimin ortaya çıkardığı hükümler şunlardır:

---

³³ Sarıca, a.g.e., s.23

³⁴ İsmet Giritli, Örfi İdare ilanı kararı ve bu karara dayanan eden Örfi İdare uygulamalarının, Örfi İdare kararı Meclis tarafından tasvip edilmiş olsa dahi kazai mürakabeye (yargısal denetleme) tabi olması ve sakatlığın derecesine göre iptal ve hatta yokluk müeyyidesine çarptırılması gerektiğini ifade etmektedir. İsmet Giritli, “Örfi İdare İlanı Kararı Kazai Mürakabeye Tâbi midir?”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XXII, Sayı:1-4, Yıl: 1956’dan ayrı baskı, İstanbul, 1957, s.14

³⁵ Sarıca, a.g.e., s.27

1) “Örfî İdare altına alınan yerlerde umumi emniyet ve asayiş taalluk eden ve İcra vekilleri heyetince tayin ve tespit olunan zabıta salahiyet ve vazifeleri askeri idareye intikal eder. Bu makamlar kendilerine intikal eden salahiyet ve vazifelere müteallik kararları ve emirleri mahalli zabıtası marifetiyle icra ettirir”³⁶. Bu yetkiler normal zamanlarda, mülki idareye, idari makamlara ait olan kolluk yetki ve görevlerdir. İdareye ait olan bu görevler, ancak Bakanlar Kurulunca belirlenen askeri idarelere geçebilir. Askeri makamların neler olduğu da kanunda belirtilmiştir. Sıkıyönetimin ilan edildiği yerlerde bu kanun hükümlerini tatbik etmek üzere barış zamanında Genelkurmay Başkanı ve savaşta ise Başkomutanlık tarafından en az Kolordu Komutanlığı yapmış bir komutan sıkıyönetim komutanı olarak seçilebilir. Milli Savunma Bakanlığı sıkıyönetim komutanını tayin eder, sıkıyönetim komutanının ihtiyacı doğrultusunda emrine subay, askeri adli hâkim ve memur verilmektedir³⁷.

2) Sıkıyönetim nedeniyle adli mahkemelerin görev sahasına giren bir takım suçların incelenmesi askeri mahkemelere aittir.

3) Sıkıyönetim nedeniyle askeri yönetimin bazı yetkileri vardır. Vatandaşların temel haklarına bazı kısıtlamalar getirilebilir. Sıkıyönetim altına alınan yerlerde askeri idare tarafından ortaya konan tedbirlere karşı hareket edenler ve emirlere karşı gelenler hakkında Türk Ceza Kanununun 526. maddesinde ve kimlikleri konusunda yalan beyanda bulunanlar hakkında da 528. maddede yazılı cezalar üç misli arttırılarak uygulanmaktadır.

Sıkıyönetim, 1961 Anayasası'nın 124. maddesinde düzenlenmiştir. 124. maddede 1924 Anayasasının 86. maddesinde sayılan dört sıkıyönetim ilan sebebi aynen alınmış, ayrıca 1971 Anayasa değişikliği sırasında beşinci bir sıkıyönetim ilan sebebi de madde kapsamına dâhil edilmiştir.

---

³⁶ Örfî İdare kanununun birinci kısım, ikinci maddesidir. **Örfî İdare Kanunu**, Kanun Nu.: 3832, kabul tarihi 22.5.1940

³⁷ Sarıca, **a.g.e.**, s.29

Anayasa yargısı sistemini kabul eden ve bu görevi Anayasa Mahkemesi'ne veren 1961 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında "hakkın özüne dokunulamayacağı" ilkesini benimsemiştir. 1961 Anayasası sıkıyönetim halinde, "hakkın özü" ölçütüne uyulmaksızın temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına ya da kullanılmalarının durdurulmasına imkân vermektedir³⁸.

Sıkıyönetim, Anayasa'ya dayanan ve Anayasa çerçevesi içinde kalması gereken bir rejimdir. 1961 Anayasa'sı bu konuyu şu şekilde çözümlenmiştir³⁹:

a) Özgürlükler sıkıyönetim halinde normal zamanlara göre daha çok sınırlanabilecektir. 1961 Anayasası'nın 124. maddesine göre sıkıyönetim ilanı halinde özgürlüklerin nasıl kayıtlanacağını kanunla gösterileceği belirtilmiştir. Yasa koyucunun sınırlama yetkisi normal zamanlara göre artmaktadır.

b) Sınırlama açısından normal zamanlarda sıkıyönetim arasında bir başka fark da ölçülülük ilkesinin uygulanması açısından ortaya çıkmaktadır. Sıkıyönetim halinde de hakların sınırlanması da ölçülülük denetimine tabidir. Bu durumun normal zamanlara göre farklı olması, ilkenin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Anayasada hakların sınırlanması açısından, sıkıyönetimin işlerliğini sağlayabilecek olanaklar bulunmaktadır.

c) Sıkıyönetim zamanlarında normal zamanlara göre daha geniş bir sınırlama söz konusu olabilecek ama bu sınırlama temel hakların özüne ilke olarak dokunamayacaktır. İlke olarak denmesinin sebebi; 124/3. madde yasa koyucuya sıkıyönetim halinde sınırlama yanında özgürlüklerin nasıl "durdurulacağını" yasa ile gösterme yetkisini tanınmasıdır⁴⁰. Durdurma, hak kullanımını geçici olarak ertelemek anlamı-

---

³⁸Efe, a.g.tez, s.349

³⁹Fazıl Sağlam, **Temel Hakların Sınırlanması ve Özü**, Ankara, 1982, s.180

⁴⁰Sağlam, a.g.e., s.180

na gelir ki, geçicilik durdurma kavramının en önemli unsurudur. Geçiciliğin süresi durdurma amacı ile paralel olmalıdır. Durdurma süresi ile durdurma amacı arasında ölçülü bir oran söz konusu olmalıdır⁴¹. Sıkıyönetimde temel hakların özüne dokunma yasağı geçerliliğini sürdürmektedir⁴².

Olağanüstü hallerde topluma bütünüyle hukuk dışı bir takım güçlerin egemen olmasını önlemek amacıyla, olağanüstü yönetim usullerine başvurmak zorunlu veya kaçınılmaz hale gelir. Bu tür durumlarda temel hak ve özgürlüklere bir takım kısıtlamaların, sınırlamaların getirildiği görülür. Kamu düzeni ve anayasal düzenin korunması, temel hak ve hürriyetlere müdahale edilerek gerçekleştirilir⁴³.

Demokratik hukuk devletlerinde iç ve dış güvenliği tehlikeye düşüren koşulların ortaya çıktığı olağanüstü durumlar meydana gelebilir. Bu durumda Devlet, hukukun meşru kıldığı bütün yol ve yöntemlerle varlığını devam ettirmek ve korumak mecburiyeti ile karşı karşıya kalır. Sıkıyönetim, bu yöntemlerden birisi olup, daha çok siyasal demokrasinin yerine oturmadığı ülkelerde sık sık uygulanan ve hukuki dayanağı olan bir rejimdir. Türkiye, sıkıyönetim rejiminin çok sık uygulandığı ülkelerden biridir. 1980 öncesinde yürürlükte olan Anayasalarda, ülkemizin iç ve dış güvenliğini tehdit eden kriz durumları ortaya çıktığında sıkıyönetimden başka uygulanacak olağanüstü hal rejimi tanımlanmaması, sıkıyönetimin sık sık uygulanmasına neden olmuştur. 1982 Anayasası'nın 120. ve 121. maddeleri ile olağanüstü kriz durumlarında sıkıyönetimden başka uygulanabilecek olağanüstü hal yönetim şekillerinin kabul edildiğini görüyoruz⁴⁴.

Anayasa, olağanüstü hallerde idareye olağanüstü yetki tanıyan ya da kanunla tanınmasını uygun gören kurallar içermektedir. Olağanüstü yetkiler iki türdür⁴⁵:

---

⁴¹ Sağlam, a.g.e., s.181

⁴² Sağlam, a.g.e., s.182

⁴³ İsmet Giritli, Pertev Bilgen, Tayfun Akgüner, **İdare Hukuku**, İstanbul, 2006, s.86

⁴⁴ Efe, a.g.tez, s.XV

⁴⁵ Tahsin Bekir Balta, **İdare Hukukuna Giriş**, Ankara, 1970, s.83

1) Sıkıyönetim, 1961 Anayasası'na (m.124) göre savaş çıkar ya da savaşı gerektirecek bir durum baş gösterir ya da ayaklanma olursa ya da vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli eylemli bir kalkışmanın kesin belirtileri meydana çıkarsa Hükümet, TBMM'nin onayına sunmak kaydıyla ve en çok bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilebilir. Savaş bölgesinde sıkıyönetim kendiliğinden uygulanmaktadır. Sıkıyönetimin ne şekilde uygulanacağı sıkıyönetim kanununda belirtilmiştir. Sıkıyönetim Anayasalarımızca Hükümete öteden beri tanınan (93 Kanun-i Esasi m.113; 1924 Anayasası m.86) ve geçmişte aşırı uygulama gören olağanüstü bir yetkidir.

2) Olağanüstü mal ve çalışma yükümleri; 1982 Anayasasınının 123. maddesine göre “olağanüstü hallerde vatandaşlar için konulabilecek para, mal ve çalışma yükümleri ile bu hallerin ilanı, yürütülmesi ve kaldırılması ile ilgili usuller kanunla düzenlenir.” Anayasa'nın bu kuralı, olağanüstü hallerde temel haklarla ilişkin Anayasa ölçülerine bağlı kalmadan, mal ve çalışma yükümleri koyma yetkisi, kanunla yönetime verilmiştir. Bu genel kural vatandaşlara yanında yabancılara da uygulanabilecektir.

Sıkıyönetim, “sıkıyönetim ilanı kararı” ile yürürlüğe girmektedir. Sıkıyönetim ilanı kararı, yürütme organının bir kararı olup içerdiği unsurlara bakacak olursak⁴⁶:

1982 Anayasası sıkıyönetim ilanını gerektiren sebepleri şu şekilde belirtmiştir: (m.122/1)

a) Anayasanın tanıdığı hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik ve olağanüstü hal ilanını gerektiren hallerden daha vahim şiddet hareketlerinin yaygınlaşması.

b) Savaş hali veya savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi

c) Ayaklanma olması

d) Vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın olması

e) Ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması

---

⁴⁶ Gözler, a.g.e. s.327-328

Sözünü ettiğimiz sebeplerden birincisi ile 1982 Anayasa'sında 120. maddede belirtilen olağanüstü hal ilanı sebebi arasında nitelik benzerliği bulunmaktadır. Ancak bunlar arasında nicelik farkının bulunduğunu da ifade etmemiz gerekir. 1982 Anayasası'nın 122. maddesine göre, “olağanüstü hal ilanını gerektiren hallerden daha vahim şiddet hareketleri” olağanüstü halin değil, sıkıyönetim ilanını gerektiren bir sebeptir.

Sıkıyönetim ilan etme yetkisi de olağanüstü hal ilan etme yetkisi gibi, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kuruluna aittir(m.122). Ancak bu kurulun sıkıyönetim ilan etme yetkisi, TBMM'nin onamasına tâbidir. Sıkıyönetim ilanına ilişkin Bakanlar Kurulu kararı Resmi Gazete'de yayımlanır ve aynı gün TBMM'nin onayına sunulur. TBMM toplantı halinde değilse, derhal toplantıya çağırılır(m122/1). Meclis, sıkıyönetim süresini kısaltabilir, uzatabilir veya sıkıyönetimi kaldırabilir(m.122/1).

Anayasa, Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun sıkıyönetim ilan etme yetkisini süre yönünden sınırlandırmıştır⁴⁷. Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu altı ayı geçmemek üzere sıkıyönetim ilan edebilir (m122/1). TBMM, Bakanlar Kurulu'nun istemi üzerine süresini her defasında dört ayı geçmemek üzere uzatabilir. Savaş hallerinde bu dört aylık süre aranmaz(m.122/4).

1982 Anayasa'sı, Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun sıkıyönetim ilan etme yetkisini yer yönünden de sınırlandırmıştır⁴⁸. Anayasa'nın 122. maddesi, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun “yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde” sıkıyönetim ilan edilebileceğini hükme bağlamıştır. Sıkıyönetim ilanını gerektiren sebepler sadece bir bölgede ortaya çıkmış ise yurdun bütününde sıkıyönetim ilan edilemez.

Sıkıyönetim ilanı işlemi “Bakanlar Kurulu Kararı” şeklinde olduğundan Bakanlar Kurulu kararlarının tâbî olduğu usule bağlıdır.1982 Anayasası'nın 122. maddesine göre Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun, hangi

---

⁴⁷ Sarıca, a.g.e., s.24

⁴⁸ Sarıca, a.g.e., s.24

sebeple sıkıyönetim ilan ederse etsin, ilan kararından önce Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşünü alması gerekir. Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşü "istişari" niteliktedir. Sıkıyönetim ilanı kararı, TBMM tarafından henüz görüşülmemiş olsa bile yürürlüktedir. Yani sıkıyönetim bütün hukuki sonuçlarını doğurur. TBMM sıkıyönetim ilan kararını kaldırır, ilan edilmiş olan sıkıyönetim ortadan kalkmış olur. Meclis onay işlemini bir kanun şeklinde değil, bir parlamento kararı şeklinde yapar. Bu nedenle, Meclis'in onay işlemi, Anayasa Mahkemesi veya bir başka mahkeme tarafından denetlenemez⁴⁹.

Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu kararının konusu, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde, süresi altı ayı geçmemek üzere sıkıyönetim ilan edilmesidir. Sıkıyönetimin ilan edilmesi ile sıkıyönetim mevzuatı uygulanmaya başlamaktadır. Bu da kolluk görev ve yetkilerinin, sivil makamlardan askeri makamlara geçmesini ve temel hak ve hürriyetlerin kısmen veya tamamen geçici olarak durdurulması şeklinde bazı sonuçlara yol açmaktadır.

Sıkıyönetim altına alınan yerlerde, Sıkıyönetim Kanunu'nun uygulanması için barış zamanında Genelkurmay Başkanı, seferde Başkomutan tarafından en az Kolordu Komutanlığı yapmış bir komutan, Milli Savunma Bakanlığı tarafından Sıkıyönetim Komutanı olarak tayin edilmektedir⁵⁰.

Sıkıyönetim ilan kararının amacı, sıkıyönetim ilanına yol açan sebepler yüzünden bozulmuş olan kamu düzeninin yeniden sağlanmasıdır.

Türk Anayasalarında, Sıkıyönetim ilan edilmesinin hukuki sonuçlarını dört bölümde inceleyebiliriz⁵¹:

a- Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir. Sıkıyönetim komutanı, sıkıyönetim kanununda yer alan yetkilerini kullanarak birçok temel hak ve hürriyeti kısıtlayabilir, kısmen veya tamamen durdurabilir.

b- Sıkıyönetim Kanun Hükmünde Kararnamesi çıkarılabilir.1982 Anayasası'nın 122. maddesinin ikinci fıkrasına göre, sıkıyönetim süresince, Cumhurbaşkanı-

⁴⁹ Gözler, **a.g.e.**, s.328-329; Giritli'nin öne sürdüğü görüş ile uyuşmuyor. Ayrıntılı bilgi için; Giritli, **a.g.m.**, s.13-14

⁵⁰ Sarıca, **a.g.e.**, s.29

⁵¹ Gözler, **a.g.e.**, s.330

nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, sıkıyönetim halinin gerekli kıldığı konularda kanun hükmünde kararname çıkarabilir.

c- Kolluk Yetkileri Askeri Makamlara geçer. Olağanüstü Hal rejimlerinden farklı olarak sıkıyönetim rejiminde kolluk yetkileri sivil makamlardan askeri makamlara geçer. 13 Mayıs 1971 tarih ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 2. maddesine göre sıkıyönetim altına alınan yerlerde genel güvenlik ve asayişe ilişkin zabıta kuvvetlerine ait görev ve yetkiler sıkıyönetim komutanlığına geçer. Zabıta kuvvetleri bütün teşkilatıyla sıkıyönetim komutanının emrine girer.

d- Bazı suçların yargılanması Askeri Mahkemelerce yapılır. 13 Mayıs 1971 tarih ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 13 ile 15. maddelerinde sayılan suçları işleyenler, askeri mahkemelerde yargılanmaktadırlar.

3832 sayılı Örfi İdare Kanunu, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun kabul edildiği 15.5.1971 tarihine kadar yürürlükte kalmış ve 1402 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılmıştır. 1402 sayılı kanunun idari ve cezai nitelikli bazı hükümleri, sıkıyönetim komutanlarına sıkıyönetimin amacı ve geçicilik özelliği ile bağdaşmayan, kişi güvenliğini hukuka aykırı biçimde ortadan kaldıran bir kısım yetkiler verilmiştir. 1402 sayılı kanuna göre Sıkıyönetim halinin uygulanmasında görev ve yetkinin Sıkıyönetim Komutanlarına ait olduğu ifade edilmiştir. 1982 Anayasa'sı, 122. maddesinin son fıkrasında, "*Sıkıyönetim Komutanları Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak görev yaparlar*" ifadesi yer almış ve zabıta kuvvetlerinin de Sıkıyönetim Komutanı'nın işlemlerine karşı iptal davası açamayacağı belirtilmiştir.

Sıkıyönetim, sıkıyönetim ilan kararının TBMM tarafından onaylanması ile sona erebileceği gibi, sıkıyönetim süresinin bitimiyle de kendiliğinden sonra erer. Sıkıyönetim ilanını gerektiren sebepler ortadan kalkmışsa Bakanlar Kurulu'nun isteği ile de TBMM, sıkıyönetimi ortadan kaldırabilir. Örneğin Bakanlar Kurulu bir defa sıkıyönetimin kaldırılmasına karar vermiş, bu karar da TBMM tarafından onaylanmıştır⁵². Sıkıyönetim süresinin kısıtlanması ya da kaldırılması yetkisi TBMM Birle-

---

⁵² 17 Aralık 1955 tarih ve 4/6325 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı; **Resmi Gazete**, 17.12.1955, Nu.:9184

şik toplantısına ait olup, TBMM üyeleri sürenin kısaltılması ya da sıkıyönetimin kaldırılması için önerge verebilirler⁵³.

13.5.1971 tarihinde kabul edilen 1402 sayılı sıkıyönetim kanunu, üç unsur içermektedir. Kanuna göre -ki madde 2’de- şöyle denmektedir: Sıkıyönetim altına alınan yerlerde genel güvenlik ve asayişe ilişkin zabıta kuvvetlerine ait görev ve yetkiler Sıkıyönetim Komutanlığına geçer. Zabıta kuvvetleri bütün teşkilatı ile Sıkıyönetim Komutanının emrine geçer. Sıkıyönetim bölgesindeki zabıta kuvvetleri; Sıkıyönetim hizmetlerinin yapılmasından dolayı Sıkıyönetim Komutanlığı’na, bu hizmetler dışında kalan hizmetlerin yürütülmesinden dolayı da adli ve idari makamlara karşı sorumludur. Milli İstihbarat Teşkilatı Sıkıyönetim Komutanlığı ile işbirliği yapar. Sıkıyönetim Komutanlığı, bu kanunla kendisine verilen görev ve yetkileri o yerin zabıta kuvvetleri ve tefrik edilecek askeri birlikler ile yürütür. Gene aynı kanuna göre (m.11) sıkıyönetim bölgelerinde Milli Savunma Bakanlığınca lüzum görülen yerlerde yeteri kadar sıkıyönetim askeri mahkemesi kurulur ve bunlar kanunda (m.15) belirtilen suçları yargırlar. Hatta sıkıyönetim ilanına neden olan olaylara ilişkin suçlar da sıkıyönetim ilanından en çok üç ay önce işlenmiş olmak şartıyla, sıkıyönetim askeri mahkemelerinde yargılanır.(m13) Nihayet, Sıkıyönetim Kanunu, temel hak ve hürriyetlerin nasıl sınırlandıracağı veya durdurulacağı hakkında çeşitli hükümler içermektedir.(m.3)

1982 Anayasası, olağanüstü yönetim biçimlerini devletin maruz kaldığı tehdit ve tehlikenin boyutuna göre derecelendirip, kademelendirmiştir. 1961 Anayasası’nın önemli eksikliklerinden birisi de bu derecelendirme ve kademeyi yapmaması ve buna bağlı olarak devletin maruz kaldığı tehdit ve tehlikenin boyutunu dikkate almaksızın her kriz durumunda sıkıyönetim ilan ve uygulamasına imkân vermesidir.

1982 Anayasası’nın 119. maddesinde “tabii afet ve ağır ekonomik bunalım” 120. maddesinde ise “şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması”, olağanüstü hal ilan ve uygulama sebepleri olarak kabul edilmiş ve konuya ilişkin anayasal mevzuat 121. maddede belirtilmiştir. 120. maddede belirti-

---

⁵³ Pertev Bilgen, **1961 Anayasasına Göre Sıkıyönetim**, İstanbul, 1976, s.51

lenden daha vahim kriz durumları ise, 122. maddedeki sıkıyönetim ilan ve uygulama sebeplerinden birisi olarak kabul edilmiştir.

2. Olağanüstü Hal

Olağanüstü yönetim usulleri devletin, normal zamanların dışında olağanüstü bir tehdit karşısında başvurduğu olağanüstü yönetim biçimleridir. Olağanüstü yönetim biçiminin konusu ve içeriği ülkelere ve olağanüstü halin içeriğine göre değişmekle beraber, genelde idarenin özellikle takdiri yetkilerinin normal zamanlara göre genişlemesi, kişilerin temel hak ve hürriyetlerinde sınırlamaların getirilmesidir⁵⁴. Kısaca tanımlayacak olursak, olağanüstü hal, sıkıyönetim gibi, savaş ya da barış zamanlarında, yürütmenin ve yasamanın kararları ile yürürlüğe giren bir olağanüstü dönem düzenidir⁵⁵.

Olağanüstü hal, belli sebeplerle ilan edilen, geçici olarak temel hak ve hürriyetlerin kısmen veya tamamen durdurulmasına veya vatandaşlar için para, mal ve çalışma yükümlülüklerinin getirilmesine imkan veren olağanüstü yönetim şeklidir.

Toplumun varlığını tehlikeye sokan ya da kamu düzenini geniş ölçüde sarsan durumlara genel olarak olağanüstü haller (public emergencies) denilmektedir⁵⁶. Olağanüstü hal, “olağanüstü hal ilan kararı” işlemi ile yürürlüğe konan, yürütme organının bir kararıdır.

Olağanüstü hal ilanı işlemi sebebe bağlı bir işlemdir. Bu sebeplerin olup olmadığını da Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu takdir etmektedir. Bu takdir daha sonra TBMM'nin denetimine tâbidir.

Olağanüstü hal, belli sebeplerle ilan olunan, geçici olarak temel hak ve hürriyetlerin kısmen ya da tamamen durdurulması ya da vatandaşlar için para, mal ve çalışma yükümlülüklerinin getirilmesine olanak sağlayan olağanüstü yönetim şeklidir⁵⁷. Olağanüstü hal yönetiminden birisi tabii afet ve ağır ekonomik bunalımlar nedeniyle uygulanan olağanüstü haldir. İkincisi de şiddet olaylarının yaygınlaşması ve

---

⁵⁴Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yay.,Ankara, 1989, s.329

⁵⁵Giritli, Bilgen, Akgüner, **a.g.e.** , s.836

⁵⁶ Rona Aybay, “Olağanüstü Haller ve İnsan Hakları”, **I. Ulusal İdare Hukuku Kongresi**, II.Kitap, (1-4 Mayıs 1990), Ankara, s.462

⁵⁷ Gözler, **a.g.e.**, s.323

kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması nedeniyle ilan edilip, uygulanan olağanüstü haldir. Olağanüstü hal, “olağanüstü hal ilan kararı” ile yürürlüğe konulur. Bu karar, yürütme organının bir kararıdır. Olağanüstü yönetim usulleri 1982 Anayasası'nın 119 ile 122. maddelerinde düzenlenmiştir. Anayasa sıkıyönetim ve olağanüstü hal olmak üzere iki tür olağanüstü yönetim şekli öngörmüştür.

Olağanüstü hal, çağdaş bir devlet düzeninde hukuk devleti ilkesinin geçerli olduğu ve uygulanan olağanüstü önlemlerin ve sınırlamaların, hukuktan kaynaklanması gerekmektedir⁵⁸. Olağanüstü hallerde kullanılacak yetkilerin sınırlandırılmasında; “dokunulmaz haklar”, “ölçülülük ilkesi” ve de “uluslar arası hukuktan doğan başka yükümlülükler ters düşmemek” ilkeleri bu konuda önem taşıyan kavramlardır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 15. maddesinde; harp hali ve milletin varlığını tehdit eden umumi bir tehlikenin ortaya çıkması durumunda olağanüstü halin ilan edilebileceğini belirtmiştir⁵⁹.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni imzalamış olan bir devletin; olağanüstü hal ilan ettiği zaman - buna sıkıyönetim de dahildir- bu durumu Avrupa Konseyi Genel Sekreterine resmen bildirmek ve kayda geçirmek zorundadır. Böylece alacağı tedbirleri, kısıtlayacağı durumları, sözleşmede yer alan maddelerden hangisini sınırlandıracağını belirterek, mevcut duruma bir açıklık kazandırmaktadır. Daha sonra da olağanüstü halin bittiğini sözleşme gereğince bildirme yükümlülüğü bulunmaktadır ki, bu da olağanüstü halin belli bir süre için ilan edildiğini, göstermesi bakımından önemlidir⁶⁰.

Olağanüstü durumların ve bunalımlı dönemlerin olağan hukuk düzeni üzerinde bazı etkileri vardır⁶¹:

a) Olağanüstü durumlar ve bunalımlı dönemler ortaya çıktığında idarenin takdir yetkisi genişler.

b) Temel hak ve özgürlükler, kanun yoluyla geçici de olsa bazı sınırlamalara

---

⁵⁸ Aybay, **a.g.m.**, s.464

⁵⁹ Aybay, **a.g.m.**, s.462

⁶⁰ Aybay, **a.g.m.**, s.464

⁶¹ Giritli,Bilgen ,Akgüner, **a.g.e.**, s.87

uğrayabilir.

c) Olağanüstü durumlarda, yürütmenin(idarenin), olağan dönemlere göre sahip olduğu düzenleme yetkisi genişler. Olağan dönemlerde, yürütmenin(idarenin) düzenleme yetkisine karşın bazı ilke ve kurallar; Olağanüstü ve bunalımlı dönemlerde uygulanmayabilir. 1982 Anayasası'nın olağanüstü haller ve sıkıyönetim ile ilgili 121. ve 122. maddelerinde, olağanüstü durum ve sıkıyönetim süresince, Cumhurbaşkanlığı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun, olağanüstü durumun ya da sıkıyönetimin gerekli gördüğü konularda, kanun bulunmasa da kanunî idare ilkesinin bir istisnası olarak, kanun hükmünde kararname (KHK) çıkarabileceği belirtilmektedir. Kanun Hükmünde Kararnamelerin, Resmî Gazete'de yayımlandıkları gün TBMM'nin onayına sunulmaları gerekmektedir⁶².

Olağanüstü Hal yönetimi, 1924 Anayasası'nda öngörülmemiştir. 1961 Anayasa'sı olağanüstü hali öngörmekle birlikte, bunu vatandaşlar için konabilecek para cezası, mal ve çalışma yükümlülüklerinden ibaret olduğunu belirtmiş, düzenlemeyi yasaya bırakmıştır. Olağanüstü hal yasası, 1961 Anayasası'nın uygulandığı dönemde çıkartılmadığından bu yönetim şekli uygulanmamıştır. 1924 ve 1961 Anayasaları'nın uygulandığı dönemler, olağanüstü dönemler olduğundan bu dönemlerdeki mevcut uygulama sıkıyönetim şeklinde olmuştur. 1982 Anayasa'sı, olağanüstü yönetim biçimlerini ikiye ayırarak, olağanüstü hali: tabii afet ve ağır ekonomik bunalım sebebiyle olağanüstü hal ilanı; Sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali olarak ifade etmiştir.

1961 Anayasa'sı iki çeşit olağanüstü hal rejimi öngörmüştür. Birincisi; 1961 Anayasası'nın 123. maddesinde düzenlenmiş olan olağanüstü hallerde, “vatandaşlar için konulabilecek para, mal ve çalışma yükümlülükleri ile bu hallerin ilanı, yürütülmesi ve kaldırılması ile ilgili usullerin” kanunla düzenlenmesi gerekir. Bu maddede olağanüstü halin hangi durumlarda ilan edileceği açıkça belirtilmemiştir. Ancak belirtilen maddedeki gerekçede “ancak iktisadi buhrana veya genel afetin doğurduğu olağanüstü hale hasredilmiş olduğu ifade edilmiştir⁶³. Buradaki ifadeden de anlaşılabilir.

⁶² Giritli, Bilgen, Akgüner, a.g.e., s.87

⁶³ **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, Kanun No: 334, Kabul Tarihi : 9/7/1961; *VI. Olağanüstü yönetim usûlleri*.

cağı gibi, olağanüstü hal ekonomik bunalım ya da tabii afet gibi nedenlerle ilan edilebilir. İkincisi ise Anayasanın 1488 sayılı kanununda yapılan değişiklikle 124. maddesinde düzenlenmiş olan sıkıyönetimdir. Bu maddeye göre “savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasanın tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın şiddet hareketleri hakkında kesin belirtilerin ortaya çıkması sebebiyle Bakanlar Kurulu, süresi iki ayı aşmamak üzere, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen, TBMM’nin onayına sunar”⁶⁴. Sıkıyönetim ilan edilme nedenlerinin yanında, konusu bakımından da tabii afet ve ekonomik bunalım

---

a) *Olağanüstü haller. MADDE 123. Olağanüstü hallerde vatandaşlar için konulabilecek para, mal ve çalışma yükümleri ile bu hallerin ilânı, yürütülmesi ve kaldırılması ile ilgili usûller kanunla düzenlenir.*

b) *Sıkıyönetim.*

MADDE 124.- (Özgün hali) Savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması sebebiyle, Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya her yerinde sıkıyönetim ilân edebilir ve bunu hemen, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onamasına sunar. Meclis, gerekli gördüğü zaman sıkıyönetim süresini kısaltabileceği gibi, tamamıyla de kaldırabilir. Meclisler toplanık değilse, hemen toplantıya çağırılır.

Sıkıyönetimin her defasında iki ayı aşmamak üzere uzatılması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararına bağlıdır. Bu kararlar, Meclislerin birleşik toplantısında alınır.

Sıkıyönetim veya genel olarak savaş halinde, hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, hürriyetlerin nasıl kayıtlanacağı veya durdurulacağı kanunla gösterilir.

b) *Sıkıyönetim ve savaş hali.*

MADDE 124.- (Değişik : 20/9/1971 - 1488 S. Kanun/md.1)

Savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasanın tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın şiddet hareketleri hakkında kesin belirtilerin ortaya çıkması sebebiyle Bakanlar Kurulu, süresi iki ayı aşmamak üzere, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya her yerinde sıkıyönetim ilân edebilir ve bunu hemen, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onamasına sunar. Meclis gerekli gördüğü zaman, sıkıyönetim süresini kısaltabileceği gibi, tamamıyla de kaldırabilir. Meclisler toplanık değilse, hemen toplantıya çağırılır.

Sıkıyönetimin her defasında iki ayı aşmamak üzere uzatılması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararına bağlıdır. Bu kararlar Meclislerin Birleşik toplantısında alınır.

Sıkıyönetim veya genel olarak savaş halinde, hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, hürriyetlerin nasıl kayıtlanacağı veya durdurulacağı ve savaş veya savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi halinde vatandaşlar için konulabilecek yükümler kanunla gösterilir.”

⁶⁴ Kili-Gözübüyük, a.g.e., s.211

zamanlarında ilan edilen olağanüstü halden farklıdır⁶⁵.

“Olağanüstü yönetim usulleri” veya “olağanüstü hal rejimleri” devletin, hukuki düzeninin olağan kurallarıyla üstesinden gelinmesine imkan olmayan olağanüstü bir tehdit veya tehlike karşısında başvurduğu yöntemlerdir⁶⁶. Olağanüstü yönetim usulleri 1982 Anayasasının 119 ile 122. maddelerinde düzenlenmiştir. Anayasa; İki tür olağanüstü yönetim usulü öngörmüştür. Bunlar: Olağanüstü hal ve sıkıyönetimdir.

1982 Anayasa’sı olağanüstü halin ilan edilmesi ve bunun sebeplerini iki grupta düzenlemiştir:

a) Tabii afet, tehlikeli salgın hastalıklar veya ağır ekonomik bunalım halleri (m.119)

b) Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması halleridir. (m.120)

Kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması ve şiddet hareketlerinin yaygınlaşması üzerine ilan edilecek olağanüstü hal, 1982 Anayasası’nın 120. maddesinde düzenlenmiştir. 1982 Anayasası’nın 119, 120 ve 121. maddeleri olağanüstü halin iki türünü, 122. madde ise sıkıyönetim, seferberlik ve savaş halini düzenlemektedir. Anayasanın 119. maddesine göre, “*tabii afet, tehlikeli salgın hastalıklar ya da ağır ekonomik bunalım hallerinde, cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir*”. Anayasa, olağanüstü hal ilanı yetkisini cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu’na vermektedir. Bu şekilde olağanüstü hal ilanı kararına, cumhurbaşkanını da ortak etmektedir. Olağanüstü hal ilanı kararında, Milli Güvenlik Kurulu’nun da görüşünün alınması gerekir. Milli Güvenlik Kurulu’nun görüşü tavsiye niteliğinde olsa da bu görüş alınmadan olağanüstü hal ilan edilemez.

---

⁶⁵ Özbudun, a.g.e., s.330

⁶⁶ Gözler, a.g.e., s.323

1982 Anayasası 1961 Anayasası'ndan farklı olarak üç türlü olağanüstü hal rejimi tanımlamıştır. Birincisi, 1961 Anayasası'nın 123. maddesinde düzenlenen duruma karşılık gelen olağanüstü haldir. Anayasanın 19. maddesine göre, "tabii afet, tehlikeli salgın hastalıklar veya ağır ekonomik bunalım hallerinde, cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir". İkinci olağanüstü hal ilanı ise, Anayasanın 120. maddesinde düzenlenmiş olan ve şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması nedenleriyle ilan edilen olağanüstü haldir. Anayasada yer alan maddeye göre, "Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması ya da şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması hallerinde, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulu'nun da görüşünü aldıktan sonra yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir"⁶⁷. Üçüncü olağanüstü rejim şekli ise sıkıyönetimdir. 1982 Anayasası'nın 122. maddesine göre, "*Anayasanın tanıdığı hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik ve olağanüstü hal ilanını gerektiren hallerden daha vahim şiddet hareketlerinin yaygınlaşması veya savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya vatan veya cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması sebepleriyle Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulu'nun da görüşünü aldıktan sonra, süresi altı ayı aşmamak üzere yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde sıkıyönetim ilan edebilir*"⁶⁸.

1982 Anayasası'nda yer alan üç olağanüstü hal rejiminin konu unsuru bakımından ortak noktaları, bu durumlarda temel hak ve hürriyetlerin, normal zamanlara oranla daha büyük ölçüde sınırlandırılması, hatta bunların kullanılmasının durdurulabil-

---

⁶⁷ Özbudun, a.g.e., s.330

⁶⁸ Kili-Gözübüyük, a.g.e., s.306

mesidir⁶⁹. 1982 Anayasası'na göre ilan edilecek olağanüstü hal rejimlerinin üçü arasındaki farklar daha çok sebep ve konu unsurları bakımındandır. Konu unsuru; yönetimin içeriği ve hukuki hüküm ve sonuçlarını içermektedir. Yetki, şekil, yönetim vb. unsurlar bakımından aralarında çok önemli farklar yoktur⁷⁰. Her üç çeşit olağanüstü hal, cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulunca, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde ya da bütününde süresi altı ayı geçmemek üzere ilan edilir. Her üç durumda da bu karar Resmî Gazetede yayımlanır ve hemen TBMM'nin onayına sunulur. TBMM tatilde ise derhal toplantıya çağırılır ve Meclis olağanüstü hal veya sıkıyönetim süresini değiştirebilir, olağanüstü hal ya da sıkıyönetimi kaldırabilir. TBMM her defasında Bakanlar Kurulu'nun isteği ile bu kararı her defasında dört ayı geçmemek üzere uzatabilir. Usul ve şekil unsuru bakımından olağanüstü hal ve sıkıyönetimdeki fark; şiddet olayları nedeniyle ilan edilen olağanüstü hal ya da sıkıyönetimde, Bakanlar Kurulu karar vermeden önce Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşünü almak zorundadır. Oysa tabii afet ve ekonomik bunalım sebebiyle ilan edilen olağanüstü halde buna gerek yoktur⁷¹. Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşü istişari niteliktedir, Bakanlar Kurulunu bağlayıcı değildir.

1982 Anayasası olağanüstü hal ve sıkıyönetimi konu bakımından tanımlamamıştır. Ancak 1982 Anayasası'nın 121. maddesinin 2. fıkrasına göre, "*119. madde uyarınca ilan edilen olağanüstü hallerde vatandaşlar için getirilecek para, mal ve çalışma yükümlülükleri ile olağanüstü hallerin her türü için ayrı ayrı geçerli olmak üzere, Anayasa'nın 15. maddesindeki ilkeler doğrultusunda temel hak ve hürriyetlerin nasıl sınırlandıracağı veya nasıl durdurulacağı, tedbirlerin nasıl ve ne şekilde alınacağı, kamu hizmeti görevlilerine ne gibi yetkiler verileceği, görevlilerin durumlarında ne gibi değişiklikler yapılacağı ve olağanüstü yönetim usulleri, Olağanüstü Hal Kanunu'nda düzenlenir*" denmektedir. Olağanüstü Hal Kanunu'nda yapılacak değişikliklerin de yasayla yapılması gerekir. 122. maddenin buna paralel olan hükmünde de "*sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hallerinde hangi hükümlerin uygulanacağı ve iş-*

---

⁶⁹ Özbudun, a.g.e., s.334

⁷⁰ Özbudun, a.g.e., s.331

⁷¹ Özbudun, a.g.e., s.331

lemelerin nasıl yürütüleceği, idare ile olan ilişkileri, hürriyetlerin nasıl kısıtlanacağı veya durdurulacağı ve savaş veya savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi halinde vatandaşlar için getirilecek yükümlülükler kanunla düzenlenir” ifadesi yer almaktadır.

Türkiye’de tabii afet, tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalım nedeniyle olağanüstü hal uygulaması yaşanmamıştır. Bugüne kadar olağanüstü hal uygulanmasına, şiddet olayları nedeniyle başvurulmuştur.

Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulu’nun görüşünü almış olarak, olağanüstü hali yurdun bir ya da birden fazla bölgesinde ya da tümünde ilan edebilir. Olağanüstü hal en fazla altı ay süreyle ilan edilebilir.

Olağanüstü hal, Cumhurbaşkanının da imzasını taşıyan Bakanlar Kurulu kararnamesiyle ilan edilir. Olağanüstü hal ilanından sonra yapılması gerekenler, Anayasa’nın 121. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre, olağanüstü hal ilanı kararı Resmî Gazetede yayınlanır ve TBMM’nin onayına sunulur. Anayasaya göre olağanüstü hal ilanı kararının en kısa zamanda TBMM’de görüşülmesi gerekir. Bu nedenle meclis tatilde ise hemen toplantıya çağırılır⁷².

TBMM’ce onaylanan olağanüstü halin süresinin dolması durumunda, Bakanlar Kurulu, olağanüstü halin süresinin uzatılmasını TBMM’den istemezse, olağanüstü hal kendiliğinden sona ermektedir. Uygulamada genelde Bakanlar Kurulu, TBMM’den olağanüstü halin kaldırılmasını ister. Bakanlar Kurulu olağanüstü halin uzatılmasını TBMM’den isteyebilir. Anayasaya göre uzatma süresi, her defasında en fazla dört ay olabilir. TBMM, Bakanlar Kurulu’nun talebi üzerine olağanüstü hali uzatabilir ya da kaldırılmasına karar verebilir.

Anayasa, Bakanlar Kurulu’nun Olağanüstü hal ilan etme yetkisini zaman yönünden sınırlandırmıştır. Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir. (m.119-m.120) Bakanlar Kurulu, Olağanüstü hali gerektiren sebeplerin devam etmesi halinde TBMM’den her

---

⁷² Üskül, **a.g.m.**, s.1171

defasında dört ayı geçmemek üzere, olağanüstü hal süresinin uzatılmasını isteyebilir. TBMM uzatma yetkisini parlamento kararı şeklinde kullanmaktadır⁷³.

Anayasa, olağanüstü hal ilanını yer yönünden de sınırlandırmıştır. Anayasanın 119 ve 120. maddeleri; Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun "yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde" olağanüstü hal ilan edebileceğini hükme bağlamıştır. Bu nedenle olağanüstü hal ilanını gerektiren sebepler hangi bölgede veya bölgelerde ortaya çıkmış ise o bölge veya bölgelerde olağanüstü hal ilan edilebilir. Olağanüstü hal ilanını gerektiren sebepler sadece bir bölgede ortaya çıkmış ise, yurdun bütününde olağanüstü hal ilan edilemez.

Olağanüstü hal ilanı işlemi, hukuki biçim olarak Bakanlar Kurulu kararı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin bozulması sebebiyle olağanüstü hal ilanı kararı alabilmesi için Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşünü alması gerekir. Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşü "istişari" niteliktedir. Bu görüş Bakanlar Kurulu'nu bağlamaz⁷⁴. Olağanüstü Hal ilanı kararı Resmi Gazetede yayımlanır ve hemen TBMM'nin onayına sunulur. (m.121) Olağanüstü hal ilanı kararı mecliste görüşülmemiş olsa da Resmi Gazetede karar yayımlandığından yürürlüktedir. TBMM Olağanüstü Hal ilanı kararını kaldırırca, ilan edilmiş olan olağanüstü hal ortadan kalkmış olur. TBMM'nin onay işlemi hukukî niteliği itibarıyla kanun değil, meclis kararıdır. Bu sebeple, Meclisin onay işlemi Anayasa Mahkemesi ya da bir başka mahkeme tarafından denetlenemez.

Olağanüstü Hal'in ilan edilmesi, olağanüstü hale ilişkin mevzuatın yürürlüğe konması demektir. Bu da; temel hak ve hürriyetlerin kısmen veya tamamen geçici olarak durdurulması ya da vatandaşlara para, mal ve çalışma yükümlülüklerinin getirilmesi anlamına gelmektedir.

Olağanüstü Hal ilan kararının amacı, olağanüstü hal ilanına yol açan sebepler yüzünden bozulan kamu düzeninin yeniden sağlanmasıdır. Amaç ve sebep unsurları-

---

⁷³ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **Resmi Gazete**, Kanun Nu:2709, Sayı:17863 ve **Düster**, 5.T., C.22'ye bakılabilir.

⁷⁴ Gözler, **a.g.e.**, s.325

nın kaynaşmış olduğunu görüyoruz. Yani, olağanüstü hali gerekli kılan sebeplerin olması, bu sebeplerin ortadan kaldırılması yolundaki kamu yararının da olduğu anlamına gelmektedir.

Olağanüstü hal rejiminin başlıca üç sonucu vardır⁷⁵:

a) Vatandaşlar için para, mal ve çalışma yükümlülükleri getirebilir. Ancak ağır ekonomik bunalım ya da şiddet olaylarının yaygınlaşması sebebiyle ilan edilecek olağanüstü hallerde, vatandaşlara, para, mal ve çalışma yükümlülüğü getirilemez. Ağır ekonomik bunalım sebebiyle ilan edilen olağanüstü hallerde alınacak tedbirler 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanununun 10. maddesinde belirtilmiştir.

b) Temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir. 1982 Anayasası'nın 121. maddesinde tabi afet, salgın hastalık veya ağır ekonomik bunalım sebebiyle ya da şiddet olaylarının yaygınlaşması sebebiyle ilan edilecek olağanüstü hallerde, temel hak ve hürriyetlerin durdurulabileceği öngörülmektedir. Bu sınırlamalar, Anayasanın 15. maddesine göre yapılabilir. Savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.

c) Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnamesi çıkarılabilir. Anayasanın 121. maddesinin son fıkrasına göre, olağanüstü hal süresince Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda kanun hükmünde kararnameler çıkarabilir. Bu kararnameler, Resmi Gazetede yayımlanır, aynı gün TBMM'nin onayına sunulur; bunların Meclisçe onaylanmasına ilişkin süre ve usul içtüzükte belirlenmektedir⁷⁶.

Olağanüstü halin uygulanması 25 Ekim 1983 tarih ve 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanununun 12 ve devamı maddelerinde düzenlenmiştir. Kanunun 14. maddesine göre olağanüstü halin uygulanmasında görev ve yetki olağanüstü hal bir ili kapsıyorsa il valisine, bölge valiliğine bağlı birden çok ilde ilan edilmesi halinde bölge valisi-

---

⁷⁵ Gözler, **a.g.e.**, s.326

⁷⁶ Kili-Gözübüyük, **a.g.e.**, s.305

ne; birden fazla bölge valisinin görev alanına giren illerde veya bütün yurttan ilan edilmesi halinde koordinasyon ve işbirliği Başbakanlıkça sağlanmak suretiyle bölge valilerine aittir. Henüz bölge valiliği teşkilatı kurulmadığından bölge valilerine ait olan bu yetki ve görevler uygulamada il valilerince yerine getirilir. Olağanüstü hal makamlarının bütün eylem ve işlemleri yargısal denetime tâbidir. Yapılan işlemlere karşı idari yargı organlarında iptal davası açılabilir ve yürütmeyi durdurma kararı istenebilir⁷⁷.

Danışma Meclisi 25 Eylül 1983 tarihinde 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu'nu kabul etmiş ve bu kanun 27 Eylül 1983 günlü ve 18204 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁷⁸. Yasanın yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye'de olağanüstü hal ilk kez 1 Mart 1984 tarihinde ilan edilmiştir.

Şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması sebepleriyle ilan edilen olağanüstü halin konusu, 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanununda belirlenmiştir. Kanunun 9 ve 11. maddeleri, bu durumda alınabilecek olan temel hak ve hürriyetleri sınırlayıcı veya kullanımlarını durdurucu nitelik taşıyan tedbirleri saymaktadır. Şu halde olağanüstü halin konusu, temel hak ve hürriyetlerin, normal zamanlardaki ölçülerin ötesinde sınırlandırılması veya durdurulmasıdır. Ancak, sıkıyönetimden farklı olarak, olağanüstü halde kolluk yetkileri askeri makamlara geçmeyeceği gibi, bir kısım suçların Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinde yargılanması da söz konusu olamaz.

Olağanüstü Hal Kanununa göre (m.14), olağanüstü halin uygulanmasında görev ve yetki; olağanüstü hal bir ili kapsıyorsa il valisine, bir bölge valiliğine bağlı birden çok ilde olağanüstü hal ilan edilmesi halinde bölge valisine, birden fazla bölge valisinin görev alanına giren illerde veya bütün yurttan ilan edilmesi halinde koordine ve işbirliği Başbakanlıkça sağlanmak suretiyle bölge valilerine aittir. Aynı Kanunun geçici maddesine göre de bölge valiliği teşkilatı kurulup, göreve başlayıncaya kadar, bu kanunla bölge valilerine verilen görev ve yetkiler, il valilerince yerine getirilir.

---

⁷⁷ Gözler, a.g.e., s.327

⁷⁸ Olağanüstü Hal Kanunu, **Resmi Gazete**, Sayı:18204, 27.10.1983; **Düster**, V. Tertip, C.XXII, s.815; OHAL Kanununu bütün değişiklikleri ile görmek için; www.mevzuat.adalet.gov.tr sitesine bakılabilir.

Olağanüstü halde kolluk yetkilerinin askeri makamlara intikal etmemesine karşılık, bölge veya il valileri, olayları emirlerindeki kolluk kuvvetleriyle önleyemedikleri veya bastıramadıkları takdirde, bölge veya illerindeki en büyük askeri komutanlıktan yardım isteyebilirler. (m.21,22) Yine sıkıyönetimden farklı olarak, olağanüstü halde yargı görevi, normal adliye mahkemelerindedir. Olağanüstü Hal Kanununa göre (m.24), “*Olağanüstü Hal ilan edilen yerlerde, Devlet Güvenlik Mahkemeleri ile Askeri Mahkemelerin görevlerine giren suçlar dışındaki davalara adli yargıda bakılır*” denmektedir⁷⁹.

2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu, doğal afet ve tehlikeli salgın hastalık nedeniyle ilan edilen olağanüstü hal uygulaması sırasında getirilebilecek para, mal ve çalışma yükümlülüklerini 6., 7. ve 8. maddelerinde düzenlemektedir. 9. madde ise doğal afet ve tehlikeli salgın hastalık nedeniyle olağanüstü hal ilanında temel hak ve özgürlüklere getirilecek sınırlamaları öngörmektedir⁸⁰. Buna göre yerleşim hakkı, seyahat özgürlüğü sınırlanabilecek, öğrenim ve öğretim kurumlarıyla öğrenci yurtları kapatılabilecek, kamuya açık işyerlerinin çalışma saatleri sınırlanabilecek ya da bu yerler kapatılabilecek, bu yerlere el konulabilecek, iletişim araçlarına el konulabilecek, taşınmaz malların ve gıda maddelerinin kullanımına sınırlamalar getirilebilecek ya da imha edilebilecek, bazı tüketim mallarının dağıtımıyla ilgili kararlar alınabilecek, ulaşım ile ilgili düzenlemeler getirilebilecektir.

Olağanüstü Hal Kanunu’nun 10. maddesi ağır ekonomik bunalım nedeniyle olağanüstü hal ilanında Bakanlar Kurulu’na ekonomik yaşamı düzenleyici kararlar almada ek yetkiler tanımaktadır⁸¹.

Sıkıyönetimin tersine Olağanüstü Hal uygulamasında, güvenlik güçleri sivil yönetime bağlı olarak görev yaparlar⁸². Valiler, askerî birliklerden yardım isteyebilir. Ancak uygulamada bazı güçlüklerle karşılaşmıştır.

Olağanüstü hallerde özgürlüklerin normal zamanlara göre daha fazla sınırlanması, bir bakıma işin doğasında yatan bir özelliktir. Devletin güvenliğini ve varlı-

---

⁷⁹ Özbudun, **a.g.e.**, s.332-333

⁸⁰ Üskül, **a.g.m.**,s.1171

⁸¹ Üskül, **a.g.m.**, s.1172

⁸² Üskül, **a.g.m.**, 1178

ğını tehlikeye düşüren olağanüstü hallerde, temel hak ve hürriyetlerle ilgili düzeni olduğu gibi korumak güçleşir⁸³. Hürriyetlerin korunması bazen otoriter yöntemlerle mümkün olabilir. Demokratik toplumların, zaman zaman hürriyetlerini tamamen kaybetmemek için temel hak ve hürriyetlerden geçici olarak fedakarlıkta bulunmak zorunda kaldıklarını görüyoruz. Olağanüstü hal rejimlerinde özellikle iki nokta üzerinde dikkatli olunması gerekir. Birinci olarak, bu rejimin geçici karakterinin önemle belirtilmesidir. Bunalım rejimleri, bazen “iktidar tiryakiliği” yaratmakta ve sürekli diktatörlerin kuruluşunda bir köprü vazifesi görmektedir. Sağlam bir demokrasi geleceğine sahip olmayan ülkeler için bu risk daha da fazladır. Bu nedenle tehlike dönemi geçer geçmez, normal duruma dönüş sağlanmalı ve otoriter yöntemlerin demokrasilerde bazı alışkanlıklar ve silinmez izler bırakmamasına dikkat edilmelidir. İkincisi de olağanüstü durumlarda yürütme organına tanınan olağanüstü yetkilerin kullanılmasının hem siyasal yönden hem de yargı yönünden denetlenmesi şartıdır⁸⁴. Karşılaşılan tehlikenin boyutu çok büyük olsa da hukuk temeline dayanan hür bir toplumda sınırsız, sorumsuz ve denetimsiz keyfi bir baskı rejiminin kurulması söz konusu olamaz. Kısacası özgürlüklerin, olağanüstü hal durumlarında daha fazla korunmaya, gözetilmeye ihtiyacı olduğunu görüyoruz. Çünkü hakkın özünden önceki alanda, sınırlamanın derecesi, ölçülülüğü üzerinde odaklaşmaktadır. Bu nedenle hakkın özü açısından asıl tehlikenin olağanüstü koşullarda kendisini gösterdiği bir gerçektir⁸⁵.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; olağanüstü halde kanunun ön gördüğü olağanüstü kolluk yetkileri, sivil otoriteler tarafından kullanılmakta olup, yargı yetkisi de tabii hakim ilkesine uygun olarak, kanunen görevli olan olağan mahkemelere aittir. Bu özellikler bakımından olağanüstü hal rejiminin temel hak ve hürriyetler açısından, sıkıyönetim kadar sınırlama getirmediği söylenebilir. Ayrıca her yaygın şiddet olaylarında sıkıyönetim ilan edilirse, Silahlı Kuvvetlerin asıl görevi olan yurt savunması görevi aksayacağından bu tür bir yönetime başvurulmuş olabilir. Zira sı-

---

⁸³ Sağlam, a.g.e., s.179

⁸⁴ Kapani, a.g.e., s.242-243

⁸⁵ Sağlam, a.g.e. s.179,

kıyönetimde kolluk yetkileri askeri makamlara geçmektedir. Bu nedenlerden dolayı 1982 Anayasası temel hak ve hürriyetlerin normal rejim ile devlet hayatını tehdit eden ağır durumlarda son çare olarak başvurulması gereken sıkıyönetim rejimi arasında, daha az vahim durumları karşılamaya yeterli bir sivil olağanüstü hal rejimi yaratmış olması yerinde bir karar gibi görünmektedir⁸⁶. Buna benzer bir olağanüstü hal rejimi ihtiyacı 1961 Anayasası dönemi sırasında da hissedilmiş ve bu konuda bazı ön çalışmalar yapılmıştır. 1961 Anayasası'nda ekonomik bunalım ve tabii afet dışında olağanüstü hal ilanını öngörmemiş olması, bu durumun gerçekleşmesi için bir anayasa değişikliği konusunda, siyasi partiler arasında uzlaşma sağlanamamasından kaynaklanmıştır⁸⁷.

Kısaca özetleyecek olursak, olağanüstü hal üç şekilde ortadan kalkabilir⁸⁸. Birincisi, Olağanüstü Hal ilan kararının TBMM tarafından onaylanmaması, ikincisi, sürenin bitmesi ve üçüncüsü olağanüstü hal ilanını gerektirecek sebeplerin ortadan kalkmasıdır. Ayrıca Bakanlar Kurulu'nun isteği üzerine TBMM olağanüstü hali kaldırabilir.

Olağanüstü hallerden, normal zamanların hukuk rejimini askıya alan ve bu halin gereklerini göz önünde tutan bir hukuk rejiminin uygulandığı zamanlar anlaşılması gerekir, demiştik. Olağanüstü rejimin temel ögesi, bir krizin açığa çıkmış olmasıdır. Yürürlükteki demokratik rejim kilitlenmedikçe, kriz hali doğmaz. Kriz durumu, mahiyeti gereği istisnadır. Gerçek tehlike, potansiyel tehlikenin karşıtı olarak, içinde bulunulan anda olumsuz sonuçlar doğuran, somut bir tehlikedir. Temel ilke, tehlikenin /krizin sistem olarak devletin yanı sıra ülkenin tüm nüfusunu, o ülkede yaşayan herkesi etkileyecek kapsam ve boyutta olmasıdır. Belli bir grubu ya da kesimi etkileyen ya da sadece ona yönelen tehlike, ilke olarak olağanüstü rejime geçişi haklı kılacak kriz sayılmaz. Kriz tüm ülkeyi değil, sadece belli bir bölgeyi etkileyebilir. Bu halde de olağanüstü rejime geçiş mümkündür. Bunun şartı da krizin hem o bölgedeki tüm nüfusu hem de devlet mekanizmasının işleyişini etkilemesidir.

---

⁸⁶ Özbudun, **a.g.e.**, s.334

⁸⁷ Özbudun, **a.g.e.**, s.334

⁸⁸ Gözler, **a.g.e.**, s.327

Olağanüstü rejim, zamanın kesin bir biçimde sınırlandırılmasına bağlıdır⁸⁹.

Türkiye’de Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde olağanüstü hallerle ilgili olarak çıkarılmış olan kanunlar şunlardır⁹⁰:

- 1) 29 Nisan 1336 tarih ve 2 No’lu Hıyanet-i Vataniye Kanunu,
- 2) 31 Temmuz 1338 tarihli ve 249 No’lu İstiklal Mahkemeleri Kanunu,
- 3) 4 Mart 1341 tarih ve 578 No’lu Takrir-i Sükun Kanunu,
- 4) 31 Mart 1341 tarih ve 595 No’lu Harp ve İsyân Sahalarında Müteşekkil Divan-ı Harplerden Verilen İdam Kararları Hakkında Kanun,
- 5) 5 Mart 1928 tarih ve 1211 sayılı Seferberlik Kanunu,
- 6) 20 Şubat 1930 tarihli ve 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu,
- 7) 24 Nisan 1930 tarih ve 1593 No’lu Umumi Hıfzısihha Kanunu,
- 8) 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı İskan Kanunu,
- 9) 4 Temmuz 1934 tarih ve 2529 sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu,
- 10) 25 Kasım 1953 tarih ve 2884 No’lu Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun,
- 11) 7 Haziran 1939 tarih ve 3634 No’lu Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu,
- 12) 18 Ocak 1940 tarih ve 3780 No’lu Milli Korunma Kanunu,
- 13) 17 Mayıs 1940 tarih ve 3828 No’lu Fevkalade Vaziyet Dolayısıyla Bazı Vergi ve Resimlere Zam İcrası Hakkında Kanun,
- 14) 22 Mayıs 1940 tarih ve 3832 No’lu Örfi İdare Kanunu,
- 15) 29 Mayıs 1942 tarih ve 4237 No’lu Fevkalade Hallerde Haksız Mal İktisap Edenler Hakkında Kanun,
- 16) 3 Ağustos 1942 tarih ve 4276 No’lu Ceza Hükümlerini İhtiva Eden Kanunlardaki Fevkalade Hallerin Tespit ve İlanı Hakkında Kanun,
- 17) 3 Ağustos 1942 tarih ve 4277 No’lu Askeri Ceza Kanunu’na Ek Kanun,
- 18) 11 Kasım 1942 tarih ve 4305 No’lu Varlık Vergisi Kanunu,

---

⁸⁹ Efe, **a.g.tez**, s.3

⁹⁰ Bülent Daver, “Fevkalade Haller ve Ferdi Hürriyetler”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.7, S:1-4, Yıl:1952, s.173-174

19) 31 Haziran 1944 tarih ve 4599 No'lu Fevkalade Hallerin Devamı Müddetince Memur ve Müstahdemlere Yapılacak yardım Hakkında Kanun'dur.

a) Olağanüstü Hallerin Hukuk Düzeni Üzerindeki Etkileri:

Olağanüstü haller pozitif hukuk düzeni üzerinde çeşitli etkiler yapmaktadır:

1. Olağanüstü hallerde yürütmenin takdir yetkisi genişler.
2. Olağanüstü hallerde yürütmenin düzenleme yetkisi de genişler.
3. Olağanüstü hallerde ana hak ve hürriyetler geçici olarak geniş bir kısıtlamaya uğrar.
4. Olağanüstü haller, sözleşmelere de tesir ederek, beklenmeyen haller nazariyesinin uygulanmasını mümkün kılmıştır.
5. Olağanüstü haller, her türlü borçlara tesir ederek ödemeleri tecil eden kanunların çıkmasına sebep olur.
6. Olağanüstü durumlarda ve buhranlı zamanlarda, daha önce hukuk düzeninde mevcut fakat olağan dönemlerde uygulanmayan bir takım kanunlar uygulanmaya başlar. Örneğin; Sıkıyönetim Kanunu, Olağanüstü Hal Kanunu, Seferberlik ve Savaş Hali Kanunu'dur.

b) Olağanüstü Hal Teorileri:

Anayasa sıkıyönetim ve savaş halini ayrıntılı olarak düzenlemekle birlikte, bu hallerde bütün hürriyetlerin kayıtlanmasını veya durdurulmasını da kabul etmiştir. Asıl olan hürriyetlerin olağanüstü hal ihtiyaçlarının gerektirdiği ölçüde sınırlanması olduğu halde, Anayasa'da bunu sağlayacak hiçbir ölçü yoktur. Hürriyetlerin gereksiz ve aşırı derecede sınırlanmasına engel olacak kıstasların anayasada bulunmaması, hürriyetlerin korunmasını oldukça güçleştirmiştir⁹¹. Hukuki açıdan bakıldığında hemen hemen herkesin üzerinde uzlaştığı bir 'fevkalade hal' tanımı yapılmamıştır. Demokratik anayasalarda Olağanüstü Yönetim Usulleri ya da Olağanüstü Haller adı altında normal hukuk düzeninden ayrı bir yönetim usulü kabul edilmiştir. Bu gelişme ile olağanüstü hal rejimi ile hukuk dışı ya da hukuk üstü değil, tamamen hukuki bir yönetim şeklini almıştır. Ancak hukuki açıdan kabul edilen ve uygulanan olağanüstü

---

⁹¹ Hayati HAZIR, **Türkiye'de ve Yabancı Ülkelerde Olağanüstü Hal Rejimlerinde Kamu Hürriyetlerinin Sınırlanması (1961 Anayasa Rejimi)**, Konya, 1991, s.2

halin, içeriği konusunda birlik sağlanamamıştır. Bunun sebebi de olağanüstü hal rejiminin ortaya çıkmasına sebep olan olayların hukuk dışı faktörlerden oluşmasıdır. Hukuk dışı faktörler bu rejimlerin ortaya çıkmasına doğrudan etki etkilemezler, ama uygulanmasına sebep olurlar⁹². Savaş, savaş tehlikesinin baş göstermesi, ayaklanma, iç karışıklıklar gibi devletin ve milli topluluğun güvenliği bakımından büyük tehlikeler yaratan olaylar birer olağanüstü hal rejimi olmayıp, bu rejimin kurulmasına sebep oluşturan maddi olaylardır⁹³. Bu açıdan maddi olaylarla olağanüstü hal rejimleri arasında sıkı bir nedensellik bağı bulunmaktadır. Olağanüstü Hal rejimlerinin içeriği konusunda görüş birliğinin olmamasının sebebi de maddi olayların karmaşık ve hukuk dışı olmalarıdır.

Olağanüstü hal geniş anlamda istisnai durumlarda devletin pozitif hukuk düzeninin korunması amacıyla zaruri her türlü önlemin alınabilmesidir⁹⁴. Devletin kendi varlığını ve pozitif hukuk düzenini korumak amacıyla hukuk kurallarının dışına çıkabilmesini haklı gösteren bir olgu olarak da tanımlanmaktadır⁹⁵. Olağanüstü hali bu şekilde tanımlayanlar, zaruret halinde devletin varlığının korunması ve savunulması için her çareye başvurulmasını yöneticiler için sadece görev değil, aynı zamanda hak olduğu görüşünü ileri sürerler. Bu olağanüstü hal tanımı, kaynağını Alman hukukçularının savunduğu “zaruret hakkı” (Notrecht) teorisinden almaktadır.

Hukuki Olağanüstü hal rejimini, anayasanın öngördüğü ölçüler içerisinde kanunla düzenlenmiş kurallara uygun olarak, idareye seri hareket imkanı veren ve hürriyetlerin bir süre kısıtlanmasını ya da durdurulmasını sağlayan geçici otoriter bir rejim diye tanımlayabiliriz.

Avrupa’da XIX. yüzyılda başlayan Anayasa hareketleri olağanüstü hal kurumunu ele almak ve kanuni diktatörlük kurumunu oluşturma ihtiyacını duymuştur. Bu şekilde olağanüstü hal rejimine meşru bir zemin oluşturulmak isteniyordu. XIX. yüzyılda yapılan bazı Anayasalarda olağanüstü hal rejimlerine yer verilmiş; bu şekilde kralın serbest yetkisine dayanan olağanüstü hal anlayışından, hukuki ve kanuni ola-

---

⁹² Daver, **a.g.e.**, s.5

⁹³ Daver, **a.g.e.**, s.5; Kapani, **a.g.e.**, s.239

⁹⁴ Daver, **a.g.e.**, s.7

⁹⁵ Pertev Bilgen, **1961 Anayasasına Göre Sıkıyönetim**, İstanbul, 1976, s.5

ğanüstü hal kavramına geçilmek istenmiştir. Ancak olağanüstü hal ile ilgili düzenlemelerin anayasalarda ve kanunlarda yer alması ile konu tam olarak halledilmemişti. Bu kez XIX. yüzyıl hukuk literatürünü olağanüstü halin sınırlandırılıp, sınırlandıramayacağı problemi meşgul etmiştir.

(1) Zaruret Hakkı Teorisi (Notrecht)

Olağanüstü hal kavramını açıklamak için ortaya atılan ve etkileri günümüze kadar devam eden iki büyük teori vardır. Bu teoriler içerisinde zaruret hakkı teorisi en etkili olanıdır. Bu teoriyi savunanların başında Jhering gelmektedir. Sonraları Jellinek, Laband, Carl Schmitt gibi yazarlar bu teoriyi çeşitli yönleriyle geliştirmişlerdir⁹⁶.

Savaş, seferberlik, ayaklanma, deprem, salgın hastalıklar gibi olağanüstü halde temel hak ve hürriyetlerin normal dönemlere göre çok daha aşırı ölçüde sınırlandırılmasına izin verilmektedir. Bu dönemlerde ‘zaruret hali’ teorisine göre yürürlükteki hukuk düzenine bağlı kalınmadan temel hak ve hürriyetlere müdahale edilebilmektedir. Müdahale keyfi değil, daha üstün değerleri korumak için yapılmaktadır. Örneğin, kişilerin yaşamlarını korumak için sokağa çıkma hürriyetleri kısıtlanmaktadır⁹⁷.

Jhering, zaruret halinde devletin yürürlükteki hukuk düzenine bağlı kalmaksızın, toplumu korumak için her türlü önlemi alacağını ileri sürmektedir. Yazara göre zaruret hali devlet için bir zaruret hakkı (Notrecht) yaratmaktadır. Kendini sınırlamak durumunda olan devlet, toplumun iyiliği için hukuku gerekirse feda etmelidir. Böyle bir durumda, hukuk devlet için bir amaç değil, toplumun korunmasına yarayan bir araçtır. Devlet kendi gücünü sınırlayan hukuk kuralları arasında çatışma görürse, hukuk kurallarını kaldırmak suretiyle gücüne getirilen sınırlamalardan kurtulabilir. Toplumun çıkarları söz konusu olunca, araç olan hukuk feda edilebilir⁹⁸. Jhering, olağanüstü hali devlet lehine bir meşru savunma gibi görür. Yazar, meşru savunma halindeki kişinin nefsinin korumak için kanuna uymayan hareketlerinin meşru sayıl-

---

⁹⁶ Hazır, a.g.e., s.10

⁹⁷ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Bursa, 2007, s.145-146

⁹⁸ Hazır, a.g.e., s.10

ması gibi, devletin de toplumu korumak için yaptığı kanunsuz hareketlerin meşru sayılması görüşünü ileri sürmektedir. Pertev Bilgen eserinde; Jhering'in savunduğu bu görüşün kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir⁹⁹. Zaruret hallerinde hukuka ve kanunlara uymayan işlemler yapılabilmektedir. Ancak bu işlemler hukuki esaslarla değil, siyasi zaruretlerle açıklanabilmektedir. Sonraları bu işlemlerin hukukileştirilmeye çalışılması bile zaruret hali ileri sürülerek yapılmış eylem ve işlemlerin hukuka aykırılığını gidermez. Siyasi açıdan bu türden işlemler mazur gösterilebilmektedir¹⁰⁰.

Olağanüstü hallerde devletin hukuk kuralları dışına çıkmasındaki zorunluluk, belirli zamanlarda bazı devlet adamları ve düşünürler tarafından ileri sürülmüş ve olağanüstü hal yetkilerini sınırlandırmanın imkansız olduğu iddia edilmiştir. 1907 yılında Çarlık hükümetinin olağanüstü mahkemeler kurması Duma'da anayasacı demokratların şiddetli itirazları ile karşılaşınca Stolypin, "Yanan bir evde camların kırılması mubah sayılır" demek zorunda kalmıştır. Muhalefetin hükümeti "elleri kanda olmakla" itham etmesi üzerine de Stolypin "şayet hükümetin elleri kanda ise bu onun olağanüstü bir ameliyat yapmak mecburiyetinde bulunan bir operatör durumunda olmasındandır" demiştir¹⁰¹. Fransız İhtilali sırasında Sieyes meşhur "Tiers- Etat" nedir adlı makalesinde milli iradenin her zaman mevcut kanunlarla bağlı olmayacağını, bu nedenle "kanunsuzluğu" kanunlaştırabileceğini savunmuştur. Clemenceau'nun I. Dünya Savaşı sırasında aldığı olağanüstü tedbirlerin hukuka uygunluğu tartışıldığında "Harpteyiz" diye bağırması; B. Holweg de Belçika'nın tarafsızlığının Alman orduları tarafından ihlalinin uluslar arası anlaşmalara aykırı düşüğünü ileri sürenlere, şu cevabı vermiştir: "Zaruretin kanunu yoktur". Zaruret haline dayanılarak yapılmış tasarruflara Milli Mücadele döneminden de örnekler verilebilir. Dolayısıyla ortaya konan bu ifadeler zaruret hakkına dayanmaktadır. Zaruret hallerinde hukuka ve kanunlara uymayan işlemler yapılabilir ve bu işlemler, hukuki esaslarla değil, siyasi zaruretlerle açıklanabilir¹⁰².

Fransa'da, I. Dünya Savaşı sırasında başlayan, II. Dünya Savaşı'nda da içti-

---

⁹⁹ Bilgen, a.g.e., s.5

¹⁰⁰ Bilgen, a.g.e., s.6

¹⁰¹ Daver, a.g.e., s.13

¹⁰² Bilgen, a.g.e., s.6

hatla doğup gelişen bir görüşe göre, Olağanüstü Hallerin, kamu otoritelerinin normal zamanlarda yapamayacakları bazı eylem ve işlemleri yapabilmelerine olanak verdiği kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na verilen yetkilerin uygulanması ve hukuka uygunluk ilkesinin, kriz dönemlerinde normal zamanlara göre farklı bir içeriğe sahip olduğu benimsenmiřtir¹⁰³.

Alman hukukçuları tarafından savunulan görüşe göre olağanüstü yönetim, “zorunluluk halinin” doğurduğu ve devlete hemen hemen mutlak bir hareket özgürlüğü sağlayan bir rejimdir. Jhering ve Laband gibi nl Alman hukukçuları, Hegel'den esinlenerek hukukun devlet tarafından yaratıldığı, devlet çıkarı ve hukuk ilkelerinin çatıştığı durumunda hukukun bir yana bırakılıp devletin çıkarlarının üstün tutulması ve kollanması gerektiğini savunmuşlardır. Zorunluluk hali, devlete bir zorunluluk hakkı vermektedir. Bazı eski Alman anayasaları ve 1850 Prusya Anayasası bu anlayış doğrultusunda, devlet başkanına zorunluluk hallerini belirlemede çok geniş takdir yetkisi tanımıřtır¹⁰⁴.

Fichte'nin “hukuki nizamın emirlerine uyma mükellefiyetinin kalkması” diye tanımladığı zaruret hakkı teorisi, XX. yüzyılda Alman yazarlarından Carl Schmitt tarafından orijinal haliyle işlenmiştir. Yazara göre olağanüstü hal emir, nizam ve sıkıyönetim hali olarak değil, devlet teorisinin genel kavramı olarak anlaşılmalıdır. Schmitt, istisnanın kaideden daha önemli olduğunu ileri sürmekte, olağanüstü hallerin sınır tanımayacağını ve olağanüstü yetkilerin içerikleri gereği asla sınırlandırılmayacağını ifade etmektedir. “Sınırsız olağanüstü hal yetkileri” ve “devamlı ıstırar hali” tezleri ile yazarın Almanya'da Nazi diktatörlüğünün felsefi temellerini atanlar arasında yer aldığı ya da en azından bu tür fikirlere ilham verdiği kabul edilmektedir¹⁰⁵.

Devleti amaç, hukuku ise devletin aracı sayan bu anlayış zamanla terk edilmiş, onun yerini hukuk devleti, hukukun üstünlüğü ya da anayasanın üstünlüğü gibi demokratik ilkeler almıştır. Bu yeni anlayış nedeniyle demokratik ülkelerin hukuk

---

¹⁰³ Bilgen, a.g.e., s.6

¹⁰⁴ Bülent Tanör, “Sıkıyönetim”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.IV, İstanbul, 1982, s.944

¹⁰⁵ Daver, a.g.e., s.14; Hazır, a.g.e., s.11

sistemlerinde, olağanüstü yönetim şekillerinin “hukuki rejim”den başka bir şey olmadıkları, anayasa ve yasalar çerçevesinde uygulanıp, denetlenebilecekleri düşüncesi etkili olmuştur.

Pertev Bilgen eserinde; Fransa’da ortaya çıkarak, gelişen olağanüstü hallerde uygulanacak zaruret hakkı teorisinin, Türk Hukukunda uygulanmasının kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Bu görüşünü, 1961 Anayasası’nın yürütme görevini kanunlar çerçevesinde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu’na vermesine ve Anayasa’nın kanun çerçevesinde olmasına dayandırmıştır. 1961 Anayasası’nın 123. maddesinde Olağanüstü Hallerin tanımlanması, zaruret hakkı teorisinin uygulanmasına imkan vermemektedir. Bilgen, Türkiye’de Olağanüstü Hallerin kanuni ve hukuki bir rejim olması gerektiği, kamu otoritelerinin yetkilerini, kendiliğinden genişletmeyeceği üzerinde durmuştur¹⁰⁶.

(2) Siyasi Teori

Olağanüstü hal yetkilerinin kaynağı ve sınırları konusunda ortaya atılan bir diğer teori de “siyasi teori” ya da İngiliz, Amerikan, Fransız teorisi diye bilinen görüştür. Bu teoriye göre zaruret hakkı diye bir hak yoktur. Zaruret hallerinde bazen hukuk prensiplerine, anayasaya ve kanunlara uymayacak, onlara aykırı düşebilecek tasarruflar yapılmaktadır. Zaruret hakkına dayanılarak bu türlü tasarrufların meşruiyeti, hukuk esaslarına uygunluğu kanıtlanamaz. Bu gibi uygulamalar, hukuki esaslarla değil, zamanın gereklerine göre değişen siyasi zaruretlerle açıklanabilir¹⁰⁷.

Bu teoriyi savunanlar, olağanüstü hallerde alınan önlemlerin devletin zaruret hakkına dayanmadığı görüşünde birleşmektedirler. Toplumun varlığını tehlikeye düşüren haller karşısında yöneticiler siyasi sorumluluğu üzerlerine almak şartı ile her türlü tedbiri almak zorundadırlar. Bu tedbirlerin sonradan siyasi bakımdan sakıncalı görülse bile onlara önceden hukuki bir görünüm vermeğe çalışmak doğru değildir. Bu durumda olağanüstü hallerde anayasaya, kanunlara aykırı olarak yapılan işlemlerin hukuka uygunluğu ve meşruiyeti zaruret hakkına dayanılarak ispat edilemez. Bu işlemleri zamanın şartlarına göre değişen siyasi zaruretlerle açıklamak daha doğru-

---

¹⁰⁶ Bilgen, a.g.e., s.7

¹⁰⁷ Daver, a.g.e., s.15

dur. Hukuk ilkelerine ve kanunlara aykırı olarak yapılan bazı işlemler, buhran geçtikten sonra çıkarılan “ibra kanunları” ile meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu meşrulaştırma işlemi bile yapılan işlemlerin hukuka aykırılığını gidermemektedir¹⁰⁸.

Olağanüstü durumların varlığı, hukuka bağlı demokratik devlet için önemli meseleler yaratmakla birlikte, bu gibi hallerde hükümetlerin normal zamanlarda alamayacağı bazı önlemleri almak yetkisine sahip olduğu da ifade edilmelidir. Ancak bu yetkilerin, olağanüstü halin devamına bağlı olarak kullanılması bile yapılan işlemlerin hukuka uygun olduğu anlamına gelmez. Sonradan ibra ve af kanununa başvurma mecburiyetinde kalınması da zaruret hali işlemlerinin hukuka aykırı olduklarının açıkça göstergesidir. Bu kanunlar bazı devlet adamlarını hukuki sorumluluktan kurtarmaktan başka bir şeyi çözümlemezler¹⁰⁹. Durum böyle olunca olağanüstü hal kalktıktan sonra kullanılmaları söz konusu olmayan yetkilere dayanılarak yapılan işlemlerin, siyasi bakımdan yerindeliği ileri sürülebilir; ancak hukuka uygunlukları savunulamaz¹¹⁰.

Eski Roma’da “halkın selameti kanunu kaldırır” kaidesine dayanan zaruret hakkı teorisinin kamu hürriyetleri bakımından son derece tehlikeli olduğu görülmektedir. Aslında Romalılar da bu duruma pek itibar etmemişlerdir. Çünkü olağanüstü hallerde uygulanan bu kanuni diktatörlüğün süresi altı ayı geçmemektedir¹¹¹. Bu teoride “hukuk devlet için vardır, devlet hukuk için değil. İkisi arasında bir seçim yapılacaksa hukuk devlete kurban edilmelidir”. Bu esastan hareket eden Jhering ve onun takipçileri, fiili kuvvet ve baskının ön plana geçtiği bir devlet düzeni önermektedir. Böyle bir anlayış hukuka bağlı devlet düşüncesi ile bağdaşmaz.

Zaruret hakkı teorisi ile eski çağın despotluk ve tiranlık yönetimleri ve yeni çağın modern diktatörleri arasındaki süre aslında çok uzak değildir. Olağanüstü hal yetkilerinin içeriği gereği sınırsızlığı ifade eden C. Schmitt’in bu görüşüne karşı da sınırsız bir iktidarın, tarihin her devrinde güç sahipleri tarafından kötüye kullanıl-

---

¹⁰⁸ Hazır, **a.g.e.**, s.12

¹⁰⁹ Hazır, **a.g.e.**, s.12

¹¹⁰ Hazır, **a.g.e.**, s.12

¹¹¹ Hazır, **a.g.e.**, s.13

dığı söylenebilir¹¹².

Zaruret hakkı teorisi reddedilince ve zaruret halinde yapılan hukuka aykırı tasarrufların ancak siyasi açıdan mazur görüleceği ve hukuken meşrulaştırılamayacağı kabul görünce; hukuki ve kanuni olağanüstü halin dayanması gereken temel şartlar şunlardır¹¹³:

1) Olağanüstü hal rejimi genel hukuk prensiplerine uygun olarak Anayasa ile düzenlenmelidir.

2) Olağanüstü hallerle ilgili olarak koyulacak kanun hükümlerinin, Anayasa-ya uygun olması gerekir.

3) Anayasa ve kanunların şu hususları açık bir şekilde belirlemesi gerekir:

a) Hangi durumlarda, ne gibi hallerde olağanüstü yetkilerin kullanılmaya başlanacağı,

b) Bu yetkilerin kimin tarafından kullanılacağı

c) Bu yetkilerin nelerden oluşacağı ve sınırları,

d) Belirli bir süre ile sınırlandırılması.

Olağanüstü hal uygulaması bitince olağanüstü yetkilerin kullanılması da mutlaka sona ermelidir.

Siyasi teori taraftarları zaruret hakkı teorisini reddederken, olağanüstü hallerde hukuka bağlı bir devletin, zaruret hali tedbirlerine başvuracağını savunmamışlardır. Bu teoriyi savunanlar hukuki açıdan kabul etmedikleri bu tedbirleri, siyasî bakımdan haklı bulmaktadırlar. Olağanüstü hal tedbirlerini bir taraftan hukukla bağdaştırmamak diğer yandan siyasi bakımdan geçerli saymak çelişkili bir durum ortaya çıkarmaktadır. Siyasi teoriyi savunanlar, olağanüstü hal yetkilerinin kaynağı ve sınırları konusunda tatmin edici bir açıklık getirmemişlerdir¹¹⁴. Bu da olağanüstü hal rejiminin demokratik rejim içinde belirli ve sağlam bir yere oturtulmamış olmasından ileri gelmektedir. Siyasi teori olağanüstü hal tedbirlerinin siyasi bakımdan mazur görülüp, hukuki bir niteliği olmayacağını ifade etmekle yetinmiştir. Dolayısıyla ola-

---

¹¹² Daver, a.g.e., s.16

¹¹³ Daver, a.g.e., s.17

¹¹⁴ Hazır, a.g.e., s.14

ğanüstü hal rejimine hukuk içinde yer verilip, sınırlarının çizilmesi gerekiyordu. Ancak, siyasi teorinin bunu gerçekleştirmediğini görüyoruz. Olağanüstü hal rejimleri kamu hürriyetlerini olumsuz etkilemektedir. Bu konuda ileri sürülen zaruret hakkı teorisi, kamu hürriyetleri açısından büyük sakıncalar taşımaktadır. Ancak siyasi teori de olağanüstü hal rejiminin kaynağını ve sınırlarını açıklamakta yetersiz kalmıştır¹¹⁵.

c) Yabancı Ülkelerde Olağanüstü Hal Rejimleri:

Bu kısımda yabancı ülkelerdeki olağanüstü hallerin, pozitif hukuk düzeni üzerindeki etkileri, yürütmenin yetkilerinin artması ve ferdi hürriyetlerin kısıtlanması yönündeki etkileri incelenecektir. Bunun için İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, İsviçre, Almanya ve Fransa'daki uygulamalardan örnekler verilecektir. Bu ülkeler günümüzde demokratik düzenin belli başlı temsilcileri arasındadır. İngiltere ve Amerika hariç diğer ülkeler Kıta Avrupa'sı hukuk sistemi içerisinde yer almaktadır. İngiltere parlamenter hükümet şekline sahip olup, bilindiği gibi yazılı bir anayasaya sahip değildir. İngiltere'de kanun-anayasa ayrılığı yoktur. İngiltere, *yatkin anayasalı*¹¹⁶ bir devlettir. Buna karşın Amerika sert anayasalı federal bir devlettir. Kuvvetler ayrılığı prensibi, Amerika Birleşik Devletlerinin belirgin bir özelliğidir.

İsviçre ise Federal bir devlet olup, Kuvvetler Birliği ve Meclis Hükümeti sisteminin tipik bir örneğidir.

Almanya çok zor siyasi, sosyal ve ekonomik bir dönemden geçmiştir. Olağanüstü hal yetkilerinin, Weimar Cumhuriyeti'nde geniş ölçüde kötü bir şekilde kullanılmış olması, 1933 yılında diktatörlüğe geçiş hareketini kolaylaştırmıştır.

Fransa'da ise olağanüstü hal yetkileri çok farklı kullanılmıştır. 1958 Anayasası ile V. Cumhuriyetin, hukuk kurumlarında geniş bir düzenlemeye gitmesi, olağanüstü hal rejimine karşı düzenlemelere girişmesi hukukçuların bu ülkedeki gelişmelerin hukukçular tarafından dikkatle incelenmesi gerekmektedir.

İngiltere, İtalya ve İsviçre'de buhranlı zamanlarda uygulanacak özel bir mev-

---

¹¹⁵ Hazır, **a.g.e.**, s.15

¹¹⁶ "Değiştirilmeleri, diğer yasalardan farksız anayasa; kolayca değiştirilme olanağı bulunan anayasa" Ejder Yılmaz, **Hukuk Sözlüğü**, Ankara, 1985, s.126

zuat önceden belirlenmemiştir. Örneğin İsviçre, I. Dünya Savaşı'nın başlarında, yalnız adı kanunların değil, anayasanın da uygulanmasını erteleyen kanunları kabul etmişti. Devletlerin çoğu ise önceden belirlenen mevzuat sistemine göre uygulama yapmaktaydılar. Bunlar arsında Rusya, İspanya ve Almanya örnek gösterilebilir. Örneğin Rusya, 1881 Kararnamesi ile kamunu düzenini sağlayacak özel önlemler alınması için önceden özel bir yasa kabul etmiştir. İspanya da 1876 Anayasası'nın 17. maddesinde temel hakların, devletin güvenliğini tehdit ettiği durumlarda geçici olarak erteleneceğini esasa bağlamıştır. Buna benzer bir durum da Almanya için söz konusudur. I. Dünya Savaşı öncesinde anayasalarını yeni ilan eden Yunanistan, Bulgaristan ve Portekiz gibi ülkeler de anayasalarında, bunalım dönemlerinde uygulayacakları bazı kararlar almışlardır¹¹⁷.

(1) İngiltere'deki Olağanüstü Hal Rejimleri:

İngiltere'de, I. Dünya Savaşı'na kadar olağanüstü hal rejimleri, buhranlı zamanlarda bir çeşit örfi idare ilanı ile pozitif hukuk düzeninde bazı değişiklikler meydana getirmektedir. Kısaca tehlike anında normal hukuk sistemi, geçici olarak durdurulmaktadır.

Geçici olarak pozitif hukukun ertelenmesinin ferdi hürriyetler açısından doğurduğu en büyük sonuç, bu tür durumlarda hızlı bir şekilde yargılamaların yapılması ve kefaletle serbest bırakılma hakkının sona ermesidir. Tehlike hali sona erdikten sonra haksız yere tutuklananlar, mahkemelere başvurup, haklarını arayabilirler.

Fransız İhtilali'nin olması üzerine İngiltere'de geniş bir şekilde olağanüstü hale başvurulmuştur. İngiltere'de uygulanan Habeas Corpus Act¹¹⁸ bir kanunla ertelenmiş, parlamentonun kabul ettiği bazı kanunlarla söz ve toplantı hürriyetlerine kısıtlamalar getirilmiştir¹¹⁹. Sıkıyönetim ilanının ferdi hürriyetler açısından en önemli sonucu, askeri mahkemelere, sivilleri yargılama yetkisinin verilmesidir. Savaş tehlikesi kararını mahkemeler belirlemektedir. Ancak Meclis resmen savaş ilan ederse,

¹¹⁷ Naci Şensoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sıkıyönetime Mütcellik Mevzuatı Üzerinde Sentetik Bir Deneme", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.XIII, Sayı:1, İstanbul, 1947, s.96-97

¹¹⁸ "1679 tarihli İngiliz Anayasasına göre, hiç kimse hakim kararı olmaksızın tutuklanamaz ve soruşturmasız iki günden fazla tutulamazdı", Yılmaz, *a.g.e.*, s.262

¹¹⁹ Daver, *a.g.e.*, s.30

genel mahkemeler sivillerin yargılanmasını askeri yargının yetki sahasına girip, girmediğini araştırmamaktadır¹²⁰.

I. Dünya Savaşı'nda çıkarılan olağanüstü hal kanunları başlıca iki özellik taşımaktadır. Parlamento, Habeas Corpus Act'ı doğrudan doğruya erteleyen kanunlar çıkarmaktan vazgeçmiştir. Yürütme organının yasama faaliyetinde bulunulmasına imkan verilmiş, bu da İngiltere de Kuvvetler Ayrılığı Prensibinin yeni anlayış tarzı bakımından dikkate değer bir yeniliktir¹²¹. 1914-1915 yıllarında kabul edilen Güvenliğin Korunması Kanunları güvenliğin ve milli savunmanın sağlanması amacıyla Bakanlar Kuruluna çok geniş yetkiler vermiştir. Kabine bu yetkileri kararnameler şeklinde kullanacaktı. Savaş bittikten sonra 1920 yılında kabul edilen "Tehlike hali yetkileri" kanunlarıyla yasama ile ilgili vekillik sistemi genişletilmiştir. Buna göre grev ülkenin beslenmesini güvenliğini, genel nakliye hizmetlerini kesintiye uğratabilecek karışıklıkların meydana gelmesi halinde Kral en fazla bir ayı geçmemek suretiyle "tehlike hali" ilan edebilir. Parlamento toplantı halinde değilse beş gün içerisinde toplanır. Parlamento kamu düzeninin korunması için gereken tedbirleri yasa çıkarmak suretiyle almaktadır.

İngiltere, II. Dünya Savaşı yıllarında daha önce aldığı tedbirler başarılı olduğundan, "Tehlike Hali, Müdafaa Kanunları" nı yeniden yürürlüğe koymuştur. 1946 yılında tehlike hali kanunlarına dayanan kararnameler yürürlükten kaldırılmıştır. Savaş sonrasında ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar nedeniyle 1945 yılında "İkmal ve Hizmet Kanunu" hükümete 5 yıl süre ile geniş yetkiler vermiştir. 1951'de yapılan bir düzenleme ile süre uzatılmış ve yetkiler genişletilmiştir. İngiltere'de savaş içinde savaşın dışındaki zamanlarda hükümete ferdi hürriyetlerin kısıtlanması konusunda geniş yetkiler verilmiştir. Hükümetler buhranlı dönemlerde kendilerine verilen bu yetkileri büyük bir titizlikle kullanmışlar, zaruri ölçülerin dışına çıkmamışlardır¹²². Genel olarak İngiliz halkının buhran zamanlarında uygulanan olağanüstü önlemleri

---

¹²⁰ Daver, a.g.e., s.30

¹²¹ Daver, a.g.e., s.30

¹²² Daver, a.g.e., s.34

gerekli ve zaruri kabul ettikleri görülmektedir¹²³.

(2) Amerika Birleşik Devletleri'nde Olağanüstü Hal Rejimleri:

Amerika Birleşik Devletleri'nde olağanüstü hal rejimleri, Anayasa ve kanunlarla düzenlenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde kuvvetler ayrılığı prensibi daha sert bir biçimde yorumlanmış, savaş zamanında icara uzvuna(başkana) ve idareye kanun yapma yetkisi tanınmamıştır¹²⁴. Kriz dönemlerinde kanunlarla başkana ve idareye verilen geniş yetkilerin sınırları konusunda son söz mahkemelere aittir. Bu da ülkenin ve yönetimin diğer bir özelliğini oluşturur.

Amerikan Anayasası'nda olağanüstü hallerle ilgili doğrudan hükümler yer almamaktadır. Ancak Amerikan İç Savaşı'nda Başkan Abraham Lincoln'ün olağanüstü önlemlere başvurduğu bilinmektedir. Savaş başlar başlamaz, başkan kongreden karar almadan bir grup askeri silah altına almıştır. Bu daveti Anayasadaki Başkomutanlık yetkisine dayanarak yapmıştır. Anayasaya göre silah altına alma işlemi kongrenin kararına göre yapılmaktadır. Sonradan kongre, yapılan bu işleme onay vermiştir.

I. Dünya Savaşı'nda Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson, Lincoln'ün izini takip etmiştir. Wilson da Anayasadaki "Başkomutanlık" hükmünün, olağanüstü yetkilerin kullanılması konusunda Cumhurbaşkanı'na yetki verdiği düşüncesinden hareket etmiştir. Buna dayanarak basında sansür uygulamış ve 1947 yılında "Sansür Komitesi" kurdurmuştur. Ayrıca telefon, telgraf ve radyoda da sansür uygulamıştır¹²⁵. Bu arada kongrenin kararı ile Başkanın ve Cumhurbaşkanı'nın olağanüstü hallerde yetkilerinin genişletilip- genişletilemeyeceği hususu tartışılmaya başlanmıştır. Federal Mahkeme ise geleneksel görüşe sadık kalarak Başkanın kongre ve anayasa dışında hiçbir yetkisinin olmadığını savunmuş; federal otoritelerin, barış zamanında olduğu gibi savaşta da yetkilerini sadece anayasadan aldıklarını savunmuştur. Doktrinde bu tür tartışmalar olurken, Kongre, olağanüstü hallerde Başkana bazı yetkilerin ve-

---

¹²³ Daver, a.g.e., s.42

¹²⁴ Daver, a.g.e., s.43

¹²⁵ Daver, a.g.e., s.47

rilmesi hususunda bazı kanunlar kabul ediyordu. Savaş içinde sınırlı bir süre için çıkarılmış kanunlardan bazıları, gıdaların kısıtlanması, bazı fabrikaların denetlenmesi, buğday, kömür gibi zorunlu maddelerin fiyatlarının belirlenmesi vb.dir. Geçici kanunlar dışında, yetkiler verilirken önceden tehlike anında uygulanması gereken kanunlarda yürürlüğe konmuştur.

II. Dünya Savaşı'nda Cumhurbaşkanı olan F.D. Roosevelt, Anayasada yer alan Başkumandanlık yetkisini kullanmıştır. Roosevelt, savaş içinde kongreden geniş yetkiler istemiş, bir süre sonra bu yetkiler kongre tarafından kendisine verilmiştir. "I. Harp Yetkileri Kanunu" ile Başkana, ABD ile yabancı ülkelerle yapılacak, posta, telefon, telgraf gibi haberleşmeye sansür uygulama yetkisi verilmiştir. Savaş zamanında basın hürriyetinin kısılmasına dair bir kanun çıkarılmıştır. Roosevelt, Wilson gibi hareket etmiş, basına sansür uygulamış ve Sansür Bürosu kurdu muştur. Yine 1942 yılında Kongre, savaş zamanında aşırı kazancı engellemek için fiyatları belirleyecek bir komisyon oluşturmuştur. Savaş içerisinde başkan, Anayasadaki Başkumandanlık yetkisini öne sürerek ferdi hürriyet ile ilgili tasarruflarda bulunmuştur.

Amerika'da mahkemeler, kanunların Anayasaya uygunluğunu incelemektedirler. Olağanüstü hallerde de çıkarılan kanunlar yargısal denetlemeye tâbidir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ve II. Dünya Savaşı'nda daha da kuvvetlenen bir eğilim, Amerika'da yürütme ve idarenin, yasama ile ilgili olmayan geniş yetkilerle donatıldığı görülmektedir. Yetkilerin sınırları zaman zaman aşılmıştır. Çıkarılan kanunlarla düzenlenmelere devam edilmektedir.

(3) İsviçre'de Olağanüstü Hal Rejimleri:

İsviçre Anayasası, Belçika ve Amerika Birleşik Devletleri Anayasaları örnek alınarak hazırlanmıştır. 1848 yılında hazırlanan İsviçre Anayasası, olağanüstü hallerde Federal Konseye, ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlaması ve acil durumlarda, meclis toplantı halinde değilse, gerekli askeri silah altına alma yetkisini vermektedir.

I. Dünya Savaşı'nda, Federal Meclis 3 Ağustos 1914'te kabul ettiği tam yetki kararıyla Federal Konseye geniş yetkiler vermiştir. 1914 Meclis Kararının verdiği yetkileri Federal Konsey geniş ölçüde kullanmıştır. Federal Konsey kararı ile basın hürriyeti sınırlandırılmış, casusluğa karşı olağanüstü önlemler alınmış, fiyatlar belir-

lenmiş hatta bazı gıda maddeleri karneye bağlanmıştır. Zaman zaman anayasaya aykırı bazı önlemler de alınmıştır¹²⁶.

Federal Meclis, II. Dünya Savaşı'nda da tam yetki sistemine başvurmuştur. İsviçre'de olağanüstü halin dayandığı temel hususlar:

a) Olağanüstü hallerde Federal Konseye, yasama ile ilgili çok geniş yetkiler tanınmıştır.

b) Federal Konsey bu yetkilerini, Anayasa ve kanun hükümlerine bağlı kalmadan kullanmaktadır.

c) Bunlar üzerinde gittikçe kuvvetlenen siyasi bir denetim oluşturulmuştur.

d) Yargısal denetleme açısından bakacak olursak; Federal Mahkeme, tam yetki veren Meclis kararları ile buna dayanan Federal Konsey Kararnamelerinin, Anayasa ya da Meclis kararlarına uygun olup- olmadığını araştırmamaktadır. Bu haliyle İsviçre'de uygulanan tam yetki sistemi yabancı yazarlar tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmektedir. Bülent Daver'e göre İsviçre'deki tam yetki teorisini, Alman teorisinin etkisiyle açıklamak daha doğrudur¹²⁷.

(4) Almanya'da Olağanüstü Hal Rejimleri:

Prusya devleti doktrin ve tatbikatı, fevkalade hallerde kanunların ve kararnamelerin yürürlükten alıkonmasını kralın imtiyazları arasında saymıştır. Alman hukuk literatüründe buna "hükümlerlik hakkı" denilmektedir. Karışıklık hallerinde başvuru- rulan örfi idare, 1809 yılında çıkarılan bir kararname ile düzenlenmiştir. 1850 yılında Prusya Anayasası iç ve dış karışıklıkların meydana gelmesi halinde krala Anayasa hükümlerinin uygulanmasını durdurma yetkisi tanımıştır.

1871 İmparatorluk Anayasasına göre, ülkenin herhangi bir bölümünde kamu hukukunun ihlal edilmesi halinde, imparatorun savaş hali hükümlerini uygulamaya yetkisi vardır. İmparatorun uyguladığı olağanüstü hal yetkileri genişletilmiş olup, olağanüstü hal yetkileri devletin zaruret hakkına dayandırılmıştır¹²⁸.

Olağanüstü hallerde yürütme organına, "teşrii salahiyet" verilmesine gelince;

---

¹²⁶ Daver, a.g.e., s.62

¹²⁷ Daver, a.g.e., s.73

¹²⁸ Daver, a.g.e., s.76

XIX. yüzyıl Alman İmparatorluk Anayasası kuvvetler ayrılığı prensibini benimsemiştir. Başlangıçta “teşrii vekalet” usulü Anayasaya aykırı sayılmıştır. Ancak sonraları bunun mümkün olduğu savunulmuştur.

I. Dünya Savaşı sırasında Almanya’da da tam yetki kanunlarına başvurulmuştur. 4 Ağustos 1914 tarihinde çıkarılan bir kanunla hükümete geniş yetkiler verilmiştir. Buna göre, ekonomik krizin ortadan kalkması için alınacak tedbirler Reichtag’a sunulacaktı. Reichtag’ın kabul etmemesi halinde bu tedbirler yürürlükten kaldırılabilir. Hükümet kanun hükmünde kararnameler çıkararak savaşta gerekli tedbirleri almıştır. Alınan tedbirlerin Anayasaya aykırılığı öne sürülmemiş ve böyle bir iddia da ortaya atılmamıştır¹²⁹.

Alman İmparatorluğu I. Dünya Savaşı’nda yenilmiştir. Bundan sonra Almanya’da cumhuriyet ilan edilmiş, 1919 yılında Weimar Anayasası kabul edilmiştir. Versailles Antlaşmasının uygulanması, tazminat, enflasyon gibi durumlar nedeniyle bu dönemdeki hükümetler, tam yetki kanunlarına başvurmak durumunda kalmışlardır. Fakat sonraları bu durum eleştirilmiştir. Özellikle 1922-1933 yılları arasında uygulamada daha çok sınırlı yetki devri etkili olmuştur. Ancak meydana gelen anlaşmazlıklar yüzünden “Cumhurbaşkanının diktatörlük yetkisi” diye bilinen Anayasanın 48. maddesine başvurulmuştur. 1933’te Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelmesiyle anayasanın dayandığı bütün ilkeler değişmiş, Führer’e ve onun hükümetine Anayasa kanunu yapma yetkisi verilmiştir. Bu şekilde anayasa kanunu ile adi kanun arasında bir fark kalmamıştır. Böylece kuvvetler ayrılığı prensibinden vazgeçilmiştir¹³⁰.

1949 yılında Almanya Federal Cumhuriyet Anayasası’nda olağanüstü hallerle ilgili doğrudan bir madde yoktur. Bunda daha önce anayasada yer alan 48. maddenin ihlal edilmiş olması etkilidir¹³¹. Daha sonraları olağanüstü hal ile ilgili bazı düzenlemelere girişilmiştir. Bonn Anayasası diktatörlük döneminin acı tecrübelerini bir kenara bırakıp, hukuk devletini yeniden oluşturmak için uğraşmış ve kuvvetler ayrılığı

---

¹²⁹ Daver, a.g.e., s.77

¹³⁰ Daver, a.g.e., s.79

¹³¹ Daver, a.g.e., s.80

prensibini yerleştirmeye çalışmıştır. 1960 yılında Alman Federal Hükümeti, mevcut durum karşısında geniş yetkiler içeren olağanüstü hal yasası çıkarılması için bir kanun tasarısı hazırlamıştır.

(5) Fransa’da Olağanüstü Hal Rejimleri:

Fransa, Kıta Avrupası’nda ilk defa 8-10 Haziran 1791 tarihli kanunla örfi idareyi düzenleyen devlettir. Kanunda, savaş zamanında Örfi İdare ilan edileceği belirtilmiştir¹³². 1799 yılında Bonapartçı Anayasa ile olağanüstü hal rejimleri Anayasa’ya ithal edilmiştir¹³³. Anayasa, Meclis toplantıda değilse olağanüstü hallerde hükümete, Anayasa hükümlerini erteleme yetkisi tanımıştır. 1830 monarşisinde olağanüstü hal yetkileri açık değildi. 1848 Anayasası, örfi idare ilan edilmesinin şartları ve sonuçlarının bir kanunla düzenleneceğini belirtmiştir. Napoleon, otoriter bir rejim kurarken örfi idare kanunundan faydalanmıştır. 1852 yılında kabul edilen, Anayasa’da örfi idare ilan etme yetkisi Devlet Başkanına verilmiştir. Ancak daha sonra meydana gelen olaylar ve Cumhurbaşkanı’nın yetkilerini kötüye kullanması, örfi idare ilan etme yetkisinin yeniden meclise verilmesine neden olmuştur. III. Cumhuriyetin kabul ettiği bu esasa IV. Cumhuriyet döneminde de devam edilmiştir. 1958’de V. Cumhuriyet Anayasası ile tekrar 1852 sistemine dönmüş ve örfi idareyi hükümetin ilan etmesi 36. maddede belirtilmiştir. Anayasada yer alan 16. madde ile de cumhurbaşkanına buhranlı hallerde geniş yetkiler tanınmıştır¹³⁴. Böylece V. Cumhuriyet “teşriî vekaletin” buhranlı zamanlarda kaçınılmaz olduğunu resmen kabul etmiştir. Fransa’da sıkıyönetim kanununu düzenleyen mevzuat, 1849 kanunu, 1878 kanunu ve 1916 kanunlarına dayanmaktadır¹³⁵.

Fransa, 1914 ve 1918 yılları hariç, I. Dünya Savaşı’nda tam yetki kanunları ve “teşriî vekalet” usulüne pek fazla başvurmamıştır. Hükümetler, Meclisin bu konudaki hassasiyetini bildiklerinden, tam yetki kanunları konusunda ihtiyatlı hareket etmişlerdir. 1916 yılındaki kanun, sıkıyönetim rejiminde askeri mahkemelerin görev

---

¹³² Sarıca, a.g.e., s.5

¹³³ Daver, a.g.e., s.83

¹³⁴ Daver, a.g.e., s.84

¹³⁵ Sarıca, a.g.e., s.5

ve yetkilerini belirten hükümleri içermektedir¹³⁶. 1924 ve 1926 yıllarındaki hükümetler istedikleri “tam yetki”yi Meclise kabul ettirmişlerdir. Bu yetkilerle ekonomik buhranın giderilmesi için birçok kararname çıkarılmıştır. Daha sonra gelen hükümetlere “tam yetki” hakkı verilmemiş, bu da hükümetlerin düşmesine neden olmuştur¹³⁷.

B. II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrasında Dünyadaki Gelişmelere Kısa Bir Bakış

Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi’nden sonra modern anlamda demokrasi, modern toplumun bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel toplumdaki modern topluma geçerken, ekonomik, sosyal ve kültürel bunalımlar yaşanmış; demokrasi bunalımı olarak adlandırılan bu dönem iki savaş dönemi arasında etkisini daha çok göstermiştir.(1914-1945) XX. yüzyıl başlarında dünyanın büyük bir çoğunluğu Avrupa devletlerinin sömürgesi durumunda olup, Avrupa devletlerinin çoğunluğu da geleneksel toplum yapısında idi. Bu yıllarda Avrupa ülkeleri, ABD ve Japonya’nın dışında bağımsız ülke sayısı az olmakla birlikte yarı sömürge devletlerinin yanında çoğunlukla tam sömürge devletleri vardı. I. Dünya Savaşı sonunda yarı sömürge devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu parçalanırken, yerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur.

İtalya, 1935’te Habeşistan’ı, II. Dünya Savaşı yıllarında Japonya Çin’i, SSCB ve İngiltere İran’ı işgal etmiştir. İki Dünya Savaşı yılları arasında ülkeler arasında sömürge paylaşımı savaşları olmuştur. Birçok ülke işgale uğramış Balkanlar ve Doğu Avrupa ülkeleri de bu işgalden kurtulamamışlardır. Avrupa ve dünyada bu gelişmeler olurken, II. Dünya Savaşı yılları ve sonrasında Türkiye, bu gelişmelerden etkilenmiş, sıkıyönetimin uygulandığı yıllarda dünyanın birçok yerinde baskıcı yönetimler iktidarda yer almıştır.

1914-1945 yılları arasındaki dönem, “Felaket Çağı” olarak adlandırılmıştır¹³⁸. I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde, Osmanlı İmparatorluğu çökmüş, Milli Mücadele yapılmış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu dönemin

---

¹³⁶ Sarıca, a.g.e., s.5

¹³⁷ Daver, a.g.e., s.86

¹³⁸ Eric Hobsbawm, **Kısa 20. yüzyıl (1914-1991)**, Türkçesi: Yavuz Alogan, İstanbul, 1996

şartlarını ve Türkiye'nin çevresindeki ülkelerin siyasi ve ideolojik konumlarını incelemek, yakın dönem Türkiye Tarihi'nin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

I. Dünya Savaşı çok uluslu imparatorlukların sona ermesine neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu bazı nedenlerin etkisiyle de dağılırken, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılmış ve bu topraklar üzerinde bazı devletler ortaya çıkmıştır. Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya yeni kurulan devletlerdendir. Çarlık Rusya'sı 1917 Bolşevik Devrimi ile yıkılmış, SSCB'nin ortaya çıkacağı bir süreç yaşanmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda yenilen devletler savaş sonrası imzalanan barış antlaşmalarının değiştirilmesi yönünde politika izlerken, savaşın galip devletleri mevcut durumun korunması yönünde bir politika izlemişlerdir ki revizyonist ve anti-revizyonist bir gruplaşma olmuştur¹³⁹.

Osmanlı İmparatorluğu yenilen tarafta yer alıp, kısa bir süre sonra yıkılınca, Atatürk önderliğinde yapılan Milli Mücadele ve sonrasında Türk Devrimi ile Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Türkiye daha sonraki zamanlarda bölgesel ittifaklara yönelerek batı sınırını Balkan Antantıyla, doğu sınırını da Sadabat Paketi ile güvence altına almıştır¹⁴⁰. Bu dönemde Suriye Fransa'nın, Irak da İngiltere'nin yönetimi altındadır. II. Dünya Savaşı yıllarında İran ise İngiltere ve SSCB'nin işgaline uğramıştır.

Türkiye, 1930'lu yılların başında SSCB ile dostluk antlaşması imzalamış, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş, Batı blokuna yakınlaşarak çok yönlü, barışçı bir dış politika izlemiştir. Türkiye ve SSCB ilişkileri 1936'dan sonra yeni bir devreye girerken, İngiltere ile dostluk ilişkileri kurulmaya başlanmıştır¹⁴¹.

XIX. ve XX. yüzyılın başlarında, Avrupa ve dünyadaki güçler dengesi, I. Napolyon Fransa'sı ve II. Wilhelm Almanya'sı tarafından iki kez bozulmuştur¹⁴². Bun-

---

¹³⁹ Fahir Armaoğlu, **20. yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, İstanbul, 1995, s.177

¹⁴⁰ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, 1990, s.324-327

¹⁴¹ Eroğlu, **a.g.e.**, s.327

¹⁴² Fransa, 1789'dan günümüze Monarşi, Diktatörlük, Cumhuriyet, İmparatorluk, Başkanlık Sistemi, Meclis Hükümeti, Parlamenter Sistem gibi siyasi rejimlerin hemen hemen tümünü yaşamış ve denemiştir. Ayrıntılı bilgi için; Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul, 2000, s.552-600

lara karşı oluşturulan bloklar ve yapılan Koalisyon Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile denge yeniden kurulmuştur. Siyasi, iktisadi ve sosyal tüm değerler yeniden tartışılmış, yeni öğretiler ortaya çıkmıştır¹⁴³. 1930'lu yılların sonlarından itibaren Hitlerin Manş denizinden Moskova önlerine kadar Avrupa'yı işgal etmesi, güçler dengesini bir defa daha bozmuştur. Dengenin yeniden kurulması için savaş bir zorunluluk haline gelmiştir.

I. ve II. Dünya Savaşı yılları arasındaki dönem, totaliter rejimlerin egemen olduğu ve yükselme gösterdiği bir dönemdir. 1930'lu yıllarda faşizm, geleceğin yükselen dalgası olarak görülmüştür¹⁴⁴. Liberal demokratik yönetimleri deviren güçler arasında, toplumsal devrime karşı olmak, 1917-1920'deki eski toplumsal düzenin yıkılmasına duyulan tepkiler yatmaktadır. Totaliter rejimler arasında; Stalin'in liderliğindeki SSCB, Hitler liderliğindeki Almanya, Mussolini liderliğindeki İtalya, Güneybatı Avrupa ülkeleri; İspanya ve Portekiz, Ortadoğu, Doğu Avrupa ülkeleri ile Balkan devletleridir. Avrupa ülkelerinin dışında totaliter rejimler arasında Japonya'yı da sayabiliriz¹⁴⁵. Avrupa'da totaliter rejimlerin çoğunlukta, demokratik ülkelerin ise az sayıda olduğunu görüyoruz. İngiltere ve Fransa demokratik niteliğini koruyan belli başlı ülkeler arasındadır. Avrupa kıtası dışında ABD'de demokratik yönetimini koruyan ülkelerdendir. Fransa, II. Dünya Savaşı sırasında Almanya tarafından işgale uğramış ve yönetimi kesintiye uğramıştır. II. Dünya Savaşı da anti-revizyonist grup: İngiltere ve Fransa ile revizyonist grup: Almanya, İtalya ve Japonya, arasında çıkmıştır (ki demokratik ve faşist gruplar diyebiliriz). Savaşın gelişmesiyle demokratik grubun yanında ABD ve SSCB de yer almıştır. Anti-liberal rejimlerin en uzun ömürlüsü Portekiz'de Salazar'ın (1927-1974) yönetimi ile Hitlerin işgali arasında geçen dönemde (1934-1938) Avusturya'da ve bir ölçüde Franco (1939-1975) İspanyasında görülmüştür¹⁴⁶.

II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş yıllarında, Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri, krallıklar, askeri yönetimler, diktatörlükler ile yönetilmiş, darbelere dayalı sık

¹⁴³ **Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi**, Yayın Yönetimi: Nezihe Araz, İstanbul, 1975, s.897

¹⁴⁴ Hobsbawm, **a.g.e.**, s.136

¹⁴⁵ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, 1999, s.21

¹⁴⁶ Hobsbawm, **a.g.e.**, s.138

sık yönetim değişiklikleri meydana gelmiştir. Dolayısıyla buradaki toplumlarda sosyal çalkantıların eksik olmadığı görülmektedir. Savaş yılları arasındaki dönemin olağanüstü olması, toplumsal çalkantılar, ekonomik bunalımlar gibi sebeplerle yönetimlerin devam etme zorunluluğu karşısında, demokrasinin zaman zaman göz ardı edilmek zorunda kaldığını görüyoruz. İktisadi ve sosyal bunalımlar, baskı rejimlerini daha kolay kabul edilir hale getirmiş, ortaya çıkan diktatörlükler, milli birlik duygularının daha kolay bir biçimde pekişmesini sağlamışlardır.

II. Dünya Savaşı'ndan önce uluslar arası politikanın sahnesi Avrupa idi. Kıtanın eski ve ünlü ulusal devletleri Fransa, Almanya, İngiltere ve İtalya idi. Savaş, mevcut durumu değiştirmiştir.

II. Dünya Savaşı bittiğinde, dünyada barış ve güvenliğin kurulacağı sanılmıştır. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulması bu görüşü daha da kuvvetlendirmiştir. Güçler dengesinde meydana gelen gelişmeler, Soğuk Savaş döneminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı, dengeyi bozan ülkelere karşı yapılmış ve kazanılmıştır. Ancak Avrupa'da düzen hemen oluşturulamamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslar arası ilişkilerde meydana gelen gelişme ve bloklamada, Avrupa'daki olaylar etkili olmuştur. Savaş 1945 Mayıs'ında Avrupa'da, Eylül ayında da Asya'da sona ermiş ve kıtalar arası dengelerde büyük boşluklar meydana gelmişti. Savaş sonrasında güçlü olarak ayakta kalabilen iki devlet vardı. Bunlardan biri Amerika Birleşik Devletleri diğeri de Sovyetler Birliği idi. Ancak bu iki devletin siyasi ve ekonomik doktrinleri birbirinden farklı olup, Avrupa'ya göre iki "kenar" devletti. Amerika, kıtasına çekilme eğiliminde iken, Sovyet Rusya yayılma eğiliminde idi¹⁴⁷.

SSCB dünyanın çeşitli bölgelerindeki komünist akımlara destek olurken, ABD ise komünizmin dünya çapındaki yayılma hareketini durdurmaya çalışmıştır.

1945 Yalta ve Potsdam Konferansları sırasında Sovyetler, Türkiye üzerindeki istek ve tehditlerini açıkça ortaya koymuştu. Sovyetler, Türkiye üzerindeki isteklerini açıkça ortaya koyup, baskısını arttırırken; Yunanistan'da çıkan iç savaşta, komünist-

---

¹⁴⁷ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995, s.658

leri destekliyordu. Sovyet Rusya, İran, Türkiye ve Yunanistan üzerindeki istek ve girişimleriyle Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde genişlemeye çalışırken, Avrupa'da işgal ettiği ülkelerde de komünist rejimleri yerleştirerek bir Sovyet bloku oluşturma amacındadır. 1948 yılında da Polonya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya'ya komünist rejimleri yerleştirmiştir. Yugoslavya ve Arnavutluk'ta ise savaş sonunda yönetimde komünistler bulunuyordu. 1947 yılına gelindiğinde, komünist rejim altında bulunan ülkeler, blok haline gelmiştir.

Batı'da Marshall Planı'nın ortaya çıkması ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kurulması (1948) üzerine buna karşılık olarak, 1949'da Moskova'da, Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya temsilcileri arasında yapılan toplantı sonucunda Ekonomik Yardımlaşma Konseyi kurulmuştur. Kuruluşa Arnavutluk, sonradan da Demokratik Alman Cumhuriyeti, 1962'de Moğolistan ve 1972'de Küba katılmıştır.

Bunların dışında Doğu Bloku üyeleri, NATO'ya karşı, 1955 yılında Varşova Paktını kurmuşlardır. 1948 yılından sonra Batı Avrupa ülkeleri Çekoslovakya olayları üzerine aralarındaki ilişkileri geliştirmek ve yardımlaşmak için yukarıda belirtilenlerden başka bazı bölgesel anlaşmalar yapmışlardır¹⁴⁸.

Batı Avrupa devletlerinin gücü Sovyetler Birliği'ne karşı gerekli dengeyi kurmakta yetersizdi. Amerika'nın da bu savunma sistemini desteklemesi gerekiyordu. Sonuçta Sovyetler Birliği'nin artan tehditlerine karşı; İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Norveç, Danimarka, İzlanda, Portekiz, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada arasında 4 Nisan 1949'da Washington'da "Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü"(NATO) kurulmuştur. Bu antlaşmaya göre üye ülkeler arasında askeri, siyasi, ekonomik ve sosyal bir işbirliği olacaktı. NATO'nun kurulması ile Sovyet yayılmasına ve tehdidine karşı etkili bir set kurulmuş, aynı zamanda caydırıcı bir güç meydana getirilmiş, böylece denge sağlanmış oluyordu. Böylece Batı Güvenlik sistemi ortaya çıkmıştı. 5 Mayıs 1949'da da İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, İrlanda, İsveç ve Norveç Londra'da yaptıkları

---

¹⁴⁸ Uçarol, a.g.e., s.668

bir antlaşmayla “Avrupa Konseyini” kurmuşlardır. Örgütün amacı, üye ülkeler arasında ekonomik ve toplumsal alanlarda işbirliğini sağlamaktır. NATO’ya 1950’de Federal Almanya, 1951’de de Avusturya 1952’de Türkiye ve Yunanistan, üye olmuşlardır¹⁴⁹.

1950 yılının başlarında Kuzey Kore ve Güney Kore arasında meydana gelen savaş, üç yıl sürmüştür; yeni oluşan Doğu ve Batı bloklarını bu bölgede fiilen karşı karşıya getirmiştir. Bloklar arasında karşılıklı bir çeşit güç denemesi olmuş, ancak kesin bir üstünlük sağlanmadan savaş sona ermiştir.

1945’ten itibaren meydana gelen gelişmeler, 1950’lerde dünya devletlerini iki büyük devletin çevresinde birleştirmiş ve karşılıklı iki ayrı bloka ayırmıştır. 1950’den sonraki dönemde ise bloklar içerisindeki devletler güvenlik açısından kutup başı olan devletlerle ikili ya da kolektif antlaşmalar yapmaya başlamışlardır. Bu da iki büyük devletin diğerleri üzerindeki etkilerini zamanla arttırmalarına neden olmuştur. Soğuk Savaşın başlayıp, şiddetlendiği sırada meydana gelen gelişmeler, çok kutuplu dünya düzeninin temellerinin atılmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş, süper güçlerin denetlediği dünyayı, kısa süre içinde birbirinden kesin biçimde ayrılan iki “kamp” şeklinde kutuplaştırmıştır¹⁵⁰.

Soğuk Savaş, “savunma paktları olarak nükleer silahlarla donanmış ve koruma alanları çerçevesinde örgütlenmiş iki güç bloğunun karşı karşıya gelmesini tanımlamak üzere kullanılan bir terimdir¹⁵¹. Bu çatışma kendini, açık askeri eylemlerle değil, ekonomik baskı, propaganda ve silahlanma yarışıyla göstermiştir. Soğuk Savaş Dönemi için genelde Churchill’in 1946 yılındaki konuşmasında kullandığı “Demir Perde” ifadesi başlangıç, 1989’da Berlin duvarının yıkılması ya da 1991’de SSCB’nin dağılması da bitiş olarak kabul edilmektedir¹⁵².

---

¹⁴⁹ Uçarol, **a.g.e.**, s.669

¹⁵⁰ Hobsbawn, **a.g.e.**, s.291

¹⁵¹ Stephen j. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler (1789-1980)**, Ankara, 1982, s.309; Soğuk Savaş terimi ilk kez 1947 yılında ABD’li Banker Bernard Baruch tarafından kullanılmış ve gazeteci Walter Lippman tarafından popüler hale getirilmiştir. Süleyman İnan, **Popüler Tarih Sözlüğü**, Ankara, 2005, s.178-179

¹⁵² Editör:Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.I (1919-1980), İstanbul, 2002, s.536

Avrupa’da Nazi ve faşistleri yenen Batı Avrupa değil, ABD ile SSCB olmuştur. Dolayısıyla bu iki ülke arasında bir kutuplaşma meydana gelmiştir¹⁵³. Batı Bloku’nun kurulduğu yıllarda Sovyetler Birliği ile Yugoslavya’nın arasının açılması, Doğu Bloku’nda önemli bir boşluk meydana getirmiştir.

1950’li yıllardan itibaren Avrupa’da Batı Bloku’na bağlı devletler arasında ekonomik ve siyasi birliğe doğru gelişmeler olurken, Batı Bloku içinde tek kutupluluğa karşı bazı hareketler de başlamıştır. Farklı tutuma geçen ilk devlet de Fransa’dır.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra meydana gelen, aynı zamanda bloklar arası ilişkilerde etki yapan, önemli gelişmelerden biri de Üçüncü Blok’un ortaya çıkmasıdır. Asya ve Afrika’daki devletler, kendilerini sömüren Batılı devletlere karşı bağımsızlık hareketlerine girişmişlerdir. Böylece sömürge imparatorlukları yıkılmaya başlamış ve yeni birçok devlet kurulmaya başlamıştır. 1955’te yapılan Bandung Konferansı tam bir örgütlenme meydana getirmemiştir. Ancak Üçüncü Blok’un ortaya çıkmasında önemli bir aşama olmuştur. Savaş yılları arasındaki totaliter ve otoriter ülkelerdeki gelişmeleri kısaca özetleyecek olursak:

1. Almanya

Almanya’da I. Dünya Savaşı sonrasında siyasal bunalım, toplumsal kargaşa ve ekonomik bunalım vardı. Almanya, savaşı kaybeden taraf olarak, topraklarını ve hammadde kaynaklarını yitirmiş, ordusu dağıtılmış ve ağır bir mali yük altına girmiştir. Ordunun dağıtılıp, silah üretiminin durması Almanya’yı hızlı bir şekilde artan işsizlikle karşı karşıya getirmiş, paranın değer kaybetmesiyle de enflasyon hızla yükselmiştir¹⁵⁴. Bu tür sorunların yaşandığı ortamda 1933 yılında Nasyonal-Sosyalist İşçi Partisi iktidara gelmiş, bu patinin iktidara gelmesi ile Almanya, savaşa doğru sürüklenmiştir. Yaşanan ekonomik bunalım, toplumun tüm kesimlerini etkilemiştir.

---

¹⁵³ Editör:B. Oran, **a.g.e.**, s.481

¹⁵⁴ **İhtilaller ve Darbeler Tarihi**, Çev.:Sabiha Bozbağlı, İstanbul, s.262; Adolf Hitler (1889-1945); Avusturya’da doğmuş, 1919’da Alman İşçi Partisine katılmış ve partinin adı Nasyonal Sosyalist Alman İşçi partisi olarak değiştirilmiştir. 1921’de partinin başına geçmiştir. 1923’te hükümeti devirmek için darbe girişimi yapmış, başarısız olunca tutuklanarak hapse atılmıştır. Hapisteyken Mein Kampf (Kavgam) adlı eserini yazmış, burada Yahudilere, Bolşeviklere ve Versailles Barış Antlaşması’nı imzalayanlara duyduğu kin ve nefreti anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için; Süleyman İnan, **Popüler Tarih Sözlüğü**, Ankara, 2005, s.86

ABD finans sektöründe başlayıp, kısa sürede tüm dünyayı olumsuz yönde etkileyen 1929 ekonomik bunalımı, Almanya’da uyuyan faşizmi canlandırmıştır. Büyük sanayicilerin pazar sorununu gidermek için dış ülkelere doğru genişleme isteği, Hitlerin Cermen ırkının dünya egemenliği amacıyla birebir örtüşmüş, kendine destek arayan Hitlerin partisi için büyük bir fırsat ortaya çıkarmıştır. Hitler, Alman ulusuna dünya egemenliğini vaat etmiştir¹⁵⁵. Alman İşçi Partisi olarak kurulan parti, I. Dünya Savaşı sonlarında kurulmuştur. Adolf Hitler’in partiye üye olmasından kısa bir süre sonra, burada etkili bir konuma yükseldiği görülmektedir. Almanya’nın İngiltere’yi tehdit etmesi, Almanya’yı uluslar arası anti-faşist birliğin öncüsü haline getirmiştir. 1920 yılında Partinin adı Nasyonal-Sosyalist Alman İşçi Partisi olarak değiştirilmiştir¹⁵⁶. Hitler, kısa bir sürede partiye egemen olunca Almanların askerliği sevmesinden yararlanarak milis güçler oluşturmuş, işsizliği gidereceğini söyleyerek kendisini destekleyenlerin sayısını arttırmıştır.

Koalisyon hükümetleri başarısız olunca, Cumhurbaşkanı Hitler’i Başbakan olarak atamış, böylece Almanya’da faşizm resmen iktidara gelmiştir. 1933 yılı başlarında Hitler, hükümeti ve partileri dağıtarak diktatörlüğünü kurmuştur. 1935’te askerlik zorunlu hale getirilmiş, Yahudiler ikinci sınıf vatandaş olarak görülmüş ve toplama kamplarına götürülmüştür¹⁵⁷.

Nasyonal Sosyalizm, iki dünya savaşı arasında Almanya’da gelişen totaliter, otoriter bir sistemdir. Bu sistemde devlet bir araç olup, devleti görevi, ırkı geliştirmek ve muhafaza etmek olarak tanımlanmıştır¹⁵⁸. Devletin araç olarak iki görevi vardır. Bunlar içte Alman ırkını korumak ve geliştirmek; dışta “bütün Almanları içine” almaktır. Nasyonal Sosyalizmde, Alman ırkının üstünlüğü savunulmuş, Yahudi düşmanlığı yapılmış, I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmaların değiştirilmesi istenmiştir. İşsizlik büyük bir sorun haline geldiğinden, Alman ırkından olmayanların sınır dışı edileceği belirtilmiştir. Parti, orta sınıfa dayanmakla birlikte ekonomik yönden bu sınıfın güçlendirilmesini hedeflemiştir. Merkezîyetçi, otoriter bir siyasal top-

---

¹⁵⁵ Örs, a.g.e., s.505

¹⁵⁶ Uyar, a.g.e., s.25

¹⁵⁷ İnan, a.g.e., s.86

¹⁵⁸ Gözler, a.g.e., s.348

lum yaratılmak istenmiştir. Hitler, iktidara geldikten sonra, meclisten Hitlere olağanüstü yetkiler veren bir kararname çıkarılmış, Hitler de bu kararnameyi kullanarak tüm demokrat ve sol partilerin kapatılması, liderlerin tutuklanması gibi girişimlerde bulunarak otoritesini güçlendirmiştir¹⁵⁹.

Hitler, Versailles antlaşmasının içeriğini değiştirmek istiyordu. İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesini fırsat bilen Hitler, askersiz bölge olan Ren'i işgal etmiştir. Hitler, İngiltere ve Fransa arasındaki çekişmeden yararlanmış, bu gelişme karşısında diğer ülkeler itiraz etmemiştir. Hitler güçlü bir ordu oluşturarak Avusturya'yı ilhak etmiş, sonra Çekoslovakya'daki Alman asıllı Sudetler'i bahane ederek onların yaşadığı bölgeyi Alman topraklarına katmak istemiştir. Bu gelişmeler Avrupa'yı savaşa sürüklemiştir. Almanya, bir süre sonra Çekoslovakya'yı tümüyle işgal etmiş ve Polonya sınırına dayanmıştır. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle II.Dünya Savaşı başlamıştır.

İngiltere ve Fransa daha önce topraklarını garanti ettikleri Polonya'nın yardımına hemen yetişememişlerdir. Polonya'nın durumu Sovyet Rusya'yı harekete geçirmiş, seferberlik ilan ederek Polonya'ya girmiştir. Bir süre sonra Alman ve Sovyet Rusya aralarında anlaşarak Polonya topraklarını işgale başlamışlardır. 28 Eylül 1939'da Moskova'da ek bir antlaşma imzalayan Almanya ve Sovyet Rusya, Polonya'yı aralarında paylaşmışlardır. Daha sonra Sovyet Rusya, I. Dünya Savaşı sonunda kaybettiği Baltık topraklarını ele geçirmek için harekete geçmiştir¹⁶⁰.

Almanya da önce Fransa'ya, sonra Danimarka, Norveç, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u işgal etmiştir. İtalya da bir süre sonra İngiltere ve Fransa'ya savaş açınca, ortalık iyice karışmış ve savaş olanca şiddetiyle yüzünü göstermeye başlamıştır. Almanya bir süre sonra İngiltere'nin denizdeki üstünlüğüne son vermiştir. Ancak İngiltere'yi adasında yenemeyeceğini anlayınca Doğu'ya yönelmiş; 1941 yılı içinde Balkanlara, Doğu Akdeniz'e ve Ege Denizi'ne egemen olmuştur¹⁶¹.

Yıldırım Harbi ile Avrupa ve Kuzey Afrika'da hızla ilerleyen Almanya, 22

---

¹⁵⁹ Örs, a.g.e., s.506

¹⁶⁰ Uçarol, a.g.e., s.596

¹⁶¹ Uçarol, a.g.e., s.601

Haziran 1941’de Sovyet Rusya’ya savaş açmıştır. Kırım’a ilerleyip, bir süre sonra Kiev’i almışlar ama Moskova’yı ele geçirmek için yaptıkları saldırı sonuç vermemiştir¹⁶².

Alman ve Sovyet Rus cephesinde kışın gelmesiyle duraklayan savaş, Haziran 1942’de Almanların saldırıya geçmesiyle daha geniş cephelere yayılmış, cephelerde çok şiddetli çarpışmalar olmuştur. Ocak 1943’ten itibaren Sovyet Rusya, karşı saldırıya geçmiş ve Almanları geriletmeye başlamıştır. Böylece Almanya, Doğu Cephesinde üstünlüğünü kaybetmiştir. Müttefik Devletlerin açtıkları yeni cephelerle Almanların başını çektiği grup savaşta yenilmeye başlamış, savaşı Müttefik Devletler kazanmıştır¹⁶³.

II. Dünya Savaşı sonrasında ise Almanya, Yalta ve Potsdam konferanslarında dört işgal bölgesine ayrılmıştır. Sovyetler Birliği, ülkenin doğu bölgesini, ABD güney, İngiltere kuzey ve batı bölgelerini işgal etmişlerdir. Fransa’ya ise Anglo-Amerikan işgal bölgesinin bir kısmı bırakılmıştır. Sovyet işgal bölgesinde kalan Berlin de dört ayrı işgal bölgesine ayrılmıştır¹⁶⁴.

1948’de Batı Almanya’da Kurucu Meclis çalışmalarını bitirerek yeni bir anayasa hazırlamıştır. 1949’da yapılan seçimlerden sonra Hıristiyan Demokrat Hükümeti kurularak Federal Almanya ortaya çıkmıştır. Ekim 1949’da Sovyet işgal bölgesinde Alman Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur.

2. İtalya

I. Dünya Savaşı’nın galip tarafında yer alan İtalya, savaş sonunda istediğini elde edememiştir. Bu nedenle bir süre sonra savaşta yer aldığı gruptan uzaklaşmış, savaşın yarattığı sosyo-ekonomik sıkıntılar, yönetimi sarsmış ve işçi hareketlerinin ülkede artmasına neden olmuştur. Bu sorunlar iç savaş tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca birçok fikir akımı da ortaya çıkmış, İtalya’nın liberal demokrasisi yanında sendikalizm, sosyalizm, komünizm gibi akımlar da tartışılır olmuştur¹⁶⁵. Demokratik gelişmeden ilk kopuş, İtalya’da Benito Mussolini liderliğindeki Ulusal

¹⁶² Uçarol, a.g.e., s.602-605

¹⁶³ Armaoğlu, a.g.e., s.377-387

¹⁶⁴ Sander, a.g.e., s.223; Uçarol, a.g.e., s.626-628

¹⁶⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.171

Faşist Parti'nin 1922 yılında iktidara gelerek, faşist bir rejim kurması ile başlamış; bunu Portekiz, Almanya ve İspanya'da farklı isimlerle adlandırılan ama faşizmin çeşitli biçimleri olan rejimler izlemiştir¹⁶⁶.

Savaş sonrasında iktidara gelen hükümetler, iç ve dış politikaya egemen olamamışlar, faşistler ve komünistler hem ülke yönetimini ele geçirmek hem de birbirleriyle mücadelede girişmişlerdir. Mussolini liderliğindeki Faşist Partisi, 1919'da kurulmuş, 1921'de parti haline gelmiştir¹⁶⁷. Parti, komünizme olduğu kadar liberal demokrasiye de aynı derecede düşman, disiplin taraftarı, koyu milliyetçi bir parti idi. Mussolini 1922'deki grevi bahane ederek, kraldan iktidarın kendisine verilmesini istedi. Napoli'deki mitingten sonra faşistler Roma'ya yürüyüşe başlamıştır. Yürüyüşe karşı başbakanın sunduğu sıkıyönetim kararnamesini kral imzalamamıştır. Bu hareket polis ve askerler tarafından engellenmediği gibi destek görmüş, Kral partinin başkanı olan Mussolini'yi başbakanlığa tayin etmiştir¹⁶⁸.

Bir süre sonra da faşistlerin lideri Mussolini, hükümet darbesi ile yönetimi ele geçirmiştir. Hükümet görevden çekilmiş, kral hükümeti kurma görevini Mussolini'ye vermiştir. Bu, İtalya tarihinde Mussolini ve faşist diktatörlüğünün başlangıcıdır ki bu diktatörlük 1943 yılına kadar devam etmiştir¹⁶⁹.

İtalyan faşizminin¹⁷⁰ amacı, eski Roma İmparatorluğu'nun yeniden kurulması

---

¹⁶⁶ Derleyen: H.Birsen Örs, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul, 2007, s.495

¹⁶⁷ Benito Mussolini (1883-1945), 1919'da Milano'da "Fasci di combattimento" adlı örgütünü kurmuş, bu örgüt 1921'de Faşist Partiye dönüşmüştür. 1922'de kral tarafından başbakan olarak atanmıştır. İnan, **a.g.e.**, s.144; I.Dünya Savaşı'ndan sonra, ilk kuruluş ve uygulandığı İtalya'da Mussolini önderliğinde olmuştur.

¹⁶⁸ Örs, **a.g.e.**, s.499

¹⁶⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.172

¹⁷⁰ Faşizm, totaliter bir ideolojidir. Faşizm, XX. yüzyılda ortaya çıkmış, ideolojiye dönüşmesi I.Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. Faşizmde bireylerin yerini, organik bir bağla birbirine bağlanmış, devleti ve milleti için kendini feda etmeye hazır ve görev anlayışıyla hareket eden insanlardan oluşan milli birlik ve dayanışma almıştır. Kronolojik sıraya göre, ilk faşist hareket 1921'de İtalya'da örgütlenmiş olan Mussolini hareketidir. Sonra Hitler önderliğinde, Nasyonal Sosyalizm ya da Nazizm adıyla Almanya'da yerleşmiştir. Faşist uygulamalara Nazi Almanya'sı iyi bir örnektir. Nasyonal sosyalizm, halk merkezlidir. İspanya'da Gen. Franco önderliğinde Nasyonal Senoikalist ve Portekiz'de Salazar önderliğinde Korporalist rejimler olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonraları Latin Amerika ve Avrupa ülkeleri bu tür hareketlerin çıkış noktasını oluşturmuştur. Aşırı milliyetçi ve otoriter bir hareket olarak 1930-1940 yıllarında zirvesine ulaşmıştır. Bilgi için; Editör: Mümtaz'er Türküne, **Siyaset**, Ankara, 2003, s.133-134 ; Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, 1975,

ve Afrika'da büyük sömürgeler elde etmektir. Liberalizm ve demokratik parlamenterizm reddedilmiştir. Benito Mussolini 1919'da "İçişleri ve Muharipler Birliği"ni kurmuştu. Kongrede bu eski muharipler ona "Duce" adını takmışlardır¹⁷¹. Mussolini, Duce ünvanı ile şef ve hükümet başkanı olarak, devlet gücünü temsil etmektedir. Parlamento Faşist Parti'nin tekelindedir. Mussolini mücadeleye başlarken, aşırı sola karşı cephe alan resmi makamların ve ordunun büyük desteğini almıştır¹⁷². Sınıf mücadelesi kabul edilmeyip, tüm sınıfların devletin yükselmesi için çalışması amaçlanmıştır. Sendikaları devlet kuruluşu haline getirmiştir.

İtalya'da faşizmin egemen olmasının sonuçları arasında, iki savaş arası dönemde diktatörlük akımlarının kuvvetlenmesi ve bazı diktatörlüklerin kurulması yer almaktadır. Avrupa'da, savaş sonrasında diktatörlükler, XIX. yüzyıl liberalizmine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır¹⁷³. Savaşın, toplumlar üzerinde yarattığı baskı, düzensizlik ve istikrarsızlık, otoriter rejimlerin gelişmesine neden olmuştur.

Mussolini daha sonraları yayılmacı ve saldırgan bir politika izlemiş, emperyalist amaçlarını gerçekleştirmek için 1935'te Habeşistan'a saldırmıştır¹⁷⁴. İtalya, İspanya İç Savaşı'nda Franco'yu desteklemiştir. Almanya ve Avusturya'nın aralarında anlaşmaları üzerine Almanya ile ilişkilerini arttırmıştır. 1 Kasım 1936'da Almanya ve İtalya arasında Berlin-Roma Mihveri kurulmuş, İtalya, Almanya'nın yanında II.Dünya Savaşına girmiştir. Savaşın sonuna kadar iki ülke birlikte hareket etmiştir. Bu arada Almanya ve Japonya arasında Berlin- Tokyo Mihveri imzalanmış, Sovyet Rusya ve Kominter'nin uluslar arası komünizm faaliyetine karşı imzalanmıştır¹⁷⁵. İtalya, 6 Kasım 1937'de Anti-Komintern Pakta katılmış, Böylece Berlin-Roma-Tokyo Mihveri ortaya çıkmıştır¹⁷⁶.

İtalya, 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'a saldırmış ve kısa bir süre sonra bu ül-

---

s.289-291; Derleyen: H.Birsen Örs, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, s.479-509

¹⁷¹ **İhtilaller ve Darbeler Tarihi**, s.243

¹⁷² **İhtilaller ve Darbeler Tarihi**, s.244

¹⁷³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.172

¹⁷⁴ Uçarol, **a.g.e.**, s.536

¹⁷⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.260-261

¹⁷⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.262

keyi ele geçirmiştir. İtalya kralının aynı zamanda Arnavutluk kralı olduğu ilan edilmiş, böylece İtalya ve Almanya II. Dünya Savaşı'nın çıkış nedenlerini hazırlamıştır.

İtalya ve Almanya, Kuzey Afrika cephesini açmışlar, bu şekilde Akdeniz ve Kızıldeniz'de İngiliz topraklarına hücum etmişlerdir. İtalya, 1940'ta Mısır'a saldırmış ama başarı kazanamamıştır. İtalya, Kuzey Afrika'da açılan cephelerde başarısız olunca, Almanya 1941'de bu cephede savaşa girmiştir. 1943'te Mihver Devletleri, Müttefik Devletlere teslim olarak Kuzey Afrika Savaşları sona ermiştir¹⁷⁷.

Müttefik Devletler, 10 Temmuz 1943'te Sicilya'ya çıkartma yapmışlar, İtalya'nın kuzeyine doğru ilerleyerek, bir süre sonra ülkeyi tamamen işgal etmişlerdir. 25 Temmuz 1943'te Mussolini iktidardan düşürülmüş, yeni kurulan hükümet Mussolini'yi hapsedmiştir. Bu gelişmelerden sonra, Faşist Partisi kaldırılarak, yönetime son verilmiştir¹⁷⁸.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, 1946'da yapılan referandum sonucunda monarşi yıkılmıştır. 1946'da yapılan seçimlerin sonucunda üçlü koalisyon hükümeti kurulmuştur. 1946 seçimlerinden sonra sosyalistler arasında bölünmeler ortaya çıkmış, sosyalistlerin zayıflamasından sonra da İtalya'daki politika sahnesinde uzun bir süre Hıristiyan Demokratlar ile Komünistler kalmıştır. İtalya, II. Dünya Savaşı'ndan sonra grevler, siyasi istikrarsızlık ve iç karışıklıklar ile sarsılmıştır¹⁷⁹.

Batı Avrupa ülkeleri arasında komünist akımdan en çok etkilenen ülke İtalya'dır. İtalya, dış siyasette Avrupa'nın birleştirilmesi tasarısını her zaman desteklemiştir.

3. İspanya

İspanya İç Savaşı'nın nedenlerini, XIX. yüzyıldan beri ülkenin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık ve iç karışıklıklar oluşturmaktadır. Krallıkla yönetilen İspanya'da, anayasal yönetimin uygulandığı 1902-1923 yılları arasında, otuz üç hükümet düşmüştür¹⁸⁰. Bu gelişmelere ekonomik bunalım da eklenince ordu yönetime el koymuş, siyasal ve ekonomik hayata yön vermek istemiştir. Krallık yönetimine do-

---

¹⁷⁷ Uçarol, a.g.e., s.600

¹⁷⁸ Uçarol, a.g.e., s.609

¹⁷⁹ Sander, a.g.e., s.223

¹⁸⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.263

kunulmadan başbakanlığa General Rivera getirilmiştir. Rivera, Mussolini'yi örnek alarak, faşist diktatörlük kurmuş, bütün demokratik kuruluşlara son vermiştir. Ancak ekonomik kalkınma ve batılılaşmaya yönelmiştir¹⁸¹.

1930'ların başlarındaki ekonomik buhran bütün dünyayı alt üst etmiş, İspanya da 1931 yılından itibaren çeşitli sorunlarla yüz yüze kalmıştır. İspanya'da sanayide ve tarımda ücretler çok düşük, fakirlik ve sefalet çok önemli bir sorundur. Ayrıca eyaletlerde sürekli karışıklıkların çıkması, hükümetleri rahatsız etmiş, ülkede istikrarın kurulmasını engellemiştir¹⁸².

Rivera'nın altı yıldan fazla süren iktidarı ülkenin içinde bulunduğu sorunlara tam anlamıyla çözüm getirmemiştir. Diktatörlük rejimi, 1930 başlarında Rivera'nın yönetimden ayrılması ile sona ermiş, anayasal rejim tekrar yürürlüğe girmiştir. Rivera'nın yönetimi sırasında sağ daha çok sağcı, sol da daha çok sola kaymıştır. 1931'deki seçimlerden sonra XIII. Alfonso ülkeyi terk etmiş, ülkede cumhuriyet ilan edilmiştir. Anayasalı yönetim 1936 yılına kadar devam etmiştir¹⁸³. 1923-1930 yılları arasında diktatörlükten cumhuriyet yönetimine geçen İspanya, 1930-1939 yılları arasında cumhuriyetten diktatörlüğe geçmiştir.

1936 ortalarında İspanya'nın Fas'taki birliklerinin komutanı olan General Franco, askeri bir isyan başlatarak İspanya'ya geçmiştir. Bu isyan, iktidardaki Halk Cephesine karşı başlatılmış, sağcı ve kralcı bir nitelik taşımaktadır. Franco, çok fazla bir direnişle karşılaşmayınca, İspanya'nın batı ve güney kısımlarını ele geçirmiştir. Ancak iktidarı üç yıl süren ve çok sert geçen bir iç savaş sonunda ele geçirmiştir¹⁸⁴. İspanya İç Savaşı'nda sağcılara milliyetçiler, solculara da cumhuriyetçiler adı verilmiştir¹⁸⁵.

İspanya İç Savaşı uluslararası gelişmelerle birlikte üç yıl sürmüş, İç Savaşı milliyetçiler kazanmıştır. İtalya ve Almanya Franco'yu desteklemiş, Franco'da bu yardım sayesinde 1939'da İspanya'nın tümünü ele geçirmiştir. SSCB, cumhuriyetçi-

---

¹⁸¹ Armaoğlu, a.g.e., s.263

¹⁸² **İhtilaller ve Darbeler Tarihi**, s.267-268

¹⁸³ Armaoğlu, a.g.e., s.264

¹⁸⁴ **İhtilaller ve Darbeler Tarihi**, s.271

¹⁸⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.265

lere yardım etmiş, daha çok diplomatik destek vermiştir. Fransa ve İngiltere, cumhuriyetçiler yanında yer almış ama desteklerini açıkça belirtmemişlerdir. II. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce İtalya'nın çok istediği gibi Batı Akdeniz'de yeni bir faşist yönetim kurulmuş, Katolik kilisesi ve orduya dayanan bu rejim, İtalya'dan esinlenerek baskıcı bir rejim kurmuştur. Ancak İtalya gibi yayılcı bir politika izlememiştir.

İspanya'da 1960'lara gelindiğinde Franco rejimi devam etmektedir. Komünistler baskı altındadır. 1966 yılı, Cebelitarık sorunu nedeniyle sarsıntılı bir yıl olmuştur. 1970 yılında ise Bask isyancıları olayı, değişik olayları gündeme getirmiştir. Bağımsızlık yanlısı 16 Bask'ın idam kararı ülkede ve dünyada şiddetli tepkiler yaratmıştır¹⁸⁶.

4. Portekiz

Portekiz, dünyanın bir zamanlar sömürleriyle en güçlü üç ya da dört imparatorluğundan biriydi. XIX yüzyıl sonunda Amerika'daki sömürlerini kaybetmesiyle dünya politikasındaki yerini yeni devletlere kaptırmıştır. Ülke bunalıma sürüklenmiş, parlamento rejimi bu bunalıma bir çözüm bulamamıştır. XX. yüzyıl başlarında güvensizlik, düzensizlik artmış, Kral Carlos 1908'de öldürülmüştür¹⁸⁷.

1910 yılında Portekiz'de monarşi yıkılmış, bu yönetime karşı olanlar ülkede cumhuriyeti ilan etmişlerdir. Ancak cumhuriyeti ilan eden gruplar, politik ve ideolojik olarak birbirlerinden ayrı görüşlere sahiptiler. Sol eğilimli cumhuriyetçiler, radikal bir laiklik anlayışı izlemiş, kiliseler kapatılmış, din dersleri yasaklanmıştır. Bu da kısa bir süre sonra toplumda tepkiye neden olmuştur. 1911 yılında kabul edilen anayasa sorunları çözememiş; sosyal, ekonomik, siyasal ve ideolojik görüş ayrılıkları, ülkeyi yeni bir ayaklanmaya doğru sürüklemiştir. 1910-1926 yılları arasında on cumhurbaşkanı değişmiş, on altı ayaklanma çıkmıştır. Ülkede diktatörlük ve cumhuriyet yönetimleri arasında sürekli bir değişme olmuştur.

General Carmona 1928'de Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Portekiz iç ve dış sorunların yanında bu dönemde diğer ülkelerde olduğu gibi ekonomik bunalımdan faz-

¹⁸⁶ Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi, s.1008

¹⁸⁷ İhtilaller ve Darbeler Tarihi, s.263

lasıyla etkilenmiştir. Carmona, gerekli reformların yapılması için ekonomi profesörü olan Olivera Salazar'ı, Maliye Bakanlığı'na getirmiştir. Salazar, uyguladığı ekonomi politikalarında başarılı olunca, 1933 yılında başbakan olmuş, izlediği dış politikada da etkili bir konuma yükselmiştir¹⁸⁸.

Portekiz 1933'te yeni anayasa ile Korporatifler Birliği Cumhuriyeti'ne dönüşmüştür. Salazar, hazırlattığı bu anayasa ile geniş yetkilere sahip olmuştur. Anayasada Cumhurbaşkanlığı sembolik bir makam haline getirilmiş, o tarihten sonra da Salazar'ın güvendiği ve desteklediği kişiler Cumhurbaşkanı seçilmiştir¹⁸⁹. Yeni yönetimin temel esasını, "Tanrı, Ülke, Aile, Çalışma ve Otorite" oluşturmaktadır. Salazar, bayındırlık alanında da başarılı çalışmalar yapmış, sıkı bir tek parti yönetimi kurarak ülkesini, II. Dünya Savaşı'na sokmamıştır.

1960'da Portekiz Devlet Başkanı Salazar yönetimine karşı ayaklanmalar çıkmış ve ülke bunalıma sürüklenmiştir. 1961 yılında sömürgelerde başlayan ayaklanmalar da Portekiz'i zor duruma düşürmüştür. 1968'de Salazar'ın hastalanması, Portekiz'i anayasa sorunu ile karşı karşıya bırakmış, Devlet Konseyi, Salazar'ı azletme kararı almıştır. Salazar, 1968 yılında ölmüştür. Yeni kurulan hükümet, daha ılımlı ve liberal bir siyaset izlemiştir. 1969 yılında millet meclisi seçimleri yapılarak, parlamenter rejime doğru ilk adım atılmıştır. Bununla beraber ülkede sabotajlar ve karışıklıklar devam etmiştir. Bu arada denizaşırı ülkelerde savaş sürmektedir. 1974'te eski Genelkurmay Başkanı Spınola, hükümet darbesiyle iktidara el koymuş, fakat ülkedeki buhran çözülememiştir. Spınola, bir süre sonra istifa etmek zorunda kalmış, Portekiz bu çalkantılar içerisinde Avrupa'nın en yoksul ülkesi haline gelmiştir¹⁹⁰.

5. SSCB

1917'deki Bolşevik Devrimi sonucunda Çarlık Rusya'sı yıkılmış, onun yerine SSCB kurulmuştur. Sovyetler, ilk olarak I.Dünya Savaşı'ndan çekilmiş, Bolşevik rejimine karşı olanların ayaklanmaları ile uğraşmış diğer yandan da dış saldırılara uğramıştır. Bu güçlere karşı girişilen mücadele kazanıldıktan sonra 1922'de eski Çar-

---

¹⁸⁸ İhtilaller ve Darbeler Tarihi, s.265

¹⁸⁹ İhtilaller ve Darbeler Tarihi, s.265

¹⁹⁰ Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi, s.1008

lık Rusya'sının büyük bir bölümü üzerinde SSCB kurulmuştur. Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetleri bir süre sonra oluşturulan birliğe katılmak zorunda kalmışlardır. Bolşevik liderlerin öncülüğünde Çarlık döneminden daha merkeziyetçi, şiddete dayalı bir diktatörlük kurulmuştur.

Stalin, 1924'te Lenin'in ölümü ardından Troçki dahil olmak üzere rakiplerinin hepsini sindirerek, iktidar mücadelesini kazanmıştır. 1928'de sanayi ve tarımı kolektifleştirmek için beş yıllık kalkınma planını uygulamıştır. Bunun sonucunda sosyalist toplum ve devlet kurulacaktı. Bu ekonomik plana karşı birçok ayaklanma olmuş, çıkan ayaklanmalar şiddetle bastırılmıştır.

Stalin¹⁹¹ 1928 yılında Lenin döneminde uygulanan Yeni Ekonomik Politika'ya (NEP) son vererek, sıkı, merkezi bir disiplin altında sanayileşme programını başlatmıştır. Halk düşmanı olarak nitelendiği yirmi milyondan fazla insanı kamplara göndermiştir. Ülke genelinde büyük bir sürgün yaşanmıştır. SSCB, Stalin'in yönetiminde daha baskıcı bir niteliğe bürünmüştür. Ekonomik plan başarılı bir biçimde uygulanmış, ancak halkın ekonomik durumunda önemli bir düzelme olmamıştır. SSCB'nin sanayileşebilmesi, ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmesi için barış ortamına ihtiyacı vardı. O nedenle çevresindeki ülkelerle barışçı ve dostluk temelinde ilişkilerini geliştirmiştir.

SSCB 1933'te Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş, statükocu yani anti-revizyonist grup içinde yer alarak, hiçbir ülkeye toprak verme niyetinde olmadığını ve hiçbir ülkeden de toprak talep etmediğini göstermiştir. Hitlerin uyguladığı yayılmacı politika nedeniyle Fransa'ya yaklaşan SSCB'yi, ABD 1933 yılında tanımıştır. SSCB, İspanya İç Savaşı'nda, Halk Cephesini desteklemiştir.

Almanya'nın yayılmacı siyaseti karşısında, Fransa, İngiltere, SSCB, Doğu Avrupa ve Balkanlarda, Polonya ve Romanya'ya garanti vermek için anlaşmaya yönelmişler; ancak SSCB'nin Baltık Devletlerini ele geçirmek istemesi bu girişimleri

---

¹⁹¹ Josef Vissarionoviç Stalin (1879-1953); Gürcistan'da doğmuştur. Sosyal Demokrat Partiye üye olmuş, 1903'te Bolşeviklere katılmıştır. 1917 Ekim Devrimi komitesinde yer almıştır. 1922'de Komünist Parti'nin genel sekreteri olmuştur. İnan, **a.g.e.**, s.181-182

başarısız kılmıştır¹⁹².

1939 yılında SSCB ve Almanya arasında Saldırmazlık Paktı imzalamış, iki tarafta kendi amaçlarını gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Ancak bu pakt Hitler'in 1941'de saldırısıyla geçerliliğini yitirmiştir. SSCB, Batılı ülkelerle işbirliği yaparak, Almanlara karşı mücadele etmiştir¹⁹³.

SSCB, II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslar arası ilişkilere ilk olarak doktrin ve ideoloji gibi kavramların girmesine neden olmuştur. Sovyet sistemi, komünizmi bütün dünyada hakim kılmak isteyen bir doktrine dayandığından savaş sonrası dış politikada bunu hedeflemiştir. Dolayısıyla uluslar arası ilişkilere bu unsurlar girmiştir. Komünist düzenin karşıtı olan ülkeler, Sovyet Rusya'nın komünizmi bütün dünyaya yayma amaçlarına karşı koyacak nitelikte politika izlemeye başlayınca uluslararası politikada mücadele konusu farklı bir alana kaymış; dünya görüşlerinin çatıştığı ve demokratik düzen ile totaliter komünist düzenin mücadelesi şekline dönüşmüştür¹⁹⁴.

1958 yılında Kruşçev dönemi başlamıştır. Kruşçev, liberal biri olarak tanınmaktaydı. Kruşçev, "barış içinde bir arada yaşamayı" sağlamak amacıyla Sovyetleri dış dünyaya açmıştır. Silahsızlanma görüşmeleri yeniden başlamış, Kruşçev 1964'te iktidardan ayrılmıştır¹⁹⁵.

Brejnev, 1964-1982 döneminde Sovyetler Birliği Komünist Partisi genel sekreteri olarak görev yapmış, 1977-1982 döneminde Sovyetler Birliği Devlet Başkanı olmuş, 1964'te Sovyet Komünist Partisi şefi seçilmiştir. Aydınlara ve insan hakları savunucularına, karşı bir tutum sergilemiştir. Brejnev döneminde Varşova Paktı devletleri üzerindeki baskılar artmış, Çekoslovakya'daki özgürleşme eğilimlerini silah gücüyle bastırmıştır. 1968'de Çekoslovakya'ya yapılan müdahaleyi haklı çıkarmayı amaçlayan Sovyet doktrinine, Brejnev Doktrini denmiştir¹⁹⁶.

---

¹⁹² Armaoğlu, a.g.e., s.296-299

¹⁹³ Armaoğlu, a.g.e., s.375

¹⁹⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.420

¹⁹⁵ **Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi**, s.1009

¹⁹⁶ İnan, a.g.e., s.36-37

6. ABD

1917’de Rusya’daki ihtilal Rusya’yı fiilen savaş dışına itmiş, oluşan boşluğu Birleşik Amerika’nın savaşa girmesi doldurmuştur. Amerika I. Dünya Savaşı’na katılmış, Müttefiklere yardım etmek için Avrupa’ya askeri kuvvetler göndermiştir. Bu şekilde Rusya’nın bıraktığı boşluğu doldurmuştur. Amerika, savaşa katılmakla Monroe Doktrininden ayrılmış, ancak savaştan sonra tekrar bu doktrine dönecek ve Avrupa’dan ilgisini çekecektir¹⁹⁷.

Monroe Doktrini, 1823’te ABD’nin Başkanı James Monroe tarafından Amerikan kongresine gönderilen mesajla ortaya çıkan tutum ve anlayıştır. Basit olarak “Amerika, Amerikalıdır” biçiminde ifade edilmektedir. Bu doktrine göre; ABD Avrupa işlerine karışmayacaktır. Buna karşılık, Avrupa da Amerikan kıtasının iç işlerine karışmamalıdır. Herhangi bir Avrupa devleti Amerika kıtasına ayak basar veya sömürgecilik faaliyetinde bulunursa, ABD bu hareketi düşmanca bir hareket sayacak ve Avrupa Devletleri ABD’yi karşısında bulacaktır. Monroe Doktrini, 1823’ten II. Dünya Savaşı’nın sonu olan 1945 yılına kadar ABD’nin resmi dış politikasının esasını oluşturmuştur¹⁹⁸.

I. Dünya Savaşı’ndan sonra Wilson döneminin idealizmi geçmişte kalmış, Roosevelt’in hümanist reform hamlesi geleceğe yönelik bir gelişme göstermiştir. Amerikan politikası, daha sonraki yıllarda dünyaya rehber olma vaadinin yerine getirilmesi geleneğinin benimsenmesi şeklinde gelişmiştir¹⁹⁹. Amerika, Monroe Doktrininden itibaren karışmadığı Avrupa politikasına müdahale için üç yöntem kullanılmıştır. Bunları, psikolojik hazırlık, askeri yöntem, ekonomik önlemler diye özetleyebiliriz. Bu politikaların ardından daha kapsamlı askeri önlemler gelmiş, çevreleme politikası ile Doğu Bloku ABD önderliğinde kurulan askeri ittifaklarla çevrilmiştir ki önemlisi NATO’dur. 1949 yılında kurulmuştur. Daha sonraları bu politikaya püs-kürtme politikası eklenmiştir. Doğu Avrupa’yı kurtarmak için sosyalizmin Sovyet

---

¹⁹⁷ Armaoğlu, a.g.e., s.134

¹⁹⁸ İnan, a.g.e., s.139

¹⁹⁹ Allan Nevins, **ABD Tarihi**, Çev: Halil İnalçık, Ankara, 2005, s.379

sınırlarına geri itilmesi amaçlanmıştır²⁰⁰.

ABD II. Dünya Savaşı'na, Japonya ile aralarındaki mücadelenin gittikçe artması sonucu katılmıştır. 1937-1941 yıllarında ABD ile Japonya arasında gizli başlayan mücadelenin giderek artması, Japonya'nın Uzakdoğu'ya egemen olmak istemesi, 1940'ta Almanya ve İtalya ile Üçlü Pakt anlaşmasını imzalaması aralarındaki mücadeleyi hızlandırmıştır. Daha sonra meydana gelen gelişmeler, 1941'de Amerika ile Almanya'nın birbirlerine savaş ilan etmesine neden olmuştur²⁰¹.

Roosevelt, demokrasilerin ortak çıkarları olduğuna inandığından, Avrupa'da yayılan totaliter rejimlere karşı, demokrasi ile yönetilen ülkelerin yanında yer almak istemiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, uzun yıllar Sovyetler ve Amerika arasında süren ve etkisini diğer devletlerde de gösterecek Soğuk Savaş yılları başlamıştır. Soğuk Savaş, ilk başlarda, iç savaş maskesi altında ortaya çıkmıştır. Sovyet, Amerikan düşmanlığının uluslararası yaşamın hemen hemen tüm yönlerini gölgelediği uzun bir dönem yaşanmış, bu dönem bazı ülkelerde özgürlük, toplumsal adalet ve bireysellik gibi değerler konusundaki ahlaki ve siyasi tartışmalarla başlamıştır²⁰².

ABD'de 1950'li yılların başlarında senatör McCarthy öncülüğünde bir akım başlamıştır ki buna McCarthy'cilik denmiştir. Bu dönemde çoğunlukla delilsiz olarak komünist fikirlere yakın ya da yatkın kişiler aleyhine polis soruşturması başlatılmış ve bu kişilere ayrımcılık yapılmıştır. ABD ve bütün dünyada Sovyetler Birliği ve komünizm korkusu ürküntüye dönüştürülmeliydi. Senatör McCarthy, soruşturmalar sonucunda birçok kişiyi işinden etmiş, birçoğu bu gelişmeler sonucunda toplum dışına itilmiştir. İnsanların komünistlik suçlamasıyla baskı ve kovuşturmayla uğraması ve bu uygulamanın ABD'lileri uyumlu yurttaşlar olmaya zorlaması siyasi literatüre McCarthy'cilik olarak geçecektir²⁰³. McCarthy'cilik'in dünyaya yayılması ile Türkiye'de aydınların işlerinden ve özellikle üniversitelerden atılması aynı dönemlere

---

²⁰⁰ Oran, a.g.e., s.484-485

²⁰¹ Armaoğlu, a.g.e., s.380-382

²⁰² J.M. Roberts, **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, Ankara, 2003, s.414

²⁰³ Oran, a.g.e., s.484

denk gelecektir. Bu politik akım 1954 yılında Senato tarafından dışlanmış²⁰⁴. McCarthyizm'den sonra ABD'de daha sert askeri önlemler uygulanmaya başlanmıştır.

1960'ta yapılan seçimleri Demokrat Partili olan John F. Kennedy kazanmıştır. 1961-1963 döneminin ABD Başkanı Kennedy, ABD'nin en genç ve aynı zamanda ilk Katolik başkanıdır²⁰⁵. Kennedy'nin dış siyasetini, komünizmin yayılmasını engellemek olarak özetleyebiliriz. ABD Kennedy'in iktidarda olduğu sırada Vietnam Savaşı'na müdahale kararı almış, Kennedy 1963'te bir suikast sonucu öldürülmüştür. Vietnam Savaşı, ABD'de çok büyük protesto hareketi olarak 1965'te başlamış, önceleri öğrenci olayları biçiminde belirmiş, sonraları her kimseden insanın savaş karşıtı gösterileriyle giderek ivme kazanmıştır²⁰⁶.

Martin Luther King de 1955'te ilk kez Alabama'daki otobüs boykotu hareketiyle dikkat çekmiş, Hintli lider Gandhi'den etkilenmiş, giderek artan taraftarlarını baskıya karşı pasif direnişe çağırmıştır. ABD'de vatandaş hakları savunucusu, siyahi lider olarak tanınmıştır. 1964'te Nobel Barış ödülünü alan ilk zenci olmuştur. 1965'ten sonra sadece ırkçılığa karşı değil, yoksulluğa karşı ve işsizliğe karşı da mücadeleye etmiştir. 1968'deki bir suikastta öldürülmüştür²⁰⁷.

7. Fransa

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da ekonomik durum kötüye gitmeye başlayınca; Fransa ve İtalya 'da komünist partiler daha fazla güçlenmeye başlamıştır²⁰⁸.

Fransa, Alman işgalinden kurtulduktan sonra General de Gaulle'ün başkanlığında ve Nazilerle işbirliği içerisinde olmayan tüm partilerin katıldığı bir "Ulusal Birlik" hükümeti tarafından yönetilmiştir²⁰⁹.

1945 yılından 1958'e kadar Charles de Gaulle'ün iktidarı ele geçirip, V. Cumhuriyeti kurduğu 1958 yılına kadar, Fransa'da siyasal istikrarsızlık devam etmiş-

²⁰⁴ Süleyman İnan, **Popüler Tarih Sözlüğü**, Ankara, 2005, s.132

²⁰⁵ İnan, **a.g.e.**, s.106

²⁰⁶ İnan, **a.g.e.**, s.194-196

²⁰⁷ İnan, **a.g.e.**, s.135

²⁰⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih(1918-1994)**, Ankara, 1998, s.221

²⁰⁹ Sander, **a.g.e.**, s.222

tır. Fransa'nın bağımsız politikası, 1958'de V. Cumhuriyet Fransası'nın başına geçen De Gaulle ile başlamaktadır.

Fransa II. Dünya Savaşı'ndan sonra iç politika istikrarsızlıkları ve ekonomik bunalımın yanında dışarıda iki sömürge problemi ile karşılaşmıştır. Bunlardan biri Hindicini meselesi idi. Hindicini'de başlayan ulusal kurtuluş savaşı Fransa'yı ekonomik bakımdan büyük sıkıntı içine sokmuş; ülkedeki siyasal anlaşmazlıkları arttırmıştır.²¹⁰ Fransa, meseleyi buralardan çekilerek 1954 yılında çözmüştür. Bundan sonra Cezayir, bağımsızlık için ayaklanmıştır. Fransa'nın Kuzey Afrika'da üç sömürgesi vardı. Bunlar: Tunus, Cezayir ve Fas'tır²¹¹.

1954 yılında Cezayir ile Fransa arasında silahlı bir mücadele başladı. Fransa, 1958 yılında bu mücadelenin kendisi için sonuç vermeyeceğini anladı. Bu arada Cezayir'deki Fransız subayları Fransa'nın çekileceği haberi üzerine Fransa'ya karşı ayaklandılar. Fransa kendi içinde de karıştı. Bu güç durum karşısında Fransızlar, köşesine çekilmiş bulunan II. Dünya Savaşı kahramanı General Charles de Gaulle'yi iş başına çağırdılar. De Gaulle 1958'de V. Cumhuriyet Anayasası denen yeni bir anayasa ile "başkanlık" sistemine benzer bir sistem kurdu. Fransız parlamentosu 1959 yılında V. Cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı olarak Charles de Gaulle'ü seçmiştir.

Fransa'da 4 Ekim 1958'de yeni bir Anayasa yürürlüğe girmiş ve V. Cumhuriyet dönemi başlamıştır. General de Gaulle, Fransa'nın iç düzenini yeniden kurmaya çalışırken, bir yandan da Fransa'nın dünya politikasında saygınlığını yükseltmek için girişimlerde bulunmuştur. Fransa, demokrasi konusunda mücadele eden önemli bir devlettir. Ülke kendi iç bunalımlarını çözmeye çalışırken, Batı demokrasisinin ve bu yolda ilerlemek zorunda olan devletlerin yollarını aydınlatmıştır²¹².

Fransa halkı Cezayir konusunda ikiye bölünmüştür. Bu durum General Charles de Gaulle'ün iktidara yeniden dönmesine yol açmıştır. Çünkü General de Gaulle 1945-1946 yılları arasında kısa bir süre başbakanlık yapmıştı. 1958 yılında

---

²¹⁰ Sander, a.g.y.

²¹¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, C.I-II, Ankara, 1995, s.613

²¹² Tunaya, a.g.e., s.288

Fransız Anayasası devlet başkanına daha geniş yetkiler verecek biçimde değiştirilmiştir²¹³.

Fransa 1962 yılında Cezayir'e bağımsızlık verip, kendisini en çok uğraştıran bu sorundan kurtulduktan sonra, Kıta Avrupası'nın liderliğini üstlenmeye çalışmıştır. Bu amaçla Avrupa'da Anglo-Sakson egemenliğine son vermek, buna karşılık bir Avrupa devletler birliği kurmak istemiştir²¹⁴. General de Gaulle, İngiltere ve Atlantik devletleriyle çatışmaya başladı. 1963'te Almanya ve Fransa arasında dış politikada karşılıklı dayanışmayı öngören bir antlaşma imzalanmıştır. Ayrıca General de Gaulle, altı Avrupa devleti tarafından kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na İngiltere'nin katılmasına engel olmuştur.

De Gaulle'ün takip ettiği dış politika dört devre geçirmiştir: Birinci devre, 1958'den itibaren NATO içinde Fransa'nın rolünü ve sesini yükseltme çabasıdır. General de Gaulle, ABD'nin baskı aracı olmakla suçladığı NATO'nun artık önemini kaybettiğini iddia etmiştir.²¹⁵ NATO içerisinde Amerika, Fransa ve İngiltere'den oluşan bir grup oluşturmak istemiş ancak bunu başaramamıştır. De Gaulle Nükleer silah kullanımında Amerika'dan başka İngiltere ve Fransa'nın da veto hakkının olmasını istemiştir. Ancak Başkan Eisenhower ve Kennedy bu durumu kabul etmemiştir. Bunun üzerine de Fransa, NATO içindeki yükümlülüklerini yerine getirmemeye başlamıştır²¹⁶. Fransa Batı Bloku içinde kalmakla birlikte yaptığı girişimlerle bu blok içerisinde yeni bir güç merkezi olarak belirmeye başlamıştır.

İkinci devre ise 1961 sonrasına denk gelmektedir. De Gaulle Ortak Pazardan hareketle bir Avrupa Birliği kurmak ve NATO'yu da Avrupa Birliği üzerine oturtmak istemiş, böylece Amerika'nın NATO üzerindeki etkisini azaltmak istemiştir. Ancak bu gerçekleşmemiştir. De Gaulle, NATO'nun çok fazla "entegre" olduğu ve savunma konusunda üyelerin milli egemenlik haklarını kısıtlamaya başladığından şikayet etmiştir²¹⁷. 7 Mart 1966'da Fransa, NATO'nun askeri sisteminden çekilmiş-

---

²¹³ William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, İstanbul, 1985, s.459

²¹⁴ Uçarol, **a.g.e.**, s.677

²¹⁵ **Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi**, s.1005

²¹⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.614

²¹⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.615

tir. Ancak politik işbirliğini sürdürmektedir. Paris'te bulunan NATO merkezi de Brüksel'e taşınmıştır.

1965 yılında başlayan üçüncü devre de ise; Avrupa'da Sovyet tehdidinin azaldığını öne sürerek, Sovyet Rusya ve Doğu Avrupa'daki sosyalist ülkelerle yakınlaşmaya başlamıştır. Fransa 1964'te Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kurmuş ve Sovyetler Birliği ile de ilişkilerini geliştirmek için çaba harcamaya başlamıştır. De Gaulle, Pan-Avrupa güvenliğini gerçekleştirmek ve büyük bir Avrupa kurmak istiyordu. Bunun için NATO ile bağlarını kopardı. Fransa'nın NATO'daki askeri kuvvetlerinin geri çekileceğini bildirerek, Fransa'daki üslerin boşaltılmasını istedi. Fransa NATO'dan çekilmemiş ancak askeri kanadından feragat etmişti. Ancak NATO'nun siyasi bir kuruluştan çok askeri bir ittifak olduğu da bilinmektedir. De Gaulle, NATO ile bağlarını zayıflatırken, bazı dayanakları da vardı. Fransa, 1962 yılında yaptığı ilk atom bombasını denemiş ve 1963'ten itibaren de bu bombaların üretimine geçmişti. Ayrıca atom bombası taşıyabilen uçakların da üretimine başlamıştı²¹⁸. Fransa'nın NATO'nun askeri kanadından çekilmesi şüphesiz Batı Bloku'nun bütünlüğü için önemli bir gelişme idi. Fransa'nın izlediği "bağımsız" politika bir kenara, askeri entegrasyondan çıkması NATO'nun savunma planlarını değiştirmesini gündeme getirmiştir. 1969'da De Gaulle'ün iş başından ayrılması bu planların yeniden düzenlenmesine neden olmuştur²¹⁹.

De Gaulle'ün 1958'den sonra izlediği dış politikada, Amerika ve İngiltere'ye karşı, bir siyaset izlediği görülmektedir. Ancak ondan sonra iktidara gelenler, gerek Georges Pompidou, Giscard d'Estaing ve sosyalist François Mitterand yapılan hataları ve gerçekleri gördüklerinden NATO'nun askeri kanadına dönmeler bile Amerika ve NATO ile dayanışma içinde olmaya özen göstermişlerdir²²⁰.

1968'deki öğrenci hareketleri, Fransa'yı erken seçime gitmek zorunda bırakmıştır. 1968 seçimlerini C. De Gaulle kazanmıştır. 1969 yılında anayasada reform yapılmasını öneren C. De Gaulle, önerisi edilmezse istifa edeceğini açıklamış, reform

---

²¹⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.615

²¹⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.617

²²⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.617

tasarısı halkoyuna sunulmuş ve ret edilince de De Gaulle istifa etmiştir²²¹.

8. İngiltere

İngiltere'deki demokrasi rejimi iktidarın sınırlanmasına ve bölünmesine bağlanmıştır. İngiltere'de özgürlük Krallıktan alınan ayrıcalıklar önce Baronlara daha sonra milletin temsilcilerine yani Meclis'e dolayısıyla halka aktarılmıştır. Temsilcilerin yetkileri zamanla artmış, kralın ayrıcalıkları azalmıştır. Meclisin her şeyi yapabilecek güce sahip olduğu düşüncesi yerleşmiştir. Kraldan alınan haklar doğrudan halka mal edilmemiştir. Önce sınırlı olarak bir sınıfa yani Baronlara verilmiş, buradan da Meclis'e devredilmiştir²²².

İngiltere'de, demokrasi abartılı prensiplerle ilan edilmediği gibi daha sonradan bunun içinde çeşitli baskı şekillerini kullanma yoluna gidilmemiştir. İngiltere'de demokrasi, günlük hayata uygulanan yaşanılan kurallardır. Özgürlük bir yaşayış biçimidir. Zamanla değişim süreci içinde seçim sistemindeki aksaklıklar çözülmüş, seçim geliştirilmiştir. Halkın seçimiyle kurulmayan Lordlar Kamarası'nın yetkileri 1911 ve 1949 yıllarında azaltılmıştır. İngilizler siyasi alanda elde ettiklerinin sosyal planda da devam ettirmek istemiş ve XX. yüzyıldan itibaren demokrasinin ilginç örneğini vermişlerdir. Demokrasi, sosyal ve ekonomik bir karaktere sahip olmak zorundadır. İngiliz siyasi hayatı bu temele dayanmış, İngiliz Sosyal Devleti Muhafazakar Parti ve İşçi Partisi'ni, ideolojileri farklı olsa da uygarlık anlayışında birleştirmiştir. Dolayısıyla Avrupa'da totaliter, saldırgan ve yayılmacı rejimlerin iktidara geldiği dönemlerde İngiltere'de demokratik yönetim korunmuştur²²³.

İngiltere'de 1945 yılında yapılan seçimleri İşçi Partisi büyük bir çoğunlukla kazanmıştır. II. Dünya Savaşı, İngiltere'nin ekonomik üstünlüğünü ortadan kaldırmıştır. Savaş İngiltere'nin ABD'ye olan bağımlılığını arttırmış, İngiltere savaş sonrası ekonomisini bir düzene sokabilmek için ABD'den ekonomik yardım istemiştir²²⁴. İngiltere, İşçi partisi hükümeti kurulduktan sonra, bankasını, demiryollarını, kömür, elektrik ve gaz işletmeleriyle demir-çelik endüstrisini devletleştirerek, geniş bir sos-

²²¹ Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi, s.2006

²²² Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul, 1975, s.282

²²³ Tunaya, *a.g.e.*, s.282-283

²²⁴ Sander, *a.g.e.*, s.220

yal güvenlik programına girişmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası ve sonrasında ABD ile arasında gelişen bağlar sonucunda büyük devlet olmaktan uzaklaşmıştır. Ayrıca Kıta Avrupa'sı ile olan bağları da giderek azalmıştır²²⁵.

İngiltere 1959'dan itibaren Kıta Avrupa'sı ile yakınlaşmaya başladı. 1961'de Ortak Pazar'a girmek için başvurdu. Fransa buna karşı çıktı. İngiltere 1960-1975 arasında İrlanda sorunu nedeniyle sarsıntılar geçirmiştir. 1971'de Kuzey İrlanda'nın muhtariyetine son vermiştir²²⁶.

9. Yunanistan

Yunanistan 1940'ta önce İtalya'nın sonra da Almanya'nın işgaline uğramıştır. Yunan kralı İngiltere'ye sığınmış, ülkede Alman işgaline karşı çeşitli direnme örgütleri kurulmuştur. Bu örgütlere İngiltere de yardımcı olmuştur. Churchill ve Stalin arasında yapılan "Yüzdeler Antlaşması"yla Yunanistan, İngiliz etki bölgesi olarak kabul edilmiştir. Savaşın son yılında İngiltere, Yunanistan'a asker göndermiş ve üç ordunun gücü ile Almanlar Yunanistan'dan çıkarılmıştır. Fakat Yunanistan'a beklenen barış gelmemiş ve ülkede beş yıl sürecek olan yıkıcı bir iç savaş başlamıştır²²⁷.

Yunan iç savaşı iki aşamada değerlendirilmiştir. Birinci aşama Aralık 1944'te başlayıp, 12 Şubat 1945'te bitmiştir. İkinci aşama kralın Yunanistan'a geri dönmesi ile başlamıştır. 1946'da Yunanistan'ın kuzeyinde çete savaşı meydana gelmiştir. Merkezi hükümetin zayıf olması, ekonomik durumun kötü olması ve sosyal adaletsizlik köylülerin çetecilere yardım etmesini kolaylaştırmıştı. Ayrıca Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk bu çetelere yardım ediyorlardı. Çetelerin önderi durumunda olan General Markos 1947'de yeni bir hükümet kurarak Sovyetler Birliği ile yakın ilişki kurmuştur. İç savaş 1950 yılına kadar sürmüştür. İç savaşın bitmesinde Yugoslavya'nın Kominform'dan atılmasından sonra çetecilere yaptığı yardımı kesmesi ve Truman Doktrini etkili olmuştur. Yunanistan iç savaştan sonra iki yıl boyunca siyasi

---

²²⁵ Sander, a.g.e., s.221

²²⁶ Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi, s.1007

²²⁷ Sander, a.g.e., s.228

istikrarsızlık içine girmiştir²²⁸.

NATO'nun güney-doğu kanadında, 1964'ten sonra Kıbrıs meselesinden dolayı Türkiye ve Yunanistan arasında meydana gelen gerginlik, bu kanadın 20 yıl iş yapamaz durumda kalmasına neden olmuştur. Türk-Yunan çatışmasının NATO üzerindeki etkisi Fransa'nın bu örgütten ayrılmasından daha derin sonuçlar meydana getirmiştir²²⁹.

1974'te meydana gelen Kıbrıs bunalımı Türk-Yunan ve Türk-Amerikan ilişkilerini zedelemiştir. Amerika'nın 1975 yılından itibaren üç yıl devam ettirdiği silah ambargosu etkilerini günümüze kadar sürdürmüştür. Bu olumsuzluklara, 1975 yılından başlayarak, kıta sahanlığı, kara suları ve hava kontrol sahası gibi unsurları içeren "Ege sorunu" da eklenecektir²³⁰.

Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki gelişmeleri özetleyecek olursak; Avrupa'da İngiltere, Fransa gibi birkaç ülkenin dışında kalan ülkelerde, demokrasi düzeyinin ortalama olarak hayli düşük olduğu görülmektedir. Polonya'da 1926'da askeri bir darbe ile iktidara gelen Mareşal Pilsudski diktatör olmuştur. Macaristan'da Amiral Horthy, ülkeyi çok katı bir biçimde yönetmiştir. Arnavutluk'ta Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu 1928'de krallığını ilan etmiştir. Bulgaristan'da 1923, 1934, 1935'te askeri darbeler olmuş, 1936 yılından başlayarak Çar Boris diktatörlük konumuna gelmiştir. Romanya'da kral II. Karol diktatörleşmiştir. Yugoslavya'da Kral Aleksandr diktatörleşmiş, Yunanistan'da General Metaksas darbe sonucunda yönetimi diktatörleştirmiştir. Avusturya 1933'te diktatörlük olmuştur²³¹.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa devletleri dünya siyasetini yönlendirme işlevlerini kaybetmişler, SSCB, Avrupa ile arasında tampon görevi oluşturacak Polonya, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan ile Doğu Blokunu oluşturmuştur. ABD liderliğinde NATO kurulmadan önce Truman doktrini ve Marshall planı ile ABD'nin yanında yer alan ülkelere yardıma yönelik

---

²²⁸ Sander, **a.g.e.**, s.230

²²⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.617

²³⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.618

²³¹ Sina Akşin, "Atatürk Döneminde Demokrasi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.47, Sayı:1-2, Ocak-Haziran 1992, s.248-249

politikalar uygulanmıştır. Kısaca, SSCB'nin yayılma politikasına karşı II. Dünya Savaşından sonra İngiltere'nin yerini ABD almıştır.

Soğuk Savaş döneminde Türk Dış Politikası ve uluslararası ortamdaki gelişmeleri kısaca özetleyecek olursak²³²:

a) Savaştan sonra Dünya politikasına yön veren iki yeni kuvvet, süper devlet adı verilen ABD ile SSCB olmuştur.

b) Dünya devletleri ABD'nin liderlik ettiği Batı Bloku diğeri de SSCB liderliğinde Doğu Bloku olmak üzere iki kampa ayrılmıştır.

c) II. Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgecilik büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. Sömürgeler bağımsızlıklarını kazandıkça uluslararası politikaya, Üçüncü Blok, Üçüncü Dünya veya Bağlantısızlar Bloku denen yeni bir kuvvet girmiştir.

d) Savaştan sonra uluslar arası politikada alan genişlemesi olmuş, Asya, Latin Amerika ve Afrika uluslararası politikanın yeni yoğunluk alanları olarak ortaya çıkmıştır.

e) I. Dünya Savaşı, karada ve denizde bir egemenlik savaşıdır. II. Dünya Savaşı ise hava sahasını gündeme getirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında silah teknolojisinde büyük gelişme olmuş ve rekabet mücadelesi uzaya da taşınmıştır.

f) II. Dünya Savaşı'ndan sonra, ekonomik konular önemli bir ağırlık kazanmıştır.

SSCB, II. Dünya Savaşı sonrasında galip devletler arasında yer almış, savaştan büyük bir güç olarak çıkmış, savaşta Almanya'nın yenilmesiyle Avrupa dengesinde meydana gelen boşluktan yararlanmış²³³. SSCB Yunanistan ve Türkiye üzerinde nüfuz kurarak Akdeniz ve Orta Doğu'ya inmek istemiştir. 19 Mart 1945'te Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması feshedilmiş, ardından Boğazlardan üs ve Doğu'dan toprak istemiştir. SSCB'nin yayılmacı tutumu, Türkiye'de büyük tepkilere yol açmıştır. SSCB yeni bir paktın imzalanmasından önce bazı sorunların çözümlenmesini istemiştir. Bunlar: Türk-Sovyet Doğu sınırında değişiklik, herhangi

---

²³² Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Sekreteryası:Hüseyin Tosun, Ankara, 2007, s.461-462

²³³ Uçarol, **a.g.e.**, s.668

bir saldırı karşısında Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi, Montreux Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesidir. Sovyetler, 1946 yılında bu isteklerini resmen bildirmiş ve Türkiye bunları reddetmiştir.

Türkiye, savaş sonrası SSCB'nin Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'dan toprak talep etmesi karşısında direnmiş, ABD ve Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. SSCB, 8 Ağustos 1946'da Türkiye'ye verdiği notada Boğazlardan üs isteğini tekrarlamıştır. Türkiye bu notayı cevaplandırmadan önce, bu konuda görüşünü almak için ABD'ye başvurmuştur. ABD, Sovyet isteklerinin Türkiye'ye egemen olma amacına yöneldiği ve sıranın Yunanistan'a geldiği, bu iki ülke kaybedilirse Orta Doğu ve Akdeniz'de dengenin bozulacağı değerlendirmesini yapmıştır. Türkiye, ABD'nin desteğini aldığını düşünerek, SSCB'nin Boğazlar üzerindeki isteklerini reddetmiştir. Sovyet baskısını üzerinde hisseden Türkiye, ordusunu savaş sırasındaki mevcuduyla tutmak zorunda kalmıştır. Türkiye, orduyu uzun bir süre silah altında tutabilmek için yeterli ekonomi sahip olmadığından, bunu devam ettirebilmek için tek çözümü dış yardım aramakta bulmuştur. Türkiye, savaş içinde yapılan İngiliz ve ABD yardımlarının devam etmesi için 23 Şubat 1945'te ABD ile Ankara'da bir antlaşma imzalamıştır. ABD 1946 yılında Türkiye'ye 25 milyon dolarlık bir kredi açarak Türkiye'nin bu isteğini karşılamıştır²³⁴. ABD'nin 1947'de Truman Doktrini'ni açıklaması, Sovyet tehdidi karşısında bulunan ve ABD'nin desteğini arayan Türkiye'de memnuniyetle karşılanmıştır. Türk kamuoyu, doktrini SSCB tehdidine karşı Türkiye'nin bağımsızlığının sağlanmasında önemli bir gelişme olarak algılanmıştır²³⁵.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın başından itibaren, savaşın dışında ve tarafsız kalmayı ilke edinmiş, buna göre bir dış politika izlemiştir. Ancak Türkiye'nin jeopolitik durumu ve öneminden ötürü savaş boyunca Mihver ve Müttefik devletler Türkiye'yi savaşa sokabilmek için büyük çaba harcamışlar, her türlü baskıyı denemişler, hatta toprak vaadinde bulunmuşlardır. Türkiye baskılara boyun eğmeden ve vaatlere

---

²³⁴ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, s.464

²³⁵ Uçarol, a.g.e., s.669

kanmadan savaş dışında kalmayı başarmıştır²³⁶.

Türkiye'nin Marshall yardımından yararlanması SSCB'nin Türkiye'ye karşı bir tavır almasına neden olmuştur. SSCB'nin izlediği bu politika 1953'e kadar sürmüş, Stalin'in ölümünden sonra iktidara gelen yeni yöneticiler, izledikleri politikayı değiştirmiş, politika değişikliği Batı Bloku ve Türkiye'ye karşı tutumda etkisini göstermiştir²³⁷.

C. Türkiye'de Sıkıyönetim ve Olağanüstü Hal'in Tarihi Gelişimi

Türkiye'de sıkıyönetim uygulamaları dönemin şartlarından dolayı Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra uygulanmaya başlamıştır. Türkiye'de günümüze gelinceye kadar 12 kez sıkıyönetim ilan edilmiş, sıkıyönetimin ilan edildiği olaylar ve tarihleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Türkiye'de ilan edilmiş olan sıkıyönetimler²³⁸,

Şeyh Sait Ayaklanması	23.02.1925-23.12.1927	2 yıl 9 ay
Kubilay Olayı	01.01.1931-08.03.1931	2 ay 7 gün
II. Dünya Savaşı	20.11.1940-23.12.1947	7 yıl 1 ay
6-7 Eylül Olayları	07.09.1955-07.06.1956	9 ay
28-29 Nisan Olayları	28.04.1960-01.12.1961	1 yıl 7 ay 3 gün
Talat Aydemir Olayı	21.05.1963-20.07.1964	1 yıl 2ay
15-16 Haziran Olayları	16.06.1970-16.09.1970	3 ay
12 Mart Dönemi	26.04.1971-26.09.1973	2 yıl 5 ay
Kıbrıs Harekatı	20.07.1974-02.09.1975	1 yıl 15 gün
Irak İç Savaşı	27.03.1975-27.03.1975	-
Yaygın Şiddet Hareketleri	26.12.1978-12.09.1980	1 yıl 9 ay 16 gün
12 Eylül Dönemi	12.09.1980-19.07.1987	8 yıl 6 ay 23 gün

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sıkıyönetim:

İdare-i Örfiye terimi Türkiye'de ilk defa I. Meşrutiyet döneminde 1876'da

²³⁶ Uçarol, a.g.e., s.695

²³⁷ Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, s.475-477

²³⁸ Üskül, a.g.e., s.70-71

kullanılmaya başlanmıştır. İdare-i Örfiye terimi Türkiye’de ilk defa I. Meşrutiyet döneminde 1876’da kullanılmaya başlanmıştır²³⁹. İdare-i Örfiye, Kanun-i Esasi ile kurulan ve kanunlara dayanan yönetimin yanında, ülkenin çıkarları ve bazı zorunlu hallerde uygulanabilecektir.

Olağanüstü hal, Kanun-i Esasi ile düzenlenmiştir. Böylece ilk kez I. Meşrutiyette olağanüstü hal rejimleri ile normal hal arasında resmen bir fark ortaya konmuş ve ayırım yapılmıştır. Çünkü, daha önce de ifade ettiğimiz gibi olağanüstü hal rejimleri ancak anayasaya dayanan devlet sistemi içerisinde uygulanabilecek bir düzendir.

Kanun-i Esasi’nin 36. maddesi bir takım kayıt ve koşullar altında icra organına, istisnai durumlarda kanun yapma yetkisi vermiştir. 36. maddeye göre; “...Devletin bir muhataradan (tehlike) ve yahut emniyeti umumiye-yi halelden vikaye (korumak) için bir zarureti mübreme(kaçınılmaz zorunluluk) zuhur ettiği...” takdirde Meclisi Umumiye “bu babta vaz’ına lüzum görülecek kanunun müzakeresi için salâhiyet veriyor. Aynı madde Meclisin münakit bulunmadığı zamanlar için de: “*meclisin celp ve cemine(toplanmasına) vakit müsait olmadığı halde Heyeti Vükela tarafından verilen kararlar Heyeti Mebusan’ın içtimaı ile verilecek karara kadar ba irade-i seniyye (padişahın onayıyla) muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetindedir*” demektedir. Bu madde ile kamu düzenini bozacak ve tehdit edecek bir durum ortaya çıktığında, gerekli önlemlerin alınacağı belirtilmiştir²⁴⁰. Sözü edilen madde bu haliyle, olağanüstü zamanlara ait gerçek bir yasama vekalet sistemi öngörmektedir. Hükümet istisnai durumlarda padişahın onayı ile geçici olarak kanun hüküm ve kuvvetinde kararlar alabilecektir. Alınan kararların meclisin açılmasından sonra da yürürlükte kalması ya da kaldırılması meclisin takdirine bırakılmıştır. Ancak kararnamelerin onaya sunulmaması halinde ne olacağı belli değildir. Özellikle Kanun-i Esasi’de onay için belirli bir sürenin verilmeyişi, hükümetlerin kendilerine verilmiş olan yetkiyi kötüye kullanmalarını ve kararnameleri meclis onayına sunmamaları sonucunu orta-

²³⁹ İsmet Onur, “Sıkıyönetim”, *Askeri Adalet Dergisi*, Yıl:9, Sayı: 36, İstanbul, 1965, s.3

²⁴⁰ Naci Şensoy, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sıkıyönetime Müteallik Mevzuatı Üzerinde Sentetik Bir Deneme”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.XIII, Sayı:1, 1947, s.97-98

ya çıkarmıştır²⁴¹.

Kabine, istisnai durumlarda padişahın onayıyla geçici olarak kanun hükmünde kararname çıkarabilir²⁴². Meclis, buna benzer kararnameleri onaylamadığı takdirde, bu kararnamelerin yürürlükten kalkması gerekmektedir. Onaylanan kararnameler yürürlükte kalmaya devam etmiştir. I. Meşrutiyet Dönemi'nde, onaylanmayan kararnameler yürürlükten kaldırılmamıştır. Meclisin, kararnamelerin uygulanmasına karşı çıkmaması, bunların kabul edildiğine dair bir görüşün ileri sürülmesine neden olmuştur. Kanun-i Esasi'de kararnamelerin onaylanması için belli bir sürenin ortaya konmaması, hükümetlerin kendilerine verilen yetkiyi kötüye kullanmalarına ve hükümetlerin kararnameleri Meclise arz etmeyerek, bu açıktan yararlanmaları sonucunu doğurmuştur²⁴³. II. Abdülhamit, 1877-1878 Osmanlı, Rus Savaşı'nı bahane ederek, Meclisi kapatmıştır. Bunları yaparken Anayasanın 36. maddesinde yer alan imkanları geniş ölçüde kullanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1909'da Kanun-i Esasi'nin tadiline gidilmiştir. I. Meşrutiyet döneminde yer alan bazı hususların düzenlenmesi sırasında 36. maddenin sonuna "...Heyet-i Vükela tarafından verilen kararlar, Heyet-i Mebusan'ın içtimai ile verilecek karara kadar ba irade-i seniyye muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetinde olup, ilk içtimada Heyet-i Mebusan'a tevdi" mecburiyeti getirilmiştir. Bu şekilde hükümet tarafından ilan edilen sıkıyönetimin, meclisin açılır açılmaz onayına sunulması koşulu getirilmiş; bu durum hükümetlerin insiyatifine bırakılmamıştır²⁴⁴.

1876 yılında Kanun-i Esasi'nin 113. maddesinde sıkıyönetimin ilan edilmesi karara bağlanmıştır. 113. madde şu şekildedir: "*Mülkün bir cihetinde ihtilal zuhur edeceğine müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde hükümet-i seniyyenin o mahale*

---

²⁴¹ Daver, **a.g.e.**, s.115

²⁴² Daver, **a.g.e.**, s.113-114

²⁴³ Daver, **a.g.e.**, s.115

²⁴⁴ Ertuğ, **a.g.m.**, s.73; 1909'da Kanun-i Esasi'nin 36. maddesi tadil edilmiştir. Buna göre: "*Meclis-i Umumi münakit olmadığı zamanlarda Devleti bir muhataradan veyahut, emniyet-i umumiye-yi halelden vikaye için bir zaruret-i mübreme zuhur ettiği ve bu babda vaz'ına lüzum görünecek kanununun müzakeresi için meclisin celp ve cemine vakit müsait olmadığı halde Kanun-i Esasi ahkamına mugayir olmamak üzere Heyet-i Vükela tarafından verilen kararlar Heyet-i Mebusan'ın içtimaiyle verilecek karara kadar ba irade-i seniye muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetinde olup ilk içtimada Heyet-i Mebusana tevdi edilmek lazımdır*" denilmektedir. Kili- Gözübüyük, **a.g.e.**, s.86-87

mahsus olmak üzere muvakkaten İdare-i Örfiye ilanına hakkı vardır. İdare-i Örfiye kavanin ve nizamat-ı mülkiyenin muvakkaten tadilinden ibaret olup, İrade-i Örfiye tahtında bulunan mahallin suret-i idaresi nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır. Hükümetin emniyetini ihlal ettikleri idare-i zabitanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanları memalik-i mahrusa-i şahaneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran zat-ı hazret-i padişahinin yed-i iktidarındadır"²⁴⁵. Bu madde ile hükümete sınırlı olarak sıkıyönetim ilan etme yetkisi verilmiştir. Ancak maddenin yazılış şekli sıkıyönetim ilanını gerektiren hallerin sebebe bağlı olmaktan ziyade takdire bağlı olarak ilan edileceğini göstermektedir. Dolayısıyla hükümetlerin belirtilen genel hükme dayanarak bir tehlike öne sürmeleri ve maddede belirtilen yetkileri kötüye kullanmaları her zaman için mümkündür. Daha sonraları meydana gelen gelişmeler bu görüşü doğrular niteliktedir²⁴⁶.

23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen I. Meşrutiyet çok kısa sürmüş, Kanun-i Esasi'ye göre seçilip, 19 Mart 1877 tarihinde toplanan Meclis-i Mebusan 13 Şubat 1878'de dağıtılmıştır. Bu tarihten sonra hukuki bir dayanağı olmayan istibdat yönetimi başlamıştır. Kanun-i Esasi yürürlükte olmasına rağmen, istibdat yönetimi dolayısıyla hiçbir hak kullanılamamıştır. Bu dönemde zaman zaman sıkıyönetimin uygulandığı görülse de bu uygulamayı sınırlı askeri tedbirler olarak değerlendirmek gerekir²⁴⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyetin ilanına kadar (23 Temmuz 1908) fiili bir sıkıyönetim devam etmiştir. Kanun-i Esasi'deki İdare-i Örfiye hükmünü tatbik etmek, vatandaşlara karşı bir hak şeklinde anlaşılacağından ve Kanun-i Esasi'yi akıllara getireceğinden bu durumdan kaçınılmış ve fiili bir sıkıyönetim devam etmiştir.

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda kanuna bağlı devlet fikri yeniden doğmuştur. Vatandaşlar ve yabancılar için eski yönetim düzeni geri gelmiş ve o zamana kadar görülmemiş bir serbestlik ortaya

---

²⁴⁵ Kili - Gözübüyük, **a.g.e.**, s.55

²⁴⁶ Daver, **a.g.e.**, s.116

²⁴⁷ Ertuğ., **a.g.e.** s.74

çıkılmıştır. II. Meşrutiyet bir yönüyle yüzyıllardır çekilen dertlerin, özlemlerin başlangıcını oluşturmaktadır. 1908'den sonra ilan edilen sıkıyönetimler, sadece dönemin güvenlik ihtiyacından kaynaklanmamıştır. İttihat ve Terakki'nin amaçladığı Anayasal düzenin yerleşmesi ve getirmek istediği yeni düzenlemelerin, hayata geçirilebilmesi için de gerekli görülmüştür. Ordu yönetiminin tek elde toplanarak merkezileşmesi ve giderek özerkleşmesinin sağlanması, Maiyeti Seniyye Erkanı Harbiyesi'nin dağıtılması ve Harbiye Nazırlığı içindeki Genelkurmayın öne çıkarılarak geniş yetkilerle donatılması 1909 sıkıyönetimi ile mümkün olabilmiştir²⁴⁸.

Hukuk metinleri üzerinde yapılan değişimler istibdadı yok etmemiş, gerçek anlamda da hürriyet rejimini gerçekleştirilememiştir²⁴⁹. Dokuz ay kadar süren ve neredeyse toplumu anarşiye sürükleyen bu dönemin ardından 31 Mart Olayı meydana gelmiş, ayaklanma Hareket Ordusu tarafından bastırılmıştır. Ayaklanmayı çıkaranları cezalandırmak üzere 12 Nisan 1325 (25 Nisan 1909) tarihinde İstanbul, Çatalca ve İzmit'te ilk defa sıkıyönetim ilan edilmiştir²⁵⁰. Bu sıkıyönetim ilanı, şekil bakımından öncekiler ve sonrakilerden farklıdır. Kanun-i Esasi'ye göre Örfi İdare'nin, Heyet-i Vükela kararıyla ve padişahın iradesiyle ilan edilmesi gerekiyordu. Ancak kararı Mahmut Şevket Paşa²⁵¹ vermiş, beyannameyi kendi imzasıyla ilan edip, meclise bildirmiştir²⁵². Mahmut Şevket Paşa'nın kendi başına sıkıyönetimi ilan etmesi, Meclis-i Mebusan'ı ve hükümetin hukukunu hiçe sayması anlamına gelmektedir. Hükümet için güç bir durum ortaya çıkmıştır. Sıkıyönetim ilanı, Kanun-i Esasi'nin 113. maddesine bakılacak olursa komutanların değil, hükümetin sorumluluğundadır. Tevfik Paşa da durumu kurtarmak için aldığı telgrafi teklif olarak hazırlayıp, Heyet-i Vükela'nın da bu kararda olduğunu belirterek Yıldız'a göndermiştir. Sonuçta Heyet-i

²⁴⁸ Seydi Çelik, **Devlet ve Asker**, İstanbul, 2008, s.35

²⁴⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, İstanbul, 1988, s.3

²⁵⁰ 24 Nisan akşamı Hareket ordusu şehre hakim olmuştur. 12 Nisan'da (25 Nisan 1909) Dersaadet Jandarma ve Polis Müfettiş-i Umumiliğine atanan Miralay Galip tarafından İstanbul halkına resmi bir ilan tebliğ edilmiştir. İlan metni incelendiğinde Hareket Ordusu resmen olmasa da Örfi İdareyi ilan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İstanbul, 1993, s.89

²⁵¹ Mahmut Şevket Paşa hakkında daha fazla bilgi için; **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Derleyen: Adem Sarıgül, İstanbul, 2001

²⁵² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.I, Kısım:2, Ankara, 1983, s.206

Vükela'nın oy birliği ile sıkıyönetimi ilan etmesi ve çıkarılan örfi idare beyannamesinin uygulanmasına karar verilmesi sağlanmıştır²⁵³. Böylece Örfi İdare ilanı kararı iki gün sonraki Takvim-i Vekayi'de sınırları biraz genişletilerek ilan edilmiştir. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, V. Mehmet'in tahta çıkması gibi sebeplerle kısa bir süre için uygulanan sıkıyönetimde sert tedbirler alınmıştır²⁵⁴. Mahmut Şevket Paşa, Savaş Bakanı, Sıkıyönetim Komutanı ve 1.,2.,3. Ordunun Umumi Müfettiş-Generali olarak üç yıl kadar kabineye hakim olmuştur²⁵⁵. Mahmut Şevket Paşa'nın bu yönetimi, daha sonraları Enver Paşa'nın Başkumandan Vekili sıfatıyla askeri diktatörlüğünü kurmasında bir model olacaktır²⁵⁶.

Hareket Ordusu Örfi İdare'nin 1911 yılı Mart ayına kadar uzatılmasını istemiş, Heyet-i Vükela bunu kabul etmiştir²⁵⁷. Örfi İdare de 1912 yılının Temmuz ayına kadar sürmüştür. Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından kurulan Büyük Kabine 24 Temmuz'da Örfi İdare'yi kaldırmış, çoğunluğu İttihatçı olan mebuslarla ilişkiler bozulup meclisin kapatılması kararı alındıktan sonra çıkan olaylar üzerine, 17 Eylül'de İstanbul'da üç günlük Örfi İdare ilan edilmiştir²⁵⁸.

Örfi İdare sadece İstanbul'da uygulanmamıştır. Rumeli ve Makedonya'da zaman zaman bazı olaylar sebebiyle Örfi İdare'ye başvurulmuştur. Edirne ve Selanik gibi merkeze yakın yerlerde etnik ve siyasi faaliyetler nedeniyle Örfi İdare rejimi uygulanmıştır²⁵⁹.

Sıkıyönetimin uygulanmasında şiddetli hareketler yüzünden Sait Paşa Kabinisi istifa etmiş, Sadrazamlığa Gazi Ahmet Muhtar Paşa getirilmiştir. 10 Temmuz 1328 (23 Temmuz 1912) tarihinde sıkıyönetim kaldırılmıştır. Ancak kısa bir süre içerisinde iç politikada şiddetli olaylar meydana gelince, hükümet sıkıyönetim ilan

---

²⁵³ Meclis'te sıkıyönetimin bu şekilde ilan edilmesi eleştiri konusu olmuştur. Bazı milletvekilleri meclise danışılarak sıkıyönetimin ilan edilmesi fikrini öne sürmüşlerdir.

²⁵⁴ Ertuğ, **a.g.m.**, s.74

²⁵⁵ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Türkçesi:Yavuz Alogan, İstanbul, 1995, s.58

²⁵⁶ Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1908-1923)", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, C.IV, İstanbul, 1995, s.33

²⁵⁷ Türkmen, **a.g.e.**, s.93

²⁵⁸ **Düstur**, II. Tertip, IV/628

²⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için; Osman Köksal, **Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harbi Örfiler, (1877-1922)**, (Basılamamış doktora tezi), A.Ü.SOS.BİL.ENS., Ankara, 1996, s.22-25

etmek zorunda kalmıştır. İlan edilen sıkıyönetim 42 gün sürmüştür. Balkan Devletleri kendi aralarındaki çekişmeleri bir kenara bırakıp, Osmanlı Devleti'ne karşı saldırıya geçmişlerdi. Balkan Savaşları başlar başlamaz, savaş nedeniyle 21 Eylül 1328 (4 Ekim 1912) tarihinde ilan edilen sıkıyönetim, Balkan Savaşlarının bitimine kadar ve ardından başlayan I. Dünya Savaşı boyunca kesintisiz olarak 7 yıl 14 gün devam etmiştir. Sıkıyönetim 11 Ekim 1919 tarihinde kaldırılmıştır. Ancak Örfi İdare'nin, İstanbul ve Anadolu'da iç güvenliğin sağlanmaması ve Anadolu'daki ulusal direniş hareketlerine karşı Mütareke döneminde de uygulandığı görülmektedir.

Padişaha, sakıncalı gördüğü kişileri yurt dışına sürgüne gönderme yetkisi verilmiştir. Bu maddeyi anayasaya koyduran Mithat Paşa'dır. İlginç olan bu maddeye dayanarak ilk cezayı Mithat Paşa'nın almış olmasıdır. Padişahın bu yetkisi 1909 Kanun-i Esasi değişikliği ile kaldırılmıştır²⁶⁰. İttihat ve Terakki Partisi hürriyet istekleri ile iktidara gelmiş, ancak yaptığı uygulama ile geçmiş dönemi aratmayacak şekilde baskı rejimi uygulamıştır. İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı yıllarını sıkıyönetim idaresi ile geçirmiştir. Muhaliflerini de büyük ölçüde etkisiz hale getirmiştir. 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra İttihatçılar muhaliflerine karşı ezici bir baskı uygulamışlardır.

I. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında sıkıyönetimi ilan etme zorunluluğu ile karşılaşılınca, Meclis-i Umumi toplantıda olmadığından Kanun-i Esasi'nin 36. maddesinin ikinci fıkrasında sözü edilen önlemlere başvurulmuş, Heyet-i Vükela tarafından hazırlanıp, padişaha onaylatılan kararnamelerle sıkıyönetimin kuruluşu, işleyişi ve yetkileri belirlenmiştir.

1909 yılında başlayan Örfi İdare -Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin örfi idareyi kaldırdığı üç aylık dönem hariç tutulursa- 1918 yılına kadar devam etmiştir. Meşrutiyet askeri meşrutiyete ya da örfi idareli meşrutiyete dönüşmüştür. I. Dünya Savaşı'na girilirken seferberlikle beraber bütün yurttaki Örfi İdare ilan edilmiştir.

1917 yılında Meclisin kararı ile bazı illerde örfi idarenin kaldırılması gündeme gelmiştir. Dahiliye Nezareti savaş mıntıkası dışındaki bölgelerin savaşın olduğu

---

²⁶⁰ Rona Aybay, "Olağanüstü Haller ve İnsan Hakları", s.473

bölgelerden ayrılması gerektiğini ve böylece mülki idarenin oluşturulmasını teklif etmiştir. Sadaret bu teklifi uygun görmüş, durumu Harbiye Nezareti ve illerin askeri ve mülki yöneticilerine danışmıştır. Sonuçta Beyrut, Suriye, Halep ve Musul vilayetleri ile Cebel-i Lübnan, Kerkük ve Urfa sancakları, Adana vilayeti ile Antalya, Menteşe sancakları, Edirne vilayeti ile Çatalca sancağı, İstanbul vilayeti ile İzmit sancağı, Van vilayeti ile Erzurum vilayetinin Beyazıt sancağı savaş mıntıkası kabul edilmiş ve buralarda örfi idarenin devam etmesi kararlaştırılmıştır. Bunların dışında kalan yerlerde örfi idare kaldırılmıştır. Ancak Hüdavendigâr vilayetinde meydana gelen bazı olaylar nedeniyle burada yeniden örfi idare ilan edilmiştir²⁶¹. Örfi İdare İstanbul ve Anadolu'da iç güvenliğin sağlanamaması ve Anadolu'daki milli direniş hareketlerine karşı Mütareke döneminde de sürmüştür.

Sıkıyönetimle ilgili olarak adı geçen kararnameler, 1940 yılına kadar yürürlükte kalmış, bu kararnamelerin dışında, 1940 yılına kadar uygulamada kalacak olan şu kararnameler çıkarılmıştır²⁶²:

a) Savaş zamanında hükümete karşı gelenler için ordu tarafından alınacak tedbirlere dair 14 Mayıs 1331 (23 Mayıs 1915) tarihli geçici kanun,

b) Divan-ı Harbi Örfilere gönderilmiş suçların, soruşturma heyeti olmayan yerlerde incelenmesi hakkında 10 Ağustos 1331 (23 Ağustos 1915) tarihli geçici kanun,

c) Divan-ı Harbi Örfi hükümlerinin temyiz edilemeyeceğine dair 29 Nisan 1333 (1917) tarihli geçici kanun,

d) Örfi İdarenin olduğu yerlerde her türlü yayın ve süreli yayınlara ilişkin 5 Şubat 1335 (1920) tarihli kararname ile,

e) Örfi İdare bölgelerinde oluşturulan Divan-ı Harpler tarafından verilecek idam kararlarının uygulanmasına ilişkin 31 Mart 1341 (31 Mart 1925) tarihli ve 595 numaralı kanunu saymak gerekir. Bütün bu kanunlar sıkıyönetimin kuruluşu, işleyişi ve yetkileri bakımından birçok esaslı hükümleri içermektedir. Bu hükümler, 1940 yılında 3832 numaralı kanunun kabulüne kadar yürürlükte kalmıştır.

---

²⁶¹ O.Köksal, **a.g.tez**, s.24

²⁶² Ertuğ, **a.g.m.**, s.73

2. Milli Mücadele Dönemi'nde Sıkıyönetim:

Milli Mücadele hem Osmanlı Hükümeti ve onun Anadolu'daki yıkıcı çalışmalarına hem de işgal güçlerine karşı yapılmıştır. İç ve dış sahada başarılı olabilmek merkezi otoritenin güçlü olmasına bağlıydı. Bundan dolayı olağanüstü şartlar olağanüstü önlemlerin alınmasına neden olmuştur. Halkın içinde bulunduğu olumsuz ekonomik ve sosyal koşullar, Osmanlı Hükümeti'nin karşı tutumu ile İç Ayaklanmalar büyük bir tehlike meydana getiriyordu. TBMM'nin açıldığı günden beri işgalci devletlere karşı dış cepheyi oluşturabilmek için içeride asayişin sağlanması gerekiyordu Osmanlı Hükümeti ve İngiltere halkta oluşan uzun savaş yıllarının verdiği bıkkınlık ve yılgınlıktan yararlanmakta idiler. Milli Mücadeleyi tehlikeye sokan iç isyanlar bastırıldıktan sonra merkezi otorite sağlanabilmişti. TBMM otoritesini olağanüstü kanun ve kurumlarla gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında; Hıyanet-i Vataniye Kanunu²⁶³, (TBMM'nin meşruiyetine karşı hareket edenler bu kanunla cezalandırılmışlardır) Firariler (ki İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşuna imkan veren kanundur), Kaçaklar Hakkında Kanun, İstiklal Mahkemeleri Kanunu, Takrir-i Sükun Kanunu²⁶⁴ yer almaktadır. Takrir-i Sükun Kanunu'nun iki yönü vardı ki bu kanun, doğudaki Şeyh Sait isyanının bastırılması ve dini irticayı bastırmak için çıkarılmıştır²⁶⁵. 1926 yılında İzmir Suikastı nedeniyle açılan davada siyasi muhalifler bu kanuna göre yargılanmışlardır.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu, 29 Nisan 1920 tarihinde çıkarılmıştır. Bu kanun, I. TBMM'nin kabul ettiği ilk kanunlardan biridir. TBMM iç tüzüğünden önce böyle bir kanunun çıkarılması, duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Hıyanet-i Vataniye Kanunu ülke birliğini sağlamada önemli bir kanundur. Çünkü vatana ihaneti belirlemek suretiyle bu tür suçları işleyenler hakkında davanın hızlı bir şekilde sonuçlandırılmasını sağlamak amacıyla hükümler getirilmiş, hızlı ve şiddetli bir şekilde davaların sonuçlanıp, bu tür suçların ve bu suça yöneleceklerin azalması hedeflenmiştir.

---

²⁶³ **Düster**, C.I, Kanun Nu.:2, s.4

²⁶⁴ **Düster**, C.VI, Kanun Nu.:578, s.144

²⁶⁵ Ana hatlarıyla bilgi için; Ergün Aybars, **Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları**, İstanbul, 1988, s.20-79

a) İstiklal Mahkemeleri:

Olağanüstü durum rejimleri bütün dünyada devletlerin tehlike anında uyguladıkları bir rejimdir. İngiltere I. Dünya Savaşı'ndan önce bu yola başvurmuştur. Sıkıyönetim ilanı ile sivillerin yargılanması askeri mahkemelere verilmiştir. Bu konuda Fransa, hemen hemen bütün Avrupa devletlerine örnektir²⁶⁶.

Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın Anayasaya dayalı hak ve özgürlükleri olmadığı, yasama, yürütme ve yargı organının başı padişah olduğundan, olağanüstü durum ayrımı yapmak imkansızdır. 1876'da kabul edilen Kanun-i Esasi'nin 7, 36, ve 113. maddeleri bazı yenilikler getirmiştir. Bu hükümler daha ziyade padişahın şahsına tanınan geniş yetkiler olup, toplum varlığının tehlikeye düştüğü durumlarla ilgili değildi.

29 Nisan 1920 tarihinde TBMM ilk ihtilal kanunu olan Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu çıkarmıştır²⁶⁷. Olağanüstü durumların gereklerine göre çıkartılan bu kanunun, ülkede birliğin sağlanmasında önemli bir yeri vardır. Kanunun kabul edilmesiyle TBMM meşruluğunu belirlemiş, ulusun çıkarına karşı yapılacak davranışları mahkemeler yoluyla cezalandırmıştır. Bu kanun, ihtilal meclisinin çıkardığı kanun olmasına karşın, bazı maddeleri normal zamanlara göre de düşünülmüştür. Kanun, usul yönünden zaman kaybına sebep olacak hükümler içerdiğinden, ihtilal koşullarının ihtiyaçlarına tam olarak cevap verecek nitelikte değildir. Bu dönemde kanunu uygulayacak iki mahkeme vardır. Bunlar Sivil Mahkemeler ile Harp Divanlarıdır. İhtilal ve savaş koşullarına uymayan yöntemlerle çalışan bu mahkemeler, İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşuna neden olacaktır²⁶⁸.

Bu dönemde güvenlik çok önemli bir konu olduğundan, 7 Haziran'da Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak seyyar jandarma müfrezelerinin kurulmasına ve 25 Haziran'da da memleket savunması için silah altına alınacak gençler belirlenmiştir. 26 Haziran'da Sıkıyönetim Harp Divanları kurulmuştur²⁶⁹.

Suçluların Harp Divanlarınca cezalandırılmaları askeri otorite düşüncesini ya-

²⁶⁶ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, (C.I-II, 1920,1927), İzmir, 1988, s.25

²⁶⁷ Hıyaneti Vataniye Kanunu için; **Düstur**, C.I, Kararname Nu.: 2, s.4

²⁶⁸ Aybars, **a.g.e.**, s.30

²⁶⁹ Aybars, **a.g.e.**, s.31

ratmaktadır. TBMM Türk Devrimi'nin eseri olup, halkın meşru temsilcileri tarafından kurulmuştur. Bu sebeple cezaların Meclis otoritesine bağlı kuruluşlarca verilmesi gerekmektedir. Bunun sonucunda Harp Divanlarının bir kısmı kaldırılmıştır.

TBMM'nin açılması ve ardından Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun uygulanmaya başlanmasından sonra dört ay geçmesine rağmen, beklenen sonuç alınamamış; Anadolu'da otorite henüz kurulamamıştır. Casusluk, bozgunculuk, eşkıya, zararlı propagandalar, asker kaçakları, ekonomik bozukluklar, saltanat yanlılarının çalışmaları ve güvensizlik gibi tehlikeler devam etmektedir.

TBMM'nin olağanüstü tehlike ortamı içinde ihtilal kanunu olarak çıkardığı "Hıyanet-i Vataniye Kanunu" savaşın gereklerine çare olmadığı gibi, bu kanunu uygulayacak mahkemeler de yoktur. Bu kanunun kapsamına giren askeri suçlara Harp Divanları ve diğer suçlara Bidayet Mahkemeleri bakmaktadır. Bu mahkemeler, Milli Mücadele'nin koşullarına cevap veremiyordu. Mahkemelerin çalışmaları ve sistemleri bozuk olup, mahkemelere verilen yetkiler sınırlıdır. İtiraz, temyiz gibi normal zamanlarda uygulanan yöntemler devam etmektedir. Bu durum davaları yavaşlatmakta ve cezaların ibret yönünü yok etmektedir. Mahkemelerde çalışanların çoğu hukuk mezunu değildir. Harp Divanı üyeleri bağlı buldukları bölgelerde askeri ve sivil yöneticilerle ilişki içinde idiler. İdareciler hakkında verilecek kararlarda bağımsız yargıçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu görevi ihtilalci düşünceye sahip, ihtilal kanunlarını yürütecek mahkemeler yapabilirdi.

Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kabulünden sonra kanunun uygulanması mevcut mahkemelere bırakılmış, dört aylık bir deneme yapılmıştır. Bu deneme sonunda normal mahkemelerin ve harp divanlarının bu görevi yapamadıkları görülmüştür.

Milli Mücadele'nin buhranlı döneminde en önemli sorun asker kaçaklarıdır. Bunu engellemede, iç güvenliğin sağlanmasında, bozgunculuk, casusluk gibi tehlikeleri yok etmek için İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Kısa sürede başarılı olunmuş, on binlerce asker kaçağının ve bakaya olanların cepheye gönderilmesi sağlanmıştır.

Mahkemeler bunların yanında güvenliğin sağlanmasında da etkili olmuşlardır²⁷⁰. Dolayısıyla İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşunda, asker kaçaklarının cepheyi bırakıp gitmesi, mevcut mahkemelerin çalışmalarından yeterli sonuç alınamaması, Milli Mücadele'yi engelleyen olayların yok edilememesi, merkezi otoritenin kurulamaması gibi nedenler etkili olmuştur²⁷¹.

İstiklal Mahkemeleri, 11 Eylül 1920'de Firariler Hakkında Kanunun²⁷² çıkarılmasıyla kurulmuştur. Başlangıçta asker kaçaklarını engellemek için bu kanun çıkarılmış ve mahkemeler oluşturulmuş, ancak sonra yetki genişletilmiştir. Kanunda, mahkemelerin hangi suçlara bakacağı, üyelerinin kaç kişi olduğu vb. konular hakkında açıklamalar mevcuttur. Kanuna göre; mahkemeler üç üyeden oluşmaktadır. Üyeler kendi aralarında birisini başkan seçmektedirler. Mahkeme sayısını ve hangi bölgede görev yapılacağını, Bakanlar Kurulu teklif eder ve Millet Meclisi de tayin işlemini gerçekleştirir. Milli Mücadele'nin kazanılmasında büyük etkileri olan İstiklal Mahkemeleri, zamana göre ulusal inanç ve ihtiyaçtan doğmuş, devrin ihtilal mahkemeleridir²⁷³. Mahkeme üyelerinin Meclis'ten seçilmesi, bölgelerin Meclis tarafından belirlenmesi ve kanunu yürütme yetkisinin doğrudan Meclise ait olması ile Meclis olağanüstü yargıya sahip olmuştur. Fransız İhtilal Mahkemeleri üyelerinin dışarıdan seçilmesi ile yaşanan olumsuzluklar dikkate alınarak, mahkeme üyelerinin TBMM içinden seçilmesine ve Kuvvetler Birliği esasına dikkat edilmiştir. Böylece Meclis'in üstünlüğü sağlanmıştır²⁷⁴.

İstiklal Mahkemeleri Kanunu ile mahkemelerin nasıl kuruldukları, mahkemelerin üye seçimleri ve bu seçimin altı ayda bir yapılması, meclise ayda bir defa hüküm ve mesai cetveli göndermeleri gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca kanunda; suç çeşitlerine göre verilecek cezalar, mahkemelerin idam hükümleri dışındaki cezaları uygulama yetkilerinin olması, idam cezalarının Meclis tarafından onaylandıktan son-

---

²⁷⁰ Aybars, **a.g.e.**, s.91

²⁷¹ Aybars, **a.g.e.**,s.35

²⁷² **Düştur**, C.I, Kanun Nu.:21, s.61

²⁷³ Aybars, **a.g.e.**, s.42; Hıfzı Veldet de eserinde; "*İstiklal Mahkemeleri'nin önce Milli Mücadele'nin kazanılmasında ve daha sonra devrimlerin gerçekleştirilmesinde büyük payı vardır*" demektedir. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis Milli Mücadele'de Anadolu**, İstanbul, 1990, s.62

²⁷⁴ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1997, s.238

ra uygulanması gibi çalışma şekli ve yöntemleri yer almaktadır²⁷⁵.

İstiklal Mahkemeleri'nin görev ve yetkileri bu kanunda belirtilmiştir. Mahkemelerin yetkileri kısıtlanırken, savcılarının yetkileri genişletilmiştir. İdam kararlarının Meclis onayından geçmesi gerekiyordu. Ayrıca mahkemelerin kişisel hukuka baktıklarında her dava için ayrı ayrı kanıt gerekiyordu ki bu da mahkemelerin yavaş çalışmasına neden olmuş, mahkemelerin ilk kuruldukları zaman "ihtilal mahkemeleri" niteliği, çıkarılan bu kanunla kaybolmuştur²⁷⁶. 1 Ağustos 1922 tarihinde kabul edilen bir yasayla, İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmalarına son verilmiştir. Yeni kanunun yedinci maddesi açık olmadığından daha sonraki zamanlarda anlaşmazlığa neden olmuştur. 1923'te İstiklal Mahkemelerinin tekrar çalışmaya başlamaları, mahkemelerin seçim tarihi olarak kabul edilmiştir²⁷⁷.

Normal mahkemelerin çalışmalarıyla soygun, asker kaçağı, saldırı ayaklanma olayları yok edilip, merkezi otoriteyi kurmak ve güvenliği sağlamakta başarılı olunamamıştır. İstiklal Mahkemeleri, başlangıçta sadece asker kaçakları suçlarına bakmak için kurulmuşlardır. Yetkileri kısa bir süre sonra vatana ihanet, casusluk, yolsuzluk, ayaklanma, eşkıyalık, saldırı, bozgunculuk gibi konulara bakacak şekilde genişletilmiştir²⁷⁸. Milletvekillerinin sadece kaçak davalarına bakıp, diğer suçlara seyirci kalması düşünülemezdi. İstiklal Mahkemeleri üyeleri TBMM içinden seçilerek ulus adına yargılama yetkisine sahip bir kuruluş oldular. Mahkemede alınan kararlar Meclis adına olduğundan, burada alınan kararlar her şeyin üzerinde kabul edilmiştir. TBMM yasama yetkilerini kullanan basit bir meclis değil, bütün yetkileri kendinde toplayan bir ihtilal meclisiydi.

---

²⁷⁵ **Düster**, C.III, Kanun Nu.:249, s.108-110; İstiklal Mahkemeleri Kanunu ekler kısmında yer almaktadır. s.108; Aybars, **İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)**, s.127-129; İstiklal Mahkemeleri Kanununun tadiline dair kanun için; **Düster**, C.VII, Kararname Nu.:738, s.469

²⁷⁶ Aybars, **a.g.e.**, s.129

²⁷⁷ **Düster**, C.IV, s.86; "1922 yılında çetecilik olaylarının artması bu mahkemelerin yeniden kurulmasını gündeme getirmiştir. Örneğin, Samsun İstiklal Mahkemesinin kaldırılması ile mahkemenin davaları bidayet mahkemelerine intikal etmiştir. Bidayet mahkemeleri de kendi konularına uygun davalara bakabiliyorlardı. Oysa İstiklal Mahkemeleri Hiyanet-i Vataniye davalarına da bakıyordu. Dolayısıyla mahkemelerin kaldırıldığı yerlerde buna benzer tartışmaların yaşandığı görülmektedir." Ayrıntılı bilgi için ; Aybars, **a.g.e.**, s.132-136

²⁷⁸ Mete Tunçay, "İstiklal Mahkemeleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.IV, İstanbul, 1982, s.938

TBMM vergi almak ve asker toplamak için otoritesini kurmak zorundaydı. Bu nedenle güçler birliği ilkesini benimsemiştir. Mahkeme üyelerinin milletvekillerinden seçilmesinin nedeni ise yargı görevini, meclis adına hiç kimseden emir almadan bağımsız olarak uygulanmasının sağlanmasıdır.

İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşuna ilişkin kanun kabul edilmiş, ancak sorun çözülmemiştir. Karşıt propaganda yapanların başında Hamdullah Suphi Bey bulunmaktadır. Mahkemelere geniş yetkiler verildiği, ordu işlerine karışacağı, idare memurlarının asker kaçağı oldukları gerekçesiyle yargılanacağı, mahkemelerin idam kararı alma yetkileri olduğundan sert bir çalışma izleyecekleri endişesi vardı.

Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa on dört İstiklal Mahkemesi kurulması için öneride bulunmuştur. Ancak sayı çok görüldüğünde 7 bölge belirlenmiş, bir ay sonra Diyarbakır'da da bir mahkeme kurulması kabul edilince sayı 8'e yükselmiştir. Üyelerin ve bölgelerin seçimi 26 Eylül'de gerçekleşmiş; Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır'da güvenliği sağlamak ve asker kaçaklarını önlemek için İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur²⁷⁹. İstiklal Mahkemeleri'nde duruşmalar açık yapılmış, böylece mahkemelerin meşruluğu konusundaki olumsuz propaganda çürütülmüştür²⁸⁰. Hıfzı Veldet anılarında İstiklal Mahkemelerinin kuruluşu hakkında şunları anlatmaktadır: *“Üç gün süren çetin tartışmalardan sonra yasa kabul edildi. Meclisçe, milletvekilleri arasından seçilen üçer üyeden oluşacak İstiklal Mahkemeleri kurulacaktı. Hükümet adına konuşan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet Bey, bu mahkemelerin ivedi olarak yedi terde kurulmasını istedi. Kimi mebuslar bunu çok bulup, yalnız düşmanla savaşılan cephelerin gerisinde kurulmasını istiyorlardı. Bunun tartışılması da birkaç gün sürdü ve sonunda gerektiğinde yerleri değiştirilmek üzere yedi yerde kurulmasına karar verildi. Arkasından üye seçimine geçildi. Bunların salt çoğunlukla seçilmesi gerektiğinden, birkaç kişi müstesna salt çoğunluk sağlanamadı. İlk gün Muhittin Baha(Bursa), Mustafa Necati(Saruhan), Refik Şevket(Saruhan) idi. Seçim işi bir hafta on gün sürdü.”*²⁸¹

²⁷⁹ Aybars, **a.g.e.**, s.47; Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s.239

²⁸⁰ Aybars, **İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)**, s.49

²⁸¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Milli Mücadele Anıları**, İstanbul, 1983, s.164

Milli Mücadele'ye karşı olan örgütlerin çalışmalarına engel olunması için 20 Aralık 1920'de Genelkurmay Başkanlığı'nın emriyle ordu gerisindeki bölgelerde, yurt içinde casusluk ve propagandalara karşı koymak, karışıklık ve sabotajları önlemek, Yunan gizli örgütünü bulmak, karşı istihbarat işlerini yürütmek için askeri polis örgütü kurulmuştur. Örgüt, İstiklal Mahkemelerine ait suçluların yakalanmasında etkili olmuştur. İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşundan bir süre sonra "İstiklal Mahkemelerinin bulunduğu yerlerde Sıkıyönetim Mahkemeleri'nin bulunmasının İstiklal Mahkemeleri ile ilgili kanunla bağdaşmayacağı" gerekçesi ile bu mahkemeler, Milli Savunma ve İç İşleri Bakanlıkları'nın teklifi ve Bakanlar Kurulu kararıyla kaldırılmaya başlanmıştır²⁸².

Sıkıyönetim idarecileri, halka karşı sert davranmaktaydılar. Çoğu kez köylerin yakılması, yağma ve muhakemesiz idamlar yapılmıştır. Suçluların cezalandırılma yetkisi, İstiklal Mahkemelerinde olmasına karşın, başlangıçta sıkıyönetim bölgesindeki idareciler, ceza yetkilerini kendileri kullanmıştır. Bu nedenle 21 Kasım 1920 tarihli Batı Cephesi Kumandanlığı'nın yayınladığı emirde "*Muharebenin buhranı esnasındaki tehevürlerin tesiriyle, tedabir-i örfiye ittihaz etmeye kat'iyen mani olmak lazımdır. Hıyaneti ne derece muhakkak olursa olsun, hiç bir köy kat'iyen yakılmayacak, ahaliden hiç bir kimse, hiç bir müfreze tarafından, hiç bir cürüm ile idam olunmayacaktır. Casuslukları vesair ihanetleri tebeyyün etmiş adamların taht-el-hıfz İstiklal Mahkemine iz'amları icab eder*" diyerek tek yargı yeri olarak İstiklal Mahkemeleri gösterilmiştir²⁸³. Bu emirden de anlaşıldığı gibi askerler ve Kuva-yı Tedbiye tarafından halka baskı ve şiddet yapıldığı kesindir. İstiklal Mahkemeleri ileride bununla da uğraşacak, halkı bu gibilere karşı koruyacak ve suçluları cezalandıracaktır. İstiklal Mahkemeleri çalışmaya başladıktan sonra sıkıyönetimlerin kaldırılması ve Harp Divanlarının yetkilerinin büyük bir kısmının İstiklal Mahkemelerine devredilmesi sonucunda İstiklal Mahkemeleri'nin çalışma alanları genişlemiştir.

İstiklal Mahkemeleri çalıştıkları bölgede Meclisin otoritesini kurmuş ve büyük tehlikelere engel olmuşlardır. Hükümet bu gelişmelerden memnun olmuş, hatta

---

²⁸² **Düstur**, C.I, Kararname Nu.:427, s.165

²⁸³ Aybars, **a.g.e.**, s.92

mahkemelerin bölgelerinin genişletilmesi, merkezi otoritenin kurulması düşünülmüştür. Mustafa Kemal Paşa mahkemelerin sayısının 10'a çıkması için bir önerge vermiştir. Ancak bu öneriye karşı çıkan muhalifler nedeniyle, teklif gerçekleştirilememiştir. İstiklal Mahkemeleri Misak-ı Milli'ye dayanan merkezi otoritenin sınırlarını çizmiştir. Mahkemeler yetkilerini TBMM'i adına ve onun amacına göre kullanmaktadırlar. Mahkemenin aleyhinde olanlar ise bu kurumları terör aracı olarak görmekte ve ilk fırsatta mahkemelerin kaldırılmasını istemektedirler.

İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasının nedeninin, asker kaçakları sorununa çözüm bulmak olduğunu daha önce de ifade etmiştik. I. İnönü Savaşı'nın kazanılması ve İstiklal Mahkemeleri'nin olumlu çalışmaları sonucunda şu gelişmeler ortaya çıkmıştır: TBMM Hükümeti'nin içte ve dışta tanınması, ayaklanmaların bastırılması, kanunun etkili olması, devlet kurulunun işlenmesi, vergi toplanması ve askere alma işlemlerinin düzenlenmesi, milletin orduya olan inancının artması, ordunun kurulması, TBMM Hükümeti'nin, Osmanlı Hükümeti'ne karşı kesin üstünlük kazanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmalarını gerektiren nedenler ortadan kalkmış görünmektedir. Mahkemelerin kaldırılması için yapılan görüşmeler sonunda, 17.2.1921'de Meclis Başkanlığı'nın verdiği İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması ile ilgili *“kurulduğu günden itibaren fevkalade hizmeti görülmüş olan, fakat şimdilik ihtiyaç kalmadığı ve eğer atıyen ihtiyac-ı mahsus bulunduğu zaman yine Meclis-i Ali'nin karar ve tensibiyle lüzum görülen mahalde İstiklal Mahkemesi teşkili her zaman mümkün olacağına binaen”* gerekçesi ve *“Ankara İstiklal Mahkemesinden ma-ada bi-l-umum İstiklal Mahkemeleri'nin şimdilik faaliyetine nihayet verilmiş ve Meclis'e davet edilmiştir. Mahkemelerde bulunan evrakın ait oldukları Mahkeme-i Nizamiye ve Divan-ı Harplere devrine”* ait kararı, Meclis tarafından kabul edilmiştir. Milli Mücadele döneminde çalışan I. Dönem İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmaları Ankara İstiklal Mahkemesi hariç son bulmuştur²⁸⁴. İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmalarına son verildikten sonra vatan hainliği ve asker kaçakları davalarına yine Ceza Mahkemeleri ve Harp Divanları bakmaya başlamıştır.

---

²⁸⁴ Aybars, a.g.e., s.96

İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmaları sırasında verdikleri “tekrar firar ettiği takdirde idam” kararları, mahkemelerin çalışmaları durduğu için Harp Divanları ve mahkemeler için problem oluşturmuştur. Ceza Mahkemeleri, İstiklal Mahkemeleri'ne tanınan yetkilere sahip olmayıp, bu tür durumlarda TBMM'ne başvurmaktaydılar. Bu durum daha sonra çıkarılan bir yasa ile değiştirilmiştir. Ancak yine de İstiklal Mahkemeleri'nin boşluğu doldurulamamıştır. 17 Şubat 1921'de Meclis Başkanlık Divanı'nın aldığı bir kararla, Ankara dışındaki İstiklal Mahkemeleri'nin görevlerine son verilmiştir²⁸⁵.

İstiklal Mahkemeleri, asker kaçakları olaylarının yarattığı tehlikeye karşı bu durumu ortadan kaldırmak için kurulmuşlardır. Mahkemelerin asıl dava konuları asker kaçakları ve buna bağlı suçlardır. Bunun dışında; vatana ihanet, ayaklanma, casusluk, aleyhte propaganda, soygunculuk, görevini kötüye kullanma, halka eziyet, asker ailesine saldırı, katil, düşmana yardım ve işbirliği, düşman ordusuna katılmak gibi konulardaki davalara bakmışlardır²⁸⁶. Mahkemelerin baktıkları suçların önemlerine göre verdiği cezalar ise; asılarak ya da kurşuna dizilerek idam, kal'a-bend, kürek ve ağır hapis, sürgün, dayak, tazmin, görevden uzaklaştırma, halk ve asker önünde teşhir, Milli Mücadele'nin sonuna kadar gözaltına alma, mala ve mülke el koymak, yakmak vs., asker kaçağının yerine en yakın akrabasını askere almak ya da bulunduğu köy ya da mahalleye para cezası vermek gibi. Amaç ceza vermek değil, cephe gerisinde güvenliği sağlamak, kaçaklara aman vermemektir. Bu nedenle idam cezası, adam öldüren, soygun ve tecavüz suçlarında uygulanmıştır. Asker kaçaklarına teslim olmaları için on beş gün, memleketleri uzaksa teslim olmaları için kırk gün af tanınmaktadır. Kastamonu İstiklal Mahkemesi en sert çalışan İstiklal Mahkemesi'dir.

İstiklal Mahkemeleri önceleri üç, daha sonraları dört üye ve bir savcıdan kurulmuştur. Burada alınan kararlar kesindir ve temyiz hakkı yoktur. Kararların uygulanması da mahkemelerin yetkisindedir. Mahkemeler Meclise bağlı olup, yargı yetkisi meclis adına kullanılmaktadır. Yargı usulü açık ve çabuk olup, üyelerin aldığı kararlarda sorumlulukları yoktur. Üyeler kararları, vicdani kanaatlerine göre vermekte-

---

²⁸⁵ Çelik, a.g.e., s.62

²⁸⁶ Aybars, a.g.e., s.151

dirler. Mahkemeler, göreve başladıktan sonra durumu Meclis'e bildirmiş ve her mahkeme kendi bölgesinde görev yapmıştır. İdam kararları mahkemeler tarafından Meclis Başkanlığı'na ve Başkomutanlığa listeler halinde bildirilmiştir. Başkomutanlık da memleketin ve cephelerin durumu hakkında mahkemelere bilgi vererek, mahkemelerin çalışmalarına yardımcı olmuştur²⁸⁷. Mahkemelerle yapılan yazışmalar sayesinde Meclis ve Başkomutanlık, mahkemelerin çalışmalarını izlemiş ve gerektiğinde mahkemelerin çalışmalarına son vererek, alınan aşırı kararları bu şekilde engellenmeye çalışmıştır.

Mahkemeler kendi bölgelerine ait olmayan suçluları, dosyaları ile birlikte ait oldukları bölgenin İstiklal Mahkemesine göndermişler, kuruldukları tarihten sonraki suçlara bakmışlardır²⁸⁸. Mahkemeler kendi alanlarına giren suçlara bakmış, suçluyu tutuklayıp yargılamış ve hüküm vermişlerdir. Bu durum 31 Temmuz 1922 tarihinde kabul edilen kanunla ve savcılara verilen geniş yetki ve idam kararlarının TBMM'ce onaylanması ile değişmiştir. Savcılar mahkemelerin çalışmalarında etkili olmuşlar, soruşturmaların yapılması, dosyanın hazırlanması ve davanın mahkemeye sevk edilmesi ile mahkemelerin aldıkları kararlara itiraz etmişlerdir.

İstiklal Mahkemeleri'nin üyeleri aylık esasına göre maaş almışlardır. Katiplerin de maaşı aynı bordrodan ödenmiştir. Toplanan para cezaları mahkemelerin masraflarından daha fazladır²⁸⁹.

İstiklal Mahkemeleri'nin görevlerine son verilince, mahkemelerin bakmakta oldukları suçlar, Harp Divanları ve Bidayet Mahkemelerine devredilmiştir. Mahkemeler yeniden göreve başlayınca yetki yine İstiklal Mahkemeleri'ne geçmiştir. Bidayet Mahkemeleri ile Harp Divanları devrin olağanüstü koşullarına cevap verememişlerdir. Alınan kararların TBMM'ce onaylanması ya da bozulması bu mahkemelerin otoritesini sarsmıştır. İstiklal Mahkemeleri çalışırken adi suçlara İstinaf ve Bidayet Mahkemeleri bakmıştır. Ancak suça göre verilen cezalar, normal zamanlarda işleyen hukuk kurallarına göre verilmektedir. Dönemin olağanüstü koşulları göz önünde bu-

---

²⁸⁷ Aybars, **a.g.e.**, ss.155-157

²⁸⁸ Aybars, **a.g.e.**, 158

²⁸⁹ Aybars, **a.g.e.**, s.160

lundurulmadığından, bu durum zaman zaman bazı zararların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü bu mahkemelerin çalışmaları ağır ve verdikleri kararlar ihtilal koşullarına uymamış, cepheden kaçanlara fırsat vermiştir. Bazı kimseler adi suç işlemiş, Ceza Mahkemesince yargılanarak, hapis cezası almışlardır. Böylece askere gitmekten muaf tutulmuşlardır. İstiklal Mahkemeleri buna müdahale ederek, bu tür durumların önüne geçmiştir. Milli Mücadele’de askere ihtiyaç vardı ve değişik nedenlerle askerden kaçmak isteyenler, mahkemelerin aldığı kararlarla engellenmeye çalışılmıştır²⁹⁰. Böylece TBMM’nin otoritesi sağlanmış asker ve jandarmanın yardımıyla bu suçların önü alınmıştır. 17 Şubat 1921’de görevlerine son verilen mahkemelerin Ağustos 1921’de tekrar çalışmaya başladıkları görülmektedir. Mahkemeler herhangi bir programa bağlı değillerdi. Tam bağımsız çalışan mahkemeler olay yerine giderek, olayların gidişine göre çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Mahkemeler için idam cezaları en son alınacak karardır. Islah olmayacağı düşünülen asker kaçaklarına ve vatan hainlerine idam cezası uygulanmaktadır. İstiklal Mahkemeleri içinde en önemli olanı Ankara İstiklal Mahkemesi’dir. Ankara İstiklal Mahkemesi, 7 Ekim 1920’den 31 Temmuz 1922’ye kadar kesintisiz çalışmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi Osmanlı Hükümeti, Çerkez Ethem, İngiliz casusu Mustafa Sagir gibi önemli davalara bakmıştır²⁹¹.

İstiklal Mahkemeleri’nin kaldırılmasından sonra Orta Anadolu’da soygun, ayaklanma, kaçak ve adi suçlar yeniden çoğalmıştır. Bu nedenle cinayet mahkemelerinin kurulması istenmiş ama teklif reddedilmiştir. Mecliste, Kütahya ve Eskişehir Savaşları sonundaki yenilgi, düşmanın ilerlemesi, toprak kaybı vb. nedenlerden dolayı bu mahkemelerin yeniden kurulması gündeme gelmiştir. 24 Temmuz 1921 tarihinde mahkeme üyelerinin seçilmesiyle İstiklal Mahkemeleri yeniden kurulmuştur²⁹². Mustafa Kemal Paşa’ya verilen Başkomutanlık yetkisi sebebiyle bu mahkemeler doğrudan Başkomutanlığa bağlanmıştır. Bu dönemde Ankara, Konya, Kastamonu, Samsun ve Yozgat İstiklal Mahkemeleri olmak üzere beş İstiklal Mahkemesi

---

²⁹⁰ Aybars, **a.g.e.**, s.162-166

²⁹¹ Aybars, **a.g.e.**, s.55; Elcezire İstiklal Mahkemesi’nin oluşturulmasına dair Heyeti Umumiye kararı için; **Düstur**, C.III, Karamame nu.: 335, s.196

²⁹² Aybars, **a.g.e.**, s.99-100

görev yapmıştır²⁹³. 1921 yılının Ağustos ayında Ankara İstiklal Mahkemesi dışında dört İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. 31 Temmuz 1922’de bütün İstiklal Mahkemeleri’nin çalışmalarına son verilmiştir. Belirtilen tarihten sonra kurulan Amasya ve Elcezire İstiklal Mahkemeleri iki ay kadar çalışabilmişlerdir.

Birinci dönem İstiklal Mahkemeleri’nde olduğu gibi mahkemelerin geniş yetkilerle çalışması, Meclisteki bazı muhaliflerin ve komutanların hoşuna gitmemiştir. 29 Kasım 1921’de Adliye Encümeni, mahkemelerin kaldırılması için meclise bir önerge vermiştir. Hükümetin mahkemelere ihtiyacı olduğunu belirtmesi üzerine önerge reddedilmiştir. Komutanlar, kaçak ve bakaya durumlarında kendileri ceza vermek istediklerinden, şikayetlerini bu konular üzerinde yoğunlaştırmaktadırlar. Bu yüzden İstiklal Mahkemeleri’nin kaçaklar konusunda yararlı olmadıklarını ileri sürmüş, bunların sayılarının azalmasını, cephe gerisinde yaptıkları takiplere, emirlerin uygulanmasına bağlamışlardır²⁹⁴. Ceza yetkisinin keyfiliğe yol açması ve halkın gözünde askere karşı hoşnutsuzluğun artmasına neden olacağından, suçluların yargılanması ve cezalandırılmaları mahkemelere bırakılmıştır. İstiklal Mahkemeleri olağanüstü bir dönemde olağanüstü yetkilerle donatılarak çalışmalarını sürdürmüştür. İstiklal Mahkemeleri, Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutan olduğu dönemde itirazlara rağmen çalışmalarını sürdürmüş ve büyük yararlar sağlamışlardır.

1922 yılının Temmuz ayı sonlarına doğru İstiklal Mahkemeleri üyeleri, Meclis tarafından atandıkları bölgelerden geri çağırılmıştır. Meclis’e dönen üyeler, yaptıkları çalışmalar hakkında açıklamalar yapmışlardır. Mahkemelerle ilgili kanunu değiştirmek için bir komisyon kurulmuştur. Mahkeme üyelerinin kanunu bilen kişilerden ya da başkan meclisten olmak üzere, mahkemeye dışarıdan iki üye seçilmesi önerilmiştir. Bunun yanında sıkıyönetim fikrini savunanlar da bulunmaktadır. Yeni kanun tasarısında ise mahkemelerin yetkilerinin kısıtlanıp, savcıların yetkilerinin genişletilmesi öngörülmüştür²⁹⁵. İstiklal Mahkemelerinin idam yetkisine sahip olması bazılarında endişe yaratmış ve idam kararlarının Meclis tarafından onaylanması

---

²⁹³ Aybars, **a.g.e.**, s.102

²⁹⁴ Aybars, **a.g.e.**, s.125

²⁹⁵ **Düstur**, C.III, Kanun Nu.:249, s.108-110

gerektiği önerilmiştir. Sonuçta idam kararlarının uygulanmasında TBMM'nin onayının olması kabul edilmiştir. 31 Temmuz 1922'de mahkemelerle ilgili yeni bir kanun kabul edilmiştir.

1922 yılının sonunda Bakanlar Kurulu Başkanı Hüseyin Rauf Bey'in yazısıyla, İçişleri Bakanlığı'nın belirlediği; İzmir, Bursa ve Eskişehir de üç İstiklal Mahkemesi kurulmasının uygun olacağı bildirilmiş, ancak konunun görüşülmesi daha sonra yapılmıştır. Daha sonra Diyarbakır merkez olmak üzere Elcezire bölgesinde bir İstiklal Mahkemesi kurulması önerisinde bulunulmuş ve bu bölgede mahkeme kurulmuştur. Elcezire İstiklal Mahkemesi görev yaptığı süre içerisinde doksan davayı sonuçlandırmıştır²⁹⁶.

İstiklal Mahkemeleri'nde şu suçlara bakılmıştır: Ayaklanma suçları, Atatürk'e karşı suikast girişimi ve İttihatçılık, basın suçları, asker kaçakları suçları, kommünist örgütlenme suçları, soygun, adam öldürme, iftira, casusluk, hükümete muhalefet suçlarıdır²⁹⁷.

Milli Mücadele döneminde görev yapan İstiklâl Mahkemeleri asker kaçakları büyük ölçüde önlenmiş, 100.000 dolayında firari er bu mahkemeler aracılığıyla kıtalarına geri gönderilmiştir. Mahkemeler, düzenin sağlanmasına da büyük katkıda bulunmuştur. İstiklal Mahkemeleri'nin Türk Devrimi'nin bir parçası olduğunu ve devrimi gerçekleştirmek amacıyla çalıştıklarını göz önünde bulundurmak gerekir. İstiklâl Mahkemeleri suçlara önemine göre şu cezaları vermiştir: Asılmak ya da kurşuna dizilmek suretiyle idam, kalebent, kürek, ağır hapis, sürgün, değnek vurmak, zararı ödetme, görevden uzaklaştırma, halka ve askere teşhir, Milli Mücadele sonuçlanıncaya kadar gözaltına alınma, mal ve mülke el koyma, yakma, yıkma, kaçak yerine yakınına askere alma ve ayrıca kaçağın köy ya da mahallesinden 200 TL ağır para cezası vermektir.

Şeyh Sait isyanı nedeniyle, Tahrir-i Sükun Kanunu'na dayanılarak 117 sayılı Heyet-i Umumiye Kararıyla İstiklal Mahkemeleri yeniden kurulmuştur. Bu şekilde biri Ankara diğeri isyan bölgesinde oluşturulan iki mahkemeden, isyan bölgesinde

---

²⁹⁶ Aybars, **a.g.e.**, s.135-141

²⁹⁷ Aybars, **a.g.e.**, s.478

kurulan İstiklal Mahkemesi'nin vereceği idam kararları, Meclis'in onayını gerektirmeden uygulanmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesi ise idam kararlarını Meclis'e onaylatarak uygulayacaktır. Ancak bir buçuk ay sonra Ankara İstiklal Mahkemesine de onaysız idam yetkisi tanınmış, bu mahkeme Türkiye'nin sıkıyönetim ilan edilmeyen yerlerinde gezici olarak görev yapacak şekilde kurulmuştur²⁹⁸. İttihatçıların tasfiyesinden sonra gerek Şark gerekse Ankara İstiklal Mahkemeleri'nin işleri azalmış, her iki mahkemenin görev süresi 7 Mart 1927'de sonra ermiş, TBMM'de alınan karar sonucunda bu mahkemeler kapatılmıştır²⁹⁹. Takrir-i Sükun Kanunu pek kullanılmadan iki yıl daha yürürlükte kalmıştır. İstiklal Mahkemesi Kanunu, 4 Mayıs 1949'da, 5384 sayılı yasayla kaldırılmıştır³⁰⁰.

3. Tek Parti Döneminde Sıkıyönetim (1923-1946)

a) Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı Dönemi (1923-1938):

Atatürkçü Düşünce Sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı sömürgeleşmesine, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Bolşevizm, Nazizm ve Faşizm gibi Batı'nın tutarsız ideolojilerine karşı Türk toplumunun tarihsel direnç noktalarının yoğunlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma bazı temel yapısal unsurlar değiştirilip, yerine Batı uygarlığından esinlenmiş yeni yapısal unsurları koymak ve yeni bir toplumsal düzen yaratmak hedeflenmiştir. Bu gelişmeler olurken dönemin koşulları nedeniyle bazı güçlüklerle karşılaşmış olsa da alınan önlemlerle bu güçlükler aşılmaya çalışılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, iyi bir siyaset ve devlet adamı olmanın yanında dış politikada da başarılı bir diplomattır. Bunu, 1918'de Mütareke sonunda İtalya, Fransa ve İngiltere arasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarını paylaşırken ortaya çıkan rekabetten yararlanmasını bilmesinden, Rusya'da Bolşevik ihtilali yöneticileri ile Batı devletleri arasındaki düşmanlığı usta bir diplomasi ile değerlendirmesinden ve tüm bu gelişmeleri çok iyi değerlendirerek, bağımsızlık savaşını başarıyla sonuçlandırma-

---

²⁹⁸ Mete Tunçay, "İstiklal Mahkemeleri", s.941

²⁹⁹ Aybars, **a.g.e.**, s.347

³⁰⁰ Mete Tunçay, "İstiklal Mahkemeleri", s.943

sından anlıyoruz³⁰¹.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla tam bağımsız yeni Türk Devleti kurmak için hareket başlamıştır. Amasya Genelgesi, bu fikrin ortaya konulmasını ve yeni bir Türk Devleti'nin siyasi, idari, askeri örgütlenişinin başlangıcını oluşturmaktadır. Milli Mücadele ile egemenliğin kaynağı değişmiş, egemenlik İstanbul'dan Ankara'ya geçmekle kalmamış, padişah ve halifeden, ulusa geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluş aşamasında, ulusal egemenliğe dayandırılmıştır. Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş, 1924'te de Hilafetin kaldırılmasıyla devlet, milli ve laik temeller üzerine oturtulmuştur. Türkiye'de kurulan sistem, Fransız Devrimi ile gelen insan hakları sisteminden farklı değildir³⁰². Türk milleti, Medeni Kanun ve diğer kanunların kabul edilmesi, şapka inkılabı, tekke ve zaviyelerin kaldırılması, yeni harflerin kabulü ile sosyal hayatta köklü bir değişim geçirmiştir. Türk dili ve tarihi üzerindeki yeni yaklaşım ve milletin sosyal hayatının köklü bir şekilde değişmesi, Atatürk önderliğinde Türk Kültür Devrimi'nin gerçekleşmesini sağlamıştır.

Bütün devrimlerin kalıcı niteliği kayıtsız şartsız egemen TBMM'nin kararlarıyla güvence altına alınabilirdi. Bunun için Atatürk, tasarladığı devrimleri meclisten geçirmek Müdafaa-i Hukukçuları siyasi bir parti olarak örgütleme gereğini duymuştur. Halk Partisi'nin kurulması için çalışmaları başlatmıştır. Atatürk'ün Anadolu şehirlerinde yaptığı konuşmalar, çağdaş Türk devletini ve toplumunu yaratma konusundaki düşüncelerini çok iyi bir biçimde açıklamaktadır³⁰³. Sakarya Savaşı ve Lozan Barış Antlaşması, Asya'da Batı emperyalizmine karşı uyanış ve mücadelenin hareket noktasını oluşturmuştur. Atatürk önderliğinde Anadolu'da ulusal ve laik bir Cumhuriyetin kurulması, bütün İslam dünyasını temellerinden sarsacak gelişmelerin başlangıcı olmuştur. Bu başarı İtilaf devletlerine yenilen milletler arasında etki yaratmış, Almanya'da da geniş yankı uyandırmıştır. II. Dünya Savaşı'na neden olacak gelişmelerin ortaya çıkmasında Türkiye'de yeni bir devletin kurulması ve yapılan

³⁰¹ Halil İnalçık, "Atatürk ve Atatürkçülük", *Doğu Batı*, Yıl:7, Sayı:29, Ağustos-Eylül-Ekim 2004, s.100-101

³⁰² Ergün Aybars, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, İzmir, 2000, s.15

³⁰³ İnalçık, *a.g.m.*, s.91-92

devrimlerin etkileri görülmektedir³⁰⁴.

Atatürk, çağdaş Türk toplumunu laik eğitim sistemi ile genç kuşaklara mal etmesini bilmiş, devrimlere yasal ve kurumsal bir çerçeve kazandırarak, bunları merkezîyetçi aydın bir bürokrasinin eline vermiştir. Kısacası devrimler, halk egemenliğine dayandırılmıştır. İncik, çalışmasında Atatürkçülüğün, yüz ellik yıllık tarihi gelişimin son ve radikal ifadesi olarak yorumlanabileceğini belirtmektedir³⁰⁵.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra rejime karşı Şeyh Sait isyanı ortaya çıkmıştır. Atatürk, olay karşısında taviz vermemiş, İsmet Paşa kabinesini kurdurarak, Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılmasını sağlamıştır. Şeyh Sait isyanının iki yönü vardır. Bunlar, askeri hareket ve Takrir-i Sükun döneminin sonuçları olarak özetlenebilir. İsyân nedeniyle Ankara ve isyan bölgesinde İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Alınan önlemler sayesinde, Cumhuriyet ve devrime karşı olan bütün güçler tasfiye edilmiştir. Ulusal birliği sağlamak amacıyla çalışan mahkemeler, devrim hareketlerinin başarılmasında büyük yarar sağlamıştır. Bu mahkemeler ve diğer olağanüstü güçler, Türkiye Cumhuriyeti'nin sarsılmaz temeller üzerine oturulmasını ve ülkeyi çağdaş uygarlığa ulaştırmak amacıyla kullanılmıştır³⁰⁶. Cumhuriyet döneminin ilk yirmi beş yılında yenilikçi-laikçi grup siyasete egemen olarak, 1919-1922 yıllarındaki Milli Mücadele'den sonra 1 Kasım 1922 Saltanatın kaldırılması ve 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılmasıyla duruma hakim olmuşlardır³⁰⁷. Cumhuriyetin ilanı ile toplumsal yapı ve düşüncede meydana gelen değişiklikler, ülkenin siyasi sistemine yeni bir şekil verilmesini zorunlu kılmıştır. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra demokrasiye geçmesindeki zemini, Atatürk dönemindeki bu yapı değişimi sağlamıştır.

9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası kurulmuş, iktidarı kaybettiği 1950 yılına kadar tek parti olarak iktidarda kalmıştır. Atatürk döneminde iki kez çok partili rejim denemesi yapılmıştır. 1925 yılında muhalefet partisi olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1930 yılında da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Ancak çok par-

---

³⁰⁴ İncik, **a.g.m.**, s.96

³⁰⁵ İncik, **a.g.m.**, s.119

³⁰⁶ Aybars, **a.g.e.**, s.57

³⁰⁷ Karpat, **a.g.e.**, s.21

tili hayat, Şeyh Sait isyanı, İzmir'deki olaylar ve sonrasında Menemen olayının çıkması ve ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü koşullar nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ülkede rejimin yerleşmesi, devrimlerin devamı için gerekli önlemler alınmış, bunlar arasında İstiklal Mahkemeleri önemli bir yer tutmuştur.

Cumhuriyet döneminde örfi idarenin ilk uygulamaları, Şeyh Sait İsyanı nedeniyle 25 Şubat 1925'te Doğu illerinin bazılarında, ikinci defa da 1930'da Menemen Olayı sonrasında görülmüştür³⁰⁸.

Atatürk döneminde demokrasinin ne kadar olup olmadığı değerlendirilirken, çağdaşı olan başka ülkelerle de karşılaştırılması gerekmektedir. Bu karşılaştırma sonucunda demokrasi açısından Türkiye'nin daha ileri bir durumda olduğu görülmektedir. Atatürk döneminde Avrupa'da demokratik sayılabilecek çok az ülkenin bulunduğu unutulmamalıdır³⁰⁹.

Atatürk'ün barış politikası güvenlik kavramı ile iç içedir. Barış politikası Türkiye'nin güvenliği politikasıyla birlikte ele alınmıştır. Atatürk, barışın daha etkin bir şekilde korunmasını sağlamak için uluslar arası bir örgütün kurulmasını savunmuştur³¹⁰.

Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'nin dış politikasını etkileyen ve yönlendiren önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Türkiye'nin dış politikasının şekillenmesinde birçok iç ve dış gelişmeler etkili olmuştur. Milli Mücadele, Lozan Barış Antlaşması, 1929 Dünya Ekonomik krizi, Almanya ve İtalya'nın yayılcı dış politika izlemeleri içeride birçok alanda devrimlerin gerçekleştirilmesi bu etmenler arasında yer almıştır. Türkiye, barışçı bir politika takip etmiş, komşu olan ve olmayan ülkelerle ilişkilerini geliştirmiştir. Bu çerçevede olmak üzere 1932 yılında Milletler Cemiyetine üye olunmuş, 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile

---

³⁰⁸ Galip Baysan, **Türkiye'de Demokrasinin Kuruluşunda Ordu'nun Rolü**, İkinci Kitap:1918-1950, İzmir, 2003, 265-266

³⁰⁹ Sina Akşin, "Atatürk Döneminde Demokrasi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.47, Ocak-Haziran 1992, Sayı:1-2, s.248-249

³¹⁰ Fahir Armaoğlu, "Atatürk'ün Dış Politika Anlayışı", **Atatürk'ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu**, 31 Ekim-1 Kasım 1988, Ankara, 1989, s.175-177; ayrıca Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.I, Mart 1985, Sayı:2, s.451-473

Boğazlarda hakimiyet sağlanmış, 1934 yılında Balkan Antantı, 1937 yılında da Sadabat Paktı imzalanmıştır. Bu bölgesel ittifakların oluşumunda Türkiye aktif görevler üstlenmiştir. Atatürk ayrıca Hatay Sorunu ile de çok yakından ilgilenmiş, onun takip ettiği kararlı politika sonucunda Hatay 1938 yılında bağımsız olmuş ve 1939'da da Türkiye'ye katılmıştır³¹¹.

Türkiye, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş, Batılı devletlerle ilişkilerini normale çevirmiştir. Atatürk, ülkeler arasındaki ilişkilerden, dünyanın savaşa doğru gittiğini hissetmiştir. Ancak dünya barışına katkıda bulunmak için Milletler Cemiyeti'ne üye olunmuştur. Bu yıllarda bazı ülkelerin yayılcı siyasetinden yararlanarak, bazı durumları ülke lehine çevirmiştir. Örneğin Montrö Boğazlar Sözleşmesi(1936) ile Boğazlarda tam hakimiyet sağlanmış, Hatay için girişilen diplomatik temaslar bir süre sonra olumlu sonuç vermiştir.

Atatürk'ün dış ilişkilerde barış politikası izlemesi, iki dünya savaşı arasında Türkiye'ye uluslararası alanda büyük saygınlık kazandırmış, böylece dış dünyaya ulusal bağımsızlığın ve dünya barışının güvenceye alınması gibi öğretiler bırakılmıştır³¹².

Türkiye'de Milli Mücadele döneminde ve sonrasında çıkmış olan iç ayaklanmaların genel ve özel nedenlerinin temelinde; ülkenin coğrafi ve stratejik önemi, Doğu ve Batı'nın en kısa en güvenli bağlantı noktası olması, sıcak denizlere ve stratejik enerji kaynaklarına geçiş yolları üzerinde bulunması, birkaç yüzyıldan beri dünya hakimiyeti kurma çabasındaki devletlerin, güçlü bir Türk devletine tahammül gösterememeleri yer almaktadır³¹³. İç ayaklanmalarla mücadele etmek için İstiklal Mahkemeleri ile Harp Divanları kurulmuş ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarılmıştır.

(1) Şeyh Sait İsyanı:

Cumhuriyet Döneminde sıkıyönetim ilanı ilk defa 23-24 Şubat 1925 tarihinde Doğu'daki Şeyh Sait İsyanı üzerine ilan edilmiştir. "Devletin silahlı güçlerine karşı

³¹¹ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Ankara, 1996, s.92-133

³¹² Johannes Glasneck, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, Çev.:Arif Gelen, Ankara, 1976, s.304

³¹³ "Atatürk ve İdare", **Türk İdare Dergisi**, İçişleri Bakanlığı, Yıl:55, Ekim 1983, Sayı:362, s.116-117; ayrıca Milli Mücadele Yıllarında İç Ayaklanmalar ve İdarecilerin tutum ve davranışları için bkz. **a.g.m**, s.116-141

meydana gelen isyan” gerekçesiyle ilan edilen sıkıyönetim, 23 Aralık 1927 tarihine kadar uzatılarak sürdürülmüştür. Sıkıyönetimin, İstiklal Mahkemeleri, Takrir-i Sükun Kanunu, TPCF’nin kapatılması, Tekke ve Zaviyelerin faaliyetlerine son verilmesi gibi hukuki, sosyal ve siyasi birçok sonucu olmuştur. Takrir-i Sükun dönemi Şeyh Sait İsyanı ile başlamıştır. Olağanüstü bir rejim olarak sıkıyönetim, Cumhuriyet tarihimizde ilk defa Şeyh Sait İsyanı’nda uygulanmıştır. İkinci olarak da 23 Aralık 1930 tarihinde Menemen’de Kubilay’ın şehit edilmesiyle sonuçlanan irtica olayında ilan edilmiştir. Bu sıkıyönetim, 1 Ocak 1931’den 8 Mart 1931’e kadar devam etmiştir³¹⁴.

13 Şubat’ta isyan başlamış, Şeyh Sait ve yanındakiler Genç hapisanesine baskın düzenlenmiş, burada görevli jandarmalar tutsak alınmış, isyan Elazığ’a kadar yayılmıştır. İlk çatışmalarda öldürülen asilerin üzerinden çıkan evraklarda, hareketin boyutu ve isyanda kullanılan dini motiflerin neler olduğu anlaşılmaktadır³¹⁵. Hükümetin bölgede sekiz yüz bin kişinin katledilmesini emrettiği, padişahlık, hilafet, şeriat, Abdülhamit’in oğullarından birinin saltanatı yeniden kurması gibi hususlar propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Diyarbakır’da asılan el ilanlarında hükümete ve ordu mensuplarına ağır hakaret edilmiştir³¹⁶.

Doğu Anadolu’da 1925 yılı Şubatı’nda çıkan bu isyan; ortaya çıkışı, uygulanışı ve sonuçları itibariyle daha önceden bu bölgede meydana gelen isyanlardan farklılıklar göstermektedir. Çünkü bu zamana kadar meydana gelen isyanlarda derebeylik, yağma gibi sebepler söz konusu iken, genç cumhuriyete ve onun getirdiği ilkelere karşı yapılan bu isyan feodal çıkarların devamı için bir çeşit teokratik düzenin savunulması, hilafetin yeniden kurulmasını sağlamak, saltanatı geri getirmek, hareketin içinde gizlenmiş olan bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak amacını içeren ve İngilizlerin kışkırtması ile çıkmış bir ayaklanmadır³¹⁷. Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin

---

³¹⁴ Zafer Üskül, “Türkiye’de Sıkıyönetim Uygulamaları Üzerine Notlar”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı:42, Yaz 1988, s.92-92

³¹⁵ “1806-1938 Yılları Arasında Doğu Anadolu Bölgesi’nde Meydana Gelen İsyanlar”, Yay. Haz:Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:89, Haziran 2004., İstanbul, 2004, s.108-109

³¹⁶ **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, s.52-53

³¹⁷ Ergün Aybars, **Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları**, s.20; Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s.261

burjuva devrimi içinde olduğu, ayaklanmanın bu ileri hareketin tehdit ettiği feodalizmin bir tepkisi olarak ortaya çıktığı, görüşü de ileri sürülmektedir³¹⁸. Mete Tunçay isyanda, İngiliz kışkırtması savının pek de inandırıcı olmadığını ifade etmektedir ki kitabında: “İngilizler, dinsel yönden halifeliğin geri getirilmesini amaçlayan ya da siyasal yönden Kürdistanın bağımsızlığını gerçekleştirmek isteyen bir ayaklanmayı niçin kışkırtınsınlar veya desteklesinler? halifeliğin kaldırılmasına İngilizlerin çok sevindiklerini, yukarıda söylemiştim. İngilizlerin Musul petrolerini kaptırmamak emelleri dışında, Sovyet etkisinin yayılma olasılığına karşı, Türkiye’nin daha çok zayıflamasını istemediği kanısındayım” demektedir³¹⁹.

Nakşibendi tarikatının etkili olduğu Doğu Anadolu’da, hükümetin dinsizleştiği, milletin dinsizliğe götürüldüğü, dinin yok edilmek istendiği gibi söylenti ve propagandalarla devrime tepki olarak isyan başlamıştır. İsyanın hızla yayıldığını gören hükümet, 1547³²⁰ ve 1551 sayılı kararnameleri³²¹ çıkararak Doğu Anadolu’da sıkıyönetim ilan etmiş, iki tezkere ile durumu Meclise bildirerek sıkıyönetim ilan kararının 1924 Anayasasının 86. maddesi gereğince onaylanmasını istemiştir. Aynı kararnameyle bölgede Divan-ı Harpler kurulmuş, ardından Takrir-i Sükun Kanunu’nu çıkarılmıştır. 23 Şubat 1925 tarihli Hükümet Tezkeresinde şunlar yer almıştır: “Ergani ilinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı meydana gelen silahlı ayaklanma Diyarbakır, Elazığ, Genç illerine de yayılmış ve daha da genişlemeye elverişli görülmüş olduğundan Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkari illeriyle Erzurum’un Kiğı ve Hınıs ilçelerinde

³¹⁸ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, 1999, s.139

³¹⁹ Tunçay, **a.g.e.**, s.137

³²⁰ **BCA**, Fon Kodu:030.19.01., Yer No:022.76.17 ; 1547 sayılı kararname yer almaktadır. Bu Kararnamede: “İcra Vekilleri Heyetinin 23 Şubat 1341 tarihli içtimaında mevaddı atiyenin tatbiki karargir olmuştur. Madde 1- Ergani Vilayetinin bir kısmında kuvayi müsellehai devlete karşı müsellehan vukua gelen isyan, Diyarbakır, Elaziz ve Genç vilayetlerine de sirayet eylemiş ve tevessüa müstait görülmüş olduğundan Elaziz, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Siverek, Urfa, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkari vilayetleri ile Erzurum vilayetinin Kiğı ve Hınıs kazalarında bir ay müddetle İdare-i Örfiye ilan edilmiştir. Madde 2- Bu vilayetlerde idarei örfiye kararnamesine tevfikân Divanı Harpler teşkil olunacak ve isyan hareketi ile alakadar olan bilcümle ceraim Divanı harplerde rüyet edilecektir”, **Düstur**, Kararname Nu.:1547, C.VI, s.105

³²¹ **Düstur**, Kararname Nu.:1551, C.VI, s.106; **BCA**, Fon Kodu:030.18.01.01, Yer No: 013.15.10

bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiştir”³²². Hükümet Anayasa’nın 86. maddesi gereğince bu tezkereyi TBMM’nin onayına sunmuştur³²³. Meclis kararıyla aynı gün, askeri hareket bölgesinde ve Ankara’da olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi’nin kurulmasına karar verilmiştir.

24 Şubat 1925’te çıkarılan ikinci hükümet tezkeresinde ise isyanın yayılması nedeniyle Malatya’da da bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edildiği belirtilmiştir³²⁴. Tezkerelerin Meclis’te okunması üzerine söz alan Başbakan Fethi Bey, olay hakkında bir konuşma yapmıştır. Olayın 17 Şubat 1925 tarihli bir raporda; padişahlığı, hali-feliği, şeriatı ve Abdülmecit’in oğullarından birinin sultanlığını sağlamak gibi gerici bir propagandanın etkisinde Kürtçülük yapmak olduğu belirtilmiştir. Olay zamansız meydana geldiğinden Piran, Lice, Genç yöresi ile sınırlı kalmıştır. Kuvvet bulunan bölgelerde sadece sözlü propaganda olmuştur. Dış meselelerin çözülmek üzere olduğu bir sırada böyle bir ayaklanmanın çıkmasının birçok sebebi vardır. İsyancılar bu ayaklanmanın sebebini halka açıklamamışlardır. Halka söylenenlerin uydurma olduğunu ifade eden Fethi Bey, dinin yok edilmek istendiği, Tanrının dinin yeniden canlandırılması için Şeyh Sait’i görevlendirdiği propagandasının yapılarak halkın kandırıldığını ifade etmiştir³²⁵. Mete Tunçay, isyanın dinsel bir giysi altında ulusal bir başkaldırı olduğunu ileri sürmektedir³²⁶.

Şeyh Sait, halkı dini duygularla kandırmış, memlekette karışıklık çıkarmıştır.

---

³²² **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01., Yer No:013.15.10; Goloğlu, **a.g.e.**, s.113

³²³ 2754 sayılı kararnamede Erzurum vilayetinde Anayasanın 86. maddesi gereğince Erzurum vilayetinde bir ay süreyle idare-i örfiye ilan edildiği belirtilmektedir. **BCA**, Fon Kodu:080.18.01, Yer No: 016.71.9

³²⁴ **Düster**, C.VI, Kararname Nu:1551, s.106 ; kararname için **BCA**, Fon Kodu: 080.18.01, Yer No:012.77.1

³²⁵ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri(1924-1930)**, İstanbul, 2006, s.115-116

³²⁶ Tunçay, **a.g.e.**, s.136; Mim Kemal Öke de ayaklanmanın çıkış sebepleri ve niteliği üzerinde tarihçiler arasında genel bir fikir birliği olmadığını ifade etmektedir. Ayaklanmanın ardında İngiltere’nin olup-olmadığının aydınlanmadığını söylemektedir. Bazı Türk tarihçileri Aybars, Toker, Cemal, bu konuda İngiliz müdahalesine delil olarak, İngiltere’nin Suriye’ye baskı yaparak, Türk askerlerinin, Suriye sınırları içindeki demiryollarından asiler üzerine gönderilmesini engellediklerini ve asilere gönderilen ve bir kısmının İngiltere çıkışlı olduğu sanılan cephaneye kutularında “Kürdistan” ibaresinin bulunduğunu gösterdiklerini söylemiştir. İngiliz belgelerinde farklı bir yorumla karşılaştığını belirten yazar, Londra’nın Şeyh Said İsyanının Türkiye tarafından planlandığından kuşku duyduğunu yazmıştır. Ayrıca, isyanın Musul Meselesi’nin çözümlenmediği bir sırada çıkmasının, İngiltere’ye yarar sağladığı üzerinde de durulmuştur. Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara,1982, s.158-159

Askeri tedbirlerin yanında bazı siyasi ve kanuni tedbirlerin de alınması lüzumu üzerine, Meclise bir kanun teklifi getirilmiştir. Sıkıyönetim ilan edilmiş, gereken askeri önlemler alınmıştır. 25 Şubat'ta toplanan TBMM'de Başbakan Fethi Bey yaptığı konuşmada, Şeyh Sait İsyanı hakkında dinin politik amaçlara alet edildiği, bölge halkının istismar edildiği ve isyanın hilafeti geri getirmek amacıyla çıktığı, yörede iki seneden beri bölücülük yapıldığını ve isyanın giderek yaygınlaştığını, hükümetçe alınan sıkıyönetim kararının ve çıkarılacak kanunun onaylanmasını istemiştir³²⁷. Hükümetin açıklamasının ardından sıkıyönetimin ilanı oy birliği ile kabul edilmiştir. Fethi Bey Hükümeti, ayaklanma bölgesinde sıkıyönetim ilan etmiş, tasarımı kanunlaştırmış ve Meclisten aldığı güven oyu ile gerekli önlemleri uygulamaya başlamıştır³²⁸. Fethi Bey'in aldığı tedbirlerin yeterli olmadığını savunan muhalefet kısa bir süre sonra konuyu Halk Partisi grubuna yeniden getirmiştir. Sonunda Fethi Bey Hükümeti istifa etmiş ve Fethi Bey birkaç gün sonra milletvekilliğinden de istifa ederek Paris Büyükelçiliğine atanmıştır.

2 çekimser, 23 ret ve 154 oyla güven oyu alan yeni hükümet İsmet Paşa başbakanlığında kurulmuştur. Yeni hükümet ilk iş olarak Takrir-i Sükun Kanun'u teklifini genel kurulda kabul etmiş ve Adliye Encümeni'ne havale etmiştir. Encümenin hazırladığı tasarı Meclisin ikinci birleşiminde değerlendirilmiştir. Tasarının esas maddesi şudur: "*Gericiliğe ve ayaklanmaya, memleketin sosyal düzeninin ve huzurunun ve sükununun ve güvenliğinin ve asayişinin bozulmasına sebep olacak bütün kuruluşları, kışkırtmaları, davranışları ve yayınları, hükümet, Cumhurbaşkanı'nın onayı ile kendi başına ve idari olarak yasaklayabilir*"³²⁹.

Gümüşhane milletvekili Zeki Bey, tasarının Anayasa'ya aykırılığını ileri sürmüş ve öncelikle bunun halledilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Tasarının bunlar görüşüldükten sonra değerlendirilmesini istemiştir. Balıkesir milletvekili Süreyya Bey de Anayasa'ya aykırılık iddiasının kanunun tümü üzerindeki görüşmelerde yapılacağını söylemiştir. Tasarının tümü üzerindeki görüşmeler yapılmış ve milletvekilleri

³²⁷ Aybars, **Yakın Tarihimize Anadolu Ayaklanmaları**, s.41; Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, 1992, s.155

³²⁸ Ergün Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, İzmir, 2000, s.96

³²⁹ Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri(1924-1930)**, s.125

konu hakkında fikirleri belirtmişlerdir. Feridun Fikri Bey, Kazım Karabekir³³⁰ ve Rauf Beyler kanun teklifine karşı çıkarken, bazıları tasarının iyice incelenmesini istemiştir. Avni ve Refik Bey'ler de bu tasarımı desteklemişlerdir³³¹. Kendi fikirlerini ileri sürmüşlerdir. Milli Savunma Bakanı Recep Bey de bazı milletvekillerinin sıkıyönetimi önerdiklerini, anayasada yer alan sıkıyönetim ile ilgili maddenin incelenmesi durumunda bu yönetim şekline mümkün derecede başvurulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Sıkıyönetimin kanuna dayalı bir yönetim olduğunu, ancak memleketin her yerinde haberleşmeye varana kadar bütün ekonomik gelişmeyi durduracağını ve çalışma alanında sınırlamalar getireceğini belirtmiştir. Sosyal hayatı baskı altına alacak, halkı eziyete sokacak genel sıkıyönetimi bir güvenlik aracı saymanın doğru olmayacağını söylemiştir. Sıkıyönetimin uygulanacağı bölgede ekonomik hayatın durmaya mahkum olduğu, bu duruma katlanmaktansa halkı kışkırtanları ve isyan çıkarıcıları engellemek için hükümetin eline kanuna dayalı bir yetki vermenin daha doğru olacağını savunmuştur³³².

İsmet Paşa yaptığı konuşmada: “*İç politikada her şeyden önce son olayların hızla ve şiddetle bastırılıp söndürülmesi ve memleketin maddi ve manevi bozgunundan korunması, genel huzur ve rahatlığın sürdürülmesi ve herhalde devletin söz geçirme gücünün pekiştirilip, kuvvetlendirilmesi için hızlı ve etkili özel tedbirler alınmasını gerekli görüyoruz*” demiştir³³³. İsmet Paşa yeni bir hükümet kurulmasının gerekçesini, olayların hızla bastırılması ve bir daha benzeri olayların tekrarlanmasını engelleyecek etkili önlemlerin alınması şeklinde açıklamıştır.

Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılması için 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükun Kanunu (Huzur ve Asayiş Sağılama Kanunu) çıkarılmıştır³³⁴. Meclis kararıyla iki İstiklal

---

³³⁰ TCF Genel Başkanı Kazım Karabekir teklifle ilgili olarak şunları söylemiştir: “*hadise-i isyaniye sahasındaki kanunu icraata tamamıyla taraftarız İstiklal Mahkemelerine gelince; İstiklal Harbimize ait hatıradır. İstiklal Mahkemelerini tarihe karıştırmak Meclis-i Ali için bir şeref olacaktır. İdare-i Örfiye muntakalarında Divan-ı Harbi Örfiler, maksadı temin ederler. İsmet Paşa Hazretleri, İstiklal Mahkemelerini islahat aleti zannediyorsa pek aldaniyor*” **Tanin**, 5 Mart 1925

³³¹ Goloğlu, **a.g.e.**, s.125-135

³³² Goloğlu, **a.g.e.**, s.130

³³³ Goloğlu, **a.g.e.**, s.123

³³⁴ **Düştur**, Kanun Nu.:578, C.VI, s.144'te “*Madde-1 İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimai-sini ve huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat*

Mahkemesi kurulmuştur ki biri Şark diğeri de Ankara İstiklal Mahkemeleri'dir. Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılması sırasında Mecliste uzun tartışmalar yapılmıştır.

Diyarbakır'daki yenilgi ayaklanmanın dönüm noktasını oluşturmuştur. Seferber edilmiş kuvvetlerle 14 Mart'ta Diyarbakır çevresi asilerden kurtulmuştur. Ayaklanma başarılı harekât sonunda Nisan ayı ortalarında bastırılmıştır. Hükümet 15 Nisan'da yayınladığı bildiri ile Şeyh Sait ve diğer ayaklananların yakalandığını duyurmuştur³³⁵. Ayaklananların Sıkıyönetim Mahkemelerince değil, İstiklal Mahkemelerince yargılanmalarına özen gösterilmiştir³³⁶. Şeyh Sait ve diğer isyancılarla beraber toplam 80 kişi Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve 49 kişi idama mahkum edilmiştir³³⁷. İdam mahkumlarından ikisinin cezası hapse çevrilmiş, diğerleri 28/29 Haziran 1925 gecesi idam edilmiştir. Şeyh Sait, sorgulama boyunca isyanı önceden planlamadığını, Kürtçülük davası gütmediğini, dini duygularla bu isyanı çıkarttığını savunmuştur. Mahkeme kararında ise din ve şeriat aracı yapılarak isyanın başlatıldığı, isyanda bağımsız Kürdistan kurma amacı güdüldüğü, isyan süresince çatışmaların meydana geldiği, birçok masum vatandaşın, asker ve subayın yaralandığı ya da öldürüldüğü, yağma ve hırsızlık yapıldığı belirtilmiştir³³⁸.

Şeyh Sait İsyanı din işlerinin, dünya işlerinden ve siyasetten ayrılması için yapılan devrimlere karşı, ümmetçi bir anlayışın tepkisi olarak çıkmıştır. Bunun yanında kişisel çıkarları olanlar, Kürtçülük peşinde koşanlar, petrol bölgesi ile ilgisini kesmek için doğu illerini Türkiye'den ayırmaya çalışan İngilizlerin bağımsız Kürdistan propagandasına kapılanlar, kargaşadan yararlanmak isteyenler de isyana karışmıştır. Bu olay, devrimlere karşı yapılan önemli bir tepkidir. Ayaklanma, sadece geriye dönüş yaratmak değil, Türkiye'nin yeniden parçalanması ve yabancı işgal altına

---

ve teşebbüsât ve neşriyatı hükümet, Reisi cumhurun tasdiki ile, re'sen ve idareten men'e mezundur. İşbu ef'al erbabını hükümet istiklal mahkemesine tevdi edebilir. Madde 2- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle mer'iyülicradır. Madde-3 İşbu kanun tatbikına İcra Vekilleri Heyeti memurdur." **Düstur**, Kanun Nu.:578, C.VI, s.144; Takrir-i Sükun Kanunu'nun sadeleşmiş biçimi için; Bahir Mazhar Erüreten, **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, İstanbul, 2044, s.41 bakılabilir.

³³⁵ Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Ankara, 1972, s.139

³³⁶ Aybars, **Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları**, s.64-65

³³⁷ Goloğlu, **a.g.e.**, s.142

³³⁸ **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, s.55

girmesini belki de bağımsızlığın kaybedilmesine neden olabilirdi³³⁹.

Şeyh Sait İsyanı nedeniyle isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmiş, sıkıyönetim belirli aralıklarla uzatılarak devam etmiştir. Olay üzerine ilan edilen sıkıyönetimde yapılan uygulamalar ve meydana gelen gelişmeleri şu şekilde özetleyebiliriz: 23 Şubat 1925'te ilan edilen sıkıyönetim, hükümet değişikliğinden sonra, önce 1 ay, sonra 7 ay ve 21 Kasım 1925 ve 22 Kasım 1926 tarihlerinde de birer yıl süreyle iki defa uzatılarak 23 Kasım 1927'ye kadar devam etmiştir. Sıkıyönetimin dört kez uzatılması sırasında konu tartışılmadan, hükümet tezkeresi oya sunularak kabul edilmiştir³⁴⁰:

1) 1547 ve 1551 numaralı kararnameler ile bir ay süre ile ilan edilen sıkıyönetimdir³⁴¹. 23 Mart 1925'te Heyet-i Umumiye Kararı ile onaylanmıştır.

2)Şark vilayetlerinden bir kısmında ilan edilmiş olan sıkıyönetimin yedi ay daha uzatılması hakkında 20 Nisan 1925 ve 133 sayılı Heyet-i Umumiye Kararı³⁴²

3)Sıkıyönetimin bir sene uzatılması hakkında 21 Teşrinisani 1925 tarih ve 163 sayılı Heyet-i Umumiye Kararı³⁴³,

4) 22 Teşrinisani 1926 tarih ve 271 sayılı Heyet-i Umumiye kararıdır³⁴⁴.

117 numaralı Meclis kararıyla, Şark İstiklal Mahkemesi, ayaklanma bölgesinde; Ankara'da ayaklanmanın uzantılarını araştırmak için de Ankara İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Şark İstiklal Mahkemesi, idam cezası kararlarını TBMM'nin onayına sunmadan hemen uygulayabilecekti. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin vereceği idam cezaları ise TBMM'nin onayına sunulacak ve onaylanırsa uygulanabilecektir³⁴⁵. Olay nedeniyle Sıkıyönetim Mahkemeleri ile İstiklal Mahkemeleri aynı anda görev yapmış, aralarında iş bölümü yaparak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Sıkıyöne-

³³⁹ Goloğlu, a.g.e., s.143

³⁴⁰ Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker**, Ankara, 1997, s.82

³⁴¹ **BCA**, Fon Kodu:030.19.01., Yer No:022.76.17 ; 1547 sayılı kararname yer almaktadır; 1551 sayılı kararname de **BCA**., Fon Kodu:080.18.01, Yer No: 016.71.9

³⁴² **Düştur**, C.VI, Kararname Nu: 133, s.566

³⁴³ **Düştur**, C.VII, Kararname Nu.:163, s.149

³⁴⁴ **Düştur**, C.VIII, Kararname Nu.:271, s.7

³⁴⁵ "Harekat-ı askeriye mıntikasında ve Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi teşkili hakkında Heyet-i Umumiye kararı, 4 Mart 1341(1925) Karar Nu.:117" **Düştur**, C.VI, s.146; ayrıntılı bilgi için, Aybars, **İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)**, s.261-292

tim uzatılırken, İstiklal Mahkemeleri'nin görev süreleri de altışar aylık periyotlarla uzatılmıştır. İstiklal Mahkemeleri'nin görev süreleri 7 Mart 1927 tarihinde sona ermiştir³⁴⁶. İlk önce Sıkıyönetim Mahkemeleri bütün olaylara el koymuş, İsyan bölgesinde görev yapacak İstiklal Mahkemesi Diyarbakır'a gelip, göreve başlayınca, ayaklanma sanıkları hakkında açılan davalar bu mahkemeye aktarılmıştır.

23 Şubat'ta yayınlanan haberlerde, sıkıyönetim ilan edilen vilayet ya da kazalarda Divan-ı Harplerin kurulacağı, halkı isyana tahrik ve teşvik edenlerin cezalandırılacağı bildirilmiştir³⁴⁷. Tanin gazetesi, 24 Şubat'ta yapılacak CHF grup toplantısında, isyanın İngiliz kışkırtması ve bağımsızlık amacıyla çıktığı ve dini nitelik içerdiğini ileri süren sertlik yanlı milletvekillerince, İstanbul ve Trabzon'da da sıkıyönetim ilan edilmesi isteneceğini yazmaktadır³⁴⁸. 24 Şubat'ta yapılan grup toplantısında Karesi milletvekili Süreyya Bey, hükümetin acil olarak İstanbul'da da sıkıyönetim ilan etmesini istemiştir. Başbakan Fethi Bey de Doğu illerinin bir kısmında meydana gelen bu isyandan dolayı İstanbul'da, siyasi nedenlerle sıkıyönetim ilan edilmesine karşı çıkmıştır. Ayaklanmanın bastırılması için siyasi olarak alınan önlemlerden biri, o bölgede sıkıyönetim ilan edilmesi ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun ilk maddesinin dinin siyasete alet edilmesini engelleyecek bir hükümlerle değiştirilmesi olmuştur. Hükümetin bu teklifi meclis tarafından kabul edilmiş ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na eklenmiştir³⁴⁹.

Hükümet, İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmesi isteğini geri çevirmiş ve CHF'na yeni bir yasa teklifi sunmuştur. Teklifte şunlar yer almaktadır: *“Halkın hissiyat-ı diniyesini alet ittihaz etmek, her ne şekilde olursa olsun, yani yazı yazmak gazete çıkarmak, icra-yı hitabet etmek gibi fiiller hıyanet-i vataniye addedilmiştir. Gerek fiilen, gerek kavlen ve gerek tahriren dini ve mukaddesat-ı diniye-i alet ittihaz edenler, bu maksatla cemiyet teşkil eyleyenler veya matbuatla veya suver-i saire ile neşriyatta bulunanlar ve dini, her ne surette olursa olsun siyasete vasıta kalanlar, iş*

---

³⁴⁶ Aybars, **a.g.e.**, s.347

³⁴⁷ **Tanin**, “Şeyh Said İsyanı Tenkil Edilmek Üzere”, 24 Şubat 1925

³⁴⁸ **Tanin**, “İstanbul ve Trabzon'da İdare-i Örfiye İstenecekmiş”, 23 Şubat 1925

³⁴⁹ Hasan Türker, **Türk Devrimi ve Basın (1922-1925)**, İzmir, 2000, s.223

bu kanun ahkamına tebean, hıyanet-i vataniye cezasıyla tercim edileceklerdir”³⁵⁰

Hakimiyet-i Milliye'nin başyazısında Şeyh Sait İsyanı'nın Musul sorunu ile olan ilişkisine dikkat çekilmiş, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı çıkan bir ayaklanma olduğu belirtilmiştir³⁵¹. Ayrıca Şeyh Sait isyanının, Musul meselesinde İngiltere'ye yarar sağlayacağı, iç ayaklanma ile uğraşan Türkiye'nin Musul meselesinde direnmesinin güçleşeceği ileri sürülen ayrı bir görüştür³⁵².

Başbakan İsmet Paşa, 21 Mart'ta Meclis başkanına bir önerge vermiştir. Önergede Sıkıyönetim Mahkemelerince verilen idam kararlarının ordu, kolordu, bağımsız tümen ve müstahkem mevki komutanlarınca onaylanarak uygulanmasını istemiştir. Milli Savunma Bakanı Recep Bey'in bununla ilgili hazırlamış olduğu teklifte; savaş içerisinde komutanların, olayların önünü öncelikle almaları için idam yetkisinin Askeri Ceza Kanunu'nda yer aldığı, İstiklal Mahkemeleri'nin bu yetkiye sahip oldukları, ayaklanmanın önlenmesi için acil tedbirlerin alınmasında komutanların da bu yetkiyi kullanmalarının gerektiğini ileri sürmüştür. Adliye Encümeni teklifi uygun bulmuş ve kanun maddesi haline getirmiştir. Bu sayede gerici akımların etkili bir şekilde durdurulacağı ifade edilmiştir. 31 Mart'ta mecliste, muhalefet kanun teklifine karşı çıkmıştır. Bazı vekiller, teklifin anayasaya aykırı olduğunu ileri sürerek, Takrir-i Sükun Kanunu'na bu nedenle karşı çıktıklarını ve hükümetin elinde çok fazla yetki olduğunu söylemişlerdir. İstiklal Mahkemeleri üyelerinin milletvekili olmaları nedeniyle bu yetkiyi kullanmalarının bir dereceye kadar uygun olacağı, ancak meclis dışındaki komutanlara bu yetkinin verilmesinin kanunsuz olacağını belirtmişlerdir. Sonuçta muhalifler, idam yetkisinin meclise ait olması şartıyla alınacak tedbirlere katılacaklarını bildirmişlerdir. Teklif, yapılan oylama sonucunda 20 ret oya karşılık 123 kabul oyuyla kanunlaşmıştır³⁵³. “*Harp ve isyan sahalarındaki İdare-yi Örfiye*

³⁵⁰ **Tanin**, 25 Şubat 1925

³⁵¹ Türker, **a.g.e.**, s.225

³⁵² Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara, 1992, s.159

³⁵³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.XVI, s.351-378; **Düstur**, C.VI, Kararname Nu.:595, s.179, “Harp ve isyan sahalarındaki İdare-yi Örfiye mntıklarında müteşekkil umum Divan-ı Harplerden verilecek idam kararlarının suret-i icrasına dair kanun:

31 Mart 1341, Kanun No:595

mintikalarında müteşekkil umum Divan-ı Harplerden verilecek idam kararlarının suret-i icrasına dair” 31 Mart 1341(1925) tarih ve 595 sayılı kanunla Sıkıyönetim Mahkemeleri'nin hükmedecekleri ölüm cezalarının uygulanmasını kolaylaştırarak, ordu, kolordu, müstakil fırka ya da mevki-i müstahkem komutanları tarafından “ba'det-tasdik derhal infaz” edilmeleri kuralı getirilmiştir. Bu kanunla Sıkıyönetim Mahkemesi olarak görev yapacak Divan-ı Harplerin verecekleri idam kararlarının süratle uygulanması sağlanmıştır.

Askeri hareket bölgesinde kurulan İstiklal Mahkemesinin, ölüm cezalarını Meclis'e onaylatmaksızın infaz yetkisi bulunurken, Ankara'daki mahkemenin böyle bir yetkisi yoktur, daha çok muhalefeti susturmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. 20 Nisan 1925'te İsmet Paşa'nın Meclis'in tatile girmesini gerekçe göstererek verdiği önerge kabul edilmiş, Ankara'da kurulan İstiklal Mahkemesine de meclis onayı aranmadan infaz yetkisi verilmiştir. Aynı tarihte İstiklal Mahkemelerinin görev süreleri altı ay daha uzatılmış, İstiklal Mahkemelerinin çalışma süreleri her altı ayda bir uzatılarak, mahkemeler 7 Mart 1927 tarihine kadar çalışmalarını sürdürmüştür³⁵⁴.

Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılması sırasında mecliste uzun tartışmalar yapılmıştır. Milli Savunma Bakanı Recep Bey'in sıkıyönetim hakkındaki görüşleri ise şöyledir: “*Anayasada sıkıyönetimin olduğu ancak bu maddenin okunmamasından dolayı içeriğinin bilinmediğini ifade etmiştir. Sıkıyönetimin tahrip edici olduğu, çok gerekli olmadıkça da uygulanmaması belirtilmiştir. Sıkıyönetim, ülkenin haberleşmesini ve ekonomik gelişmesini durduracak, bütün faaliyetleri sınırlayacak bir yöneltimdir. Sıkıyönetimin uygulandığı bölgede ekonomik hayat felç olur. Bu duruma katlanmaktansa kötülüğe elverişli olan ve kışkırtmalarda bulunan yerleri bulmak ve yasaklamak için hükümetin eline kanuna dayanan bir araç vermek daha iyi olacaktır*” demiş ve Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılmasının gerekliliği üzerinde dur-

---

Madde 1- Hal-i harpte yahut müsellehan ve müçtemi'an isyan vuku'unda saha-i hareket ve isyandaki idare-i örfiye mintikalarında müteşekkil bil'umum divan-ı harblerden sadır olan idam kararları ordu veya kolordu veyahut müstakil fırka veya mevki-i müstahkem kumandanları tarafından ba'det-tasdik derhal infaz olunur.

Madde 2- İşbu kanun tarih-i neşrinden mu'teberdir.

Madde 3- İşbu kanun icrasına Müdafaa-i Milliye Vekili me'murdur.”

³⁵⁴ Çelik, a.g.e., s.63

muştur. Ayaklanma bölgesi için seçilen İstiklal Mahkemesi, Diyarbakır'da çalışmaya başlamıştır. Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, kapatılan gazete ve dergilerin kapatılış sebebini sormuş, İçişleri Bakanı'nın verdiği cevapta, bunların Takrir-i Sükun Kanunu'na aykırı yayınlar yaptıkları belirtmiştir. Rüştü Paşa hükümete eleştiri yönelttikleri gerekçesi ile yayınların durdurulduğunu söylemiştir. Kısa bir süre sonra ayaklanma bölgesinde sıkıyönetim bir ay daha uzatılmıştır³⁵⁵. Hükümet tezkeresinin mecliste okunmasıyla iktidarla, muhalefet arasında yeni ve sert tartışmalar olmuştur.

Ayrıca şapka kanununa tepki gösterilmesinden dolayı “*Erzurum Vilayeti dahilinde bir ay müddetle İdare-i Örfiye ilanı*” hakkında 24 Teşrinisani 1341 tarihinde 2754 numaralı kararname, bir gün sonra 167 sayılı Heyet-i Umumiye Kararı ile onaylanmıştır³⁵⁶.

Hükümet bir ay süre ile on dört il ve Erzurum'un iki ilçesinde ilan ettiği sıkıyönetimi, olayların ve yargılamaların devam etmesi nedeniyle bir ay daha uzatmıştır³⁵⁷. Sıkıyönetimin ikinci kez uzatılmasından sonra hükümet, olağanüstü durumu göz önüne alarak basına sansür uygulamış, sansür talimatnamesi çıkararak, yürürlüğe koymuştur³⁵⁸. Doğu Anadolu'daki sıkıyönetim bölgesinde her türlü posta eşyası için uygulanması gereken sansür işlemleri hakkındaki talimatname 3 Mayıs 1925'te 1846 sayılı Kararname ile “havalı-i Şarkıye'de İdare-i Örfiye mıntikasında tatbik edilecek Sansür Talimatnamesi” kabul edilmiştir. İçişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine yürürlüğe konan talimatnamede; yayınlanacak her türlü gazete ve dergilerin basımı ile sıkıyönetim bölgesine dışarıdan gelecek dergi ve gazetelerin, sansürce incelenmesinden sonra dağıtımının yapılacağı bildirilmiştir. 31 Mayıs'ta çıkarılan bir ek ile Fransızca gazete ve mektuplara da sansür uygulanmıştır³⁵⁹. Sıkıyönetimin ilan edildiği yerlerde geçerli olan sansür talimatnamesi, sıkıyönetimin kaldırılması ile son bulmuştur. Bu, hükümetin sıkıyönetim aracılığı ile uyguladığı ilk ve son sansürdür. Uygulama, ola-

---

³⁵⁵ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi (1923-1938)**, Ankara, 1995, s.120

³⁵⁶ **BCA**, Fon Kodu:080.18.01, Yer No: 016.71.9; **Düstur**, C.VII, Kararname Nu.:167, s.181

³⁵⁷ **Düstur**, C.VI, Kararname Nu.:121, s.166

³⁵⁸ **BCA**, F.Kodu: 18.53.35.1925

³⁵⁹ **BCA**, F. Kodu:18.53.35.1925; **Düstur**, C.VI, Kararname nu:1846, s.703;

ğanüstü şartlar sebebiyle yalnız sıkıyönetim bölgelerinde yapılmıştır³⁶⁰.

Takrir-i Sükun Kanunu'nun ilk uygulaması, hükümetin bu yasanın ilk maddesine dayanarak, 6 Mart 1925 tarihinde İstanbul'da yayınlanmakta olan Tevhid-i Efkar, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç, Yoldaş, Presse de Soir, Resimli Hafta, Sada-yı Hak, Doğru Öz, Kahkaha, İstikbal, Tok Söz, Sayha ve Sebiülreşat adlı gazete ve dergilerin kapatılması olmuştur. Atatürk, yasaklama kararının ardından Cumhuriyet'e karşı gelenlerin, halkın düşüncelerini etkileyerek çıkarlarını gerçekleştirmek isteyenlerin, kısa sürede cezalandırılacağını belirtmiştir³⁶¹. Erzurum milletvekili Rüştü Paşa, Meclis Başkanlığı'na verdiği bir soru önergesinde, hükümetin keyfi kararlarına karşı basın özgürlüğünü savunmuş ve İçişleri Bakanının açıklama yapmasını istemiş, ancak bundan bir sonuç alamamış; hükümet kararıyla kapatılan gazetelere bir ay sonra Tanin'in gazetesi de dahil olmuştur³⁶². Bazı yayın organlarının kapatılması yanında, bazı gazeteciler tutuklanarak, İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışlardır. Şeyh Sait davasına bakmakta olan Şark İstiklal Mahkemesi, 7 Haziran'daki ara kararıyla, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttıkları iddiasıyla Eşref Edip, Velit Ebüzziya, Abdülkadir Kemali, Fevzi Lütfi, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü Suphi Nuri başta olmak üzere bazı gazeteciler tutuklanmıştır³⁶³. 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır. Glasneck eserinde, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin yaptığı incelemeler sonunda isyancı Kürt şeyhlerinin "Terakki Partisi"ne büyük umutlar bağladığını gösteren belgelerin ortaya çıktığını ve bu durumun hükümete feodal-dinci gericiyi yok etme fırsatı verdiğini ifade etmektedir³⁶⁴. Şeyh Sait'in yargı-

---

³⁶⁰ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)**, C.I-II, s.288; Mete Tunçay ise sansürün uzun süreli ve geniş kapsamlı olduğunu, on yıl sonra yayınlanan bir gazete haberinden anlaşıldığını ifade etmektedir: "*Geri alınan yasak kararı Takrir-i Sükun Kanunu'nun tatbiki sırasında bazı yabancı gazetelerin memlekete sokulması yasak edilmişti. Vekiller Heyeti bu gazetelerden bir kısmının Türkiye'ye girmesine izin vermiştir.*" Tunçay, **a.g.e.**, s.148

³⁶¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara, 2006, s.569; Atatürk, olay üzerine yayınladığı beyannamede; "*Devletin sarsılmaz etkinliği ve gücü sokaklarda saldırgan sarhoşların, dağlarda hırsızların herhangi bir amaçla cumhuriyetin silahlı araçlarına karşı koymaya kalkışan asilerin ve suçsuz milletin düşüncelerini karıştıran ve bozanların olabildiğince ivedilikle cezalandırılması buyrulur*" demektedir.

³⁶² **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.XV, s.401; Tunçay, **a.g.e.**, s.149

³⁶³ Ayrıntılı bilgi için; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, C.III, İstanbul, 1970, s.165-195; Aybars, **a.g.e.**, s.331-337; Tunçay, **a.g.e.**, s.149-152

³⁶⁴ Johannes Glasneck, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, Ankara, 1976, s.232

lanması sırasında sanıkların verdiği ifadelerde, gericilerin Terakkiperver Parti'yi paravan olarak nasıl kullandıkları, parti programında yer alan bir maddeden hareketle dinin istismar edildiği açıkça görülmektedir³⁶⁵.

Sıkıyönetimin nasıl uygulandığı konusunda ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Ancak ayaklanma nedeniyle ilan edilen sıkıyönetim boyunca Sıkıyönetim Mahkemeleri ile İstiklal Mahkemelerinin beraber görev yaptıkları bilinmektedir. Ayaklanma ile ilgili suçlular Sıkıyönetim Mahkemesinde değil, İstiklal Mahkemelerinde yargılanmışlardır. İsyan bölgesindeki İstiklal Mahkemesi Diyarbakır'a geldikten sonra savcılık aracılığıyla Harp Divanlarına, Adliye Mahkemelerine ve valiliklere bildiri gönderilmiş; İstiklal mahkemelerin bakacakları davaların hangi suçlar olduğu belirtilmiş, bu suçlardan dolayı tutuklananların İstiklal Mahkemesine gönderilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Sıkıyönetim Mahkemeleri ellerinde bulunan ayaklanma ile ilgili dosyaları İstiklal Mahkemesi'ne devretmişlerdir. Birkaç önemli davayı sonuçlandıran İstiklal Mahkemesi, işlerin yoğunluğu nedeniyle Sıkıyönetim Mahkemelerini yeniden göreve çağırmıştır. Ancak ayaklanma suçları, İstiklal Mahkemesi'nde bakılmaya devam etmiş; asker kaçakları ile ilgili davalara Sıkıyönetim Mahkemeleri bakmıştır³⁶⁶.

İsyan bastırılıp, sıkıyönetim kaldırıldıktan sonra bölgedeki meseleler devam etmiştir. Hükümet isyanın bastırılmasından sonra, yeni meselelerin ortaya çıkmadığı sonucuna vardıldıktan sonra daha ılımlı bir politika izlemeye başlamıştır. Af yasası çıkarılmış ve isyan nedeniyle sürgüne gönderilen ailelerin geri dönmelerine izin verilmiştir³⁶⁷.

(2) Menemen Olayı:

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından otuz beş gün sonra Menemen'de gerici bir olay meydana gelmiştir. Menemen Olayı, Atatürk inkılabına karşı gelenlerin, hangi yöntemlerle halkı kışkırttıklarını ve kötü sonuçların ortaya çıkmasına nasıl sebep olduklarının göstergesidir. Ayrıca Cumhuriyetimizin temel nitelikleri-

---

³⁶⁵ Aybars, a.g.e., s.360-361

³⁶⁶ Aybars, a.g.e., s.295

³⁶⁷ Aybars, a.g.e., s.292

ne bağı olan bir gencin görev bilinci ve cesaretini de ortaya koymaktadır. Şeriat düzeni ve Halifeliği geri getirmek için harekete geçen tarikat üyesi bir gurup, 23 Aralık 1930'da Menemen'de yedek subaylığını yapmakta olan genç öğretmen Asteğmen Kubilay'ı öldürmüştür³⁶⁸. O dönemde yayınlanan gazetelerde ve olay üzerine Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yapılan yargılamalar sonucunda, olayın basit bir irtica hareketi olmadığı, Cumhuriyete ve devrimlere karşı hazırlanan bilinçli, geniş kapsamlı ve örgütlü bir hareket olduğu, olayın Manisa'da planlanıp, Menemen'de uygulandığı vurgulanmıştır³⁶⁹.

İstanbul'da bulunan Başbakan İsmet Paşa ile Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa acele olarak Ankara'ya dönmüş, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa da Menemen'e gitmişlerdir³⁷⁰.

Menemen Olayı, 23 Aralık sabahı Giritli Mehmet'in müritleriyle birlikte Menemen'e gelmesiyle başlamıştır. Dördü Mehmet ve ikisi Hasan adında olan kişiler, Manisa'da hazırlıklarını yapmış, Menemen'e doğru yola çıkmışlardır. Tekbirler getirerek kasabaya giren, Giritli Mehmet ve adamları, kasaba sokaklarında dolaşarak kendilerine taraftar toplamaya çalışmışlardır. Bu arada sabah namazından çıkan ve dükkanlarını açmaya gelen vatandaşlar da yavaş yavaş meydana toplanmaya başlamıştır. Giritli Mehmet kendini mehdi ilan ederek, halkı kendileriyle birlik olmaya ve bayrak etrafında toplanmaya çağırması; "kendisinin peygamber olarak geldiği ve şeriatı yerine getirecekleri"ni söylemiştir. Kasaba meydanına gelenlerden bazıları, onlara katılmış ve zikir yapmaya başlamışlardır. Bazı vatandaşlar olayı izlerken, bazı vatan-

---

³⁶⁸ Mustafa Fehmi, 1906'da doğmuş, ilk okulu Antalya'da üçüncü sınıfa kadar okumuş oradan İzmir Muallim Mektebine devam etmiştir. 1926 yılında Bursa'da öğretimini tamamlayarak, ilkokul öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Askerliğini yedek subay olarak Menemen'de yaparken, 23 Aralık 1930'da Menemen Olayı'nda öldürülmüştür. Feridun Fazıl Tülbentçi, "Şehit Kubilay" adlı makalesinde Mustafa Fehmi Kubilay'ı bu şekilde anlatmaktadır. **Ulus**, 23 Aralık 1947; Kemal Üstün'ün eserinde; Asıl adı Mustafa Fehmi olan Kubilay'ın 1906 Adana'da doğduğu; ilkokulu Aydın'da öğretmen okulunu da Bursa'da tamamladığı ifade edilmiştir. 1926'da Aydın'da öğretmenlik görevine başlayan Kubilay, askerlik görevini yapmak için 1929'da Yedek Subay Okuluna alınmış, buradan mezun olunca Menemen'deki 43. Piyade Alay Komutanlığı'na atanmıştır. Kemal Üstün, **Menemen Olayı ve Kubilay**, İstanbul, 1981, s.82

³⁶⁹Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi (1923-1938)**, 3.Kitap, Ankara, 1995, s.310; Doğan Akyaz, **Cumhuriyet Döneminde İlan Edilen Sıkıyönetimler (1925-1931)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1994, s.84

³⁷⁰ Mustafa Müftüoğlu, **Yakın Tarihimizden Bir Olay Menemen Vak'ası**, İstanbul, 1991, s.85

daşlar da gelişmeleri emniyete haber vermiştir³⁷¹.

Olay yerine ilk önce Jandarma yazıcısı Ali Efendi gelmiştir. Giritli Mehmet'ten ne yapmak istediğini sormuştur. Ali Efendi'ye komutanını çağırması söylenmiştir. Jandarma komutanı Yüzbaşı Fahri Bey'e durum bildirilmiştir³⁷². Bölük komutanı kendini mehdi ilan eden Mehmet'e ne yapmak istediğini sormuştur. Mehmet de "*kendisinin mehdi olduğunu, dini yaydığını, kimsenin kendisine karşı koyamayacağını söyleyerek*", çekilmesini istemiştir³⁷³. Bu sırada bazı vatandaşlar Giritli Mehmet'i alkışlamıştır. Komutan önlem almak için geri dönmüş, Alaydan askeri yardım istenmiştir. Alay komutanlığı da asıl mesleği öğretmenlik olan Yedek Subay Asteğmen Kubilay'ı bir müfreze ile olay yerine yollamıştır. Asteğmen, müfrezesini kalabalığın dağılması için bırakıp, doğruca Giritli Mehmet'in yanına gitmiş, derhal dağılmalarını emretmiştir. Orada bulunan başka bir şakinin tabancasını ateşlemesiyle, genç öğretmen yaralanmıştır. Komutanlarının yaralandığını gören askerler kaçmıştır. Yaralı olan Asteğmen, cami avlusuna kadar gelmiş, orada düşmüştür. Askeriyeden ve halktan yardım gelmeyince bu durumdan cesaret alan Giritli ve adamları asteğmen Kubilay'ın yanına giderek başını kesmiş ve kesik başını, meydana bulunan bayrak direğine bağlamışlardır. Sonradan olay yerine gelen ve Kubilay'ın katledildiğini gören bekçi Hasan ve Şevket olaya müdahale etmek istemişlerse de onlar da şehit edilmişlerdir. Giritli Mehmet yaralanmış, olay yerine gönderilen askerler de meydanı çevirmişler ve isyancılara ateş etmişlerdir. Çatışma sonucunda isyancılardan bir kısmı vurulmuş, bir kısmı da kaçmıştır. Kaçanlar bir süre sonra Manisa ve Menemen arasındaki köylerde yakalanmışlardır.

23 Aralık 1930'da meydana gelen Menemen Olayı'nın nasıl meydana geldiği, olaydan sonrası yapılan araştırmalar, ele geçen bilgiler, yargılamalar, gazeteler aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Olayın Menemen'de meydana gelmesi, İzmir basınının önemini arttırmıştır. Çünkü İzmir basınının olay sonrası gelişmeler yakından takip etme olanağı vardır. Olay hükümete yakın ve muhalefet eden gazetelerin

---

³⁷¹ Hallı, **a.g.e.**, s.361

³⁷² Akyaz, **a.g.tez.**, s.86

³⁷³ Goloğlu, **a.g.e.**, s.332

yorumları ile birlikte aktarılmıştır. 24 Aralık'ta yayınlanan gazetelerde olay manşette irtica hareketi olarak duyurulmuş, bunun yanında Türk Milletinin inkılaba olan bağlılığı vurgulanmıştır³⁷⁴.

Olayı İstanbul'da öğrenen Mustafa Kemal Paşa 28 Aralık 1930'da Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'ya taziye telgrafi göndermiş, "*Menemen'deki gericilik olayında yedek subay Asteğmen Kubilay Bey'in görev yaparken uğradığı akıbetten ötürü Cumhuriyet Ordusuna başsağlığı dilerim. Kubilay şehit olurken gericilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki halktan bazılarının alkış tutarak olayı uygun bulduklarını belli etmeleri bütün cumhuriyetçi ve yurtseverler için utanılacak bir olaydır. Vatani savunmak için yetiştirilen, iç ve dış politika anlaşmazlıkların dışında ve üstünde bir saygınlığı olan Türk Subayı'nın gericiler karşısındaki yüksek görüşünün vatandaşlarca yalnız saygı ile karşılandığına şüphe yoktur*" demiştir³⁷⁵. Ayrıca Hasan Rıza Soyak'ın hatıralarında olayla ilgili olarak; "*.....Büyük ordunun kahraman genç zabiti ve cumhuriyetin mefkureci muallim heyetinin kıymetli uzvu Kubilay Bey, temiz kanı ile Cumhuriyetin hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır*"³⁷⁶ ifadeleri yer almıştır. Ayrıca basında yer alan haberlerde, İnkılabı Korumaya Kanunu'nun hazırlanacağı, Menemen ve çevresinde Örfi İdare'nin zorunlu olduğu belirtilmiştir³⁷⁷.

İlçe Kaymakamının olaya çok geç müdahale etmesi, olayın sevk ve idaresinde bazı hataların olması dikkat çekicidir. Jandarma komutanı olaya şahit olmuş aradan zaman geçince alaydan kuvvet istemiş ancak bu kuvveti ne amaçla istediğini bildirmediğinden ilk gönderilen bölük cephanesiz yola çıkmıştır. Dolayısıyla olayın başlangıçtan itibaren kontrol altına alınması gecikmiştir³⁷⁸. Olayın İzmir'de duyulmasıy-

³⁷⁴ Bahriye Acar, "İzmir Basınında Menemen Olayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.III, Sayı:8, Yıl:1998, İzmir, 1999, s.140; İzmir basınının konuyla ilgili haberleri ve içerikleri hakkında sözü edilen makaleye bakılabilir.

³⁷⁵ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara, 2006, s.608; Mustafa Müftüoğlu kitabında, Atatürk'ün, Menemen Olayı'nı Edirne'de öğrendiğini belirtmiştir. Goloğlu'ndan ise Atatürk'ün olayı İstanbul'da haber aldığı yazmaktadır. Goloğlu, **a.g.e.**, s.333; Müftüoğlu, **a.g.e.**, s.85

³⁷⁶ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C.II, İstanbul, 1973, s.455

³⁷⁷ **Milliyet**, 28 Kanunuevvel 1930

³⁷⁸ Hallı, **a.g.e.**, s.362-364

la Vali Kazım Paşa Menemen kaymakamı ile irtibat kurmuş ve soruşturma başlatmıştır. İlk gün yapılan soruşturmada olayın basit ve küçük çapta bir hareket olduğu sonucuna varılmış ve Ankara'ya gönderilen ilk raporlarda bu yönde bilgiler verilmiştir³⁷⁹.

24 Aralık'tan itibaren basında, olay hakkında geniş bilgiler yer almıştır. Menemen'de halkı tahrik etmek isteyen Nakşibendi tarikatına mensup Derviş Mehmet ve altı arkadaşı, Manisa tarafından Menemen'e gelerek halka hitap etmiş, *“Ey Müslümanlar ne duruyorsunuz; halife Abdülmecit hududa geldi, sancak-ı şerif çıktı, gelin altında toplanalım, şeriat isteyelim”* diye bağırılmışlardır³⁸⁰. Olayın ilk günlerinde basında; Menemen'de halkın büyük çoğunluğunun olaya seyirci kalıp, tepki göstermediği, ayaklanalara destek çıktığı şeklinde haberler yer almıştır. Ancak daha sonraki günlerde, *“Menemen'in hadise ile alakası yoktur. O, yalnız bu altı esrarkeşin tecavüzüne uğramış ve sinesinde üç muazzez şehidi yer vermiştir”* gibi haberler yayımlanarak, olaya herkesin katılmadığı bildirilmiştir³⁸¹. Ayrıca başka bir haberde şu ifadeler yer verilmiştir: *“...Bu mürtecilerin Çerkes Etem'le ve bir ecnebi hükümetin hususi memurlarıyla anlaşarak müştereken çalıştıkları zabıtaca tespit edilmiştir.....İrtica çetesinin başındaki maktul derviş Mehmet'in evvelce Manisa belediyesinin evlenme memuru iken müfsitliğine binaen çıkarıldığı ve vakti ile Çerkes Etem'le birlikte çalıştığı ve Yunanlılara hizmet ettiği anlaşılmıştır...”*³⁸².

İçişleri Bakanlığı ve Askeri makamlar tarafından yapılan soruşturmalarda olay derinlemesine incelenmiştir. Menemen savcılığının isteği üzerine ve alınan ifadeler doğrultusunda tutuklamalar, Manisa, Balıkesir, Alaşehir'den başlayarak İstan-

---

³⁷⁹ **Yeni Asır**, 24-25 Aralık 1930

³⁸⁰ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, 1990, s.248; **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1930; 26 Aralık 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi'nin “Menemen'deki İrticai Hareket” adlı makalesinde ise *“son zamanlarda hükümetin ihmal ve müsamahası önünde hürriyetin memleketimizde alabildiğine sui'istimal edildiğini hep görüyor ve biliyoruz. İnkılap istihaleleri namına yeni merhalelere geçmiş bizimki gibi bir memlekette matbuat hürriyeti namına hükümetin bu kadar küfür ile hücumu maruz kalması muhtelif tabakalardaki istidatlara işte böyle feveran cüret ve imkan verir”* bu noktalara dikkat çekilmiştir.

³⁸¹ **Yeni Asır**, 24 Aralık 1930

³⁸² **Cumhuriyet**, 27 Kanunuevvel 1930

bul'a kadar yayılmıştır. 30 Aralık'a kadar tutuklananların sayısı 68'i bulmuştur³⁸³. Tutuklananlar arasında şeyhler de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu olayın ilk günlerde algılandığı gibi basit bir irtica olayı olmadığı, örgütlü, geniş kapsamlı ve Cumhuriyete yönelik bir düzen olduğu anlaşılmıştır.

Hükümet, olaya gereken ilgiyi göstermiş, 31 Aralık 1930 tarihinde konuyu sosyal düzene karşı bir ayaklanma niteliğinde görerek, “*suçun Cumhuriyete karşı geniş kapsamlı bir düzene dayandığı hakkında kesin belgeler olduğu*” gerekçesiyle, Menemen ilçesi ile Manisa ve Balıkesir merkez ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilanına karar vermiş ve Bakanlar Kurulu kararı, TBMM'ne bildirmiştir. Olay üzerine bazı milletvekilleri, hükümete bir soru önergesi vermiştir. Başbakan İsmet Paşa önergeyi cevaplamış, Sıkıyönetimin ilan gerekçesini de şu şekilde açıklamıştır: “*Meselenin hususiyeti şu noktadadır ki bir defa hadisenin bütün memlekette husule getirdiği elem ve teessür sonra davayı süratle intaç etmek için görülen ihtiyaç usulde daha seri bir hattı hareketin ihtiyar edilmesini istilzam ediyordu. Ondan sonra askeri ve mülki birçok muhatabı olan meselenin bir mahkemede rüyet olunmasındaki hususiyet, davayı süratle intaç etmek için ayrıca bir amel olarak nazarı dikkate alınmak lazım idi. Sonra bilhassa, gizli tertipler ve uzun zamandan beri yapılan müzakereler neticesinde böyle bir hareket tezahür edince evvel emirde bu tertiplerin cereyan etmiş olduğu tahmin olunabilecek yerlerde gizli hareketleri faaliyetten derhal iskat etmek lazım geliyordu*”³⁸⁴. Hükümet davanın hızlı bir şekilde sonuçlandırılmasını ve olayı meydana getiren gizli tertibin ortaya çıkarılmasını istemektedir. Bu nedenlerden dolayı da sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Bu karar TBMM'nin onayından geçmiş, 1 Ocak 1931 tarihinden geçerli olmak üzere bir ay süre ile Menemen, Manisa, Balıkesir ve kazalarında sıkıyönetim ilan edilmiştir³⁸⁵. Bakanlar Kurulu'nun 31/12/1930 tarihli toplantısında alınan karar şöyledir: “*Teşkilatı Esasiye Kanununun 86 inci maddesinde, Vatan ve Cumhuriyet*

³⁸³ **Yeni Asır**, 30 Aralık 1930; **Cumhuriyet**, 30 Aralık 1930

³⁸⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi.**, C.XXIV, 1.1.1931, D.III, İ.IV, s.4 ; İsmet Paşa'nın Meclis'teki konuşması 2 Ocak 1931 tarihli **Cumhuriyet**'te yer almaktadır. “...nazar-ı dikkatimizi celb etmiş olan şey hadise de hazır bulunan halkın ilk raporlara göre kayıtsız ve hissiz bir halde seyirci kalmasıdır...”

³⁸⁵ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası**, İstanbul, 1970, s.433 ; **Milliyet**, 31 Kanunuevvel 1930 ; **Cumhuriyet**, 1 Kanunisani 1931

aleyhinde kuvvetli ve fiili teşebbüsat vukuunu müeyyit kat'i emarat görüldükte İcra Vekilleri Heyeti müddeti bir ayı tecavüz etmemek üzere umumi veya mevzii İdare-i Örfiye ilan edilebilir: denilmiş bulunmasına ve Menemen'de 23/12/930 tarihinde irtikap edilen cürmün hazırlık tahkikatında bu cürmün Cumhuriyet aleyhinde şumullü bir tertip olduğu hakkında kat'i emareler görülmüş olmasına binaen Menemen kazası ile Manisa ve Balıkesir merkez kazalarında 1 Kanunisani 1931 tarihinden itibaren bir ay müddetle İdare-i Örfiye ilan olunmuştur (31/12/930)''³⁸⁶. Bu kararlar 1 Ocak 1931'den itibaren Menemen, Manisa ve Balıkesir'de örfi idare uygulanmaya başlanmıştır.

Menemen, Manisa ve Balıkesir merkez bölgelerinde Sıkıyönetim ilan edilmesinden sonra tahkikat ve soruşturmalar sonucunda tutuklanan sanıkların hangi mahkemelerde yargılanacakları gündeme gelmiştir. Asteğmen Kubilay'ın Türk ordusunun bir subayı olması, Menemen Olayı sanıklarının, sivil mahkemeler yerine askeri mahkemelerde yargılanmasını ortaya çıkarmış, dolayısıyla bu durum askeri komutanların yönetiminde, içinde sivil yargı görevlilerinin de çalıştığı Divan-ı Harbi Örfi'nin kurulmasına sebep olmuştur³⁸⁷. Ayrıca CHP'nin grup toplantısında Asteğmen Kubilay'ın oğlunun hükümetçe okutulması kararı alınmış, Sivas milletvekili Rasim B., şehit Kubilay'ın ailesine maaş bağlanmasını teklif etmiştir³⁸⁸.

2. Ordu Kumandanı Org. Fahrettin Paşa, Bakanlar Kurulu kararnamesiyle; *"1-Manisa ve Menemen ve Balıkesir kazalarında ilan edilen İdare-i Örfiye Amirliğine İkinci Ordu Müfettişi Birinci Ferik Fahrettin Paşa Hazretlerinin tayini tensip olunmuştur. 2- İşbu Kararnamenin icrasına Milli Müdafaa Vekili memurdur."*³⁸⁹ denilerek Sıkıyönetim Komutanlığı'na atanmıştır. Sıkıyönetimin ilanı ile birlikte buraların idaresi, askeri makamlara devredilmiştir. Bu nedenle kazalara giriş çıkışların denetlenmesinden başlayarak, burada yayınlanan ya da bu bölgeye dışarıdan getirilen

³⁸⁶ **BCA**, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:16.83.11; **T.C. Resmi Gazete**, Kararname Nu:10388, Sayı:1688, 1 Kanunisani 1931, s.145;

³⁸⁷ İsmail Kurtoğlu, **Menemen Olayı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2000, s.99

³⁸⁸ **Cumhuriyet**, 1 Kanunisani 1931

³⁸⁹ **BCA**, Fon Kodu:030.11.1, Yer No: 60.38.19; Hallı, **a.g.e.**, s.363; **Resmi Gazete**, Kararname Nu:10388, Sayı:1688, 1 Kanunisani 1931, s.145

yayınların kontrol edilmesi ve her türlü haberleşme sıkıyönetim süresince askeri yönetimin denetimine geçmiştir. Yapılacak uygulama, çıkarılan başka bir kararnameyle belirtilmiştir: “Menemen kazasıyla Manisa ve Balıkesir merkez kazalarında ilan edilen örfi idare dolayısıyla Mülkiye Zabıta vazifelerinden ciheti askeriye intikali icap edenler hakkındaki Dahiliye Vekaleti'nin 5/1/931 tarihli içtimasında görüşülerek aşağıdaki karar ittihaz olunmuştur. 20/Eylül /293 tarihli kararname hükümlerinin tatbiki ve: 1-seyrüsefer, 2- Tecemmu ve içtimaat, 3- İdare-i Örfiye muntıkası dahilinde ve haricinde neşredilen yevmi veya mevkut gazete, risale ve her nevi evrakın İdare-i Örfiye muntıkası dahilinde duhul ve intişarı; 4- Hususi ve gayri resmi alelumum muhaberlat ve müraselat hakkında icap eden kararların ittihaz ve icarası İdare-i Örfiye'nin devam ettiği müddetçe ciheti askeriye intikal eylemiştir (7/1/931)”³⁹⁰. Kısacası seyahat, toplantı, gazete ve Örfi İdare bölgesinde yapılacak her türlü yayın, özel ve diğer bütün haberleşmelerin, Örfi İdare süresince askeri yönetime devredildiği ifade edilmektedir.

Örfi İdare bölgesi için Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı ikinci kararname de yayınlanmıştır. Yeni kararname ile mülki memurların görevlerinin, askeri yetkililere devredildiği üzerinde durulmuştur. İkinci kararnamede şunlar yer almıştır: “Teşkilat-ı Esasi'ye Kanunu'nun 86ıncı maddesi hükmüne müsteniden Menemen Kazası ile Manisa ve Balıkesir merkez kazalarında Örfi İdare ilan edilmiş bulunduğundan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 78. ve 81inci maddesi mucibince ve 30 Eylül tarihli İdare-i Örfiye Kararnamesinin 3üncü maddesinin delaletiyle mezkur kararname hükümlerinin tatbiki ve 1- Seyrüsefer, 2- Tecemmü ve içtimaat, 3- İdare-i Örfiye muntıkası dahilinde duhul ve intişarı, 4- Hususi ve gayri resmi alelumum icap eden kararların ittihaz ve icarası, İdare-i Örfiye'nin devam ettiği müddetçe cihet-i askeriye intikal etmiştir”³⁹¹.

Fahrettin Paşa da Menemen'de kurulacak Sıkıyönetim Harp Divanı Başkanlığı'na 1. Kolordu Kumandan Vekili Mirliva Mustafa Paşa'nın, üyeliklere; Topçu 26.

³⁹⁰ Kararname ile **BCA.**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer No:17.1.1

³⁹¹ **Milliyet**, 8 Kanunisani 1931; **Cumhuriyet**, 8 Kanunisani 1931

Alay Kumandanı Miralay Ata Bey'in, Birinci Kolordu 7. Şube Müdürü Miralay Albay Demirşah'ın, 176. Alay Kumandan Muavini E.K. Kaymakamı Yusuf Ziya Bey'in, İkinci Kolordu Şube Müdürü Kaymakam Bahattin Bey'in; üye yardımcılıklarına 57. Fırka Satın Alma Komisyon Başkanı Binbaşı Hüsnü Bey ve Topçu 29. Alay, 2. Tabur Kumandanı Binbaşı Neş'et Bey'in atanmalarını sağlamıştır³⁹². Ayrıca Harp Divanı'nda görev yapacak sorgu yargıçları, savcılar da belirlenmiştir. Adalet Bakanlığı'nın uygulayacağı kararnamede şu ifadeler yer almaktadır:

“1- Menemen, Manisa, Balıkesir kazalarında İdare-i Örfiye ilanı münasebetiyle teşekkül eden Menemen Divan-ı Harb-i Örfisi nezdinde hukuku amme namına takibatta bulunmak için müddei umumilik vazifesinin vazife-i asliyesine irtibatı bakı kalmak üzere İzmir Müddei Umumisi Hidayet ve müddei umumi muavinliği vazifesinin vazife-i asliyesine irtibatı bakı kalmak üzere İzmir müddei umumi muavinlerinden Fuat ve ilk tahkikata ait son karar işlerinden Necdet Bey tarafından verilmek üzere Müstantiklik vezâifinin keza vazife-i asliyelerine irtibatları bakı kalmak üzere İzmit sulh hakimi Kemal ve Adapazarı sulh hakimi Necdet ve Eskişehir müstantiki Hikmet Beyler tarafından ifası tensip edilmiştir. 2- İşbu kararnamenin icrasına Adliye Vekili memurdur”³⁹³.

Fahrettin Paşa, 7 Ocak 1931'de Çankaya'ya Cumhurbaşkanı Atatürk'ün yanına çıkmıştır. Başbakan İnönü, Meclis Başkanı General Kazım Özalp, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Savunma Bakanı Zekai Bey'in katıldıkları toplantıda Menemen Olayı konuşulmuş, alınacak önlemler üzerinde durulmuştur. Fahrettin Paşa hatıralarında, bu toplantının bir talimatname niteliği taşımasından dolayı, kendisine gerekli olacak notları aldığını ifade etmiştir³⁹⁴. Atatürk'ün, Menemen ve köylerindeki halkın, tehcir edilmesi konusu üzerinde durduğunu aktarmıştır. Ancak İsmet Paşa ve diğer görevli-

³⁹² **T.C. Resmi Gazete**, Kararname Nu:10388, Sayı:1688, 1 Kanunusani 1931, s.145; **BCA**, Fon Kodu:030.11.1, Yer No:60.38.19; Milliyet gazetesinde ise Örfi İdare Komutanı ve İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi üyeleri ile ilgili haberde; üyelerden Kolordu Şube 7 Müdürü Miralay Demir Bey, İkinci Kolordu Şube 2 Müdürü Kaymakam Rasim Bey'in adları yer almaktadır. **Milliyet**, 1 Kanunusani 1931; ayrıca 26.11.1934 tarihinde, 2590 numaralı kanunla mirliya, ferik gibi askeri rütbelerin Türkçe karşılıklarının kullanılması kararlaştırılmıştır. Bunun için; Bahir Mazhar Erüreten, **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, İstanbul, 2004, s.111-112

³⁹³ **BCA**, Fon Kodu: 030.11.1, Yer No:60.38.20 ; Hallı,**a.g.e.**, s.363

³⁹⁴ Altay, **a.g.e.**, s.434

ler, bu fikre karşı çıkıp, bir süre daha beklenmesini istemişlerdir. Önlemler arasında; “*Örfi Divan-ı Harp lüzum gördüğü kimseleri memleketin bir mahallinden diğer mahalline muvakkat veya daima olarak tedip eder uzaklaştırır. Mahal tayininde hükümetle mutabık kalır*” yer almaktadır³⁹⁵.

İzmir ve civarında tutuklananların sayısı iki yüze yaklaşmış, İstanbul’da tutuklananlar ise Anafarta Vapuru ile getirilerek Menemen’e sevk edilmişlerdir³⁹⁶. Divan-ı Harp, örfi idare mıntıkasında Şeyh Esat’ın sorgulamasına başlamıştır³⁹⁷. Manisa, Balıkesir ve Menemen’de Örfi İdare’nin uygulanmasına başlanmış, istasyonlar askeri kontrol altına alınmıştır. Trenlerden inen kişilere hüviyetleri sorulmaktadır. Hüviyetlerini ispat edemeyenler, iki şahit ya da tanıdık göstermeye zorunlu tutulmuşlardır. Seyahat için izin almak zorunludur. Seyahat varakalarını zabıta düzenlemekte, Merkez Kumandanlığı ise onaylamaktadır. Ayrıca meyhaneler saat beşte, kahveler saat altıda, lokanta ve sinemalar saat sekizde kapanacak ve belirtilen saatlerin dışında herkes evinde olacaktır³⁹⁸. Sokağa çıkma yasağı akşam belirtilen yerlerin kapanmasından sonra başlayıp, sabah saat yediye kadar devam etmiştir. Geceleri sokağa çıkma yasağı uygulanırken, devriyeler güvenlik ve kontrolleri sağlamak için dolaşmıştır.

Sıkıyönetim Komutanlığı, 2 Ocak 1931’de verdiği bir emirle Sıkıyönetim Bölge Komutanlıklarının kurulmasını sağlamıştır. Balıkesir merkez ilçesine 2nci Kolordu Komutanını, Manisa ilçesine 16ncı Tümen Komutanını, Menemen ilçesine 43üncü Piyade Alay Komutanını atamış ve yetkilerini belirlemiştir. Savcıların da katılımıyla Sıkıyönetim Harp Divanı çalışmalarına başlamıştır. Sıkıyönetim Mahkemesi, 2 Ocak 1931’de çalışmalarına Menemen Kışlasında başlamıştır. 24 Aralık 1930’dan itibaren Tahkikat Heyeti tarafından yapılan bütün soruşturma evrakları 2 Ocak 1931’de Sıkıyönetim Mahkemesine devredilmiştir. Sıkıyönetim Mahkemesi çalışmalarını bir süre askeri kışlada sürdürmüş, daha sonraları Zafer İlkokulu’nda çalışmalarına devam etmiştir. Bütün yargılamalar Zafer İlkokulunda yapılmıştır³⁹⁹.

---

³⁹⁵ Altay, **a.g.e.**, s.434-438

³⁹⁶ **Milliyet**, 4 Kanunisani 1931

³⁹⁷ **Milliyet**, 5 Kanunisani 1931

³⁹⁸ **Milliyet**, 6 Kanunisani 1931

³⁹⁹ Kurtoğlu, **a.g.tez**, s.100

14 Ocak tarihine kadar toplam 18 ayrı dava dosyası hazırlanmıştır. Mahkeme davaları işlenen suça göre ayırmıştır. Buna göre; ilk olarak irtica eylemine fiilen katılanlar ile bunları teşvik edenlerden belirlenenler; ikinci olarak da Kubilay'ın başı kesilirken bu olayı alkışlayanlar yargılanacaktır. Duruşmalar açık yapılacak, Mahkeme Heyetinin gerekli görmesi halinde duruşmalar gizli olabilecektir. Sanıklar avukat tutamayacaktır⁴⁰⁰.

Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanı Mustafa (Muğlalı) Paşa, olayın incelemeleri sonucunda olayın altı kişi tarafından düzenlenmiş basit bir olay olmadığı, arkasında gizli bir örgüt bulunduğu kanısına varmıştır. Bunda kasıt Derviş Mehmet'in bağlı olduğu Nakşibendi tarikatıdır. Mete Tunçay, Nakşibendiliğin ciddi bir tarikat olup, cahil bir dervişin mehdilik iddiasını benimsemeyeceğini ifade etmiştir⁴⁰¹.

15 Ocak 1931'de Menemen'de Zafer İlkokulu'nda yargılamalar başlamış, bu okul sonradan Kubilay İlkokulu adını almıştır⁴⁰². İlk gün eyleme fiilen katıldığı ya da teşvik ettiği gerekçesiyle tutuklu olan 105 sanığın kimlik tespitleri yapılmıştır. Manisa'dan başlayarak Mehdi Mehmet ile hareket eden ve olayın elebaşları olan Emrullahoğlu Mehmet Emin, Nalıncı Hasan, Küçük Hasan ile Çoban Ramazan ve Tatlıcı Hüseyin'in sorgulamaları yapılmıştır. 19 Ocak'ta 38 sanığın, 20 Ocak'ta da Şeyh Esat'ın da aralarında bulunduğu 43 kişinin sorgulamaları başlamıştır⁴⁰³.

Mahkemenin ilk aşamasında sorgulamalar bittiğinde, sanıklara çeşitli cezalar verilmiştir. 21 Ocak 1931'de sona eren davada, sanıklara şu cezalar verilmiştir⁴⁰⁴:

---

⁴⁰⁰ **Yeni Asır**, 13 Ocak 1931 ; **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1931

⁴⁰¹ Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s.304; Tunçay, Kemal Üstün'ün Menemen olayı ile ilgili yayımlanan yazıları derlediği kitabında, "Derviş Mehmet'in avuç avuç kan içtiği" ifadesinin kışkırtıcı bir süsleme olduğu ve olayın Çerkez Ethem'in kanlı çetelerinden birine yaptırıldığı şeklindeki iddiaların, o sırlarda Türkiye'de devlete karşı yapılan her hareketin Ethem'e bağlamanın adet olduğu şeklinde görüşünü dile getirmektedir. Cumhuriyet gazetesinde olayla ilgili olarak şunlar yer almaktadır: "... Bu mürtecilerin Çerkes Ethem'le ve bir ecnebi hükümetin hususi memurlarıyla anlaşarak müştereken çalıştıkları zabıtaca tespit edilmiştir... İrtica çetesinin başındaki maktul derviş Mehmet'in evvelce Manisa belediyesinin evlenme memuru iken müfritliğine binaen çıkarıldığı ve vaktiyle Çerkes Ethem'le birlikte çalıştığı ve Yunanlılara hizmet ettiği anlaşılmıştır...", **Cumhuriyet**, 27 Kanunuevvel 1930

⁴⁰² **Milliyet**, 6 Kanunisani 1931

⁴⁰³ **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1931

⁴⁰⁴ Hallı, **a.g.e.**, s.364

Kişi sayısı	Ceza türü	Süre
37	İdam (5 kişinin idam cezası yaşlılıktan dolayı 15-24 yıla çevrilir)	
13	Adi hapis	Üç yıl
10	Adi hapis	Bir yıl
7	Ağır hapis	On beş yıl
1	Hapis	Üç yıl
10	Hapis	Üç yıl
27	Beraat	

105 kişi

Askerî Mahkeme tarafından sürdürülen kovuşturma, soruşturma ve yargılamalar sonucunda; olayda bölge halkının, politik merkezlerden gelen bir emir doğrultusunda ayaklanmadığı, ayaklanmanın önceden düzenlenmediği, ayaklanmada bu türden bir nitelik bulunmadığı görülmüştür. Sanıklardan bazılarına yöneltilen sorulara verilen yanıtlarda, ayaklananların iktidar partisine mensup olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu kişilerin, Serbest Fırka ilişkileri olmadığı anlaşılmıştır. Çünkü bazıları Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra böyle bir olayın meydana gelmesinin, fırka ile ilgili olup olmadığını merak etmiş, bunun üzerine olayın gerici niteliği üzerinde durulmuştur. Sanıkların birbirleri ile olan ilişkiler, Nakşibendi şeyhi ile olan bağlantıları incelenmiştir. Olayın büyümesinde isyancıların etkisi kadar, alkışlayarak kışkırtanların da etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Alkış yapanlardan birinin Yahudi olduğunun belirlenmesi, olayın, bazıları tarafından Yahudi düzeni şeklinde tertip edildiği iddiasında bulunmalarına neden olmuştur⁴⁰⁵.

Sıkıyönetim Mahkemesi yargılamalarının ilk kısmında 37 kişi hakkında idam cezası vermeyi uygun bulmuş, ancak 6 kişinin yaşlarından dolayı idam cezalarını 24 yıl hapis cezasına çevirmiştir. Sıkıyönetim Mahkemesi 31 kişinin idam cezalarının TBMM tarafından onaylanmasını istemiştir. İdam mahkumlarının cezaları onaylanmadan önce bir kişi 28 Ocak'ta diğeri de 30 Ocak'ta hasta olmalarından ötürü vefat etmiştir. Bir kişinin cezası da Meclis kararı ile iki yıl hapse çevrilmiştir. TBMM, 2

⁴⁰⁵ Goloğlu, a.g.e., s.337

Şubat 1931’de yapılan toplantıda 28 kişinin idam kararını onaylamıştır⁴⁰⁶. Kararın içeriği hakkında telgrafla Örfi İdare Komutanlığı’na bilgi verilmiştir⁴⁰⁷.

Mahkemenin birinci bölümünün tamamlandığı günlerde yurt çapındaki soruşturmalar devam etmiştir. Mahkeme, Cumhuriyet aleyhine girişilen bu gerici eyleme karşı son derece hassas davranmıştır. Soruşturma ve yargılamaların sıkıyönetim süresince tamamlanamayacağı anlaşılınca, Sıkıyönetim Komutanlığı yargılanan kişilerin çokluğunu da göz önüne alarak sıkıyönetimin uzatılması gerektiğini, Milli Savunma Bakanlığı’na bildirmiştir. Bunun üzerine Milli Savunma Bakanlığı, 24 Ocak 1931 tarih ve 30/2061 numaralı tezkeresi ile Sıkıyönetim süresinin bir ay daha uzatılmasını Bakanlar Kurulu’ndan istemiştir⁴⁰⁸. Bu istek Bakanlar Kurulu tarafından 26.1.1931 tarihinde kabul edilmiş, kararın TBMM onayına sunulması kararlaştırılmıştır. TBMM bu kararı, 2.2.1931 tarihindeki toplantısında onaylamış ve sıkıyönetim bir ay daha uzatılmıştır⁴⁰⁹.

İdam mahkumlarının cezaları da 4 Şubat 1931’de Menemen’de infaz edilmiş, 15 Şubat 1931’de ağır hapis cezası alan 54 kişi de trenle Ankara’ya sevk edilmişlerdir⁴¹⁰. Birinci grubun mahkumiyetlerini takiben; yurdun değişik yerlerinde yapılan soruşturmalarda tekke ve zaviyelerin kapatılmasına aykırı hareket etmek, bu amaçla gizli faaliyette bulunmak ve Cumhuriyet ve Hükümet aleyhine gerici propaganda suçlarından tutuklanıp, Menemen’e gönderilenler yargılanmaya başlanmıştır. Mahkemeler sonuçlanıncaya kadar sıkıyönetimin devam etmesi uygun görülmüş, bunun için sıkıyönetim süresi uzatılmıştır. Bakanlar Kurulu sıkıyönetimin uzatılmasını kabul etmiş ve öneriyi TBMM’nin onayına sunmuştur⁴¹¹. 26 Şubat 1931’de TBMM kararıyla, Balıkesir ve Manisa merkez ilçelerinde 28 Şubat’ta sıkıyönetimin kaldırılması, Menemen’de ise 8 Mart 1931 gününe kadar sıkıyönetimin uzatılmasına karar

---

⁴⁰⁶ **T.C. Resmi Gazete**, Karar No:611, Sayı:1716, 3 Şubat 1931, s.227; **Milliyet**, 3 Şubat 1931

⁴⁰⁷ **Milliyet**, 3 Şubat 1931

⁴⁰⁸ **BCA**, Fon Kodu:080.18.01.02, Yer No: 17.4.8

⁴⁰⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:3, C.XXIV, s.3; **T.C. Resmi Gazete**, Karar No:608, Sayı: 1716, 3 Şubat 1931; **Cumhuriyet** 29 Kanunisani 1931; **Milliyet**, 29 Kanunisani 1931 tarihli gazetelerde Örfi İdare’nin uzatılacağı yer almaktadır.

⁴¹⁰ **Milliyet**, 4 Şubat 1931 ; **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1931

⁴¹¹ “31/12/930 tarih ve 10388 numaralı kararnameye zeyildir.” **BCA**, Fon Kodu: 030.16.02.02; Yer No: 17.4.8

verilmiştir⁴¹². Manisa ve Balıkesir’de 1 Mart’ta Örfi İdare sona ermiştir⁴¹³. Bunun üzerine Mustafa Paşa şu beyanını yayınlamıştır: “Elimizdeki işleri sıkışıp, ay sonuna kadar bitirebilirdik. Fakat İdare-i Örfiye’nin daha bir hafta uzatılması iyi oldu. Bu bir hafta zarfında hiçbir muhakeme kalmaz, hepsini bitiririz.

Ehemmiyetli muhakeme kalmamış gibidir. Cumartesiye Manisa Jandarma Kumandanı Kemal ve Menemen hadisesi esnasında Jandarma Kumandanı olan Fahri Bey ile askerlerin ve sabık kaymakam Cevdet Bey’in muhakemesine başlanacaktır.

Divan-ı Harbin muhakemesi de diğerleri gibi aleni olacaktır. Şimdiki halde muhakemelerin en mühimi bunlar addediliyor.”⁴¹⁴

Sıkıyönetim Mahkemesi, yargılamalar devam ederken duruşmaları izleyen gazetecilere büyük kolaylık göstermiş, halkın bu olayı bütün ayrıntıları ile öğrenmesine önem vermiştir. Mahkeme kamuoyunun yanlış ve uydurma haberlerle yanıltılmaması için zaman zaman önlem alma gereğini duymuştur. Çünkü uydurma haberler de yapılmaktadır. Örneğin, mahkumlarla kimsenin görüşmesine izin verilmemiştir. Buna rağmen Son Posta ve Yeni Asır gazetelerinde “İdam mahkumları ile mülakat” adında bir haber çıkması üzerine, haberleri yazan Adnan ve Abidin Bey’ler kamuoyunu yanıltmak suçundan Sıkıyönetim Mahkemesi’nde yargılanmışlardır. Onlar da bu mülakatı hayali olarak yaptıklarını ifade etmiş, mahkeme de sanıkları bir daha uydurma haber yapmamak şartıyla serbest bırakmıştır⁴¹⁵.

Sıkıyönetim Mahkemesi’nden yapılan bir açıklamada, 15 Şubat 1931 tarihi itibarıyla 424 sanık hakkındaki dava dosyasının incelendiği, bunlardan 233’ü hakkında lüzum-u muhakeme, 122’si hakkında men’i muhakeme ve 69 kişi hakkında vazifesizlik kararı verildiği ve 75 sanığın dava dosyasının mahkemede incelenmekte

---

⁴¹²“26/1/931 tarih ve 10523 numaralı kararnameye zeyildir: Menemen kazasıyla Manisa ve Balıkesir merkez kazaları için ilan edilip 28/Şubat/931 tarihinde müddeti hitam bulacak İdare-i Örfiye’nin Balıkesir ve Manisa merkez kazalarından kaldırılarak yalnız Menemen kazasına münhasır olmak üzere 8 Marta kadar temdid ve keyfiyetin B.M.Meclisi’nin tasdikine arzı; İcra Vekilleri Heyetinin 25/2/931 tarihli içtimaında takarrür etmiştir. (25/2/931)” **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer No:18.13.2 ; **Resmî Gazete**, Karar Nu: 618, Sayı:1735, 28 Şubat 1931; Hallı,**a.g.e.**, s.364

⁴¹³ **Cumhuriyet**, 2 Mart 1931

⁴¹⁴ **Milliyet**, 28 Şubat 1931

⁴¹⁵ **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1931

olduğu bildirilmiştir⁴¹⁶.

Askeri Mahkeme'nin TBMM tarafından onaylanan kararında; Erbilli Şeyh Esat Efendi'nin oğlu olan enfiye eksperisi Mehmet Ali ile çoğu Giritli ve Rumeli göçmeni, biri de Yahudi olan 28 kişi asılmış, birçok sanık da değişik cezalara çarptırılmıştır. Şeyh Esat Efendi hapisanede iken vefat etmiştir. İdam mahkumlarından Hacı İsmail oğlu Hüseyin, kaçmış ancak kısa bir süre sonra bulunup, cezası infaz edilmiştir⁴¹⁷. İkinci ayın sonunda Balıkesir ve Manisa merkez ilçelerindeki sıkıyönetim kaldırılmış, Menemen ilçesindeki sıkıyönetimin de bir hafta daha uzatılmasına karar verilmiştir.

Menemen Sıkıyönetim Mahkemesi'nde toplamda kaç kişinin yargılandığı hakkında kesin bir bilgi vermek güçtür. Ancak gazetelerin mahkeme karar hakimliğine dayanarak verdikleri haberde; mahkemeye çalıştığı süre içinde 606 evrak gelmiş, bunlardan 272'si hakkında son tahkikat açılmış, 255'i hakkında men'i muhakeme ve 79'u hakkında da görevsizlik kararı verilmiş ve mahkemenin elinde inceleyecek evrak kalmadığı belirtilmiştir⁴¹⁸.

Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanı Mustafa Paşa, Menemen Olayı'nın meydana geldiği sırada görevde bulunan Jandarma Komutanı Yüzbaşı Fahri Bey ve Menemen Alayı'ndan Yüzbaşı Mehmet Ali Efendilerin, görevde ihmalleri bulunduğu ve bunun askeri bir suç olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla adı geçenlerin, Birinci Kolordu Askeri Mahkemesi'ne sevk edileceklerini bildirmiştir⁴¹⁹.

Sıkıyönetim Mahkemesi'nin çalışmaya devam ettiği süre içerisinde daha geniş olarak kışkırtıcı çevreler de aramıştır. Örneğin, 13 Şubat tarihli gazeteler, Balıkesir'de hükümetin şeklini değiştirmek için oluşturulan eski milletvekillerinden Vehbi

---

⁴¹⁶ **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1931

⁴¹⁷ Üstün, **a.g.e.**, s.26; Üstün 36 kişinin yargılamalar sonucunda idama mahkum olduğunu ifade etmiştir.(s.25) Goloğlu ve diğer kitaplarda ise bu sayı 37 olarak verilmiştir. Tunçay, **a.g.e.**, s.305'te ise 34 kişinin idam edildiğini belirtmiştir.

⁴¹⁸ **Cumhuriyet**, 1 Mart 1931; Kurtoğlu'nun kapsamlı olarak hazırladığı yüksek lisans tezinde, mahkemenin yargılamalar sonunda verdiği cezaları: "272 şahıs hakkında son tahkikatın açılması, 225 kişi hakkında mahkeme yapılmaması(men-i muhakeme) ve 79 kişi hakkında ise vazifesizlik kararı verilmiştir. Haklarında mahkeme yapılmaması kararı verilenler tahliye edilmişlerdir. Vazife ve salahiyet dışı görülen 69 kişi hakkındaki soruşturma evrakları da mahalli savcılıklara iade edilmiştir" şeklinde belirtmiştir. Dolayısıyla sayılarda farklılıklar dikkat çekicidir. Kurtoğlu, **a.g.tez**, s.212

⁴¹⁹ Kurtoğlu, **a.g.tez**, s.212

ve İbrahim Sururi Beylerin de yer aldığı 14 kişilik gizli bir cemiyetin ortaya çıkarıldığını bildirmişlerdir. Serbest Cumhuriyet Fırkası ile olayı ilişkilendirmeye çabaları sonuçsuz kalmış ve olayın partinin kapanması ile bağlantılı olmadığı görülmüştür⁴²⁰.

Sıkıyönetim Harp Divanı, 8 Mart 1931’de yorucu bir çalışma döneminin sonunda, işlerini tamamlamıştır⁴²¹. Hapis cezası alanlara ilişkin kararlar, Fahrettin Paşa’nın onayına sunulmuştur. Hapis cezası alanlar arasında Menemen ve çevresinde oturanlar, cezalarının bir kısmını Manisa bir kısmını da Balıkesir hapishanelerinde geçireceklerdir⁴²². Aynı gün Harp Divanı Başkanı General Mustafa Muğlalı üst kademelere şu telgrafi çekmiştir: *“Devrim tarihimizin Menemen’de açılan acı ve elemli bir safhası tarihi Harp Divanı’nın sona eren çalışması ve icraatı ile bugün kapanmıştır. İki ayı geçen bir zaman, geceli ve gündüzlü devam eden çalışma sırasında sizlerin kıymetli uyarma ve yardımlarından ilham alan Harp Divanı Heyeti, bu hissini ve vatani görevlerini başarmaktan doğan manevi gururun etkisi ile mütehassis olarak buradan ayrılıyorlar. Başta ben olduğum halde bütün mesai arkadaşlarımla ayrırlarken yüksek ve saygı değer kişiliğinize karşı belirttikleri minnet ve şükran duygularını sizlere arz eyler ve lütfen kabulünü istirham eylerim.”*⁴²³

8 Mart 1931 tarihinde yayınlanan gazetelerde Menemen’de Örfi İdare’nin gece yarısından itibaren kalkacağı 9 Mart’tan itibaren de Menemen’de seyahat ve haberleşmede uygulanan sansürün kaldırılacağı belirtilmiştir⁴²⁴.

Kubilay’ın asiler tarafından katledilmesi kamuoyunda tepki ile karşılanmış, İstanbul’da Olayı protesto mitingi düzenlenmiş, Ankara Türk Ocakları Merkezinde bir anma toplantısı yapılmıştır. Basın olayla yakından ilgilenmiş, dönemin gazetesinde birçok makale yayınlanmıştır. Olay üzerine savcının hazırladığı iddianamede, Menemen olayının planlı bir ayaklanma olduğu ifade edilmiştir. Basında da olayla

---

⁴²⁰ Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, s.305

⁴²¹ **Milliyet**, 5 Mart 1931 günlü haberinde, Mahkemeye intikal edecek hiçbir dava kalmadığından Divan-ı Harb’in işlerini tamamladığını bildirmiştir.

⁴²² **Milliyet**, 8 Mart 1931

⁴²³ Hallı, **a.g.e.**, s.364

⁴²⁴ **Milliyet**, 8 Mart 1931; **Cumhuriyet**, 8 Mart 1931

ilgili olarak varsayım düzeyinde değerlendirmeler yapılmıştır⁴²⁵.

1929 ekonomik bunalımı, 1926'daki ekonomide durgunlukla kendini belli etmeye başlamıştır. New York Borsasında hisse senetleri değer kaybedince, borsadaki panikle iflas süreci başlamıştır. Amerikan kapitalist sisteminin çökmesi anlamına gelen bu ekonomik bunalım, birçok şirketin iflas etmesine neden olacak ve dört yıl boyunca etkisini ABD'den başlayarak önce Avrupa ve daha sonra diğer ülkelerde gösterecektir. Ekonomik bunalımdan çıkmak için ithalatın kısılması, gümrük duvarlarının artırılması, üretimin azaltılması gibi önlemler alınmıştır⁴²⁶.

Türkiye'de de dünya ekonomik bunalımının etkileri hissedilmiş, yabancı ülkelerdekine benzer önlemler alınmaya çalışılmıştır. 1930 yılı ekonomik, sosyal ve politik bunalımlarla geçmiş, toplumda huzursuzluklara sebep olmuştur. Meclis, çalışamaz duruma gelince seçimlerin yapılmasına karar verilmiştir. Menemen Olayı yargılamaları biter bitmez de seçimler yapılmış ve yeni meclis çalışmalarına başlamıştır.

(3) Dersim İsyanı

Şeyh Sait isyanından sonra, Doğu illeri ve Dersim'de gereken düzenlemelerin yapılması için incelemeler başlatılmıştır. Dersim'de yaptırılan inceleme İnci Genel Müfettişliğinin 1926'da kurulmasından önce ve sonra olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey, İçişleri Bakanı Şükrü Bey, mülkiye müfettişleri ve civardaki valilerin, bölgede yaptıkları incelemeler sonucunda hükümete raporlar sunulmuş; sonuçta Dersim'de yapılacak düzenlemeler belirlenerek, bunların gerçekleşmesi uzun bir zamanda uygulanacak programa bağlanmıştır⁴²⁷.

Dersim bölgesinde 21 Mart 1937'de başlayan isyan, ordunun 22 Ekim 1937'ye kadar devam eden bir sürü hareketinden sonra denetim altına alınmıştır. Alevi Kürtlerin yoğun olarak bulunduğu Dersim bölgesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde olduğu gibi Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da devlet

---

⁴²⁵ Askeri Savcının hazırladığı iddianame Cemalettin Saraçoğlu tarafından 23-30 Aralık 1958 tarihinde **Cumhuriyet** gazetesinde tefrika olarak yayımlanmıştır. Bu tefrika adı geçen gazetenin dışında, Kemal Üstün'ün, **a.g.e.**, s.48-76 kitabında yer almaktadır. Ayrıca bu kitapta, Menemen Olayı ile ilgili basında çıkan yazılar yer almaktadır.

⁴²⁶ Yılmaz Gülcan-Erkan Şenşekerci, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi (1923-1950)**, C.II, İstanbul, 2002, s.102

⁴²⁷ Hallı, **a.g.e.**, s.375-377

otoritesi kurulamamıştır. 1926 yılından itibaren devletin bölgeye olan ilgisi artmış, “Dersim’in ıslah esaslarını tespit etmek ve uzun vadeli bir programa bağlamak” amacıyla birçok rapor hazırlanmıştır. İlk rapor, 2 Şubat 1926 tarihinde Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey tarafından hazırlanmış, İçişleri Bakanlığı’na verilmiştir⁴²⁸. Bu raporda; *“Yaptığım temasların bende hasıl ettiği izlenime göre, Dersim gittikçe Kürtleşiyor, ülküleşiyor ve dolayısıyla tehlike büyüyor. Hükümeti senelerden beri meşgul etmekte bulunan Dersim meselesi, eski idarenin seyyiat mirasından başka bir şey değildir....Dersim Cumhuriyet Hükümeti için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kesin bir ameliye yapmak ve elim ihtimalleri önlemek, memleket selameti bakımından mutlaka lazımdır”* denilmektedir⁴²⁹. Aynı yıl Diyarbakır valisi Cemal Bey tarafından hazırlanan raporda ise; *“...Üç beş şahıs müstesna, ağalar ve reisler de dahil bütün Dersimli’ler son derece fakirlik ve zaruret içinde çırpınmaktadırlar. Soygunculuk hareketlerinin sebebi, yaşamak hissi ve endişesidir. Dört yüz seneden beri Dersim’e hükümet nüfuzu girmemiş, ilmi anlam ve kapsamı ile bir otorite kurulamamıştır”* denilerek, ıslahatın nasıl yapılması lazım geldiği üzerindeki düşüncelerini belirtmiştir⁴³⁰.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 1931 yılında bölgede incelemelerde bulunmuş, “Dersim Islahı Esasları” adındaki gözlemlerini ve görüşlerini anlattığı yazısında, Dersim’de silah toplanmadan ve reisleri bölgeden uzaklaştırmadan ıslahat çalışmalarının başarılı olamayacağı, bu önlemlerin de ancak askeri bir hareketle gerçekleşebileceğini belirtilmiştir. Askeri hareketin başarısından sonra ise halkın dağlık bölgelerden ovaya inmesini sağlamak için toprak sahibi yapılması, idari ve adli teşkilatın yeniden düzenlenmesi, yerli memurların bölgeden uzaklaştırılması, yol yapımı ve okullar açılarak Türklük propagandası yapılması gibi idari önlemlerin alınması gerektiği üzerinde durulmuştur⁴³¹.

Dersim hakkında hazırlanan raporların ve devletin üst kademelerinde yapılan tespitlerin sonucunda 1935 yılından başlayarak Dersim için çıkarılan kanunların uy-

⁴²⁸ Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), C.I, İstanbul, 2003, s.276

⁴²⁹ Hallı, a.g.e., s.375

⁴³⁰ Hallı, a.g.e., s.377

⁴³¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), s.276-277

gulanmasına başlanmıştır. 25 Aralık 1935 tarihinde TBMM’de kabul edilen ve 2 Ocak 1936’da yürürlüğe giren 2884 sayılı Tunceli İdaresi Hakkında Kanun bölgeye diğer illerden farklı bir konum getirmiştir⁴³².

Kanuna göre, Tunceli, Bingöl, Elazığ ve Erzincan illerini içine alan 4 üncü Umumi Müfettişlik oluşturularak başına Korg. Abdullah Alpdoğan getirilmiştir. 2885 sayılı kanunla Erzincan ilinin Pülümür, Elazığ ilinin Nizamiye, Hozat, Mazgirt, Ovacık, Pertek, Çemişgezek ilçelerinden oluşan ve merkezi geçici olarak Elazığ’da bulunan Tunceli ili kurulmuştur. 2887 sayılı kanun, “Tunceli Vilayeti Halkından Olup da Nüfus ve Askerlik Kanunlarına Göre Kendisine Verilmesi Gereken Bazı Cezaların Affına ve Nüfus Yazımı ve Askerlik İşlerine Dair Kanun” adını taşımakta, kanunda; teslim olmak koşuluyla asker kaçaklarının affedileceği, halkın nüfusa kayıt olmasını sağlamak için kolaylık sağlanacağı ifade edilmiştir⁴³³.

Dersim, 1930 yılından itibaren farklı türden isyancıların sığındığı bölge durumuna gelmiştir. Bu nedenle hükümet, bölgedeki problemleri çözecek girişimlere yönelmiştir. Kentin adı Tunceli olarak değiştirilmiş, kentteki ekonomik ve kültürel yaşamı canlandıracak yeni yatırımlar yapılmıştır⁴³⁴.

1936’dan itibaren Tunceli’de karakollar kurulmuş, yollar açılmış, köprüler yapılarak imar ve inşaat faaliyetleri arttırılmıştır. Sina, Kahmut, Amutka, Danzik ve Haydaran’daki karakol inşasına Hasanan aşiretinden Seyit Rıza ve Koçgirili Alişer gibi bölgedeki bazı liderler karşı çıkmıştır⁴³⁵. Seyit Rıza’nın çağrısı üzerine Haydaran, Kureyşan, Yusufan ve Deneman aşiretlerinin ileri gelenleri bir araya gele-

---

⁴³² Tunceli İlinin İdaresi Hakkındaki Kanuna göre; Tunceli iline Korg. rütbesinde bir vali ve komutan tayin edilecektir. Bu kişi aynı zamanda yeni oluşturulacak 4 üncü Genel Müfettişliğin de Genel Müfettişidir. Vali ve komutan, bakanların sahip olduğu bütün yetkilere sahiptir. Vali ve komutan gerekli görürse ili oluşturan ilçe ve bucakların sınır ve merkezlerini değiştirebilecektir. Vali ve komutan ihtiyaç halinde belediye başkanlığı görevini kaymakam ve bucak müdürlerine devredecek ya da bu görevlere muvazzaf subayları getirecek; gerekli gördüğü kişileri il sınırı dışına çıkarabilecektir. Kanunla yeni yargılama usulü getirilmiştir. Cumhuriyet savcıları, hazırlık soruşturmasında, hakimlerin yetkilerine sahiptirler. İlk soruşturma açılması kararına itiraz edilemez. Cumhuriyet savcısının iddianamesi sanığa bildirilmez. İl içinde ceza mahkemelerinden verilen hükümlere temyiz yolu kapatılmış, dolayısıyla verilen hükümler kesindir. Vali ve komutana, cezaların infazında yetki verilmiştir. Kanun hükümleri makabline şamil, yani kanun çıkmadan önce işlenen suçlar için de uygulanabilecektir.

⁴³³ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940)**, s.277

⁴³⁴ Gülcan-Şenşekerci, **a.g.e.**, s.34 ; Dersim isyanının çıkmasında etkili olan iç ve dış nedenler için bkz. Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler**, İstanbul, 1992, s.69-121

⁴³⁵ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940)**, s.277

rek durumu tartışmıştır. Bölgede gerginliğin tırmanması üzerine 1936-1937 kışında Tunceli, askeri kuşatma altına alınmış, vilayete giriş çıkışlar yasaklanmıştır.

21 Mart'ta Nevruz gecesi Tunceli-Erzincan yolu üzerindeki Pah bucağındaki tahta köprü, Demenan ve Haydaran aşiretlerine mensup kişilerce yakılmıştır. Daha sonra telefon hattı kesilmiş ve karakola takviye için gönderilen jandarma kuvvetine pusu kurulmuştur. 26-27 Mart 1937 gecesi Sin karakolu ile bucağı arasındaki telefon irtibatı kesilmiş, aynı gece bucak merkezine kimliği belirsiz kişiler silahla saldırmıştır. Dördüncü Genel Müfettişlik, olayı üst makamlara bildirmiş ve aynı zamanda yapılması planlanan Tunceli harekatı hakkında görüşünü de belirtmiştir⁴³⁶. 26 Nisan'da Askisor bucağındaki karakola hücum edilmiş, 26-27 Nisan gecesi Pah yakınlarındaki 9. Seyyar Jandarma Taburu Süvari Bölüğü'ne baskın düzenlenmiş, 1-2 Mayıs gecesi Mazgirt'in kuzeydoğusundaki Beşiktepe'de bulunan 9. Seyyar Jandarma Taburu'na, 2. Jandarma Süvari Birliği'ne, Mazgirt Sabit Jandarma Bölüğü'ne aynı anda baskın yapılmıştır. Mazgirt köprüsü tahrip edilmiştir.

4 Mayıs'ta Bakanlar Kurulu Atatürk'ün başkanlığında toplanmış ve ilin asayiş durumu ile ilgili gerekli önlemlerin alınması kararlaştırılmıştır. "Tunceli Tenkil Harekatına Dair Bakanlar Kurulu Kararında" belirli bir bölgeye kadar güçlü bir harekat yapılması kararlaştırılmış, isyanın olduğu yerde bulunan halkın başka bir yere göç ettirilmesi kararlaştırılmış, köylere baskın düzenlenerek insan ve silah toplanması kararı alınmıştır⁴³⁷.

Kureyşan aşireti lideri Seyit Rıza kendisini general olarak vasıflandırmış, hükümetin bölgeye yönelik politikalarından rahatsız olmuş ve bölgedeki otoritesini yitirmek endişesiyle bir taraftan İngiliz hükümetinden yardım istemiş, diğer taraftan Yusufhan ve Demenan aşiretlerinin desteğinin alarak isyan başlatmıştır.

Bahri Turgut'un "Tunceli İsyanı'nın İç yüzü" yazısında isyancıların uydurma haberlerle halkı kandırdıkları ve bunda başarılı oldukları ifade edilmiştir. Yazıda konuyla ilgili olarak şunlar yer almaktadır: "...Güya Seyid Rıza'ya bilmem nereden bir mektup gelmiş. Bu mektupta şunlar yazılmış: "Ey Dersimliler nasıl oldu da

⁴³⁶ Hallı, a.g.e., s.380

⁴³⁷ Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), s.278

sizler üç dört yüz seneden beri kimseye teslim olmadığınız halde askersiz, leşkersiz gelen Hüseyin Abdullah Paşa'ya derhal teslim oldunuz.” Seyid Rıza bu uydurma mektubu aşiretler üzerinde manevi nüfuzla sahip seyitler, vasıtasıyla aşiret reislerine göndermiş, okutmuş ve sonra toplanarak yek diğerlerinden ayrılmayacaklarına ve son zamanlarda şuraya buraya yerleşen seyyar kıtaat cüz-ü tamlarının atılacağına, köprülerin, karakolların tahrip edileceğine; mahalli usullere tevfikân yemin etmişler. Bu yemin bunlarca bir nevi muahede hükmündedir. Yapılan tahrikattan biride şöyledir: Eğer hükümetin askeri olsaydı şimdi çoktan gelmişti, eğer buraya asker sevk edilirse derhal İngilizle Fransız harp açacak ve bizi kurtaracaktır. Araplar da bizimle beraberdir...”⁴³⁸

Dersim isyanının ilk zamanlarında asiler, askeri kuvvetlere kayıplar verdirmiş ancak Elazığ'da bulunan, Sabiha Gökçen ve diğer pilotların yer aldığı hava kuvvetlerinin, bir süre sonra saldırıları etkili olmaya başlamıştır⁴³⁹. Harekatta Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı başta olmak üzere birçok askeri birlik görev almıştır.

İsyanın beklenin üzerinde bir alana yayılması üzerine, güvenlik kuvvetleri isyanı bastırmak için 26 Haziran 1937 tarihinden itibaren gerekli önlemleri almıştır. Güvenlik güçleri isyanın bastırılması için epeyce uğraşmış, Seyit Rıza ve iki arkadaşı 12 Eylül 1937'de teslim olmak zorunda kalmıştır⁴⁴⁰.

Tunceli'deki isyan nedeniyle İsmet İnönü Meclis'te şu konuşmayı yapmıştır: “...Cumhuriyetin imar ve ıslah programına muhalefet edenlerin nüfusları az olmakla beraber altı aşirettir. Bugün bu altı aşiretten müşevvik ve sergerde ne kadar adamlar varsa bunlar reisleriyle beraber faaliyet imkanından tamamen mahrum bırakılmışlardır. Altı aşiretten birinin reisleri imha edilmiş ve diğerlerinin reislerinin hepsi yakalanmış, adalete teslim edilmiştir...Dün akşama kadar yani 17 Eylül'e kadar

⁴³⁸ Cumhuriyet, 16 Haziran 1937

⁴³⁹ Cumhuriyet, 16 Haziran 1937; Sabiha Gökçen hakkında şunlar yazılmıştır: “Sabiha Gökçen Seyid Rıza'nın evini isabetli bir şekilde bombardıman etmiştir. Çok mütevellin ve tayyarecilerimize bir hayli meçhul olan Tunceli semalarında Sabiha Gökçen çok muvaffakiyetli uçuşlar yapmış ve gerek bombardımanda, gerekse makineli tüfek ateşinde çok muvaffakiyet göstermiştir.”

⁴⁴⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), s.278; ancak Cumhuriyet gazetesinin verdiği haberde Seyid Rıza'nın askeri kuvvetlerle başa çıkamayacağını anladığı, Erzincan'a gelirken yolda jandarmalar tarafından yakalandığı bildirilmektedir. Cumhuriyet, 21 Eylül 1937; Tan gazetesinde de kurtuluş umudu kalmayınca suçlunun Erzincan'da teslim olduğu belirtilmektedir. Tan, 13 Eylül 1937

*Dersim hareketinin başından itibaren verilen zaiyat şudur: Subay: 1 şehit, 4 yaralı, er:28 şehit, 46 yaralı, bekçi: 1 şehit, 1 yaralı...isyana iştirak edenlerden 265 maktul vardır. 20 yaralı ve 27 yakalanmış ve müsademe esnasında 849 kişi teslim olmuştur*⁴⁴¹.

Seyit Rıza ve 20 arkadaşı Tunceli Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanmaya başlanmıştır. Seyit Rıza'nın ilk muhakemesinde her soruya "haşa" diye cevap vermesi, diğer sanıkları etkilemiştir. Tunceli Ağır Ceza Mahkemesi, müddeiumumi Hatemi, riyaset divanı reisi Cemil ve aza Mehmet ve bir aza muavininden oluşmaktadır⁴⁴². Müddeiumumi, Türk Ceza Kanunu'nun 149. maddesine göre Seyit Rıza'nın yargılanmasını istemiştir⁴⁴³. 149. maddede "*her kim hükümet aleyhine halkı silahlı isyana veya Türkiye ahalisini birbiri aleyhine silahlandırarak mukateleye teşvik ederse on beş seneden aşağı olmamak üzere ağır hapse konulur. Eğer bu teşvik neticesi olarak isyan veya kıtal zuhur etmişse buna sebebiyet veren, yahut asilere kumanda eden kimseler idam olunur. Bu cürümlere yalnız iştirak etmiş olanlar altı seneden aşağı olmamak üzere ağır hapse konulur*" denilmektedir⁴⁴⁴.

Mahkeme heyeti, 58 kişinin yargılandığı davada, 11 kişi hakkında idam cezası vermiş, bunlardan 4 kişinin cezası, çok yaşlı olduklarından 30 yıl ağır hapse çevrilmiştir. 14 suçlu beraat etmiş, diğerleri hakkında muhtelif ağır hapis cezaları verilmiştir. Seyit Rıza ve oğlu Hüseyin, Seyhanlı aşiret reisi Hasso, Seydi ve Yusufhan aşireti reisi Kamer oğlu Fındık, Demenenli aşiret reisi Cebrail oğlu Hasan, Kureyşanlı aşiretinden Ulikiye oğlu Hasan, Mirza Ali'nin oğlu Ali hakkında verilen idam kararları 15 Kasım'da infaz edilmiştir⁴⁴⁵.

İsyanın bastırılması için yapılan ilk hareket 22 Ekim 1937'ye kadar sürmüştür. Kışın başlaması ve planlanan hedeflere ulaşılması nedeniyle harekate son veril-

---

⁴⁴¹ **Tan**, 19 Eylül 1937; **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1937

⁴⁴² **Cumhuriyet**, 13 Birinciteşrin 1937

⁴⁴³ **Tan**, 16 İlkteşrin 1937

⁴⁴⁴ **Cumhuriyet**, 13 Birinciteşrin 1937

⁴⁴⁵ **Tan**, 16 İkinciteşrin 1937 ; **Cumhuriyet**, 16 İkinciteşrin 1937; Cumhuriyet Ansiklopedisi'nde bazı isimler farklı belirtilmiştir. Örneğin, Seyit Rıza'nın oğlu Resik Hüseyin, Şeyhan aşireti reisi Seyit Hüsen gibi. Bunun için, **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940)**, s.278

mişi idari önlemlerin uygulanmasına geçilmiştir⁴⁴⁶. Nüfus kütüklerine kayıt yaptırmayanların bu kayıt işlemini yaptırmaları durumunda af getirileceği belirtilmiş, aşiret reislerinin cezaları ertelenmiş, vergi borçları hafifletilmiştir. Asker kaçaklarına da hemen başvurmaları koşuluyla af getirilmiş ve askerlik süreleri altı aya indirilmiştir.

1938 yılında hükümet, Dördüncü Genel Müfettişliğin önerisini göz önünde bulundurarak, bölgeye bir kez daha hareket yapılmasını kararlaştırmıştır⁴⁴⁷. 1 Haziran 1938’de hava kuvvetlerinin desteği ile başlayan hareketi 8 Ağustos’a kadar Dördüncü Umumi Müfettişlik komuta etmiştir. Bu tarihte Genelkurmay Başkanlığı’nın aldığı bir kararla Dördüncü Umumi Müfettişlik 3. Ordu Komutanlığı’na devredilmiştir. 8 Ağustos’ta komutanlık, Tunceli sınırları içinde iki yasak bölge ilan etmiş ve askeri hareket 15 Eylül’e kadar devam etmiştir⁴⁴⁸. Harekatın amacı, bölgedeki halkı silahtan arındırmak, Tunceli’nin her yıl ayrı ayrı bölgelerinde meydana gelen haydutluğa son vermek olarak açıklanmıştır⁴⁴⁹.

İki yıl devam eden olaylarda kaç kişinin öldüğü hakkında kesin bir sayı vermek güçtür. Askeri önlemler uzun süre devam etmiş, dört yıl için çıkarılan Tunceli İdaresi Hakkında Kanun, uzatılarak 1 Ocak 1947 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye’nin bu isyanı bastırmak için uğraştığı sırada, Filistin’de de 1937 yılında üçüncü kez örfi idare ilan edilmiş, saat 18.00’den sonra sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır⁴⁵⁰.

b) İsmet İnönü’nün Milli Şef Dönemi (1938-1946):

Atatürk’ün 10 Kasım 1938’de vefat etmesinden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi, ertesi gün İsmet İnönü’yü ikinci cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. CHP’nin 26 Aralık 1938’de toplanan olağanüstü kongresinde, parti tüzüğü değiştirilmiş; yapılan değişiklikle Atatürk, partinin kurucusu ve “Ebedî Şefi” ilan edilmiştir. Aynı

---

⁴⁴⁶ Hallı, **a.g.e.**, s.409

⁴⁴⁷ Hallı, **a.g.e.**, s.415

⁴⁴⁸ Hallı, **a.g.e.**, s.442

⁴⁴⁹ Hallı, **a.g.e.**, s.447; Türkiye’de Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki isyan ve huzursuzluğun ortadan kaldırılmasına yönelik isyan politikası ve konu ile ilgili Bakanlar Kurulu Kararları için bkz. Selçuk Duman, “Mustafa Kemal Atatürk Dönemi’nde Asayişin Sağlanmasına Yönelik Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2, Sayı:4, Ankara, 2006, s.124-141

⁴⁵⁰ **Tan**, 12 İkinciteşrin 1937

kongrede İnönü, “Millî Şef” unvanını alarak partinin değişmez genel başkanı olmuştur. Yeni tüzükte açıkça “Millî Şef” kavramı yer almamakla birlikte encümen gerekçesinde bu deyim yer verilmiştir. Bu deyimlerin kullanılması, Türk siyasal sistemini, Almanya’da Hitler-Führer, İtalya’da Mussolini-Duçe totaliter rejimlerine daha da yaklaştırmıştır. Daha sonraları partinin almış olduğu biçim, “Tek Parti, Tek Lider, Tek Millet” sloganında en iyi ifadesini bulmuştur⁴⁵¹. İsmet İnönü’nün bu sıfatlarla anılması, hem hükümet hem de CHP üzerindeki otorite ve etkisinin son derece yükselmesine neden olmuştur⁴⁵².

Millî Şef Dönemi, ilk birkaç ayı sayılmazsa, II. Dünya Savaşı ile aynı yılları kapsamaktadır. Türkiye, II. Dünya Savaşı başladığında, savaşın dışında ve tarafsız kalarak, toprak bütünlüğünün korumayı amaç edinen bir dış politika izlemiştir. Ancak Türkiye konumu ve öneminden dolayı, savaş süresince Mihver ve Müttefik Devletlerin yanlarına çekilmeye çalışılarak taraf olmaya zorlanmış ve baskı altında tutulmuştur. Ancak her iki taraf da istediğini elde edememiştir. Ülkenin savaş dışında tutulması, İnönü’nün siyasal yaşamı boyunca gerçekleştirmiş olduğu başarıları arasında kabul edilmiştir. Türkiye, savaşın başlarından itibaren güvenliğini sağlamak üzere, her iki tarafla değişik diplomatik ilişkilerde bulunarak, temaslarını sürdürmüştür. Ancak Türkiye, savaşa girmemiş olmasına rağmen, bu savaşın etkilerini savaş sırasında ve sonrasında en çok hisseden ülke olmuştur.

İsmet İnönü, Millî Şef olurken başka ülkelerde olduğu gibi parti içi ya da parti dışında bir aydın muhalefeti ile karşılaşmamıştır. Türk aydını Millî Şefini desteklerken bu sifata derin anlamlar yüklemek için uğraşmıştır. Nadir Nadi’ye göre parti tüzüğünde yapılan değişikliğin çeşitli nedenleri vardı. Özetleyecek olursak: “*O yıllarda totaliter yönetim modası salgın halinde idi. Almanya, İtalya, Rusya ve Japonya gibi dev memleketlerin yanı sıra İberik yarımadasında, Orta Avrupa’da, Balkanlarda irili ufaklı bir sürü para-faşist rejim kurulmuştu. Demokrasiye, ihtiyarlamış, devrini yaşamış, verimsiz bir yönetim sistemi olarak bakan aydınların sayısı günden güne artıyordu. Bu genel eğilimin yanı sıra, bizde, Cumhuriyet devrinin nimetlerinden*

⁴⁵¹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul, 1996, s.20

⁴⁵² Necdet Ekinci, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, **Türkler**, C.XVI, Ankara, 2002, s.705

yararlanan siyasal kadro, oldukça rahat bir geçim düzenine kavuşmuştu. İsmet İnönü'ye karşı direnecek olanlar rahatlarının kaçacağından korkuyorlardı. Bunlar, ayrıca Atatürk devrimlerini yurdumuzda en iyi yine İnönü'nün koruyup yürüteceğinden emindiler. Onun için daha birkaç ay önce “nefes alsın yeter, tek ölmesin de” diye Atatürk'ün ömrüne dua edenler şimdi İnönü'yü “Değişmez Başkanlığa” seçmekte birbirleriyle yarış ediyorlardı. İnönü de parti yapısının en üst katında yeri ne kadar sağlam olursa Devlet Başkanlığı görevini de her halde o kadar başarı ile yürüteceğini düşünüyordu. Tüzük değişikliğine itiraz eden bir kişi çıkmadı. İtiraz etmek şöyle dursun, dünya şartları değişip de İsmet İnönü “Milli Şeflik” ve “Değişmez Başkanlık” payelerini silkip, kendisi üzerinden attığı güne değin biz onu avuçlarımız patlayasıya alkışladık”⁴⁵³.

Türkiye’de Değişmez Genel Başkanlık, tek partili yönetimin sona erdiği ve çok partili rejime geçildiği sırada kaldırılmıştır. 10 Mayıs 1946’da toplanan CHP II. Olağanüstü Büyük Kurultayında İnönü tarafından “Değişmez Genel Başkanlık” sıfatının kaldırılması istenmiş, kurultay da ittifakla bu isteği kabul etmiştir. Bunu kendi isteği ile yapması, otoritenin onun için amaç değil ancak ulusal hedeflere ulaşmak için bir araç olduğunun kanıtıdır⁴⁵⁴. İnönü 1972 yılına kadar CHP genel başkanlığını sürdürmüştü; yapılan büyük kurultaylarda İnönü'nün karşısına hiç kimse rakip olarak çıkmamıştır⁴⁵⁵. Hıfzı Veldet'in dediği gibi “O hep Değişmez Genel Başkan” olmuştur⁴⁵⁶.

İnönü, CHP'nin Değişmez Başkanı unvanını bırakırken değişikliği: “Her büyük seçimden önce Kurultay, partimizi seçime götürecek olan başkanı tayin edecektir. Halk idaresinde, herkesin serbest oyların tesirinde bulunmasını, bir örnek olarak, geleceğe devretmekten zevk alacağım”⁴⁵⁷ şeklinde açıklamıştır.

1930’lu yıllar, Avrupa’da faşist niteliklere sahip düzenlerin yükseldiği yıllardır. Bu rejimler yapıları gereği saldırgan bir politika izlemişlerdir. 5 Ekim 1935’te

⁴⁵³ Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, İstanbul, 1965, s.16-17

⁴⁵⁴ Metin Heper, **İsmet İnönü**, İstanbul, 1999, s.164

⁴⁵⁵ Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)**, İstanbul, 1998, s. 41

⁴⁵⁶ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türkiye’de Üç Devir**, C.2, İstanbul 1972-73, s.61

⁴⁵⁷ Heper, **a.g.e.**, s.165

İtalya, Habeşistan'a saldırmış, Milletler Cemiyeti de İtalya'yı saldırgan bir devlet olarak ilan etmiştir. Hitler önderliğindeki Nazi Almanya'sı da Versay Antlaşması'nın hükümlerini ortadan kaldırmaya girişmiştir. Hitler, tek ulus-tek devlet politikası ile yayılcı bir siyaset izlemeye başlamıştır.

Bu yıllarda Türkiye, Almanya'nın yayılcı politikasından çok İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yönelik yayılcı siyasetini tehlikeli olarak görmektedir. İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki yayılcı tutumuna karşın, Türkiye, İngiltere, Yugoslavya ve Yunanistan arasında karşılıklı bir güvenlik antlaşması ortaya çıkmış, buna Akdeniz İttifakı adı verilmiştir. Savaş öncesi ve sonrasında karşılıklı ittifaklar kurulmuştur. Alman orduları 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya sınırını geçerek II. Dünya Savaşını başlatmıştır. İngiltere ve Fransa da Polonya ile yapılan güvenlik anlaşması nedeniyle 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmişlerdir.

Türkiye barışa yönelik bazı ittifaklar kurmuş ancak yine de savaşa hazırlıksız yakalanmıştır⁴⁵⁸. 19 Ekim 1939'da Türkiye, Fransa ve İngiltere ile bir ittifak antlaşması imzalanmış; antlaşmaya göre Akdeniz'de savaş çıkarsa, üç devlet birbirlerine yardım etmeye söz vermiştir⁴⁵⁹. Beş yıllık sanayi planı bitmiş, ama sanayileşmede istenilen düzeye gelinememiştir. Demiryolu ulaşımında belli bir seviyeye ulaşılmış, ancak karayolu gelişmemiştir. Tüketim ve yatırım malları açısından dışa bağımlılık devam etmektedir. Savaşın başlaması ile birlikte ithalat kesilmiş, iç piyasalarda mal darlıkları görülmüş; savaşın doğal sonuçları, beklenenden daha kısa sürede ülkeyi etkilemeye başlamıştır⁴⁶⁰.

Türkiye, 1941 yılının Mayıs ayında savaş tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Buna, Fransa'nın silah bırakması, Alman ordularının Bulgaristan ve Yunanistan'a inmesi neden olmuştur. Türkiye ve İngiltere arasındaki ittifak nedeniyle İngiltere, Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmesini istemiştir. Irak'ta meydana gelen Nazi yanlısı Hükümet denemesi, Suriye'de de aynı doğrultuda eğilimlerin ortaya çıkması Türkiye'nin güvenlik sorununu arttırmıştır. Almanların, Ege adalarına yer-

---

⁴⁵⁸ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara, 2004, s.404

⁴⁵⁹ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Ankara, 2001, s.215

⁴⁶⁰ Çavdar, a.g.e., s.404

leşmesi, Girit'i alarak Doğu Akdeniz'e uzanması gibi sebeplerle Anadolu üç taraftan sarılmıştır. Savaş tehdidi karşısında, Trakya ve İstanbul'da işi gücü olmayan (dul, emekli, yaşlı ve çocuklar) kişilerin, buralardan ayrılmasına karar verilmiştir⁴⁶¹. Okullar erken tatil edilmiş, büyük şehirlerde toprak sığınaklar yapılmıştır. Ancak yoğun hava saldırılarına karşı, pasif savunma hazırlıkları tam yapılamamıştır. Kentler ve kasabalarda karartma uygulanmıştır. Savaş beklentisi insanlarda panik havası yaratırken; Trakya'da kentler boşaltılmış, insanlar gayrimenkullerini, eşyalarını satma telaşına düşmüşlerdir⁴⁶². Bir yandan savaş hazırlıkları sürmüş, diğer yandan Almanya ile temaslar devam etmiştir. 18 Haziran 1941 tarihinde Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır⁴⁶³.

Türkiye, İngiltere ile ittifak kurmasına rağmen II. Dünya Savaşı boyunca olayları dikkatle izlemiş ve tarafsızlığını korumuştur. Siyasi parti çevreleri ise savaşın durumuna göre tutumlarını değiştirmişlerdir. Almanya, 1943 yılının başlarına kadar Türkiye'nin tarafsızlığından yararlanmışır⁴⁶⁴. Kazablanka Konferansında Roosevelt ve Churchill arasında yapılan görüşme sonucunda; Türkiye'nin savaşa katılmasıyla Balkanlarda yeni bir cephe açılması kararlaştırılmıştır. Churchill durumu Türk yetkililerine açıklamak üzere 1943 yılının ocak ayı sonunda Türkiye'ye gelmiş ve Adana'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile görüşerek Türkiye'nin en geç yıl sonuna kadar savaşa katılmasını istemiştir. Burada iki askeri karar alınmış, Türkiye'nin askeri gereksinmelerinin karşılanması talep edilmiştir. Adana görüşmesinden sonra İngiltere'nin, Türkiye'yi Müttefikler yanında savaşa katılmasını sağlamak için girişimleri devam etmiş ve Mihver devletlerinin cephelerdeki yenilgileri üzerine bu baskı giderek arttırılmıştır. 1943 yılında Ankara'daki İngiliz büyükelçisinin verdiği bir demeçte; savaş sonrası kurulacak düzende Türkiye'nin yalnız kalabileceği, dolayısıyla bir seçim yapması gerektiği tehdidinde bulunulmuştur⁴⁶⁵.

---

⁴⁶¹ Çavdar, **a.g.e.**, s.409

⁴⁶² Çavdar, **a.g.e.**, s.409

⁴⁶³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.375

⁴⁶⁴ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, 1995, s.147

⁴⁶⁵ Ekinci, **a.g.m.**, s.711

Bu arada Almanya ile ticari ilişkiler sürdürülmüş; başta krom olmak üzere birçok mal Almanya'ya satılmıştır. Bazı Alman gemilerinin Boğazlardan geçerek Ege denizine inmeleri ve krom ihracatı müttefik devletlerin tepkilerini çekmiştir. Ayrıca Mareşal Fevzi Çakmak'ın yaş haddinden emekliye ayrılması ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun istifa etmesi bu sıralarda meydana gelen önemli gelişmelerdendir. 1944 yılının ortalarında ABD ve İngiltere, Türkiye'nin savaş sonrası kurulacak düzenden ayrı tutulmaması için Almanya ile olan ilişkisine son vermesini istemişlerdir⁴⁶⁶. Bu arada hükümet, savaşı müttefiklerin kazanacağına inandığından, Almanya ile her türlü ilişkilerin kesilmesinden yana bir tavır almaya başlamıştır. Sonuçta demokrasi ile yönetilen ülkeler savaşı kazanmış, mihver devletler savaşı kaybetmiştir.

Savaşın bittiği 1945 yılına kadar Türkiye, bütün baskılara rağmen savaş dışında kalmayı başarmıştır. Müttefikler savaş sonrasında Milletler Cemiyeti yerine Birleşmiş Milletler adında barışı koruyacak yeni bir örgüt kurmaya karar vermiştir. Bu nedenle San Fransisco'da uluslararası bir konferans düzenlenmiştir. Konferansa katılma şartı Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmektir. Türkiye 23 Şubat 1945'te bu şartı yerine getirmiştir. Ertesi gün yayınlanan gazetelerde; Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettiği Millet Meclisi'nin savaş ilanı kararını oy birliği ile kabul ettiği haberleri yer almıştır⁴⁶⁷. O sıralarda Almanya ile Türkiye arasında filli bir savaş yapma durumu söz konusu değildi. Sonuç olarak, savaş yılları boyunca izlenen siyasetle Türkiye, savaş dışında kalmış; ancak savaşın getirdiği ekonomik bunalımı engelleyememiştir. 1930'lu yıllarda sanayileşme stratejisiyle başlayan kalkınma çabaları durmuş; savaş ekonomisinin getirdiği sorunlar ortaya çıkmıştır. Hükümetin izlediği ekonomi politikasının belirgin özelliği; artan enflasyon, kentsel bölgelerdeki mal kıtlığı ve ürünlere konan narhtı. Bu politikayı güçlendirmek için hükümete geniş olağanüstü yetkiler veren, üç temel yasa kabul edilmiş ve uygulanmıştır. Bunlar; Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunlarıdır. Milli Korunma Kanunu olağanüstü durumlarda hükümete görev

---

⁴⁶⁶ Cavdar, a.g.e., s.414

⁴⁶⁷ Akşam, Tan, Cumhuriyet, 24 Şubat 1945

ve yetkiler vermektedir. 18 Ocak 1940'ta çıkarılan bu kanunun amacı, ekonomi ve fiyatları denetim altına almaktır. Bu şekilde savaş ekonomisi uygulanmaya başlanmıştır. Enflasyon artmış bu da büyük tepkilere neden olmuştur. Mal kıtlığı alabildiğine genişlemiş, ekmek tüketimi sınırlandırılmış ve vesikaya bağlanmıştır.

Savaş nedeniyle hammadde ve yedek parça kıtlığının artması, üretimi olumsuz olarak etkilemeye başlamış, birçok ithalatçı, ihracatçı, komisyoncunun karborsa faaliyetleri aşırı kazanç elde eden bir grubu ortaya çıkarmıştır. Savaş zenginleri daha çok İstanbul'daki gruplar arasında ortaya çıkmıştır.

Savaş koşullarının doğurduğu olağanüstü zenginlikleri vergilendirme yoluna gidilmiş, 11 Kasım 1942'de Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Kanuna göre zenginlerin serveti bir defaya mahsus olmak üzere ağır biçimde vergilendirilecektir. Komisyonların belirlediği vergiyi bir ay içinde ödemeyenler önce toplama merkezlerine sonra da çalıştırılmak üzere Erzurum Aşkale'ye sevk edileceklerdir. Verginin uygulanması çeşitli tepkilere neden olmuş, 1944 yılı başlarında bu uygulamadan vazgeçilmiştir⁴⁶⁸. Ahmet Emin hatıralarında Varlık Vergisi'nin, "*Nazi usullerini taklit yoluyla azınlıkları ezmek, siyasi düşmanlara meydan okumak ve siyasi dostları korumak maksadıyla meydana getirilmiştir*" demektedir⁴⁶⁹. Varlık Vergisi toplumsal yaşamda olumsuz izler bırakmış, dış siyasi ilişkilerde de önemli sonuçlar doğurmuştur.

Tarım kesimini vergilendirmek için Haziran 1943'te Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Çiftçiler yetiştirdikleri ürününün %10'unu ya aynî ya da nakdî ödeyeceklerdir. Bu vergi de 1946 yılında uygulamadan kaldırılmıştır.

Savaş döneminin önemli uygulamalarından biri de Köy Enstitülerinin kurulmasıdır. 17 Nisan 1940 tarihinde kabul edilen Köy Enstitüleri Kanunu ile Tarım Bakanlığı'nın saptadığı 11 değişik yörede Köy Enstitüleri açılmış, Atatürk Devrimine inanmış birçok genç bu enstitülerde yetiştirilmiştir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi ve ekonomik liberalleşme eğilimini teşvik eden başka etmenler de vardır. Almanya, İtalya ve Japonya'daki totaliter rejimlerin

---

⁴⁶⁸ Akşin, a.g.e., s.218-219

⁴⁶⁹ Yalman, a.g.e., C.III, s.374

yenilgisi ve Batı demokrasilerinin zaferi, Türkiye'yi etkilemiştir. Savaş sonrasında Stalin'in düşmanlığı, Türkiye'yi Batılı güçlere yaklaştırmıştır. Türkiye'de yapılan tartışmalar, değişen dünya düzenine hızla ayak uydurulması yönünde gelişmiştir. Türk siyasi sistemi, değişen koşullara ayak uydurabilmek için değişmiştir⁴⁷⁰.

II. Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye hala kapalı bir toplumdur. Cumhuriyet Halk Partisi muhalefetsiz iktidardaydı. Partiyle hükümet arasında bir ayrım söz konusu değildi⁴⁷¹. Savaş biter bitmez yeni bir siyasi denge kurma ihtiyacı ortaya çıkmış; uygulanan müdahaleci politikanın siyasi sonucu olarak da cumhuriyetin kurulmasından beri istikrar sağlayan siyasi ittifak parçalanmıştır⁴⁷².

(1) II. Dünya Savaşı Yıllarında Sıkıyönetim Uygulamaları:

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve giderek yayılması üzerine, Türkiye ciddi önlemler alma yoluna gitmiştir. Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve İzmit gibi savaş bölgesine daha yakın illerde sıkıyönetim ilan edilmiş bu durum; *“Umumi siyasi vaziyetin gösterdiği lüzum ve icapları mütalaa eden İcra Vekilleri Heyeti, Teşkilatı Esasiye Kanununun 86. maddesi hükmüne tevfikan, İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetleri hudutları içinde, 23 Teşrinisani 1940 tarihinden itibaren bir ay müddetle Örfi İdare ilan olunmasına dair İcra Vekilleri Heyetin-ce ittihaz olunan karar tasvip edilmiştir. 25.11.1940”*⁴⁷³ şeklinde açıklanmıştır. Sıkıyönetim ilanını takip eden günlerde, Şemsettin Günaltay Başkanlığında toplanan TBMM, Başbakanlık tezkeresini, Anayasanın 86. maddesine dayanarak onaylamıştır⁴⁷⁴. Örfi İdare'nin 22 Mayıs 1940 tarihinde TBMM'de kabul edilen 3832 sayılı

⁴⁷⁰ Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, İstanbul, 1995, s.85-173

⁴⁷¹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul, 1996, s.15

⁴⁷² Ahmad, **a.g.e.**, s.23

⁴⁷³ **T.C. Resmi Gazete**, Karar Nu:1196, Sayı:4672, 28 Teşrinisani 1940; **BCA**, Fon Kodu:030.13.01.02; Yer No:93.107.5; **Ulus**, 23 II. Teşrin 1940; **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1940

⁴⁷⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:6, C.XIV, İçtima:2, s.52; **T.C. Resmi Gazete**, Karar Nu:1196, Sayı:4672, 28 Teşrinisani 1940, s.100; Sıkıyönetimin Meclis'te onaylanması 26 II. Teşrin 1940'ta; **Ulus** ve **Cumhuriyet** başta olmak üzere basında şu şekilde duyurulmuştur: *“Millet Meclisi Örfi İdarenin Kararını Tasdik Etti*

B. M. Meclisi bugün Şemsettin Günaltay'ın başkanlığında toplanmıştır. Celsenin açılmasına müteakib umumi siyasi vaziyetin gösterdiği lüzum ve icaplar neticesi olarak İcra Vekilleri İstanbul, Edirne,

kanun hükümlerine göre uygulanacağı bildirilmiştir⁴⁷⁵. Örfi İdarenin ilan edildiği kentler, sınıra yakın ve savaş çıkma ihtimalinin yüksek olduğu kentlerdir.

II. Dünya Savaşı ve sonrasında Türkiye'den başka ülkelerde de sıkıyönetim ilan edilmiştir. Örneğin, 1943 yılında İtalya'da, 1944 yılında Fransa, Filistin ve Yugoslavya'da, 1946 yılında da Azerbaycan ve İran'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında Yunanistan'da da ilan edilen sıkıyönetim, 1945'te kaldırılmıştır. Burada dikkati çeken husus, bu ülkelerde sıkıyönetimin, daha çok savaşın sonlarına doğru ve savaş sonrasında ilan edilmiş olmasıdır⁴⁷⁶.

Örfi İdare Kararnamesi'nin yayınlanmasına kadar, genel olarak sosyal yaşantıda bir değişiklik olmayacağı, Örfi İdare Komutanı'nın İstanbul'a gelip, gerekli temaslarda bulunduktan ve bildirisini yayınladıktan sonra fevkalade yönetim uygulanacaktır. Örfi idare kararı yürürlüğe girdiğinden, bütün siyasi suçlarla birlikte, Örfi İdare Kanunu'nun işaret ettiği suçlar, Askeri Mahkemelerde görülecektir⁴⁷⁷.

Örfi İdare ilanının "ihtiyati bir tedbir olduğu" ve alınacak tedbirler hakkındaki haberler basına: *"Bu karar Ankara'da yerinde bir karar olarak karşılandı. Bugünkü dünya hadiselerinin aldığı son şekil üzerine hükümetin bazı mntikalarda 1 ay müddetle örfi idare ilan etmesi burada çok yerinde bir karar olarak karşılanmıştır. Ankara siyasi mehafilinde söylendiğine göre Türkiye, kendisini hiçbir suretle bir tehlike karşısında hissetmemektedir. Işıkların söndürülmesi ve karartılması etrafında verilen kararlar, bir ay müddetle ilan edilen mevzi örfi idare tedbiri ve bunun gibi ilanına intizar edilen bazı idari ve iktisadi ihtiyati tedbirler, top yekün milli müdafaa hazırlıklarından başka bir şey değildir. Türkiye bütün imkanları kullanarak harp dışı kalmaya çalışmaktadır. Kendisine ve emniyet sahasına doğrudan doğruya bir tecavüz vaki olmadıkça bu kararından dönmeyecektir. Fakat hadiselerin yarın*

Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetleri hudutları içinde bir ay müddetle örfi idare ilan edilmiş olduğunu bildiren Başvekâlet tezkeresinde yazılı olan vilayetlerde bir ay müddetle örfi idare ilan edildiğine dair tezkerayı teşkilatı esasiye kanununun 86. maddesine tevfiikan yüksek heyetin tasvibine arz eylediğini bildirmiştir. Meclis tezkerayı ittifakla tasvip eylemiştir."

⁴⁷⁵ **Akşam**, 23 Teşrinisani 1940; 22.5.1940'ta kabul edilen Örfi İdare Kanunu için; **Düster**, 3. T, C.XXI, Ankara, 1940, s.859-863

⁴⁷⁶ Üskül, **a.g.e.**, s.115

⁴⁷⁷ **Tan**, 24 Sontesrin 1940

ne şekil alacağını bugünden kestirmek imkansızdır. Balkanlara kadar intikal eden harbin yarın ne gibi ihtilatlar vücuda getireceğinin kimse bilemez. Bugün birkaç vilayetimizde ilan olunan örfi idare memleket ve milletin rahat ve huzur içinde çalışabilmesinin temin edecek kararın kendisidir” şeklinde yansımıştır⁴⁷⁸.

1940’ın Kasım ayında altı ilde sıkıyönetim ilan edilmesi, sansür, kısıtlama ve yasaklar açısından dikkat çekicidir. Özellikle 22 Mayıs 1940’ta kabul edilen Örfi İdare Kanunu’na göre sıkıyönetim uygulanan illerde basın konusunda sıkıyönetim komutanlarının yetkili kılınması, basın üzerinde yönetimin, var olan denetim ve güdümünü göstermektedir⁴⁷⁹. Ayrıca kanunda, “*kitap, gazete vesair matbuaların tap ve neşrini veya hariçten ithalini men etmek ve matbaaları kapamak ve matbuat ve telgraf ve mektup üzerine sansür koymak*” sıkıyönetim komutanlarının yetkisindedir. “Ulus” gazetesi Ankara’da yayınlanmaktadır. Onun dışındaki diğer bütün büyük gazeteler İstanbul’da çıkmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca İstanbul gazeteleri üzerinde sıkıyönetim idaresinin uyguladığı baskı ve sansür daha rahat anlaşılmalıdır⁴⁸⁰.

II. Dünya Savaşı yılları boyunca gazeteler, Matbuat Umum Müdürlüğü’nün, hükümetlerin ve partinin verdiği emir ve direktiflerle yönetilmiştir. Basının üzerinde gazete kapatma cezası verilmiştir. Bunun üzerine gazete ve gazeteciler aleyhine dava açılmış, sıkıyönetim bölgesi dışına çıkartılmış, yazı yazmaktan men edilmiş, gazete ve kitaplar toplattırılmıştır. 1939-1945 yılları arasında gazetelere yönelik olarak verilen toplam kapatma cezalarının sayısı kırk dördtür. Hükümet ya da sıkıyönetim tarafından kapatılan gazetelerin başında Vatan, Tan, Tasvir-i Efkar ve Cumhuriyet gelmektedir⁴⁸¹. Basınla ilgili sansür kararları, gazetelere Vilayet, Emniyet Müdürlüğü, Matbuat Umum Müdürlüğü, Savcılık ve Sıkıyönetim İdarelerince direktifler veya tebliğler biçiminde bildirilmiştir. Çok sık olmamakla beraber, direktifler telefon ya da telgraflarla da bildirilmiştir. Bu direktifler her alanda basına gönderilmiş-

---

⁴⁷⁸ Tan, 23 Senteşrin 1940

⁴⁷⁹ Ercan Haytoğlu, “İnönü Döneminde Türkiye’de Siyasal Yaşam (1938-1950)”, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Editörler: Süleyman İnan-Ercen Haytoğlu, Ankara, 2006, s.82

⁴⁸⁰ Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi**, İstanbul, 1998, s.213

⁴⁸¹ Akandere, **a.g.e.**, s.215

tir. Örneğin, Milli Şef'in seyahati, gazetede yer alacak resimleri, iç politikadan dış politikaya, ekonomik sorunlardan sosyal sorunlara, meteoroloji haberlerinden zam haberlerine varıncaya kadar her alanda yasaklama ve kısıtlama önlemleri direktiflerde yer almıştır⁴⁸².

Örfi idarenin günlük hayata etkisini, alınan tedbirlerin halka açıklanması için basına verilen bildirimlerden daha iyi anlayabiliriz. Örneğin, şehirde asayiş bozacakların, sarhoşların ve şantajcılarının Askeri Mahkemeye sevk edileceği bildirilmiştir. Alınacak önlemleri ve yapılacak uygulamaları o günleri anlatan bir gazete haberinden takip edecek olursak; *“Görülen lüzum üzerine polis salahiyetlerinin bir kısmı örfi idareye geçmiştir. Bu salahiyetler “polis vazife ve salahiyetleri kanunu”nun 6, 13, 14, 18, 21nci maddeleriyle 8 inci maddesinin D ve 9 uncu maddesinin F fıkralarını ihtiva etmektedir. Bu maddelerin tayin ettiği fiillere Örfi İdare Komutanlığınca müdahale edilecektir. Hariçten gelen filmlerin gösterilmesi ve dahilde yapılan filmlerin çekilmesi Örfi İdare Komutanlığının iznine tabiidir.*

Halkın rahatını bozanlar, rezalet yapacak kadar sarhoş olanlar, gece yarısından sonra gürültü yapanlar, fevkalade hallerde devletin emniyet ve salahiyetini ve içtimai nizamı tehdit ve ihlal edenler veya böyle bir harekette bulunabilmesi şüpheli olanlar bir nesir vasıtası için matbuat kanununa göre vesikası olmadığı halde abone toplayan ve yayanlar, şantaj yapanlar Örfi İdare Komutanlığınca yakalanıp, Askeri Mahkemeye teslim edilecektir.

Bundan başka ahlak ve terbiyeye uygun olmayan şarkılar ve amme emniyetini bozucu hitabeleri muhtevi plaklar ve izinsiz gösterilen film ve resimler Örfi İdare Komutanlığınca alınan sahipleri mahkemeye tevdi edileceklerdir.”⁴⁸³

Örfi İdare'nin İstanbul ve diğer bölgelerde ilan edilmesi, ihtiyati tedbirden kaynaklanmış, bu tür bir yönetim nedeniyle alınacak önlemlerin, vatandaşların günlük hayatlarını değiştirmeyeceği ve bu konuya özen gösterildiği ifade edilmiştir. Örfi İdare'den casusların, beşinci kol taslakları veya halk arasında zehirli fikirler yayanla-

---

⁴⁸² Akandere, a.g.e., s.219

⁴⁸³ T.C. Resmi Gazete, Karamame Nu:14780, S: 4677, 4 Kanunuevvel 1940 ; Vakit, 6 I.Kanun 1940; Akşam, 5 Kanunuevvel 1940

rın korkması gerektiği, Örfi İdare'nin şehrin asayişini bozanlara karşı sert tedbirler alacağı duyurulmuştur⁴⁸⁴.

Türkiye'de olağanüstü bir yönetimin uygulanmasının İngilizler tarafından nasıl karşılandığı, İngilizlerin Örfi İdareye bakışlarını: *“Ankara'dan gelen ve Türkiye'nin boğazlar muntikasında örfi idare ilan ettiğini bildiren haberler, Türkiye'nin Balkanlardaki vaziyeti ciddi telakki ettiğinin ve gafil avlanmamaya azmetmiş olduğunun yeni bir delilidir. Harbin başında Alman muvaffakiyetlerinin yarısı Almanya'ya komşu devletlerin Almanya'ca bir tahrik suretinde telakki edileceği korkusu ile ihtiyat tedbirleri almamış olmalarından ileri gelmiştir. Türkiye, Almanya'nın ne düşüneceğini katiyen nazarı itibara almaksızın, istediği ve lüzumu gördüğü tedbirleri ittihaz etmekle tam istiklalini göstermiştir. Bu yalnız kıyasatli bir siyaset değil, aynı zamanda mihverin üzerinde tesir yapacak bir harekettir. Yunanlıların muvaffakiyetleri, Almanya'nın Balkanlarda alelacele her hangi bir hareketine karşı Türk tedbirlerine yardım edecektir.”* şeklinde yayınlanan bu haberden daha iyi anlıyoruz⁴⁸⁵.

28 Kasım 1940 tarihli resmi gazetede yayınlanarak uygulanmaya konan Örfi İdare yönetimi, 25 Mayıs 1940'ta yürürlüğe giren 'Örfi İdare Kanunu'nun' üçüncü maddesi ile sıkıyönetim komutanlarına, tüm “matbuaların” yayını engellemenin, matbaaları kapatma, basına sansür koyma yetkisini vermiştir⁴⁸⁶. Savaş yılları boyunca Örfi İdare Komutanları, kendilerine verilen bu yetkiyi sık sık kullanmış ve yayınları durdurmuşlardır. Haberleşmede önceliğin Örfi İdare bölgelerine verilmesi, resmi ve hususi yerlere çekilecek telgrafların, diğer telgraflara tercih edilmesi, PTT Genel Müdürlüğü'ne gönderilen bir genelgeyle bu konuya hassasiyet gösterilmesi istenmiştir⁴⁸⁷.

Ayrıca kolluk kuvvetlerinin bütün yetkileri de Örfi İdare Komutanlığına geçmiştir. Örfi İdare'nin ilan edilmesi ile alınması düşünülen önlemler şunlardır: *“Örfi İdare altına alınan muntikalarda, komutanlık lüzum gördüğü takdirde, meskenleri ve*

---

⁴⁸⁴ **Vakit**, 28 II. Teşrin 1940

⁴⁸⁵ **Tan**, 24 Son teşrin 1940; **Cumhuriyet**, 24 İkinci teşrin 1940

⁴⁸⁶ **T.C. Resmi Gazete**, Kanun Nu:3832, Sayı: 4518, s.13857-13858, 22 Mayıs 1940'ta kabul edilen Örfi İdare Kanunu'dur.

⁴⁸⁷ **Vatan**, 26 İkinciteşrin 1940

her türlü cemiyet, klüp gibi teşekküllere ait binaları ve bunların müştemilatını ve iş mahalleri ile sair kapalı yerleri, mektup, telgraf vesair mersuleleri şahısların üzerini gece ve gündüz aramak haklarına haizdir.

Radyo, telefon ve telsiz gibi bütün muharebe vasıtalarını kontrol ve icabında tatil ve menetmek salahiyetine maliktir.

Örfi İdare Komutanlığı, lüzum görürse, gazete, kitap vesair matbuaların tab ve neşrini veya hariçten ithalini menedebilir ve matbaaları kapatabilir, matbuat ve telgraf ve mektup üzerine sansür koyabilir.

Geceleri dolaşmayı takyid edebilir.

Bütün bu hususların, icap ed en derecelerine göre yarın şehrimize gelmesi beklenen umum komutanın neşredeceği beyannamede taayyün edeceği tabiidir.” Haberde, halkın Örfi İdare kararını soğukkanlılık ve vakur bir şekilde karşıladığını, telaş içinde olmadığını, hükümetin böyle bir tedbiri gerektiği için aldığına inanıldığı belirtilmiştir⁴⁸⁸.

İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerini kapsayan Sıkıyönetim Komutanlığına, Jandarma Genel Komutanı Korg. Ali Rıza Artunkal getirilmiştir⁴⁸⁹. Hilmi Uran hatıralarında o yıllardan “...İlk örfi idare kumandanı general Ali Rıza Artunkal idi. Bu idare harp devam ettiği müddetçe yaşamış ve her altı ayda bir yenilenmişti...”⁴⁹⁰ bu biçimde söz etmektedir. 25 Kasım’da ekspresle İstanbul’a gelen Korg. Ali Rıza Artunkal’ı Haydarpaşa istasyonunda vali ve belediye başkanı olan doktor Lütfi Kırdar karşılamıştır⁴⁹¹.

Korg. Ali Rıza Artunkal⁴⁹², Karargahını İstanbul’da kurmuş ve yayımladığı ilk bildiriye, vatandaşlardan, görevini yaparken kendisine yardımcı olmalarını iste-

⁴⁸⁸ **Vakit**, 24 II. Teşrin 1940

⁴⁸⁹ **Ulus**, 23 Kasım 1940, **Vakit**, 23 II. Teşrin 1940, **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1940; “İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetleri dâhilinde ilan edilen örfi idare komutanlığına Jandarma Umum Komutanlığı uhdesinde kalmak üzere Korg. Ali Rıza Artunkal tayin edilmiştir. Örfi İdare bir ay tatbik edilecektir” **Tan**, 23 Son Teşrin 1940

⁴⁹⁰ Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara, 1959, s.361

⁴⁹¹ **Akşam**, 25 Teşrinisani 1940

⁴⁹² Örfi İdare Kumandanı Ali Rıza Artunkal Filibe’de doğmuş tahsilini Almanya’da yapmıştır. İki sene önce Manisa firka kumandanlığına tayin edilmiştir. Bu görevinin ardından Çanakkale müstahkem mevki kumandanı, sonra da kolordu kumandanı olmuştur. Korg.liğe terfi ettikten sonra Jandarma Genel Kumandanı olmuştur. **Vakit**, 24 II. Teşrin 1940; **Cumhuriyet**, 25 Kasım 1940

miştir.

Artunkal'ın bildirisi⁴⁹³:

“İdare-i Örfiye komutanı Korg. Ali Rıza Artunkal, aşağıdaki beyannameyi neşretmişlerdir: İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale, Kocaeli, vilayetleri muhterem halkına; Sayın vatandaşlarım, Hükümetin gördüğü lüzum üzerine vilayetlerimiz dâhilinde ilan edilmiş olan Örfî İdare komutanlığına tayin olundum ve karargâhım olan İstanbul'a gelerek işe başladım. Kanundaki vazife ve salahiyetlerim malumunuzdur. Vazifelerimi yaparken bu muntkalarındaki vatandaşlarımın bana her türlü yardımı yapacaklarından eminim. Salahiyetlerimi ve göreceğim icaplara ve lüzumlara göre kullanacağım. Hepinizi saygı sevgi ile selamlarım. İdare-i Örfiye Komutanı Korg. Ali Rıza Artunkal”

Hikmet Münir, Vakit gazetesindeki köşe yazısında Örfî İdare ilanı hakkındaki düşüncelerini: *“Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun verdiği salahiyetle hükümetimizin altı vilayette Örfî İdare ilan etmesi, hepimizce sükunet ve takdirle karşılandı.*

Müttehit Türk milletinin emniyet ve muhafazası ile alakadar her tedbir, halk ile otorite arasında daima böyle bir ideal bir işbirliği numunesi olarak tezahür edecektir.

Biz bu Örfî İdareye, seve seve mütavaat etmekteyiz. Bu arada, bağlı bulunaçığımız takyidat, bazı itiyatlarımızı feda etmeği icap etse bile, bu fedakarlık memleketin menfaatini istihdaf ettiğinden hiç ağır gelmeyecektir.

Metanetimizin en sağlam kaynağı, her türlü itimada layık olan hükümetimizdir. Hükümetin gösterdiği lüzum üzerine tabi olacağımız her nevi disiplinin ona yardım demek olduğunu biliyoruz.

Kendisinden emin olan Türkiye, zerre kadar şaşmak istemediği doğru ve kararlı yolunda bu kararın istikamet ve şerefi uğruna en büyük meşakkatlere katlanmağa hazır bulunuyor” sözleriyle dile getirmiştir⁴⁹⁴.

Örfî İdare Kumandanı, vali Lütfi Kırdar ile yardımcıları, Emniyet Müdürü

⁴⁹³ Korg.; vazifelerin ifasında vatandaşlardan her türlü yardım beklediğini bildirmiştir. **Ulus**, 26 Kasım 1940; **Vakit**, 26 II. Teşrin 1940; **Akşam**, 26 Teşrinisani 1940; **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1940; **Tan**, 26 Son teşrin 1940

⁴⁹⁴ Hikmet Münir, **Vatan**, 24 II. Teşrin 1940

Muzaffer Akalın ve şube müdürleri, vilayet Jandarma Kumandanı ile görüşerek vilayette bir toplantı yapmış, şehrin asayiş hakkında bilgi almıştır⁴⁹⁵. Örfi İdare yönetiminin genel karargahı olarak İstanbul seçilmiş, Örfi İdare Komutanı Korg. Ali Rıza Artunkal da bu yönde çalışmalarını sürdürmüştür⁴⁹⁶. Tophane’de eski Boğazlar Komisyonu’nun bulunduğu Tophane Kasrı, Örfi İdare Komutanlığına ayrılmıştır. Bina’nın düzenlenmesi işlemlerinin kısa sürede bitirilip, Korg. Ali Rıza Artunkal’ın burada çalışacağı belirtilmiştir⁴⁹⁷. Ayrıca Merkez Komutanlığı karşısında yer alan Alay Köşkü’nün de karargah olarak kullanılabilceği, köşkün Ulaştırma Bakanlığı’na bağlı olması nedeniyle Bakanlıkla görüşüldükten sonra sonucun bildirileceği yapılan açıklamalar arasında yer almıştır⁴⁹⁸.

28 Kasım’da Korg. Ali Rıza Artunkal, vilayete gelmiş, vali yardımcılarını ile görüşmüştür. Korg., İstanbul Jandarma Komutanı’nı makamında ziyaret ettikten sonra Adliye’ye gitmiş, Müddeiumumi Hikmet Onat ile görüşmüştür. Korg. burada bazı hakim ve savcı yardımcılarını ile de tanıştırmıştır. Örfi İdare Kumandanı, Fatih’teki İtfaiye merkezine giderek müdürle görüşmüştür. İstanbul’da oluşturulacak Askeri Mahkeme’nin iki üyesinin şehre geldiği verilen haberler arasındadır. Savaş nedeniyle şehirde karartma uygulanmaya başlanmış; Adliye dairesinin maskelenmesi işi bitmiş, koridorlardaki ve merdivenlerdeki pencerelerin camları maviye boyanmıştır. Asliye Birinci Ceza Mahkemesi ile İkinci Sulh Ceza Mahkemesi salonlarının pencerelerine siyah perdeler takılmış, cürmümeşhut nöbetçisi olarak görev yapacak mahkemelerin de bu salonlarda çalışacağı bildirilmiştir⁴⁹⁹.

Örfi İdare komutanı Korg. Ali Rıza Artunkal, Yıldız’a giderek, Harp Akademisini ziyaret etmiş, Akademi Kumandanı Korg. Ali Fuat tarafından karşılanmıştır⁵⁰⁰. Sakarya motoru, Örfi İdare Komutanı’nın emrine verilmiştir⁵⁰¹. Örfi İdare Komutanı görevde bulunduğu süre içinde çeşitli ziyaretlerde bulunmuş, açılış, tören

---

⁴⁹⁵ **Vakit**, 26 II. Teşrin 1940; **Tan**, 27 Son Teşrin 1940

⁴⁹⁶ **Vakit**, 29 II. Teşrin 1940

⁴⁹⁷ **Vakit**, 28 II. Teşrin 1940

⁴⁹⁸ **Vatan**, 29 İkinciteşrin 1940

⁴⁹⁹ **Vakit**, 29 II. Teşrin 1940

⁵⁰⁰ **Tan**, 1 İlkkanun 1940

⁵⁰¹ **Vatan**, Birinci kanun 1940

gibi değişik toplantılara katılmıştır. Örneğin, Nuri Demirağ'ın Yeşilköy'deki "Gök Okulu"nun açılış töreninde bulunmuştur⁵⁰². Preveze Zaferi'nin 403. yıldönümü Barbaros Hayrettin Paşa'nın Beşiktaş'taki türbesi önünde yapılmış, törene Korg. Ali Rıza Artunkal, vali ve belediye başkanı Dr. Lütfi Kırdar ve mülki erkan katılmıştır⁵⁰³.

Örfi İdare Komutanlığı emrinde çalışacak mahkemelerin, Milli Savunma Bakanlığı'nca belirlenerek çalışmaya başlaması için hazırlıklar hızlandırılmıştır. Örfi İdare Komutanı, emrinde çalışacak Askeri Mahkemelerin İstanbul, Çorlu ve Çanakkale'de kurulmasını istemiştir⁵⁰⁴. Mahkeme başkanlığına getirilecek kişi ve diğer üyeler belirlenirken, diğer taraftan da İstanbul'da Örfi İdare Komutanlığı'nın müşavir kadrosu oluşturulmuştur. Buna göre Emniyet Müşavirliğine, Trakya Emniyet Müşaviri ve Eski İstanbul Polis İkinci Şube Müdürü Faik Bey tayin edilmiştir. İstanbul Emniyet Müdürü Muzaffer Akalın'dır⁵⁰⁵. İstanbul'da oluşturulacak Askeri Mahkeme Başkanlığına, İstanbul Merkez Komutanlığı yardımcısı Topçu Yarbayı Reşit, Merkez Komutan yardımcılığına da Topçu Okulu öğretmenlerinden Yarbay Cevdet atanmıştır⁵⁰⁶.

Askeri Mahkemeye verilecek olan dosyalar, Emniyet Müdürlüğünce hazırlanmaktadır. Emniyet Müdürlüğü, devletin emniyetini sarsacak nitelikte suç işleyenlere ait tahkikat dosyalarını askeri mahkemeye vermek üzere hazırlamıştır. Bunlar casusluk ve devletin emniyetini sarsacak suçlara aittir. Askeri Mahkemelerin ihtikâr suçlarını inceleyip-incelemeceği hakkında bilgi edinilmemiştir. İdare-i Örfiye Kanunu, Askeri Mahkemelerin bakacakları suçları tespit etmiş, komutanlık gerekli görürse mahkemeler bu suçlara da bakacaktır⁵⁰⁷. İncelemeler sonucunda, ihtikâr suçlarının(vurgunculuk), içerikleri gereğince Örfi İdare Kanunu kapsamına girmedi-

---

⁵⁰² **Vatan**, 18 Ağustos 1941

⁵⁰³ **Tan**, 28 Eylül 1941

⁵⁰⁴ **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1940; "Örfi İdare çerçevesi içine girecek suçlar için kurulacak üç askeri mahkeme bugünlerde teşekkül ederek vazifeye başlayacaklardır", **Vatan**, 29 İkinciteşrin 1940

⁵⁰⁵ **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1940

⁵⁰⁶ **Vatan**, Birinci kanun 1940

⁵⁰⁷ **Cumhuriyet**, 29 Kasım 1940

ğinden, adli makamlar tarafından takip edilmesine karar verilmiştir⁵⁰⁸.

Örfi İdare'nin ilanından sonra Askeri Mahkemeler oluşturulacak, mahkemeler çalışmaya başlayıncaya kadar geçecek sürede, işlenen suçların mahkemeleri, yine Adliye Mahkemelerinde yapılacak ve Askeri Mahkemelerin talebi olursa bu suçlara ait dosyalar, Askeri Mahkemeye gönderilecektir⁵⁰⁹.

Örfi İdare bölgesinde bulunan vilayetlerin valileri İstanbul'a gelmiş, Dr. Lütfi Kırdar başkanlığında bir toplantı yapmıştır. Toplantıya; Kocaeli Valisi B. Ziya Tekeli, Kırklareli Valisi B. İhsan Aksoy, Tekirdağ Valisi B. Salim Gündoğan, Edirne Valisi B. Ferit Nomer katılmıştır. Çanakkale Valisi B. Atıf Ulusoglu toplantıya katılmamış; burada Örfi İdare'nin kanunlar çerçevesinde uygulanmasına dair bazı kararlar alınmıştır⁵¹⁰.

23.11.1940'ta altı vilayette bir ay süreyle ilan ve 25.11.1940'ta TBMM tarafından onaylanan Örfi İdare'nin, sona ermesinden itibaren üç ay süreyle uzatılmasına ait Başbakanlık Tezkeresi, Mecliste okunmuş ve kabul edilmiştir⁵¹¹.

Hükümet de bir taraftan tarafsız kalmak için uğraşmış, diğer yandan da sıkı yönetim ilanıyla “karartma geceleri” başlatmış ve basını denetim altına almaya çalışmıştır⁵¹². 11 Mart 1941 tarihinde İstanbul Perapalas otelinde bir bomba patlamıştır. İngiltere'nin Sofya elçisi Rendell'in İstanbul'a gelip, otele girdiğinde patlamanın meydana gelmesi, suikast girişiminde bulunduğu konusunda şüphe bırakmamıştır. Olayda üç kişi ölmüş, on kişi de yaralanmıştır. Perapalas oteline atılan bombanın, Rendell'in şahsına değil, memleketin güvenliğine karşı yapılmış bir suikast olduğu ifade edilmektedir⁵¹³. Bu nedenle yabancılar ve şüpheli kişiler üzerinde kontrolün

---

⁵⁰⁸ Konuyla ilgili olarak Akşam gazetesinde, vurgunculuk suçlarına gerekli görülürse Örfi İdare Mahkemelerinde bakılacağına dair öncelenden bir haber yer almıştır: “İhtikar suçlarının İdare-i Örfiye'ye tevdi hakkında Vilayetçe ittihaz edilmiş bir karar olmadığı gibi alakadar dairelerle cereyan etmiş bir muharebe de yoktur. Mafih İdare-i Örfiye Kanunu şumulüne temas ederse muhtekirler de askeri mahkemeye verilecektir.” **Akşam**, 29 Teşrinisani 1940; **Vatan**, 9 Birinci kanun 1940

⁵⁰⁹ **Tan**, 30 Sontesrin 1940

⁵¹⁰ **Akşam**, 10 Kanunuevvel 1940

⁵¹¹ **T.C. Resmi Gazete**, Karar Nu:1199, Sayı:4693, 23 Kanunuevvel 1940; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: VI, C.XV, İctima:2, s.103; **Vakit**, 21 I.Kanun 1940

⁵¹² Şerafettin Pektaş, **Milli Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi**, İstanbul, 2003, s.30

⁵¹³ Asım Us, **Asım Us'un Hatıra Notları**, İstanbul, 1966, s.464

arttırılması gerektiği ileri sürülmüştür⁵¹⁴. Muhabirler edindikleri bilgileri ve çektikleri fotoğrafları, gazetelerine ulaştırmışlar, gazeteler basıldıktan sonra sıkıyönetim, olayın büyütülmeden ve ölen- yararlananların fotoğrafları basılmadan duyurulmasını istemiştir. 12 Mart'ta olayla ilgili olarak fotoğraf yayınlayan gazeteler kapatılmıştır⁵¹⁵. Sıkıyönetim Komutanlığı, 12 Mart 1941'de Perapalas otelinde meydana gelen patlama haberini, “zabita tahkikatını iskal eder(güçleştirir) mahiyette neşriyatta bulduklarından dolayı” İstanbul'da yayınlanan Yeni Sabah, Hakikat, Halk ve Vatan gazetelerini üçer gün, Son Posta, Vakit, Tasviri Efkar, Tan, Akşam ve Demokrat Politika gazetelerini de ikişer gün süreyle kapatmıştır⁵¹⁶.

Bu dönemde sıkıyönetim savcısı olarak görev yapmış olan Kazım Alöç, dergilerin oluşturulan bir kurul tarafından incelenerek, gizli bir rapor hazırlandığını ve bunu başbakan Saraçoğlu'na verdiğini ifade etmektedir⁵¹⁷. Kurul; Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, CHP İdare Heyeti üyesi Maraş milletvekili Hasan Reşit Tankut, Basın Yayın Genel Müdürü Selim Sarper, Emniyet Genel Müdürü Osman Sabri Adal, Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Müdürü Naki Yücekök, Basın Yayın Genel Müdürlüğü İç Basın Müdürü Server İskit'ten oluşmaktadır. Ayrıca raporda, sol eğilimli dergilerin kapatıldığı ve yazarlarının cezalandırıldığı, sağ eğilimli dergiler için herhangi bir işlem yapılmadığı yer almaktadır⁵¹⁸.

Bu dönemde Yürüyüş, Yurt ve Dünya sol eğilimli; Gök-Börü, Türk Yurdu, Çınaraltı, Millet ve Çığır da sağ eğilimli dergilerdir. Bunlardan sol eğilimli olanlar takip edilmiş ve propagandalar açık bir hale gelince de Örfi İdare Komutanlığı tarafından bu yayınlar kapatılmıştır. Yürüyüş dergisi savaşın yıkımlarını ve yoksulluğu yansıtan kapak resimleri ile bazı yazı ve şiirlerden dolayı 17.-18. sayılarından sonra kapatılmıştır. Sözü edilen dergilerde yazı yazarların bir kısmı, Örfi İdare Komutanlığı tarafından İstanbul dışına çıkarılmış, zararlı yayın yapmaları fiilen yasaklanmıştır. 1943 yılında sürgün edilen başlıca yazarlar, Kerim Sadi, Kemal Sülker, A. Kadir ve

⁵¹⁴ Us, a.g.e., s.463-464

⁵¹⁵ Us, a.g.e., İstanbul, 1966, s.464

⁵¹⁶ Cumhuriyet, 13 Mart 1941; Asım Us hatıralarında Cumhuriyet ile İkdam gazetelerinin kapatıldığından söz etmektedir. Asım Us, a.g.e., s.464

⁵¹⁷ Kazım Alöç, “İfşa Ediyorum”, Yeni Gazete, 17 Nisan 1967

⁵¹⁸ Alöç, a.g.m.,

Arif Dino'dur⁵¹⁹.

Bu dönemde çok sayıda dergi de kapatılmıştır. Biraz önce bazılarını örnek vermiştik. Siyasal konulara değinmeyen edebiyat dergileri de zaman zaman kapatılanlar arasında yer almıştır. Dergileri kapatma yetkisi Sıkıyönetim Komutanlığı ya da hükümete aittir. Ancak Basın Yayın Genel Müdürlüğü ve İçişleri Bakanlığı, yetkinin hükümet adına kullanıldığını belirtmeden ya da gerekçe göstermeden de gazete ve dergi kapatmışlardır.

1941 yılında Yeni Yol dergisi üçüncü sayısında, Yeni Ses dergisi altıncı sayısında Sıkıyönetim kararıyla kapatılmış; Yeni Edebiyat dergisi sıkıyönetim tarafından kapatıldıktan sonra yazarlarının çoğu askeri mahkemede yargılanmıştır⁵²⁰.

Bu dönemde basın, çok güç şartlarda çalışmıştır. Basın üzerindeki sıkı denetimleri ve basına verilen cezaları tablo üzerinde gösterecek olursak⁵²¹;

Gazete veya Derginin Adı	Toplam Kapanma Süresi	Kapatma Sayısı	Kapatma Makam
Cumhuriyet	5 ay 9 gün	5	3 kez hükümet ve 2 kez sıkıyönetim
Tan	2 ay 13 gün (12 Ağustos 1944'ten itibaren süresiz kapatılmıştır)	7	4 kez hükümet ve 3 kez sıkıyönetim
Vatan	7 ay 24 gün (30 Eylül 1944 tarihinden itibaren süresiz olarak kapatılmıştır)	9	5 kez hükümet ve 4 kez sıkıyönetim
Tasviri Efkar	3 ay	8	4 kez hükümet ve

⁵¹⁹ Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, s.141-142

⁵²⁰ Kabacalı, **a.g.e.**, s.147

⁵²¹ Tablo Cemil Koçak'tan alınmış olup, kapatma kararları 1939 –1945 yıllarını kapsamaktadır. Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C.2, İstanbul,1996, s.138-139; Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, İstanbul, 1990, s.143'te; Vatan gazetesinin 7.5 ay 9 gün kapatıldığını; Tasvir-i Efkar'ın da 30.9.1944'ten itibaren süresiz kapatıldığını belirtmektedir.

			4 kez sıkıyönetim
Vakit	12 gün	2	1 kez hükümet ve 1 kez sıkıyönetim
Yeni Sabah	6 gün	3	1 kez hükümet ve 2 kez sıkıyönetim
Akbaba	47 gün	4	1 kez hükümet ve 3 kez sıkıyönetim
Son Posta	11 gün	4	4 kez hükümet
Haber	10 gün	2	2 kez sıkıyönetim

TBMM Şemsettin Günaltay başkanlığında toplanmış, altı vilayette ilan edilmiş ve TBMM kararıyla üç ay uzatılmış örfi idarenin, sona ermesinden itibaren üç ay daha uzatılmasını ilişkin Başbakanlık tezkeresi okunmuş ve müttefikan kabul edilmiştir⁵²². TBMM’de alınan karar, “*İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli Vilayetlerinde 23 Teşrinisani 1940 tarihinde bir ay müddetle ilan ve 1199 sayılı kararla üç ay müddetle temdid edilmiş olan örfi idarenin hitamından itibaren üç ay daha temdidine*” şeklindedir⁵²³.

18 Haziran 1941’de Türkiye ve Almanya arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmayı Alman Reich’ı adına Ankara Büyükelçisi F.Von Papen, Türkiye adına İsmet İnönü ve dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu imzalamıştır. Anlaşmaya göre; iki devlet birbirlerinin mülki toprak bütünlüğüne riayet edecek, doğrudan doğruya veya dolayısıyla birbiri aleyhinde her türlü hareketlerden sakınacaklardı. Türkiye yapılan bu anlaşma ile İngiltere ile ittifakı baki kalmak şartıyla, artık tarafsızlık ve harp dışı kalma durumundan çıkmış, Almanya ile karşılıklı birbirlerinin menfaatlerine hizmet etmeye taahhüt etmiştir. Anlaşma mecliste ittifakla kabul edilmiştir. Ancak İngiltere bu durumu hoş karşılamamıştır. Anlaşmanın iç politikada etkisi ise 21 Haziran 1941 tarihinde sıkıyönetimin yeniden uzatılması, basının daha sıkı baskı altına alınması

⁵²² **Vatan**, 20 Mart 1941; **Tan**, 20 Mart 1941

⁵²³ **T.C. Resmi Gazete**, Karar Nu:1209, Sayı:4764, 21 Mart 1941; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:VI, C.XVI, İçtima:2

şeklinde olmuştur. Basın Yayın Genel Müdürlüğü, sorunların nasıl yorumlanacağı hakkında gazetelere bilgi vermiş, bunun dışına çıkan gazeteler kapatılmıştır⁵²⁴. Sabiha Sertel hatıralarında, yazı yazmanın güçleştiği ve sosyal konuları kaleme alamadığından söz etmektedir⁵²⁵.

TBMM'nin Örfi İdarenin yeniden uzatılmasına ilişkin kararı, "*İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli Vilayetlerinde 23 Teşrinisani 1940 tarihinde bir ay müddetle ilan ve 1199 ve 1209 sayılı kararlarla üçer ay müddetle temdid edilmiş olan örfi idarenin, hitamından itibaren altı ay daha uzatılmasına*" şeklindedir⁵²⁶.

25 Ekim 1941 tarihinde Korg. Ali Rıza Artunkal, Manisa milletvekilliğine seçilmesi nedeniyle görevinden ayrılmıştır. Artunkal, görevden ayrılışını 25 Ekim 1941 tarihinde yayınladığı beyanname ile duyurmuştur. Buna göre; "*Örfi İdare mintikasındaki vilayetlerin sayın halkına on bir ay kadar Örfi İdare komutanı olarak aranızda vazife gördüm. İlk vazifeyi ele aldığım zaman neşrettiğim beyannamedeki temenilerimi; asil ve temiz Türk ırkına ve onun her sınıf ve meslek sahiplerine mahsus yüksek emniyet, duygu ve anlayışla ve kıymetli yardımlarınızla tamamen yapılmış olduğunu görmekten duyduğum zevk ve iftihar hudutsuzdur. Sarılması ihtimali olmayan bu milli vahdet varlığının mütezayit feragat ve fedakarlıklarla devam edeceğini yakinen anlamış olarak ve bunu umuma da ilan ederek sizlere arzı veda eder ve saygı ile hepinizi selamlarım. Sabık Örfi İdare Komutanı Korg. Ali Rıza Artunkal*"⁵²⁷.

Milletvekilliğine seçilen sabık Örfi İdare Komutanı Korg. Ali Rıza Artunkal, Park otelde veda yemeği vermiştir. Bu yemeğe, Örfi İdare Komutan vekili Korg. Yusuf Ziya, parti başkanı Reşat Mimaroglu, İstanbul, mintika, hava, deniz, merkez ve jandarma komutanları, emekli General Seyfi, Örfi İdare erkanı, vali yardımcısı, savcı, Beyoğlu Kaymakamı, Emniyet Müdür yardımcısı başta olmak üzere birçok kişi katılmıştır. Hakkı Tarık, Örfi İdare işlerine vekaleten Örfi İdare Mahkemeleri

⁵²⁴ Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, İstanbul, 1987, s.210-212

⁵²⁵ Sertel, **a.g.e.**, s.212

⁵²⁶ **T.C. Resmi Gazete**, Karar Nu:1249, Sayı:4841, 23 Haziran 1941; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:6, C.XIX, İçtima:2, s.101

⁵²⁷ **Ulus**, 26 Ekim 1941; **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1941; **Vatan** 26 Birinciteşrin 1941; **Tan** 26 İlkteşrin 1941

başkanı Korg. Yusuf Ziya bakacaktır⁵²⁸. İstanbul basın birliği başkanı Hakkı Tarık Us bir konuşma yapmış, emekli Korg. Ali Rıza Artunkal'ın kişisel özelliklerinden söz ederek, görevde iken basına gösterdiği ilgiden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Örfi İdare Komutanı da görevde iken basından gördüğü yardımları belirtmiştir⁵²⁹.

Korg. Yusuf Ziya görevini aralık ayına kadar sürdürmüş, Örfi İdare Komutanlığı'na General Sabit Noyan'ın tayin edilmesi ile vekaleten yürüttüğü görevi ona devretmiştir⁵³⁰.

TBMM'nin örfi idarenin yeniden uzatılmasına ilişkin kararı, "*İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli Vilayetlerinde 23 Teşrinisani 1940 tarihinde bir ay müddetle ilan ve 1199 ve 1209 sayılı kararlarla üçer ay ve 1249 sayılı kararlar altı ay müddetle uzatılmış olan örfi idarenin, bitimi tarihinden itibaren altı ay daha uzatılmasına*" şeklindedir⁵³¹.

II. Dünya Savaşı yılları ve sonrasında devam eden sıkıyönetim süresince yapılan uygulamalara örnek verecek olursak; Nadir Nadi ve Doğan Nadi'nin anlattıkları dönemle ilgili bilgi edinmemize yardımcı olacaktır: "*Cumhuriyet'te ve Vatan'da yayınlanan bir haber Ankara'nın hoşuna gitmemiş. Emir subayına emrederek bana ve Ahmet Emin Yalman'a Sıraselviler'deki komutanlık makamına derhal gitmemiz emrini ilettiler. Dersini iyi bellememiş acemi öğrenciler gibi korka korka generalin karşısına çıktık. Hangi haberden ötürü çağırıldığımızı bilmiyorduk. İzmit'te geçen, ne olduğunu şimdi hatırlayamadığım önemsiz bir olaymış. Haberi kimden aldığımızı sordu. Her iki gazetede de generali sinirlendiren haberin başında özel muhabirlerimizin adları yazılı idi. Gösterdik: "Bana bakın, ben böyle şey bilmem" dedi. Bundan böyle muhabir falan tanımıyorum. Ajanlar var ya ajanlar(ajanslar demek istiyordu), onlar ne verirse yalnız onu koyacaksınız gazetelerinize. Kapatırım yoksa ikinizi*

---

⁵²⁸ **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1941

⁵²⁹ **Tan**, 28 İlk Teşrin 1941

⁵³⁰ **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1941

⁵³¹ **T.C. Resmi Gazete**, Karar Nu:1262, Sayı:4987, 18 Kanunuevvel 1941; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:6, C.XXII, İçtima:3, s.44

de.”⁵³²

Doğan Nadi'nin anısı da sıkıyönetimin basınla ilişkisini anlamamız açısından önemlidir. “*Bir gün Cumhuriyet gazetesinde “Yarın hava açık olacak” şeklinde bir haber çıktı. Bunun üzerine Sıkıyönetim Komutanı, gazetenin sahiplerinden Doğan Nadi'yi makamına çağırarak, ağır bir uyarıda bulundu. Bu ve buna benzer başka bir haberin yayınlanması halinde gazetenin kapatılacağını söyledi. Doğan Nadi özür diledi, bundan sonra daha çok dikkat edeceğini bildirdi. Komutan sordu: “Bu haberi neden yazmak gereğini duydunuz, haberi nereden aldınız?” Doğan Nadi yanıt verdi: “Ankara Radyosu dün akşamki yayınları arasında hava durumundan söz etmiş, arkadaşlar da oradan almış.” Komutan bunun üzerine “Bugün derhal Ankara radyosuna bildirilecek, bundan böyle İzmit'ten bu yana yayın yapılmaması istenecek”, dedi.*” Doğan Nadi bu olayı arkadaşlarına anlattığında, komutanın şaka ya da ciddi olup olmadığını anlayamadığını söylemiştir⁵³³.

Vatan gazetesinin 7 Aralık günlü sayısında, Şarlo'nun “Diktatör” filminde arkadaşı Bakie'yi Göring kıyafetinde ve Hitler rolünde gösteren fotoğrafı ve Türk halkı için yaptığı bir radyo konuşmasının özeti büyük baskılarla yayınlanmıştır. Şarlo bu konuşmasında, “Hayatımda işittiğim en hoş hikaye Nasreddin Hoca'nın eşek hikayesidir” diye söze başlamıştır. Diktatör filmine ait fotoğraf ve Şarlo'nun konuşmasındaki ima, Ankara'daki Alman sefirini kızdırmıştır. Alman sefiri, ısrarlı bir biçimde Hükümetten gazetenin cezalandırılmasını istemiştir. Hükümet, o günlerde Almanları kızdırmayı uygun bulmamış, eleştirilerini giderek arttıran Vatan gazetesini, iki ay kapatmıştır. Ahmet Emin Yalman hatıralarında, o günlerde gazeteyle fazla ilgilenemediğinden, bu haberi gözden kaçırdığını, yazıyı önceden fark etmesi durumunda, yazının yayınlanmasını engelleyeceğini ifade etmiştir⁵³⁴.

Savaş nedeniyle ilan edilen sıkıyönetimden en çok basının etkilendiğini gö-

---

⁵³² Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, İstanbul, 1979, s.108

⁵³³ Emin Karakuş, **40 yıllık bir gazeteci gözüyle İşte Ankara**, İstanbul, 1977, s.27

⁵³⁴ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim(1922-1944)**, C.III, İstanbul, 1971, s.355-356 ; Yalman hatıralarında gazetenin iki ay kapatıldığını ve hükümetin Vatan gazetesinin eleştirilerinden şikayetçi olduğunu belirtmektedir. Emin Karakuş ise Şarlo'nun konuşmasının yalnız Vatan gazetesinde yayınlandığını, gazetenin bir hafta süre ile kapatıldığını yazmaktadır. Karakuş, **a.g.e.**, s.26

rüyorum. Hükümetin isteğine aykırı, basit haberlerin yayınlanması üzerine, Komutan “kapattım” kararını verir, bu kararın uygulanmasıyla gazete ve gazeteciler çok zor günler geçirmişlerdir. Yasaklanacak haberlerin hangi konularda olduğu gazetelere yazılı bildirimler şeklinde gönderilmektedir. Hatta hava durumu haberleri bile bir ara yasaktan nasibini almıştır⁵³⁵. Basında, Hükümetin istemediği haberlerin yayınlanmasına izin verilmemesi ve haberlerin denetlenmesi için epeyce uğraşıldığını, Müsteşar Vehbi Demirel’in, Başbakan Refik Saydam’a gönderdiği şifreli bir yazıdan açıkça anlıyoruz. Şifreli yazıda: “*İdare-i Örfiye kumandanı General Ali Rıza’ya telefonla gazeteler hakkındaki emirlerinizi tebliğ ettim. Bugünden itibaren takviye edilen İstanbul matbuat bürosu ile daha sıkı temas ederek arzu edilmeyen neşriyatın önüne geçmeğe çalışacağını vaat etti, matbuata icap eden tebligatın ifa kılındığını saygılarımla arz ederim*”⁵³⁶ ifadeleri yer almaktadır.

Metin Toker, 1943 yılında Cumhuriyet gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Yazı İşleri Yardımcısı Ahmet İhsan Bey’in odasında bulunan dolapta kilitli olarak bir dosyanın bulunduğunu anlatmaktadır. Dosyada yasak kararlar bulunmaktadır. Toker daha sonraları bu dosyayı incelemiş, hangi haberin kaçınıcı sayfada, kaç sütun üzerine, kaç puntolu harflerle yazılacağı, hava durumu haberlerinin yazılmamasına varana kadar birçok yasaklanan haberin yer alığını ifade etmiştir. O yıllarda savaş haberlerine yönelik yazıların dikkatli bir biçimde incelendiği belirtilmektedir. Toker eserinde, Berlin ve Londra’nın gazetede haberlere göre Türkiye’ye karşı tavırlarını belirlediklerini ve Cumhurbaşkanı İsmet Paşa’nın da verilen haberlere dayanılarak yanlış yorumlanmaktan, Türkiye’ye karşı bir tavır alınmasından çekindiğini belirtmektedir⁵³⁷.

21 Kasım’da bütün yurttta, hava saldırılarına karşı karartma uygulanmasına başlanmıştır. Örfi İdare’ye ilişkin alınan önlemler, karartmanın uygulanması Cumhuriyet gazetesinde: “*Şehirler ilk defa olarak karanlığa gömülüyor*” şeklinde belir-

---

⁵³⁵ Karakuş, a.g.e., s.26

⁵³⁶ BCA, Fon Kodu: 030.01, Yer No:17.96.10; 18.7.12941 tarihli yazı “çok acele” kaydıyla bildirilmiştir.

⁵³⁷ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Ankara, 1990, s.21-22

tilmiştir. Haberin devamında da şunlar yer almıştır: “*Dün vilayetlerde icap eden son tedbirler de alındı. Ankara caddelerindeki umumi tenvirattan nizamname mucibince bırakılacak olanlar bugün tamamen maskelenmiştir. Şehirdeki otomobiller ve otobüslerde mavi fenerler kullanmağa başlamışlardır. Diğer taraftan bütün mağazaların vitrinlerindeki tenvirat bu geceden itibaren söndürülmüştür. İstanbul’da ışıkların söndürülmesi için hükümet tarafından yapılan tebligat dairesinde hususi ve umumi müesseselerde dün faaliyete geçilmiştir. Aynı zamanda sokaktaki lamba ampullerinin sökülmesi ve kalanların maskelenmesi işiyle meşgul olmak üzere elektrik dairesi tarafından teşkil edilen 12 ekip dün akşam geç vakte kadar çalışmışlardır.*”⁵³⁸

Karartma gereğince, İstanbul’da bütün sokak lambaları söndürülmüştür⁵³⁹. İstanbul’un belli başlı cadde, meydan ve iskelelerinde bulunan 137 lamba “maskeli” olarak yakılmış, evlerde ve dükkanlarda ışık sızmaması için gerekli önlemler alınmıştır. Evlerde pencereler, siyah ve koyu mavi perdeler ya da siyah kağıtlarla kapatılmıştır. Araçlar, boyalı farlarla sefere çıkmış ve içerideki ışıklar kullanılmamıştır. Evlerde ve resmi binalarda maskeleye yapılmış, karartma uygulanmasına başlanmıştır. Akşam da zabıta tarafından şehirde gerekli denetlemenin yapılacağı, karara uymayanlar ya da ihmali görülenler hakkında zabıt tutulacağı bildirilmiştir⁵⁴⁰. Şirket-i Hayriye, Akay ve Haliç vapurları perdelerini kapatarak, projektörlerini sadece iskeleye yanaşırken yakarak sefer yapmıştır. Balık tutmak için gece denize açılan balıkçılara, koyu mavi renkte fener kullanma zorunluluğu getirilmiştir⁵⁴¹.

Sonraki günlerde ışıkların maskelenmesinde yeni önlemler alınmıştır: Bu durum; “*Evvelki gece Vilayet Seferberlik Müdürlüğünden şehrin her bir tarafına gönderilen kontrol heyetleri ışık maskeleye tertibatını layığıyla ifa etmeyen birçok kimselere ihtarlarda buldukları gibi bu tertibatı ihmal ve nizamnameye riayet etmeyen birçok dükkân ve bina sahiplerini de cezalandırmışlardır. Cezalandırılanlar hakkında dün ve evvelki gece zabıt varakası tutulmuş ve bu tutulan varakalar kaza idare*

⁵³⁸ Cumhuriyet, 21 İkinci Teşrin (Kasım) 1940

⁵³⁹ Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), C.I, İstanbul, 2003, s.348; Toker, a.g.e., s.36

⁵⁴⁰ Akşam, 1 Kanunuevvel 1940

⁵⁴¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi(1923-1940), C.I, İstanbul, 2003,s.348

heyetlerine verilerek hepsi hakkında ellışer lira para cezası kesilmiştir. Bu cezaya çarpılanlar üç gün içinde vilayet idare heyetine müracaatla itiraz dermeyeran etmedikleri takdirde bu parayı ödemek mecburiyetinde kalacaklardır. Vilayetten verilen emir üzerine dün gecede şehirdeki bütün emniyet memurları seferber edilerek bu işin kontrolüne devam edilmiştir. Dün gecede birçok cezalar kesilmiştir. Bekçilerde bu işin takibine memur edilmişlerdir. Yapılan kontrolde nizamnameye layığı ile riayet etmeyenler arasında bazı resmi dairelere de tesadüf edilmiş, bunların amirlerine şiddetli ihtarda bulunulmuştur” şeklinde belirtilmiştir⁵⁴².

Denetlemelerde maskeleme işleminin iyi olmaması şu sebeplere bağlanmıştır:

- 1) Maskelere göre içerideki aydınlığın fazla oluşu yani voltajın fazlalığı,
- 2) Perde kenarlarından ışık sızması,
- 3) Dükkân ve mağazaların tam maske yapmamaları,
- 4) Maskelerin siyah dışında başka renkten yapılması.

Vilayet Seferberlik Müdürlüğü'nün, maskeleme işlemindeki eksikliklerin nasıl giderileceği konusunda incelemelere devam ettiği, ilgili yerlere de gerekli talimatın verildiği bildirmiştir. Pencere kenarına yakın lambaların maskelenmesi, alınacak yeni önlemler arasındadır⁵⁴³.

İstanbul'da en aydınlık yerin liman olduğu, bunun içinde yeniden bazı çözümler düşünüldüğü ifade edilirken; kentlerin ışık maskeleme düzenlerinin uçakla kontrol edildikten sonra gerekli görülürse maskelemenin kaldırılacağı belirtilmiş; ancak İstanbul'daki uygulamanın devamı konusunda kesin bir bilgi yer almamıştır⁵⁴⁴.

1941 yılı Mart ayında savaş sırasında Bulgaristan'ın Mihver devletleri arasına katılmasıyla, Alman kuvvetleri Bulgaristan'da konuşlandırılmıştır. Bu şekilde Alman orduları Türkiye sınırına kadar dayanmıştır. Bunun üzerine Anadolu'da savunma hatları oluşturulmaya başlanmış, Trakya'daki birlikler İstanbul'un Anadolu yakasına sevk edilmiştir. Bu gelişmeler olurken; bir yandan da İstanbul ve

---

⁵⁴² Cumhuriyet, 6 Aralık 1940

⁵⁴³ Cumhuriyet, 6 Aralık 1940

⁵⁴⁴ Cumhuriyet, 6 Aralık 1940

Trakya’da sivil nüfus yoğunluğunun azaltılmasına çalışılmıştır. 9 Nisan’da İstanbul valiliği tarafından yayımlanan bildiriyle; devletten maaş alan ve başka bir işi olmayan emekli, dul ve yetimlerle İstanbul halkından Anadolu’daki (İzmir, Ankara, Erzurum dışında) yakınlarının yanına aileleriyle birlikte gitmek isteyenlerin; devlete ait vapur ve trenlerle ücretsiz nakledilecekleri bildirilmiştir. 10 Nisan’da Sıkıyönetim Komutanlığı, İstanbul, Kırıkkale, Edirne, Tekirdağ ve Çanakkale halkından Anadolu’ya geçmek isteyenlerin, devlete ait araçlarla nakledileceklerini açıklamıştır. Anadolu’ya gideceklerin biletleri hazırlanmış ve ilk liste denizyollarına verilmiştir. Denizyolları, Anadolu’ya gidecek kişilerin biletlerini hazırlamış ve 24 saat içinde kendilerine ulaştırılmak üzere kaymakamlıklara göndermiştir. Yolcuların listede açıklanan gün ve saatte belirtilen yerlerde olmaları, gidiş tarihini kaçıranların bir sonraki sevkiyatın sonunu beklemeleri istenmiştir⁵⁴⁵. 1 Mayıs’ta Karadeniz yoluyla Anadolu’ya gidecekler, İstanbul’dan ayrılmıştır⁵⁴⁶. Asayişin sağlanması ve devamı için halktan, yayımlanan tebliğlere ve hükümetin alacağı kararlara uyması istenmiştir. Bu kararların, ilgili vasıtalar aracılığı ile kendilerine duyurulacağı da ilan edilmiştir. 11 Nisan’da yayımlanan tebliğ⁵⁴⁷:

“Sayın vatandaşlarıma,

1-Örfi İdare altına alınmış olan muntıkada İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ ve Çanakkale vilayetleri muhterem halkından gerek şimendiferle gerekse deniz yoluyla ve nüfus başına meccanen taşınacak elli kilo eşyaları ile birlikte Anadolu’ya geçmek isteyenler hakkında hükümetimizin kararı vilayetleri tarafından gazetelerle veya münasip vasıtalarla ilan edilmektedir.

2-İş bu nakil işlerini muntazam bir şekilde başarabilmek için alınacak tedbirler de aynı suretle ilan edilecektir.

3-Matlub intizam ve inzibatı temin zımında muhterem halkımızın işbu ilanlarda bildirilecek esaslara tamamen riayet etmelerini bilhassa rica ederim. Örfi İdare Komutanı Korg. Ali Rıza Artunkal”

---

⁵⁴⁵ **Ulus**, 23 Nisan 1941

⁵⁴⁶ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, CII, İstanbul, 2003, s.4; **Ulus**, 26 Nisan 1941

⁵⁴⁷ **Ulus**, 11 Nisan 1941; **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1941; **Vakit**, 11 Nisan 1941

Halkın bu konuda sorularının arttırması üzerine Sıkıyönetim Komutanı'nın daha ayrıntılı bir tebliğ yayınladığını görüyoruz. Özellikle İstanbul'dan Anadolu'ya gitmek isteyen vatandaşların valilik ya da kaymakamlarda bulunan beyannameleri doldurmaları gerektiği belirtilmiştir. İki tür beyanname basılmıştır. Bunlardan biri kırmızı diğeri de beyazdır. Kırmızı olanlar; malul ve emekliler için; beyaz olanlar ise diğerk kişiler içindir. Beyannamede İstanbul'da ikamet edenlere adı, soyadı, yaşı, işi, gitmek istedikleri yer, hareket edecekleri iskele ya da istasyon, beraberlerinde götürecekleri eşya miktarına ait sorular sorulmaktadır. Her beyanname dokuz kişiliktir. İlgililerin matbu beyannameleri doldurup, kaymakamlıklara vermeleri istenmiştir. Beyanname dolduranların çoğu Beyoğlu sakinleridir. Kaymakamlıklar, halkın gitmek istediğı yol güzergahını ellerindeki verilere göre tespit edecekler ve her akşam edindikleri bilgileri valiliklere aktaracaklardır. Böylece önceden İstanbul'dan kaç kişinin ayrılmak istediğı hakkında bilgi edinilmiş olacaktır. Ayrıca şehirden göç etme belli bir düzene oturtulacak, kargaşalığın çıkması da engellenecektir. Şehirden ayrılacakların gittikleri yerlerde izdihama ve mesken buhranına neden olmamaları için beyannamelerde, akraba ya da ailelerin adreslerini bildirme zorunluluğı da getirilmiştir⁵⁴⁸.

İstanbul'dan genelde emekli olanların ayrılacağı göz önünde bulundurulmuş, yapılacak bu uygulama ile şehirden ayrılacak kişilerin sayılarının ve adreslerinin belirlenmesinin amaçlandığı bildirilmiştir. Şehirden ayrılmak isteyenler, istedikleri zaman seyahate çıkabileceklerdir. Sıkıyönetim Komutanlığı, beyanname verilmesindeki amacın şehirden zorunlu bir göç ya da sınır dışı edilme anlamına gelmediğini ısrarla vurgulamış, vatandaşların bu konuda rahat olması gerektiğini ifade etmiştir. Anadolu'ya gitmek isteyenler hakkında Sıkıyönetim Komutanı'nın bildirisinin bir bölümünde şunlar yer almıştır: *“Vilayette alakadarların verdiği malumata göre, şehri kendi arzuları ile terk etmek isteyenler için derhal İstanbul'dan ayrılmak mecburiyeti yoktur. Bu kararın gayesi, kaymakamlıklara verilecek beyannamelerle icabında şehri terk edecek kimselerin miktar ve adresinin*

---

⁵⁴⁸ Cumhuriyet, 12 Nisan 1941

malum olmasıdır. Türk vatandaşı, Müslüman, gayrimüslim herkes şehri terk etmek talebinde bulunmakta serbesttir. Ancak şehri terk etmek maksadı ile müracaatta bulunanların derhal sevkleri mevzuubahis değildir. Hükümet, ilerde lüzum gördüğü takdirde, bu sevkıyatı devlet vapur ve trenleri ile postalar halinde yapacaktır. Bu cihetle halkın lüzumsuz telaşa düşüp alakadar dairelerde izdiham yaratmasına hiç sebep yoktur. Kaydolunmak için müracaat müddeti icap ederse temdit olunacaktır. Herkes istediği miktardaki eşyasını istediği yere serbestçe gönderebilir. Diğer taraftan bazı nakliyat ambarlarının dün sabah elli kilodan fazla yük almak istemedikleri de vaki şikâyetlerden anlaşılmiştir. Verilen malumata göre, hususi ve para mukabilinde yapılacak eşya nakliyatının tonajı da tahdit edilmemiştir. İsteyen bedelini ödemek şartı ile istediği kadar eşyayı, dilediği yere nakledebilecektir”⁵⁴⁹.

Dolayısıyla bir önceki bildiriye vatandaşların elli kilo eşyalarının ücretsiz taşınacağı söylenmişken, ikinci bildiriye böyle bir açıklama getirilmiştir. Ayrıca başka bir açıklamada da İstanbul’dan ayrılmanın zorunlu değil, isteğe bağlı olduğu; bunun ihtiyati bir tedbir olduğu yinelenmiş, şehirden ayrılacaklara kolaylık gösterileceği, deniz ve demiryollarından nakliye ücreti alınmayacağı, hükümet tarafından bildirilmiştir⁵⁵⁰. Sıkıyönetim Komutanı’nın üst üste açıklamalarda bulunması halk arasında konuyla ilgili olarak panik yaşandığı, vatandaşlar arasında zorla göçe zorlanacakları şeklinde bir endişe oluşturduğunu göstermektedir. Vilayet Seferberlik Müdürlüğü ise kısa bir süre sonra evlerde ve çevredeki bahçelerde genel ve özel sığınak yapılması konusunda yeniden ilgilenecektir. Arsalarda inşa edilecek sığınaklar, görevli memurlar tarafından belirlenecektir⁵⁵¹.

Bu gelişmeler sırasında Milli Eğitim Bakanlığı’ndan bir açıklama yapılmış: “İstanbul ve Trakya bölgelerinde bulunan orta okul ve liselerdeki talebeden Anadolu okullarına gitmek isteyenlere müracaatlarında tasdikname verilmesi ve

---

⁵⁴⁹ **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1941

⁵⁵⁰ **Vakit**, 11 Nisan 1941

⁵⁵¹ **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1941

kendilerine kolaylık gösterilmesi hususunda okullara tebligat yapılmıştır”⁵⁵². Anadolu’ya göç edeceklerine kolaylık gösterilmesi bildirilmiştir.

Alman ordularının Türkiye sınırına yakın yerde konuşlandırılması, halktaki endişeyi arttırmış, bu konuda güvenlik önlemleri arttırılmıştır. 18 Haziran 1941’de Türkiye ve Almanya arasında Saldırmazlık Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Alman orduları Sovyetler Birliği’ne saldırmıştır. Bu gelişmeler ülkeyi büyük ölçüde rahatlatırken, yine de ordunun büyük bir kısmı silah altında tutulmuş, sıkıyönetim uygulamalarına da devam edilmiştir. Örneğin, sıkıyönetim ilan edilmiş olan şehirlerde ve onlara bağlı yerleşim yerlerinde ikamet eden erkeklerin, nüfus cüzdanlarını yanlarında taşımaları ve istenildiğinde bunu ibraz etmeleri istenmiştir. Bu şekilde davranmayanlar hakkında gerekli işlemin yapılacağı, hüviyetlerinin belirlenmesi için gerekirse karakola götürülecekleri, yanlış bilgi verenlerin de cezalandırılacağı bildirilmiştir. Konuyla ilgili bildiri şu şekildedir: *“Örfi idare komutanlığından: Komutanlığa gelen birçok mektuplar meyanında bir kısmı da imzasız, adres ve hüviyetleri yazılmamış veya hakikate uygun olmayan tarzda yazılmış bulunmaktadır. Aynı zaman da muhteviyatlarının delilleri ve istinad edilen esasları da belirtilmemektedir. Muhtelif maksatlarla ve bir hizmet ifa etmek kastıyla yazılan bu mektuplarda imza ve hüviyetlerini tasrih edenlerin zarureti kanuniye olmadıkça şahsiyetleri yalnız komutanlıkça malum kalacağı tabidir. Binaenaleyh kendisinde medeni ve kanuni cesaret göremeyenlerin imzasız adres ve hüviyetleri tasrih edilmeden gönderdiği bu gibi mektuplar münderecati nazarı itibara alınmayarak yırtılıp atılacaktır. Örfi İdare Komutanı Korg. Ali Rıza Artunkal*”⁵⁵³.

Sıkıyönetim Komutanlığı’na gelen ihbar mektuplarında verilen kimlik bilgileri ile adreslerin yazılmamasına dikkat çekilmiş, isimsiz gönderilen mektupların değerlendirilmeye alınmayacağı ifade edilmiştir. Buna rağmen ihbar nitelikli birçok mektubun Sıkıyönetim Komutanlığı’na gönderilmeye devam etmesi, ikinci bir tebliğin yayınlanmasına neden olmuştur. Vatandaşların verdikleri kimlik, adres

---

⁵⁵² **Ulus**, 13 Nisan 1941

⁵⁵³ **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1941; **Vakit**, 17 Temmuz 1941; **Ulus**, 17 Temmuz 1941

gibi bilgilerin açıkça yazılmasının, yapılan ihbarlar kadar önemli olduğu belirtilmiştir: “*Örfi İdare Komutanı dün bir tebliğ neşretti. Örfi idare mıntıkası dâhilinde şehir, kasaba, köyler ve sair mahallerde erkek vatandaşın hüviyetlerini kolaylıkla tespit için 5 Eylül 1941 tarihinden itibaren nüfus hüviyet cüzdanlarını her zaman üzerlerinde taşımaları lüzumlu görülmüştür. Buna binaen sayın vatandaşların zabıta amir ve memurları tarafından herhangi gerekli icaplarda talep vukuunda nüfus hüviyet cüzdanlarını ibraz eylemelerini, aksi hareket edenlerin hüviyetleri tespit edilmek üzere karakola davet olunacakları ve hüviyetlerine dair hilaflı hakikat beyanatta bulunanlar hakkında da Örfi İdare Kanununun yedinci maddesi hükümlerine göre takibat yapılacağını sayın halkımıza bildiririm. Örfi İdare Komutanı Korg. A.R. Artunkal*”⁵⁵⁴.

Ancak isimsiz mektupların gönderilmeye devam edilmesi, Örfi İdare Komutanı'nın konuyla ilgili olarak başka bir bildiri yayınlamasına neden olmuştur: “*Bu gibi ihbarların nazarı dikkate alınmayacağı tebliğ ediyor Sarih adressiz ve imzasız mektuplar üzerine hiçbir muamele yapılmayacağı evvelce ilan edilmişken gene bir kısım imzasız mektuplar gelmekte ve bittabi yırtılıp atılmaktadır. Adresli ve imzalı istida şeklinde pullu olarak gelen bir kısım mektupların da adres ve imzalarının uydurma ve sahte olduğu, gelen adresli mektuplar üzerine gerekli muameleye tevessül-den evvel, yapılan hususi aramalarla anlaşılmakta olduğundan bunlarda yırtılıp atılmaktadır. Her iki tarzda yazılan mektuplarda da vatani birer borç ve vazife yapıldığı ehemmiyetle yazılmaktadır. Fakat hüviyetini göstermek cesaretine haiz olmayanların bu yaptıkları vazifenin vatani birer hizmet ve yardım kabul edilmeyeceği gibi hiçbir mevki ve kıymeti de olmayacağından bir daha tavzihan yazmakla bu gibi mütereddid vatandaşlarımı imanlı, azimli ve fedakâr olmaya davet ederim . Örfi İdare Komutanı Ali Rıza Artunkal*”⁵⁵⁵.

Bildirilerin yayınlanmasından sonra nüfus cüzdanı taşınması konusunda gereken hassasiyet tam olarak gösterilmemiş olsa gerek ki Örfi İdare'den başka bir açık-

---

⁵⁵⁴ **Ulus**, 28 Ağustos 1941; **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1941; **Vatan**, 28 Ağustos 1941; **Tan**, 28 Ağustos 1941

⁵⁵⁵ **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1941

lama yapılmış, emirlere uymayanların Türk Ceza Kanunu'nun 528. maddesi uyarınca 1 ay hapis ve 50 lira para cezasına çarptırılacağı; Örfi İdare Kanunu'nun 78. maddesine göre de bu cezaların üç misli arttırılarak uygulanacağı bildirilmiştir. Örfi İdare Kanunu'nun 7. maddesi: “Madde 7- Örfi İdare altına alınan yerlerde askeri idare tarafından ittihaz edilen tedbirlere karşı hareket edenler ve emirlere itaatsizlik gösterenler ve hüviyetine dair hilafi hakikat beyanatta bulunanlar hakkında Türk Ceza Kanunu'nun 526. ve 528. maddelerinde yazılı cezalar üç misli arttırılarak hükmolunur.”⁵⁵⁶

TBMM, İstanbul, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetlerinde 23 Teşrinisani 1940 tarihinde bir ay müddetle ilan edilen ve 1199/1209 sayılı kararlarla üçer ve 1249/1262 sayılı kararlarla da altışar ay süreyle uzatılmış olan Örfi İdarenin bitimi tarihinden itibaren 6 ay daha uzatılmasına ait Başbakanlık tezkeresini kabul etmiştir.⁵⁵⁷

Nadir Nadi sıkıyönetimin yeniden uzatılmasına karar verildiği günlerde “Asıl Dava” başlıklı makalesinde, sıkıyönetim uygulamaları hakkında şunları belirtmiştir: *“altı buçuk yıldır devam eden olağanüstü idarenin vatandaşları pek sıkmadığını, ferdi hürriyetlere olur-olmaz sebeplerle fazla karışmadığını kabule mecburuz. Hatta bu hususta biz sıkıyönetim müessesesinin biraz yumuşakça davrandığını bile söyleyeceğiz. Bazı sokaklarımızın gece manzarası, harpten önce nispetle hiçbir hürriyet rejiminin kabul edemeyeceği kadar çirkin ve iğrenç olmuştur. Muayyen bir saatten sonra en büyük caddelerimizi bir takım sarhoşlar, serseriler, ne idüğü belirsizler kaplıyor”*⁵⁵⁸. Nadi ayrıca bu makalesinde, sıkıyönetimin sert önlemler olarak devam etmesini ve yabancı ideolojilerle daha etkili mücadele edilmesi gerektiğini istemektedir.⁵⁵⁹

TBMM, İstanbul, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetlerinde 23 Teşrinisani 1940 tarihinde bir ay müddetle ilan edilen ve 1199,1209 sayılı kararlarla

---

⁵⁵⁶ **Vakit**, 5 Eylül 1941; **Vatan** 5 Eylül 1941

⁵⁵⁷ **T.C. Resmi Gazete**, Karar Nu.:1303, S:5135, 18 Haziran 1942; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:6, C.XXVI, İçtima:3, s.157, **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1942

⁵⁵⁸ **Cumhuriyet**, 7 Aralık 1946

⁵⁵⁹ Pektaş, **a.g.e.**, s.31

üçer ve 1249,1262 ve 1303 sayılı kararlarla da altışar ay süreyle uzatılmış olan Örfi İdare'nin bitimi tarihinden itibaren altı ay daha uzatılmasına karar verilmiştir⁵⁶⁰. Daha sonraları da altı vilayette ilan edilmiş olan sıkıyönetimin bitiminden itibaren altı ay daha uzatılmasına TBMM karar vermiştir⁵⁶¹.

II. Dünya Savaşı boyunca Örfi İdare kararları TBMM'de görüşülerek uzatılmıştır. Uzatılma kararları, bir önceki kararların belirtilmesi ve yenisinin ilavesi şeklinde yayınlanmıştır. Örfi İdare, altışar ay süreyle uzatılarak, 1947 yılının sonuna kadar sürmüştür. TBMM'de uzatılan örfi idare kararları, "*İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli Vilayetlerinde 23 Teşrinisani 1940 tarihinde bir ay müddetle ilan ve 1199 ve 1209 sayılı kararlarla üçer ay ve 1249 sayılı kararla altı ay, 1262, 1303, 1314, 1342, 1358, 1407, 1435, 1468, 1480, 1496, 1507, 1540 sayılı kararlarla*" şeklinde belirtilmiştir⁵⁶².

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de uygulanan sıkıyönetimden sanatla uğraşanlar da etkilenmişlerdir. Basına uygulanan denetimlerin dışında, edebî alanda eser verenlerin, yazdıkları incelenmiş bazı yazarlar cezalandırılmıştır. Rıfat Ilgaz'ın Sınıf adlı şiir kitabı Bakanlar Kurulunca toplatılmış, yazar bu eserinden dolayı sonraları İstanbul 1 No.lu Örfi İdare Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Yazarın yargılanması tutuklu olarak yapılmış, olay 1944 yılı Mayıs ayında meydana gelmiş ve bunu takip

⁵⁶⁰ T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1314, S:5277, 8 Kanunuevvel 1942

⁵⁶¹ T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1342, S:5420, 3 Haziran 1943; Cumhuriyet, 29 Mayıs 1943

⁵⁶² T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1303, S:5135,18 Haziran 1942; T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1314, S: 5277, 8 Kanunuevvel 1942; T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1342, S:5420, 3 Haziran 1943; T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1358, S:5576, 13 Aralık 1943; T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1407, S:5743, 29 Haziran 1944; T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1435, S:5875, 9 Kanunuevvel 1944; Cumhuriyet, 2 Aralık 1944; T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1468, S:6027, 9 Haziran 1945, Cumhuriyet, 5 Haziran 1945; T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1480, S:6179, 13 Aralık 1945; T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1496, S:6308, 16 Mayıs 1946, Cumhuriyet, 14 Mayıs 1946; T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1507, S:6474, 7 Aralık 1946; Düstur, C.XXVIII, 3.T, Ankara, 1947, s.27; T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1540, S:6621, 2 Haziran 1947, Düstur, C.XXVIII, 3.T, Ankara, 1947, s.1194, belirtilen sayılarda örfi idarenin uzatma kararları yer almaktadır. Ayrıca Cumhuriyet, 21 Mayıs 1947'de örfi idarenin uzatılacağına dair bir haber vardır. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:6, C.XXIX, İçtima:4, s.2; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:7, C.II, İçtima:F, s.314; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:7, C.VI, İçtima:1, s.31; Düstur, Üçüncü Tertip, C.XXV, Ankara, 1944, s.28; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:7, C.XIV, İçtima:2, s.48; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:7, C.XI, İçtima:1, s.133; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:7, C.XVIII, T:2, s.50-51; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:7, C.XXIII, T:3, 49.B, 13.05.1946, s.45; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:7, C.XX, T:3, s.58; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:8, C.IV, T.1, 37.B, 29.01.1947, s.64; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:8, C.V, T:1,65.B,28.05.1947, s.226-256

eden günlerde yargılama devam etmiştir. 10 Ağustos 1944'te dava sonuçlanmıştır. Örfi İdare Mahkemesi şu üyelere oluşmuştur: Mahkeme başkanı, Tümğ. Yusuf Ziya Yazgan, D. Hakimi As. Ad. Hakim Şahap Homriş, aza Tğm. Osman Ebeköy'dür. Tophane'deki mahkemede iddia makamında askeri adli hakim Halit Ulusoy ve zabıt katibi Suha Kızıltuğ'dur. Yabancı rejim lehinde propaganda yapmaktan tutuklu Rıfat Ilgaz ile tutuksuz yargılanan İhsan Devrim hakkında altı açık duruşma yapılmış, ortaya konan deliller ve yapılan yargılama sonucunda aşağıdaki hüküm verilmiştir⁵⁶³. Bilirkişi kitapta suç görmemiş ancak mahkeme şu gerekçe ile mahkumiyet kararı vermiştir: *“Vukuf ehli(bilirkişi) bu kitap hakkında komünistlik propagandası yapmadığını bildirmişse de 142. maddenin daire-i şümulüne girip girmediği hakkında bir mütalaada bulunmamıştır. Fakat daha evvel hükümet tarafından bu kitabın muhteviyatı muzır görülüp, heyeti vekile kararıyla toplattırılmış olduğuna göre hükümetçe bu kitabın başka ve mütehassıs heyetlerde tetkik ettirilmiş olduğuna ve propaganda mahiyetinde görülmüş olduğuna şüphe yoktur Maznun Rıfat Ilgaz'ın hareketine uyan T.C.K.'nin 142. maddesinin 1. fıkrası mucibince 6 ay hapsine”*⁵⁶⁴.

Savaş yıllarında Hasan İzzettin Dinamo'nun yazdığı bir şiirin Ses'te yayınlanması, şairin sıkıyönetime sorguya çağrılmasına neden olmuştur. Hatta bu şiirin dergiye konmaması için Abidin Dino karşı çıkmıştır ama Dinamo buna rağmen şiiri yayımlatmıştır. On gün sonra sıkıyönetim mahkemesine çıkarılan Dinamo olayı: *“Sorgu yargıca ya da savcı ben Sivas Öğretmen Okulu'nda okurken, lise öğrencisi olarak tanıdığım Halet adlı biriydi. Yeni Edebiyat dergisinde çıkmış olan sekiz şiiri mi ele alarak uzun bir suçlama hazırlamıştı. Bunlar üzerinden beni uzun boylu sorguya çekti. Şiirlerin hemen hepsi, dış faşizme ve daha çok o günün koşullarına göre siyasal dünya özgürlüğüne ilişkin bir renk taşıdığından beni komünizmle suçlayabilmek için ancak bu şiirlerde bula bula bir “Altındağ” sözünü bulabilmiş, daha çok buna yüklenerek beni suçlamaya çalışıyordu. Hasan İzzettin Dinamo, Altındağ diye hayali bir ülke yaratarak bunun aracılığı ile komünizm propagandası yapıyor”* şek-

⁵⁶³ Çetin Yetkin, **Siyasal İktidar Sanata Karşı**, Ankara, 1970, s.128-129

⁵⁶⁴ Yetkin, **a.g.e.**, s.135-136

linde anlatmaktadır⁵⁶⁵.

TBMM, Şemsettin Günaltay'ın başkanlığında toplanarak “*İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetlerinde 23 Teşrinisani 1940 tarihinde ilan edilen ve en son 1407 sayılı kararla 23/12/1944 tarihine kadar uzatılmış olan Örfî İdarenin hitamı tarihinden itibaren altı ay daha uzatılmasına*” karar vermiştir⁵⁶⁶.

(2) Tan Olayı

II. Dünya Savaşı boyunca sıkıyönetimde ve ondan önce de uzun yıllar tek parti yönetiminde yaşayan Türkiye, savaştan sonra daha rahat ve önceki döneme kıyasla baskının kalktığı bir döneme girecektir. İnönü de savaş sonrası yaptığı konuşmalarda Türkiye'nin demokrasiye geçeceğini vurgulamıştır. Ayrıca müttefiklere tek parti yönetiminden çok partili bir yönetime geçileceğine dair söz verilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda bazı gazetelerde muhalefet artmış, özellikle Tan gazetesi en sert muhalefet yapanlar arasında yer almıştır.

Tan gazetesinin başlıca eleştiri konuları arasında; ülkedeki tek parti yönetimi yer almaktadır. O tarihlerde hükümetin ekonomik ve siyasal uygulamalarını solcu bakış açısıyla eleştiren Tan'ın yazarlarına karşı polemik başlatılır. Tan gazetesi de ortaya atılan polemiklere tek parti rejimini ve hükümeti eleştiren yazılarla cevap vermiştir. Gazetede bu türden yazıların yer alması CHP yöneticilerini çileden çıkarmıştır. Daha sonra başka gazetelerdeki yazarlar, burada işlenen konulara cevap vermeye başlayınca yavaş yavaş ortalık karışır. Bu arada Sabiha ve Zekeriya Sertel, haftalık düşünce dergisi yayınlamaya karar vermişlerdir. Celal Bayar da bu sıralarda yeni bir parti kurmakla meşguldür. Serteller, Bayar grubu ile görüşüp, çıkacak derginin cephe dergisi olması kararını almışlardır⁵⁶⁷. Celal Bayar Grubu, Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt gibi CHP'den ayrılan kişiler dergiye yazı yazacaklarını bildirmişlerdir. Bunların yanında Yurt ve Dünya ile Adımlar dergilerini çıkaran Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev N. Boratav, Sabahattin Ali vb. yazarlar da yazı vere-

⁵⁶⁵ Yetkin, a.g.e., s.105

⁵⁶⁶ T.C. Resmi Gazete, Karar Nu:1435, S: 5875, 9 Kanunuevvel 1944; Cumhuriyet, 27 Haziran 1944

⁵⁶⁷ Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, s.152

ceklerini söylemişlerdir.

1 Aralık 1945 tarihinde Görüşler adı verilen dergi, ilk sayısını yayımlamıştır. Derginin kapağında daha önce dergiye yazı vereceklerini söyleyenlerin isimleri ve resimleri yer almıştır. Bu sayı beklenmedik bir ilgi görmüş ve derginin kısa sürede ikinci baskısı tükenmiştir. Diğer yandan, Sabahattin Ali, Esat Adil, Cami Baykurt da Yeni Dünya gazetesini çıkarmak için hazırlıklara başlamışlardır.

Zekeriya Sertel hatıralarında olaydan bir kaç gün önce haberdar olduğunu, durumu Vali Lütfi Kırdar'ı arayarak aktardığını ve önlem alınmasını istediğini anlatmaktadır. Olay gününün sabahında Tanin'de Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Kalkın Ey Ehli Vatan" başlığı altında yayınladığı yazıda, halkı Sertellere karşı kışkırttığını görünce çok şaşırıldığını söylemiştir⁵⁶⁸. Zekeriya Sertel şöyle devam etmiştir: "*bu sabah yapılacak gösteri önceden hükümet tarafından hazırlanmıştı ve Hüseyin Cahit'e de böyle bir yazı yazması için emir verilmişti.*"⁵⁶⁹ Hıfzı Topuz da eserinde 4 Aralık'ta meydana gelen Tan olayını, Halk Partisi Hükümeti'nin, CHP il başkanı Alaeddin Tiritöglü'nün, Hüseyin Cahit Yalçın'ın ve sağ kanatta yer alan birçok gazetecinin ve politikacının kışkırtmaları ile düzenlendiğini belirtmektedir⁵⁷⁰. Parti il örgütü aynı gün öğrenci yurtlarına gerekli talimatı vererek ertesi sabah Tan'a karşı gösteri düzenleneceğini bildirmiştir⁵⁷¹.

İktidar özellikle muhalefetten ve sol muhalefetten yılmıştır. Kışkırtmaların temelinde; Zekeriya Sertel'in son yazdığı yazılarda CHP'lileri yolsuzlukla suçlaması, Demokrat Parti'nin kurulmasındaki çabaların CHP'lileri rahatsız etmesi, ayrıca Tan gazetesinin Sovyet dostluğunu desteklemesi bulunmaktadır. 1945 başlarında SSCB, Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nı feshedeceğini açıklamış ve Boğazlarda ortak denetim hakkı istemiştir. Bu gelişmelerin yanında Tan gazetesi, Türkiye'nin Sovyetlerle iyi ilişkiler içerisinde olmasını savunmuştur. Gazetenin yazarlarından Tevfik Rüştü Aras, Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti, gerici yayın organları, milliyetçi

---

⁵⁶⁸ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, İstanbul, 1977, s.258

⁵⁶⁹ Z. Sertel, **a.g.e.**, s.258

⁵⁷⁰ Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, 2003, s.181

⁵⁷¹ Topuz, **a.g.e.**, s.182

çevreler ve iktidar tarafından ağır biçimde eleştirilmiştir⁵⁷². 4 Aralık 1945'te Halk Partisi ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun İstanbul parti örgütüne verdiği emirle, *Tan*, *Yurt* ve *Dünya* matbaaları yerle bir edilmiştir⁵⁷³. Bunun yanında La Turquie ve Yeni Dünya adlı yayın organlarının basıldığı matbaalarla, ABC ve Berrak Kitapevleri de dağıtılmıştır⁵⁷⁴.

Olaydan sonra Celal Bayar ile Adnan Menderes "Görüşler" dergisiyle hiçbir ilgileri olmadığını gazetelerde ilan etmişlerdir⁵⁷⁵.

Tekin Erer, *Basında Kavgalar* adlı kitabında olayın görgü tanığı olarak şunları anlatmaktadır: "*CHP, İstanbul il teşkilatı tarafından 3 Aralık 1945 Pazartesi akşamı talebe yurtlarına gerekli talimat verilmiş ve ertesi sabah Tan gazetesi aleyhinde büyük bir nümayiş yapılacağı bildirilmişti. O zaman ben Tasvir gazetesinde istihbarat şefliği yapıyordum. 4 Aralık 1945 Salı sabahı erkenden üniversite bahçesine gittim. Ellerinde bayraklar olduğu halde talebeler yavaş yavaş toplanıyordu. Birçoklarının ellerinde de Atatürk ve İnönü'nün çerçeveli fotoğrafları vardı. Kısa zamanda kalabalık 10-15 bin kişiyi buldu. Saat 9.30'da kalabalık bir sel gibi Beyazıt meydanından Çarşıkapı istikametinde yürüyüşe geçti. Tan gazetesine giderken, Cağaloğlu yokuşunun başında bulunan ve komünizme ait kitaplar satan A, B, C, kitabevi birkaç dakika içinde yok edildi. Bundan sonra Tan gazetesine girildi. Bir taraftan "kahrolsun komünizm, kahrolsun Serteller. Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti" diye bağırılıyor, bir taraftan da gençler akın akın taşlarla, demirlerle pencereleri kapıları aşağıya indiriyorlardı. Gazetenin birinci katında o zaman Türkiye'nin hemen hemen en büyük rotatifi vardı. Oradaki demir parçaları ile bu rotatife hücum başlamıştı. Rotatifin kırılabilen bütün parçaları tuzla buz edildi. Berrak Kitapevi de tahrip edilerek, ticaret hayatından silinmişti Tan'ın tahriri ile Mehmet Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel'in Türkiye'deki hayatları sona ermiş bulunuyordu.*"⁵⁷⁶

Tan olayı basında da şu şekilde anlatılmıştır: "*İstanbul Üniversitesi ve diğer*

⁵⁷² Topuz, a.g.e., s.182 ; *Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)*, C. II, İstanbul, 2003, s.75

⁵⁷³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1996, s.308

⁵⁷⁴ Kabacalı, a.g.e., s.153

⁵⁷⁵ Z.Sertel, a.g.e., s.260

⁵⁷⁶ Tekin Erer, *Basında Kavgalar*, İstanbul, 1965, s.172-175

yüksek okul öğrencileri “Tan” ve “Yeni Dünya” gazeteleriyle “Görüşler” mecmuasının neşir sahasında son zamanlarda takip ettikleri hareket tarzını protesto etmek üzere bir nümayiş yapmışlardır. 10-15 bin gencin katıldığı bu gösteri Beyazıt Meydanı’nda başlamıştır. Gençler; Türk bayrağı ile Atatürk’ün İnönü’nün resimlerini taşıyorlardı ve ellerinde “kızıklar kahrolsun”, “ne faşistiz ne komünistiz”, “millet demoktrattır” ve “bundan fazla hürriyet mi istiyorsunuz” ibareleri yazılı levhalar vardı. Ayrıca “Yeni Dünya” ve “Görüşler”in sayfaları yırtık, nüshaları da sıırıklara takılmıştı. Bunların yanında, “bunları okumayınız”, “vatandaş kötü niyeti olanların gazetesini okumayınız” levhaları görüliüyordu. Zamanla kalabalık artmıştır. Marşlara ara verildikçe “kahrolsun komünistler, kahrolsun Serteller” sesleri aralıklı olarak yükselmektedir. Tan gazetesine gelindiğinde, binlerce kişi gazete binasına saldırmıştır.”⁵⁷⁷

Akşam gazetesi yapılan gösterileri “bu sabah yapılan nümayişler bazı esef verici neticeler verdi” diye haber yapınca, Beyoğlu’ndan dönen gençler Akşam gazetesini tahrip etmek istediler. Yazı heyeti haberin ikinci baskıda düzeltileceğini söyleyince gazete saldırıdan kurtulmuştur⁵⁷⁸.

Tekin Erer olayın hükümet ve parti tarafından düzenlendiğini belirtmiştir. Bu olaydan bir süre sonra Cami Baykurt, Beyazıt’ta sahalardan bir kitap almış, içinde bir mektup bulmuş, mektubu Sertellere götürmüştür. Mektupta, Saraçoğlu’nun verdiği emri Yaşar Çimen adında birinin yerine getirdiği ve ödül beklediği yazmaktadır. Sabiha Sertel, hükümetin bu olayda etkili olduğuna dair kanıt olarak mektubu göstermektedir⁵⁷⁹. Yine Kazım Alöç’ün (ki o dönemin sıkıyönetim savcısıdır) “İfşa edi-

⁵⁷⁷ Cumhuriyet, 5 Aralık 1945; Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)**, Ankara, 2004, s.446

⁵⁷⁸ Erer, **a.g.e.**, s.174; **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, C.II, İstanbul, 2003, s.75; aynı gazetedede bir gün sonra Necmettin Sadak, “Türk gençliğinin heyecanlı gösterisine dünya hayran kalmıştır” ifadesini kullanmıştır. **Akşam**, 5 Aralık 1945

⁵⁷⁹ S.Sertel, **a.g.e.**, s.312; Metin Toker, konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “...Baykurt ve Sertel 2 Eylül 1946’da Fevzi Çakmak’a bir mektup kaleme aldılar. Mareşalin mektuplarının kontrol edildiğinden şüphe ediyorlardı. Bunu, Tevfik Rüşti Aras vasıtasıyla elden göndermeyi tercih ettiler. Bugün devlet arşivlerinde o mektubun Zekeriya Sertel’in evinde sonradan Sıkıyönetim Komutanlığınca yapılmış aramada bulunan müsveddeleri mevcuttur...” Ayrıca Tevfik Rüşti Aras’ın ifadesiyle Zekeriya Sertel’in komünist sayılmayacağı, ancak eşi Sabiha Hanım’ın etkisi altında kaldığı, Sabiha Hanım’ın da Nazım Hikmet’in fikri eseri olduğu üzerinde durmaktadır. Toker, **a.g.e.**, s.144-145

yorum” başlığı altında Yeni Gazete’de yayınladığı yazıda, Tan Gazetesi olayı hakkında: “*Tan Gazetesi’ni basan üniversitelilerin başında şimdi CHP’nin milletvekillerinden ve eski bakanlardan Ali İhsan Göğüş vardır. Olaylardan sonra Emniyet Müdürlüğünde Tan Matbaasını basan nümayişçilere CHP Müfettişi Alaaddin Tiritioğlu sigara ikram ediyor, hatırlarını soruyor*”⁵⁸⁰ şeklinde ifadeler yer almaktadır.

5 Aralık 1945’te olayla ilgili olarak bütün gazetelerde sıkıyönetim komutanlığının şu bildirisi yer almıştır:⁵⁸¹ “*Dün (4.12.1945 Salı günü) üniversite öğrencilerinin bir kısmı, iki basın eviyle birkaç kitap evine taarruz etmişler ve bu hareketlerine mani olmak isteyen hükümet inzibat kuvvetlerini dinlemeyerek tasarladıkları suçu işlemişlerdir. Bunlar hakkında derhal takibat ve tahkikata başlanmıştır. Bu çok müessif harekete kat’iyyen müsamaha edilmeyecektir. Bu ve benzeri hareketlerin şiddetle karşılık göreceğini ve bu gibi kütle toplantılarının yasak edilmiş bulunduğunu beyan ve ihtar ederim. Sıkıyönetim Komutanı Korg. Asım Tınaztepe*”

İstanbul’da sıkıyönetim olduğu halde göstericilerden hiçbiri yakalanamamıştır. Sabiha Sertel, sıkıyönetim komutanının bildirisinden suçluların yakalanıp, cezalandırıldığı şeklinde bir sonuç çıkarılabileceğini söylemiştir. Ancak suçluların bulunmasının, Saraçoğlu hükümetinin ve Halk Partisi’nin bu olayı düzenlediklerinin ispatlanması olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle suçlular bulunmamış, Zekeriya ve Sabiha Sertel kısa bir süre sonra tutuklanmışlardır⁵⁸². Yapılan duruşma ülkede büyük bir olay yaratmış, hükümet güç duruma düşmüştür. Mahkemenin verdiği kararlar Zekeriya ve Sabiha Sertel mahkum edilmiş, Yargıtay’ın kararı bozması ile Sertel çifti üç ay haptisten sonra serbest bırakılmıştır⁵⁸³. 1950 yılında Serteller yurt dışına gitmek zorunda kalmıştır.

Sovyet Tass Ajansı’nın İstanbul’daki gösterinin, polis koruması altında ve

---

⁵⁸⁰ S.Sertel, **a.g.e.**, s.312

⁵⁸¹ **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1945

⁵⁸² S.Sertel, **a.g.e.**, s.313

⁵⁸³ Z.Sertel, **a.g.e.**, s.262 ; Hıfzı Topuz eserinde; Sabiha ve Zekeriya Sertel’in 6 ay haptiste kaldıklarından söz etmektedir. Bunun yanında Türkiye’nin en çok satan ikinci gazetesinin, çok partili hayatı ve demokrasiyi savunduğu için devlet tarafından örgütlenen bir saldırı ile ortadan kaldırıldığını belirtmektedir. Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, 2003, s.184; Alpay Kabacalı ise Serteller’in dört ay tutuklu kaldıklarını ifade eder. Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, s.157

hükümet desteğiyle yapıldığı yorumu üzerine, Sovyet Büyükelçiliği Türk hükümetine bir nota vermiştir. Türkiye buna karşı nota ile cevap verirken; olayın bir iç mesele olduğunu bildirmiştir⁵⁸⁴.

Tan Olayı sıkıyönetimin devam ettiği dönemde meydana gelmiş ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi suçluların yakalanmadığını söylemiştik. Savaş yılları içerisinde alınan bazı kararlar da sonraki günlerde uygulamadan kaldırılmıştır. Örneğin, savaş yılları içerisinde sıkıyönetim bölgesi dışına çıkarılan bazı kişiler hakkında verilen kararın, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kaldırıldığını görüyoruz.⁵⁸⁵

İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerinde 23 Kasım 1940 tarihinde ilan edilmiş olan Sıkıyönetimin altı ay daha uzatılması hakkında 1496 sayılı TBMM kararı 23 Aralık 1946 tarihinde sona erecektir. Hükümet TBMM'ye, 23 Aralık 1946 tarihinden itibaren sıkıyönetimin 6 ay daha uzatılmasını teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir⁵⁸⁶.

Savaş yıllarından sonra da Türkiye'de sıkıyönetimin devam ettiği görülmektedir. Sıkıyönetim komutanı General Sabit Noyan görevini bırakmış, onun yerine Sıkıyönetim Komutanlığına Korg. Asım Tınaztepe tayin edilmiştir⁵⁸⁷.

Sıkıyönetimin uzatılmasından kısa bir süre sonra Cumhuriyet gazetesinde “iki komünist partisiyle bunlara mensup 6 gazete ve mecmua kapatıldı” haberi yer almıştır. 17 Aralık 1946 günü Sıkıyönetim Komutanı Korg. Asım Tınaztepe yayınladığı bildiride şunları belirtmiştir⁵⁸⁸:

“Komünist propagandası yaptıklarından dolayı kapatılan mecmualardan dördü Sıkıyönetim Komutanlığı'ndan tebliğ edilmiştir:

Sıkıyönetim bölgesi içinde genel güveni sağlamak ve sorumluluğu altından bulunan komutanlık, hududu içindeki illerde aşağıdaki tedbirlerin alınmasına lüzum görülmüştür:

1) Mahkum komünistler veya müfrid komünist mefkureli kimseler tarafından örtülü

---

⁵⁸⁴ Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960), C.II, İstanbul, 2003, s.75

⁵⁸⁵ Cumhuriyet, 18 Mayıs 1947

⁵⁸⁶ Ulus, 4 Aralık 1946; Ulus, 5 Aralık 1946; Tasvir, 5 Aralık 1946

⁵⁸⁷ Cumhuriyet, 2 Eylül 1945,

⁵⁸⁸ Cumhuriyet, 17 Aralık 1946

bir şekil altında kurularak memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesise ve mevcut iktisadi ve içtimai nizamları bozmağa çalıştıkları anlaşılan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisiyle Türkiye Sosyalist Partisi merkez ve şubeleri ve mevcut sendikalardan bu partiler veya onlardan aldıkları direktifle hareket eden kimseler tarafından kurularak ve kendi maksatlarına göre sevk ve idare edilenleri ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve İstanbul İşçi kulübü kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir.

2)Bu partilerin fikirlerini yayan Sendika, Ses, Nor Or, Gün; Yığın ve Dost gazete ve dergileri ve bunların matbaaları kapatılmıştı .

3)9 Aralık 1946 tarihli nüshasında belirmiş olduğu veçhile memleketin siyasi ve hukuki nizamını bozma yolunda propaganda yapan Yarın gazetesi ve matbaası dört ay için kapatılmıştır.

4) İrticai mahiyette yaydığı fikirlerle emniyet bakımından zararlı görülen Büyük Doğu dergisi ve matbaası dört ay için kapatılmıştır.

5)Komünist propagandasını taşıyan her türlü yazının sıkıyönetim hududu dahilindeki illere girmesi ve bu illerde basılıp satılması yasaktır. Sıkıyönetim K. Korg. Asım Tınaztepe”

Bunun yanında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve İstanbul İşçi Kulübü kapatılmış, bu partilerle bağlantılı olduğu düşünülen Sendika, Ses, Or, Gün, Yığın, Yarın ve Dost adlı gazete ve dergilerle, bunların matbaalarının da kapatıldığı ifade edilmiştir. Sıkıyönetim bölgesi içinde komünist propaganda içeren her türlü yayın yasaklanırken, güvenlik açısından zararlı görülen irticai içerikli yayınlar da yasaklanmıştır. Büyük Doğu dergisi ve matbaası dört ay süreyle kapatılmıştır⁵⁸⁹. Aynı gün gazetede yer alan haberlerden, kapatılan parti liderlerinden Esat Adil ve Şefik Hüsnü gibi tanınmış birçok komünistin tutuklandığı anlaşılmaktadır. 26 Aralık 1946’da Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberde “sıkıyönetim tedbirlerinin isabeti teyyüt ediyor. Hariçteki komünist basın aleyhimize hücumu geçti” denilerek sıkıyönetimin uzatılması konusunda doğru bir karar alındığı belirtilmiştir. Haberin doğruluğu da Roman-

---

⁵⁸⁹ Cumhuriyet, 17 Aralık 1946

ya basınından alıntılar yapılarak desteklenmeye çalışılmıştır.

İstanbul'da sıkıyönetim uygulamaları sırasında baskı uygulanmadığı, siyasi örgütlenmenin ve siyasi tartışmaların şehirde rahatlıkla yapıldığı, buna yerli ve yabancı herkesin şahit olduğu ileri sürülmüştür. Sıkıyönetimin sadece sokak gösterilerini yasakladığı, bu tür önlemlerin demokrasiyi geliştirmek için araç olduğu belirtilmiştir⁵⁹⁰.

İstanbul'da sıkıyönetim devam ettiğinden Matbuat Kanunu'nun 50. maddesinin kaldırılmasından sonra da gazeteler kapatılmıştır. 21 Temmuz seçimlerinin ardından Celal Bayar'ın seçimlere hile karıştığını belirten bildirisinin 25 Temmuz 1946 tarihinde üç gazetede yayımlanması, bu gazetelerden ikisinin sıkıyönetim tarafından kapatılmasına neden olmuştur. Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri sıkıyönetim tarafından kapatılırken, CHP yanlısı Tanin gazetesinin kapatılmaması dikkat çekicidir⁵⁹¹.

Nadir Nadi'ye göre sıkıyönetimin önemli görevlerinden biri de asayiş ve düzenin sağlanmasıdır. Nadi, "Haydutlar Arasında" başlıklı makalesinde konuyla ilgili olarak şunları ifade etmiştir: "*Şüpheli yerlerde silah araştırmak, sarhoşları tecrit etmek bir defa polisin vazifesi ise elbette iki defa da sıkıyönetimin vazifesidir. Göze çarpan gevşekliği, halkı rahatsız etmemek gibi iyi niyetli bir kaygıya yormayacağız, çünkü halkı, yani temiz vatandaş asıl bugünkü vaziyetten rahatsızdır. Ne emniyet kadromuzun ne de sıkı idare komutanlığının haydutlara ve zorbalara meydanı serbest bırakmak gibi bir hafiflik göstereceğini aklımızdan geçirmeyiz*"⁵⁹². Nadir Nadi makalesinde, alınan önlemlerin yetersiz olduğunu, sıkıyönetimin biraz daha baskıcı olmasını istediğini belirtmiştir.

Sıkıyönetimin uzatılması 1947 yılının Mayıs ayında mecliste görüşülmüştür. Celal Bayar bu uzatmaya karşı çıkmıştır. Yapılan görüşmeler sonunda sıkıyönetimin altı ay daha uzatılmasına karar verilmiştir⁵⁹³. Basının büyük bir çoğunluğunun İstanbul'da olduğu düşünülürse, sıkıyönetim aracılığı ile basın üzerindeki denetim devam edecektir. II. Dünya Savaşı boyunca uzatılarak devam eden sıkıyönetim, 23 Aralık

⁵⁹⁰ Falih Rıfki Atay, "Daha İnsafli Olamaz mıyız?", *Ulus*, 5 Aralık 1946

⁵⁹¹ Nilgün Gürkan, *Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İstanbul, 1998, s.378

⁵⁹² *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1947

⁵⁹³ *Cumhuriyet*, 29 Mayıs 1947

1947 tarihinde kaldırılmıştır⁵⁹⁴. Sıkıyönetimin uzatılması için TBMM tarafından bir teklif yapılmamış, bu nedenle sıkıyönetim kendiliğinden sona ermiştir. Sıkıyönetim komutanı bu durumu bir beyanname ile bildirmiştir. Sıkıyönetim Mahkemelerindeki davalar ise içeriklerine göre ilgili mahkemelere devredileceği, bu mahkemelerin büyük bir olasılıkla ağır ceza mahkemeleri olacağı ifade edilmiştir⁵⁹⁵. Sıkıyönetim zamanında bazı içkili yerler kapatılmıştır. Sıkıyönetimin kaldırılması ile alınan kararlarda hiç bir değişiklik yapılmamış, süreleri dolmadan bu yerlerin açılmayacağı duyurulmuştur. Aynı zamanda asayişin devamı için alınmış önlemlerin sürdürüleceği, hatta İstanbul'un güvenliği için emniyet güçlerinin jandarma kuvvetleriyle desteklenerek asayışı bozmak isteyenlerle sıkı bir mücadele edileceği bildirilmiştir⁵⁹⁶.

Bu konuda basında çıkan haberlere baktığımızda; uzun süreden beri uygulanmakta olan sıkıyönetimin kaldırılması ile bazı zorluklar yaşanabileceği, ancak halkın sağduyulu ve hoşgörülü davranarak bunların üstesinden gelinebileceği belirtilmiştir. Burhan Felek köşesinde sıkıyönetim ile ilgili şunları yazmıştır: *“bizde Sıkıyönetim iki hatta tek mülahaza ile muhafaza edildi: Zabıta işlerinin kolaylaştırılması için, adli veya siyasi zabitanın işini kolaylaştıran bu sistemin son senelerde idamesini ancak bu işlerle alakalı olanlar istediler. Halbuki zabıta daimi bir hükümet ve nizam unsurudur. Normal şartlar altında muvaffak olması lazım gelen bir cihazdır. Onu fevkalade vasıtalarla çalışmaya alıştırmak ilelebed zayıf kalmasına sebep olurdu. Sıkıyönetim memleketin en büyük şehrinde yedi sene devam etmesi de hükümet cihazının fevkalade vasıtalara başvurmadan işleyemediği zannını doğuruyordu. Bu da memleket için hoş gidecek bir telakki teşkil etmiyordu. Bundan başka sıkıyönetimin şahsi hürriyetleri tahdit yolundaki kararları da birçok sızıltılara sebep teşkil etmişti. Vaktiyle Almanlara karşı alınmış tedbirler sırasında hürriyetlerinden mahrum edilmiş kimseler, Almanya ortadan kalktıktan sonra dahi aynı tahditlerin ıstıraplarını çekmekte devam etmişler. Bütün bunlardan dolayı Hasan Saka hükümetini sıkıyönetimin kaldırılmasına karar verdiği için tebrik etmemek elden gelmez Sıkıyö-*

---

⁵⁹⁴ Kudret, 23 Aralık 1947

⁵⁹⁵ Kudret, 23 Aralık 1947

⁵⁹⁶ Kudret, 23 Aralık 1947

netimin sıkılığı biterken hürriyet bolluğunun avareliği bizi rahatsız etmesin istiyorum ve bu istekte şehrin bütün halkına tercüman olduğumu sanıyorum.”⁵⁹⁷

Feroz ve Bedia Turgay’ın eserinde, sıkıyönetimin kaldırılması, CHP siyasetindeki liberalleşmenin ilk sonuçlarından biri olarak değerlendirilmektedir⁵⁹⁸. Sıkıyönetimin kaldırılmasından sonra basında bu durum büyük bir memnuniyetle karşılanmış; ancak Cihad Baban’ın “*Sıkıyönetim Kalkıyor*” başlıklı makalesinde; sıkıyönetimin kaldırılmasından sonra ülkeyi içerden çökertmek isteyen emperyalist sol akımlarla nasıl mücadele edileceği konusunda endişe ettiğini ifade etmiştir⁵⁹⁹.

Nadir Nadi ise Cihad Baban’ın aksine sıkıyönetimin kaldırılması gerektiğini, “Sıkıyönetim Kaldırılırken” adlı makalesinde belirtmiştir. Hasan Saka hükümetinin ilk uygulamalarından biri İstanbul ve çevresinde ilan edilmiş olan sıkıyönetimi kaldırmak istemesidir. Nadi, 1945’teki şartlar ile üç ay öncesi arasında fark olmadığını, ancak buna rağmen hükümetin sıkıyönetimi kaldırma taraftarı olduğunu belirtmektedir. Ortalama sekiz yıla yakın bir süre İstanbul’da uygulanan Sıkıyönetimin vatandaşların rahatını bozmadığı, hayatlarında ve işlerinde baskı yapmadığını öne sürmüştür. Zaman zaman gazeteler kapatılmış olsa da belirli saatlerde sokağa çıkma yasağının konmadığını, evlerde arama yapılmadığını, sokakta insanların yakalanıp, karakollara götürülmediğini belirtmiştir. Savaş nedeniyle sosyal ve iktisadi aksaklıklar yüzünde şehirde sarhoşluk, serserilik, kavga ve cinayet olaylarının son zamanlarda arttığını, Sıkıyönetim Komutanlığı’nın asayiş bozanlara karşı harekete geçmek zorunda kaldığını söylemiştir. İstanbul’dan bu idare çekildiği zaman şehrin yeniden haydutlar saltanatına merkez olması ihtimali belirecektir. Bunu önlemek için hükümetin gerekli önlemleri alması gerektiği belirtilir. Sarhoşluğun, kavgaların vb. taşkınlıkların engellenmesi için ya kanunlarımız yeterli değil, ya da gerektiği kadar uygulanmıyor diyen Nadi, sıkıyönetim kaldırılırsa, cinayet, hırsızlık, serserilik gibi huzursuzlukların artarak asayişin bozulacağını düşünmektedir. Birçok insanın boş yere öldürüleceğini ileri

---

⁵⁹⁷ *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1947; Burhan Felek köşesinde; İstanbul’un, Meşrutiyet döneminden beri uzun yıllar çok sıkı uygulamalara maruz kaldığını yazmaktadır.

⁵⁹⁸ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Ankara, 1976, s.39

⁵⁹⁹ *Tasvir*, 11 Aralık 1947; Şerafettin Pektaş, a.g.e., s.32

sürmektedir. Demokratik yönetimlerde herkesin istediği gibi davranabileceği, bunları yaşamaktansa totaliter bir yönetimle idare edilmenin propagandasının yapılabileceğini ifade etmektedir. Nadi, insanların bu tür korkularla Ortaçağda yönetildiğini dile getirirken, Sıkıyönetim kaldırıldığında, soruşturulmadan gazete kapatılamayacağından, basının hükümet aleyhinde yazılarını arttıracaklarını belirtmiştir. Hürriyet isteniyorsa bazı zorluklara katlanmak gerektiğini ifade eden Nadi, halk idaresi ile iş başında bulduklarını söyleyenlerin, o iradeye boyun eğmekle yükümlü olduklarını vurgulamaktadır. Ülke aleyhine yazı ve propaganda yapanların kanunlar çerçevesinde cezalandırılması gerektiği ve sıkıyönetimin kaldırılıp, normal yönetime geçilmesi üzerinde durmuştur⁶⁰⁰.

Hükümetin 20 Ekim 1940 tarihinde almış olduğu karar üzerine İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli’de ilan edilmiş olan ve 7 yıldan beri bu bölgelerde uygulanan örfi idare 22 Aralık 1947’de saat 24.00’ten itibaren sona ermiştir. Örfi İdarenin kalkması sonucunda örfi idare ve mahkemelere ait idari ve inzibati yetkiler, Emniyet Müdürlüğü makamlarına, yargı yetkileri de Adliye’ye devredilmiştir. Örfi İdarenin kaldırılmasından sonra Örfi İdare Mahkemelerinde davaları devam eden askeri sanıklar, Askeri Garnizon Mahkemelerine, sivil sanıklar da Adliye’nin dava ile ilgili mahkemelerinde yargılanacaklardır. Dolayısıyla 1, 2, ve 3 Numaralı Örfi İdare Mahkemeleri, ellerindeki dava dosyalarını devretmeye başlamışlardır. Bu mahkemelerin ilgalari tarihine kadar verdikleri kararlar kesinleşirse, bu kararların uygulanması gerekmektedir. İstanbul Savcılığına havale edilecek olan dosya sayısı dört yüzü geçmiştir. Dava dosyalarının 45 tanesi, tutuklu olarak yargılanan, 96 sanıklı komünistlik davasına aittir⁶⁰¹. Örfi İdare Mahkemelerinin dosyaları tasnif etme işinin 15-20 Ocak 1948’e kadar devam edeceği tahmin edilmektedir. Emniyet Müdürlüğü’nün aldığı önlemlerle sıkıyönetiminin sona ermesinden sonra güvenlik sağlanmıştır⁶⁰².

---

⁶⁰⁰ **Cumhuriyet**, 11 Aralık 1947

⁶⁰¹ **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1947; **Tasvir**, 23 Aralık 1947

⁶⁰² **Tasvir**, 24 Aralık 1947

Örfi İdarenin sona ermesinden sonra, asayışı bozmak, halkın rahat ve huzurunu kaçırmak gibi girişimlerde bulunanlar için uygulanacak cezaların yine aynı olacağı belirtilmiştir. Bu tür suçları işleyenlerin, suçüstü mahkemelerinde tutuklu olarak yargılanacağı bildirilmiştir. Vilayet, Savcılık ve zabitanın, sarhoş ve asayışı bozanlarla giriştiği mücadeleye önemle devam edeceği hususunda bilgi verilmiştir⁶⁰³.

Tasvir gazetesi savaş yıllarında yirmi beş kez kapatılmıştır. Tasvir'in yöneticisi olan Ziyad Ebüzziya bu konuda şunları söylemektedir: *“Vesveselerin şiddetlendiği günlerde, görülen lüzum üzerine kapatılan gazetenin bu durumunun, öteki gazetelerde haber olarak bildirilmesi dahi yasaklanmıştı. Kapatılan gazetenin tekrar yayına girdiği zaman, bu durumunu kamuya ve okuyucularına bildirmesi de yasaklanmıştı. Almanlar ile saldırmazlık paktının imzalandığı gece, “biz dememiş miydik” diye yazıp, hükümeti müşkül duruma sokabileceğimiz endişesi ile hiç yoktan tam altı hafta kapatıldık O dönemde gazetecilik her bakımdan çok zor günler yaşadı.”*⁶⁰⁴.

II. Dünya Savaşı sırasında basında çıkan haberlerden, başka ülkelerde de aynı tarihlerde değişik sebeplerden dolayı örfi idare ilan edildiğini öğreniyoruz. Tahran'da Gen. Euhad Admadi, hükümet merkezinin askeri valiliğine tayin olmuş, böylece İran'da örfi idare ilan edilmiştir. Bunu, Norveç'te örfi idarenin ilanı takip etmiş, Sibirya'da, Sovyet aleyhtarlığı nedeniyle görevlendirilen emniyet müdür yardımcısı Merkulod da bu yönetime başvurmuştur. Bolivya hükümeti de Naziler tarafından hazırlanan hükümet darbesi girişimini öğrenince, ülkede örfi idare ilan ettiklerini açıklamışlardır. Almanya da Bolivya elçisi Wendlere, olayın öğrenilmesi üzerine, ülkeyi en kısa zamanda terk etmesini bildirmiştir⁶⁰⁵. Moskova'da savaş tehlikesi nedeniyle örfi idare ilan edilmiştir⁶⁰⁶. Savaşın devam ettiği yıllarda İtalya'da hükümet savaşa devam edilip, edilmeyeceği konusunda kesin bir karar vermemiştir. Hükümetin barış yapılması konusunu gündeme getirip, bu konuda da net bir tavır sergilememesi, halkın gösteri yapmasına neden olmuş, sonuçta hükümet tarafından Örfi İdare

⁶⁰³ Cumhuriyet, 23 Aralık 1947; Tasvir, 23 Aralık 1947

⁶⁰⁴ Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, s.137

⁶⁰⁵ Vakit, 21 Temmuz 1941, 3 Ağustos 1941, 20 Ağustos 1941, 12 Eylül 1941 tarihli haberlere bakılabilir.

⁶⁰⁶ Cumhuriyet, 21 Ekim 1941

ilan edilmiştir⁶⁰⁷. Filistin’de, Yahudilerle-İngiliz polisi arasında Kudüs’te çarpışmalar sonucunda ölenler olmuş, bunun üzerine örfi idare ilan edilmiştir⁶⁰⁸.

Türkiye’de savaş yılları içerisinde sıkıyönetim devam ederken, yabancı ülkelerde de savaş dolayısıyla sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yabancı haber ajansları, Moskova’da, bütün İtalya’da ve sonraları da Filistin’de sıkıyönetim ilan edildiğini bildirmişlerdir⁶⁰⁹. İtalya’da ilan edilen sıkıyönetim, resmi gazetede kralın emirnamesinin yayımlanmasının ardından ertesi gün yürürlüğe girecektir. Hükümetin barış yapılması konusunda bir karar alamaması; halkın tepkisine ve şehirlerde büyük gösterilerin yapılmasına neden olmuş; olaylar nedeniyle yüzlerce kişinin tutuklandığı bildirilmiştir⁶¹⁰. Filistin’de olaylar yüzünden sıkıyönetim ilan edilmiştir⁶¹¹. İran askerlerinin Tebriz’de karargah kurmaları üzerine, Azerbaycan’da işgal edilen bölgelerde örfi idare uygulanmaya başlanmıştır. Azerbaycan’daki sendika şefleri Tebriz’deki Sovyet hastanesine iltica etmiştir⁶¹².

---

⁶⁰⁷ **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1943

⁶⁰⁸ **Cumhuriyet**, 28 Mart 1944

⁶⁰⁹ **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1941; Moskova’da ilan edilen sıkıyönetim için şu haberlere yer verilmiştir: “Sovyetler Birliği Müdafaa Komitesinin bir kararnamesinde şöyle denilmektedir: 1) Moskova ve civarında Örfi idare ilan edilmiştir. 2) Gece yarısından sabah saat 5’e kadar ışıklar söndürülecektir. 3) Dâhili inzibat servisi N.K.V.D. kuvvetlerine tevdi edilmiştir. 4) “Şaşırtma hareketleri”nde bulunmağa teşebbüs edenler derhal idam edileceklerdir. Başka bir kararname ile General Jonkof Moskova’nın harici cephesi kumandanlığına tayin edilmiştir. Aynı kararnamede hükümet merkezi müdafaaasının garnizon kumandanı Artemief’e tevdi edildiği bildirilmektedir. İngiliz- Amerikan Tankları Moskova Cephesine vardı. Moskova radyosu, Pravda gazetesinin, Moskova ahalisine hitaben yazdığı bir makaleyi neşretmektedir. Gazete, bu makalesinde, ahaliyi icab ederse baş şehir sokak sokak, ev ev müdafaa için bir ordu halinde teşekküle davet etmektedir.”

⁶¹⁰ **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1943

⁶¹¹ **Cumhuriyet**, 28 Mart 1944

⁶¹² **Ulus**, 15 Aralık 1946

II. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE SIKIYÖNETİMLER

A. Çok Partili Hayata Geçişte İsmet İnönü Dönemi (1946-1950):

II. Dünya Savaşı yıllarında uluslar arası durum ve koşullar, Türkiye'deki iç politikayı etkilemiştir. Türkiye savaşa girmemek için büyük bir çaba harcamış, hiçbir tarafı gücendirmemek için dikkatli davranmaya hassasiyet göstermiştir. Bundan dolayı Türkiye'deki gazetelerde yayınlanan dış politika yazılarına sansür uygulanmamıştır. Sansür, genelde iç politikaya yönelik olmuştur. Bu durum Almanya'nın SSCB'ye 1941 yılında saldırmasından sonra değişmiş, Türkiye'deki Alman yanlısı basın ve kamuoyu etkisini daha da arttırmıştır. Fakat 1943'te Almanya'nın Stalingrad'ta SSCB'ye yenilmesinden sonra mevcut olan durum değişerek Türkiye'de Turancılık davaları başlamıştır. 1945'ten itibaren Türkiye'nin SSCB ile ilişkileri gerginleşmiş, Serteller'in çıkardığı Tan gazetesine kötü bir gözle bakılmaya başlanmıştır⁶¹³.

İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 tarihli konuşmasında günün değişen koşullarına uygun hale getirmek için tek partili sistemde önemli siyasi düzenlemeler yapmaya hazırlandığını ifade etmiştir⁶¹⁴. İnönü, 19 Mayıs spor bayramında toprak dağıtımı ve demokratik gelişmeden bahsetmiş ve "*siyasi hayatımızda demokratik prensipler daha büyük ölçüde hakim olacaktır*" demiştir⁶¹⁵. Ayrıca, sistemdeki ana eksikliğin, bir muhalefet partisinin yokluğu olduğunu ifade etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, iç özeleştirinin her zaman desteklendiğini ve Müstakil Grubun bu amaçla kurulduğunu ileri sürmüştür. Ancak grup simgesel muhalefet ve eleştiri yapmıştı. Parti liderliğinin canını daha çok sıkan, savaş sırasındaki birçok olayın hesabının hükümetten sorulmasıydı ki bu eleştirenlerin başında, Yusuf Hikmet Bayur gelmektedir⁶¹⁶. Türkiye'de savaş sonrasında en çok konuşulan konular arasında hükümetin uyguladığı ekonomi politikası yer almaktadır. Bu politikanın en belirgin özelliği yükselen enflasyon, kentsel bölgelerdeki mal kıtlığı ve ürünlere konan narhtır. Bu politikayı güçlendirmek için hükümete geniş olağanüstü yetkiler veren Milli Koruma Kanunu ve diğer

⁶¹³ Baskın Oran, "İç Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.XXIV, Eylül 1969, No:3, s.250-275

⁶¹⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, İstanbul, 1996, s.22

⁶¹⁵ Lewis, *a.g.e.*, s.303

⁶¹⁶ Ahmad, *a.g.e.*, s.22

denetim mekanizmaları kurulmuştur. Ancak bu müdahaleci politika, cumhuriyetin ilanından itibaren yirmi yıl devam etmiş olan istikrar ve sükunet sağlayan siyasi ittifakın parçalanmasına neden olmuştur⁶¹⁷.

Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinde hem iç hem de dış nedenler etkili olmuştur. İç nedenler arasında; Kemalist ideolojinin niteliğinden kaynaklanan demokratikleşme zorunluluğu, Kemalist devrimin pekişmesi nedeniyle geri dönüş korkusunun kalmayıışı, halkın tek parti düzenine karşı gösterdiği olumsuz tepkinin artması, savaş sırasında ticaret burjuvazisinin artık yönetimde söz sahibi olmak istemesi yer almıştır. Dış nedenler arsında da II. Dünya Savaşı sonrasında totaliter rejimlerin yıkılması ve tüm dünyada demokrasi rüzgarlarının esmeye başlaması ile SSCB'nin tehdidine karşı Batılı devletlerin desteğini kazanma düşüncesi yer almıştır⁶¹⁸.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi ve ekonomik liberalleşme eğilimini etkileyen başka unsurlar da bulunmaktadır. Almanya, İtalya ve Japonya'daki totaliter rejimlerin yenilmesi ve Batı demokrasilerinin zaferi, savaş sonrasında Stalin'in Türkiye'ye olan düşmanlığının artması, hükümeti dış politikada yalnız bırakmış ve hükümetin, Batılı devletlere yaklaşmasına neden olmuştur. Değişen dünya dengelerinin yanında iç politikadaki eleştirilere olanak vermek gerekiyordu. Dolayısıyla hükümet iç ve dış gelişmelerden yararlanarak, demokrasiye geçişi hızlandırmıştır. İç politikadaki tartışmalar, Türkiye'nin değişen dünyaya ayak uydurması için gerekli önlemleri alacak bir rejimin kurulması üzerinde yoğunlaşmıştır.

Savaş sonrasında ekonomi daha da ağırlaşmış, halk yoksulluğun yanı sıra büyük bir idari baskı altında yönetilmektedir. Başta büyük gazetelerin yayınlandığı İstanbul olmak üzere, altı ilde sıkıyönetim; Ankara ve diğer illerde de baskıcı valiler bulunmaktadır⁶¹⁹. O günleri, gazeteci Emin Karakuş kitabında: *“Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi Ankara'da da tek parti egemenliğinin bütün belirtilerinin gör-*

---

⁶¹⁷ Ahmad, a.g.e., s.23

⁶¹⁸ Agah Sabri Atay, **Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri**, Danışman: Erdoğan Teziç, (Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1029, İstanbul, 1998, s.71-72; Rıfki Salim Burçak, “Çok Partili Hayata Geçişimiz Üzerinde II. Dünya Savaşı'nın Etkisi”, **Yeni Türkiye (Türk Demokrasisi Özel Sayısı)**, Yıl:3, Sayı:17, Eylül-Ekim 1997, Ankara, 1997, s.647-648

⁶¹⁹ Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, İstanbul, 1982, s.26

mek mümkündür. Örneğin, Ankara vali ve belediye başkanı olan Nevzat Tandoğan'ın her sözü kanun niteliğindedir. Sıkıyönetim yoktu ama Tandoğan'ın yönetiminde Ankara'ya tam bir sıkıyönetim havası egemendi. Geceleri sokakta dolaşan sarhoşlar bir kamyona doldurulur, kış kıyamet demeden kentin 8-10 kilometre uzağındaki Orman Çiftliği ya da Hüseyin Gazi sırtlarına bırakılarak dönülürdü. Sarhoşlar bu uzun yolu yürüyerek geldikleri yere dönerlerdi. Memlekette tam bir polis rejimi vardı. Tabutluklar ve ölüm hücrelerinde yapılan işkenceler hala halkın dilinde idi. Bu sırada çok partili hayata girileceği hakkında söylentiler çıkmıştı ve iktidar gazeteleri bu görüşe karşı ateş püskürüyorlardı” şeklinde anlatmaktadır⁶²⁰.

Türkiye, içte ve dıştaki gelişmelerle birlikte tek dereceli bir seçimle çok partili bir meclis oluşturma arifesinde iken, bu ortamdan yararlanmak isteyen Bayarcılar, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısının görüşülmesi sırasında harekete geçmişlerdir. Tasarayı Eskişehir milletvekili Yavuz Abadan savunmuştur. Abadan: “Biz bir mülkiyet strüktürü yani bir mülkiyet rejimi değişikliği yapmıyoruz. Bu tasarı; mülkiyeti savunmayı esas tutan bir memleketin, yine kamu yararı ile, mülkiyete sınırlandırmaları içine alan ve çiftçiyi topraklandırma esasını güden bir tasarıdır” demiştir. İçel milletvekili Refik Koraltan bu görüşe karşı çıkararak: “kim ne derse desin, bu tasarının ruhu Ali'nin malını alıp, Veli'ye vermektir. Bu kanunla izlenen tek düşünce, özel bir malın bir başkasına verilmesini kamu yararı prensibine yaklaştırmaktadır. Demokrasi temelleri üzerine kurulan, kuruluşunun temeli ve yapısı halk için halkçılık olan bir devletin bünyesinde bu gibi görüşlere yer yoktur. Titizlik ve kıskançlıkla göz önünde tutmaya, ödevli ve borçlu bulunduğumuz ulusal bütünlüğü ve ulusal düzeni koruyan rejimin ana ilkelerinin sarsılmamasına büyük bir önemle dikkat edilmelidir” diyerek görüşlerini ifade etmiştir⁶²¹. Eskişehir milletvekili Emin Sazak da tasarının aleyhinde bulunanlardan biri olarak: “bu tasarı ile Türk ruhuna uymayan ocaklar kuruluyor. Belki toprak sahibi olduğum için böyle düşündüğüm sanılabilir ama eğer bunun memlekete yararı olacağı kanısında bulunsa idim, memleketin selameti için canını veren arkadaşlarım gibi ben de malımı vermekten çekinmezdim. Padişahı de-

⁶²⁰ Karakuş, a.g.e., İstanbul, 1977, s.11

⁶²¹ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.27

viridik, halifeyi kovduk, şapkayı giydik, Latin harflerini kabullendik, tekkeleri kapattık, bazı gerçeklerle Varlık Vergisini bile kabul ettik. Fakat bunu kabul edemiyorum. Ekonomik işler şakaya gelmez. Şefim böyle istedi diye buraya gelinmemelidir. Şef'e saygı duymasını hepimiz biliriz ama insan biraz da kendi kafasını kullanmalı, gerekli olup, olmadığını düşünmelidir. Başka memleketler bu meseleyi, iki yoldan biriyle hallettiler: bir kısmı, toprak sahibini ailesiyle birlikte yok ederek arazisini elinden almış, dağıtmıştır. Bir kısmı da ben uygarım ve hak tanırım demiş ve parasını vererek almıştır. Bizim yolumuz hangisidir, bunun adını koymak gerekir. Bugün bizdeki görünüş, varlık düşmanlığıdır. Bunun memleket için zararlı olduğu kanısındayım. Bu giden yolda yürünemez. Yürümeye devam edilirse, ben de hükümete güvenemem” demiştir⁶²².

İzmir milletvekili Halil Menteş de çiftçiye parasız toprak yerine uzun vadeli ve ucuz faizli toprak edinme kredisi verilmesini, devlet elinde olup da kamu yararına işletilmeyen arazinin Ziraat bankası aracılığı ve borçlanma yolu ile topraksız çiftçiye dağıtılmasını önermiştir. Seyhan milletvekili Damar Arıkoğlu: “*buna devrim kanunu diyoruz. Devrim, ulusça yapılır. Sadece bir sınıfın üzerine külfet yükletilmez. Hükümet bir toprak vergisi kanunu getirsin, herkes bir miktar vergi versin, toplanan para ile Tarım Bakanı istediği kadar toprak satın alsın ve istediğine dağıtsın*” diyerek görüşlerini açıklamıştır. Seyhan milletvekili Ali Münif Yeğena da mesleği çiftçilik olmayanlara toprak verilmesi için kamulaştırma yapılmasının Anayasaya aykırı olduğunu, ayrıca tasarıda temel haklara aykırı sınırlamalar ve yasaklamalar bulunduğunu anlatarak, tasarının iade edilmesini istemiştir. Aydın milletvekili Adnan Menderes'te dünyanın her yerinde küçük, orta ve büyük tarım işletmelerinin bir arada olduğunu, sıkıntıyı gidermek için çiftçinin donatılması, kredilerin arttırılması ve tarımın fennileştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Hazırlanan tasarının aceleye getirildiğini belirtmiştir⁶²³.

TBMM'de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısını destekleyenler ile eleştirenler arasında tartışmalar uzun sürmüştür. Kütahya milletvekili Recep Peker, ko-

---

⁶²² Goloğlu, a.g.e., s.27-28

⁶²³ Goloğlu, a.g.e., s.30-31

nuyu şu şekilde özetlemiştir: “*Günümüzün toplumu, iş hayatını yeniden düzenlemelidir. İşçi ile sermaye arasındaki dengeyi ve hayata uygulama yollarını bulmalıdır. Yurttaş, ev-bark sahibi edilmelidir. Toprak Kanunu da bu bakımdan özel önemi olan bir kanundur. Eğer bu sorunlarla birlikte, çiftçi ve toprak işi de düzenlenirse toplumu hiç bir rüzgar sarsamaz.*”⁶²⁴ Mecliste tasarı hakkında tartışmaların yapılması, Türkiye’nin dünyadaki gelişmelere ayak uydurduğunu ve demokratik düzene geçilmesi için gereken, iç ve dış şartların olgunlaştığını göstermektedir. Cumhuriyet Halk Partisi içindeki muhalefet, Bütçe Kanunu görüşmelerinde ortaya çıkmış, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı görüşmelerinde de daha belirginleşmiştir. Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur gibi konuşmacılar, tek parti döneminin alışık olmadığı bir tarzla hükümeti eleştirmişlerdir. Eleştiriler, bütçe açığı nedeniyle artan devlet borçları, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin ve memurların durumu, karaborsa, vergi sistemindeki aksaklıklar gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır⁶²⁵. Muhalifler yeni bir dünya görüşünün yönetime egemen olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Cumhuriyet Halk Partisi içindeki muhalefetin dört lideri, 7 Haziran 1945’te Partinin Meclis Grubu Başkanlığına dört imzalı bir önerge vermişlerdir. Dört imzalı olduğu için *Dörtlü Takrir* diye anılan bu önergede: “...*Türkiye Cumhuriyetinin ve Cumhuriyet Halk Partisinin en temel ilkesi olan demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk ulusunun ancak bu prensiplerin tam olarak uygulanması ile rahatlığa ve mutluluğa kavuşacağı kanaatine bağlanmış vatandaşların bütün memlekette ve özellikle Partimiz mensupları arasında en büyük çoğunluğu meydana getirdikleri şüphesizdir. İşte bu kanı iledir ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için gerekli gördüğümüz tedbirleri Partimizin Meclis Grubu’na arz ve teklif etmeyi borç bildik*”⁶²⁶ şeklinde görüşler ifade edilmiştir. İstekleri; kanunlardaki ve parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin çıkarılması, Meclisin hükümeti denetlemesine olanak verilmesi, seçimlerin serbest bir biçimde yapılmasının sağlanması gibi konularda yoğunlaş-

---

⁶²⁴ Goloğlu, a.g.e., s.31

⁶²⁵ Cem Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990, s.9

⁶²⁶ Goloğlu, a.g.e., s.34

maktadır⁶²⁷. Önergeyi verenler Türkiye'nin çok partili hayata geçmesini istemiş ancak bunu açıkça dile getirmemişlerdir. Dörtlü Takrir reddedilmiş, grup kararı 12 Haziran 1945'te ile halka duyurulmuştur. Bu şekilde Cumhuriyet Halk Partisi içindeki muhalefet kamuoyuna duyurulmuştur⁶²⁸.

Savaş sonunda Türkiye'nin siyasi ve ekonomik menfaatlerinin Batı tarafında olduğu görülmüş, bunları geliştirmek için de Batı'ya daha çok yaklaşmak kanaati oluşmuştur. İtalya ve Almanya'da tek parti idarelerinin ortadan kalkması, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girişi ve Batı'ya yaklaşması, Türkiye'de tek parti rejiminin temellerini sarsmıştır. Karpat, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin politik sistemini daha demokratik bir hale getirmedikçe Batı'dan kazanmak istediği ve ihtiyaç duyduğu itibarı elde edemeyeceği görüşünü dile getirmiştir⁶²⁹.

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan yalnızlık psikolojisi, diğer yandan Sovyet tehditlerinin özellikle Batı basınında tekrar tekrar yazılmasıyla tırmanışa geçmesi, böylece ortaya çıkan psikolojik tehdit, dönemin siyasi hayatı bu ortamda gelişmiş, ortamla ayrılmaz bir bütün oluşturmuştur. Bu korku ortamında Türkiye, bir taraftan Sovyet notalarına 22 Ağustos ve 18 Ekim'de ret cevabı vermiş, diğer taraftan da Batı dünyasından kendisine destek arayışına girmiştir. Türkiye, Birleşmiş Milletlere kurucu üye olabilmek için Almanya ve Japonya'ya 23 Şubat 1945'te savaş ilan etmiştir⁶³⁰.

15 Ağustos 1945'te Birleşmiş Milletler Antlaşması, TBMM'de onaylanmıştır. Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabul edilmesiyle Türkiye, sözü edilen anayasanın demokratik prensiplerine uygun daha hür bir rejime geçmeyi taahhüt etmiş oluyordu⁶³¹. Bunun üzerine parti içerisindeki muhalefet yeniden canlanmış ve çok partili hayata geçişin imzalanan bu antlaşma ile düzenlenmesi vurgulanmış ancak iktidar partisinin buna yanaşmadığı üzerinde durulmuştur. Mecliste bu görüşmeler yapılırken 15 Ağustos 1945'te Japonya kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul etmiş ve II.

---

⁶²⁷ Eroğul, a.g.e., s.11

⁶²⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 1996, s.304

⁶²⁹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 1996, s.127

⁶³⁰ Editör: Baskın Oran, **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, C.I, İstanbul, 2002, s.492-493

⁶³¹ Karpat, a.g.e., s.128

Dünya Savaşı sona ermiştir. Savaş sonrasında her ülke kendi iç işlerinin düzenlenmesi ile uğraşabilirdi. Uluslar arası politikada beliren yeni güç dengesi Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasını etkilemiştir. Müttefiklerin zaferi, otoriter tek partili rejimlerine karşı, liberal demokrasilerin zaferini simgelemektedir.

Türkiye'de de demokrasiye geçmek zorunluluk haline gelmiştir. İsmet İnönü bu gelişmeler karşısında, muhalefet grubuna *“siz de parti kurunuz, programınızı yapınız, açık ve belli düşüncelerle meydana atınız”* demiştir. Dörtlü önergeyi verenler, yeni bir parti kurulacağı mesajını vermişlerdir. Cumhuriyet Halk Partisi, Meclis'teki konuşmalarından dolayı önce Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü sonra da Refik Koraltan'ı CHP'den çıkarmıştır. Celal Bayar bu gelişmeler üzerine önce milletvekilliğinden sonra da CHP'den istifa etmiştir. Adnan Menderes durumu *“memleketimizin iç koşulları ile tarih olaylarının akışı, tek parti yolunun artık kesin olarak bırakılması gereğine hepimizi inandıracak gelişmeler gösterdi”* sözleri ile değerlendirmiştir. Yeni parti bu şekilde kurulmuştur. Toplum yaşadığı sıkıntılardan kurtulmanın çaresi olarak Atatürk'ün eski arkadaşlarından Celal Bayar'ın kuracağı partiyi görmektedir. Bu arada İstanbul'da fabrikatör Nuri Demirağ, demokrasiye geçiş döneminin ilk atılımını yapmış ve Milli Kalkınma Partisini kurmuştur⁶³². Ancak toplum bu partiyi fazla desteklememiş, yeterince yetenekli bulmamış, hatta partinin genel başkanının sık sık verdiği kuzu ziyafetlerinden dolayı partiye Kuzu Partisi denmektedir⁶³³. Celal Bayar, 1945 yılının sonunda yeni bir parti kuracağını açıklamıştır. Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasından sonra Cumhurbaşkanı'nın muhalefet partisinin kurulmasından söz etmesi de dikkat çekicidir. İsmet İnönü'nün Milli Kalkınma Partisini muhalefet kabul etmediği de düşünülebilir⁶³⁴.

Cumhurbaşkanı İsmet Paşa'nın da onayı ile 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti kurulmuştur. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan partinin kurucuları arasındadır⁶³⁵. Demokrat partinin programı Halk Parti programın-

---

⁶³² Lewis, **a.g.e.**, s.379-380

⁶³³ Goloğlu, **Milli Şef Dönemi**, s.402

⁶³⁴ Mete Tunçay, Cemil Koçak vd., **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, İstanbul, 1995, s.137

⁶³⁵ Eroğul, **a.g.e.**, s.12

dan farklı değildi. Atatürkçü Düşünce Sistemini oluşturan altı ilke benimsenmiştir. Demokrat Parti, Halk Partisinden ayrılanlar tarafından kurulduğundan, çok farklı dünya görüşüne sahip değildir. Ancak zamanla hızla genişleyen parti teşkilatında yer alan çok farklı muhalif unsurlar, partinin genel görüntüsünü önemli ölçüde etkilemişlerdir. 1945'te II. Dünya Savaşı sona erdikten sonra ve çok partili hayata geçilmesiyle birlikte Milli Kalkınma ve Demokrat Parti'nin kurulması ile başlayan çok partili sistemde 1946 yılı içinde 13 parti İçişleri Bakanlığı'ndan kurulma izni almıştır. Kurulan bu partilerin değişik nedenlerden ötürü çok uzun ömürlü olmadığı görülmektedir. Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye İşçi ve Köylü Partisi, Liberal Demokrat Parti, Sosyal Adalet partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, İdealist Partisi, İslam Koruma Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Yurt Görev Partileri gibi değişik eğilimlerde birçok parti kurulmuştur⁶³⁶. Ancak sol kanatta kurulan partilerin hiçbirisi başarılı olamamış, 1 Aralık 1946'da Türkiye Sosyalist ve Emekçi ve Köylü Partisi sıkıyönetim komutanlığınca kapatılmıştır. Bunun yanında komünizm yanlısı bazı gazete ve sendikalar da yasaklanmıştır. Sonraki günlerde de Türkiye'ye karşı Sovyet düşmanlığının artması üzerine, komünist eylem ve düşüncelerin şiddetle bastırılması genel bir destek görmüştür. Basın hürriyetini sınırlandırmak için yapılan bazı girişimler ise kamuoyunun yeni ve etkin gücü karşısında başarısız olmuştur⁶³⁷.

İktidar Partisinin karşısında muhalif bir partinin bulunması demokrasinin yerleştirilmesi açısından önemlidir. 10 Mayıs 1946'da CHP olağanüstü kongre yapmış, İnönü'ye verilen "Milli Şef" ve Değişmez Genel Başkan unvanları kaldırılmıştır. Parti başkanının parti kongrelerinde seçileceği belirtilmiştir. Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1945 yılından itibaren dereceli bir biçimde ortadan kaldırılmıştır⁶³⁸. CHP'nin 10 Mayıs 1946'da toplanan Olağanüstü Kurultayında, kontrol görevini yapacak bir parti kurulduğundan Müstakil Grup kaldırılmıştır. Bölge ve sınıf esasına göre parti kurmayı yasaklayan tüzük maddesi de değiştirilmiştir. 1947 Eylül'ünde yapılacak seçimlerin bir yıl öne alınmasına karar vermiştir. Demokrat Parti'nin sa-

---

⁶³⁶ **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, s.536-537

⁶³⁷ Lewis, **a.g.e.**, s.309

⁶³⁸ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.134

vunduğu tek dereceli seçim sistemi kabul edilmiştir⁶³⁹. 5 Haziran 1946'da kabul edilen yeni seçim kanunuyla “açık oy, gizli tasnif” esası kabul edilmiş, oy pusulalarının, sayımdan sonra yakılacağı hükme bağlanmıştır. Bu nedenle seçim sonuçlarının eleştirilmesinin yersiz olduğunu ileri sürenler vardır⁶⁴⁰. Üniversitelere özerklik verilmesi, basın yasasının liberal hale getirilmesi gibi bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bu tür gelişmelere rağmen muhalefet partisinin ülke genelindeki kampanyaları, Cumhuriyet Halk Partisinde huzursuzluk yaratmıştır.

Demokrat Parti başta erken genel seçimleri boykot edeceğini belirtmiş ancak bir süre sonra seçime gireceğini açıklamıştır. 21 Temmuz 1946'da yapılan erken genel seçimleri sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi 465 milletvekilliğinden 390'nını alarak çoğunluğu sağlamıştır. Demokrat Parti 65, bağımsızlar 7 milletvekilliği kazanmıştır. 1946 seçimleri siyasi hayatta partiler arası ilişkilerin, uzun süre gerginlik içinde olmasına neden olmuştur⁶⁴¹. Ahmad, bu durumun daha sert bir siyasi muhalefetin tohumlarını ektiğini, DP'lilerin 1950'lerdeki aşırılıklarını haklı çıkarmak için 1946 seçimlerine atıfta buldukları üzerinde durmuştur⁶⁴². CHP içinden birçok partili seçimlerdeki usulsüzlük nedeniyle zamanla partiden uzaklaşmış, ordu içerisindeki subaylar da DP'lilere sempati duymaya başlamıştır. Demokrat Parti, iktidarın, genel seçimlerde yanlı davranması ve seçimlerde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle belediye seçimlerine katılmamıştır⁶⁴³. 5 Haziran'da seçim yasası değiştirilmiş ve tek dereceli seçim esasına geçilmiştir.

İnönü seçimlerden sonra “..Türkiye'nin milli hayatında yeni bir devre giriyoruz. Her şeyden evvel, seçim zamanının sinirli sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatandaşa huzur çalışma devrinin açılması ilk vazifedir” diyerek izlenecek politikayı açıklamıştır⁶⁴⁴. Savaş sonrasında ekonomik krizi çözmek için köklü değişikliklere gerek vardı ve Recep Peker'in Başbakanlığa atanması ile CHP'lilerin dev-

---

⁶³⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Devre:VII, C.24, B:59, s.48-50; Cumhuriyet, 1 Haziran 1946

⁶⁴⁰ Rıfki Salim Burçak, “Çok Partili Hayata Geçişimiz Üzerinde II. Dünya Savaşının Etkisi”, Yeni Türkiye (Türk Demokrasisi Özel Sayısı), Yıl:3, Sayı:17, Eylül-Ekim 1997, Ankara, 1997, s.650

⁶⁴¹ Burçak, a.g.m., s.650

⁶⁴² Ahmad, Demokrasi Sürecinde, s.32-33

⁶⁴³ Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960), C.II, İstanbul, 2003, s.96

⁶⁴⁴ Ulus, 25 Temmuz 1946

let yönetiminde reform yapılması taraftarı olduklarının belirtisidir.

1946 yılında sıkıyönetim nedeniyle yayın yasakları devam etmektedir ve bu durum bazı hoşnutsuzluklara neden olmuştur. Konu ile ilgili olarak o dönemde muhalefet partisi lideri olan Celal Bayar'ın dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu'na gönderdiği mektup dikkat çekicidir. Celal Bayar, Sıkıyönetimin İstanbul'da koyduğu yayın yasaklarını, imzasını taşıyan bir mektupla doğrudan Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na göndererek durumu protesto etmiştir. DP Genel Başkanı "Dünya durumunu ve Birleşmiş Milletler Anayasasını" hatırlatmıştır. Saraçoğlu, muhalefet liderine şu yanıtı vermiştir: *"1- Sıkıyönetimi Meclis, 23 Haziran 1946 tarihinden itibaren altı ay için uzatmıştır. Hükümetin yapacak bir şeyi yoktur. 2- Sıkıyönetim Komutanlığı kendi kanuni yetkilerini kullanıyordu. Hükümetin yapacak bir şeyi yoktur"*⁶⁴⁵.

1947 yılının Nisan ayında yapılan seçimlerin rahat bir ortamda gerçekleşmesi için Sıkıyönetim Komutanlığı gerekli önlemleri almış; asayişin devam etmesi için halkın uyması gereken kuralları şu şekilde bildirmiştir:⁶⁴⁶ *"1- Milletvekili seçimi günü olan 6 Nisan 1947 Pazar sabahı şafaktan akşam saat 21'e kadar il bölgesinde hiçbir gazino, lokanta, kahve, kır kahvesi, dükkan ve hiçbir yer alkollü içki satamaz ve kimseye veremez.*

2- O gün hiç bir vatandaşa sarhoş olarak evinden dışarıya çıkamaz ve sokaklarda dolaşamaz. 3- Seçimi bahane ederek hiçbir kimse şehir, kasaba ve köylerin asayişini bozmağa yeltenemez. Bütün vatandaşların kanuna aykırı en küçük bir hareketten ve konmuş yasakları bozmaktan şiddetle sakınmaları lüzumu beyan olunur. Sıkıyönetim Komutanı Korg. Asım Tinaztepe"

10 Aralık 1947 tarihinde İstanbul ve civarındaki vilayetlerde yıllardan beri uzatılarak devam eden sıkıyönetimin kaldırılacağı, bildirilmiştir⁶⁴⁷. Örfi İdare'nin sona ermesi vesilesiyle İstanbul gazetecilerinin önde gelen temsilcileri bir araya gelerek şu beyannameyi yayınlamışlardır: *"1-İstanbul gazeteleri, örfi idarenin devam ettirilmemesi yolunda bir karara vardığından ve böylece memleketin normal kanuni*

---

⁶⁴⁵ Toker, a.g.e., s.133

⁶⁴⁶ Cumhuriyet, 6 Nisan 1947

⁶⁴⁷ Kudret, 10 Aralık 1947; Cumhuriyet, 10 Aralık 1947

mekanizmasının her türlü vaziyetleri karşılamaya kafi olduğunu bildirdiğinden dolayı hükümeti tebrik ve normal yolların memleket için ebedileşmesini temenni ederler.

2-Gazetelerimiz vatani vazifelerinin mesuliyetini bilen bir gönüllü memleket kuvveti teşkil ederler. Aralarındaki fikir ve içtihat ayrılıklarını muhafaza etmek ve muhterem görmekte beraber milli meseleler ve bilhassa harici tedbirler karşısında bir tek cephedirler.

3-Gazeteler, hak ve hürriyetin devamlı bir şekilde korunması için memleketin asayişini muhafaza eden kuvvetleri vatandaşlar tarafından saygı ve sevgi ile karşılanması ve desteklenmesi lüzumuna inanırlar. Kendilerini de gerek münferiden ve gerek müştereken bu destekleme ile vazifeli sayarlar.

4-Gazeteler, hep beraber kendi nefislerini tenkit altında tutarak mesleki seviyesini yükseltmek ve münakaşa hürriyetinin her türlü suiistimallerini önlemeğe çalışmak bakımından devamlı bir işbirliği halinde kalmak azmindedirler.

Türkiye Gazeteciler Birliği Başkanı Hüseyin Cahit Yalçın, Cumhuriyet Doğan Nadi, Akşam Kazım Şinasi Dersan, Tasvir Cihad Baban, Son Telgraf Ethem İzzet Beniçel, Son Dakika Rasim Us, Memleket R. Şekvi Yeşim, Son Saat Selim Baban, Toplantıda Hazır Bulunan Adnan Adıvar, Vatan Ahmet Emin Yalman, Son Posta Selim Ragıp Emeç, Yeni Sabah Cemaleddin Saraçoğul, Yeni Gazete Asım Us, Gece Postası Ethem İzzet Beniç, Hergün Faruk Gürtunca”⁶⁴⁸.

Sıkıyönetim 23 Aralık'ta sona erecektir. Daha önceki uygulamalarda hükümet, sıkıyönetimin sona ermesinden önce Meclise gönderdiği bir tezkere ile sıkıyönetimin uzatılmasını isterken, sürenin dolmasına az bir zaman kala hükümetin bu yolda bir girişimde bulunmaması, sıkıyönetim üzerinde bazı kararlar alınacağını göstermektedir. CHP Meclis Grubu'nda, sıkıyönetimin uzatılmaması prensip kararına bağlanmıştır. Meclis başkan vekili Şemsettin Günaltay başkanlığında toplanan grupta bazı kararlar alınmıştır. Bunlardan biri: “Başbakan 23 Aralık 1947 tarihinde sona erecek olan İstanbul ve diğer beş ilde Sıkıyönetim İdaresinin uzatılmasına hükümetçe lüzum görülmediğini izah etti ve hükümetin bu kararı Grup Genel Kurulunca tasvip

---

⁶⁴⁸ **Tasvir**, 13 Aralık 1947

olundu” şeklinde sıkıyönetimin kaldırılması ile ilgili olan karardır⁶⁴⁹.

II. Dünya Savaşı’ndan sonraki gelişmeleri özetleyecek olursak; Türkiye’de siyasi ortam iki açıdan gelişme göstermiştir. Birinci olarak, ekonomi ve siyasette liberalleşme, süreci başlamıştır. 7 Eylül 1945’te Milli Kalkınma Partisi kurulmuş, bunu 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’nin kurulması takip etmiştir. 15 Şubat’ta otomobil ithal edilmesine izin verilmiş, 11 Mayıs 1946’da “Milli Şef” unvanı CHP tüzüğünden çıkarılmıştır. 5 Haziran’da sınıf esasına dayalı parti kurma izni çıkmış, 12 Haziran’da üniversitelere özerklik verilmesi kabul edilmiştir. 11 Mart 1947’de IMF ve Dünya Bankasına üye olunmuş, bir gün sonra da Truman Doktrini’nin yardım sözleşmesi imzalanmıştır. İsmet İnönü 12 Temmuz Beyannamesi’ni yayınlayarak, muhalefet partilerine eşit muamele sözü vermiştir. 13 Kasım’da CHP Kurultayı’nda devletçiliğin ve laikliğin daha ılımlı yorumlanması kararlaştırılmıştır⁶⁵⁰. Ayrıca giderek ivme kazanan, McCarthycilik’le aynı anda dozu gittikçe artan dinsel bir tolerans dönemi başlayacaktır. 4 Aralık 1945’te İstanbul’da Tan gazetesi ile solcu kitap satan yayınevleri tahrip edilmiş, 15 Aralık’ta Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinden dört öğretim üyesi bakanlık emrine alınmış, 11 Aralık’ta TBMM’de üniversitelerden sol akımların önlenmesi istenmiştir. 16 Aralık’ta iki sol parti ile iki işçi derneği kapatılmıştır. 27 Ocak 1947’de okullar dışında din eğitimi kabul edilmiştir. 29 Ocak’ta İçişleri Bakanı Ş. Sökmensüer öğretim üyelerinin çıkardığı dergileri TBMM’de “komünist” olarak nitelerken, MEB Şemsettin Sirer, bu öğretim üyelerinin işten atılması için dilekçe verenleri kabul etmiştir. Hasan Ali Yücel de Kenan Öner’in yaptığı “komünist” suçlaması karşısında dava açmış ancak CHP’den destek görmemiştir. Bundan sonra komünizmle suçlanmak korkusu, liberal ve yenilikçi düşüncüyü uzun süre engellemiştir⁶⁵¹.

1940 yılında ilan edilip, yedi yıl bir ay yürürlükte olan sıkıyönetim, 23 Aralık 1947’de sona ermiştir⁶⁵². Basın daha önce görülmeyen bir ifade ve eleştiri özgürlü-

---

⁶⁴⁹ Kudret ; Cumhuriyet, Ulus, 10 Aralık 1947

⁶⁵⁰ Oran, a.g.e., s.492

⁶⁵¹ Oran, a.g.e., s.492

⁶⁵² Ulus, 23 Aralık 1947; Tasvir, 23 Aralık 1947

ğünden yaralanmağa başlamıştır⁶⁵³. DP'yi destekleyen İstanbul basını önündeki en önemli engel sıkıyönetimin sona ermesiyle kalkmıştır. Sıkıyönetimin kaldırılmasıyla 1,2,3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemeleri faaliyetlerine son vermiş, beş yüze yakın dava dosyası sivil mahkemelere devredilmiştir. Ayrıca sıkıyönetimin sona ermesiyle sıkıyönetim mıntıkası dışına çıkarılan bazı kimselerin geri dönmelerine olanak sağlanmıştır⁶⁵⁴.

İsmet İnönü 1938 yılında Cumhurbaşkanı olduktan sonra çok partili hayata geçmeyi ve cumhuriyet reformlarını daha da sağlamlaştırmayı hedef almıştır. İnönü Atatürk'ün karizmatik otoritesinin desteği olmaksızın bunları gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. İnönü yönetime geçtikten sonra otoritesini Milli Şef ve CHP'nin Değişmez Genel Başkan unvanlarıyla güçlendirme ihtiyacı olduğunu düşünmüştür⁶⁵⁵.

1940'larda özellikle de savaş yıllarında milli şef gibi davranmıştır. Dış politikayı ve iç politikayı ve fiili olarak kendisi yönetmiştir. Savaştan sonra ise farklı hareket etmiştir. Ünlü 12 Temmuz 1947 beyannamesi ile iktidardaki partiden muhalefete karşı baskıcı bir tutum takınmamasını, muhalefetten de iktidarı ele geçirmek için yasal olmayan yollara başvurmamasını istemiştir⁶⁵⁶.

1946 yılında örgütlenme yasağı kaldırılmış ve bazı sendikalar kurulmuştur. Türkiye aynı yıl Uluslararası Çalışma Örgütü'ne katılmıştır. Sendikaların çoğu küçük çaplı sendikalardı ve içlerinde etkin olanları, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSKEP) ya da sosyalist Türkiye Sosyalist Partisi'ne (TSP) bağlıydılar⁶⁵⁷. 17 Aralık 1946'da her iki parti ve onlara bağlı sendikalar Sıkıyönetim Komutanlığının emriyle kapatılmış ve yöneticileri tutuklanmıştır⁶⁵⁸. Konu ile ilgili olarak yayınlanan sıkıyönetim bildirisi şöyledir: "*Sıkıyönetim bölgesi içinde genel güveni sağlamak, görev ve sorumluluğu altında bulunan komutanlık, hudut içindeki illerde aşağıdaki*

---

⁶⁵³ Lewis, a.g.e., s.308

⁶⁵⁴ **Ulus**, 23 Aralık 1947

⁶⁵⁵ Metin Heper, **İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi**, İstanbul, 1999, s.163

⁶⁵⁶ Heper, a.g.e., s.164-165

⁶⁵⁷ Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi 20 Haziran 1946'da, Türkiye Sosyalist Partisi de 14 Mayıs 1946'da kurulmuştur. İki parti de 16 Aralık 1946'da Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Bu partilerin yayınladıkları dergi ve gazeteler de yasaklanmıştır. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, 1945-1971, s.20,22,27

⁶⁵⁸ Zürcher, a.g.e., s.315

tedbirlerin alınmasına lüzum görmüştür: 1-Mahkum Komünistler ve müfrit komünist mefkureli kimseler tarafından örtülü bir şekil altında kurularak, memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerindeki tahakkümünü tesise ve mevcut iktisadi ve içtimai nizamları bozmağa çalıştıkları anlaşılan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi Merkez ve şubeleri ve mevcut sendikalardan bu partiler veya onlardan aldıkları direktifle hareket eden kimseler tarafından kurularak ve kendi maksatlarına göre sevk ve idare edilenleri ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve İstanbul İşçi Kulübü kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir. 2-Bu partilerin fikirlerini yayan Sendika, Ses, Gün, Yığın ve Dost gazete ve dergileri ve bunların matbaaları kapatılmıştır”⁶⁵⁹.

İşçilere sendikal örgütlenme hakkı veren ama sendikaların siyasal faaliyetlerini ve grevlerini yasaklayan Sendikalar Kanunu çıkarılmıştır. DP ve CHP 1947’de kurulan sendikaların desteklerini sağlamaya çalışmışlar, DP iktidara gelince sendikalara grev hakkı vereceğini vaat etmiştir⁶⁶⁰.

Demokrat Parti’nin bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkmasına neden olan gelişmeler, 1945 ortalarında iyice belirginleşmiştir. 21 Mayıs’ta başlayan bütçe görüşmeleri, Mecliste bir muhalefetin varlığını göstermiştir. 20 Mayıs’ta yapılan bütçe oylamasında 368 lehte, 5 aleyhte oy kullanılmıştır. Aleyhte oy kullananların arasında sonradan DP’yi kuranlar da yer almıştır⁶⁶¹.

Mayıs ayında görüşülmesine başlanan Toprak Kanunu tasarısı, muhalefetin başka bir gösterisine yol açmıştır. Muhalifler, reforma doğrudan doğruya itiraz etmek yerine dolambaçlı yollardan tasarıya itiraz etmişlerdir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun çıktığı günlerde dört milletvekili, parti grubuna bir önerge vermişlerdir. Dörtlü Takrir adıyla bilinen bu önergeyi Aydın milletvekili Aydın Menderes, İçel milletvekili Refik Koraltan, Kars milletvekili Fuat Köprülü ve İzmir milletvekili Celal Bayar vermiştir. 7 Haziran 1945’te verilen Dörtlü Takrir, doğrudan doğruya parti grup başkanlığına hitaben yazılmış olup, takrirde: “.....1-Milli hakimiyetin en tabii

⁶⁵⁹ Alparslan Işık, **Türkiye’de Sendikacılık Hareketleri İçinde Demokrasi Kavramının Gelişimi**, Ankara, 2002, s.147

⁶⁶⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s.315

⁶⁶¹ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990, s.9

neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesini Anayasamızın, yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması, 2- Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetini daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanının sağlanması, 3- Bütün parti çalışmalarının yukarı ki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi... ” yer almıştır⁶⁶².

Celal Bayar bankacı ve iktisatçı, Adnan Menderes hukukçu ve çiftçi, Refik Koraltan hukukçu ve Fuat Köprülü de profesör idi. Parti grubu verilen bu önergeyi 12 Haziran 1945'teki oturumda okumuş ve reddetmiştir⁶⁶³. Hilmi Uran'a göre Dörtlü Takrir ile partide yeni bir ıslahat yapılması istenmemiş, partiden ayrılmak isteyenler, Dörtlü Takrirden belirtilenleri ileri sürmüşlerdir⁶⁶⁴. Dolayısıyla bu takrir sadece Demokrat Parti'nin kuruluşunda etkili olan bir belge olarak değerlendirilmemelidir. Takrir, aynı zamanda parti kurucularının hangi isteklerle yola çıktıkları, neler vaat ettikleri ve iktidara gelince yapacakları uygulamaları gösteren önemli bir vesikadır⁶⁶⁵.

Önergenin reddedilmesinden sonra Adnan Menderes ve Fuat Köprülü Vatan gazetesinde açık muhalefete geçtiler. Bu gelişme karşısında parti divanı iki milletvekilinin ihracına karar vermiştir. Refik Koraltan partiden ihraç etme işinin tüzüğe aykırı olduğunu iddia edince o da partiden ihraç edilmiştir. Celal Bayar da önce milletvekilliğinden sonra da partiden istifa etmiştir. Celal Bayar, 4 Aralık 1945'te yeni bir parti kuracağını basına açıklamış, daha sonraki günlerde 85 maddelik parti tüzüğünü ilgili makamlara sunmuştur. Partinin adı Demokrat Parti olacaktır ama halk arasında ilk günlerden başlayarak parti adı Demir Kırat biçimini almıştır.⁶⁶⁶ İsmet İnönü, yeni bir parti kuracağını açıklayan Celal Bayar'ı yemeğe davet ederek onunla görüşmüştür. Bu görüşmeden sonra Demokrat Parti, 7 Ocak 1946'da resmen kurulmuştur. Partinin kurucuları arasında Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik

---

⁶⁶² Dörtlü Takrir'in tam metni yer almaktadır. Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara, 1959, s.432-434

⁶⁶³ Eroğul, **a.g.e.**, s.9-11

⁶⁶⁴ Uran, **a.g.e.**, s.435

⁶⁶⁵ Uran, **a.g.e.**, s.435

⁶⁶⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, İstanbul, 1989, s.127

Koraltan yer almaktadır⁶⁶⁷. Basın yeni kurulan bu partiye büyük yer vermiştir.

Partinin kurulduğu gün, yeni partinin merkez idaresi, tüzüğü ve programı açıklanmıştır. Demokrat Parti'nin programı iki ana bölüme ayrılmış, seksen küsur maddeden meydana gelmiştir. Programda partinin genel ilkeleri belirtilmiş, temel hak ve özgürlüklere geniş ölçüde yer verilmiştir. Tek dereceli seçim sistemi ve seçim güvenliği üzerinde önemle durulmuştur. Ekonomik alanda da özel girişimin ve sermayenin esas olduğu belirtilmiştir. CHP, DP'nin kuruluşunu olumlu karşılamıştır. CHP, yeni kurulan partiyi hükümet ve yönetimi denetleyecek yeni bir denetim organı olarak kabul etmiştir⁶⁶⁸. Yeni partinin genel ilkelerini liberalizm ve demokrasi adı altında iki başlık altında toplamak mümkündür. Demokrat Parti'nin programını ilan etmesinden sonra İnönü, CHP Kurultayını olağanüstü toplantıya çağırmıştır. DP'nin ilk dönemlerde karşılaştığı en büyük güçlük, partinin muvazaa partisi olmadığını anlatmak olmuştur. Ancak DP'nin hızla örgütlenmesi karşısında CHP'nin tutumunda önemli bir değişiklik olmuştur.

1946'da Ankara'da toplanan CHP'nin İkinci Olağanüstü Kurultay'ında, CHP'nin yapısında çok partili hayata uyum sağlayacak bazı değişiklikler yapılmıştır. İnönü'nün önerisi üzerine, "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" sıfatları kaldırılmış, tek dereceli seçim, sınıf esası üzerine parti kurulabilmesi ve seçime dayalı başkanlık sistemine geçilmiştir. Bunların yanı sıra dernek ve birlik kurmada öğrenciler serbest bırakılmış, üniversitelere bilimsel ve idari özerklik veren yeni bir üniversite kanunu çıkarılmış, matbuat kanunu değiştirilmiş ve basın suçları affedilmiştir. Bu gelişmelerin yaşandığı sırada İstanbul'a gelmiş olan Missouri savaş gemisi törenle karşılanmıştır⁶⁶⁹.

1946 yılında seçim yasasında yapılan değişiklikle iki aşamalı sistemden tek aşamalı sisteme geçilmiş, kısa bir süre sonra da genel seçimler bir yıl önceye alınmıştır. 6 ay önce kurulmuş olan Demokrat Parti, öne alınan belediye seçimlerini

---

⁶⁶⁷ Mete Tunçay, Cemil Koçak vd., **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, 1995, s.141

⁶⁶⁸ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.141

⁶⁶⁹ Eroğul, **a.g.e.**, s.12; Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.142-145

boykot ederek belediye seçimlerine ve ara seçimlere katılmamıştır⁶⁷⁰. Ancak CHP Belediye seçimlerine tek başına katılmamış, Nuri Demirağ'ın Kuzu Partisi adıyla meşhur Milli Kalkınma Partisi iktidar partisine eşlik etmiştir⁶⁷¹. DP yapılan bu seçimi protesto etmiştir. Bütün itirazlara rağmen genel seçimler erkene alınca Demokrat Parti genel seçimlere katılıp-katılmama konusunda parti örgütüne danışmış ve yapılan toplantı sonucunda seçimlere katılma kararı alınmıştır. Demokrat Parti seçim sürecinde özellikle mitinglere önem vermiştir. Bu arada Mareşal Fevzi Çakmak, Demokrat Parti listesinden bağımsız aday olmuştur. Demokrat Parti, 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimlerde 465 milletvekilliği için 273 aday göstermiş, bunlardan 64'ü seçilmiş, CHP 395 milletvekili çıkarmış, Bağımsızlar da 6 milletvekilliği kazanmıştır⁶⁷².

1946 seçimlerinden önce Örfi İdare Komutanlığı şu tebliği yayınlamıştır:

“1) Sıkıyönetim Komutanlığı'nın seçim propagandası karşısında durum ve tutumu görülen lüzum üzerine aşağıda açıklama yapmıştır: a. Adayalar ve propagandacılar, kanunen suç teşkil edecek harekette bulunmamak şartıyla ancak kapalı yerlerde seçimle ilgili propaganda yapabilirler. b. Yollarda, bulvar, cadde, sokak gibi meydanlarda, camilerde, avlularda ve topluluk muvacehesinde her türlü propaganda yapmak yasaktır.

*2) Gerek yasak olan yerlerde propaganda yapanlar, gerek kapalı yerlerde kanunen suç teşkil eden hareketlerde bulunanlar hakkında derhal kanuni tatbikat yapılacaktır”*⁶⁷³.

Seçimden sonra Recep Peker'in hükümeti kurmakla görevlendirilmesi, partiler arasındaki gerginliği daha da çok arttırmıştır. Seçimlerin yapılmasından hemen sonra seçimde yapılan usulsüzlükler hakkında raporlar iletmeye başlanmıştır⁶⁷⁴. Demokrat Parti, İnönü'ye telgraf çekerek haksızlığın düzeltilmesini istemiş, protesto

⁶⁷⁰ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.142-145

⁶⁷¹ Milli Kalkınma Partisi genel başkanı Nuri Demirağ, gazetecilere kuzu ziyafetleri verdiği için dolaylı parti bu adla anılmaya başlanmıştır. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)**, Ankara, 1990, s.46

⁶⁷² Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, 2000, s.176

⁶⁷³ Tekin Erer, **Yasakçılar**, İstanbul, 1965, s.96-97

⁶⁷⁴ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.142-145

mitingleri düzenlenmiştir. Ayrıca TBMM'nin Ağustos'ta çalışmaya başlamasından sonra birçok seçim itirazı yapılmıştır. İtirazları incelemek için bir komisyon kurulmuş, incelemeler sonucunda komisyon, yapılan itirazları geçerli bulmamıştır⁶⁷⁵. Seçimlerin dürüst yapılmadığı hakkındaki yakınmalar Meclis içinde ve dışında yaygınlık kazanmış, hükümet bu şikâyetlere Demokrat Partiyi destekleyen iki gazeteyi kapatarak yanıt vermiştir. Hükümet ile Demokrat Parti arasındaki ilişkiler tedirgin edici bir düzeye gelmiş, çok partili düzenin geleceği tehlikeye düşmüştür⁶⁷⁶.

1946'da milletvekilleri seçimleri bittikten sonra Meclis çalışmalarına başlamış, ancak Demokrat Parti'nin seçimleri kaybetmekten doğan hoşnutsuzluğu ve halka, seçimlerde usulsüzlük yapıldığı yönündeki telkini devam etmiştir. İstanbul'da birkaç gazete bu konuyu sürekli haber yapmıştır. Recep Peker hükümeti de muhalefete karşı harekete geçmiş ve İstanbul ve çevresinde devam eden örfi idare, yapılan seçimleri konu alan her türlü yayını yasaklamıştır. Uran, bu gelişmeyi uzun süredir uygulamada unutulmuş örfi idarenin yeniden hatırlatılması olarak yorumlamaktadır⁶⁷⁷.

24 Temmuz 1946'da Korg. Asım Tınaztepe imzasıyla yayınlanan sıkıyönetim bildirisinde: "*Millet iradesinin tam bir serbestlikle tecellisini güçleştirir endişesiyle*" seçimlerden önce İstanbul gazetelerindeki ağır neşriyata karşı hiçbir önlem alınmadığı belirtilmiş, seçimlerin büyük bir sükûnet ve emniyet havası içinde yapıldığı ve sona erdiği ifade edilmiştir. Ayrıca bildiride "*bu böyle iken bazı gazetelerin bilhassa seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü ve bu yüzden memleket huzurunu sarsıcı ağır neşriyata devam ettiği görülmektedir. Sıkıyönetim bölgesinde bu gibi tahriklerin devamına müsaade edilmeyeceği ve sıkıyönetim komutanlığının bu kabil yazılara karşı harekete geçeceği tebliğ olunur*" denmiştir⁶⁷⁸. Ertesi gün de Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri süresiz kapatılmıştır. Ankara'da sıkıyönetim olmadığından, durumun farklı olduğunu görüyoruz. Ulus Meydanında heyecanlı bir topluluk, sıkıyönetim emirlerine uyma zorunluluğu hissetmemişlerdir. Bayar ve arkadaşları Meclis'in önüne çıkar çıkmaz büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış ve lehle-

⁶⁷⁵ Eroğul, a.g.e., s.14-17

⁶⁷⁶ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, 2008, s.147

⁶⁷⁷ Uran, a.g.e., s.459

⁶⁷⁸ **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1946

rine tezahürat başlamıştır. Seçim sloganları tekrarlanmış bunlar arasında en çok duyulanı “Yeter! Söz milletindir” olmuştur⁶⁷⁹.

DP, seçimlerden sonra sert bir muhalefet politikası izlemiştir. İnönü’nün cumhurbaşkanı seçildiği gün Demokrat Partili milletvekilleri, onu alkışlamak için ayağa kalkmamışlardır. Ayrıca Meclis komisyonlarının seçiminde de oy kullanmamışlardır. Hükümetin hazırladığı programa aleyhte oy kullanmışlardır. Genel seçimlerden sonra yapılan il genel meclisi seçimlerinde, usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle 56 ilçede seçime katılmamışlardır.

Recep Peker hükümeti Örfi İdareyi altı ay daha uzatmak için TBMM’ye bir kanun teklifi getirmiştir. Celal Bayar, kanunla ilgili söz alarak örfi idareye artık gerek kalmadığını, bütün dünya barış içinde memleketlerini kalkındırmak için çaba harcarken, Türkiye’nin hala örfi idare içinde bırakılmasının doğru olmadığını söylemiştir. Celal Bayar’dan sonra DP Afyon milletvekili Sadık Aldoğan da bir konuşma yapmıştır. Sadık Aldoğan, örfi idarenin sadece muhalefeti ve basını susturmak için devam ettiğini ve bundan başka bir amacının olmadığını söyleyerek hükümeti eleştirmiştir. Bu konuşmasından sonra Sadık Aldoğan’a 15 gün süreyle tard cezası verilmiştir⁶⁸⁰.

1947 yılında yapılan muhtar seçimleri de şikâyetlere neden olmuştur. İktidar ve muhalefet ilişkileri gün geçtikçe daha da bozulmuştur. 21 Temmuz seçimlerinden beri bir türlü dinmeyen ve aksine daha da artan anlaşmazlıklar, ortamı daha fazla germiştir. Öte yandan bazı şahsiyetler, partileri birbirine yakıştırmak için teşebbüslerde bulunmuşlardır. Recep Peker ile Celal Bayar arasında bir görüşme yapılmış, fakat bir sonuç alınamamıştır. Bunalımın doruğa çıkmasından sonra İnönü ile Bayar arasında bir dizi görüşme başladı. İnönü bunalımı çözecek olan beyannameyi hazırlarken hem hükümete hem de muhalefete danışmıştır. Siyasal tarihimize 12 Temmuz Beyannamesi adıyla geçen Cumhurbaşkanlığı bildirisini, çok partili rejimin yerleşmesi açısından önemli bir aşama olmuştur. İki parti arasındaki suçlamaların karşılıklı olarak artması üzerine İnönü, 12 Temmuz 1947’de “12 Temmuz Beyannamesini” ya-

---

⁶⁷⁹ Toker, **a.g.e.**, s.129

⁶⁸⁰ Erer, **a.g.e.**, s.105

yımlamıştır. İnönü iki partiyi yakınlaştırmaya çalışarak bu hassas dönemde hakem rolünü üstlenmiş, bildiri radyoda yayınlanmıştır⁶⁸¹. 12 Temmuz Beyannamesi, muhalefet partisinde olumlu karşılanmış, Fuat Köprülü yazmış olduğu bir makalede Cumhurbaşkanı İnönü'nün hakemliğini ve partiler üstündeki mevkiini saygıyla karşılamıştır. Basın 12 Temmuz Beyannamesinin yayımlanmasından duyduğu memnuniyeti belirtmiştir⁶⁸².

Bununla birlikte 12 Temmuz Beyannamesi hem CHP'de hem de Demokrat Parti'de sıkıntılara ve sarsıntılara yol açmıştır. Ancak beyanname Cumhurbaşkanı ve hükümete pek bir şey kazandırmamış, Demokrat Parti'de tedirginlik yaratmıştır. Eski Demokratlardan bazıları yeni bir parti kurmuştur. Yeni parti Millet Partisi adıyla 1948 yılında resmen kurulmuş, Mareşal Fevzi Çakmak kurulan partiye başkanlık yapmıştır. Millet Partisi sadece iktidara karşı değil, Demokrat Parti'ye karşı da şiddetle cephe almış, Demokrat Parti'yi CHP ile danışıklı bir siyaset izlemekle suçlamıştır. 1950 seçimleri sonucunda Millet Partisi Meclis'e Osman Bölükbaşı'nı tek milletvekili olarak çıkarabilmiştir⁶⁸³. Millet Partisi, 1953 Temmuz ayında dini siyaset amaçlı kullandığı için yasaklanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi olarak yeniden kurulmuştur⁶⁸⁴.

Beyanname, İsmet İnönü ve Başbakan Recep Peker arasında anlaşmazlığa yol açmış, sonunda başbakan görevden ayrılmıştır. 19 Eylül'de Recep Peker, sağlık durumunu bahane edip istifa etmiştir. Aslında hem muhalefetle normal ilişkiler kuramamış hem de kendi parti grubunda 35'ler adını alan grubun direnişiyle karşılaşmıştır⁶⁸⁵. Recep Peker, başbakanlıktan ayrılınca fiilen siyasi hayatı da sona ermiştir⁶⁸⁶. O'nun yerine yeni hükümeti Hasan Saka kurmuştur. Hasan Saka da bir süre sonra

---

⁶⁸¹ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.145-148

⁶⁸² Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar**, C.II, Ankara, 2001, s.827

⁶⁸³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, 1998, s.325

⁶⁸⁴ Zürcher, **a.g.e.**, s.325

⁶⁸⁵ Peker Hükümeti güvenoyu sırasında C.HP içerisinde Nihat Erim, Kasım Gülek, İsmail Rüştü Aksal gibi çoğu liberal eğilimli gençlerden oluşan, sonradan Ali Fuat Cebesoy'un da aralarına katıldığı yeni bir milletvekili kuşağının red oyu ile karşılaşmıştır. Başlangıçta 34 olan bu sayı Memduh Şevket Esenal'ın da hükümete red oyu vermesiyle 35'e ulaşmıştır. C.HP içerisinde "35'ler" adını alacak grup, böylece ortaya çıkmıştır. Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, 1987, s.63-64; 35'lerin listesi için; Toker, **a.g.e.**, s.206-207

⁶⁸⁶ Aydemir, **a.g.e.**, s.175-176

Demokratların ekonomik durum ve demokratik olmayan uygulamalar konusundaki eleştirilerinden bunalarak görevinden ayrılmıştır⁶⁸⁷.

Hasan Saka ortaya çıkan gelişmeler karşısında 1949 yılı başlarında istifa etmiş ve sonra yeni bir hükümet kurulmuştur. Fakat bu da etkili olmamıştır. Demokrat Parti yapılan ara seçimlere katılmamıştır. Millet Partisi de seçimlere katılmayınca 1948 yılında yapılan ara seçimlerde CHP yalnız kalmıştır. Hükümet yine zor bir durum karşısında kalmıştır. Yıpranmış olan Hasan Saka istifa ettikten sonra yeni hükümeti Şemsettin Günaltay kurmuştur. Günaltay liberal eğilimleri ile tanınmış bir siyasetçi idi. 1949 yılında yapılan ara seçimlere DP yine katılmamıştır. Bu durum karşısında seçim kanunu meselesi çözülmeden, çok partili rejimin bir türlü güvenceye kavuşmayacağı herkesçe anlaşılmış oldu. 1950 yılında Mecliste yapılan görüşmelerden sonra gizli oy, açık tasnif ve yargı denetimi ilkeleri kabul edilmiştir. Konu ile ilgili olarak yapılan oylamada DP ve CHP'liler birlikte lehte oy kullanmışlardır. Yeni seçim kanununun belirlenmesinden sonra seçim kararı alınmıştır. Seçim süreci sırasında 10 Nisan 1950'de Mareşal Fevzi Çakmak vefat etmiştir. Yapılan cenaze töreninde meydana gelen olaylar devrimlere sadık çevreleri rahatsız etmiştir.

CHP ile DP 14 Mayıs seçimlerinden önce kontenjan anlaşmasına girişmişlerdir. 22 Şubat 1950'de seçimlerden önce böyle bir girişimde bulunulmuştur. Bazı illerde ve bazı anlaşmalarla iki tarafın öncülerini belirli listelere girecekler ya da seçimler geçici bir koalisyon kabinesiyle yapılacaktır; böylece Mecliste DP öncülerinin varlığı veya muhalefetin olması gerçekleşmiş olacaktır. Bu olay, DP içinde bazı hoşnutsuzluklara yol açmış, parti içinde muhalif olanların kendi partilerini "muvazaa partisi" olmakla suçlamalarına neden olmuştur⁶⁸⁸.

1950 yılında Şemsettin Günaltay Hükümeti zamanında hazırlanan ve kabul edilen yeni seçim yasasına göre, tek dereceli, genel, eşit ve gizli oyla serbest seçim yapılması, sandık kurullarında siyasal parti temsilcilerinin bulunabilmesi, gizli oy-

---

⁶⁸⁷ Kongar, **a.g.e.**, s.148

⁶⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, İstanbul, 1989, s.132-135; Aydemir eserinde, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra, ne Demokrat Parti iktidara ne de Cumhuriyet Halk Partisi muhalefette hazırды demektedir. Dolayısıyla bu çelişkinin baştan sona kadar iki partide hazımsızlık yaşattığını; iki partinin de kendilerini meclis gücü olarak kabul etmediklerini ifade etmiştir.

açık sayım ilkesinin uygulanması ve seçimlerin adli denetim altında yapılması sağlanmıştır. Ayrıca muhalefetin itirazlarına rağmen seçim sistemi için çoğunluk yöntemi kabul edilmiştir. 14 Mayıs 1950 seçimleri büyük bir sükûnet içinde geçmiştir⁶⁸⁹. 14 Mayıs seçimlerine yedi parti katılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Millet Partisi, Milli Kalkınma Partisi, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Çiftçi Partisi'dir⁶⁹⁰.

Genel seçimlere katılma oranı %89.3'tür. Seçimde Demokrat Parti, %53.3 oy oranı ile 487 milletvekilliğinden 408'ni kazanmıştır. CHP %39.9 ile 69 milletvekili, MP %3.1 ile 1 milletvekili, Bağımsızlar %4.8 ile 9 milletvekilliği kazanmıştır⁶⁹¹.

1950 seçimlerinin sonuçları dış dünyada büyük yankı uyandırmıştır. İngiliz basını, ortaya çıkan sonuçları, Türk toplumunun uzun süren tek parti hükümeti sistemine karşı göstermiş olduğu tepki olarak yorumlamıştır. Ayrıca kazananların bile seçim sonuçlarına şaşırıldığı haberlerine yer verilmiştir. Fransız basını da seçim sonuçlarını ihtiyatlı bir iyimserlikle karşılamıştır⁶⁹².

B. Demokrat Parti Dönemi (1950-1960):

Demokrat Parti, 22 Mayıs 1950'de iktidarı resmen devraldıktan sonra Celal Bayar Cumhurbaşkanlığı'na, Refik Koraltan Meclis Başkanlığı'na, Sıtkı Yırcalı, Hulusi Köymen, Fuat Hulusi Demirelli Meclis Başkan vekilliklerine seçilmişlerdir. Adnan Menderes de Başbakan olarak yeni hükümeti kurmuştur⁶⁹³. Menderes Hükümeti Haziran'da Meclis'ten güvenoyu almıştır. Ancak bu arada CHP grubu, program eleştirisinde son sözün muhalefete verilmesini istemiş, istek reddedilince de Meclisi terk etmiştir⁶⁹⁴.

Demokrat Partiyi ülkede gelişen ticaret burjuvazisi ile büyük ve orta toprak sahipleri desteklemiş, yeni ticari sınıf ve eski dini sınıf, yurt dışında ise Batı ve Ame-

⁶⁸⁹ Bir gazeteci gözüyle 1950 seçimleri için bkz. Altan Öymen, **Değişim Yılları**, İstanbul, 2004, s.405-432

⁶⁹⁰ M. Serhan Yücel, "Menderes Dönemi (1950-1960)", **Türkler**, C.XVI, Ankara, 2002, s.837

⁶⁹¹ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.153

⁶⁹² Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık, vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Sekreteryası: Hüseyin Tosun, Ankara, 2007, s.548-549

⁶⁹³ Adnan Menderes, tüccar ve çiftçi olarak, serbest meslek grubu içinden çıkan ilk Başbakan'dır. Nazım Berksan, **Başvekil**, b.y.yok, 1957, s.110

⁶⁹⁴ Eroğul, **a.g.e.**, s.55

rika'dan destek gelmiştir⁶⁹⁵. Emre Kongar'a göre Demokrat Parti yönetiminin nitelikleri arasında; sivil ve asker bürokrasi ile aydınlara karşı olumsuz bir tutum içerisinde olması, demokratik ilkelere göre davranacağı yerde tek parti yönetiminin uygulamalarına yönelmesi, Batı dünyası ile ekonomik ve siyasal bütünleşmeye kesin olarak inanması, Atatürk devrimlerine karşı olumsuz bir tutum içerisinde olması, halkla olan bütünleşmesi yer almıştır⁶⁹⁶.

Menderes Hükümeti, iktidarının ilk ayı içerisinde çok önemli kararlar almıştır. Öncelikle ordunun yüksek mevkilerinde değişiklikler yapılmış, sonrasında valiler arasında geniş bir tasfiye hareketi başlamıştır⁶⁹⁷. Ayrıca DP, iktidara geldikten sonra Ordu'ya karşı dikkatli bir tavır içerisinde olmuştur. Ali Fuat Cebesoy, Fahri belen, Seyfi Kurtbek, Tahsin Yazıcı ve Tekin Arıburun gibi bazı emekli subayları saflarına alarak Ordu'ya güven vermeye çalışmıştır⁶⁹⁸. DP iktidarının ilk günlerinde, bir albayın Menderes'i ziyaret ederek kendisine karşı bir darbe yapılacağını söylemesi üzerine Menderes, Bayar'a da danıştıktan sonra orduda geniş çapta değişiklikler yapmıştır. Genelkurmay Başkanı Org. Abdurrahman Nafiz Gürman Paşa'nın yerine Org. Nuri Yamut, İkinci Başkan İzzet Aksalur'un yerine Korg. Şahap Gürler tayin edildiler. Org. Salih Omurtak, Kazım Orbay, Hakkı Akoğuz Paşalar emekliye ayrılmışlardır. Bazı komutanlar Askeri Şuraya tayin edildiler ve bazı komutanlar da merkeze alınmışlardır. Ayrıca 15 general ve 150 albay da emekliye sevk edilmişlerdir⁶⁹⁹. Bu gelişmeden sonra Demokrat Parti Genel İdare Kurulu toplanıp, Bayar'ın yerine Menderes'i parti başkanlığına seçmiştir.

16 Haziran 1950'de toplanan TBMM'de yapılan oylamadan sonra Arapça ezan yasağı kaldırılmıştır. CHP bu yasağın kaldırılmasına muhalefet etmemiş, yeni kanun oy birliği ile kabul edilmiştir⁷⁰⁰. Tasarı aleyhinde hiçbir milletvekili konuş-

---

⁶⁹⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 1996, s.314-316

⁶⁹⁶ Kongar, **a.g.e.**, s.149-153

⁶⁹⁷ Yücel, **a.g.m.**, s.837

⁶⁹⁸ Nurşen Mazıcı, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul, 1989, s.131

⁶⁹⁹ Turan, **a.g.e.**, s.29

⁷⁰⁰ Ceza Kanununun ilgili fıkrasının çıkarılması için 31 Mayıs 1950'de Tokat milletvekili Ahmet Gürkan, 2 Haziran 1950'de Kayseri milletvekili İsmail Berkok ve on üç arkadaşı 14 Haziran 1950 tarihinde Başbakan Adnan Menderes hükümeti TBMM'ye değişik kanun teklifleri sunmuştur. Bunun üzerine Ceza Kanunu'nun 526. maddesinde gerekli değişiklikler yapılmış, 16 Haziran 1950'de Rama-

mamıştır. DP'nin seçim beyannamesinde, Arapça ezan yasağının kaldırılması konusunda vaat olmamasına rağmen Menderes, hükümetin kurulmasından üç gün sonra Zafer gazetesine verdiği bir demeçte; ezanın Türkçe okunması zorunluluğunun ortadan kalktığı ve Arapça ezan yasağının laikliğe aykırı olduğunu söylemiş, bu açıklama kamuoyunda tartışmalara neden olmuştur⁷⁰¹.

14 Temmuz 1950'de genel af kanunu çıkmıştır. 15 Mayıs 1950 tarihinden önce işlenmiş suçlar af edilmiştir. Ölüm cezaları 20 yıl hapis cezasına çevrilmiştir. Af kapsamı dışındaki cezalar ise 2/3 oranında azaltılmıştır⁷⁰².

Demokrat Parti hükümeti 25 Temmuz'da olağanüstü bir toplantı yaparak Kore'ye 4500 askeri göndermeye karar vermiştir. CHP, sınır dışına asker gönderme kararının Meclis'e ait olduğunu belirterek, biçimsel açıdan itiraz etmiştir.

3 Eylül 1950 yılında yapılan belediye seçimlerini kazanan Demokrat Parti, 600 küsur belediyeden 560 tanesini elde etmiştir. 15 Ekim'de yapılan il genel meclisi seçimlerini de Demokrat Parti kazanmıştır.

Menderes Hükümeti, 1947 yılında CHP iktidarı döneminde başlamış olan yabancı sermayeyi teşvik için harcanan çabaları yoğunlaştırmıştır. 1950'de ilk defa yabancı özel sermaye yatırımlarını teşvik eden bir kanun çıkarılmıştır. 1951 yılında yeni bir kanun olan "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" kabul edilmiştir. Yabancı sermaye, sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarında yatırım yapmaya davet edilmiştir. İki buçuk yıl yürürlükte kalan bu kanun ile istenilen yarar sağlanamamıştır⁷⁰³.

DP 1952'de aldığı bir kararla CHP'nin elindeki gayrimenkulleri hazineye devredilmesi için çalışmalara başlamıştır. CHP ise 22 Haziran 1953'te toplanan kurtayda "haksız mal edinme" konusunun TBMM'deki siyasi ortamda değil, bağım-

---

zan arifesinde ezanın Arapça okunması serbest bırakılmıştır. "Ezan" maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, T.D.V., C.XII, İstanbul, 1995, s.40-41; Şerafettin Turan, Celal Bayar'ın Arapça ezan konusunda Menderes'le aynı fikirde olmadığını, bu konuda acele edilmemesi gerektiğini ancak Menderes'in ısrarları karşısında teklif edilen öneriyi kabul ettiğini belirtmektedir. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, s.40

⁷⁰¹ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, Yayın Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş vd., C.II, İstanbul, 2003, s.168

⁷⁰² Turan, **a.g.e.**, s.30

⁷⁰³ Eroğul, **a.g.e.**, s.62

sız yargı önünde görüşülmesini istemiştir⁷⁰⁴. DP hazırladığı “siyasi partilerin gayr-i meşru mal iktisapları” tasarısını 14 Aralık 1953’te Meclis Genel Kurulunda gündeme alınmıştır. Görüşmelerin ardından tasarı oylamaya sunulmuş, 5’e karşı 341 oyla kabul edilmiştir. 15 Aralık 1953’te Cumhurbaşkanı Celal Bayar, “Cumhuriyet Halk Partisi’nin İktisaplarının Millete İadesi” adı verilen ve 6195 numaralı kanunu onaylamıştır⁷⁰⁵. Kanuna göre CHP’nin sahip olduğu bütün taşınır ve taşınmaz mallar ile paralar, diğer değerler Hazine’ye devredilmiştir. CHP 1960’tan sonra kurulan Anayasa Mahkemesi’nin verdiği bir kararla elinden alınan mallarına kavuşmuştur⁷⁰⁶.

Demokrat Parti Hükümeti 21 Temmuz 1953’te hazırlayıp, çıkmasını sağladığı bir kanunla üniversite profesörlerine siyasetle uğraşmalarını yasaklamıştır. Demokrat Parti’nin muhalefette olduğu dönemde, partiden ayrılanlar Millet Partisi’ni kurmuşlardır. Millet Partisi’ne yönelik açılan kapatma davası, Sulh Ceza Mahkemesi tarafından, partiyi dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatma kararı almasıyla 1954 yılında kapatılmıştır⁷⁰⁷.

Atatürk’e ve anıtlarına yapılan saldırıların artması üzerine başkentte “Atatürk Devrimlerine Bağlılık Mitingi” düzenlenmiştir⁷⁰⁸. DP Atatürk’ü koruma çerçevesinde bazı uygulamalarda bulunmuştur. Devlet dairelerine sadece Atatürk’ün resim ve fotoğraflarının asılması, Atatürk aleyhine işlenen suçlara ilişkin özel bir kanun çıkarılması yapılanlara örnek gösterilebilir. Atatürk’ün heykellerine ve büstlerine yönelik saldırılar devam edince 4 Mayıs 1951’de bu tür olayların önlenmesi için TBMM’ne bir kanun tasarısı sevk edilmiştir. Bazı milletvekilleri kişi için kanun çıkarılamayacağı gerekçesiyle sevk edilen kanun tasarısına karşı çıkmıştır⁷⁰⁹. TBMM’ye sevk edilen kanun, Atatürk’ün heykel ve büstlerine karşı yapılan saldırıları önlemek için cezai hükümler getirmektedir.

25 Temmuz 1951’de “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun”

---

⁷⁰⁴ Turan, **a.g.e.**, s.83

⁷⁰⁵ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.118

⁷⁰⁶ Turan, **a.g.e.**, s.83-86

⁷⁰⁷ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)**, 4. Kitap (İkinci Bölüm), Ankara, 1999, s.80-81

⁷⁰⁸ Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s.187

⁷⁰⁹ Hikmet Özdemir, **Atatürk’ü Yeniden Düşünmek**, İstanbul, 2008, s.59

başlığını taşımakta ve 50 aleyhte, 6 çekimsere karşın 232 oyla kabul edilmiştir⁷¹⁰. Bu kanunla Atatürk'ün hatırasına veya heykellerine yapılan saldırılar cezalandırılmıştır⁷¹¹. Kanunun gerekçesinde şunlar yer almaktadır:⁷¹² “*Atatürk Cumhuriyetin ve inkılâplar rejiminin sembolü olması hasebiyle hatırasına, eserlerine ve onu ifade eden varlıklara vaki olacak tecavüzler, bilvasıta cumhuriyete ve inkılâplar rejimine tevcih edilmiş bir mahiyet arz edeceğinden bunlara karşı işlenen ve amme efkârında derin akisler yaratmakta olan suçların failleri hakkında mevzuatımız hususi hüküm ve müeyyideleri ihtiva etmemekte ve Cumhuriyet Savcılarının resen takibata girişmelerine müsait bulunmamaktadır.*” Ancak gerici hareketlerin önüne geçilememiş, milliyetçi-muhafazakâr bir parti olarak kurulan Millet Partisi yöneticileri arasındaki ayrılıklar, Demokrat Parti'nin bu partiyi irticayı desteklemekle suçlamasına kadar varmıştır. Ankara Sulh Ceza Mahkemesinin verdiği bir kararla Millet Partisi 8 Temmuz 1953'te kapatılmıştır⁷¹³.

Ayrıca CHP iktidarı döneminde inşaatına başlanan Anıtkabir tamamlanarak Atatürk'ün naaşı 10 Kasım 1953'te törenle Anıtkabir'e nakledilmiştir. 24 Aralık 1952'de “Anayasa”, “Teşkilatı Esasiye Kanunu” haline getirilmiştir. 22 Kasım 1952'de Malatya'da Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman uğradığı saldırı sonunda yaralanmıştır⁷¹⁴. Hükümet bu saldırıya tepki göstermiş, Menderes Adana'da irtica konusuna değinen bir konuşma yapmıştır⁷¹⁵. Aydemir, DP'nin laiklik esasların korunması ve dinin siyasete alet edilmemesi için sürekli ve etkili bir harekete girişmediğinden söz etmektedir⁷¹⁶.

DP devletçiliğe karşı serbest ekonomi politikasını savunmuştur. Özel girişim-

⁷¹⁰ Turan, **a.g.e.**, s.53-54

⁷¹¹ Turan, **a.g.e.**, s.35

⁷¹² Özdemir, **a.g.e.**, s.62

⁷¹³ Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s. 187

⁷¹⁴ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.IV (1945-1971), y.y.yok, y.t.yok, s.279-286

⁷¹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.III (1950-1964), İstanbul, 1980, s.108; Menderes, 6 Aralık 1952'de yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: “*Malatya hadisesi, dini kendi maksatlarına alet etmek isteyenlerin, toplu halde çalışma kararında olduklarını göstermiştir. Din gibi mukaddes bir mefhumun, bir takım cemiyet çöküntülerinin ve siyaset bezirgânlarının aleti haline gelmesine, bu memleketin tahammülü yoktur. Laikliği din düşmanlığı şeklinde almak, bizim vicdan hürriyeti anlayışımıza asla uymaz...*”

⁷¹⁶ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.108

ciliğe öncelik tanıyan DP yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi için çalışıp, kendine bir tutum yerine dışa açılmayı savunmuştur. Ayrıca Menderes'in yönlendirmesiyle çiftçinin çıkarlarına öncelik verilmiş, çiftçiye ucuz kredi verilmesi, tarım ürünleri fiyatlarının yüksek tutulmasına özen gösterilmiştir⁷¹⁷.

1950-1954 yılları arasında ülke ekonomisinde önemli bir canlılık yaşanmıştır. DP iktidarı tarımsal gelişmeyi sağlayabilmek için her yola başvurmuştur. DP iktidara gelirse ekonomide tarıma öncelik vermeyi vaat etmişti⁷¹⁸. Devletin elindeki toprakların bir kısmı dağıtılmış, meraların da bir kısmı tarıma açılmıştır. Ayrıca tarımda makineleşmeye öncelik ve ağırlık verilmiştir. Traktör sayısında önemli artış olmuştur. Ayrıca hayvancılık alanında da gelişme sağlanmıştır. DP ulaşım alanında da önemli adımlar atmıştır. Menderes Hükümetleri demiryolları yerine karayolu yapımına öncelik ve ağırlık vermiştir. Yeni karayolları yapılmıştır⁷¹⁹. Hayat geçirilen bu önlemlerin ve çalışmaların yanında hava koşullarının iyi gitmesi sonucunda tarımsal üretim artmış, iç ve dış satım canlanmıştır. Köylülerin eline daha çok para geçmiş, tüketim artmıştır.

Menderes, serbest rekabetin hızlı ekonomik büyüme getireceğine inanarak iktidara gelmiştir. Birkaç yıl içerisinde bu ekonomik politikanın, ülkenin genelinden çok küçük grupların yararına olduğunu fark etmiştir. Bunların sonucunda ekonomik özgürlüğü kısıtlayan önlemler almış, bu da onu destekleyenlerin zamanla etrafından uzaklaşmalarına neden olmuştur. Bu dönemde ekonomide izlenen politikayı, özel teşebbüsün gelişmesine yardımcı olmak, yabancı sermayeden geniş bir biçimde yararlanmak, dış ticarete gereken istikrarı getirmek ve gerekli düzenlemeleri yapmak olarak özetleyebiliriz⁷²⁰.

18 Ocak 1954'te daha liberal hükümler getiren yeni bir Yabancı Sermayeyi Teşvik kanunu kabul edilmiştir. 18 Mart 1954 yılında da yabancı sermayeyi petrol alanına çekmek için Petrol Kanunu çıkarılmıştır.

1954 seçimlerinden önce DP, temel olarak kalkınmayı ve köylüye sağlanan

---

⁷¹⁷ Zürcher, a.g.e., s.326

⁷¹⁸ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, 1994, s.33

⁷¹⁹ Turan, a.g.e., s.152; Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.152-153

⁷²⁰ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.129-130

desteği vurgulamıştır. CHP ise Petrol Kanunu'nun yeni bir kapitülasyon olduğunu belirterek, yabancı sermayenin Türkiye'ye gelişinden duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir⁷²¹. 1954 seçimleri öncesinde Basın Kanunu değiştirilerek yeni kısıtlamalar ve yaptırımlar getirilmiştir. 1954 yılında yapılan genel seçim sonucunda DP 541 koltuktan 503'nü, CHP ise 35'ni kazanmıştır⁷²².

DP'nin ilk iktidar döneminde milli gelir %15 artmıştır. Ekonomik başarılar sanayiden çok tarım alanından sağlanan gelirlerden oluşmaktadır. 1950-1951 yıllarında iyi hasat olmuştur. Tarım alanları genişletilmiş, tarım kesiminde makineleşme yaygınlaştırılmıştır. Traktör sayısı çok artmış, yeni tarım alet ve makineleri ithal edilmiştir. Tarım kesiminin kredi ihtiyacı karşılanmış, ürünlerin nakilleri için yeni olanaklar sağlanmışır. İlk yıllarda hava şartlarının uygun olması, dünyadaki tahıl talebinin artması, Türkiye gibi ülkelerin buğday ihraç etmesine imkân vermiştir. CHP iktidarının savaş sırasında biriktirdiği altın ve döviz yedekleri kullanılmış, ABD'nin askeri ve ekonomik yardımını artmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda 1950-1954 yılları arasında hızlı bir ekonomik gelişme olmuş, yatırımlar artmıştır⁷²³. Yatırımlar, karayolu yapımı, inşaat ve tarım alanlarında yoğunlaşmıştır⁷²⁴. Ancak sonraki yıllarda ekonomik gelişmedeki ivme, giderek azalmıştır. DP yeni karayolları ve köprüler yaparak, köylünün piyasa ekonomisine daha fazla katılmasını sağlamıştır. Sanayi alanında da bazı hamleler yapılmış, çeker, çimento ve dokuma alanlarında büyük ilerlemeler olmuştur⁷²⁵. 1950-1954 yılları arasında DP, halka yönelmiş, bir yandan halka bazı hizmetler götürülürken, diğer yandan sosyal yapıda ayrılıklar, siyasi yönden artmaya başlamış, birçok yerde partiler, kahvehanelerini, camilerini ayırmıştır⁷²⁶.

1954 seçimlerinden sonra CHP Malatya, Konya ve Sinop'ta, CMP ise Kırşe-

---

⁷²¹ Yücel, **a.g.m.**, s.839

⁷²² Eroğul, **a.g.e.**, s.85; Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.141'de 1954 seçimlerinde DP'nin, 488, C.HP'nin yalnız Malatya, Kars ve Sinop'tan seçimi kazanarak, 31 milletvekiliyle Meclis'e girebildiğini ifade etmektedir. Ayrıca Kırşeşhir Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne oy vermiştir.

⁷²³ Mete Tunçay, Cemil Koçak vd., **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, 1995, s.180-181

⁷²⁴ Zürcher, **a.g.e.**, s.327

⁷²⁵ Eroğul, **a.g.e.**, s.88

⁷²⁶ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.152

hir’de çoğunluk sağlamıştır. Diğer illerde DP kazanmış, iktidar partisi muhalefet partilerine oy veren illeri cezalandırmış, Kırşehir seçimlerde C.MP’ye oy verdiğinden dolayı DP’nin çıkardığı bir kanunla ilçe yapılmış, Malatya da ikiye bölünerek Adıyaman ili kurulmuştur⁷²⁷. DP 1954 seçimlerinden sonra, 1950 seçimlerinde DP’yi destekleyen liberal aydınların desteğini kaybetmiştir⁷²⁸.

1954 genel seçimlerinden sonra DP TBMM’de büyük bir çoğunluk kazanmıştır. Menderes güvenoyu aldıktan sonra ABD’ye giderek buradan alınan dış yardımın arttırılmasını sağlamıştır. Fakat bununla birlikte Amerika’dan alınan yardım hükümetin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyince, aynı yıl Menderes Almanya’ya giderek oradan yardım almak amacıyla görüşmelerde bulunmuştur.

30 Haziran 1954’te çıkarılan bir kanunla muhalefetin sahip olduğu haklarda bazı kısıtlamalara gidilmiştir. Bu kısıtlamalar mevcut seçim kanununun değiştirilmesiyle yapılmıştır. Yeni Kanunla memurlar aday olabilmek için seçimden altı ay önce istifa etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca bundan sonraki seçimlerde siyasal partiler, karma liste oluşturamayacaklardır. Bunların yanı sıra radyo, siyasi partilere kapatılmış, iktidar partisine, hükümet adına konuşmak gerekçesiyle radyodan yararlanabilme koşulu getirmiştir.

Milli Korunma Kanunu yeniden uygulanmaya başlanmış ve karaborsa yeniden canlanmıştır. Bu da fiyatların çok fazla artmasına neden olmuştur⁷²⁹. 1958’de Amerikalı finans çevrelerinin tavsiyesi üzerine yeniden serbest piyasa ekonomisine geri dönmüştür. Ekonomideki bu gidip-gelmeler, zaman içerisinde toprak ağaları dışında Menderes hükümetini, destekleyenlerin desteğinden yoksun bırakmıştır. 1955 yıllarında birçok işadamaı hükümetin yanında yer alırken, 1960’ta hükümetin devrilmesine hiçbir tepki göstermemişlerdir⁷³⁰.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra ekonomik kalkınmayı hızlandırmak için CHP hükümetleri yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için yasa ve bazı kararnameler çıkarmışlardır. DP iktidara geldikten sonra yabancı sermayeye daha büyük imkânlar

⁷²⁷ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.181; Eroğlu, **a.g.e.**, s.102

⁷²⁸ Yalçın, Akbıyık, vd., **a.g.e.**, s.560

⁷²⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s.333

⁷³⁰ Ahmad, **a.g.e.**, s.81

ve destek sağlamıştır. Yabancı sermayenin girişini daha da kolaylaştırmak için Serbest Bölge Yasası çıkarılmıştır.

DP yerli burjuvaziye destek olmak için çabalamıştır. 1950’de özel girişimi desteklemek için “Türkiye Sınâî Kalkınma Bankası” kurulmuştur. 125 milyon liralık sermayesini önde gelen ulusal ve yabancı bankalar sağlamıştır⁷³¹. Yeni kurulan bankanın amacı basında; özel sanayi kurmak, yabancı ve yerli sermayenin sanayiye iştirakini teşvik etmek şeklinde belirtilmiştir⁷³². Menderes Hükümeti özel sektörün gelişmesi, Anadolu’da ticaret ve sanayi burjuvazisinin doğması için çaba göstermiştir⁷³³.

1951 yılında kabul edilen Yabancı Sermaye ile ilgili kanun istenilen sonuçları vermeyince bu konuda yeni bir kanun çıkarılmış, imkânlar arttırılarak yeni kolaylıklar getirilmiştir. Yabancı Sermaye ile ilgili olan kanun kamuoyunda ve basında eleştirilmiştir⁷³⁴. 1954’te Petrol Kanunu çıkarılmış, kanunun ABD’den gelen telkinler üzerine hazırlandığı gündeme gelmiştir. CHP Petrol Kanunu ile verilen ayrıcalıkları eleştirmiştir⁷³⁵.

1954 yılından sonra fiyatlarda büyük artışlar meydana gelmiştir. Hayat pahalılığı artmış, bazı tüketim mallarında darlık ve yokluk olmuştur. Karaborsa yeniden canlanmış, dış ticaret dengesi açık vermiştir. Bazı ürünlerde darlığın ortaya çıkmasında kötü hava koşulları etkilidir. Tüketimi karşılayabilmek için dışarıdan buğday satın alınmıştır. Ayrıca ABD’den et, Hollanda’dan peynir, yağ ve süt tozu alınmış buna rağmen karaborsa önlenememiştir⁷³⁶.

Menderes dış ticareti canlandırmak için 1958’de Uzakdoğu ülkelerinden Japonya, Milliyetçi Çin, Kore ve Hindistan’ı ziyaret etmiştir. Fakat geziden beklenen sonuç elde edilememiştir.

1958’de Türkiye, hayat pahalılığı açısından dünyada Brezilya’dan sonra ikinci sırada yer almıştır. Bu durum karşısında DP ekonomideki sıkıntıyı aşabilmek için

---

⁷³¹ Ahmad, **a.g.e.**, s.132

⁷³² Eroğul, **a.g.e.**, s.59

⁷³³ Yücel, **a.g.m.**, s.838

⁷³⁴ Zürcher, **a.g.e.**, s.326; Turan, **a.g.e.**, s.152-154

⁷³⁵ Turan, **a.g.e.**, s.155-156

⁷³⁶ Turan, **a.g.e.**, s.156-158

yeni önlemler almıştır. 1958’de “Dört Ağustos Kararları” alınmıştır. Devalüasyon yapılarak Türk parasının değeri azaltılmıştır. 2.80 lira olan ABD doları, 9 liraya çıkarılmıştır. Bunun karşılığında 359 milyon dolar kredi alınabilmiş ve 400 milyon dolarlık eski borç ertelenmiştir⁷³⁷. Ancak bu önlemler enflasyonu durduramamış, 1959 yılında fiyatlar artmaya devam etmiştir. 1959 yılı ortalarına gelindiğinde erken seçimden söz edilmeye başlandı ancak ekonominin bunu kaldıracak gücü kalmamıştı⁷³⁸.

DP memurlar hakkında da yeni uygulamalara gitmiştir. 1950’den önce, memurlar otuz hizmet yılını doldurduktan sonra emekliye sevk edilebiliyor ve emeklilik işlemine itiraz etme hakkına sahip bulunuyorlardı. DP öncelikle bu itiraz hakkını kaldırmış, sonra da hizmet süresini 25 yıla indirip itiraz yolunu kapalı tutmaya devam etmiştir. 1954 seçimlerinden sonra 25 yıllık hizmet süresi bütün memurlar için zorunlu hale getirilmiştir. Hâlbuki bu kanundan önce Yargıtay, Danıştay, Sayıştay üyeleri ile profesörler var olan uygulamanın dışında idiler. Aynı yıl çıkarılan başka bir kanunla emekliye sevk için belli bir süre hizmet görmüş olma şartı tamamen kaldırılmıştır. Azil kanununun bir sonucu olarak da üniversitenin özerkliği kaldırılmıştır. Üniversite Öğretim üyeleri Bakanlık emrine alınmıştır. Basın suçları ağırlaştırılmıştır⁷³⁹. Bu dönemde muhalif gazeteciler mahkeme kararlarıyla değişik cezalara çarptırılmıştır. Hâkim teminatının olmayışı, yargı bağımsızlığını ortadan kaldırmıştır⁷⁴⁰. 1954 yılında üç gazeteci ağır cezalara çarptırılmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, Cemal Sağlam ve Nihat Erim ceza alan kişilerdir. Bedii Faik tutuklanmış, Fuat Arna da hapse mahkûm edilmiştir⁷⁴¹. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile sendikal çalışmalara kısıtlama getirilmiş, muhalefetin güç birliğini önlemek için seçim yasasında değişiklik yapılmıştır. TBMM görüşmelerine de kısıtlama getirilmiştir⁷⁴².

DP’nin ikinci döneminde yeni fabrikaların temelleri atılmış, bazı yeni fabrikalar da hizmete açılmıştır. Giresun limanının temeli atılmış, Denizli elektrik santrali

---

⁷³⁷ Turan, **a.g.e.**, s.158-159

⁷³⁸ Ahmad, **a.g.e.**, s.76-77

⁷³⁹ Turan, **a.g.e.**, s.95

⁷⁴⁰ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.183

⁷⁴¹ Eroğul, **a.g.e.**, s.104

⁷⁴² Turan, **a.g.e.**, s.95

işletmeye açılmıştır. Bununla birlikte kötü hava koşullarının da etkisiyle tarım ürünlerinde düşüş olmuştur. İhracat olanağı daraldığı gibi ithalat da kısıtlanmıştır. Bunun sonucu olarak fiyatlar artmış, karaborsa ortaya çıkmıştır. Hükümet yeni gelişmeler karşısında yeni önlemlere başvurmuştur. ABD'den bir miktar buğday ithal edilmiş, ayrıca ek kredi talebinde bulunulmuştur. Ancak ABD istenilen krediyi vermemiştir. Hükümet zor durumda kalmış, 1955 yılında Milli Korunma Kanunu sert bir biçimde uygulanmaya başlanmıştır⁷⁴³.

1. 6-7 Eylül Olayları:

İngiltere'nin II. Dünya Savaşı sonunda Kıbrıs'tan çekileceğini ilan etmesi, adanın kime devredileceği sorununu gündeme getirmiştir. Yunanistan Enosis siyasetine dayanarak adanın kendisine verilmesi için harekete geçmiştir. Makarios da bu siyaseti izleyeceğine dair açıklamalar yapmıştır. DP ise başlangıçta "Kıbrıs İngiltere'nin iç sorunudur!" biçiminde demeçler vererek Kıbrıs'ın geleceği ile ilgilenmeye başlamıştır. Yunanistan adayı ele geçirebilmek için 1954'te Birleşmiş Milletlere başvurmuş, ancak kesin karar çıkmayınca sorun 1955 yılına ertelenmiştir. Bu arada Kıbrıs Türktür adında bir dernek kurulmuş ve 21 Nisan 1955'te İstanbul'da yapılan bir gösteri ile adanın Yunanistan'a bırakılmasının kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. İngiltere de konuyu Türkiye ve Yunanistan'la görüşmek için tarafları toplantıya çağırmıştır. 27 Ağustosta yapılan Londra Konferansı'nda Türkiye ve Yunanistan kendi tezlerini savunmuşlar, oradaki Türklerde ada için gösteri yapmışlardır. Bunun üzerine konu ile ilgili olarak Türkiye Kıbrıs ile ilgili olarak büyük bir gösteri yapılması düşünülmüş ancak sonuçlarının farklı yönlere kayacağı hesaplanmamıştır⁷⁴⁴. Ayrıca 6 Eylül 1955'te İstanbul Ekspres gazetesinde Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve bomba atıldığı ve evin harap olduğuna dair haberler yayınlanmıştır. 6-7 Eylül olayları bu atmosfer içinde meydana gelmiştir.

Bu haber Türk kamuoyunda büyük bir tepkiye ve heyecana yol açmıştır. İstanbul ve İzmir'de bazı gruplar eş zamanlı olarak harekete geçmişlerdir. İstanbul'da özellikle Beyoğlu ve Karaköy'de yürüyüş yapanlar Türk vatandaşı olan Rumlarla,

⁷⁴³ Eroğul, a.g.e., s.106-108

⁷⁴⁴ Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, s.344

Türkiye’de oturan Yunan uyrukluların ev ve iş yerlerine saldırmaya başlamışlar, eşyalara zarar vermişlerdir. Bu arada bazı kiliseler de tahrip edilmiştir. Bu yayınlardan sonra İstanbul ve İzmir’de olaylar çıkmış, olaylar sırasında Rumlara ait dükkânlar, evler, kiliseler saldırıya uğramış, tahrip edilmiştir.

6-7 Eylül Olayları üzerine Ankara’daki Bakanlar İstanbul’a gelmiş, Cumhurbaşkanı’nın başkanlığında Bakanlar Kurulu toplanmıştır. Toplantının ardından yayınlanan Başbakanlık bildirisinde: “6 Eylül’de İzmir’de ve bilhassa İstanbul’da geç saatlere kadar devam eden nümayişler sebebiyle buralarda fevkalade halin mevcudiyeti ilan edilmişse de 7 Eylül 1955 tarihinde neşredilen hükümet beyannamesinde bu vaziyetin değiştiği bildirilmiştir. Bu beyannamenin neşrinden sonraki hadiselerin amme huzur ve asayişini yeniden ihlal edecek istidat göstermesi muvacehesinde vaziyeti etrafiyla tetkik eden Vekiller heyeti memleketin yüksek menfaatlerini korumak için İstanbul, İzmir ve Ankara’da örfi idare ilanına müttefikan karar vermiştir”⁷⁴⁵. Bakanlar Kurulu örfi idare ilan etmiş ancak örfi idarenin süresini belirtmemiştir⁷⁴⁶. Örfi İdare kararının TBMM tarafından onaylanması gerektiği için TBMM toplantıya çağırılmıştır. TBMM’de alınan karara göre: “Kıbrıs meşalesini ve Selanik’te Atatürk’ün doğduğu eve ve Konsoloshanemize karşı vuku bulan tecavüzü vesile ittihaz ederek vatandaşları tahrik ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı olarak Hükümet kuvvetlerine karşı koymak suretiyle girişilen toplu hareketlerin amme huzur ve asayişini ihlâl edecek istidat göstermesi muvacehesinde, Teşkilat-ı Esasîye Kanununun 56ncı maddesi hükmüne tevfikân İstanbul, İzmir ve Ankara Vilâyetlerinde İdare-i Örfiye ilân olunmasına dair 7 Eylül 1955 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince ittihaz olunan karar tasdik edilmiş ve İdâre-i Örfiye’nin ilân tarihinden itibaren altı ay müddetle devamına karar verilmiştir”⁷⁴⁷.

Hükümetin ilan ettiği Örfi İdare, ülkenin üç büyük ili İstanbul, İzmir ve An-

⁷⁴⁵ Cumhuriyet, 8 Eylül 1955

⁷⁴⁶ BCA, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:140.82.2; **Düstur**, 3. T, C.36, Ankara, 1955, s.211; **T.C. Resmi Gazete**, Karar No: 5843, Sayı:9101, 12 Eylül 1955; **Ayn Tarihi**, S:262, 1-30 Eylül 1955, Ankara, 1955, s.68-69; ayrıca konu ile ilgili olarak Başbakan Adnan Menderes’in TBMM’deki konuşması için **Ayn Tarihi**, s.69-72

⁷⁴⁷ **T.C. Resmi Gazete**, Karar No: 1947, Sayı: 9102, 13 Eylül 1955; **Düstur**, 3. T, C.36, Ankara, 1955, s.2122

kara ile sınırlı olup, İstanbul Örfi İdare Komutanlığı'nın başına 7 Eylül'de 3. Ordu Müfettişi Korg. Nurettin Aknoz getirilmiş ve İstanbul'a giderek görevine başlamıştır⁷⁴⁸. Örfi İdare ilan edilen yerlerde geceleri saat 24.00-05.00 arası uygulanan sokağa çıkma yasağı, devriyelerin kontrolleri ve olaylara karışanların tutuklanmaları ile karışıklıklara son verilmiştir⁷⁴⁹. Ayrıca İstanbul, Ankara ve İzmir'de örfi idarenin ilanı ile Örfi İdare Kanununun ikinci maddesine dayanarak Polis Görev ve Yetkileri ile Karayolları Trafik Kanunu, Bakanlar Kurulu kararıyla Örfi İdare Komutanlığı'na devredilmiştir⁷⁵⁰. İzmir Örfi İdare Komutanlığı'na Korg. Cemal Gürsel tayin edilmiştir⁷⁵¹. 9 Eylül 1955'te Ankara'da Örfi İdare ilan edilmiş, Tuğg. İhsan Bingöl de Ankara Örfi İdare Komutanlığı'na getirilmiştir⁷⁵².

Olayların meydana geldiği sırada Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve İçişleri Bakanı Namık Gedik İstanbul'dan Ankara'ya hareket etmişler, ancak gösterinin yağma ve çapulculuğa dönüştüğünü öğrenince geri dönmüşlerdir⁷⁵³. Sıkıyönetimin ilan edilmesinden sonra Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık tarafından yayınlanan bildirimlerde, sıkıyönetimin sınırları hakkında ihtilafa düşüldüğü göze çarpmaktadır. Bu konu basında da tartışılmış, sıkıyönetimin sorumluluk bölgesinin, vilayet idari sınırını mı yoksa belediye sınırlarını mı kapsadığının kesin olarak belirlenmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur⁷⁵⁴.

Sıkıyönetimin muhalefeti susturmak için ilan edildiğini savunanlar da olmuştur. Feroz Ahmad, bu görüşte haklı bir taraf olduğunu belirtmektedir⁷⁵⁵. Olaylar sonucunda İstanbul'da 5000 dükkân ve 7 kilise tahrip edilmiş, aynı anda 52 yerde yan-

⁷⁴⁸ **Ayın Tarihi**, S:262, 1-30 Eylül 1955, Ankara, 1955, s.11; **Milliyet**, 8 Eylül 1955

⁷⁴⁹ Dilek Güven, **6-7 Eylül Olayları**, İstanbul, 2005, s.31; "6-7 Eylül'e Tanıklıklar", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 141, Eylül 2005, İstanbul, 2005, s.57; Dilek Güven, "6-7 Eylül Olayları ve Failler", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 141, Eylül 2005, İstanbul, 2005, s.43

⁷⁵⁰ **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02; Yer No:141.92.14

⁷⁵¹ **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1955

⁷⁵² **Ayın Tarihi**, S:262, 1-30 Eylül 1955, Ankara, 1955; Ş. Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.192; **Vatan**, 9 Eylül 1955

⁷⁵³ **Akşam**, 7 Eylül 1955; Sıkıyönetimin ilanı üzerine Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM'ni 12 Eylül 1955'te toplantıya çağırmıştır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: X, C.7, İ.:1, 12.9.1955

⁷⁵⁴ **Vakit**, 10 Eylül 1955

⁷⁵⁵ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.96

gın çıkarılmıştır⁷⁵⁶. Özellikle Beyoğlu ve çevresinde göstericiler Rum ve Hıristiyanların dükkânlarını yakıp, yıkmışlardır. İstanbul'da olayların büyümesi üzerine polis ve askerler etrafı sarmış, ancak duruma hemen el koyamamışlardır.

Sıkıyönetimin ilanı ile beraber askere vur emri verilmiştir. Bu emre göre dur emrine uymayanların arkasından önce havaya, durmazlarsa üzerlerine ateş edilebilecektir⁷⁵⁷. Bununla birlikte Sıkıyönetim Komutanı Korg. Nurettin Aknoz, olayların yatıştırılması sırasında önlemleri arttırmış ve silahlı olan askerlerin mermilerini çıkartmıştır.

İzmir'de ise Örfi İdare Komutanı Korg. Cemal Gürsel'dir. Hükümetin Örfi İdare bildirisini "*Başvekaletten tebliğ edilmiştir: Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve ve konsoloslüğümüze tecavüzü vesile ittihaz, vatandaşları birbirine karşı tahrik ve memleketin yüksek menfaatlerine aykırı olarak hükümet kuvvetlerinin tebliğine karşı koymak gibi toplu hareketlerde bulunmak, yağmaya ve yangın çıkarmaya teşebbüs etmek suretiyle girilen hareket muvacehesinde, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 81. maddesine uyularak, İstanbul'da ve İzmir'de Örfi idare ilan edilmiştir. Keyfiyet ehemmiyetle tebliğ ve ilan olunur...*"⁷⁵⁸ biçimindedir.

Başbakan Adnan Menderes, memleketin hayati çıkarları ve ehemmiyeti için parti farkı gözetmeksizin sıkıyönetimin gerekliliğinin, toplantıda dile getirilmiş olmasından duyduğu memnuniyeti belirtmiştir. Sıkıyönetim konusunda Meclis'te hem fikir olunmasının, sıkıyönetimde çalışanlar için ayrı bir güç ve destek sağlayacağını da ifade etmiştir⁷⁵⁹. Meydana gelen olayların sonucunda zarar gören gayrimüslim vatandaşlara yardım amacıyla birçok kişi, kurum ve dernek harekete geçmiş ve çeşitli kampanyalar başlatmışlardır. Başbakanlık 50 bin lira, Adnan Menderes de şahsen 5 bin lira yardımda bulunmuştur⁷⁶⁰.

⁷⁵⁶ Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s.345; Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.186'da olaylara karışanların tutuklandığı, birçoğunun serbest bırakıldığı, bir kısmının da Selimiye Kışlasında uzun süre alıkonulduğu belirtilmiştir.

⁷⁵⁷ Halil Şimşek, "6-7 Eylül Olayları", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2, S:3, Bahar 2006, s.182

⁷⁵⁸ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.187

⁷⁵⁹ **Zafer**, 13 Eylül 1955

⁷⁶⁰ **TBMM Bütçe Encümeni**, Esas No: 1/376, Karar No:66, 26.2.1956; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:X, C.10, İ.2, 28.2.1956; **Vakit**, 12 Eylül 1955

6-7 Eylül olaylarından sonra Kıbrıs Türktür Cemiyetine mensup 97 kişi gözaltına alınmış ve Harbiye’de Merkez Komutanlığı’na yollanarak Örfi İdare Komutanlığına sevk edilmiştir. Gözaltına alınanlar arasında, Merkez İdare Heyetinden Avukat ve gazeteci Hikmet Bil, Orhan Birgit, Kamil Önal ve üç kişi daha vardır. Kıbrıs Türktür Cemiyeti’nin feshi hususunda mahkeme tarafından verilen karar, bütün illere bildirilmiştir⁷⁶¹.

6-7 Eylül olayları üzerine polise yapılan ihbarlar artmış ve aramalar başlamıştır. Yağma yaptıkları belirlenen bazı kişiler, Sıkıyönetim Mahkemesine gönderilmiştir. İstanbul, Ankara ve İzmir’de geceleri sokağa çıkma yasağı konmuştur. Örfi İdare Komutanlığı tarafından sokağa çıkma yasağı ile ilgili olarak bir tebliğ yayınlanmıştır⁷⁶². İlk kez İzmir’in kurtuluş günü olan 9 Eylül kutlamalarına izin verilmemiştir⁷⁶³.

Hükümet olayların komünist kışkırtıcıların etkisiyle çıktığını açıklamış ve gereken önlemleri almadığı gerekçesiyle 3 general hakkında soruşturma başlatmıştır. İçişleri Bakanı ve İstanbul Emniyet Müdürü istifa etmiştir. Olaylardan sonra 5104 kişi tutuklanmıştır⁷⁶⁴. Çıkan olaylarda rol aldığı gerekçesiyle ‘Kıbrıs Türktür Cemiyeti’⁷⁶⁵ kapatılmış, zarar görenlerin zararlarının ödeneceği açıklanmıştır. Bunun için yardım kampanyası açılmış Menderes de bu kampanyaya katılmıştır. İstanbul’daki gösteriler üzerine incelemelerde bulunan Cumhurbaşkanı ve Başbakan bu şehirlerde meydana gelen gösteriler üzerine, Bakanlar Kurulu’nu acilen toplantıya çağırmıştır. Olayların duyulması üzerine Ankara’da da gösteriler yapılmıştır. 7 Eylül 1955’te yayınlanan hükümet beyannamesinde Bakanlar Kurulu’nun durumu ayrıntılı bir şekilde incelediği, olayların sürmesi ve asayişin sağlanması için İstanbul, Ankara ve İzmir’de örfi idare ilanına müttefikan karar verildiği bildirilmiştir⁷⁶⁶. Cumhurbaşkanı Celal Bayar yayınladığı bildiride; İstanbul, İzmir ve Ankara’da Bakanlar Kurulu ka-

---

⁷⁶¹ **Vakit**, 8 Eylül 1955

⁷⁶² **Vakit**, 9 Eylül 1955

⁷⁶³ Emin Karakuş, **İşte Ankara**, İstanbul, 1977, s.279

⁷⁶⁴ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, Yayın Kurulu:Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş vd., C.II, İstanbul, 2003, s.269

⁷⁶⁵ Kıbrıs Türktür Cemiyeti ile ilgili olarak İstanbul Emniyet Müdürlüğü’nün ve Örfi İdare Komutanlığı’nın yayınladığı yazı ve bildirimler için bkz. Fahri Çoker, **6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar-Belgeler**, İstanbul, 2005, s.275; **Ulus**, 12 Şubat 1956

⁷⁶⁶ **Milliyet**, 8 Eylül 1955

rarı ile ilan edilen örfi idarenin TBMM tarafından onaylanması için Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 86. maddesine dayanarak TBMM'yi 12 Eylül 1955'te toplantıya çağırmıştır⁷⁶⁷.

6/7 Eylül olayları 12 Eylül'de olağanüstü toplanan TBMM'de görüşülmüştür⁷⁶⁸. TBMM'de ilan edilmiş olan sıkıyönetimin yerinde olup olmadığı konusu ile ilgili olarak yapılan toplantıda, Fuat Köprülü örfi idarenin 6 ay süreyle uygulanmasını istemiştir. İki gün süren görüşmelerde hükümet adına Fuat Köprülü konuşma yapmıştır. Köprülü böyle bir gösteriden haberli olduklarını, gereken önlemlerin alındığını ancak olayların önüne geçemediklerini açıklamıştır. Meclis görüşmelerinde muhalefet sözcüleri olaylardan duydukları üzüntüyü dile getirmişler, hükümetin gereken önlemleri alamadığını ifade etmişlerdir. Sıkıyönetimin, Anayasanın 86. maddesinde yer alan ilan edilme koşullarına uygun olmadığı üzerinde durulmuştur. Savaş tehlikesinin olmadığı ve ülkede ayaklanma ya da cumhuriyete karşı güçlü bir düzenin olduğuna dair kuvvetli delillerin mevcut olmadığı belirtilmiştir. CHP'den Nüvit Yetkin ise Örfi İdare'nin 1 ay sürmesini talep etmiştir. CMP Örfi İdare kararının tamamen reddini istemiştir. Ali Fuat Cebesoy da Örfi İdare'nin 2 ay uzatılmasını istemiştir⁷⁶⁹. Görüşmelerdeki istekler reddedilmiş, Meclis tarafından örfi idarenin ilanı onaylanmıştır. CHP ve CMP ise örfi idare sona erinceye kadar pasif kalmaya karar vermişlerdir⁷⁷⁰.

Zafer Üskül, 7 Eylül ile 12 Eylül arasında yapılan sıkıyönetim uygulamalarının hukuki boyutunun tartışılabilirliğini belirtmiştir. Bu görüşünü Bakanlar Kurulu kararı ile ilan edilen örfi idarenin, TBMM'nin onayından geçmeden, uygulamaları başlatmasına dayandırmaktadır. Sıkıyönetim Komutanları atanmış, Sıkıyönetim Mahkemeleri kurulmuş ve birçok kişi gözaltına alınmış ya da tutuklanmıştır⁷⁷¹. Meclis, sıkıyönetimi görüşmek üzere 12 Eylül 1955'te toplanmış ve karar Resmi Gaze-

---

⁷⁶⁷ **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1955; **Milliyet**, 8 Eylül 1955; **Vatan**, 8 Eylül 1955

⁷⁶⁸ Turan, **a.g.e.**, s.177-178

⁷⁶⁹ **Akşam**, 13 Eylül 1955

⁷⁷⁰ **Akşam**, 15 Eylül 1955

⁷⁷¹ Üskül, **a.g.e.**, s.125-126

te'de 12 Eylül'de yayınlanmıştır⁷⁷².

Sıkıyönetim ilanı ile bazı temel hak ve özgürlüklere kısıtlamalar getirilmiştir. Örneğin, kişi ve konut dokunulmazlığı, basın, haberleşme, toplanma ve dernek kurma konusunda kısıtlamalar yapılmıştır⁷⁷³. Sıkıyönetim komutanları da kendilerine tanınmış olan yetkiyle basına sansür uygulayabilmiş, bazı gazete ve dergileri kapatmıştır. Sıkıyönetim Komutanı Korg. Nurettin Aknoz, 10 Eylül'de Harbiye'de düzenlediği basın toplantısında basına konulmuş olan yasaklarla ilgili olarak şunları söylemiştir: Halkı heyecanlandıracak haberlerin yayınlanması yasaktır, Hükümeti tenkit etmek yasaktır, sıkıyönetim çalışmaları ile ilgili haberler yasaktır, NATO devletleri ile ilgili haberler yasaktır, 6 Eylül olayları ile ilgili haber ve resimler yasaktır, magazin sayfalarında da halkı heyecanlandıracak resim ve yazılar yasaktır. Daha sonraki günlerde gazetelere telefonla bildirilmiş diğer yasaklar ise şunlardır: Kıbrıs'taki olaylarla ilgili olaylarla haber vermek ve resim basmak yasaktır, Sıkıyönetim Mahkemeleri ile ilgili haberler basılamaz, öğrenci birlikleri ve başka dernekler hakkında yapılan kovuşturmalara ilgili haber basılamaz⁷⁷⁴.

1955 yılında Örfi İdare Komutanı Korg. Nurettin Aknoz tarafından şu gazetelerin belli bir süre için basılması ve yayınlanması yasaklanmıştır: Ulus gazetesi "Çetin Bir İmtihan" başlığı altında yayımladığı makale dolayısıyla, Hergün gazetesi "Amerikan'ın Bir Tavsiyesi" başlıklı yazısı nedeniyle, Medeniyet gazetesi "Batı Trakya Türkleri ve Acıklı Durumları" başlıklı makalesinden dolayı, Dünya gazetesi "Demokrat Parti Grubundaki Huzursuzluk Arttı", Vatan gazetesi "Bu Böyle Gidemez" başlıkları dolayısıyla kapatılmıştır. Ayrıca Zafer, İstanbul Ekspres, Hürriyet, Tercüman gazeteleri de bir süreliğine yasaklanmıştır⁷⁷⁵.

---

⁷⁷² T.C. Resmi Gazete, Karar No:1947,13 Eylül 1955, Sayı: 9102; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:X, C.7, İ.1, 12.9.1955; s.694

⁷⁷³ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s.96-97

⁷⁷⁴ Metin Tural, *Basın ve Sıkıyönetim*, Danışman: Doç. Dr. Durali Yılmaz, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, s.29-30; Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, İstanbul, 1990, s.169-170

⁷⁷⁵ Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, s.171-172; İsmet İnönü'nün Ulus gazetesinde yazdığı "Çetin İmtihan" adlı başmakalesinde 6-7 Eylül Olayları ve Örfi idare ile ilgili açıklamaları yer almaktadır. *Muhalefette İsmet İnönü (1950-1956)*, Derleyen: Sabahat Erdemir, İstanbul, 1956, s.338-340

Basına konan bu yasaklar, tartışmalara ve eleştirilere yol açmıştır. Sabah Postası, Ulus, Tercüman, Hürriyet, Zafer gazetelerinin örfi idare komutanlığı tarafından kapatılması üzerine HP'den Yunus Muammer Alakant TBMM'ne bir önerge vererek, bu konuyu gündeme getirmiştir. Meclis'te konu ile ilgili olarak yapılan görüşmelerde Muammer Alakant, Örfi İdare Komutanının Örfi İdare mevzuatının dışına çıktığını ve Anayasaya aykırı emir verdiğini söylemiştir. Milli Savunma Bakan Vekili Şemi Ergin de yapmış olduğu açıklamada, 3832 sayılı kanunun 3. maddesinin 4. bendine dayanarak adı geçen gazetelerin kapatıldığını ve uygulamanın yasaya aykırı olmadığını belirtmiştir⁷⁷⁶.

Menderes, sıkıyönetimin ilan edilmesi ile muhalefeti geçici olarak yenilgiye uğratmıştır. Ancak normal koşullarla olayın kontrol altına alınamaması, hükümetin zayıflığını göstermiştir. Parti içerisinde durumdan hoşnut olmayanların sayısı artmış, bir süre sonra da İçişleri Bakanı Namık Gedik istifa etmiştir⁷⁷⁷. Celal Bayar, Çankaya'da olay hakkında yapılan konuşmalar sırasında: “6-7 Eylül olaylarından dolayı Divanı-ı Aliye verilmesi lazım gelen tek insan varsa, o da Gedik'tir.....” diyerek İçişleri Bakanını sorumlu tutmuştur⁷⁷⁸.

İnönü Meclis'te yaptığı konuşmada olayların uzun bir hazırlık sonucu ortaya çıktığını vurgulamış, ulusal onurun korunabilmesi için iktidarın bazı şeyleri yapması gerektiği üzerinde durarak, “hadiselerin her tarafı karanlıktır. Bu kadar tertipli ve teçhizatlı bir tecavüz ne vakitten beri nasıl hazırlanmıştır? Serbestçe nasıl gelişmiştir? Hep bildiğimiz, utanç ve elem verici tereddüt mevzularını tekrarlamayacağım. Ama hadisenin hazırlanış, ilerleyiş seyri mutlaka meydana çıkmasını isteriz...Meydana çıkacak hakikatlerin Büyük Millet Meclisi'ni ve büyük milletimizi haklı ile aydınlatmasını, Örfi idare'den mesul olan şerefli askerlerimizden, kesin olarak beklerim...” demiştir⁷⁷⁹. İnönü, Ankara'da sıkıyönetim gerektiren bir durumun olmadığını da savunmuş, kentin bu kapsam içine alınmasını, hükümetin sıkıyönetimi

---

⁷⁷⁶ **Ulus**, 22 Aralık 1955

⁷⁷⁷ **Zafer**, 11 Eylül 1955; Eroğul, **a.g.e.**, s.109-111

⁷⁷⁸ Yalman, **a.g.e.**, s.327

⁷⁷⁹ **Akşam**, 13 Eylül 1955; Ş.Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.190-191; Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s.346

başkentte de baskı aracı olarak kullanma eğilimine bağlamıştır. Ayrıca hükümetin olayları aydınlatmasını ve suçluların gerekli cezayı alması gerektiği üzerinde durmuştur⁷⁸⁰. Konuyla ilgili Meclis'teki görüşmelerde Hamdullah Suphi Tanrıöver, 6/7 Eylül Olaylarının Varlık Vergisinden daha vahim olduğunu söylemiş ve örfi idarenin uzatılmamasını temenni etmiştir⁷⁸¹.

İsmet İnönü yeni hükümet programının tartışıldığı sırada sıkıyönetimle ilgili olarak “Ankara’da Örfi İdare ilan olunmasındaki siyasi maksadın muhtelif partilerin siyasi faaliyetinin ve 6-7 Eylül hadiseleri üzerinde kimsenin durmasına imkan bırakmamak olduğu anlaşılmıştır” demiştir⁷⁸². İnönü’nün 6-7 Eylül Olayları üzerine hükümete yönelttiği eleştiriler karşısında Başbakan Adnan Menderes Örfi İdare’nin hükümetin elinde bir vasıta olduğuna dair ileri sürülen iddiaları kabul etmemiş ve İsmet Paşa’nın elinden Örfi İdare’nin düşmediğini, 1948 yılına kadar ülkeyi Örfi İdare ile ondan önce de Takrir-i Sükun ve İstiklal Mahkemeleri Kanunu ile yönettiğini ifade etmiştir⁷⁸³.

6-7 Eylül Olayları üzerine Ankara ve İzmir’de ilan edilen sıkıyönetim ve genel olarak Türkiye’de ilan edilen sıkıyönetimler hakkında Zafer gazetesindeki değerlendirme şu şekildedir:

“Örfi İdarenin hangi şartlar altında konulmuş olduğunu burada bir kere daha tafsil etmeye lüzum yoktur. O zamanki hâdiselerin doğurduğu zaruretler, çok karışık olan meselenin yakından ve süratle tetkik ve tahkiki Örfi İdarenin ilânını bir mecburiyet haline getirmişti.

Örfi İdare bir fevkalâde hâl tedbiridir. Vatandaş hürriyetlerinden matbuatın serbestisine kadar türlü âme haklarını tahdit imkânlarına sahip olan böyle bir fevkalâde tedbirin, hürriyet rejimleri için, bir tedavi nizamı olmaktan ileri bir vasıfları görülmemek lâzımdır. Böyle olmakla beraber, Türkiye’nin tarihinde Örfi İdarenin siyasi maksatlar için kullanıldığı çok görülmüştür. Öyle ki, ortada hiçbir kanuni sebep olmamasına rağmen alelâde bir hâdise, vehim pertevsizleri altında büyütülmüş,

⁷⁸⁰ Ş. Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.191

⁷⁸¹ **Vatan**, 13 Eylül 1955

⁷⁸² **Zafer**, 20 Aralık 1955

⁷⁸³ **Zafer**, 17 Aralık 1955

çok tabii bir cemiyet kaynaşmasına bir isyan veya ihtilâl hazırlığı süsü verilmiş ve bunlardan istifade olunarak ilan olunan Örfi İdare, siyasi rakipleri körletmek, muhalefet partilerinin kanuni faaliyetlerini tahdit etmek gibi maksatların hizmetinde kullanılmıştır.

Özel İdareyi, uzun zaman bu çeşit maksatlar için kullanmış olanlar, 7 Eylül hâdiseleri münasebetiyle hükümetin böyle bir fevkalâde hâl tedbirine başvurmuş olmasının büyük bir endişe ile karşılaşmışlardı. Hatta bunu, Demokrat Partinin otoriter nizama doğru akışının yeni bir delili olarak ortaya sürmek istemişlerdi. Bu haksız düşüncelerinde sonuna kadar ısrar ettiler.”⁷⁸⁴.

Örfi İdare Komutanlığı'nın İçişleri Bakanlığı'na başvurusu sonrasında Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir kararla; 1954'te Şam'da yayınlanan “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği” adlı Arapça broşür ile Türkiye Yurtseverleri imzalı “Sıkıyönetimin İç Yüzü” adlı broşür ve Ressam Rıdvan tarafından hazırlanan “Bayram Sabahı” ibareli kartpostalın yurda sokulması ve dağıtılması yasaklanmıştır⁷⁸⁵.

Org. Nurettin Aknoz, 25 Ekim 1955 tarihinde Ulus gazetesinde yayınlanan “Türk Ordusu ancak vatanın hizmetindedir” ve 26 Ekim 1955'te Zafer gazetesinde yayınlanan “Şimdide orduyu tahrik ediyorlar” başlıklı yazılarıyla orduyu iç politika konusu olarak ele aldıklarından, bu gazetelerin süresiz olarak kapatıldığı ve yayınının yasaklandığını bildirmiş; gazete sahiplerinin de başka bir isim altında Türkiye genelinde gazete çıkaramayacaklarını belirtmiştir⁷⁸⁶. Örfi İdare Komutanlığı tarafından kapatılan gazeteler hakkında HP'den Manisa milletvekili Muammer Alakant, bu durumu eleştirerek, Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'e sözlü bir soru yöneltmiştir. Savunma Bakanı da Muammer Alakant'ı cevaplandırmamıştır⁷⁸⁷.

Bir süre sonra Ankara ve İzmir örfi idarenin devamını gerektirecek unsurlar ortadan kalktığından, Bakanlar Kurulu bu illerdeki örfi idareyi kaldırmıştır. Örfi İdare'nin sona ermesi için verilen tezkere oylamaya sunulmuştur. Başbakan Adnan

⁷⁸⁴ **Zafer**, 20 Aralık 1955

⁷⁸⁵ **BCA**, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:141.108.3

⁷⁸⁶ **Ayın Tarihi**, S:263, 27 Ekim 1955, Ankara, 1955, s.34; Örfi İdare Komutanlarının yayınladığı bildirimler için **Ayın Tarihi**, S.262, S.263, S.264, S.265 numaralı sayılardaki ilgili bölümlere bakılabilir. **Oku!!**

⁷⁸⁷ **Akşam**, 22 Aralık 1955; **Zafer**, 22 Aralık 1955; **Vatan**, 22 Aralık 1955

Menderes'in imzasını taşıyan tezkerede: “7.9.1955 tarihli ve 4/5843 sayılı kararname ile İstanbul, İzmir ve Ankara’da ilân edilmiş bulunan Örfî İdare’nin, Ankara ve İzmir’de ilânını mucip sebeplerin ortadan kalkmış bulunması hasebiyle, mezkûr yerlerden Örfî İdarenin kaldırılması İcra Vekilleri Heyetinin 17.12.1955 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır. Keyfiyetin Yüksek Meclisin tasdikine arzını saygılarımla rica ederim” şeklindeki karar onaylanmış ve bu yerlerden örfî idare kaldırılmıştır⁷⁸⁸.

Ankara ve İzmir’deki sıkıyönetim 20 Aralık 1955’te kaldırılmış⁷⁸⁹, İstanbul’da ise 7 Haziran 1956’ya kadar devam etmiştir⁷⁹⁰. 6 ay süreyle ilan edilen örfî idarenin süresi dolarken, örfî idarenin uzatılıp, uzatılmayacağı konusu gündeme gelmiştir. Hükümetin, 6-7 Eylül Olayları sanıklarının henüz mahkemelerinin bitmemiş olmasını gerekçe göstererek, İstanbul’da örfî idarenin 3 ay daha uzatılmasını istediği haberleri basında yer almıştır⁷⁹¹. Örfî İdare’nin üç daha uzatılması hususundaki Başbakanlık Tezkeresi, TBMM’ye geldikten sonra Meclis’te sert tartışmalar yaşanmıştır. İnönü, “manevi sarsıntılar içinde olan hükümetin, örfî idareden kuvvet alması doğru değildir. Büyük gazetelerin çıktığı İstanbul’da örfî idare bir baskıdır. Bu yetkiyi hükümete vermeyiniz” derken, CHP’den Nüvit Yetkin de “örfî idarenin lüzum ve devamını icap ettiren şartlar ortadan kalkmış ve asayiş temin edilmiştir” diye düşüncelerini dile getirmiştir⁷⁹². HP’den Muammer Alakant da; “İstanbul’da mutlak asayiş sağlanmıştır. Vatandaşların hükümete karşı geleceklerini düşünmek, İstanbul halkına hakaret olur” demiştir. Sonuçta muhalefet milletvekillerinin hepsi ve DP’nin yayla sıralarında yer alan 10 kadar milletvekilinin aleyhte oy kullanmasına rağmen, örfî idare üç ay daha uzatılmıştır⁷⁹³. Karar Resmi Gazete şöyle yayınlanmıştır: “İstanbul Vilâyetinde 7 Eylül 1955 tarihinde ilân ve 12 Eylül 1955 tarihli ve 1947 sayılı kararla altı ay müddetle devamı tasdik edilmiş olan Örfî idarenin, hitamı tarihinden itiba-

⁷⁸⁸ T.C. Resmi Gazete, Karar No:1950, Sayı: 9185, 20 Aralık 1955; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: X, C.8, İ.2, 19 Aralık 1955, s.337-338

⁷⁸⁹ Zafer, 20 Aralık 1955; Ulus, 20 Aralık 1955

⁷⁹⁰ Turan, İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, s.346; Hürriyet, 6 Haziran 1956’da yayınlanan haberde 7 Haziran 1956’da örfî idarenin kalkacağı haberi yer almıştır.

⁷⁹¹ Akşam, 28 Şubat 1956

⁷⁹² Ulus, 1 Mart 1956

⁷⁹³ Akşam, 29 Şubat 1956; Zafer, 29 Şubat 1956; Ulus, 1 Mart 1956

ren üç ay müddetle uzatılmasına Umumi Heyetin 29/2/1956 tarihli toplantısında karar verilmiştir”⁷⁹⁴.

Sıkıyönetim ve komünist avı niteliğindeki soruşturmalara rağmen 6/7 Eylül olaylarının sorumluları ortaya çıkarılamamıştır. Olaylarda zarar görenlere 35 milyon ödenmiştir. Bu olaylar, Türkiye'nin dış politikada itibarını sarsarken, iç politikada iktidar ve muhalefet ilişkilerinde yeniden bir anlaşmazlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. 27 Mayıs 1960'ta Yassıda duruşmalarında, hükümetin İstanbul olaylarından haberdar olduğu ve olayın bir tertip sonucu ortaya çıktığı iddiası eklenmiştir⁷⁹⁵.

Örfi idare sona erdikten sonra, yüksek rütbeli komutanlar arasında yer değişikliği ve yeni tayinler yapılmıştır⁷⁹⁶. Org. N. Aknoz ise bir veda bildirisi yayınlamıştır. Bildiride şu konular üzerinde durulmuştur:

“1.Örfi İdare sona ermiş bulunmaktadır.

2.Örfi İdarenin devamı müddetince halkımız, vekarlı anlayışıyle işlerimizi kolaylaştırmak; temkinli hareketiyle de Örfi İdarenin anlamında mevcut bulunan tedirgin edici tedbirlerin tesirinden uzak kalmak dirayetini göstermiştir.

Basınımız da Örfi İdare mevzularında, ağır başlı ve basiretli neşriyatıyla Kumandanlığın işlerini kolaylaştırmıştır.

Muhterem halkımıza ve Basınımıza teşekkür ederim.

3.Kumandanlık, vazifelendirilmesine sebep olan hâdiselerin tahkikinde ve umumi efkârın teskini ve emniyetin sağlanması ve bozulmaması hususunda, kanun çerçevesi içinde kalmağa titizlikle gayret etmiştir.

Buna rağmen yasaklardan, tebliğlerden, men ve tahditlerden zarar görenler ve tedirgin olanların, bunu Kumandanlığın vazifelerinin tam bir şekilde ifası husu-

⁷⁹⁴ **T.C. Resmi Gazete**, Karar No: 1961, Sayı: 9248, 2 Mart 1956; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:X, C.10, İ.2; 28.2.1956, s.1185-1190; **Düstur**, 3. Tertip, C.37, Ankara, 1956, s.1032

⁷⁹⁵ Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s.347

⁷⁹⁶ Bunlar; Org. İsmail Hakkı Tunaboşlu Genel Kurmay Başkanlığı'na, Org. Nurettin Baransel Yüksek Askeri Şura Başkanlığı'na, Org. Nurettin Aknoz Kara Kuvvetleri Kumandanlığı'na, Org. Feyzi Mengüç Yüksek Askeri Temyiz Riyaseti'ne, Korg. Nazmi Bey 1. Ordu Müfettişliği'ne, Korg. Necati Tarcan III. Ordu Müfettişliği'ne, Genel Kurmay II. Reisi Korg. Rüştü Erdelhun 2 nci Ordu Müfettişliği'ne, Genel Kurmay Harekât Başkanı Korg. Salih Coşkun Genel Kurmay 2 nci Ordu Vekilliği'ne, 5. Kolordu Kumandanı Kor. Fahri Özdilek Milli Müdafaa Vekâleti Müsteşarlığı'na, Tümğ. Namık Argüç 5. Kolordu Komandan Vekilliği'ne ve Tümğ. Celal Alkoç 66 ncı Tümen Kumandanlığı'na tayin edilmişlerdir. **Hürriyet**, 7 Haziran 1956

sundaki gayretlerinin mecburi bir neticesi olduğunu kabul edeceklerine eminim.

*4.Bu gibi hâdiselerin milletimizin başına bir daha gelmemesini candan dile-
rim. Org. N. Aknoz”⁷⁹⁷.*

Menderes Dönemi'nin 1950-1954 yılları arası liberal demokrasi ve iktisadi alanda elde edilen başarılarla sahne olurken, 1954-1957 yılları arası Türkiye'nin dış politikasında en başarılı dönemlerinden birini oluşturmuştur.⁷⁹⁸ Ancak 1958 yılına gelindiğinde DP'nin yıkılışa yönelişini birçok kişi görebiliyordu. Özellikle Bağdat Paktı ve sonrasında yaşanan gelişmeler önemli etkiler yapmıştır.⁷⁹⁹

27 Haziran 1956'da kabul edilen bir yasayla siyasi partilerin seçim propagan-
da devresi dışında açık hava toplantıları yapmaları yasaklanmıştır. Kapalı toplantılar o yerin en büyük mülki amirinin iznine bağlanmış, böylece toplantı gösteri hakları zedelenmiştir⁸⁰⁰.

1954-1957 yılları arasında arka arkaya meydana gelen krizler Menderes ve Demokrat Partilileri yıpratmıştır. Muhalefet partileri, 1958 yılında yapılacak olan seçimlere tek listeyle girmek için çalışma başlatmışlardır. DP yaşanan gelişmeler karşısında erken seçim kararı almıştır. 1957 seçimlerinde öncekilerden daha çok olmak üzere bayrak, afiş ve el ilanları kullanılmıştır. Meydan mitingleri, kahve toplantıları ve ev toplantıları da faaliyetler arasında bulunmaktadır⁸⁰¹.

1955 yılında DP'nin Meclis Grubunda hükümete yönelik sert eleştiriler yapılmıştır. Aynı yıl Adnan Menderes, yeni bir hükümet kurmuştur. Yeni hükümet on bir günlük bunalımdan sonra kurulabilmiştir. Ekonomi giderek bozulmakta, hükümet politikası il kongrelerinde eleştirilmeye başlanmıştır⁸⁰². 1956 yılında siyasi ortam daha da gerginleşmiştir. Birçok yargıç emekliye sevk edilmiştir. 1957'de İşçi Sendikaları Konfederasyonu kapatılmıştır. 1956 yılında çıkarılan yeni bir kanunla, siyasi partilerin, seçim propaganda dönemi dışında açık hava toplantıları yapmaları yasaklanmıştır. Kapalı toplantılarda mahallin en büyük mülkiye amirinin iznine bağlan-

⁷⁹⁷ **Hürriyet**, 7 Haziran 1956

⁷⁹⁸ Yücel, **a.g.m.**, s.839

⁷⁹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, 2000, s.276-277

⁸⁰⁰ Aydemir, **a.g.e.**, s.253

⁸⁰¹ Yücel, **a.g.m.**, s.842

⁸⁰² Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.96

miştir. Hoşnutsuzluğun artması DP içinde de rahatsızlıklara yol açmıştır. Partiden ihraç edilenler olduğu gibi hükümet içinden de çıkarılanlar olmuştur⁸⁰³. Aynı günlerde DP'nin kurucularından olan Fuat Köprülü Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmıştır. Fuat Köprülü 1957 yılında DP'den istifa etmiştir. Bazı milletvekilleri partiden ihraç edilmiş bazıları da istifa etmiştir. Muhalefet, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun kabul edilmesini protesto etmek için Meclisi boykot etmiştir. 1957'de Kırşehir yeniden il yapılmış, Osman Bölükbaşı'nın dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Aynı yıl seçim kararı alınmış, 1957 seçimleri sonunda DP %47.3 oy alarak 424 milletvekili, CHP 178, C.MP 4, HP 4, Bağımsız ve diğer partiler 4 milletvekilliği kazanmıştır⁸⁰⁴.

DP 1957 seçimlerinden önce muhalefetin güç birliğine gitmesini, ortak liste oluşturarak engellemiştir. Bu durum karşısında muhalefette yer alan partiler birleşme kararı almıştır. Türkiye Köylü Partisi 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşerek CKMP adını almıştır. Aynı yıl Hürriyet Partisi de CHP'ye katılmıştır⁸⁰⁵. 1957'de yapılan seçim sonucunda DP 424 milletvekili, CHP 178, C.MP 4, Hürriyet Partisi 4, bağımsız ve diğer partiler 4 milletvekili çıkartabilmişlerdir. DP seçimleri kazanmış ancak oy sayısı ve oranı bakımından kayıplara uğramıştır. CHP ise oy oranını yükselterek milletvekili sayısını arttırmıştır⁸⁰⁶.

1957 seçimlerinden sonra DP Meclis'te çoğunluğu elde etmesine rağmen büyük bir oy kaybına uğramıştır. Bir sonraki seçimlerde ya iktidardan düşecek ya da kendini yenileyebilirse bu durumdan kurtulabilecektir⁸⁰⁷. Aydemir'e göre; iktidarın kendine zarar vermesi Menderes'in ilk hükümet nutku ile olmuştur. Gerçi DP'nin iktidara gelmesi ile ülkede ekonomi ve politikada hareketlilik ortaya çıkmış, siyaset ilk defa halka inmiştir. Tek parti yerini çok partili parlamentolu bir rejime bırakmıştır⁸⁰⁸.

Seçimlerden sonra ülkenin genel olarak siyasi durumuna baktığımızda, hükümet ile muhalif partiler arasındaki ilişkilerin iyice kötüleştiği görünmektedir. Se-

---

⁸⁰³ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.183

⁸⁰⁴ Eroğul, **a.g.e.**, s.127

⁸⁰⁵ Turan, **a.g.e.**, s.191

⁸⁰⁶ Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, s.352-353

⁸⁰⁷ Aydemir, **a.g.e.**, s.257

⁸⁰⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s.260

çimlerde hile yapıldığına dair ciddi suçlamalarda bulunulmuş, buna karşın hükümet, Meclis iç tüzüğünde değişiklikler yaparak, siyasi partiler üzerindeki baskılarını arttırmıştır⁸⁰⁹. İsmet Paşa, sonraki yıllarda 1957 yılında yapılan seçimlerin başarısını “kütük marifetleri” olarak adlandırmış ve birçok yerde CHP’lilerin adlarını bulamadıklarını ve bu nedenle oy kullanamadıklarını belirtmiştir.⁸¹⁰ 1957 seçimlerinin, 1960 Askeri müdahalesine giden süreci başlattığı, ancak o dönemlerde bunun pek farkına varılmadığı üzerinde durulmuştur⁸¹¹.

9 Eylül 1957’de toplanan CHP’nin 13. Kurultayında “Birleşmiş Muhalefet Cephesi” olarak adlandırılan 3 partinin CHP, HP, C.MP, ortak görüşlerinin sergilenmesine de çalışılmıştır. DP iktidarına karşı Hürriyet Andı adında bir bildiri yayınlanmıştır. Hürriyet Andında demokrasi, hukuk devleti, özgürlük kavramları yer almıştır. CHP’nin Hürriyet Andı, 7 Ocak 1947’e DP’nin yayınladığı Hürriyet Mısakı’na bir nazire anlamını taşımaktadır⁸¹². CHP Hürriyet And’ına uygun olarak gerçekleştirilmek istediği düzenlemeleri anlatmıştır.

27 Aralık 1957’de muhalefetin karşı çıkmasına ve Meclisi terk etmesine rağmen yeni iç tüzük kabul edilmiştir. Böylece milletvekillerinin denetim görevleri zorlaştırılmıştır. Örneğin sözlü sorular yalnız Cuma günleri ve en fazla bir saat müzakerede edilecektir⁸¹³.

1957 seçimlerindeki oy kaybı, Menderes’i ve hükümeti tedirgin etmiştir. DP, muhalefetin ortaya koyduğu güç birliği hareketi karşısında, Vatan Cephesi adı altında karşı bir hareket başlatmıştır⁸¹⁴.

Menderes, Vatan Cephesinden ilk kez 12 Eylül 1958’de Manisa’da yaptığı bir konuşmada söz etmiş, muhalefetin güç birliği karşısında vatan Cephesi’nin kurulmasının zorunlu olduğu üzerinde durmuştur. Bu konuşmadan sonra hükümet, DP’nin il, ilçe, bucak ve ocak örgütlerine Vatan Cephesi’ne katılması için çağırıda bulunmuş-

---

⁸⁰⁹ Kongar, **a.g.e.**, s.154

⁸¹⁰ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye (1957-1960)**, Ankara, 1992, s.13

⁸¹¹ Toker, **Demokrasiden Darbeye(1957-1960)**, s.11-12

⁸¹² Turan, **a.g.e.**, s.129-130

⁸¹³ Eroğul, **a.g.e.**, s.140

⁸¹⁴ Eroğul, **a.g.e.**, s.146; Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.362

tur. Vatan Cephesi muhalefete karşı kurulmuştur.

Aralık ayında yapılan bir yasa değişikliği ile iktisadi devlet teşekküllerinde çalışanların da Vatan Cephesine katılabilmelerine olanak verilmiştir. Hukuksal bir niteliği olmayan Vatan Cephesi'ne katılan kişilerin isimleri her gün düzenli olarak radyodan ilan edilmiştir⁸¹⁵. Vatan Cephesine katılanların listesi, 1 Ekim 1958'den itibaren radyodan okunmaya başlanmış ve 6 Nisan 1960'a kadar iktidarın bu girişimi devam etmiştir⁸¹⁶.

1957 yılının Eylül ayında basında bazı subayların emekliye ayrılıp CHP'ne gireceklerinin ilan edilmesiyle bazı subayların partiler arasındaki mücadeleye karıştıkları anlaşılmıştır. Emekli subayların muhalefet partisine katılacak olması ortalığı karıştırmıştır. Siyasi ortam giderek kötüleşmiş, 1957 seçimleri öncesinde bir darbeden söz edilmeye başlanmış; ancak komite üyeleri arasında görüş ayrılığı çıkması müdahalenin ertelenmesine neden olmuştur⁸¹⁷. DP de ordudaki gelişmelerden yavaş yavaş haberdar olmaya başlamıştır⁸¹⁸.

Samet Kuşçu'nun ihbarı üzerine Dokuz Subay Olayı ortaya çıkmıştır. İddia edildiğine göre komplocular, DP hükümetini devirip, iktidarı İnönü'ye teslim etmek istemektedirler⁸¹⁹. Kuşçu ihtilalciler arasında DP öncülerinden Samet Ağaoğlu'ndan başlayarak Yapı Kredi Bankası yöneticilerinden Kazım Taşkent'e kadar birçok kişinin adlarını saymıştır. Bu açıklamalar ile başlayan dokuz subay olayı yapılan soruşturmalarla ordu içerisinde olan komitelere kadar uzanmıştır⁸²⁰.

1957 seçimleri öncesi, İnönü'nün Taksim Meydanı'ndaki konuşmasından sonra Binbaşı Ata Tan ile sınıf arkadaşı Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu yıllar sonra karşılaşmış ve ülkenin genel durumu hakkında kaygılarını paylaşmışlardır⁸²¹. Ata

---

⁸¹⁵ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, s.334-335

⁸¹⁶ Turan, **a.g.e.**, s.186-188

⁸¹⁷ İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s.57-67; Sıtkı Ulay, **27 Mayıs 1960 Harbiye Silah Başına!**, İstanbul, 1968, s.54-56; Başgil, **a.g.e.**, s.158-159

⁸¹⁸ Ahmad, **a.g.e.**, s.157

⁸¹⁹ Başgil, **a.g.e.**, s.117-118; Başgil eserinde Samet Kuşçu'dan yarbay olarak söz etmekte ve Askeri mahkemede on yıl hapis cezası aldığını belirtmektedir. Ancak Samet Kuşçu'nun Kurmay Binbaşı olduğu ve olay sonucunda iki yıl hapis cezası aldığı bilinmektedir.

⁸²⁰ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.120

⁸²¹ Abdi İpekçi - Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İçyüzü**, I. Cilt, İstanbul, 1965, s.69

Tan, çalışkanlığı ve zeki olmasıyla tanınan Samet Kuşçu'dan, Faruk Güventürk'e söz etmiştir. İhtilal Komiteleri Sadi Koçaş'ın uyarısı nedeniyle uzun süre Samet Kuşçu'yu aralarına almamıştır. Çünkü Koçaş, Kuşçu'nun güvenilir olmadığını ordu içinde oluşturulan komitelere duyurmuştur⁸²². Dolayısıyla ihtilal komiteleri bu uyarıyı dikkate alarak uzun süre Kuşçu'yu aralarına almamıştır.

Ata Tan'ın Samet Kuşçu ile karşılaşması Kuşçu'nun Faruk Güventürk hücreci ile tanışmasına neden olmuştur. Bir süre sonra da İlhami Barut ile temasa geçilmiştir. İlhami Barut Kuşçu'dan faydalanacaklarını düşünerek ihtilal hazırlıklarından biraz söz etmiş, ancak aralarındaki diğer subayların adlarını söylememiştir. Kuşçu'nun ısrarlı soruları üzerine bu bahsi kapatmıştır⁸²³.

20 Aralık 1957'de Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu, DP'nin İstanbul milletvekili Mithat Perin'e telefon ederek, çok önemli bir şeyler söylemek için kendisi ile görüşme talebinde bulunmuştur. Ancak görüşme ertelenmiş, onun yerine İstanbul'un eski Merkez Komutanı emekli Kazım Demirkan'ın evine giden Kuşçu generali görmemiştir. Pazar günü generalle buluşmuş ve olayı anlatmıştır. Kuşçu'nun anlatımına bakacak olursak; *"...Seçimlerde CHP adayı olan emekli Kurmay Albay Cemal Yıldırım ordu içinde CHP lehinde bir hareket hazırlamıştır. Yıldırım benim akademi-den hocamdır. Teşebbüsü bana açtı, mahsustan kendisine uymuş gibi göründüm. Teşkilatlarında XV. Kolordunun Kurmay Yarbaşkanı Kurmay Albay İlhami Barut da var. Barut, seçimlerde bir hadise çıktığı takdirde yukarıdan gelen emirleri aşağıya intikal ettirmemek için tertibat aldı ve evvela Kolordu Komutanını hapsedmeyi kararlaştırmıştır. Ata Tan adında bir kurmay binbaşı da Ankara'daki arkadaşlarıyla temas ediyor ve kilit noktalara kendi gibi düşünenleri tayin ettiriyor. Bir de benim yanımda çalışan Kazım Özfırat mevcut. ....bunların niyetleri isyan çıkarmak. Ben durumu artık, ihbar etmek istiyorum. Bilirim, siz Başbakanın yakını ve mutemedisiniz. Size geldim"*⁸²⁴.

⁸²² İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s.72; eserde Samet Kuşçu, Ahmet Dalkılıç, Kazım Özfırat, Ata Tan, Hasan Sabuncu ve İlhami Barut'un resimleri yer almaktadır. s.71,73,75 ve 79'da.

⁸²³ İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s.75; Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, 1966, s.67

⁸²⁴ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, Ankara, 1992, s.47-48

Kazım Demirkan, Samet Kuşçu'nun ihbarı yazılı hale getirip, imzalamasını söylemiştir. Binbaşı, Demirkan'ın yanından ayrılarak Mithat Perin'in yanına gitmiştir. Samet Kuşçu Boğaz Müstahkem Mevkiinin bir taburunda görevlidir⁸²⁵. Perin'e de olayı anlatmış ve isyan edecek subayların listesini Perin'e vermiştir. Bunun üzerine harekete geçen Mithat Perin, Park Otel'de Menderes'in Özel Kalem Müdürü'nü aramıştır. Olay İçişleri Bakanına intikal etmiş, Mithat Perin Namık Gedik ile görüşmüştür⁸²⁶.

Dokuz Subay Olayı 1957 yılı Aralık ayının son günlerinde meydana gelmiş, yaklaşık bir ay sonra kamuoyuna açıklanmıştır. İktidar olay üzerine yayın yasağı koydurmuştur. Ancak fısıltı gazetesi sayesinde pek çok kişi olay hakkında değişik yorumlar yapmıştır. Sonuçta fısıltılar çoğalmış ve dedikodular çok abartıldığından Menderes'in emriyle Savunma Bakanlığının temsil bürosu başkanlığından bir bildiri yayımlanma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bildiride, tutuklanan subayların sadece dokuz kişi olduğu, olayın ordu mensubu bir subayın ihbarı sonucunda ortaya çıktığı belirtilmiştir. Ancak olayın niteliği sonraları yazılabilmiş ama yine de tam olarak açıklanmamıştır⁸²⁷. Emekli Albay Ahmet Zeki Baydoğan, dokuz subay olayında kendisinin tutuklanmadığını ancak askerlik görevini asteğmen olarak yapan birinin ifadesi sonucunda sekizinci kişi olarak tutuklanan Kazım Özfırat'ın yargılandığını, mahkemede asteğmenin yalan beyanda bulunduğunu itiraf etmesi üzerine Kazım Özfırat'ın beraat ettiğini ifade etmiştir⁸²⁸.

---

⁸²⁵ Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, s.48 ve 25.08.2008'de Emekli Albay Ahmet Zeki Baydoğan ile yapılan görüşmede; Samet Kuşçu'nun kendisinin Tabur Komutanı olduğunu ifade etmiştir.

⁸²⁶ Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var (1908-1980)**, İstanbul, 1987, s.180-181

⁸²⁷ Toker, **Demokrasiden Darbeye 1957-1960**, s.44-45

⁸²⁸ Abdi İpekçi – Ömer S. Coşar'ın eserinde Samet Kuşçu hakkında şu ifadeler yer almaktadır: “*Samet Kuşçu, Harp Okulundan beri çalışkanlığı, zekâsı ve kültürü ile sivrilmiş bir kurmay binbaşısıdır. Birkaç lisan bilir. NATO karargâhında uzun müddet görevde bulunmuş, kültürünü genişletmişti.*”. İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s.70; 25.08.2008'de Emekli Albay Ahmet Zeki Baydoğan ile yaptığım görüşmede; Baydoğan, olayların içinde yer aldığını ancak adının geçmediğini ifade etmiştir. Ayrıca Dokuz subay olayı ortaya çıkınca kendisinin Çankırı'daki kurstan Ankara'ya çağırıldığını, olay hakkında gözaltına alınıp, sorgulandığını ve bir süre sonra serbest bırakıldığını anlatmıştır. Kursu geri döndükten sonra uzun bir süre gözaltında tutulmuştur. Daha sonraki yıllarda Dokuz Subay Olayı ile ilgili olarak yazılanların gerçeği pek yansıtmadığını ifade etmiştir. Yıllar sonra Tabur Komutanı Samet Kuşçu ile görüştüğünü ancak bu konuda bir şey söylemediğini anlatmıştır. Samet Kuşçu'nun çok zeki bir komutan olduğunu, sorgulama sırasında Samet Kuşçu'ya 212 subayın isminin saydırıldığını ifade etmektedir.

16 Ocak 1958’de Dokuz Subayın tutuklandığı resmen açıklanmıştır⁸²⁹. Tutuklananlar arasında Albay İlhami Barut, Kurmay Albay Naci Aşkun, Emekli Kurmay Albay Cemal Yıldırım, Yarbay Faruk Güventürk, Piyade Binbaşı Ata Tan, Piyade Binbaşı Ahmet Dalkılıç, Binbaşı Asım Ural, Yüzbaşı Hasan Sabuncu, Piyade Yüzbaşı Kazım Özfirat yer almaktadır⁸³⁰. 1958 yılı DP iktidarının çöküşe sürüklenmesinde önemli bir dönemeci oluşturmaktadır. Samet Kuşçu, bir grup subayın DP hükümeti aleyhine bir darbe hazırlığı içinde olduğunu ihbar etmiştir. 9 subayın yargılanması 26 Mayıs 1958’de delilsiz, şahitsiz başlamıştır.

Milli Savunma Bakanlığı Adalet İşleri Başkanı Hâkim Tuğgeneral Arif Onat’ın başkanlığında yürütülen tahkikat dört ay sürmüş, ilk sorgular subaylar tutuklanmaz tutuklanmaz yapılmıştır. Sekiz kişi kendilerine yöneltilen suçları kabul etmemiş, ihbarı yapan Samet Kuşçu’nun ihtilal ve darbeden söz ettiğini ifade etmişlerdir⁸³¹. İktidar, başta Celal Bayar olmak üzere olaya büyük önem vermiştir. Dokuz Subay olayı nedeniyle Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin istifa etmiş yerine Ethem Menderes getirilmiştir. Bu arada emir subayı Adnan Çelikoğlu görevine devam etmektedir⁸³².

Son tahkikatın açılması ile mahkeme başkanlığına Tümgeneral Cemal Tural getirilmiştir.⁸³³ Mahkeme ile ilgili olarak Faruk Güventürk daha sonraları şunları söylemiştir: “*Duruşma hâkimi Turgut Lüleci, Arif Onat ve Cemal Tural türlü baskı*

Baydoğan, Özfirat’ın yargılanmasında yalan beyanda bulunan asteğmenin ifadesini düzeltip, doğru ifade vermesini sağlamıştır.

⁸²⁹ Dokuz subay olayı gündemde büyük bir etki yaratmıştır. Talat Aydemir anılarında bu olayı anlatırken, Milli Savunma Bakanı’nın emir subayı Adnan Çelikoğlu’nun arkadaşlarını kolladığından söz etmektedir. Dokuz subayın tutuklanacağı öğrenilince Dündar Seyhan’ın Ankara’dan İstanbul’a gönderildiği ve Cemal Yıldırım’a haber verildiği belirtilmiştir. Aydemir o sıralar Elazığ da görev yapmaktadır ve tutuklanacakların isimleri kendisine bir mektupla bildirilmiştir. Aydemir’in komitesinden Kurmay Yarbay Faruk Güventürk de tutuklanacaklar arasındadır. Aydemir olayların gelişmesini anılarında ayrıntıları ile anlatmaktadır. Talat Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, C.1, İstanbul, 1966, s.51-52; Dündar Seyhan ise İstanbul’da olduğunu, Faruk Güventürk’ün karakterli bir subay olarak onca işkenceye rağmen kendilerini ele vermediğini ifade etmektedir. Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, 1966, s.68

⁸³⁰ İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s.85-88; M. Serhan Yücel, **Demokrat Parti**, İstanbul, 2001, s.132; Binbaşı Asım Ural’ın adı bazı eserlerde yer almamaktadır. Bunun için; Ö. Öymen, **a.g.e.**, s.177

⁸³¹ İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s.92

⁸³² Seyhan, **a.g.e.**, s.68

⁸³³ Seyhan, **a.g.e.**, s.68

ve tazyike maruz kaldılar. Ama şeref ve haysiyetlerini feda etmediler”⁸³⁴. Duruşmalar altı ay sürmüş, yargılamalar sonucunda dokuz subay için beraat kararı verilmiştir. Buna karşılık ihbarı yapan Samet Kuşçu orduyu isyana teşvik suçundan 2 ay hapse mahkûm edilmiştir⁸³⁵. Bu hareket hükümeti ürkütmüş, aynı zamanda orduda da tedirginlik yaratmıştır. Dolayısıyla beraat kararı ordu içinde tedirginlikleri önlemek ve ortalığı yatıştırmak için verilmiş olduğu ifade edilmektedir⁸³⁶.

Bayar ve Menderes, orduyu ezerek hâkim olmaksızın, korkutarak egemen olma fikrinde olduklarından, Samet Kuşçu’nun ihbarı onlara bu fırsatı vermiştir. Tutuklanan subaylara insanlık dışı yapılan davranışların, bu hesaplar sonucunda yapıldığı görüşünde olanlar vardır⁸³⁷. Ancak meselenin üzerine isteksiz bir biçimde gidilmesinin ardında devlet kurumlarının DP hükümetine güvensizliği ve DP’nin Silahlı Kuvvetleri sürekli karşısına alma endişesi yer almaktadır⁸³⁸.

Samet Kuşçu’nun neden ihbarda bulunduğu, yapılan tahkikat ve sorgulamalar sonucunda anlaşılamamıştır. Olayın bu yönü gizliliğini korurken, bir görüşe göre DP iktidarına hoş görünmek için böyle bir ihbarda bulunduğu belirtilmektedir. İhbar ettiği kişiler hakkında esaslı delillerin olmaması, tutuklananların tahkikat sırasında hiçbir açık vermemeleri Kuşçu’yu yalancı ihbarcı durumuna düşürmüştür. Samet Kuşçu, iktidara yaranamamış ve mahkûm olmuştur. Kuşçu, ihbarın sebebini: “*O günlerde Menderes’in Özel Kalem Müdürü olan eski ordu mensuplarından Muzaffer Ersü’nün orduda “Menderes’e sadık subaylar” adı altında bir teşkilat kurmakta olduklarını biliyorduk. Benim Ersü ile aram iyi değildi. Temas ettiğim subayların bana karşı davranışları şüphemi çekti. Onların “Menderes’e sadık subaylar” teşkilatından olduklarını ve beni bir tuzağa düşürmeye çalıştıklarını sandım*” bu biçimde açıklamıştır⁸³⁹.

Siyasi sıkıntılarının yanında, ekonomik sıkıntılar da artmaya devam etmiştir. Karaborsa yaygınlaşmış, yeni zamlar art arda yapılmıştır. Menderes, ticari ilişkileri

⁸³⁴ Cumhuriyet, 1 Temmuz 1960

⁸³⁵ Eroğul, a.g.e., s.140; İpekçi-Coşar, a.g.e., s.100; Öymen, a.g.e., s.190

⁸³⁶ Aydemir, İhtilalin Mantığı, s.263

⁸³⁷ Toker, Demokrasiden Darbeye 1957-1960, s.47

⁸³⁸ Aydemir, İhtilalin Mantığı, s.158

⁸³⁹ İpekçi-Coşar, a.g.e., s.76

geliştirmek için Uzak Doğu seyahatine çıkmıştır. 1958 yılında 4 Ağustos Kararları adıyla yeni ekonomik önlemler alınmıştır⁸⁴⁰. İstikrar paketi çerçevesinde 8 Ağustos 1958’de Türk Lirasının Amerikan Doları karşısındaki değeri 2.82 liradan 9.45 liraya düşürülmüştür⁸⁴¹.

Birleşmiş Milletler İstatistiklerinde, hayat pahalılığı konusunda bir sıralama yapılmış, bu yıllarda Türkiye, Brezilya’dan sonra ikinci sırada yer almıştır. Hükümet 1958 yılı sonunda da Milli Korunma Kanunu’nu kaldırmıştır⁸⁴².

Muhalefet partileri, iktidar partisi karşısında birleşmeye ve ortak hareket etmeye başlamıştır. 1958’de Türkiye Köylü Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşmiştir. Aynı yıl Hürriyet Partisi de Cumhuriyet Halk Partisi’ne katılmıştır. Muhalefet, bundan sonra mücadele edecekleri ortak hedefleri belirlemeye başlamış, güç birliği çabasına girmişlerdir⁸⁴³.

Hürriyet Partisi, 20 Aralık 1955’te Demokrat Parti’den çıkarılmış ve istifa etmiş milletvekilleri tarafından kurulmuştur. Bu partinin kurulması CHP’yi geçici olarak gölgede bırakmış ve bir süre HP’ni ana muhalefet partisi konumuna getirmiştir. Ancak bu yüzeysel bir gelişmeydi. Çünkü parti yeteri kadar örgütlenmeyi sağlayamamış, gerek 1956 gerekse 1957 seçimlerinde ana muhalefete partisi olarak ipi göğüsleyememiştir⁸⁴⁴. HP 1955 yılında siyasi ve ekonomik sorunların yoğunlaştığı bir dönemde kurulmuştur. 6/7 Eylül olaylarından sonra DP’li 11 milletvekili “İspat Hakkı” konusunu yeniden gündeme getirmişler, bunların arasına başka milletvekilleri de katılmıştır. İspat hakkı gazetecilere yayımladıkları haberler dolayısıyla haklarında dava açılması halinde haber konusu iddiayı ispat etme hakkını vermeyi ve ispatın davalının durumunu etkilemesini öngörmektedir⁸⁴⁵. DP Haysiyet Divanı bu milletvekillerinden bir kısmını partiden ihraç etmiş, diğer milletvekilleri de istifa etmiş-

---

⁸⁴⁰ Eroğul, **a.g.e.**, s.141

⁸⁴¹ Yücel, **a.g.m.**, s.843

⁸⁴² Yalçın, Akbıyık, vd., **a.g.e.**, s.570; **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, s.352

⁸⁴³ İnönü, Güç Birliği çabasında, Hürriyet Partisi’nin C.HP’ye katılmasını istemiş, İstanbul İl Kongresinde; “*İdeal yolunda bütün vatandaşların bir araya gelmeleri, güçlerini birleştirmeleri, asil bir hareket olacaktır*” diyerek durumu belirtmiştir. Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.380

⁸⁴⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s.119-120

⁸⁴⁵ Nuran Yıldız, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.51, Ocak-Aralık 1996, No:1-4, s.493

tır. Kamuoyu DP'den ayrılan 19 milletvekiline ilgi göstermiştir. Dolayısıyla “İspat Hakkı” Hürriyet Partisinin kurulmasına neden olmuştur⁸⁴⁶.

HP'nin genel başkanlığına Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu seçilmiştir. Yeni partiyi ilk kutlayan İsmet İnönü'dür. Hürriyet Partisi'nin 1957 yılında Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşme girişimi olmuştur ancak bundan bir sonuç alınamamıştır. Hürriyet Partisi, 1957 genel seçimlerinde 4 milletvekilliği kazanabilmiş ve 24 Kasım 1958'de CHP ile birleşmiştir⁸⁴⁷.

Muhalefet, hükümeti dini siyasete alet etmekle suçlamıştır. Adalet Bakanı, bir soru önergesi üzerine verdiği yanıtta; 17 Mart 1954 -14 Mayıs 1958 tarihleri arasında basın suçlusu sanığı olarak 1161 kişi hakkında soruşturma açıldığını söylemiştir. Bunlardan 238'inin mahkûm olduğu,⁸⁴⁸ 366'sının aklandığını, 101 kişinin davasının düştüğünü, 11 kişinin duruşmasının ertelendiği, 402'si hakkında takipsizlik kararı verildiğini, 43 dava duruşmasının da sürdüğünü ifade etmiştir⁸⁴⁹.

Türkiye'de 1959 yılı demokrasi açısından iyi geçmemiş, birçok gazete kapatılmış ve birçok gazeteci hapsedilmiştir. Ayrıca siyasi faaliyetler bütünüyle olumsuzlaşmış ve üretken olmaktan çıkmış, halkın moral düzeyi bozulmuştur. İnönü ve CHP'yi destekleyenler politik anlamda isteklerini kaybetmemişlerdir⁸⁵⁰.

Menderes 1959 yılında İngiltere seyahati sırasında Londra'da uçak kazası geçirmiştir. Menderes'in yaralandığı kazada, pilot ve hostesler dâhil 16 kişi vefat etmiştir⁸⁵¹.

1959 yılında İnönü'nün dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra İnönü yurt gezisine çıkmıştır. Ama İnönü'nün yaptığı bu gezide olaylar çıkmıştır. İnönü, Uşak'ta başına isabet eden bir taşla yaralanmıştır. Uşak'tan Manisa'ya geçen İnönü daha sonra İstanbul'a gitti. İstanbul'da arabayla

---

⁸⁴⁶ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, s.273

⁸⁴⁷ Hürriyet Partisi, **İletişim Ansiklopedisi**, C.VIII, s.2087-2088; Ahmet E.Yalman, 1957 seçimlerinde Hürriyet Partisi'nin bir tek milletvekilliği kazandığını, Fethi Çelikbaş'ın Burdur'dan seçildiğini belirtmiştir. Yalman, **a.g.e.**, s.328-329

⁸⁴⁸ Yalçın, Akbıyık, vd., **a.g.e.**, s.570

⁸⁴⁹ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, s.339

⁸⁵⁰ Ahmad, **a.g.e.**, s.76-77

⁸⁵¹ Eroğul, **a.g.e.**, s.146

havaalanından şehre giderken Topkapı yakınlarında İnönü'ye karşı bir saldırı yapılmıştır⁸⁵².

CHP'nin "Büyük Taarruz" olarak adlandırdıkları propaganda seferi, 29 Nisan 1959 tarihinde başlamıştır. Bu propaganda faaliyetine İnönü'nün başkanlığında 46 milletvekili, partililer ve gazeteciler katılmıştır. Kafile Ankara'dan yola çıkmış ilk önce Uşak'a gidilmiştir. İnönü Uşak'ta büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış, fakat ziyaret sırasında karışıklıklar ve olaylar çıkmıştır. İki partinin taraftarları arasında arbede çıkmış, İnönü başına aldığı bir taş darbesi ile yaralanmıştır. Uşak'tan sonra Manisa, İzmir ve İstanbul'a gidilmiştir⁸⁵³.

İnönü, İstanbul'da uçaktan indikten sonra arabayla Yeşilköy'den şehre hareket etmiştir. Bindığı araba, Topkapı civarına gelince bir grup tarafından saldırıya uğramış, camlar taşa tutulup, kapıları açılmaya çalışılmıştır. Bir Binbaşının askerleriyle olaya müdahale etmesi sayesinde İnönü, bölgeden uzaklaşabilmiştir. İnönü, dokuz gün süren gezi programından sonra 7 Mayıs 1959'da Ankara'ya dönmüştür⁸⁵⁴.

CHP 11 Mayıs 1959'da gezide meydana gelen olayları Meclis gündemine taşımış ve Başbakan ile İçişleri Bakanı hakkında soruşturma önergesi vermiştir. Fakat DP önergeyi reddetmiştir. Meclis koridorlarında arbede yaşanmıştır. 1959 Eylül ayından itibaren bazı Demokratlar, CHP'nin kapatılmasından söz etmeye başlamışlardır⁸⁵⁵.

1959 yılında CHP'lilerden meydana gelen bir ekip, Çanakkale gezisi sırasında saldırıya uğramış ve yaralananlar olmuştur. CHP olayı araştırmak üzere bölgeye bir heyet yollamak istemiş ancak hükümet buna karşı çıkmıştır. CHP'nin soruşturma heyeti de çeşitli saldırılara maruz kalmıştır. Çanakkale olayları üzerine siyasal hava daha da sertleşmiştir.

---

⁸⁵² Uşak olayları nedeniyle basın mensupları bildiri yayınlamışlardır. Bildiride: "Uşak olayları, meslek hayatımızda en elemli hadise olarak kalacaktır. Anayasa ve İnsan Hakları beyannamesi'nin, seyahat ve haber alma hürriyetinin garantisi altında çalışırken, vuku bulan esef verici olayları tertipleyenlerin cezalandırılmalarını, umumi efkâr önünde talep ederiz." Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.372-373

⁸⁵³ Eroğul, **a.g.e.**, s.149

⁸⁵⁴ Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Çev.: M.A. Sebük, İ.H. Akın, İstanbul, 1966, s.115-116; Eroğul, **a.g.e.**, s.150; Yücel, **a.g.e.**, s.139

⁸⁵⁵ Eroğul, **a.g.e.**, s.151

CHP 1959 yılında XIV. Kurultayını toplamıştır. CHP'nin XIV. Kurultayında ortaya çıkan İlk Hedefler Beyannamesi, muhalefetin ortak amaçları arasında yer almıştır. Kurultayda, İlk Hedefler Bildirisi ilan edilmiştir⁸⁵⁶. Bildiri, muhalif bir güç birliği oluşturmak amacıyla on maddelik bir programdan meydana gelmiştir. CHP programı, kurulmak istenen yeni sosyo-politik yapının, tüm güncel haberlerini kapsamaktadır⁸⁵⁷. Bildiride partizanlığa son verilmesi, ikinci bir Meclisin oluşturulması, Anayasa Mahkemesi'nin kurulması, Yüksek Yargıçlar Kurulu'nun oluşturulması, basın özgürlüğü, üniversite özerkliği, sosyal adalet ve Yüksek İktisat Şuarasının kurulması gibi konular yer almıştır⁸⁵⁸. Kongre, CHP iktidara gelince bu vaatleri yerine getireceğini vaat etmektedir⁸⁵⁹. CHP Demokrat Parti'nin gerçekleştiremediği Hürriyet Misakı'nı daha da genişleterek sahiplenmiştir⁸⁶⁰.

İnönü'nün Konya ve Kayseri ziyaretleri sırasında da olaylar meydana gelmiştir. Bunlardan sonra TBMM'de de milletvekilleri arasında tartışmalar, kavgalar olmuştur. Bu olaylar üzerine Menderes, Bayar'a bir mektup yazmış ve durumu alınacak önlemleri belirtmiştir. 30 Mart 1960'ta Menderes'in yazdığı bir başka mektupta, Bayar, Menderes'in görüşlerine ve önerilerine katılmaktadır. Menderes mektubunun bir kısmında; *“Derhal arz edeyim ki, hadiselerin üzerimde bıraktığı intibalar ve tedbir olarak düşünebildiklerimle, zatı devletlerine atfen, dâhiliye vekili arkadaşımın*

⁸⁵⁶ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.122-124

⁸⁵⁷ İlk Hedefler bildirisinde yer alan maddeleri kısaca belirtecek olursak: *“1-Gelişimi durduran geriletten bütünü antidemokratik yasalar, yöntem, anlayış ve uygulamalar kaldırılacaktır. 2-Millet Meclisi'nin yanı sıra demokratik denetimi arttırmak amacıyla bir ikinci meclis kurulacaktır. 3-Yasaların anayasaya uygunluğunu yargı düzeyinde de denetlemek üzere bir Anayasa Mahkemesi oluşturulacaktır. 4-Anayasa modern demokrasi ve toplum anlayışına uygun, halk egemenliği, hukuk devleti, sosyal adalet ve güvenlik ilkelerine dayanan bir devlet düzenine göre değiştirilecektir. 5-Devlet başkanlığı, gerçek bağımsızlığına kavuşturulacaktır. 6-Yargıç güvenliği sağlanacaktır. 7-Partizan yönetim yerine, yansız ve yasalara bağlı bir yönetim getirilecektir. 8-Sosyal adaletsizlikler önlenecektir. 9-Seçim güvenliğinin yanı sıra, nispi temsil getirilecektir. 9-Meclis Başkanlık Divanının tarafsızlığı sağlanıp siyasal partilerin ve milletvekillerinin yasama ve söz özgürlükleri sağlanacaktır. 10- İspat hakkı ve mal beyanı gerçekleştirilecektir.”* Ana hak ve hürriyetlerin sağlanması açısından ifade edilen haklar ise; düşünce özgürlüğü, basın hürriyeti, ilim ve sanat hürriyeti, kişi ve konut dokunulmazlığı, toplanma ve dernek kurma hürriyeti, mal ve mülk güvenliği, grev hakkı, kanun önünde eşitlik, devlet yayın araçlarının tarafsızlığı gibi haklardır. Suna Kili, **Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, İstanbul, 1976, s.161-163; Ayrıca, Eroğul, **a.g.e.**, s.145 ; Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.367'ye bakılabilir.

⁸⁵⁸ Turan, **a.g.e.**, s.191-192

⁸⁵⁹ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.367

⁸⁶⁰ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.124

bana anlattıkları arasında şayanı hayret bir mutabakat mevcuttur.” Önlemler arasında, “*müspet neticeler alınması ihtimali olmasa bile*” görüşüne rağmen örfi idare de yer almaktadır. Menderes, “*Örfi idarenin kurulması, asayişini temin bakımından matuf olmayıp, fikrimce ve daha ziyade, manevi asayiş ve siyasi tesirleri bakımından mühimdir...*” Ayrıca Menderes, örfi idare komutanının da ifade ettiği gibi asayiş sağlamaya yönelik alınacak önlemler arasında, örfi idareye gerek olmadığı üzerinde durmuştur. Ancak örfi idarenin, siyasi alanda nasıl bir baskı aracı olarak kullanılacağı da ayrı bir konudur⁸⁶¹. Örfi idare dışında ne tür önlemler alınacağı açıklanmamıştır. Celal Bayar, Menderes’in mesajını 30 Mart 1960’da yanıtlamıştır⁸⁶². Bu mektuplar ve mesajlar incelendiğinde adliye ve örfi idare dışında alınacak önlemlerin neler olduğu belirtilmemiştir. Daha sonraları kurulan ve geniş yetkilerle donatılan Meclis Tahkikat komisyonunun alınacak önlemlerden biri olduğu anlaşılacaktır.⁸⁶³ Menderes ve Bayar’ın örfi idareyi sükûn ve asayiş organı olarak değil, siyasi baskı aracı olarak değerlendirdikleri ileri sürülmüştür⁸⁶⁴.

İhsan Sabri Çağlayangil anılarında, Örfi İdare’nin uygulandığı yerlerde uygulamanın sıkı yapıldığını, parti kongreleri düzenlemenin, toplantı yapmanın, gösterilerde bulunmanın yasak olduğunu anlatmıştır. Örneğin, o sıralarda CHP Kurultayı toplanmak istenmiş, başkentte bu toplantı yapılamayacağından sıkıyönetimin olmadığı bir yer aranmış, arkadaşının da Bursa’yı önerdiğini ifade etmiştir⁸⁶⁵.

DP Meclis Grubu 12 Nisan 1960’da uzun süren bir toplantıdan sonra CHP hakkında Meclis tahkikatı açılmasına karar verilmiştir. Bu tahkikatın açılması, Meclis Başkanlığından istenmiş, hazırlanan önerge kabul edilmiştir. Önergede, CHP’nin

⁸⁶¹ Menderes’in mektupları için; Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes’in Dramı**, İstanbul, 1989, s.346-350

⁸⁶² Mektupta şu ifadeler yer almaktadır: “*Sayın Başvekil Adnan Menderes, Mesajınızı şimdi okudum. Verdiğiniz malumata teşekkür ederim. Tamamıyla mutabıkız. Malum zatın yarın akşam Ankara’ya döneceğini bende biliyorum. Hangi mütalaa ve mülahaza ile avdet ederse etsin, kendisini tenvir eder, kararı biz, işin icabına göre veririz. Biz zaten alacağımız tedbirin, maddi asayişten ziyade, muzır propagandalara karşı olacağını ve birçok yerler için buna lüzum olduğunu düşündüğümüzü, ayrıca da işler sürat isterken, adliyenin içinde bulunduğu ataleti bertaraf etmek istediğimizi söylemiştim. Yarın akşam görüşükten sonra, esas fikrimi zatı devletlerine arz ederim. Muhabbetle gözlerinden öperim. Celal Bayar*” Ş.Süreyya Aydemir, **Menderes’in Dramı**, s.350

⁸⁶³ Aydemir, **a.g.e.**, s.350

⁸⁶⁴ **A.g.e.**, s.350

⁸⁶⁵ İhsan Sabri Çağlayangil, **Anılarım**, İstanbul, 1990, s.145-146

seçim dışı yollarla iktidara gelmek için hücre örgütü kurduğu, silahlandığı, isyan hazırladığı vb. iddialar ileri sürülmüş ve bu konuların soruşturulması için on beş kişilik bir komisyon kurulması istenmiştir. CHP de buna karşılık önerge hazırlamış, Menderes hakkında Meclis soruşturması açılmasını ve Başbakanın Yüce Divana sevk edilmesini istemiştir. CHP'nin verdiği önerge kabul edilmemiştir. DP'nin verdiği önerge ise kabul edilmiştir⁸⁶⁶. Nisan ayında siyasi ortam giderek gerginleşmeye başlamıştır. Değişik olasılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan biri DP her şeye el koyup, bir dikta olarak farklı bir biçimde ortaya çıkabilir ki muhalefetin tasfiyesi ve basının susturulması uygulamaları yapılabilir. Genel seçimlere gidilmesi halinde her şey normale dönebilecektir. Başka bir olasılıkta ülkenin ihtilale doğru sürüklenmesidir⁸⁶⁷.

18 Nisan 1960'ta muhalefetin yasal sınırları çiğnediği suçlamasının soruşturulması için Meclis'te Tahkikat Komisyonu'nun kurulması için görüşmeler başlamıştır. 15 kişilik bir komisyonun kurulması için öne sürülen gerekçeler arasında; Halk Partisi'nin gayri meşru hale geldiği, halkı silahlandığı, orduyu siyasete alet ettiği, hücre teşkilatı kurduğu, bazı basın organlarının da bunu desteklediği yer almaktadır⁸⁶⁸. Mecliste görüşmeler devam ederken, İnönü de söz almış, komisyona verilecek yetkilerin hukuk dışı olduğu üzerinde durmuştur. İnönü, önergeyi seçime gitmeye cesaret edemeyen iktidarın baskısı olarak değerlendirmiştir. Ayrıca konuşmasını; *“Şartlar tamam olduğu zaman, milletler için ihtilal, meşru bir haktır. İhtilal, meşru bir hak olarak kullanılacaktır. Bundan içtinap kabil değildir. Bir fevkalade idare kuracaksınız. Bu idareye verilen salahiyyetler gayri meşrudur. Vatandaşların hepsine, bunun haksız olduğunu, buna mukavemet etmek lazım geldiğini söyleyeceğiz. Hür vatandaşın hakkı budur...”* diyerek sürdürmüştür⁸⁶⁹.

Demokrat Partililerden oluşan ve tarafsızlığı tartışılan komisyona Meclis ve mahkemelerin yetkilerini geride bırakacak geniş yetkiler verilmiş, Anayasa ihlal e-

---

⁸⁶⁶ Eroğul, a.g.e., s.155

⁸⁶⁷ Ş.Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s.352-353

⁸⁶⁸ A.g.e., s.359

⁸⁶⁹ A.g.e., s.359-360

dilmiştir⁸⁷⁰. Tahkikat Komisyonu'nun kurulması için çıkarılan yasada; her türlü yayını yasaklamak, yayın organlarının basım ve dağıtımını engellemek, soruşturma için gerekli olan her türlü evraka el koymak, her türlü siyasal faaliyet hakkında önleyici karar almak, hükümetin bütün araçlarından istediği gibi yararlanmak gibi komisyona geniş yetkiler tanınmıştır. Komisyonun alacağı kararlar kesin olup, alınacak önlem ve kararlara hiçbir şekilde itiraz edilmeyecektir. Komisyonun karar ve önlemlerine karşı çıkanlar için bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis cezası getirilmiştir. Geniş yetkilerle donatılan komisyon, çalışmalarını gizli bir biçimde sürdürecektir. Tahkikat Komisyonu ilk iş olarak partilerin kongre ve toplantı düzenlemelerini, siyasal faaliyette bulunmalarını ve yeni örgüt kurmalarını yasaklamıştır. Ayrıca aynı gün alınan bir kararla da komisyonun yetki, görev, karar ve çalışmaları hakkında yayın yapılmasını, konuyla ilgili TBMM görüşmelerinin yayınlanmasına yasak getirilmiştir⁸⁷¹.

Tahkikat Komisyonu göreve başladıktan sonra iktidarı eleştiren bazı gazete ve dergileri kapatmıştır. Ulus, Dünya, Demokrat İzmir, Sabah Postası gazeteleri ile Akis ve Kim dergileri kapatılmıştır. Bu gazeteleri Eskişehir, Mersin, Bursa ve Adana'da yayınlanan bazı yerel gazetelerin kapatılmaları izlemiştir⁸⁷².

Tahkikat Komisyonunun kurulmasından sonra İstanbul'da ilk büyük öğrenci gösterisi yapılmıştır. 26 Nisan'da hukuk profesörleri komisyona verilen yetkileri Anayasaya aykırı olduğu için kınamıştır⁸⁷³. Burada Menderes istifaya çağırılmış, olayların büyümesi üzerine hükümet, iki ilde sıkıyönetim ilan etmiştir. Hükümet olayların artması üzerine bir tezkere hazırlamış ve Başbakanlık tezkeresi TBMM'de görüşülmüştür. İstanbul ve Ankara'da örfi idare ilanı için yapılan görüşmelerde sert tartışmalar yaşanmıştır. Muhalefet milletvekillerinden bazıları, takbih, ihtar ve bazı oturumlardan çıkarılma gibi cezalar almıştır⁸⁷⁴. Buna göre: "28 Nisan 1960 günü

---

⁸⁷⁰ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), İstanbul**, 1996, s.79

⁸⁷¹ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, s.380; Bu Komisyonun diğer görev ve yetkileri için bkz. M. Kemal Biberoglu, **Yasada Kararları ve Tahkikat Komisyonu'nun Bilinmeyen Gerçekleri**, Ankara, 1996; Tahkikat Komisyonu'nda soruşturma geçiren C.HP'li Sırrı Atalay'ın hatıraları için bkz. Sırrı Atalay, **Bir Ömür Politika**, b.y.yok, 1986; Turan, **İsmet İnönü**, s.363-364

⁸⁷² Turan, **İsmet İnönü**, s.366

⁸⁷³ Ahmad, **a.g.e.**, s.79

⁸⁷⁴ Haydar Tunçkanat, **27 Mayıs 1960 Devrimi**, İstanbul, 1996, s.237-238

İstanbul'da tahrikler ve önceden yapılmış tertipler neticesinde vuku bulmuş olan müessif hâdiselerin yatıştırılması sırasında Devlet kuvvetlerine karşı vaki mukavemet hareketinin amme huzur ve asayişini ihlâl edecek istidat göstermesi muvacehesinde, Teşkilâtı Esasiye Kanununun 86 ncı maddesi hükmüne tevfikan, İstanbul ve Ankara Vilâyetlerinde saat 15 ten itibaren Örfî İdare olunmasına dair 28 Nisan 1960 tarihinde İcra Vekilleri Heyetince ittihaz olunan karar tasdik edilmiş ve Örfî İdarenin ilân tarihinden itibaren üç ay müddetle devamına karar verilmiştir. (29/4/1960)''⁸⁷⁵. Örfî İdare'nin devam ettiği süre içerisinde, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nda belirtilen ilgili maddeler ve Karayolları Trafik Kanunu'nun ilgili maddesinde belirtilen yetkiler Örfî İdare Komutanlıklarına devredilmiştir⁸⁷⁶.

İstanbul Üniversitesi tatil edilmiş, basına yayın yasağı konmuştur. İstanbul'dan sonra 29 Nisan 1960'ta Ankara'da da geniş çaplı gösteriler yapılmıştır.⁸⁷⁷ İktidar, Ankara ve İstanbul Üniversitelerindeki gösterilere anlayışsız bir biçimde yaklaşmıştır. Müdahalenin ilk işaretleri üniversitelerden gelmiştir. İstanbul'da üniversiteye giren polis, İstanbul Üniversitesi Rektörünü yerlerde sürüklemiş ve yaralamış, ateş açılmış, bu esnada yaralananlar olmuştur. Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi ateş altına alınmıştır. İstanbul ve Ankara'da gerginlik iyice artmış, İstanbul'da sokağa çıkma yasağı konmuştur. Öğrenciler yasağa rağmen gösteri yapmışlar, sokaklarda koşuşturma ve kovalamaca birbirini izlemiştir. Protesto yapanları dağıtmak için harekât düzenlenmiş, bunu Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun yönetmiştir. Ama öğrenciler NATO toplantısında dikkat çekmeyi başarmış, sıkıyönetim itibarını kaybetmeye başlamıştır⁸⁷⁸. Basına yasak üstüne yasak konmuş, konulan yasakların neler

⁸⁷⁵ **BCA**, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:154.91.9; **T.C. Resmi Gazete**, Karar No: 2248, Sayı: 10493, 30 Nisan 1960

⁸⁷⁶ **BCA**, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:154.91.17

⁸⁷⁷ Başgil, **a.g.e.**, s.124-125; Eroğul, **a.g.e.**, s.157

⁸⁷⁸ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.416; Aydemir, o günkü olayları yabancı gözüyle İsviçre'de yayınlanan bir gazeteden şöyle aktarmaktadır: "*Dün İngiltere, Kanada, İtalya, Fransa ve Almanya Hariciye Vekilleri, Amerikan Hariciye Vekili Herter'in başkanlığında İstanbul'da toplandılar. Şehir ölü gibiydi. Ve tümenlerce askeri birlikler tarafından, silahsız bir düşmana karşı kapatılmıştı. Cadde kavşakları tanklarla tutulmuştu. Sert bir muhasara halinin ve Askeri Valinin (Örfî İdare Kumandanının) emrettiği 24 saatlik sokağa çıkma yasağının tevcih edildiği düşman, hâkim siyasi diktatörlüğe, siyasi bakımdan tefessüh etmiş bir idare aleyhinde ve demokrasi lehinde nümâyîş yapan öğrencilerden baş-*

olduğunun açıklanması da yasaklanmıştır⁸⁷⁹. Sıkıyönetim olmasına rağmen İstanbul ve Ankara’da gösteriler devam etmiştir. İstanbul’da ayaklanan öğrencilerin büyük bir çoğunluğu tutuklanarak, Davutpaşa’ya sevk edilmişlerdir.⁸⁸⁰ Olayların ardından Celal Bayar şunları söylemiştir: “Üniversitenin tek başına sokağa dökülmesi bir şey ifade etmez. Ancak bir işaret fişeği olabilirdi. Eğer bunun arkasında sokağa çıkacak halk yığınları varsa, eğitilmiş milis güçleri bulunuyorsa, ihtilal tehlikesi var demektir”⁸⁸¹.

28 ve 29 Nisan’da İstanbul ve Ankara’daki üniversitelerde olaylar meydana gelmiş, polisle öğrenciler arasında şiddetli çatışmalar olmuştur. 28 Nisan 1960 günü İstanbul’da tahrikler ve önceden yapılmış tertipler sonucunda meydana gelen olayların yatıştırılması sırasında Devlet kuvvetlerine karşı hareketin kamu huzur ve asayişini ihlâl edecek istidat göstermesi nedeniyle Teşkilâtı Esasiye Kanununun 86 ncı maddesine dayanarak İstanbul ve Ankara’da saat 15 ten itibaren Örfi İdare ilan edilmesine dair 28 Nisan 1960 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılan tezkere kabul edilmiş ve Örfi İdarenin ilân tarihinden itibaren üç ay süreyle devamına karar verilmiştir. 29 Nisan 1960’ta Ankara ve İstanbul’da Örfi İdare ilan edilmiştir⁸⁸².

Ankara Örfi İdare Komutanlığı’na Korg. Namık Argüç, İstanbul Örfi İdare Komutanlığına da 1. Ordu Komutanı Org. Fahri Özdilek tayin edilmiştir⁸⁸³. Her türlü toplantı sıkıyönetim tarafından yasaklanmış, İstanbul ve Ankara Üniversiteleri ile diğer yüksek okullar tatil edilmiştir⁸⁸⁴. Ankara Örfi İdare Komutanı Korg. Namık Argüç’ün şu bildirisini radyodan yayınlamıştır: “1- 27 Nisan 1960 saat 15’ten itibaren Ankara’da Örfi İdare Kumandanlığı’nı deruhte etmiş bulunuyorum. Bu saatten

---

ka kimse değildi. Bugün tekrar nümayiş yapıldığı takdirde, Askeri Valinin 15 numaralı günlük emrinde ilan ettiği gibi, Türk Bayrağı taşısalar bile nümayişçilere ateş edilecekti...”

⁸⁷⁹ Aydemir, **Menderes’in Dramı**, s.292-293

⁸⁸⁰ Başgil, **a.g.e.**, s.141

⁸⁸¹ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Derleyen: İsmet Bozdağ, b.y.yok, b.t.yok, s.170

⁸⁸² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:XI, C.13, İ.3, 29 Nisan 1960; **Düster**, 3. T, C.41, Ankara, 1960, s.999-1000; **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 10493, 30 Nisan 1960

⁸⁸³ Sabri Yirmibeşoğlu, **Askeri ve Siyasi Anılarım**, C.1, İstanbul, 1999, s.267; Sinan Onuş, **Parola: İnkılap**, İstanbul, 2003, s.68

⁸⁸⁴ Yirmibeşoğlu, **a.g.e.**, s.267

itibaren her çeşit toplantı yasak edilmiştir.

2- Kanunların tespit ettiği yasalara riayet edilmesini ve bu hususta hassas davranılmasını, kanunlara aykırı hareketlerin derhal ve en şiddetli şekilde bertaraf edileceğini, bu hususta bütün emniyet kuvvetlerine gereken emirleri vermiş bulunuyorum. Zaruret halinde derhal yasaklar konacaktır.

3- Sayın Ankara halkından nizam ve sükunun devam ettirilmesini ehemmiyetle rica ederim.”

Daha sonra 2 No’lu bildiri de yayınlanmıştır: “*Nizam ve asayişin temini bakımından, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na aykırı hareketlerde bulunanlar hakkında, sıfatı ne olursa olsun en şiddetli tedbirlere başvurulacaktır. Muhterem Ankara halkına bir kere daha tebliğ olunur.”*

İstanbul Örfi İdare Komutanlığı da ilk bildirisinde şu önlemlerin alındığını duyurmuştur:

“1. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 86. maddesi gereğince örfi idare kararı verilerek, Başvekâlet tarafından Örfi İdare Kanunu’nun 1. maddesi gereğince 28 Nisan 1960 günü saat 15.15’ten itibaren örfi idare ilan olunmuştur.

2. I. Ordu Kumandanı Org. Fahri Özdilek İstanbul İdare Kumandanı’dır.

3. 28 Nisan 1960 günü İstanbul ve Ankara’da vuku bulan hadiseleri neşri ve fotoğraflarının tab’ı men edilmiştir.

4. Kapalı ve açık yerlerde her türlü toplantılar men edilmiştir.

5. Gece saat 21.00’den sabah saat 05.00’e kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur.

6. Kahvehane, birahane, meyhane, tiyatro, sinema, bar, gazino ve emsali umuma açık yerler ikinci bir tebliğe kadar kapatılmıştır.

7. Her türlü cemiyetlerin umumi heyet ve idare heyeti toplantıları örfi idare kumandanının iznine bağlıdır.

8. Vatandaşlarımızın itidal ile hareketlerini ve örfi idare kumandanlığının tebliğlerini riayetlerini ve örfi idare kumandanına yardımcı olmalarını rica ederim.

Org. Fahri Özdilek”⁸⁸⁵.

İstanbul Üniversitesindeki gençler, çıkan olaylarda ölen arkadaşları için ertesi gün yayınlanacak gazetelerin, siyah başlıklarla çıkarılmasını istemişlerdir. Ancak öğrencilerin bu isteği reddedilmiş ve bu duruma şu tebliğ ile engel olunmuştur: “*Bazı şahısların idarehaneleri dolaşarak çıkacak gazetelerin siyah başlıklarla tab’ edilmesini telkin ettikleri öğrenilmiştir. Gazeteler her zaman olduğu gibi normal başlıklarla neşredilecek, aksine hareket edenler hakkında kanunu işlem yapılacak ve gazeteler toplattırılacaktır*”⁸⁸⁶.

28-29 Nisan tarihlerinde İstanbul ve Ankara Üniversiteleri öğrencilerinin giriştikleri hareketler üzerine ilan edilen örfi idare, 27 Mayıs sabahına kadar sürmüştür. Bakanlar Kurulu, örfi idarenin devamı süresince üniversitelerle, yüksekokulların kapalı kalmasını kararlaştırmış, öğretmen okulları bu uygulamanın dışında bırakılırken, ekim ayında öğrencilerin iki sınav hakkının saklı tutulduğu belirtilmiştir⁸⁸⁷. 27 Mayıs’tan hemen sonra MBK, DP iktidarı döneminin örfi idaresi tarafından çıkarılan bütün tebliğleri hükümsüz kılmış ve bu iki şehirde örfi idare makamlarına yeni tayinler yapmıştır⁸⁸⁸.

İstanbul ve Ankara’da sokak ve meydanlar tanklarla çevrilmiştir. Bu sırada İstanbul’da NATO toplantısı düzenlenmiş, sokağa çıkma yasağı olduğundan, yabancı delegeler ve basın mensupları arka sokaklardan toplantı yerine götürülmüştür. Dışişleri Bakanının misafirlere yaptığı açıklamalar da bu ortamda havada kalmıştır⁸⁸⁹.

İstanbul’daki öğrenci olayları üzerine Başbakan Bakanlar Kurulu’nu yeniden toplamadan İstanbul ve Ankara’da saat 15’ten itibaren Örfi İdare İlanının Bakanlar Kurulunca 28 Nisan 1960’ta kararlaştırıldığı şeklinde 4/12979 sayılı kararnemeyi hazırlayarak, gerekli makamlara bildirmiş ve radyodan ilan etmiştir⁸⁹⁰. Bu kararnemenin Anayasanın 86. maddesine aykırı olduğu ise YAD Kararlarında belirtilmiş-

---

⁸⁸⁵ **Hürriyet**, 29 Nisan 1960

⁸⁸⁶ Haz: Yalçın Günel, **Seçkin Devrim 1960**, Ankara, 1960, s.73-75

⁸⁸⁷ **BCA**, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:154.94.20

⁸⁸⁸ **Hürriyet**, 5 Ekim 1960

⁸⁸⁹ Aydemir, **a.g.e.**, s.293

⁸⁹⁰ **BCA**, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:154.91.9

tir⁸⁹¹.

Ortamın iyice gerginleşmesi ve sertleşmesi üzerine izne ayrılan KKK Org. Cemal Gürsel, 3 Mayıs 1960'ta Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e ülkenin içinde bulunduğu durumu belirten on beş maddelik bir ihtar mektubu göndermiş, mektupta Cumhurbaşkanının istifası, hükümetin değişmesi, antidemokratik kanunların derhal kaldırılması, büyük kent valileri ile emniyet müdürlerinin ve sıkıyönetim komutanlarının değiştirilmesi, tutuklu gazetecilerin af yasası ile salıverilmesi, gözaltına alınan gençlerin bırakılmaları, Hükümet büyüklerinin suni kalabalıklarla karşılanmalarına son verilmesi, yolsuzlukların önlenmesi, vatandaşa eşit işlem yapılması, din sömürücülüğünden vazgeçilmesi gibi istekler yer almıştır⁸⁹². Mektupta önemli bir konuya daha değinilmiş; yapılan öneriler arasında; "*Adnan Menderes'i halk çok seviyor. Menderes Cumhurbaşkanı olmalıdır*" biçiminde ifadeler yer almıştır⁸⁹³. Ethem Menderes, mektubu Başbakan Adnan Menderes'e iletmiştir. Mektup kabine içinde tartışılmamış, basına da sızdırılmamıştır⁸⁹⁴. 5 Mayıs 1960'ta Ankara'da büyük bir gösteri yapılmış, gösterinin parolası 555K (5'inci ayın, 5'inci günü, saat öğleden sonra 5'te Kızılay'da) olmuştur⁸⁹⁵. Aslında gösteriyi DP gençlik kolları düzenlemiştir. Ancak olayı önceden haber alan CHP gençlik kolları örgütü, üniversitelilere haber salmıştır. O sıralarda Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes, Meclis dönüşü Çankaya'ya çıkarken DP gençlik kolları onları alkışlayacak ve hükümete moral verecektir. Ama muhalefetin 555 K sloganı çok yayılmış, DP'li gençler çok etkili

---

⁸⁹¹ Şükran Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, İstanbul, 2005, s.111-112

⁸⁹² Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var (1908-1980)**, İstanbul, 1987, s.213-214; Öymen kitabında bu mektubun 13 maddeden oluştuğunu, 27 Mayıs'tan sonra Menderes'in Cumhurbaşkanlığına getirilmesi önerisinin mektuptan çıkarıldığını belirtmiştir. Ayrıca mektup için; Rıfkı Salim Burçak, **Yassıada ve Öncesi**, Ankara, 1976, s.105-106

⁸⁹³ Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s.391-395 sayfaları arasında mektup yer almaktadır. Menderes'in Cumhurbaşkanı olma önerisi o tarihlerde mektuptan çıkarılmış, ancak Yassıada belgeleri arasında yer almıştır.

⁸⁹⁴ Aydemir, mektuptan Bayar'a bahsedilmediği bunun sebebinin ise Bayar'ın Cumhurbaşkanlığından çekilmesinin istenmesi olarak yorumlamaktadır. Ayrıca Kara Kuvvetleri Komutanının Başbakan'dan bu tarz bir istekte bulunması, Menderes'in de bir tertibin içinde yer aldığı şüphesini doğuracağından, mektuptan Bayar'a söz edilmediği üzerinde durmuştur. Menderes'in Yüksek Adalet Divanında bu mektubun okunmasına izin vermediği de ifade edilmektedir. Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s.386-390

⁸⁹⁵ Eroğul, **a.g.e.**, s.158; Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s.371

olamamıştır⁸⁹⁶. Menderes Kızılay meydanına gelerek kalabalığın arasına katılmış ama tartaklanarak, hızla oradan uzaklaşmak zorunda kalmıştır.

14 Mayıs 1960'ta iktidar aleyhine gösterilerin yapılması üzerine, Ankara'da Kızılay'daki sinemalar sıkıyönetim tarafından kapatılmıştır⁸⁹⁷. 21 Mayıs 1960'ta Ankara'da Harp Okulu Öğrencileri de başlarında bazı komutanlar olduğu halde Kızılay'da bir yürüyüş yapmıştır.

1960 yılının ilk aylarında siyasi gerilim tırmanırken, DP içerisindeki muhalif sesler de artmaya başlamıştır. DP'nin parti grubu, Halk partisinden daha güçlü olmuş ve konuşan grup olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak parti grubu liderlerin gücünü kıramamış ve isteklerini yaptırabilmişlerdir. Parti grubu; hükümetin değişmesini, Tahkikat Komisyonu'nun ve Örfi İdarenin kaldırılmasını ve tutuklanan gençlerin serbest bırakılmasını istemiştir. İktidarın zirvesindeki bu direnişte, liderler kazanmış, ancak her geçen gün biraz daha ihtilale yaklaşmıştır⁸⁹⁸.

DP milletvekilleri mevcut durumun ıslahı için bazı önlemler alınmasını istemiştir. Bazı DP milletvekilleri ile yapılan görüşmede, olayların yatışması için öne sürülen çözüm önerileri şunlardır⁸⁹⁹:

1-Geniş ölçüde şikâyetlere yol açan toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunu kaldırılmalıdır.

2-Örfi İdare yetkileri başka kurullara tanınmalıdır.

3- Basın hürriyeti tehdit eden hükümler değiştirilmelidir.

4-Hükümette geniş ölçüde değişiklik yapılmalıdır.

5-Örfi İdare sona erdikten sonra derhal seçimlere gidilmelidir.

DP milletvekilleri, hükümette yapılmasını istedikleri değişiklikler üzerinde durmuş, buhranlı günlerde yöneticilerin, seçimlere gitmesinin doğru olmayacağını

---

⁸⁹⁶ Öymen, **a.g.e.**, s.215; ayrıca Ayla Selşik Tamar ile 12 Nisan 2003'te yaptığımız görüşmede; 1950'li yılların sonlarında DP'ye karşı oluşan muhalefetin nedenlerini anlatmıştır. Kendisinin ve eşinin Ankara'da hukuk fakültesinde öğrenci iken 555K gösterilerinde yer aldıklarını, o zamanki koşullarda el ilanlarını büyük zorluklarla bastırıp, dağıttıklarını ve Ankara sokaklarında birçok üniversiteli gençle iktidara karşı yürüyüş düzenlediklerini anlatmıştır.

⁸⁹⁷ Yirmibeşoğlu, **a.g.e.**, s.271

⁸⁹⁸ Ş. Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s.406

⁸⁹⁹ **Milliyet**, 27 Mayıs 1960

ifade etmişlerdir. Bazı DP'li milletvekilleri de ülkeyi buhranlı duruma CHP'nin sürüklediğini belirterek, alınan önlemlerin yerinde olduğunu ifade etmişlerdir⁹⁰⁰. Türkiye'de siyasi ortamın gerginleşmesi ve meydana gelen gelişmeler dış basında da yankı bulmuştur⁹⁰¹. Menderes, Mayıs ayında Ege'de bir geziye çıkmıştır. İstanbul'dan vapur ile yola çıkan Menderes, Çanakkale'de ve İzmir'de binlerce kişi tarafından karşılanmıştır. 20 Mayıs'ta Nehru'yu karşılamak için Ankara'ya dönen Menderes, 25 Mayıs'ta Eskişehir'e gitmiştir. Menderes, Eskişehir'de halka hitaben bir konuşma yapmak istemiş ancak hoparlörün telleri kesildiği için konuşamamıştır. Eskişehir'den Konya'ya gitmek için buradan ayrılmış, Kütahya'da yakalanmıştır⁹⁰².

Demokrat Parti'nin siyasi hayatı çok partili hayatın gereklerine göre düzenleneceği yerde, tek parti iktidarı gibi hareket ederek anti-demokratik bir takım uygulamalara girişmesi, Atatürk Devrimlerinden uzaklaşması, özellikle laiklik ilkesine karşı tavrı ve enflasyonist ekonomik politikası 1960'a gelindiğinde genel olarak aydınlarda olduğu gibi subaylar arasında da hoşnutsuzluk kaynağı olmuştur. DP'nin muhalefete engelleme ve kısıtlamalar getirmesi, siyasi tansiyonu arttırmıştır⁹⁰³. Bütün bu gelişmeler Silahlı Kuvvetlerin 27 Mayıs'ta Askeri bir Müdahale'de bulunmasına zemin hazırlamıştır.

a) 6-7 Eylül İle İlgili Bazı Bildiriler

6-7 Eylül olayları üzerine ilan edilen sıkıyönetim döneminde Sıkıyönetim Komutanlığı'nın yayınlamış olduğu bazı bildiriler şunlardır:

- 1) *"1 — Ankara Örfî İdare Bölge Kumandanlığının sorumluluk bölgesi Ankara'dır.*
2 — Aşağıdaki tedbirlere vatandaşların harfiyen riayetleri rica olunur:
a — Sokağa çıkma yasağı saat J 23.00 den sabah saat 03.00 e kadardır. Bu kayıttan tren ve uçak yolcuları müstesnadır.
b — İçeride ve dışarıda her türlü toplantılar yasaktır. Okullar ibadethaneler, fabrikalar ve iş yerleri hariçtir.
3 — Bu yasaklara aykırı hareket edenler Ankara Örfî İdare Mahkemesince yargıla-

⁹⁰⁰ **Milliyet**, 27 Mayıs 1960

⁹⁰¹ Kamil Karavelioğlu, **Bir Devrim İki Darbe**, İstanbul, 2007, s.39-41

⁹⁰² Eroğul, **a.g.e.**, s.160-161

⁹⁰³ Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi**, İstanbul, 2002, s.76-78

nacaklardır. Ankara Bölgesi Örfi İdare K. Tuğg. İhsan Bingöl”⁹⁰⁴.

2) “1 — Örfi İdare Kumandanlığınca bugün saat 13.00 ajansında yayınlanan teferuatlı hükümler Ankara örfi İdare bölgesi içinde caridir.

2 — Tahdit edilen saatlerin dışında mecburi sebeplerle sokağa çıkmak zorunda kalanlar Ankara Emniyet Müdürlüğüne müracaat edeceklerdir. Müracaat sahiplerinin mazeretleri emniyetçe tetkik ve Örfi İdare Kumandanlığınca tasdik edildikten sonra kendilerine kart verilecektir.

3 — Hastası olanlar telefonla veya şahsen en yakın karakol ve polis noktalarına müracaat edeceklerdir.

4 — Örfi İdare Kumandanlık gına telefonla yapılacak müracaatların 18148 numaraya yapılması rica olunur. Ankara Bölgesi örfi İdare K. Tuğg. İhsan Bingöl”⁹⁰⁵.

3) “9 Eylül 1955 günü yapılması icap eden İzmir’in kurtuluş yıldönümünü kutlama merasimi yapılmayacaktır. Hususi "müesseseler ve bilumum teşekküller. Şahıslar dahi kutlama maksadıyla hiçbir topluluk hareketi gösteremezler. İzmir Örfi İdare Kumandanı Korg. Cemal Gürsel ”⁹⁰⁶.

4) “Yabancı memleketlerin bazı gazetelerinde İstanbul da cereyan eden müessif hâdiseler esnasında bir kısım yabancı konsolosluklara ve bunların personeline tecavüzler vaki olduğu hakkında yanlış haberler çıkmıştır. Bu gibi havadisler tamamen asılsız olup hiç bir yabancı devlet konsolosluğuna veya personeline bir tecavüz olmamıştır. Örfi İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz”⁹⁰⁷.

5) “1.Bazı muzır şahısların kulaktan kulağa yaymağa çalıştıkları kışkırtıcı haberleri işitmekteyim.

2.Komşumuz ve müttefikimiz Yunanistan’ın bazı bölgelerinde Türklere zulüm yapıldığı, halkımızın huzurunu kaçırmak ve asayişini bozmak için kasten yayılmaktadır.

3.Sayın halkımızın bu ve emsali haberlere itibar etmemelerini ve bu gibi şahısları en yakın karakola bildirmelerini rica ederim. Örfi İdare Kumandanı Korg. Nurettin

---

⁹⁰⁴ **Zafer**, 9 Eylül 1955

⁹⁰⁵ **Zafer**, 9 Eylül 1955

⁹⁰⁶ **Zafer**, 9 Eylül 1955

⁹⁰⁷ **Akşam**, 11 Eylül 1955

Aknoz”⁹⁰⁸.

6) “1.Vazifeli askerlerimizin ikaz ve ihtarlarını, içten gelen bir sevgi ve itina ile yerine getirmekte olan muhterem halkımıza teşekkür ederim.

2.Askerlerimizin kesin emir almış oldukları için halkımızın sevgi ve itina ile vaki mu-tavaatları devam ettikçe hiçbir müessif hâdisenin doğmayacağına kani oldum.

Durumun bu çok iyi münasip şartlar altında devam ettirilmesini rica ederim. Örfi İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz”⁹⁰⁹.

7) “1 - Sayın halkımızın gösterdiği yakın ilgi ve iyi niyet dolayısıyla Örfi İdareyi icap ettiren şartlar her gün daha iyiye doğru inkişaf etmektedir.

2 – Yapılmış olan tahriplerin süratle tamir edilmekte olduğunu görmekteyim. Tamir işin de gecikenlerinde normal piyasa faaliyetine geçmeleri faydalıdır.

3 – İş sahiplerinin randımanını arttırmak için 15 Eylül saat 2 den itibaren yürürlükte olmak üzere serbest zaman saat 4 den 24 e kadar temdit edilmiştir.

3 Eylül 1955 tarih ve 2 sayılı tebliğde saat 23 deki kayıt ve şartlar saat 4 ile 24 için muteberdir. Örfi İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz”⁹¹⁰.

8) “Ankara Bölgesi Örfi İdare Kumandanlığının (4) numaralı tebliğidir:

Örfi İdare Kumandanlığının (10) numaralı tebliğindeki hükümler Ankara için de câridir. Buna göre serbest zaman saatleri sabah saat 04.00 den gece saat 24.00 e kadar uzatılmıştır. Muhterem Ankara halkına duyurulur.

Ankara Bölgesi Örfi İdare Kumandanı Tuğg. İhsan Bingöl”⁹¹¹.

9) “Bazı sivil şahısların askeri elbise giydiklerini görmekte ve haber almaktayım.

Esasen, Türk Ceza Kanununa göre de suç teşkil eden bu hal, örfi idare ile görevli askerlerimizin işlerini karıştırabilir ve aksatabilir.

Bu sebeple, muvazzaf hizmette bulunan subay, askeri memur, astsubay ve erden gay-ri şahısları askeri elbise giymekten meneder, mütecasirler hakkında kanuni takibata tevessül edileceğinin bilgi edinilmesini rica ederim. Örfi İdare Kumandanı Korg.

⁹⁰⁸ **Milliyet**, 14 Eylül 1955; **Akşam**, 14 Eylül 1955; **Zafer**, 14 Eylül 1955

⁹⁰⁹ **Akşam**, 13 Eylül 1955; **Zafer**, 15 Eylül 1955

⁹¹⁰ **Vatan**, 15 Eylül 1955

⁹¹¹ **Zafer**, 16 Eylül 1955

Nurettin Aknoz”⁹¹².

10) “*Bazı sivil şahısların askerî elbise giydiklerini görmekte ve haber almaktayım. Esasen Türk Ceza Kanununa göre de suç teşkil eden bu hal Örfî İdare ile görevli askerlerimizin işlerini karıştırabilir ve aksatabilir*

Bu sebeple, muvazaf hizmette bulunan subay, askeri memur, astsubay ve erden gayrı şahısları askerî elbise giymekten meneder, mütecasirler hakkında kanunî takibata tevessül edileceğinin bilgi edinilmesini rica ederim. Örfî İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz”⁹¹³.

11) “*Zabita hizmeti ile görevli emniyet memurlarına karşı vazife esnasında bazı şahıslar tarafından itiraz edildiği, münakaşa yolu arandığı ve hatta karşı koymağa çalışıldığı haber alınmıştır.*

Zabita kuvvetlerinin müdahalesini icap ettiren yasalara riayetsizliği inzınam eden bu gibi karşı koyma hareketleri, o fiilin kanunen müstelzim olduğu cezanın artmasını mucip olan hallerdir.

Zabita hizmetindeki emniyet memurlarımızda askerlerimiz gibi, vazifelerinin icrası hususunda kesin emir almışlardır.

Muhterem halkımızın yasalara riayetsizlik gibi fiillerle kanuni takibatı muamelelerden tevakki etmenlerini ve bilâkis emniyet memurlarının hizmet ve vazife icabı yaptıkları ihtarata karşı onların hizmetlerini kolaylaştıracak surette hareket etmelerini rica ederim. Örfî İdare Kumandanı Org. Nurettin Aknoz”⁹¹⁴.

12) “*İstanbul’daki Örfî İdare gece yasağını 23 Kasım 24 Kasım bağlayan gece 00.01 saatinden itibaren kaldırdım. Örfî İdare Kumandanı Org. Nurettin Aknoz*”⁹¹⁵.

13) “*Kıbrıs meselesinde, cihan umumî efkârında aleyhimize bir cereyan yaratmak maksadıyla, hakikî menşeleri meçhul bazı haberler neşredilmektedir.*

Bunlar, aldığı bütün haberleri neşretmek itiyadında olan bazı ajanslar tarafından matbuatımıza da intikal ettirilmektedir. Bu gibi propagandaların âleti olmamaları için çok dikkatli hareket etmelerini ve aldıkları haberleri iyice süzgeçten geçirdikten

---

⁹¹² **Zafer**, 25 Eylül 1955

⁹¹³ **Akşam**, 25 Eylül 1955

⁹¹⁴ **Zafer**, 9 Ekim 1955; **Akşam**, 9 Ekim 1955

⁹¹⁵ **Zafer**, 24 Kasım 1955

sonra neşretmelerini, sayın basınımızdan rica ederim. *Örfî İdare Kumandanı Org. Nurettin Aknoz*”⁹¹⁶.

14) “1.Örfî İdare sona ermiş bulunmaktadır.

2.Örfî İdarenin devamı müddetince halkımız, vakarlı anlayışıyla işlerimizi kolaylaştırmak; temkinli hareketiyle de Örfî İdarenin anlamında mevcut bulunan tedirgin edici tedbirlerin tesirinden uzak kalmak dirayetini göstermiştir.

Basınımız da Örfî İdare mevzularında, ağır başlı ve basiretli neşriyatıyla Kumandanlığın işlerini kolaylaştırmıştır. Muhterem halkımıza ve Basınımıza teşekkür ederim.

3.Kumandanlık, vazifelendirilmesine sebep olan hâdiselerin tahkikinde ve umumi efkârın teskini ve emniyetin sağlanması ve bozulmaması hususunda, kanun çerçevesi içinde kalmağa titizlikle gayret etmiştir. Buna rağmen yasaklardan, tebliğlerden, men ve tehditlerden zarar görenler ve tedirgin olanların, bunu Kumandanlığın vazifelerinin tam bir şekilde ifası hususundaki gayretlerinin mecburi bir neticesi olduğunu kabul edeceklerine eminim.

4.Bu gibi hâdiselerin milletimizin başına bir daha gelmemesini candan dilerim. *Org. Nurettin Aknoz*”⁹¹⁷.

2. Demokrat Parti Döneminde Dış Politika:

DP döneminde Türkiye, dış siyaset ve savunma alanlarında yoğun bir biçimde kapitalist sistem ile birleşmiştir. Bu dönemde Soğuk Savaş döneminin etkileri de görülmektedir. DP SSCB'nin Bağlantısız Ülkeleri kendi çıkarları için kullanacağı görüşünde olduğundan, SSCB'nin bu ülkelerle olana ilişkilerine şüphe ile bakmıştır⁹¹⁸. 1950'li yıllarda dış politika milli dayanışma ve üç temel prensibe dayanmaktadır. Bunlar: SSCB yayılcılığını önlemek, Batı ile askeri ve ekonomik işbirliği, 1955'ten itibaren Kıbrıs'ın taksimidir. Türkiye, Ortadoğu'da SSCB yayılcılığını önlemek istemiştir⁹¹⁹.

Türkiye, SSCB tehdidi karşısında NATO'ya girmek için çaba göstermiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, üye devletlere, bölgede asayişin ve barışın

⁹¹⁶ Akşam, 23 Mart 1956

⁹¹⁷ Hürriyet, 7 Haziran 1956

⁹¹⁸ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara, 2001, s.134

⁹¹⁹ Bağcı, a.g.e., s.70

sağlanmasında Güney Kore'ye asker gönderilmesi için tavsiye kararı almıştır⁹²⁰. DP iktidarı bu konuya özel bir önem vermiş, hatta muhalefetin tavrını düşünmeden Batı'ya bağlılığını göstermek amacıyla Türk askerini Kore Savaşı'na gönderme kararı almıştır⁹²¹. Bu karar muhalefetin sert tepkisine neden olmuş, kararın Meclis'e danışılmadan alınması eleştirilmiştir⁹²². Üç yıl kadar süren savaşta yüzlerce askerimiz şehit olmuş ve yaralanmıştır. Bu savaşın sonunda hükümet ülkenin NATO'ya girmesini sağlamıştır. TBMM de 18 Şubat 1952'de Türkiye'nin NATO'ya girmesini onaylamıştır⁹²³.

NATO'ya üyelik Türkiye'nin dış politikasında yeni ve aktif bir dönem başlatmıştır. Türkiye Ortadoğu ve Orta Akdeniz bölgesinde güvenlik ve savunma sistemlerinin geliştirilmesine yönelmiş, bu doğrultuda çalışmalar yapılmıştır⁹²⁴.

Türkiye'nin NATO'ya katılması SSCB'nin tavır almasına neden olmuş, Türkiye üzerindeki tehdidin artmasına yol açmıştır. Bu da Türkiye'yi kendi bölgesinde yeni savunma ittifakı kurmaya yöneltmiştir. 9 Ağustos 1954'te Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında yirmi yıl süreli Balkan Askeri İttifak Antlaşması imzalanmıştır⁹²⁵. Bu ittifaka göre; taraflardan herhangi birine veya daha fazlasına yöneltilen bir saldırı, hepsine birden yöneltilmiş sayılacak ve saldırıya karşı kolektif bir savunma kurulacaktır. İttifakın sağlam temellere oturtulmaması, Yugoslavya'nın SSCB ile yakınlaşması, 1955 ilkbaharından itibaren gücünü kaybetmesine neden olmuştur⁹²⁶.

Bağdat Paketi'nin temelleri 2 Nisan 1954'te Pakistan ile imzalanan antlaşmayla atılmış, 11 Haziran 1954'te TBMM bu antlaşmayı onaylamıştır. 24 Şubat 1955'te Türkiye ve Irak arasında Bağdat Paketi imzalanmıştır. Pakt, güvenlik ve savunma konusunda işbirliği yapılmasını öngörmektedir⁹²⁷. 1955 yılının Mart ayına gelindiğinde Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkiler iyice gerginleşmiştir. Buna karşılık Mart ayının

---

⁹²⁰ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.391

⁹²¹ **Hürriyet**, 26 Temmuz 1950

⁹²² Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.301-304

⁹²³ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.392

⁹²⁴ Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Ankara, 2001, s.62

⁹²⁵ Bağcı, **a.g.e.**, s.54

⁹²⁶ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, C.I: 1919-1980, İstanbul, 2002, s.590-591; Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.319

⁹²⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.526-527

sonunda İngiltere Bağdat Paktı'na katılmış, daha sonra İran ve Pakistan da bu pakta davet edilmiştir.

Türkiye Balkan İttifakını ve Bağdat Paktını gerçekleştirdiği bir sırada, 1959 yılına kadar zaman zaman şiddetli bunalımlara sebep olacak Kıbrıs sorunu ile karşılaşmıştır⁹²⁸. Rumlar, 1954'te Kıbrıs'ta ayaklanmaya başlamış, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesini amaçlayan bu hareketler, Yunan basını ve hükümeti tarafından da desteklenmiştir⁹²⁹. Türkiye Kıbrıs sorunuyla 1955 yılına kadar Sovyet tehdidi nedeniyle çok fazla ilgilenememiştir. Türk kamuoyu 1955 yazına kadar meseleye sahip çıkmıştır. 1955 yazından başlayarak hükümet iç politikada Kıbrıs sorununa sahip çıktığını gösteren bazı politikalar üretmiş, muhalefet de hükümetin Kıbrıs politikasını desteklemiştir. Menderes hükümeti önceleri adada mevcut durumun korunmasını savunmuştur. Menderes Hükümeti'nin Kıbrıs sorununa başlarda temkinli yaklaşmasının nedeni, Yunanistan ile NATO ve Balkan Paktı'ndaki ilişkilerini devam ettirmek istemesidir⁹³⁰.

Yunanistan, adadaki terör hareketlerini körüklemiş, EOKA 1 Nisan 1955'te kurulmuştur. İngiltere konuyu görüşmek üzere Türkiye ve Yunanistan'ı 29 Ağustos 1955'te Londra'da konferansa çağırmıştır. İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ı birbirine düşürmek suretiyle adadaki askeri üslerinin tartışma konusu olmasını engellemeye çalışmıştır. Konferansta Fatin Rüştü Zorlu, Türkiye'yi temsil etmiş ve Türkiye'nin adanın geleceği ile ilgilenmesinin temelinde tarihi, coğrafi, etnik ve stratejik nedenler olduğu belirtilmiştir. Zorlu, İngiltere'nin adadan çekilmesi durumunda, adanın asıl sahibine bırakılmasını ifade etmiş, ancak O'nun bu tezi olumlu karşılanmamıştır. Konferans kesin bir sonuç alınmadan dağılmıştır.

1955 yılında meydana gelen 6-7 Eylül olayları, Menderes Hükümeti için iç ve dış politikada önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu olaylardan sonra Menderes, popülerliğini yitirmeye başlamıştır⁹³¹. 6 Eylül 1955'te Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı yolunda gazetede bir haber yayınlanması üzerine Ankara, İzmir

---

⁹²⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.529

⁹²⁹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, 1998, s.345

⁹³⁰ Bağcı, **a.g.e.**, s.135

⁹³¹ Bağcı, **a.g.e.**, s.135

ve İstanbul'da olaylar çıkmış, Türkiye'de yaşayan Rumlara yönelik bir takım hareketlere girişilmiştir. Kısa bir süre içinde kontrolden çıkan bu gösteriler, Silahlı Kuvvetlerin yardımı ve sıkıyönetimin ilan edilmesi ile durdurulmuştur⁹³².

1956 yılında Türk hükümeti taksim tezini kabul etmiş, 1957 yılında ise bu tezi bir yandan Türk kamuoyuna bir yandan da İngiltere ve Yunanistan'a kabul ettirmek için uğraşmıştır. 1958 yılında bu tez kabul edilmiştir. Bu arada Yunanistan Kıbrıs sorununu her yıl Birleşmiş Milletlere götürmüştür. Birleşmiş Milletler bu sorunun Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında müzakere yolu ile çözümlenmesini benimsemiştir⁹³³.

1958'de Zürih'te, 1959'da da Londra'da yapılan görüşmeler sonucunda bir anlaşmaya varılmış, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması kabul edilmiştir. Bu anlaşmalarla Türkiye'ye hukuksal bir statü kazanmış, adadaki gelişmelere müdahale etme hakkını garanti altına almıştır. Bu cumhuriyetin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü ve anayasal düzeni Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından garanti altına alınmıştır. Sözü edilen ülkeler adada birlikte hareket edecekler, birlikte hareket edemedikleri zaman garantör ülkelere her biri tek taraflı olarak harekete geçebileceklerdir. Kıbrıs Anayasası 16 Ağustos 1960'ta yürürlüğe girmiş ve Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak Kıbrıs Cumhuriyeti, 21 Aralık 1963'te dağılmıştır⁹³⁴.

18-24 Nisan 1955 tarihleri arasında Bandung Konferansı yapılmış, konferansa yirmi dokuz ülke katılmıştır. Konferansın amacı, yeni bağımsızlıklarını alan Afrika ve Asya ülkelerinin, Amerika ve Sovyet Rusya gibi iki büyük ülke karşısında varlıklarını korumak için birlik sağlamaktır. Bandung Konferansı, Doğu ve Batı blokları arasında bu tür birlik sağlayamamış olsa da bağlantısızlar hareketini başlattığı için önemlidir⁹³⁵. Konferans sonunda yayınlanan bildiriye, konferansa katılan ülkelerin uluslararası ilişkilerde egemenliği esas alan, emperyalizmi protesto eden ilkeleri kabul ettiği görülmektedir. Bu konferans, Üçüncü Blokun yani Sovyet ve Amerikan Blokları karşısında tarafsızlıklarını ya da siyasetlerini savunan bir blokun ortaya

⁹³² **Vatan**, 7 Eylül 1955; **Milliyet**, 8 Eylül 1955

⁹³³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.533

⁹³⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.534; Zürcher, **a.g.e.**, s.346

⁹³⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.625

çıkmasında etkili olmuştur⁹³⁶. Fatin Rüştü Zorlu konferansta yaptığı konuşmada Komünist tehlikesine ve tarafsızlığına yönelik politikaların tehlikesine işaret etmiştir⁹³⁷.

Türkiye'nin Ortadoğu politikası Batı çıkarlarını savunan bir çizgide ilerlemiştir. Mısır, İngiliz çıkarlarını savunduğu için uzun süre Türkiye'ye karşı çıkmıştır. 14 Temmuz 1958'de gerçekleşen Irak Devrimi Menderes Hükümeti'nin Ortadoğu politikasının iflas etmesine neden olmuştur⁹³⁸.

14 Temmuz 1958'de Irak'ta yönetimin devrilmesi Türkiye'yi etkilemiştir. Türkiye'de iç politikada gerilim artmış, Menderes CHP'nin Türkiye'de Irak tipi bir ihtilali kışkırtmaya çalıştığından söz etmiştir. Bundan sonraki zamanlarda da siyasi mücadelede bu türden ifadeler sık sık gündeme getirilmiştir⁹³⁹. Irak'ta kurulan yeni yönetim Bağdat Paktı'ndan çekilince 1960 yılında Bağdat paktı Merkezi Antlaşma Örgütüne (CENTO) dönüştürülmüştür⁹⁴⁰. 1958 yılında Pakistan ve Sudan'da iki askeri darbe meydana gelmiştir. DP hükümeti bu gelişmeler karşısında 1959 yılında ABD ile bir anlaşma imzalamış, hükümet gerektiğinde, içerideki karışıklığı önlemek için Amerika'dan askeri müdahalede bulunmasını antlaşma gereğince isteyebilecektir. Bu anlaşma sonradan eleştirilmiştir⁹⁴¹.

---

⁹³⁶ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.328-329

⁹³⁷ Bağcı, **a.g.e.**, s.59

⁹³⁸ Bağcı, **a.g.e.**, s.99

⁹³⁹ Ahmad, **a.g.e.**, s.160-161

⁹⁴⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s.344

⁹⁴¹ İkili Anlaşma, Fatin Rüştü Zorlu ve Bülent Ecevit'i karşı karşıya getirmiş, Dışişleri Bakanı Zorlu, sorulan sorulara yanıt verememiştir. Ahmad, **a.g.e.**, s.161; Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.393

C. 27 Mayıs Dönemi (1960-1970)

1. 27 Mayıs 1960

Nisan 1960'ta İstanbul Üniversitesinde DP iktidarına karşı üniversite gençliği bir gösteri yapmıştır. Gösteriye katılan öğrenciler Menderes'in istifasını istemiştir. Gösterinin büyümesi üzerine çıkan olaylarda 2 öğrenci ölmüş bazıları da yaralanmıştır⁹⁴².

Türkiye'deki Askeri Müdahalelerin yapılmasında ülkedeki siyasal gerginliğin artması, siyasal şiddet ve terörün tırmanması ve hükümetlerin başarısızlıkları etkili olmuştur. Bu gelişmeler karşısında Silahlı Kuvvetler, düzeni tekrar sağlamak için yönetime müdahale etmiş ya da yönetime el koymuştur⁹⁴³.

27 Mayıs'tan önceki gelişmeleri özetleyecek olursak; ordu, üniversite ve bir iki gazete dışında basın ve aydınlar da tedirgindir. 1959'un sonları ile 1960'ın ilk aylarında siyasi yaşam kilitlenmiş, hükümet tırmanan olaylara rağmen gereken önlemleri almamıştır. Basın, üniversite, memur ve aydın kesimlerin hepsi kilitlenmiş, bu ortamın askeri müdahale ile düzeleceği kanaatinde birleşmişlerdir. Çok Partili döneme geçerken ne iktidar ne de muhalefet üzerine düşen görevi gerektiği gibi yerine getirmemiş, tahammülsüzlük ve sürekli kavga eğilimi nedeniyle 27 Mayıs'a gelindiği ileri sürülmüştür⁹⁴⁴. 27 Mayıs Müdahalesinin nedenleri arasında, parlamenter yönetimin bozulması da yer almaktadır⁹⁴⁵. İnönü'nün yolunu Kayseri'de askerler ve askeri araçlar kesmiş, muhalefet lideri, buna rağmen yürüyerek yolu geçeceğini belirtmiştir. Kısacası iktidar tam bir çıkmaza girmiştir. Bayar ve Menderes arasında şu noktalarda uyum görünmektedir. Bunlardan ilki, adaletin yetersiz olduğu görüşüdür. İkincisi, sıkıyönetimin asayiş unsuru olduğu ancak siyasi hedef ve amaçlar için ye-

---

⁹⁴² Ali Fuat Başgil hatıralarında İstanbul ve Ankara'da meydana gelen öğrenci olaylarının, 27 Mayıs'ın gerçekleşmesinde önemli ölçüde etkili olduğunu vurgulamıştır. Ali Fuat Başgil, **Hatıralar**, İstanbul, 2005, s.68; 27 Mayıs'a giden süreç için ayrıca bkz. Deniz Bölükbaşı, **Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı**, İstanbul, 2005

⁹⁴³ Birsen Örs, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler (Bir açıklama Modeli)**, İstanbul, 1996, s.112; ayrıca siyasi partilerin, basının, işçi ve işveren kuruluşlarının ve akademik kuruluşların Askeri Müdahalelere bakış açıları için bkz. Nurşen Mazıcı, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul, 1989, s.136-207

⁹⁴⁴ Ercüment Yavuzalp, **Menderes'le Anılar**, İstanbul, 1991, s.130-132

⁹⁴⁵ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, İstanbul, 1996, s.91

tersiz kaldığıdır⁹⁴⁶.

26-27 Mayıs gecesi Askeri Müdahale hazırlıkları bitmiştir. Askeri Müdahale planına göre, önce PTT Ankara radyosu ve örfi idare komutanlığı ele geçirilecek sonra da belirlenen yerlere el konulacaktır⁹⁴⁷. Örneğin, Cumhurbaşkanlığı köşkünün ele geçirilmesi ve Eskişehir’de bulunan Menderes’in ve öteki DP yöneticilerinin tutuklanması gerçekleştirilecektir. Çankaya’da Muhafız Alayı Komutanı Osman Köksal’dır. Muhafız Jandarma Taburu da burada yer almaktadır. Her an bir aksilik çıkabilir endişesi vardır. Sami Küçük ve bir tank bölüğü takviye olarak köşke gönderilirken, iki araba içerisinde değişik rütbeden komutanlarda Çankaya’ya gitmiştir⁹⁴⁸. Bütün çabalar Bayar’ı herhangi bir zarar verilmeden tutuklamaktır.

27 Mayıs’ta Askeri Müdahale’den sonra yeni yapılanmaya gidilmiştir. Milli Birlik Komitesi üyeleri açıklanmış, sıkıyönetim ilan edilmiş, siyasi faaliyetler yasaklanmış, TBMM dağıtılmış, DP ileri gelenleri tutuklanarak, büyük şehirlerde tutuklamalar başlamıştır⁹⁴⁹. Örneğin, İstanbul’dan sivil ve askeri erkân ordu karargâhına getirilmiştir. Bunlar arasında: Vali Yetkiner, Belediye Başkanı Kemal Aygün, Emniyet Müdürü F. Oktay, Merkez Komutanı K. Binatlı, ünlü polis şefleri yer almıştır. İstanbul’da tutuklananlar Davutpaşa Kışlasına sevk edilmişlerdir⁹⁵⁰. Ankara’da da sabahın ilk saatlerinde Cumhurbaşkanı Bayar, Genelkurmay Başkanı R. Erdelhun, Örfi İdare Komutanı N. Argüç, Kuvvet Komutanları ve vekiller tevkif edilerek Harp Okuluna götürülmüşlerdir⁹⁵¹.

⁹⁴⁶ Aydemir, **Menderes’in Dramı**, s.363-364

⁹⁴⁷ 27 Mayıs Askeri Müdahalesi’nin hazırlıkları ve oluşumu için bkz. Özkaya, **a.g.e.**, s.151-201; Aydemir, **Menderes’in Dramı**, s.424

⁹⁴⁸ Köşke gidenler arasında; General Burhanettin Uluç, Yarbay İsmet Özbudak, Yarbay Kemal Tüfekçioğlu, Binbaşı Abdullah Tardu, Albay Selim Işınar, Yarbay Cevdet, Teğmen Özdemir Çakmaklı ve iki teğmen yer almaktadır. Aydemir, **Menderes’in Dramı**, s.425-426

⁹⁴⁹ Orhan Koloğlu, **Kim Bu? Ecevit**, İstanbul, 2001, s.204

⁹⁵⁰ Davutpaşa Kışlası 28 Nisan ile 27 Mayıs 1960’ta Örfi İdare Mahkemelerinin çalıştığı ve binlerce öğrencinin hapsedildiği kışladır. Ankara’da da Harp Okulu yeterli olmayınca mevcut hapisanelere müracaat edilmiştir.

⁹⁵¹ Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul, 1973, s.79; 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’ni yaşayan kişilerin (Ahmet Gürsoy, Nilüfer Gürsoy Bayar, Burhan Ulutan, Suphi Baykam, Metin Tokar, Muzaffer Özdağ, Numan Esin, Sulhi Dönmezer, Burhan Apaydın, vd.) görüş ve değerlendirmeleri için bkz. Gül Tuba Dağcı, **Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi**, İstanbul, 2006; Diğer hatıralar ve belgeler için bkz. Nazlı Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, C.I-II,

Ankara'nın değişik yerlerinde patlayan silah sesleri, halkın durumdan haberdar olmasını sağlamıştır. Bir buçuk saat içerisinde hareket planına göre kilit noktalar ele geçirilmiş, önce hükümet üyeleri daha sonra da bütün milletvekilleri yataklarından kaldırılarak tutuklanmışlar ve Harp Okuluna sevk edilmişlerdir⁹⁵². İstanbul'da da her şey belirlenen sürede ve hızlı bir biçimde tamamlanmıştır.

27 Mayıs 1960 sabahı radyolarda Silahlı Kuvvetlerin iktidara el koyduğu, Meclisin dağıtıldığı, Siyasi Parti faaliyetlerine son verildiği ilan edilmiştir. Eski iktidar mensuplarının askeri birliklere teslim olmaları gerektiği bildirilmiştir⁹⁵³. Bildiride; hareketin hiçbir şahıs ve zümreye yönelik olmadığı, en kısa zamanda partiler üstü tarafsız bir yönetimin hakemliği altında adil bir seçim yapılarak, yönetimin seçimi kazananlara devredileceği belirtilmiştir⁹⁵⁴. Dışa karşı bağlantılara, NATO'ya ve CENTO'ya bağlı kalınacağı ilan edilmiş, seçimlerin en yakın zamanda yapılacağı bildirilmiştir. Darbeyi kimlerin yaptığı, yeni anayasanın yapılıp yapılmayacağı, hükümetin oluşturulması ve liderin kimliği gibi konulardan söz edilmemiştir. Bu sorular aydınlar arasında tartışmalara neden olurken, halkın hareketsiz olduğu gözlemlenmektedir⁹⁵⁵. Ancak darbe sonrası Ankara, İstanbul gibi merkezlerde her yaşta kadın, erkek çok sayıda kişi heyecan içinde sokağa çıkma yasağına rağmen sokaklara dökülmüştür. Silahlı Kuvvetler valiliklere el koyduğundan, yeni valiler durum hakkında başkente telgraf göndererek bilgi vermişlerdir⁹⁵⁶. Kısa bir süre sonra da tutuklamalar başlamış, Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu, Tahkikat Komisyonu üyeleri, Genelkurmay Başkanı, Örfi İdare Komutanı ve diğer DP mensupları tutuklanmışlar-

---

İstanbul, 1978; ayrıca Sadettin Bilgiç, Hüsamettin Cindoruk, Oktay Ekşi, Bedii Faik, Aydın Menderes vd. ile yapılan röportajlar için bkz. Davut Dursun, **27 Mayıs Darbesi**, İstanbul, 2001, s.41-229

⁹⁵² Başgil, **a.g.e.**, s.162-163

⁹⁵³ Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, s.298-299; Aydemir eserinde, Askeri Müdahaleyi, "*ne iyidir ne fena. İhtilal; sosyal yapıda bir birikimin neticesi ve bu birikimin yarattığı gerginliğin, bir gün birden patlayışdır. Şartlar tamam olursa ve bu şartlar, toplum yararına bir müdahaleyi gerektiriyorsa, toplumun yapısı, hatta yalnız zirve müesseselerde de olsa bir müdahaleyi bekliyorsa, toplum buna gebeyse ihtilal olur.*" biçiminde tanımlamaktadır.

⁹⁵⁴ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, s.381; 27 Mayıs sabahı Silahlı Kuvvetler adına radyoda yayımlanan bildiride, "*Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır*" denmiştir.

⁹⁵⁵ Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, s.328-329

⁹⁵⁶ Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, s.345-347

dır⁹⁵⁷. Tutuklananlar Harp Okuluna götürülmüş, sokağa çıkma yasağı konmuştur⁹⁵⁸. Demokrat Partililer, bir süre burada kaldıktan sonra Yassıada'ya sevk edilmişlerdir. Menderes Kütahya'da tutuklanarak Ankara'ya getirilmiştir⁹⁵⁹.

27 Mayıs 1960 müdahalesi basın tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır⁹⁶⁰. Türk siyasi hayatında 27 Mayıs Askeri Müdahalesinin bir darbe geleneği başlattığı, basının da Askeri Müdahalelere destek çıkmasının, 27 Mayısla başladığını ileri sürenler olmuştur⁹⁶¹. 27 Mayıs dünya basınında da oldukça geniş bir yer tutmuştur. Birçok ülkenin basınında 27 Mayıs öncesi gelişmeler ve 27 Mayıs'la ilgili olarak çeşitli haber ve yorumlar çıkmıştır⁹⁶². İngiltere'de yayınlanan Daily Express, Türkiye'deki 27 Mayıs Askeri Müdahalesi için, "*Kibar İnkılap*" başlığını kullanırken, farklı gazetelerde "*Sessizliği takip eden saatlerden sonra Ordu Türkiye'de idareyi ele aldı*", "*Menderes kötülüklerinin cezasını çekiyor*", "*Serbest seçim vaat edildi... Üniversiteler tekrar açılıyor*" biçiminde haberlerle olay duyurulmuştur⁹⁶³.

27 Mayıs Askeri Müdahalesinden sonra Müdahaleyi yapan subaylar, basını kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Müdahalenin ardından gazeteciler Ordu Merkezinde toplanmıştır. Orhan Kabibay toplanan gazetecilere, "işlerinizin başına gidebilirsiniz, herhangi bir tavsiyede bulunmağa lüzum görmüyoruz. Ne yazacağınızı sizler en az bizim kadar bilirsiniz" diyerek gerekli mesajı vermiştir. Müdahaleden sonraki

---

⁹⁵⁷ Cumhurbaşkanlığı Köşkü darbeciler tarafından teslim alındıktan sonra, Bayar'a Türk Silahlı Kuvvetlerinin idareyi ele geçirdiği bildirilmiş ve Bayar'dan istifası istenmiştir. Mithat Perin, Bayar'ın, "*Ben, milli iradeyle seçildim, istifa etmeyeceğim*" diyerek teslim olmadığını ve tabancasıyla intihar girişiminde bulunduğunu anlatmaktadır. Tuğg. Burhanettin Uluç ve Sami Küçük'ün Bayar'ı sürüklediklerinden söz etmektedir. Perin, olayın sonradan çarpıtılarak aktarıldığını ifade etmiştir. Mithat Perin, **Yassıada Faciası**, C.I, 1990, s.127; Sami Küçük ise hatıralarında Celal Bayar'ın intihar girişiminde bulunduğu ve bazı subayların Bayar'ın üzerine atlayarak tabancayı elinden aldığı yönündeki söylentilerin, doğru olmadığını anlatmaktadır. Ayrıca Köşk'ün içerisinde Uluç Paşa ve yaverler dışında başka subayların bulunmadığını da ifade etmiştir. Celal Bayar'ın hiçbir zorluk çıkarmadan Köşkü terk ettiğini, herhangi bir zorluk çıkarmadığını belirtmiştir. Ayrıntılar için; Sami Küçük, **Rumeli'den 27 Mayıs'a (İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekatı)**, İstanbul, 2008, s.100-101

⁹⁵⁸ Ayfer Özçelik, "1960'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Editör: Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu, Ankara, 2006, 151

⁹⁵⁹ Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s.426-427

⁹⁶⁰ Hayati Tek, **Darbeler ve Türk Basını**, Ankara, 2007, s.90

⁹⁶¹ İrfan Neziroğlu, "Askeri Müdahaleler ve Birey Özürlü Sivil Toplum Örgütleri", **Yeni Türkiye(Sivil Toplum Özel Sayısı)**, Yıl:3, Sayı:18, Kasım-Aralık 1997, Ankara, 1997, s.304

⁹⁶² Ayrıntılı bilgi için; Cüneyt Akalın, **Askerler ve Dış Güçler, (Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı)**, İstanbul, 2000, s.125-181

⁹⁶³ **Hürriyet**, 30 Mayıs 1960

uygulamaları, basın mensuplarının büyük bir çoğunluğu gönüllü olarak desteklemiştir⁹⁶⁴.

Cemal Madanoğlu, 27 Mayıs'ta ihtilal emrini verdiğinde Tuğgeneral rütbesinde idi. Askeri Müdahalenin başında yüksek rütbeli bir komutanın olması, ordudaki tedirginliği gidereceğinden, askeri hareketin başına yüksek rütbeli biri aranmış ve sonuçta Org. Cemal Gürsel'e teklif götürülmüştür⁹⁶⁵. Sonuçta, askeri müdahale sabahı Gürsel, askeri bir uçakla Ankara'ya getirilmiştir. Şevket Süreyya Aydemir, iktidarın meşruluğunu kaybettiğini, bu gelişmenin zorunlu bir sonucu olarak ihtilal yapıldığını ileri sürmüştür⁹⁶⁶.

27 Mayıs 1960'ta MBK tebliğleri yayınlanmadan önce Ankara ve İstanbul radyolarından yapılan duyurularda, Silahlı Kuvvetlerin bütün yurttaki yönetimi ele geçirdiği Ankara radyosundan “*Yurttaki bütün idare amirleri, kaymakam ve nahiye müdürleri, mahalli askeri komutanlıkların emrindedir*” şeklinde duyurulmuştur. Komitenin 28 No'lu bildirisinde vatandaşların başvuracakları makamlar belirtilmiştir. MBK'nın 19 ve 28 No'lu bildirimlerinde sıkıyönetimin İstanbul ve Ankara'da ilan edildiği, diğer illerde sıkıyönetimin olmadığı anlaşılmaktadır. 19 No'lu MBK bildirisinde: “*Ankara ve İstanbul Garnizon Kumandanları aynı zamanda bu vilayetlerin Örfi İdare Kumandanıdır. Evvelce Örfi İdare Kumandanlıklarınca verilmiş olan bütün tebliğler hükümsüzdür. Yeni duruma göre Örfi İdarenin tesis edildiği Ankara ve İstanbul vilayetlerinde yeni tebliğler mezkur kumandanlıklarca neşredilecektir*”⁹⁶⁷. 28 numaralı bildiri de: “*1. Bir takım kötü niyetlilerin Eskişehir örfi İdare Kumandanlığı Tebliği adı altında beyannameler bastırarak bazı parti mensuplarının kaçmalarına mahal verilmeden yakalanmalarını propaganda etmekte oldukları tespit edil-*

---

⁹⁶⁴ İrfan Neziroğlu, **Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesinde Etkin Bir Araç Olarak Yazılı Basının Rolü: Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Tercüman Gazetelerinin 1950-1980 Yılları Arasındaki Askeri Müdahalelere Yaklaşımı**, Danışman: Prof. Dr. Nurettin Güz, (basılmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2002, s.98

⁹⁶⁵ Cemal Gürsel, Cemal Madanoğlu ve Alparslan Türkeş'in kısa biyografileri ve kişisel özellikleri için bkz. Walter, F. Weiker, **1960 Türk İhtilali**, İstanbul, 1967, s.141-149

⁹⁶⁶ Ş.Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s.428-429

⁹⁶⁷ MBK'nın yayınladığı tebliğler için bkz. **T.C. Resmi Gazete**, Sayı:10515, 30 Mayıs 1960; **Düster**, 4. Tertip, C.1, Ankara, 1961, s.3-17; **Ak Devrim**, (Başbakanlık Devlet Basımevi), Ankara, 1960, s.53-63; **Hürriyet**, 28 Mayıs 1960

miştir.

2. Halen Ankara ve İstanbul'dan başka hiç bir şehir ve kasabada Örfi İdare ilân edilmemiştir,

3. Vatansızlığından emin bulunduğumuz Türk Milletinin radyolarıyla vasıtasıyla yapılmakta olan tebliğler dışında bu kabil bozguncu ve nifak yaratıcı eşhasın kötü niyetli faaliyetlerine alet olmamalarını ve bu gibi durumlarda derhal mahallî Garnizon Kumandanlıklarına haber vermek suretiyle İdaremize yardımcı olmalarını Sayın Yurttaşların ıttılarna arz ederim”⁹⁶⁸.

27 Mayıs Askeri Müdahalesinden sonra Org. Cemal Gürsel'in gelişmeler üzerine basına yaptığı açıklamada şu ifadeler yer verilmiştir: “Türk Silahlı Kuvvetleri bütün yurttan muhterem Türk milletinin gayreti ile kan dökülmeksizin duruma hâkim bulunmaktadır. Sayın İsmet İnönü ve arkadaşları sıhhat ve selamettedirler. Sabık hükümet erkânı tamamen emniyet altına alınmıştır. Vatandaşlarımızın bilgilerine sunarım. Org. Cemal Gürsel Milli Birlik Komite Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetler Başkumandanı”⁹⁶⁹. Ayrıca 27 Mayıs Askeri Müdahalesini gerçekleştirenlere hükümetin şükran duygularını içeren mesajı Bakanlar Kurulunda kararlaştırılmış ve bu teşekkür mesajı MBK'ne arz edilmiştir⁹⁷⁰.

27 Mayıs'ın ardından hemen ilan edilen sıkıyönetim, üçer ay uzatılarak 19 ay sürmüştü ve daha sonraları, 20-21 Mayıs Olayları nedeniyle üç büyük vilayette sıkıyönetim yeniden ilan edilmiştir⁹⁷¹.

28 Nisan'da öğrenci olayları üzerine Hükümetin ilan ettiği sıkıyönetim, 1961 yılının Aralık ayına kadar üçer ay süreyle uzatılarak devam etmiştir. Sıkıyönetim uzatma kararları şunlardır: MBK'nın 19 numaralı tebliği ile Ankara ve İstanbul'da geçerli olmak üzere ilan edilen sıkıyönetimin, 1 Mart 1961 tarihine kadar devamına MBK'nın 29 Eylül 1960 tarihli toplantısında karar verilmiştir⁹⁷². 1 Mart'ta İstanbul

⁹⁶⁸ T.C. Resmi Gazete, Sayı: 10515, s.1452, 30 Mayıs 1960; Hürriyet, 28 Mayıs 1960

⁹⁶⁹ Hürriyet, 28 Mayıs 1960

⁹⁷⁰ BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer No:155.3.20

⁹⁷¹ Ümit Cizre Sakallıoğlu, AP-Ordu İlişkileri (Bir İnkilapın Anatomisi), İstanbul, 1993, s.57

⁹⁷² T.C. Resmi Gazete, Karar No:17, Sayı: 10620, 4 Ekim 1960; Hürriyet, 5 Ekim 1960

ve Ankara’da ilan edilmiş olan sıkıyönetim, 3 ay süreyle yeniden uzatılmıştır⁹⁷³. Kurucu Meclis Genel Kurulu’nun 20 Şubat 1961 tarihli toplantısında ise 1 Haziran 1961’den geçerli olmak üzere sıkıyönetimin 3 ay daha uzatılmasına karar vermiştir⁹⁷⁴.

Ankara ve İstanbul’da sıkıyönetimin 3 ay daha uzatılacağı gündeme gelmiş, Sıkıyönetimin uzatılmasına dair Başbakanlık tezkeresi, Meclis Başkanlığına sevk edilerek, Meclisin Pazartesi günü toplantısında gündeme alınmıştır. DP tarafından ilan edilen Sıkıyönetim, 27 Mayıs’tan sonra Milli Birlik Komitesi tarafından 6 ay daha uzatılmıştır. Bu süre ay sonunda biteceğinden uzatılması gündeme gelmiştir⁹⁷⁵.

MBK Ankara ve İstanbul dışında sıkıyönetim ilan edilmediğini belirtme gereği duymuş ve Org. Cemal Gürsel’in MBK Başkanı ve Devlet ve Hükümet Başkanı olarak yayınladığı 28 numaralı bildiride;

“1. Bir takım kötü niyetlilerin Eskişehir örfî İdare Kumandanlığı Tebliği adı altında beyannameler bastırarak bazı parti mensuplarının kaçmalarına mahal verilmeyen yakalanmalarını propaganda etmekte oldukları tespit edilmiştir.

2. Halen Ankara ve İstanbul’dan başka hiç bir şehir ve kasabada Örfî idare ilân edilmemiştir,

3. Vatanseverliğinden emin bulunduğumuz Türk Milletinin radyolarımla vasıtasile yapılmakta olan tebliğler dışında bu kabil bozguncu ve nifak yaratıcı eşhasın kötü niyetli faaliyetlerine alet olmamalarını ve bu gibi durumlarda derhal mahallî Garnizon Kumandanlıklarına haber vermek suretiyle İdaremize yardımcı olmalarını Sayın Yurttaşların ıttılana arz ederim” diyerek durum açıklanmıştır⁹⁷⁶.

Türkiye’nin, 27 Mayıs 1960’tan 25 Ekim 1961’de Yeni Anayasa’ya göre seçilen Meclis’in toplanmasına kadar geçen sürede, 27 Mayıs Rejimi olarak adlandırıl-

⁹⁷³ T.C. Resmi Gazete, Karar No:41, Sayı:10741, 23 Şubat 1961; Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, C.I, s.7

⁹⁷⁴ T.C. Resmi Gazete, Karar No:55, Sayı:10813, 24 Mayıs 1961; Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, C.II, s.85; Düstur, 4.T, (27 Mayıs 1960-1 Kasım 1961), Ankara, 1961, s.2628, (22.05.1961); Cumhuriyet, 21 Şubat 1961; Cumhuriyet, 23 Mayıs 1961; Kurucu Meclis Karar No:68, 16.8.1961; T.C. Resmi Gazete, Karar No:68, S.10885, 19.8.1961

⁹⁷⁵ Milliyet, 18 Şubat 1961

⁹⁷⁶ T.C. Resmi Gazete, Sayı: 10515, 30 Mayıs 1960

lan bir dönemden geçtiği ileri sürülmüştür. Bu dönem, Anayasa Hukuku açısından, 1924 Anayasası'nın yürürlükten kalkması ve 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesi arasında geçen olağanüstü bir geçiş dönemidir⁹⁷⁷. Soysal bu dönemi özellikleri açısından üç bölüme ayırmıştır. Bunlar⁹⁷⁸:

1- Fiili iktidar olarak nitelendirilebilecek olan 27 Mayıs-12 Haziran 1960 dönemidir. MBK yönetimi ele geçirmiş, çoğunluğu sivillerden oluşan bir Bakanlar Kurulu oluşturulmuştur. Bilim kurulu da anayasa değişikliğini hazırlamak üzere kurulmuştur.

2- Geçici Anayasa'nın kabul edilmesiyle fiili rejim hukuki bir zemine oturtulmuştur. 12 Haziran 1960 - 6 Ocak 1961 tarihleri arasında yapılanlara hukuki bir görünüşe kazandırılmıştır. Ancak olağanüstü dönemlerde hukukun fazla zorlanmasının doğru olmadığı belirtilmiştir⁹⁷⁹. 12 Haziran metninde genel olarak, 1924 Anayasası'nın temel kısımları sürdürülmüş, ancak TBMM'ye tanınan yetkiler MBK geçmiştir. MBK görüşmelerinin kapalı oturumlarda yapılması ve görüşme tutanaklarının yayınlanmaması benimsenmiştir. Başkanlık MBK üyeleri arasında alfabe sırasına göre değişecektir. Milli Birlik Komitesi Başkanı aynı zamanda Devlet Başkanı olacaktır.

MBK yürütme yetkisini Devlet Başkanınca tayin edilen ve Komite tarafından uygun görülen Bakanlar Kurulu eliyle kullanacaktır. MBK Bakanları denetleme yetkisine sahip olup, onları görevlerinden alabilmektedir. Bakanlar Kurulu'nun başkanı da Devlet Başkanı'dır.

3- Kurucu Meclis, MBK'nin radikal kanadı tasfiye edildikten sonra 13 Aralık 1960'ta çıkarılan bir yasa ile oluşturulmuştur⁹⁸⁰. Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlamıştır. Böylece 27 Mayıs'ın üçüncü aşaması başlamış oluyordu.

---

⁹⁷⁷ Türk Ordusu'nun yapısal özellikleri ve tarih içindeki rolü için bkz. Birsen Hekimoğlu, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. İlder Turan, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990

⁹⁷⁸ Soysal, **a.g.e.**, s.145-148; başlangıçta Milli Birlik Komitesi'nin yasama organı olarak yayınladığı metinler "geçici kanun" başlığını taşımış, 12 Temmuz 1960'tan itibaren ise çıkarılan metinler, "kanun" olarak adlandırılmıştır.

⁹⁷⁹ Soysal, **a.g.e.**, s.145

⁹⁸⁰ Soysal, **a.g.e.**, s.147; Gevgilili, **a.g.e.**, s.176

Kurucu Meclis iki meclisli bir yapıdan oluşmakta, bu dönemde MBK'nın yasama bakımından daha az ancak yürütmenin denetlenmesi açısından daha ağır bastığı görülmektedir. Temsilciler Meclisi'nin asıl yetkileri, Anayasa ile Seçim Yasalarının hazırlanmasında ortaya çıkmaktadır.

Kurucu Meclis, 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı “1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun”la kurulmuştur. Kanun 44 maddeden oluşmakta, ilk üç maddede genel hükümler yer almaktadır. Kurucu Meclis, kanuna imza atan 23 Milli Birlik Komitesi üyesi ve 158 sayılı “Temsilciler Meclisi Kanunu”na göre seçilen üyelerle Bakanlar Kurulu üyelerinden oluşmaktadır⁹⁸¹. Temsilciler Meclisi, genel oya dayalı bir seçimle kurulmamıştır ancak, temsil niteliğini yaygın tutmak için siyasi partilerden, barolardan, basın kuruluşlarından, öğretim kurumlarından, işçi sendikalarından ve meslek kuruluşlarından üyeler seçilmiştir. DP dışındaki siyasi partilerin, çeşitli meslek kesimlerinin temsilcileri, aşamalı olarak seçilmiştir. Ayrıca Meclis'te Devlet Başkanı ve askeri komite kontenjanından girenler ile Bakanlar Kurulu üyeleri de yer almıştır⁹⁸². Kurucu Meclis, yeni bir Anayasa ile yeni bir Seçim Yasasını hazırlayacaktır. Ayrıca Kurucu Meclis TBMM göreve başlayıncaya kadar yasama ve yürütme yetkisini de kullanmıştır. Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de yeni Meclis binasına taşınmıştır⁹⁸³.

TBMM'ne girebilmek için 25 yaşını doldurmuş olmak gibi bazı ön koşullar konulmuştur. Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlamıştır⁹⁸⁴. Yeni anayasanın hazırlanması için çalışmalar başlamış, bu gelişmeler de yeni partilerin kurulması ve siyasi yelpazenin genişlemesi anlamına gelmektedir. Askeri Müdahaleyi yapanlar, üç ay içerisinde seçim ve kazanan partinin iktidara geleceği sloganı ile işbaşına gelmişlerdir. Ancak kısa bir süre sonra uygulamanın mümkün olmadığı anlaşılmış, seçimler için en az 1961 yılının beklenmesi gündeme gelmiştir⁹⁸⁵. Dolayısıyla

---

⁹⁸¹ Kili, **a.g.e.**, s.164-165

⁹⁸² **Türkiye Tarihi 4**, s.202

⁹⁸³ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.506

⁹⁸⁴ Turan, **a.g.e.**, s.49

⁹⁸⁵ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.481

o dönemde yaşananları bu beklentiler içerisinde değerlendirmek gerekmektedir.

27 Mayıs 1960'ı gerçekleştirenler, Ordu içerisinde ülkenin içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmayan subaylardır. Bunların bir kısmı ülke içerisindeki çalışmalarında, bir kısmı da dış ülkelerdeki görevlerinde dünyanın gidişi hakkında bazı düşüncelere sahip olmuşlar ve görüşlerini etraflarına da açıklamaya başlamışlardır. Şevket S. Aydemir'e göre Demokrat Parti'nin 27 Mayıs'taki payı, ihtilali yapanlardan daha fazladır⁹⁸⁶.

27 Mayıs 1960'ta kendilerine MBK adını veren bir grup genç subay ordu adına ülke yönetimine el koymuştur. Müdahalenin yapıldığı gün İstanbul Üniversitesi'nden rektör Sıdık Sami Onar başkanlığında beş hukuk profesörü Ankara'ya getirilmiş ve onlara yeni bir anayasa hazırlama görevi verilmiştir. Profesörlerin hazırladıkları bildiriye, DP hükümetinin anayasaya aykırı davrandığı ve meşruluğunu yitirdiği gerekçesiyle askeri müdahale haklı gösterilmiştir. Bu yorum MBK tarafından desteklenince de ordu DP'yi karşısına almış görünmüştür⁹⁸⁷.

27 Mayıs müdahalesinden bir hafta sonra hükümet kurulmuştur. Hükümet, Devlet Başkanı ve Başbakan Org. Cemal Gürsel, Başbakan Yardımcısı ve Milli Savunma Bakanı Org. Fahri Özdilek, İçişleri Bakanı Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu, Ulaştırma Bakanı Tuğgeneral Sıtkı Ulay ve diğerleri kamuoyu tarafından bilinen sivil bürokratlardan kurulmuş, Bakanlıkları müsteşarlardan teslim almış ve göreve başlamışlardır. Hükümet ilk iş olarak hükümet programını hazırlayarak MBK'ne sunmuş, görüşmelerden sonra güvenoyu alarak göreve başlamıştır⁹⁸⁸.

27 Mayıs sabahından itibaren vali ve kaymakamlık makamları buldukları yerin Garnizon komutanlıklarınca teslim alınmıştır. MBK tarafından yapılan atama-

---

⁹⁸⁶ Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, s.307

⁹⁸⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s.352-353

⁹⁸⁸ Başvekil ve Millî Müdafaa Vekili Org. Cemal Gürsel, Devlet Vekili Amil Artus, Devlet Vekili Şefik İnan, Adliye Vekili Abdullah Gözübüyük, Dahiliye Vekili Tümg. Muharrem İhsan Kızıloğlu, Hariciye Vekili Selim Sarper, Maliye Vekili Ekrem Alican, Maarif Vekili Prof. Fehmi Yavuz, Nafia Vekili Daniş Koper, Ticaret Vekili Cihat İren, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Prof. Nusret Karasu, Gümrük ve inhisarlar Vekili Fethi Aşkın, Ziraat Vekili Feridun Üstün, Münakalât Vekili Tuğg. Sıtkı Ulay, Çalışma Vekili Prof. Cahit Talas, Sanayi Vekili Muhtar Uluer, Basın-Yayın ve Turizm Vekili Zühtü Tarhan, İmar ve İskân Vekili Orhan Kubat'tır. **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 10515, 30 Mayıs 1960; Sami Küçük, **a.g.e.**, s.109

lar sonucunda özellikle İstanbul başta olmak üzere bazı illerde resmi makamlardaki bütün genel müdürlükler subaylar tarafından işgal edilmiştir. Bu durum askeri birlikleri komutansız bırakmış, özel hizmet isteyen yerlerde problemler çıkmaya başlamıştır. Cemal Madanoğlu bunların giderilmesi için Sami Küçük ile İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da valilik makamında Tümgeneral Refik Tulga görev almıştır. Sonuçta kritik noktalarda askerler bırakılarak, diğerleri de görevlerinin başına gönderilmiş ve duruma çözüm getirilmiştir⁹⁸⁹.

MBK ilk açıklandığında komitede 38 subay yer almıştır⁹⁹⁰. MBK'yı oluşturan subaylar arasında ortak eyleme rağmen, daha başından itibaren düşünce birliği yoktur. MBK içerisindeki fikir ayrılıkları, 12 Haziran 1960'ta komitenin ilan edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Çünkü MBK homojen bir yapıya sahip değildir⁹⁹¹. 27 Mayıs'tan hemen sonra askeri komite içinde anlaşmazlıklar ortaya çıkmış, iki farklı eğilim belirlemiştir. Birinci eğilimde olanlar veya aşırılar ülkeyi uzun süre askeri rejim ile yönetmek istiyordu. Aşırılar diye bilinen 21 subaydan 14'ü tasfiye edilmiş, yurt dışında sürgüne gönderilmiştir. İlmîliler diye adlandırılan diğer grup ise hukuki ve siyasi düzenlemeler yapıldıktan sonra hemen seçimlere gidilmesini savunmuştur.

Askeri yönetim 27 Mayıs 1960'tan 25 Ekim 1961'e kadar yaklaşık 1,5 yıl devam etmiştir. Org. Cemal Gürsel, darbeden sonra İsmet İnönü'yü arayarak hareketi İsmet Paşa'ya bildirmediikleri için özür dilemiş, "*haber verseydik, bize mani olmaya çalışacağınızdan korktuk, hâlbuki memleketin kurtarılması için başka çare kalma-*

---

⁹⁸⁹ Sami Küçük, **a.g.e.**, s.109-110

⁹⁹⁰ Milli Birlik Komitesinde yer alan 38 subaydan en yaşlı olanı 65, en genç olanı 27 yaşındadır. Komitede yer alan subayların 32'si kurmay subaydır. MBK üyelerinin 5'i general, 9'u albay, 6'sı yarbay, 11'i binbaşı ve 7'si yüzbaşı rütbesindedir. Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, 2004, s.269-271; MBK üyeleri: Başkan Cemal Gürsel, Ekrem Acuner, Fazıl Akkoyunlu, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, İrfan Baştuğ, Rifat Baykal, Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersu, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaplan, Mustafa Kaplan, Suphi Karaman, Muzaffer Karan, Kamil Karavelioğlu, Osman Köksal, Münir Köseoğlu, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Özdağ, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Selahattin Özgür, Şükran Özkaya, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer, Haydar Tunçkanat, Alprasan Türkeş, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yuradakuler'dir. Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi (1960-1980)**, İstanbul, 1987, s.76-77; **Hürriyet**, 13 Haziran 1960

⁹⁹¹ Avni Eleveli, **1960-1965 Olayları ve Batırılmayan Gemi Türkiye**, Ankara, 1967, s.353; MBK'nın kuruluşu ve MBK içindeki gruplaşmalar için bkz. Özkaya, **a.g.e.**, s.221-252

muştı” demiştir⁹⁹².

MBK bir numaradan başlamak üzere kanunlar çıkarmaya başlamıştır⁹⁹³. Çıkarılan kanunlardan ilki 1924 Anayasası’nda değişiklikler yapan kanundur. 12 Haziran 1960’tan itibaren MBK yeni yasama yetkilerini benimsemiş, Geçici Anayasa kabul edilmiştir. Kanunun 27 maddeden oluşmuş, giriş kısmındaki genel hükümlerde, müdahalenin gerekçesi yeni ve geçici yönetimin kurulma zorunluluğu ifade edilmiştir⁹⁹⁴. MBK gücünü Anayasaya göre çıkarılan, Ordu Dahili Hizmet Kanunundan almaktadır. Meclis dağıtılmış, iktidar, Milli Birlik Komitesi’ne geçmiştir. Aydemir’e göre darbe yerini ihtilale bırakmış ve yeni kanunlar hazırlanmıştır⁹⁹⁵. Çıkarılan 1 numaralı kanunun 6. maddesi, eski Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar ile iktidar partisi milletvekillerinin yargılanması, Yüksek Adalet Divanı’na bırakılmıştır. Milli Birlik Komitesi’nin başkanı aynı zamanda Devlet Başkanı, Başbakan, Milli Savunma Bakanlığı ve Silahlı Kuvvetler Komutanlığını bünyesinde toplamıştır. Yeni ve Geçici Anayasaya göre “Türk Adalet Divanı” ve “Yüksek Soruşturma Kurulu” kurulmuştur. Eski iktidarın Cumhurbaşkanı, Başbakan, Kabine üyeleri ve Meclis üyeleri gibi sanık sayılan kişilerin hepsi tutuklanmışlar ve Yassıada’ya⁹⁹⁶ gönderilmişlerdir⁹⁹⁷.

Erkanlı anılarında MBK’nın üç kısımdan oluştuğunu ve bunların gerçek ihtilalciler, müdahaleciler ve ne yapacağını bilmeyen kararsızlar olarak nitelenebilir.

⁹⁹² Toker, **Demokrasiden Darbeye(1957-1960)**, s.11

⁹⁹³ 1 sayılı yasanın 1. maddesinde MBK’nın “Türk Milleti adına hâkimiyet hakkını kullanacağı” yazılmıştır. 9-16. maddelerde Komite üyeliği, üyelikten çıkarılış, üyeliğin niteliği, çalışma yöntemlerine ilişkin hükümler vardır. Osman Doğru, **27 Mayıs Rejimi**, Ankara, 1998, s.79-83

⁹⁹⁴ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.467’de; “*İktidar Partisi idarecileri tarafından Anayasanın çiğnenmesi, Türk milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masuniyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilerek, Tek Parti Diktatoryası kurulması suretiyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen bir Parti Grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmişti. Ordu İç Hizmet Kanunu’nun 34. maddesi ile “Türk yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak” görevi kendisine verilmiş olan Türk Ordusu, vatandaşı birbirine düşürmemek suretiyle Türk vatanını ve milli varlığını tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı bu mukaddes kanuni vazifesini yerine getirmek ve hukuk devletini yeniden kurmak için Türk milleti adına harekete geçerek, milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp, iktidarı, geçici olarak Milli Birlik Komitesine emanet etmiştir.*” bu kanunla ihtilalin dayandığı hukuki gerekçe açıklanmıştır. Ayrıca bkz. Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, s.375

⁹⁹⁵ Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, s.376

⁹⁹⁶ Yassıada’nın tarihçesi için; Talat Asal, **Güneş Batmadı Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada**, İstanbul, 2003, s.9-10

⁹⁹⁷ Ş. S. Aydemir, **a.g.e.**, s.382

MBK içindeki çatışmaların ilk günlerde başladığını, 27 Mayıs'a bir ihtilal havası vermek istediklerini, ancak aralarında görüş ayrılığı olduğu ve sola açık bir düzen kurmak istedikleri halde bunun adını koyamadıklarını ifade etmektedir⁹⁹⁸.

27 Mayıs 1960'ı gerçekleştirenler, Ordu içerisinde ülkenin içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmayan subaylardır. Bunların bir kısmı ülke içerisindeki çalışmalarında, bir kısmı da dış ülkelerdeki görevlerinde dünyanın gidişi hakkında bazı düşüncelere sahip olmuşlar ve görüşlerini etraflarına da açıklamaya başlamışlardır. Şevket S. Aydemir'e göre Demokrat Parti'nin 27 Mayıs'taki payı, ihtilali yapanlardan daha fazladır⁹⁹⁹.

MBK başlangıçta gözaltına aldıkları eski iktidar mensuplarına yönelik nasıl bir tutum sergileyecekleri konusunda kararsız kalmıştır. Geçici Anayasayı hazırlayan profesörler, bu konuda geniş bir yargılama sürecinin başlatılması gerektiğini düşünmüşler, aksi halde ihtilalin meşruluğunun tartışılabileceğini belirtmişlerdir. Bu nedenle Geçici Anayasaya, Soruşturma Kurulu ve Yüksek Adalet Divanının kurulmasına ilişkin hükümler konmuştur¹⁰⁰⁰. 16 Haziran 1960'ta Yüksek Adalet Divanının Mahkeme Usulüne ait 3 numaralı geçici bir kanun çıkarılmıştır¹⁰⁰¹. 16 Haziran 1960'ta "*Yüksek Adalet Divanının Muhakeme Usulüne Ait Geçici Kanun*" kabul edilmiş, bu kanunla dokuz kişiden oluşan Yüksek Adalet Divanı kurulmuştur. Kanun, yirmi altı maddedir. Her sanık savunmada avukat tutabilecek, avukatların sayısı üçe kadar çıkabilecektir. Duruşmalar halka açık yapılacaktır¹⁰⁰². Sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve Yüksek Adalet Divanı'na çıkıp çıkmayacaklarına karar vermek için Yüksek Soruşturma Kurulu oluşturulmuştur¹⁰⁰³. Olağanüstü Mahkeme kısa sürede kurulmuş, üyeleri Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine MBK tarafından seçilmiştir. Cumhurbaşkanı'nın yargılanabilmesi için karar metni hazırlanmıştır. 13 Tem-

---

⁹⁹⁸ Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, s.145; Ahmet Yıldız, **İhtilalin İçinden (Anılar, Değerlendirmeler)**, İstanbul, 2001, s.198-200

⁹⁹⁹ Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, s.307

¹⁰⁰⁰ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, Ankara, 2004, s.95

¹⁰⁰¹ Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s.432

¹⁰⁰² Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.468

¹⁰⁰³ **Hürriyet**, 13 Haziran 1960; Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, Ankara, 1968, s.146; Yüksek Soruşturma Kurulu başkan ve üyelerinin isimleri için bkz. Doğru, **a.g.e.**, s.148-149

muz 1960'ta yayımlanan kararın başlığında: “*Sakit ve sabık Cumhurbaşkanı'nın Yüksek Adalet Divanında muhakeme edilmesine dair Milli Birlik Komitesi kararı*” yer almaktadır¹⁰⁰⁴.

Bu arada 28 Haziran 1960'ta “İnkılâbın korunmasına ait geçici” ve 6 numaralı kanun çıkarılmıştır. Bununla nezaret ve muhafaza altına alınmış olanlar hakkında yetkiler arttırılmış, 18 Ağustos'ta da “İnkılâp Mahkemeleri” hakkında 62 sayılı kanun çıkarılmıştır. Kanun altmış iki maddeden oluşmaktadır¹⁰⁰⁵. Ancak mahkemeler çalışmaya başlamamıştır¹⁰⁰⁶.

MBK, orduda bir takım değişikliklerin yapılması yönünde bazı kararlar almıştır. 2 Ağustos 1960 tarihinde çıkarılan bir yasayla orduda geniş kapsamlı bir tasfiye yapılmıştır. MBK'nın yönetime el koymasından sonra 10 general ve 4 subay emekliye sevk edilmiştir. Temmuz ayında da yaş sınırını dolduran 41 general ve subay emekliye ayrılmıştır. 5 Ağustos 1960'ta kabul edilen 42 numaralı kanunla 235 general ve amiral ile 4.500'e yakın subay emekliye sevk edilmiştir¹⁰⁰⁷. Emekli İnkılâp Subayları (EMİNSU) adı verilen kişilerin emekli edilmesi ile ordunun reorganizasyonu ve gençleştirilmesi sağlanmış, uygulama orduda üst rütbelerde yığılmanın çoğalması ile açıklanmıştır¹⁰⁰⁸. Bu olay üzerine MBK'nın Silahlı Kuvvetlerle ilişkileri sertleşmiş, 27 Mayıs'ta Org. Rüştü Erdelhun'un yerine Genelkurmay Başkanlığı'na atanan eski Üçüncü Ordu Komutanı Gen. Ragıp Gümüşpala da görevden alın-

¹⁰⁰⁴ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, s.95

¹⁰⁰⁵ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.469'da İnkılâp Mahkemeleri Kanunu hakkında geniş bilgi vardır. Kanunun 1. ve 2. maddesinde: “1- Bakanlar Kurulunca gösterilecek lüzum üzerine, Türkiye Cumhuriyeti MBK, yeteri kadar sabit veya gezici İnkılâp Mahkemeleri kurulur. Bu mahkemelerin merkezleri ile kaza çevreleri, Türkiye Milli Birlik Komitesince tayin edilir. 2- Bu mahkemeler bir Başkan ile iki üye ve Savcıdan teşekkül eder. Her mahkeme için yeteri kadar yedek üye ile yeter sayıda Savcı yardımcısı bulunur. Bu mahkemelerin Hâkim, Savcı ve bunların yedek yardımcıları, Bakanlar Kurulu'nun bir misli fazlası ile göstereceği adaylar arasından, Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesince seçilir” denmektedir. Yargıtay da bu mahkemelerin faaliyete geçmemiş olduğunu belirterek, İnkılâp Mahkemelerinin kurulmadığına karar vermiştir. Doğru, **a.g.e.**, s.126-131

¹⁰⁰⁶ İstanbul, İzmir, Ankara ve Sivas'ta kurulması düşünülen İnkılâp Mahkemeleri için bkz. **Cumhuriyet**, 1 Mart 1961 ve 2 Mart 1961

¹⁰⁰⁷ Turan, **a.g.e.**, s.34; Ali Gevgilili beş bin subayın emekli olduğunu belirtmiştir. Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.168; Aydemir de beş bin kadar subayın emekliye sevk edildiğini ifade etmiştir. Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.466; Hale'de 35 bin subayın zorunlu emekli edildiğini ifade etmektedir. Hale, **a.g.e.**, s.113; Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, 1966, s.106

¹⁰⁰⁸ Tunçay, Koçak vd., **Türkiye Tarihi 4**, s.199-200

miştir¹⁰⁰⁹.

EMİNSU'ların birçoğu sonradan devlet kurumlarında sivil görevlere atanmışlardır. Bu da bir süre sonra tepkilerinin azalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla baskı grubu olarak EMİNSU'ların geniş bir halk desteğine sahip olmadıkları belirtilmiştir¹⁰¹⁰.

MBK'nin böyle bir karar almasında NATO Kuvvetleri Başkomutanı General Norstad'ın toplantılardan birinde anlattıkları etkili olmuştur¹⁰¹¹. Amerikan Generali şunları söylemiştir: *“Düzenli bir orduda piramit sisteminin bozulmamasına dikkat edilmeli, yani küçük rütbeli subaylar çoğunluk teşkil etmeli, yüksek rütbelere çıkıldıkça, her rütbenin mensupları azalmalıdır. Hâlbuki Türk ordusunda durum o hale gelmiştir ki teğmenlere düşen vazifeler Albaylara yaptırılıyor. Muvazenenin bir an evvel yerine gelmesi lazımdır.”* MBK bu düşünceleri haklı bulmuş ve üst rütbelerdeki yığılmayı azaltmak için tasfiye işlemlerine başlamıştır¹⁰¹².

30 Eylül 1960'da çıkarılan bir yasa ile Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. DPT., daha sonra 1961 Anayasasında da yer alarak Anayasal bir kuruluş haline gelmiştir¹⁰¹³. Özel girişim için yönlendirici, kamu alanı için zorunlu bir nitelik taşıyacak olan devlet planlama, hem ekonomik kaynak kullanımını yönlendirmede hem de denetlemede önemli bir işlev görecektir. 27 Mayısla belirli bir açıklık kazanacak olan planlama, aslında Menderes'in iktidara gelmesiyle Ankara'da sessiz bir biçimde yapılmaya başlanmıştır. Yapılan bu çalışmalar o tarihlerde DP'nin hedef dışı ekonomik büyümesinden bunalan Batı sisteminin de koyduğu koşullara da uygun düşmektedir. Böylece ekonomik büyüme kontrol edilebilecek ve disiplin altına alınabilecektir¹⁰¹⁴.

28 Ekim 1960'ta Resmi Gazete'de yayınlanan 114 sayılı kanunla üniversitede çalışan 147 öğretim üyesi tasfiye edilmiş, üniversitedeki tasfiye eylemi tartışma ve

---

¹⁰⁰⁹ Hale, **a.g.e.**, s.113

¹⁰¹⁰ Hale, **a.g.e.**, s.114

¹⁰¹¹ William Hale, A.B.D.'nin sağladığı özel bir yardımla orduda emekliye sevk edilme işlemlerinin gerçekleştirildiğini ve NATO'nun da bunu desteklediğini ifade etmiştir. Hale, **a.g.e.**, s.113

¹⁰¹² Yalman, **a.g.e.**, s.372, Yalman tasfiye sırasında bazı subayların haklarının yendiğini ifade etmiştir.

¹⁰¹³ Turan, **a.g.e.**, s.52-53

¹⁰¹⁴ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.168

tepkilere yol açmıştır¹⁰¹⁵. 147 öğretim üyesi, tembel, yeteneksiz veya reform düşmanı oldukları iddiasıyla üniversiteden uzaklaştırılmış, öğretim üyeleri yapılan uygulamayı protesto etmiştir¹⁰¹⁶. 28 Ekim 1960'da çıkarılan “Üniversite Öğretim Üyelerinden Bazılarının Vazifelerinden Affına ve Bazılarının Diğer Fakülte ve Yüksek Okullara Nakline Dair Kanun” ile 28’i ordinaryüs profesör, 57’si profesör, diğerleri doçent, asistan almak üzere 147 kişi üniversiteden çıkarılmış, 4 profesör ve doçentin de görev yerleri değiştirilmiştir¹⁰¹⁷. Gevgilili tasfiyeyi, “yeni rejimin üniversiteden geçmesi” olarak nitelendirmiştir¹⁰¹⁸.

İstanbul ve Ankara’da Örfi İdare 3 ay daha uzatılmıştır. Örfi İdarenin Aralık ayına kadar uzatılması hakkındaki Başbakanlık tezkeresi dün Kurucu Meclis’te kabul edilmiştir. Görüşmeler sırasında konuşma yapan Devlet Bakanı Sıtkı Ulay, “*Örfi İdare deyince şiddet akla gelebilir. Fakat bizim Örfi İdaremiz nev’i şahsına has bir durum arz etmektedir. Bunu sıkıyönetim olarak değil ‘tatlı yönetim’ olarak kabul ediyoruz*” demiştir¹⁰¹⁹.

Meclis’te sıkıyönetimin uzatılması için yapılan görüşmelerde, oy verenlerin bir kısmı, seçimler sırasında örfi idarenin huzursuzluk yaratabileceğine işaret etmişlerdir. Lütfi Akatlı’nın başkanlığında toplanan Kurucu Meclis, gündeminde bulunan Ankara ve İstanbul’da örfi idarenin üç ay uzatılmasına dair kanun teklifini görüşmüşlerdir. Görüşmeler sırasında ilk olarak söz alan Abdullah İbşiroğlu, “*15 Ekim’de seçimler yapılacaktır. Buna göre seçimler örfi idare altında olacaktır. Seçimlere münhasır olmak üzere örfi idarenin kaldırılmasını teklif ediyorum*” demiştir. Daha sonra kürsüye gelen Esat Çağa da örfi idarenin kaldırılmasını isteyen konuşmasında şöyle denmiştir: “*İhtilal idaresi serbest, hür bir seçim yapmak taahhüdü altındadır. Örfi idare altında yapılan bir seçimin hür olduğundan bahsedilemez*”¹⁰²⁰. Örfi İdare’nin uzatılması için Meclis’te yapılan görüşmelerde tartışmalar yaşanmış, sonuçta örfi idare 3 ay daha uzatılmıştır.

¹⁰¹⁵ Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, s.385-386

¹⁰¹⁶ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.200

¹⁰¹⁷ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.490 ; Turan, **a.g.e.**, s.38

¹⁰¹⁸ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.169

¹⁰¹⁹ **Milliyet**, 17 Ağustos 1961

¹⁰²⁰ **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1961

Kurucu Meclis Genel Kurulu'nun 20 Şubat 1961 ve 22 Mayıs 1961 tarihli toplantılarında üçer ay süreyle uzatılan sıkıyönetimin, 1 Eylül 1961 tarihinden başlamak üzere yeniden üç ay uzatılmasına, Kurucu Meclisin Birleşik toplantısında karar verilmiş, Eylül'deki uzatma kararından sonra sıkıyönetim yeniden uzatılmamıştır¹⁰²¹. Böylece İstanbul ve Ankara'daki sıkıyönetim, 1961 yılının Aralık ayında sona ermiştir.

MBK içinde ılımlı ve aşırı olarak nitelendirilen 2 grup bulunmaktadır. İlimli olan grubun başında Org. Cemal Gürsel yer almaktadır. İlimli grup en kısa zamanda seçimlere gidip yönetimi sivillere bırakmayı savunmaktadır. Aşırı grupta yer alanlar ise daha uzun bir süre iktidarda kalmayı savunuyordu. MBK içinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları MBK'da bölünmeye ve kopmaya neden olmuştur. Sonuçta bazı subayları komite dışına çıkarmak için çalışma başlatılmıştır¹⁰²². Başlangıçta komiteden çıkarılacakların sayısı 12 idi ama sonradan bu sayısı değiştirilmiş ve 14 olarak belirlenmiştir. Komiteden çıkarılan 14 subay yurtdışına görevlendirilmiş, 14'lerin listesi 13 Kasım 1960'ta açıklanmıştır¹⁰²³. Erkanlı anılarında MBK'nin dış etkilere maruz kaldığından söz etmektedir. Komite üyelerinden bazılarının, partilerin ve bazı kişilerin birer ajanı gibi çalıştıklarından, bazı gizli şeyleri komite dışına sızdırdıklarından bahsetmiştir¹⁰²⁴. Talat Aydemir, sonraları MBK içindeki bu tasfiyeler için “...13 Kasım 1960 sessiz ihtilal olmuştu. İhtilalciler yavrularını yemişlerdi. Bizler de kulla-

---

¹⁰²¹ T.C. Resmi Gazete, Karar No: 68, Sayı:10885, 19 Ağustos 1961; Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, C.II, s.290-301

¹⁰²² 14'lerin tasfiyesi için bkz. Muammer Taylak, **27 Mayıs ve Türkes**, Ankara, 1977, s. 138-146; Özkaya, **a.g.e.**, s.281-301; Suphi Karaman, **14'lerden Suphi Karaman'a İhtilal Mektupları**, Haz:Cumhur Utku, İstanbul, 2006; Tevfik Subaşı, **Bir Arpa Boyu (27 Mayıs 1960 İhtilali'nin Gizli Tarihi)**, İstanbul, 2004, s.175-177

¹⁰²³ Turan, **a.g.e.**, s.45-47; Askeri yönetimin sürdürülmesini isteyen MBK üyesi 14 kişi, Org. Cemal Gürsel'in yayınladığı bir bildiri ile ordudan tasfiye edilmişler ve diplomatik görevlerle yurt dışına gönderilmişlerdir. Bunlar; Fazıl Akkoyunlu (Kabil'e), Rıfat Baykal (Tel-Aviv), Ahmer Er (Libya), Orhan Erkanlı (Meksika), Numan Esin (Madrid), Orhan Kabibay (Brüksel), Mustafa Kaplan (Lizbon), Muzaffer Karan (Oslo), Münir Köseoğlu (Stockholm), Muzaffer Özdağ (Tokyo), İrfan Solmazer (Lahay), Şefik Soyuyüce (Kopenhag), Dündar Taşer (Rabat) ve Alparslan Türkes'tir (Yenidelhi). **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, s.386; tayin edildikleri yerler için; Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, s.160; Ayrıca 14'lerin listesinin nasıl hazırlandığı için bkz. Numan Esin, **Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayısçının Anıları**, İstanbul, 2005, s.177-179

¹⁰²⁴ Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, s.148; Erkanlı, ayrıca bu sızdırmaları yapanları belirlediklerini ancak tartışmaları fazla açığa vurmadıklarını ifade etmektedir.

nılmıştır” demiştir¹⁰²⁵. 14’lerin başarısızlığını, emniyet güçlerine güvenmelerine bağlayanlar da vardır¹⁰²⁶.

Yüksek Adalet Divanını oluşturan hâkimler klasik yargı biçimine bağlı kalmışlardır. Yüksek Adalet Divanı, İhtilal komitesine bağlı olmakla bir çeşit ihtilal mahkemesi görüntüsündedir. Ayrıca Anayasa Mahkemesi kuruluncaya kadar, Yüksek Adalet Divanı’nın faaliyet göstereceği ve özel bir mahkeme olduğu belirtilmiştir¹⁰²⁷. Yüksek Adalet Divanı, Cumhurbaşkanı ve Başbakan başta olmak üzere tüm milletvekillerinin ve yüksek düzeydeki başka kamu görevlilerinin yargılanması için oluşturulmuş özel bir mahkemedir¹⁰²⁸. Mahkemede şahit, savunma ve ispat hükümleri aynen işlemiştir. Yüksek Adalet Divanı’na 52 dava dosyası sevk edilmiş, bu davalar birçok şahidin dinlenmesini gerektirdiğinden, Adalet Divanı’nın düştüğü güç durum daha iyi anlaşılmaktadır. Yüksek Adalet Divanı, 18 davayı karara bağlamıştır ki davaların çoğu adi mahkemelerde bakılabilecek dava türleridir. Yüksek Adalet Divanı’nın, Anayasayı ihlal davasına bakması gerektiğini ileri sürenler de vardır¹⁰²⁹.

Dava dosyaları arasında 1960/1 sayılı dosya, Anayasayı İhlal Davasını oluşturmaktadır. Ancak bir süre sonra bazı dava dosyaları, 1960/1 numaralı dava dosyaları ile birleştirilmiş ve anayasayı ihlal davası halini almıştır. Sonuçta mahkeme kararı iki bölümde toplanmış, birinci bölüm; 1960/1 dosyasına ait anayasayı ihlal davasına aittir. İkinci bölümde de diğer davalara ait hükümler bir araya toplanmıştır. Yüksek Adalet Divanı, 14 Ekim 1960 tarihinde çalışmalarına başlamış, yargılamalar 15 Eylül 1961 tarihine kadar devam etmiştir. Soruşturmalar üç buçuk ay kadar sürmüştür¹⁰³⁰. Yassıada duruşmalarına görevliler hariç, şehir hatları işletmesinin Fenerbahçe gemisi 5.000 mil kat ederek, adaya 150.000 dinleyici taşımıştır. Duruşmaları sesli

¹⁰²⁵ Seyhan, **a.g.e.**, s.119

¹⁰²⁶ Erdoğan Örtülü, **Üç İhtilalin Hikayesi**, Ankara, 1966, s.66

¹⁰²⁷ **TBMM, Tutanak Dergisi**, C.II, B.12, O.1, 8.12 .1961, s.253; Doğru, **a.g.e.**, s.138-187 sayfaları arasında Yüksek Adalet Divanı’nın niteliği, yapısı, kuruluş nedenleri, görev yapan yargıçlar vd. konularda bilgiler yer almaktadır.

¹⁰²⁸ Dolayısıyla sonraki zamanlarda mahkeme ile ilgili çalışma yapanlar, sanıkların ve bu konudaki belgelerin çokluğu nedeniyle epeyce zorlanmışlardır. Bunun için bkz. Cemal Mihçioğlu, “Çok Sanıklı Davalarla İlgili Bir Yöntem Sorunu: Yassıada Deneyi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XXXVII, Eylül-Aralık 1982, No:3-4, s.1-13

¹⁰²⁹ Aydemir, **Menderes’in Dramı**, s.453-455

¹⁰³⁰ Aydemir, **Menderes’in Dramı**, s.465-469

olarak zapt etmek için İstanbul radyosu birer saatlik 950 bant harcamıştır¹⁰³¹. Kararın açıklandığı 15 Eylül 1961'e kadar geçen 11 ay 1 gün süresi içerisinde toplam 592 sanık hakkında 18 ayrı dava açılmıştır¹⁰³². Başsavcı 228 sanık hakkında idam cezası istemiştir. Duruşmalarda toplam 202 oturum yapılmış, bini aşkın tanık dinlenmiştir. Mahkeme Heyetinin, savunma tanıklarının neredeyse tamamını gereksiz gördüğünden dinlemediği ifade edilmiştir¹⁰³³. 6 sanık mahkemenin devamı sırasında hayatını kaybetmiştir. Temel dava Anayasanın İhlali konusunda açılmış, soruşturma dosyalarının sayısı ihbarın etkisiyle zamanla artmıştır. Tefrik Çavdar'a göre; DP'nin itibarını zedelemek ve gözden düşürmek için temel davadan önce önemli olmayan yargılamalar yapılmıştır¹⁰³⁴.

Yüksek Adalet Divanı'na MBK tarafından seçilen başkan ve üyeler şunlardır: Yargıtay Birinci Ceza Dairesi Başkanı Salim Başol Divan Başkanlığına, Yüksek Soruşturma Kurulundan Altay Ömer Egesel de Başsavcılığa seçilmişlerdir. Divan üyeleri de Yargıtay, Danıştay ve Askeri Yargıtay'dan seçilmiştir. Savcıların hepsi Yüksek Soruşturma Kurulu üyeleri arasında seçilmiştir¹⁰³⁵. Divan üyeleri dokuz üyeden oluşmuştur¹⁰³⁶. Yargılama usulünde, mahkeme kararlarının kesinliği ve 65 yaş üstündeki kişilere ölüm cezası uygulanamayacağına ilişkin kuralın askıya alınması gibi değişiklikler yapılmıştır¹⁰³⁷. Mahkeme suç unsurlarını; Anayasayı ihlal, yolsuzluklar ve Anayasa ihlalinin maddi vakıalarını oluşturan suçlar olarak gruplandırmıştır. A-

---

¹⁰³¹ **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1961

¹⁰³² Yüksek Adalet Divanı Kararları yayınlanmış ve kararlar iki bölümden oluşmuştur. Birinci Bölümde Divanın 1960/1 esas numarasında kayıtlı Anayasayı ihlal davası yer almaktadır. İkinci Bölümde 17 davaya ait karar gerekçeleri yer almıştır. Kararların sonunda da sanıkların ayrıntılı bir biçimde hüviyet listeleri yer almaktadır. Yassıada duruşmaları 592 sanığı, 1068 tanığı ve 150.000 izleyicisi, 18 davası ve 11 ay 1 günlük mesaisiyle dikkat çeken önemli bir davadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Yüksek Adalet Divanı Kararları, (14 Ekim 1960-15 Eylül 1961)**, İstanbul, 2007

¹⁰³³ M.Serhan Yücel, "Menderes Dönemi (1950-1960)", **Türkler**, C.XVI, Ankara, 2002, s.845

¹⁰³⁴ Çavdar, **a.g.e.**, s.96

¹⁰³⁵ **Hürriyet**, 4 Ekim 1960

¹⁰³⁶ Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s.469; Yüksek Adalet Divanı 7 Ekim'de Ankara'dan ayrılarak Heybeliada'ya yerleşmiştir. YAD üyeleri arasında Salim Başol, Selman Yörük, Rıza Tunç, Abdullah Üner, Hıfzı Tüzün, Hasan Gürsel, Mehmet Çokgüler, Vasfi Göksu, Ali Doğan Toran yer almaktadır. Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, s.110; Divan üyeleri ve yardımcıları konusunda verilen sayılar birbirini tutmamaktadır. Yüksek Adalet Divanında görev alan kişilerin isimleri için bkz. **Hürriyet**, 4 Ekim 1960

¹⁰³⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s.361

nayasayı ihlale örnek verecek olursak; Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Kırşehir'in ilçe yapılması, Tahkikat Komisyonuna verilen anayasa dışı yetkiler sayılabilir¹⁰³⁸.

Yüksek Adalet Divanı sonuçta, 15 kişi hakkında idam, 31 kişi hakkında ömür boyu hapis, 418 kişi 6 ay ile 20 yıl arasında çeşitli cezalar vermiştir¹⁰³⁹. 135 sanık beraat etmiştir. 11 kişi çoğunluk oyuyla ölüme mahkûm edilmiş ve cezaları MBK tarafından hafifletilmiştir¹⁰⁴⁰. İdamı istenenler arasında Bayar ve Menderes de yer almaktadır. İdam hükmü dışında, mahkemenin verdiği hükümler kesindir. Geçici Anayasa gereğince idamların, MBK tarafından onaylanması gerekmektedir. MBK içinde idamların onaylanmasını isteyenlerin yanında, idamların uygulanmasını istemeyen bir grup da yer almaktadır. MBK'da ölüm cezalarının onaylanması sırasında yapılan oylamada denge bozulmuş, Haydar Tunçkanat, Emanullah Çelebi, Mucip Ataklı, Ekrem Acuner, Refet Aksoyoğlu, Fikret Kuytak ve Şükran Özkaya ölüm cezalarının onaylanmasını istemişlerdir. Sonuçta üç kişi hariç, birçok kişi hakkında verilen ölüm cezaları kabul edilmemiştir¹⁰⁴¹. MBK'nın verilen ceza kararlarını oylamasından sonra Yassıada'daki mahkeme görevini tamamlamıştır¹⁰⁴². Anayasayı ihlal suçundan idama mahkûm edilen on beş kişi arasında; Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, Emin Kalafat, Ağâh Erozan, Ahmet Hamdi Sancar, Nusret Kirişçioğlu, Zeki Erataman, Bahadır Dülger, Baha Akşit, İbrahim Kirazoğlu, Kemal Biberöğlu ve Osman Kavrakoğlu yer almaktadır¹⁰⁴³.

YAD kararlarının başka kurum ya da kişiler tarafından açıklanması yasaklanmış, bu durum; "*Yüksek Adalet Divanı kararları hakkında MBK irtibat bürosu*

¹⁰³⁸ Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s.455-456

¹⁰³⁹ **Yüksek Adalet Divanı Kararları**, s.342; Koloğlu, **a.g.e.**, s.204

¹⁰⁴⁰ DPlî milletvekillerine verilen cezalar için, Rıfki Salim Burçak, **Yassıada ve Öncesi**, Ankara, 1976, s.279-282

¹⁰⁴¹ Müşerref Hekimoğlu, **27 Mayıs'ın Romani**, İstanbul, 1975, s.183

¹⁰⁴² Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s.494; Yassıada Mahkemelerinde yargılananlar arasında yer alan Belîğ Beler'in Yassıada ve Balmumcu hatıraları için bkz. Belîğ Beler, **Politikada 30 Yıl**, b.y.yok, 1978; ; Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, İstanbul, 2004, s.211-452

¹⁰⁴³ **Yüksek Adalet Divanı Kararları**, s.342-396; konuyla ilgili olarak; Hayat Dergisi'nin o tarihlerde yayınlayıp, dergiyle birlikte okuyucularına dağıttığı **Yassıada Muhakemeleri Sonunda Yüksek Adalet Divanı Kararları(Sonuç ve Uygulama)**, 15 Eylül 1961'e bakılabilir.

başkanlığından başka hiçbir makam veya şahıs bilgi vermeye yetkili değildir. Tebliğ olunur. Korg. Cemal Tural- İstanbul Örfi İdare Kumandanı” şeklindeki bildiri ile açıklanmıştır¹⁰⁴⁴.

Yassıada Mahkemelerinin devam ettiği sırada, bazı DP yanlılarının, Yeni Kapı'dan Yassıada'ya denizaltından kazacakları tünelle Menderes'i kaçırma haberi halk arasında yayılmıştır. İstanbul Polisi, Savcıları ve Sıkıyönetim Komutanlığı yetkilileri bu haber üzerine soruşturma ve inceleme başlatmışlardır. Sonuçta haberin doğru olmadığı ortaya çıkmıştır¹⁰⁴⁵.

Yassıada'daki davaların adları ve bu davalar sonucunda verilen kararları şu şekilde özetleyebiliriz:

a) Köpek Davası (14 Ekim 1960-24 Ekim 1960): Celal Bayar ve eski Tarım Bakanı Nedim Ökmen, Afganistan kralı tarafından Bayar'a hediye edilen bir Afgan tazısını zorla Hayvanat Bahçesine satmaktan yargılanmış ve mahkum olmuşlardır.

b) 6-7 Eylül Olayları Davası (20 Ekim 1960-5 Ocak 1961): Bu dava 1955'te halkı, İstanbul'da yaşayan Rumlara karşı ayaklanmaya azmettirmek ve can, mal vb. zarar vermek iddiasıyla açılmıştır. Sanıklardan Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve İzmir eski Valisi Kemal Hadımlı mahkûm olmuş, diğer sanıklar beraat etmiştir¹⁰⁴⁶.

c) Bebek Davası (31 Ekim 1960-22 Kasım 1960): Adnan Menderes gayri meşru çocuğunu öldürmeye azmettirmek iddiasıyla yargılanmıştır. Dava sonucunda beraat etmiştir.

ç) Vinileks Şirketi Davası (4 Kasım 1960-26 Kasım 1960): Hasan Polatkan, kişisel çıkar karşılığı Vinileks Şirketine usulsüz kredi vermek iddiasıyla yargılanmış, mahkum olmuştur.

d) Dolandırıcılık Davası (8 Kasım 1960-3 Aralık 1960): Eski Bakanlardan Hayrettin Erkmen ve Zeyyat Mandalinci ABD'ye yaptıkları geziden artan dövizleri geri vermemek iddiasıyla yargılanmışlar, sonuçta beraat etmişlerdir.

¹⁰⁴⁴ Öncü, 14 Eylül 1961

¹⁰⁴⁵ Recep Bilginer, *Üç İktidar Üç Hayal Kırıklığı*, İstanbul, 2005, s.256-257

¹⁰⁴⁶ Talat Asal, *Güneş Batmadı (Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada)*, İstanbul, 2003, s.82-127

e) Arsa Davası (11 Kasım 1960-26 Kasım 1960): Eski Tarım Bakanı Nedim Ökmen, hükümeti eşine ait arsaları yüksek fiyattan satın almaya zorlamaktan yargılanmış ve mahkum olmuştur.

f) Ali İpar Davası (15 Kasım 1960-19 Ocak 1961): Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Medeni Berk ve Hayrettin Erkmen ile İpar Transport Şirketi'nin sahibi armatör Ali İpar döviz yasasını ihlal etmek iddiasıyla yargılanmış ve mahkum olmuşlardır.

g) Değirmen Davası (18 Kasım 1960-3 Aralık 1960): Eski Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı yolsuz kredi kullanımı suçuyla yargılanmış, dava zaman aşımına uğradığından düşmüştür.

ğ) Barbara Davası (21 Kasım 1960-20 Aralık 1960): Hasan Polatkan ve Refik Koraltan Alman bir hizmetçi getirmek, Döviz Kanunu'nu ihlal etmekten yargılanmışlardır. Dava sonucunda Polatkan ve Koraltan ceza almıştır.

h) Örtülü Ödenek Davası (25 Kasım 1960-2 Şubat 1961): Adnan Menderes ve Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur, Başbakanlık örtülü ödeneğini kanunlara aykırı bir şekilde kullanmışlar, sonuçta mahkum olmuşlardır. Başbakan Adnan Menderes, "zimmetine 4 milyon 877 bin 780 lira 19 kuruşu müstakilen geçirmekten dolayı zimmet ve görevi kötüye kullanmak suçundan neticede 11 yıl 8 ay ağır olmak üzere 15 yıl 2 ay hapse, 4 milyon 878 bin 496 lira ağır para cezası ile cezalandırılmasına oy birliği" ile karar verilmiştir. Müsteşar Ahmet Salih Korur 2 yıl 11 aya mahkum olmuştur¹⁰⁴⁷.

ı) Radyo Davası (29 Kasım 1960-26 Aralık 1960): Adnan Menderes ve eski yedi bakan, devlet radyosunu siyasi amaçlar için kullanmak, muhalefetin radyo kullanma hakkını tanımamak, bu şekilde Anayasayı ihlal etmek suçuyla yargılanmış ve mahkum edilmişlerdir.

i) Topkapı Olayları Davası (2 Aralık 1960-17 Nisan 1961): Celal Bayar, Adnan Menderes, eski bakan ve milletvekillerinden oluşan toplam 60 sanık, 4 Mayıs 1959'da Topkapı'da İsmet İnönü'ye karşı bir suikast düzenlemek amacıyla halkı

---

¹⁰⁴⁷ Örtülü Ödenek Davası 13 oturum sürmüştür, dava zabıtları yayınlanmıştır. Haz: Emine Gürsoy Naskali, **Örtülü Ödenek Davası**, İstanbul, 2005, s.XI

kışkırttıkları gerekçesiyle yargılanmışlar, aralarında Celal Bayar ve Adnan Menderes'in de bulunduğu 17 sanık mahkum olmuş, 43 sanık da beraat etmiştir.

k) Çanakkale Olayları Davası (27 Aralık 1960-10 Mart 1961): Adnan Menderes ve eski bakanlardan bazıları CHP'li iki milletvekilinin seyahat özgürlüğünü engellemek suçuyla yargılanmışlar, 13 sanıktan 8'i beraat etmiş, içlerinde Celal Bayar ve Adnan Menderes'in de bulunduğu 5 sanık mahkum olmuştur.

l) Demokrat İzmir Davası (12 Ocak 1961-5 Mayıs 1961): 2 Mayıs 1959'da halkı "Demokrat İzmir" gazetesinin matbaasını tahrip etmeye teşvik iddiasıyla yargılanan 24 sanıktan 8'i beraat etmiş, içlerinde Adnan Menderes'in de bulunduğu 16 sanık mahkum edilmiştir.

m) Üniversite Olayları Davası (2 Şubat 1961-27 Temmuz 1961): 28 Nisan 1960'ta İstanbul'da ve 29 Nisan 1960'ta Ankara'da meydana gelen olaylarla ilgili olarak bu dava açılmış, davada 118 sanık yargılanmıştır. DPlİ Bakanların yanı sıra Silahlı Kuvvetler mensuplarından bazıları ile Emniyet görevlilerinin bu davada sanık oldukları bilinmektedir. Kanunlara aykırı olarak üniversiteyi basmak, halka ateş açmak ve kanunlara aykırı olarak sıkıyönetim ilan etmek suçları ile yargılanan sanıklardan 84'ü mahkûm olmuş, 34 kişi de beraat etmiştir.

n) İstimlak Davası (17 Nisan 1961-21 Haziran 1961): Adnan Menderes ve eski devlet memurlarından dokuzu, İstanbul'da birçok vatandaşın mülkünü, bedelini tam olarak ödemediği istimlak etmek iddiasıyla yargılanmış, Menderes mahkum olmuştur.

o) Vatan Cephesi Davası (27 Nisan 1961-21 Haziran 1961): DP'nin önde gelenlerinden 22 kişi, Vatan Cephesini kurarak, bu örgütü bir sınıfın başka bir sınıf üzerinde tahakkümü için araç olarak kullanmak suçuyla yargılanmıştır. Menderes ve Bayar ile birlikte on dokuz kişi mahkûm olmuş, üç sanık beraat etmiştir.

ö) Anayasanın İhlali Davası (11 Mayıs 1961-5 Eylül 1961): Başsavcı bu davanın iddianamesinde Türk Ceza Kanunu'nun 146. maddesini ihlal eden suçları şu şekilde belirtmiştir: 1951 ve 1953 yıllarında CHP'nin mallarına el koyulması, Kırşehir'in başka partiye oy verdiği için ilçe yapılması, halkın siyasi eğiliminden dolayı cezalandırılması, 1953 yılında 25 yılını dolduran yargıçların emekliye sevk edilmesi

için çıkarılan kanunun yargı bağımsızlığını ihlal etmesi, 1954 ve 1957 yıllarında Seçim Kanunu'nun demokrasiye aykırı bir şekilde değiştirilmesi, 1956'da toplantı ve gösterileri kısıtlayan kanunların çıkarılması, 1960'ta art niyetle Tahkikat Komisyonunun kurulması ve olağanüstü yetkiler verilmesidir. Bu davada dört yüzden fazla sanık yargılanmış, çoğunlukla mahkumiyet kararı verilmiştir¹⁰⁴⁸. Yargılamaların sonucunda; Yüksek Adalet Divanı, Celal Bayar, Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu oy birliği ile 11 sanıkta oy çokluğu ile idam cezasına çarptırılmıştır. 31 Demokrat Partili sanık ömür boyu hapis cezasına, 418 sanık da 6 ayla 20 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırılmıştır. 123 sanık beraat etmiş, 5 sanık hakkında da dava düşmüştür¹⁰⁴⁹.

Yüksek Adalet Divanı kararlarının açıklanmasından sonra MBK toplanmış, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan hakkında verilen idam kararını onaylamıştır. İdam cezasına çarptırılan Celal Bayar'ın cezası, yaş haddi nedeniyle hapse çevrilmiş, diğer sanıklara verilen idam cezaları da ömür boyu hapse çevrilmiştir¹⁰⁵⁰. 16 Eylül 1961 tarihinde Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu İmralı Adasında idam edilmiştir¹⁰⁵¹. Adnan Menderes 15 Eylül'de intihar girişiminde bulunmuş, intiharı önlenip iyileştikten sonra 17 Eylül'de idam edilmiştir.

DP'nin hukuken sona ermesi, 29 Eylül 1960'ta Ankara Dördüncü Asliye Hu-

---

¹⁰⁴⁸ Anayasayı İhlal Davası, Vatan Cephesi Davası, İstanbul ve Ankara Olayları Davası, Kayseri Olayları vd. davaları, ayrıca sanıkların durumları ve savunmaları, Yüksek Adalet Divanı üyeleri hakkında bilgi için bkz. Samet Ağaoğlu, **Marmara'da Bir Ada**, b.y.yok, 1972; Hulusi Turgut, **Yassıada Belgeseli**, İstanbul, 1988, s.37-93; Yücel, **a.g.m.**, s.845-847

¹⁰⁴⁹ Davaların karar gerekçeleri ve Anayasayı İhlal Davası ile birleştirilme kararları için bkz. **Yüksek Adalet Divanı Kararları**, s.402-905; Yüksek Adalet Divanının 11 ay süren davalardan sonra verdiği kararlar ve gerekçeleri için bkz. **Vakit**, 23 Eylül 1961-10 Ekim 1961; Yassıada Kararlarının Dış Dünyadaki yansımaları için; Necmettin Önder, **Yassıada'da Milli İrade Nasıl Mahkum Edildi**, b.y.yok, 1990, s.192-195; Semih Günver, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü**, Ankara, 1985, s.150-151

¹⁰⁵⁰ Celal Bayar'ın Cezaevi günleri için bkz. Celal Bayar, **Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz: Yücel A. Demirel, İstanbul, 1999; DP'li Tefvik İleri'nin Yassıada ve Kayseri Cezaevi Günlükleri için bkz. **Tefvik İleri Yassıada ve Kayseri Günlükleri**, Yay. Haz: Cahide İleri (Aksoy), İstanbul, 2003; İsmet İnönü'nün Yassıada hükümlerinin infazı ile ilgili olarak 13 Eylül 1961'de MBK üyelerine duyurulmak üzere MBK Başkanı Org. Cemal Gürsel'e gönderdiği mektup metni için bkz. Cihad Baban, **Politika Galerisi**, İstanbul, 1970, s.313-316; Osman Bölükbaşı'nın infazları önleme girişimleri için bkz. Bölükbaşı, **a.g.e.**, s.302-306; Yassıada Garnizon Komutanlığı'nda muhafız subay olarak görev yapmış olan Mehmet N. Taşdelen'in hatıralarında, Yassıada'daki intihar girişimleri, ölüm olayları, adadaki duruşmalar ve Mahkeme Kararları hakkında bilgiler yer almaktadır. Mehmet N. Taşdelen, **Yassıada, Menderes ve Muhafızları**, İstanbul, 2005

¹⁰⁵¹ Başgil, **a.g.e.**, s.168

kuk Mahkemesi'nin verdiği kapatma kararı ile gerçekleşmiştir¹⁰⁵².

1961 Anayasası

İstanbul Üniversitesi'nden gelen ve Bilim Heyeti olarak çalışan öğretim üyeleri arasında; Üniversite Rektörü Sıddık Sami Onar, heyet başkanı olarak görev yapmıştır. Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Medeni Hukukçu Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Anayasa Hukukçusu Hüseyin Nail Kubalı, İdare Hukukçusu Ragıp Sarıca ve Anayasa Hukukçusu Tarık Zafer Tunaya ve İdare Hukukçusu İsmet Giritli yeni anayasayı hazırlamak için çalışmalar yapmışlardır¹⁰⁵³. İlim Heyeti'nin ilk tavsiyeleri arasında bir komitenin oluşturulması, hükümetin oluşturulması ve işlerin bir yargı organına devredilmesi ile sorumluların gözetimine alınması ve yüksek bir yargı organının kurulması yer almaktadır¹⁰⁵⁴. Bilim Heyetinin yaptığı çalışmalar arasında en önemlisi Anayasa Komisyonu'nun Raporu adını taşımaktadır. Bu raporda darbe hukuk açısından doğrulanmış, meşru kılınmıştır. 28 Mayıs 1960 tarihli ve bilim heyetini oluşturanların imzalarını taşıyan bu belge, bir çeşit dayanaktır. Çünkü bu belgede yeni bir Anayasa ile milletin ve ülkenin sosyal yapısında eski bir nitelikten, yeni bir niteliğe geçildiği belirtilmiş, darbe ihtilale dönüşmüştür¹⁰⁵⁵. Raporun ilk cümlesinde *“Bugün içinde bulunduğumuz durumu, adi ve siyasi bir hükümet Darbesi saymak doğru değildir. Devlet, hukuk, adalet, ahlak, amme menfaati ve amme hizmeti fikrini temsil etmesi ve amme haklarını koruması gereken siyasi kudret mateessüf aylardan, hatta senelerden beri mahiyetini kaybetmiş, şahsi nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatini temsil eden maddi bir kuvvet haline gelmiştir...”* denilerek, DP hakkındaki hüküm, eski iktidarın sosyal-politik değerlendirilmesi yapılmıştır¹⁰⁵⁶.

6 Ocak 1961 - 27 Mayıs 1961 arasında hazırlanan Yeni Anayasa 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuş ve %60.4 oy oranı ile kabul edilmiştir¹⁰⁵⁷.

1961 Anayasası başlangıç bölümü dışında, 157 esas ve 22 geçici madde şek-

¹⁰⁵² Eroğul, **a.g.e.**, s.168; Turan, **a.g.e.**, s.223

¹⁰⁵³ Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, s.357; Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s.432

¹⁰⁵⁴ Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, s.357

¹⁰⁵⁵ Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, s.357-358

¹⁰⁵⁶ Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, s.359; ayrıca Anayasa Komisyonu Raporunun tam metni için; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.460-463

¹⁰⁵⁷ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.204-205

linde düzenlenmiştir. 1952’de DP’nin yürürlüğe koyduğu Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yerine 1945’de konulan Anayasa kelimesi kullanılmıştır. 1961 Anayasası’nın belirgin özelliklerinden biri de CHP’nin 14. Kurultayında tespit edilen İlk Hedefler Bildirisindeki esasların gerçekleştirilmiş olmasıdır. Yeni Anayasa’da Senato, Anayasa Mahkemesi ve DPT’na yer verilmiştir¹⁰⁵⁸. Yeni Anayasanın hazırlanmasındaki amaç, Millet Meclisini başka kurumlarla dengeleyerek iktidar tekeli engellemektir. Bunun için Cumhuriyet Senatosu adında ikinci bir Meclis oluşturulmuş, yasaların iki meclis tarafından onaylanması usulü getirilmiştir. Anayasaya temel hak ve özgürlükler konmuş, Milli Güvenlik Kurulu 1962 yılının Aralık ayında kurulmuştur. Orduya anayasal bir görev verilmiştir. Milli Güvenlik Kurulu Cumhurbaşkanı’nın başkanlığında toplanıp, hükümete iç ve dış güvenlik konularında önerilerde bulunacaktır¹⁰⁵⁹.

Temsilciler Meclisi’nden oluşturulan Seçim Komisyonu da yeni bir seçim sistemi hazırlamış, ilgili madde Yeni Anayasa’ya konulmuştur. Meclis’te tek partinin ezici bir çoğunluk elde etmesini azaltmak için nispi temsil sistemi getirilmiştir¹⁰⁶⁰. Seçimler serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılacaktır. Ayrıca seçme hakkının yaş sınırı 21’e çıkarılmıştır. Milletvekili seçebilmek için 30, Senatoya seçilebilmek için 40 yaş koşulu getirilmiştir. Askerlere de seçme hakkı tanınmıştır¹⁰⁶¹.

1961 Anayasası, Türkiye’de ileriye yönelik çok partili hayatın yasama-yürütme-yargı güçleri arasında çok daha geniş ve denetleyici dengelerin, merkezdeki güce karşı örgütlenişin kurallarını ortaya koymuştur. Siyasal partiler demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olacaktır. Üniversite, basın, radyo ve televizyon başta olmak üzere bu kurumların özerkleşmesi, dernek kurma ve örgütlenme haklarını güvence altına alacaktır. Anayasa Mahkemesi, yasaların Anayasa’nın özüne uygun olup olmadığını denetlemek için kurulacaktır¹⁰⁶².

1961 yılında devam eden örfi idarede yapılan uygulamalara ilişkin, basında

---

¹⁰⁵⁸ Turan, **a.g.e.**, s.59-60

¹⁰⁵⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s.356-357

¹⁰⁶⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s.357

¹⁰⁶¹ Turan, **a.g.e.**, s.64-65

¹⁰⁶² Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.182-183

birçok haber yer almıştır. Kudret gazetesinde yayınlanan bir haberde; Örfi İdare tarafından 26 kişinin gözüaltına alındığı ve bunların askeri araçlarla Balmumcu'daki garnizona sevk edildiği yer almıştır. Bunun üzerine gelişmeler ve yapılan açıklamalar şu şekilde olmuştur: Rejim aleyhtarı silahlı faaliyete hazırlık yaptıkları ve fesh edilen Demokrat Partiyi övdükleri ileri sürülen kişilerle ilgili olarak yapılan resmi açıklamada, olayın sadece genel karakteri belirtilmiş, yakalananların isim ve hüviyetleri açıklanmamıştır. Gözüaltına alınanların isimlerinin gizli tutulacağı özellikle belirtilmiştir. İstanbul Örfi İdare Komutanlığı olayla ilgili olarak şu bildiriye yayınlamıştır:

“1- Münfesih Demokrat Partiyi hortlatarak alıştıkları haksız tasarruflarla menfaat teminine devam etmek ve halka tahakküm gayelerini tahakkuk ettirmek maksadıyla bazı soysuzların rejim aleyhtarı silahlı faaliyet teşebbüsleri tespit edilmiş olup, bunlar Örfi İdare Makamlarınca nezarete alınmışlardır.

2- Millettin her zamandan fazla huzura muhtaç bulunduğu bu devirde yabancı ideolojilerin tahripkâr tesirlerinden istifade etmeyi dahi göze alacak kadar gözleri kararak milli menfaatlere aykırı yıkıcı faaliyetlerde bulunan bedbahtlar ve bunun gibiler er geç uyanık idarenin adaleti huzurunda hesap vermeye mahkûm edileceklerdir.

3- Kansıız başlamış olan inkılâbımızın manasını anlayamamış bulunan bu soysuzların hürriyet ve tam bir adalet duygusu ile hareket eden idarenin müsamahasını kanunsuz faaliyetleri için istismara yeltenmeleri idraksizliklerinin belli bir misalidir.

4- Milletçe elde edilmiş olan hürriyetimizi millete fazla görerek onu gasp etmeye ve vatandaşları mukateleye sevk etmeye savaşanların bertaraf edilmesinde vatandaşlarımızın gösterdiği uyanıklık her türlü takdirin üzerindedir.

Tahkikatın selameti bakımından şimdilik bu şahısların isimlerinin açıklanması uygun görülmemiştir. Keyfiyeti sayın halkımızın ıtılâına arz ederim. Korg. Cemal Tural İstanbul Örfi İdare Kumandanı”¹⁰⁶³.

AP Genel başkanı Ragıp Gümüşpala ve 19 arkadaşı Örfi İdare Mahkemesine verilmiştir. AP Genel merkezinin 3 gün önce yayınladığı bildiri, Gümüşpala ve arkadaşlarının yayınladıkları bildiri, Ankara Savcılığı tarafından incelenmiş ve soruştur-

---

¹⁰⁶³ Kudret, 10 Mayıs 1961

ma başlatılmıştır. Bildirinin 6. maddesi Temsilciler Meclisi ve CHP'yi küçük düşürücü içerikte görülmüştür. Sonuçta Gümüşpala ve arkadaşları mahkemeye verilmiştir. Bildirinin 6. maddesini yayınlayan Öncü gazetesi hakkında da soruşturma başlatılmıştır. Soruşturmaya örfi idare savcılığı devam etmiştir. Adalet Partisinin bildiri Sosyalist Partiyi de kızdırmış, bildiri ciddi olmamak ve seviyesiz ve gerici olmakla nitelendirilmiştir¹⁰⁶⁴.

İnkılâp aleyhinde teşkilat kurmak amacıyla yakalanarak nezaret altına alınan Adalet Partisi mensuplarından Ahmet Çiftçi hakkında da Örfi İdare Komutanlığı şu bildiriye yayınlanmıştır:

“1-Milli inkılâbımızın aleyhinde teşkilat kurarak mukabil bir ihtilal hazırlamak ve bu maksatla mensup olduğu teşkilat namına beyanname dağıtmak vazifesi almış bulunan ve uzun müddetten beri takip edilmekte olan Ahmet Çiftçi ismindeki bir şahıs 26 Haziran 1961 günü suçüstü yakalanarak nezarete alınmıştır.

2- Gerek şahsın ifadesinden gerekse üzerinde ele geç ele geçirilen beyannamenin muhtevassından anlaşıldığına göre mensup olduğu teşkilatın milletimizin her türlü hak ve hürriyetini teminat altına almakta olan yeni anayasamızı baltalamak üzere halkoyuna intikali sırasında bir harekete tevessül etmek istedikleri öğrenilmiştir.

Adalet Partisine mensup bulunan bu parti tarafından yetki ile Anadolu'nun muhtelif illerinde teşkilat kurmaya memur edilen bu şahsın üzerindeki beyannameler Anayasayı çiğneyen ve kanun huzurunda hesabını vermekte olanların suçsuzluklarını ileri sürerek bunlar uğruna milleti birbirine düşürmeye teşvik etmekte ve şöyle denmektedir: “Ey büyük millet, bize bir daha tarihin en büyük darbesini indiriyorlar. Aylardır çalışarak bu davayı halletmek üzere bu harekât hazırlanmıştır. Elinizdeki beyanname aynı zamanda memleketin her tarafında birden dağılmıştır. Vakti gelince size işaret verecektir. Bu harekâtı hiçbir kuvvet durdurmaya muvaffak olamayacaktır. Şayet askerlerin arasında silah kullanan olursa, önce emir veren hain subayı, sonra da askeri öldürmekte tereddüt etmeyiniz. Ölürsek şehit, kalırsak gaziyiz.”

3- Görülüyor ki milli menfaatlerimizin nerede bulunduğunu idrakten aciz ve halkımı-

---

¹⁰⁶⁴ **Vakit**, 25 Mayıs 1961

zın mukaddes ve ulvi duygularını kan dökmeye tahrik ve teşvik edecek kadar bayağılaşmış bulunan bu bedbahtların, hür ve demokratik bir nizam kurmak üzere el ele verecek işbirliği halinde bulunduğumuz bir devrede bu gibi yıkıcı hareketlere tevessül etmeleri fikri ve ruhi bozukluklarının bir delilidir ve kökü dışarıda bulunan şer kuvvetlerinin arzuladığı bir harekettir. Keyfiyeti sayın halkımızın bilgilerine arz ederim. Korg. Cemal Tural İstanbul Örfi İdare Kumandanı”¹⁰⁶⁵.

13 Ocak 1961 tarihinde siyasi faaliyetler üzerindeki yasak kaldırılmış, aynı yıl yapılacak seçimler için yeni partilerin kurulmasına olanak verilmiştir. 27 Mayıs’tan sonra CHP, CKMP, BP ve SP varlıklarını devam ettirmiştir. 1961’de CMIP, AP, ÇP, MP, TİÇP, MLP, YTP, TİP, DP, GP, MHP ile birlikte on bir yeni parti kurulmuş, ancak bunların birçoğu kısa ömürlü olmuştur.¹⁰⁶⁶ Bunların içerisinde dikkati çeken Adalet Partisidir. Adalet Partisi, emekli subayların ve Demokratların eski konularının iade edilmesini hedeflemiş, taraftarları ve rakipleri tarafından da Demokrat Parti’nin devamı olarak görülmüştür. İlk kurulduğu günden itibaren Adalet Partisi’nin MBK ile ilişkileri temkinli olmuştur. Partinin genel başkanı emekli bir general olan Ragıp Gümüşpala’dır. 1964 yılına kadar genel başkan olarak görev almıştır¹⁰⁶⁷.

1961 genel seçimi, Yassıada Mahkemesi kararlarının açıklanmasından 1 ay sonra 15 Ekim’de yapılmıştır. Seçimlerden önce İstanbul Örfi İdare Komutanı Korg. Cemal Tural, İstanbul ilinin ve on üç ilçesinin savcı ve savcı yardımcıları ve örfi idarenin hukuk danışmanları ile yapmış olduğu konuşmada, seçimle ilgili düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır: “*İstanbul Örfi İdare Kumandanlığı önümüzdeki seçimlerde seçimle ilgili çıkacak bir hadisenin dışında kalmak ve suretle de orduyu aktif politikanın ve dolayısıyla zuhur edecek nahoş çekişmelerin dışında tutmak kararındadır. Bu bakımdan İstanbul Örfi İdare Kumandanlığı olarak seçimlere takaddüm eden devre ile seçimler süresinde hiçbir kaza-i işlemde bulunulmayacaktır. Değerli Adliyecilerimizin bu devrede bir örfi idare yokmuş gibi duruma vaziyet ederek, hareket etmelerini istiyoruz.*” İstanbul Başsavcısı da karşılık olarak yaptığı konuşmada:

---

¹⁰⁶⁵ **Vakit**, 30 Haziran 1961

¹⁰⁶⁶ Zürcher, **a.g.e.**, s.358

¹⁰⁶⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s.358

“İhtilal devresinde İstanbul Örfi idare Kumandanlığının Adliye'nin büyük yükünü üzerine almış olması ve dolayısıyla Adliye mekanizmasına büyük bir rahatlık vermesini şükran duygularını” ifade etmiş ve “kendilerinin seçimler zarfında vazifelerini dikkatle yapacaklarını” belirtmiştir¹⁰⁶⁸.

15 Ekim 1961’de genel seçimler yapılmıştır. Seçim sonucunda; CHP 173 milletvekilliği, 36 senatörlük, AP 158 milletvekili, 71 senatörlük, YTP 65 milletvekilliği, 27 senatörlük, CKMP 54 milletvekilliği, 16 senatörlük kazanmıştır¹⁰⁶⁹.

Seçim sonuçları geçiş süreci içerisinde ciddi bunalımlara yol açmıştır. CHP 1957 seçimlerine göre oy kaybetmiş, yeni kurulmuş olan AP ve YTP birlikte yüksek oy oranına sahip olmuştur. Seçimlerden önce CHP’nin tek başına iktidara geleceği umut edilmiş, ancak seçim sonuçları hayal kırıklığı yaratmıştır. DP’nin oyları AP ve YTP’ye gitmiştir.

Yeni Anayasa’nın kabulü, genel seçimlerin yapılması ve parlamentonun açılacak olması ile MBK’nın yönetimi sona ermiştir. Fakat Silahlı Kuvvetlere mensup olan bir grup subay, TBMM açılmadan önce 21 Ekim 1961’de İstanbul’daki Harp Akademilerinde toplanmıştır. Toplantıya 10 General ve 28 Kurmay Albay katılmış ve aralarında “21 Ekim Protokolü” diye anılan belgeyi imzalamışlardır¹⁰⁷⁰. Bu protokolü imzalayanların başında İstanbul Valisi Korg. Refik Tulga ve Korg. Cemal Tural yer almaktadır. Protokol 4 maddeden meydana gelmiş ve orada alınan kararlar şunlardır: TBMM toplantısından önce TSK mensupları fiilen duruma müdahale edecek, bütün siyasi partilerin çalışmaları yasaklanacak, iktidar, milletin gerçek temsilcilerine teslim edilecek ve MBK’nın çalışmalarına son verilecektir¹⁰⁷¹. 21 Ekim Protokolü imzalandıktan sonra Ankara, İstanbul ve İzmir radyolarına Sıkıyönetim Komutanlı-

¹⁰⁶⁸ M. Emin Aytekin, **İhtilal Çıkmazı**, y.y.yok, 1967, s.115-116

¹⁰⁶⁹ Turan, **a.g.e.**, s.83; Orhan Koloğlu’nun eserinde verdiği seçim sonuçlarında bazı farklar görülmektedir. Bunun için bkz. Koloğlu, **a.g.e.**, s.204

¹⁰⁷⁰ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.537; Harp Akademisinde imzalanan 21 Ekim 1961 tarihli protokolün tam metni ve protokole imza atanların isimleri için bkz. Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, s.108-109; yine protokolün tam metni ve metni imzalayan subayların isimleri ve bu subayların sonrasında neler yaptıkları hakkında bilgi için bkz. Gürkan, **a.g.e.**, s.417-420; Seyhan, **a.g.e.**, s.155-156

¹⁰⁷¹ Yalman, **a.g.e.**, s.385

ğınca el konulmuştur¹⁰⁷². 21 Ekim Protokolünü imzalayan subaylar, genel seçimlerin geçersiz sayılmasını istemişlerdir¹⁰⁷³. Fakat dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay ve yakın çevresi ile CHP lideri İnönü bu tür hareketlere karşı olduklarını bildirince protokol uygulamaya geçememiştir. Seçimden sonra DP'ye yakınlığı ile bilinen Ali Fuat Başgil'in Cumhurbaşkanlığına aday gösterileceği gündeme gelince ortam gerginleşmiştir¹⁰⁷⁴. Buna karşılık Meclisin açılmasından önce siyasi parti liderleri ile komutanlar arasında bir toplantı yapılmıştır. Siyasi parti liderleri toplantının sonunda bir protokole imza atarak, 27 Mayıs'a karşı çıkmayacaklarını, Org. Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçileceğini ve Yassıada mahkûmları için af çıkarılmayacağını kabul etmişlerdir¹⁰⁷⁵.

Silahlı Kuvvetler içerisinde meydana gelen yeni gelişmeler karşısında kamuoyunda ve CHP'de kaygılar ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler karşısında 24 Ekim'de Gürsel'in başkanlığında Çankaya'da komutanlarla birlikte siyasi parti liderleri bir araya gelip, toplantı yapmış ve toplantı sonunda Çankaya Protokolü adında yeni bir protokol imzalamışlardır. Bu protokole göre hiçbir parti cumhurbaşkanı adayı göstermeyecektir¹⁰⁷⁶. Protokolde generaller ile siyasi parti liderleri demokratik rejimin işlenmesi ve memleket meselelerinde alt kademelerdeki müdahaleci eğilimler karşısında uzlaşmışlar, bunun sonucunda 25 Ekim'de Meclis açılmış ve 26 Ekim'de Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilmiştir¹⁰⁷⁷.

1961 Genel Seçimlerinden sonra Türkiye'de ilk defa bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. İnönü'nün başbakanlığında kurulan koalisyon hükümetinde CHP ve AP yer almıştır. TBMM açıldıktan sonra Org. Cemal Gürsel Cumhurbaşkanlığına, Suat

¹⁰⁷² Özdemir Kalpakçıoğlu, **İkinci Cumhuriyetin 3 Başbakan'ı ve Olaylar**, Ankara, 1968, s.22

¹⁰⁷³ Heper, **a.g.e.**, s.207

¹⁰⁷⁴ Ali Fuat Başgil yalnız Cumhurbaşkanlığı adaylığından değil, senatörlükten de istifa etmiştir. Kalpakçıoğlu, **a.g.e.**, s.24

¹⁰⁷⁵ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.207-209; Generallerin gerçek niyeti Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay'ın "Genişletilmiş Kumanda Konseyi" toplantısında ortaya çıkmıştır. Genelkurmay Başkanı 21 Ekim protokolünü doğru bulmadığını ifade etmiş, Çankaya'da ikinci bir toplantı yaparak, Gürel'in Cumhurbaşkanı, İnönü'nün Başbakan olması gibi isteklerin yerine gelmesi durumunda ortamın düzeleceğini savunmuştur. Genelkurmay Başkanının isteklerine diğer generaller de katılmış, alınan müdahale kararından bu sayede vazgeçilmiştir. Ancak bu durumun ordu içerisinde generallere karşı yeniden güvensizliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıntılar için bkz. Akyaz, **a.g.e.**, s.172-173

¹⁰⁷⁶ Süleyman Coşkun, **Türkiye'de Politika (1920-1995)**, İstanbul, 1995, s.28; Hale, **a.g.e.**, s.132-133

¹⁰⁷⁷ **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1961

Hayri Ürgüplü Senato Başkanlığına ve Fuat Sirmen de Meclis Başkanlığına seçilmiştir. 29 Kasım 1961'de İnönü'nün Birinci Koalisyon Hükümeti yemin etmiş, sonra da MBK feshedilerek, sivil yönetime geçiş sağlanmıştır¹⁰⁷⁸. İnönü, hükümet programını Meclis'te okumuş, program, ülke içerisinde yaratılan ayrılıkları dağıtmayı, yeni bir siyasi çalışma devri açılmasını hedef olarak belirlemiştir¹⁰⁷⁹.

20 Kasım 1961'de kurulan CHP ve AP koalisyon hükümeti 1 Haziran 1962'ye kadar iktidarda kalmıştır. CHP- AP koalisyonu sona erince CHP, YTP, CKMP'nin bir araya gelmesiyle II. İnönü Hükümeti kurulmuştur. II. İnönü Hükümeti, 25 Haziran 1962- 2 Aralık 1963 arasında bir buçuk yıl iktidarda kalmıştır. Bu arada 1962 yılının sonunda yerel seçimler yapılmıştır. Seçimlerin sonucunda AP %45.87, CHP %36.97, YTP %6.5, CKMP %2.6 oy almıştır¹⁰⁸⁰.

III. İnönü Hükümeti ise bağımsızlarla birlikte kurulmuş, 25 Aralık 1963 ve 13 Şubat 1965 arasında iktidarda kalmıştır. Hükümet, 13 Şubat 1965'te Millet Meclisi'nde muhalif partilerin bütçe tasarısına verdikleri red oyu ile düşürülmüştür. Koalisyon hükümetleri 3 yıl 3 ay hükümette görev yapmıştır¹⁰⁸¹.

1961-1965 yılları arasında CHP hükümetlerin ya başında ya da içerisinde yer almıştır. Dönemin özelliği dolayısıyla herhangi bir partinin sosyal, ekonomik, toplumsal düşüncelerini ve programını karma hükümetlerle uygulaması pek mümkün görünmüyordu. Hükümet, 22 Şubat, 21 Mayıs askeri müdahale girişimleri, ihtilalin yarattığı siyasi mahkûmlar, rejim sorunları gibi konularla uğraşmaktan, temel konulara eğilme fırsatı bulamamıştır. 1961-1965 yıllarında değişik parti ve bağımsızların desteğinde kurulan hükümetler, sosyal, ekonomik, toplumsal konularda CHP ile çelişkiye düşmüşlerdir¹⁰⁸².

Silahlı Kuvvetler Birliği; ordu içerisinde bir iç örgütlenmedir. MBK'nın yapısı, üyelerin birbirine güvenmemesi, statü çatışması yüzünden müdahale sonrası ordu politikanın içine daha çok çekilmiş ve yeniden bölünmeler meydana gelmiştir. Ge-

¹⁰⁷⁸ Hale, **a.g.e.**, s.133

¹⁰⁷⁹ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.543-544

¹⁰⁸⁰ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.209-211

¹⁰⁸¹ Kili, **a.g.e.**, s.194-195; Turan, **a.g.e.**, s.89

¹⁰⁸² Kili, **a.g.e.**, s.195; Zürcher, **a.g.e.**, s.363-364

nelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarını MBK'nın doğal üyeleri olması gerekirken, MBK üyelerinin bu makamları etki altına almaya çalıştıklarını görüyoruz¹⁰⁸³. Silahlı Kuvvetlerde hiyerarşi çok önemlidir ve MBK üyeleri bu hiyerarşiyi dikkate almayan davranışlar sergilemişlerdir. MBK'nın aksine Silahlı Kuvvetler Birliği üst rütbeli subaylar tarafından kurulmuştur¹⁰⁸⁴. MBK ile Silahlı Kuvvetler arasındaki ilişkilere yön veren, MBK'nın bu düzeni dikkate almayan davranışlardır. Bu nedenle bozulan hiyerarşik yapı ve disiplini koruma düşüncesi karşı tepkileri ortaya çıkarmış, ordu içerisinde cuntalar oluşmuştur. Silahlı Kuvvetler Birliği de ortaya çıkan hiyerarşi dışı yapıları birleştiren bir örgüt niteliğindedir¹⁰⁸⁵. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin amacı, 13 Kasım tasfiyesinden sonra siyaset içerisinde bocalayan, siyasete girdiği ölçüde hiyerarşisi ve disiplini bozulan orduyu bütünlüğünü koruyarak kendi alanına çekmek olarak açıklanmıştır. Ancak asıl amacının MBK'nın ordu üzerindeki nüfuzunu kırmaktır¹⁰⁸⁶.

SKB'nin önde gelen üyelerinden Talat Aydemir, bu birliğin hedeflerini şöyle sıralamıştır: “1- Türk Silahlı Kuvvetleri sebep vesai ki ne olursa olsun siyasete karışmıştır. Halen orduda bulunan, Silahlı Kuvvetler mensupları, derhal siyasetle ilgilerini kesmelidirler. 2- Her kumandan ve subay, astlarını kendine, kendini de bir derece üst kumandana bağlamalıdır. 3- Her kumandan ve subay, yalnız kendi kumandanından emir almalı ve ordu dışı siyasi tesir altında kalmamalıdır”¹⁰⁸⁷.

Ordu üst kademesi, alt rütbedeki subayların ileriki yıllarda kendi başlarına yapabilecekleri herhangi bir eylemi önlemek amacıyla Silahlı Kuvvetler Birliğini kurmuştur. Silahlı Kuvvetlerin yıpranmasını da önlemek amacıyla İstanbul'da bir araya gelen bazı subaylar, Kasım 1960'ta Silahlı Kuvvetler Birliğini kurmuşlardır. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın Silahlı Kuvvetler Birliği'ne katılmasından sonra birliğe ait yemin, emir biçiminde Orduya bildirilmiştir. Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın Silahlı Kuvvetler Birliği'ne sahip çıkması, Silahlı Kuvvetler Birli-

---

¹⁰⁸³ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İstanbul, 2002, s.149

¹⁰⁸⁴ Orhan Birgit, *Evvel Zaman İçinde*, İstanbul, 2005, s.336

¹⁰⁸⁵ Akyaz, *a.g.e.*, s.150

¹⁰⁸⁶ Hale, *a.g.e.*, s.127; Akyaz, *a.g.e.*, s.150

¹⁰⁸⁷ Talat Aydemir, *Ve Talat Aydemir Konuşuyor*, y.y.yok, 1966, s.90

ğini güçlendirmiştir. 6 Haziran 1961'deki Tansel Olayı Silahlı Kuvvetler Birliği'nin gücü elinde topladığının bir işaretidir. Bu gelişmeden sonra MBK gücünü kaybetmiş, perde arkasında yer alan Silahlı Kuvvetler Birliği daha etkili olmaya başlamıştır¹⁰⁸⁸.

Silahlı Kuvvetler Birliği, 1961-1962 yıllarında, sivil siyasetçilere 27 Mayıs öncesinin siyasetine dönmelerini engellemek için ikazlarda bulunmuştur. Bunu inisiyatifi elde tutmak ve sivil siyasete dönülmesine karşı çıkan subayların, kendi başarılarına harekete geçmelerini engellemek için yapmıştır¹⁰⁸⁹. Dolayısıyla Milli Birlik Komitesi 1961'lerin sonlarında yalnız değildir. Ordu içerisindeki oluşumlar, Silahlı Kuvvetler Birliği'ni ortaya çıkarmış, Silahlı Kuvvetler Birliği izlenecek politikaları belirlemiştir¹⁰⁹⁰. Silahlı Kuvvetler Birliği etkisini ilk olarak, Hava Kuvvetleri Komutanı Korg. İrfan Tansel'in, ABD'ye Türk Büyükelçiliği'nde bir göreve atanmasında göstermiştir. 6 Haziran 1961'de MBK Hava Kuvvetleri Komutanı Korg. İrfan Tansel'in, Türk Askeri Misyonunun Danışmanı olarak ABD'lerine gönderileceğini açıklamıştır. Bu gelişme bazı subaylarda rahatsızlık yaratmış ve onların tepkisine yol açmıştır¹⁰⁹¹.

Kararnamenin onaylanmasından sonra Hava Kuvvetleri'ne ait jet uçakları Çankaya üzerinde yakın uçuşlar yaparak, tayin işleminin durdurulmasını sağlamıştır. Silahlı Kuvvetler Birliği bu eylemden sonra etkinliğini arttırmış, bazı isteklerinin

---

¹⁰⁸⁸ Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, Ankara, 2006, s.78; Silahlı Kuvvetler Birliği ve çalışma biçimi için bkz. Sadık Göksu, **Darbeler, Demirkıratlar ve 27 Mayıs**, İstanbul, b.t.yok, s.166-191

¹⁰⁸⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s.355

¹⁰⁹⁰ Talat Aydemir, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kurulmasını anılarında şu şekilde anlatmıştır: *"MBK'nin geçici Anayasası bizzat yapanlar tarafından çiğneniyordu. İşte bu olay Silahlı Kuvvetler içinde oldukça yıkıcı bir rol oynamaya başladı. 14'lerin tasfiyesinden sonra geri kalan 23 komite üyesi gruplar halinde ordu içinde aşiret reisi imişler gibi taraflar toplamaya başladılar. Bir yandan 14'lerin mağdur olduğuna inanan taraftarları da ordu içinde ayrı bir teşkilat kurabilmek için bütün güçleri ile çalışıyorlardı. Artık ordu muhtelif fikir akımlarına göre, zümrelere hizmet için siyasetin içinde bocalamaya başlamıştı....orduyu yavaş da olsa MBK üyelerinin elinden kurtarmak için Silahlı Kuvvetler Birliği adını verdiğimiz teşkilatı kurmak üzere çalışmalara başladık."* Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, s.90; ayrıca Talat Aydemir, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin prensiplerini kendisini ön plana çıkararak anlatmıştır. Bunun için bkz. Talat Aydemir, **a.g.e.**, s.101-103; Özkaya, **a.g.e.**, s.317-340; Talat Turhan, **27 Mayıs 1960'tan 28 Şubat 1997'ye**, İstanbul, 2001, s.81-145

¹⁰⁹¹ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, İstanbul, 1996, s.127; ayrıca Talat Aydemir arkadaşı Turan Yavçan'a yazdığı mektupta Tansel Olayını anlatmıştır. Bunun için bkz. Talat Aydemir, **a.g.e.**, s.91-95; Ulay, **a.g.e.**, s.198-199

yerine getirilmesi için ulti­matom vermiştir¹⁰⁹². Bu olay, MBK'nın ordu içerisindeki iş­lere karşı­masını zor­laş­tırmış, MBK içindeki de­ğişiklikleri engellemiştir. Ayrıca bu durum Silahlı Kuvvetler Birliği'nin blöfü olarak nitelense de Türkiye'de o sıralardaki gelişmelerin Silahlı Kuvvetler Birliği tarafından yönlendirildiği gerçeğini de­ğiştir­memiştir. Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idam kararlarının onaylanmasında etkili olmuşlardır. MBK, Yüksek Adalet Divanı'nın verdiği idam kararlarını uygulamama yönünde bir eğilim göstermiştir. Ancak Silahlı Kuvvetler Birliği'nin fiili baskısı so­nunda üç kişinin idam kararının uygulanması zorunlu olmuştur¹⁰⁹³.

2. 22 Şubat 1962

27 Mayıs'ın gerçekleştiği sırada, Kore'de görevli olan ve Milli Birlik Komitesi'nde yer almayan Kurmay Albay Talat Aydemir ülkeye geri döndükten sonra Harp Okulu Komutanlığı'na atanmıştır.

22 Şubat Müdahalesine yol açan gelişmeler, İstanbul'da 9 Şubat'ta yapılan bir toplantıyla başlamıştır. Toplantıda Ankara'dan gelen heyetin dinlenmesi, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin devamına lüzum olup olmadığının bir karara bağlanması, müdahale konusunda kesin kararın alınması olarak belirlenmiştir¹⁰⁹⁴.

Talat Aydemir, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Ankara'daki Albaylar Cuntasının lideri olduğunu ifade etmektedir¹⁰⁹⁵. 9 Şubat 1962'de İstanbul Valisi Tümğ. Refik Tulga başkanlığında askeri bir toplantı yapılmış, anlaşmazlıklara rağmen, 28 Şubat'ı

---

¹⁰⁹² Bu ulti­matomda; “1- Korg. İrfan Tansel eski vazifesi olan Hava Kuvvetleri Kumandanlığı'na iade edilecek, 2- Milli Müdafaa Vekili Muzaffer Alankuş, Kara Kuvvetleri Kumandanı Korg. Celal Alkoç, II. Ordu Kumandanı Korg. Şefik İlter, Deniz Kuvvetleri Kumandanı Koramiral Zeki özek emekliye sevk edilecek, 3- Hava Kuvvetlerinde bizim harekatımıza karşı duranlar Hava Kuvvetleri Kumandanının tanzim edeceği listeye göre emekliye emekliye sevk edilecek, 4- Korg. Cemal Madanoğlu Örfi idare Kumandanlığından, Muhafız Alayı Kumandanı Albay Osman Köksal Muhafız Alayı Kumandanlığından alınacak, MBK'deki vazifelerinde dönecekler, 5- Orduda yapılacak tayin, terfi ve tasfiyelere MBK üyeleri karışmayacak, 6- MBK üyelerinden hiçbirisi bundan sonra MBK'den tasfiye edilmeyecek ve istifaya zorlanmayacak” yer almaktadır. Talat Aydemir, **a.g.e.**, s.93; Seyhan, **a.g.e.**, s.139; Hale, **a.g.e.**, s.128; Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)**, İstanbul, 2000, s.85-86

¹⁰⁹³ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, Ankara, 2004, s.109-110

¹⁰⁹⁴ Akyaz, **a.g.e.**, s.180

¹⁰⁹⁵ Talat Aydemir, **a.g.e.**, s.121-123; Sıtkı Ulay hatıralarında Aydemir'in MBK'nın izlediği politika­nın doğru olmadığına ve ordunun büyük bir kesimin de böyle düşündüğüne inandığı için bu tür bir harekete giriştiğini ifade etmektedir. Ulay, **a.g.e.**, s.211

geçmemek üzere bir darbe yapılması karara bağlanmıştır¹⁰⁹⁶. Çeşitli birliklere bağlı 54 komutan ve yüksek rütbeli subay bu toplantıya katılmıştır. Birinci Ordu Komutanı Cemal Tural toplantıyı yakından izlemiş ancak toplantıya katılmamıştır. Havaacılar toplantıya katılmamışlardır. Ankara'dan aralarında Kur. Alb. Necati Ünsalan ve Kur. Alb. Dünder Seyhan'ın bulunduğu 4 temsilci gelmiştir. Çeşitli görüşlerin yanında Silahlı Kuvvetler Birliği'nin devam edip etmeyeceği tartışılmıştır. Bazı subaylar Talat Aydemir'in darbe hazırlıklarını ve genç Harbiyelileri buna teşvik etmesini hoş karşılamamışlardır¹⁰⁹⁷.

İnönü ve Sunay toplantıdan bir gün soran darbe planlarını öğrenmiş ve ihtiyatlı hareket etmeye başlamışlardır. Cevdet Sunay böyle bir müdahaleye karşı gelmiş, Kuvvet Komutanları da yanında yer alınca darbeyi yapacak olanlar parçalanmıştır. İstanbul'daki protokol iptal edilmiştir. Albaylar cuntasının harekete geçeceği öğrenilince, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay Hava Kuvvetlerinin hazırlanması için talimat vermiştir. İstanbul'dan Talat Aydemir'e, harekete geçmemesi için haber gönderilmiştir. Talat Aydemir bütün bu gelişmelere aldırılmayarak 22 Şubat'ta harekete geçmiştir¹⁰⁹⁸. Dünder Seyhan 22 Şubat sabahı Aydemir'in odasına gittiğini ve durumu Harp Akademileri Kurmay Başkanı Kur. Alb. Emin Aytekin'e bildirdiklerini ifade etmektedir¹⁰⁹⁹.

Çankaya Köşkü Muhafız Birliği ele geçirilmesine rağmen Aydemir, İnönü ve Bakanlar Kurulu'nun köşkten ayrılmasına izin vermiştir. Müdahale o an kaybedilmiş, İnönü "şimdi yenildi" diyerek düşüncesini açıklamıştır¹¹⁰⁰.

Meclis'te siyasi af ile ilgili gelişmelerin yaşanması gibi nedenlerden dolayı Talat Aydemir ve arkadaşları yeniden harekete geçmek için faaliyete geçmiştir. İnönü

---

¹⁰⁹⁶ Buna "9 Şubat Protokolü" adı verilmektedir. Ancak 18. Tümen Komutanı ve 17 komutan ve havaacılar alınan kararlara katılmamışlar, protokolde "Silahlı Kuvvetler, 28 Şubat 1962 tarihini geçmemek üzere, memleketin idaresine el koyacaklardır!" denmektedir. Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.550; ayrıca 9 Şubat 1962 tarihli protokol metni ve imzalayanların adları için; Talat Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, s.121-123; Fethi Gürcan, **Ben İhtilalciyim**, Ankara, 2005, s.140-141; Seyhan, **a.g.e.**, s.175; Örtülü, **a.g.e.**, s.176;

¹⁰⁹⁷ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.549

¹⁰⁹⁸ Ş. Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.550-551

¹⁰⁹⁹ Talat Aydemir, **a.g.e.**, s.137-1146; istekler maddeler halinde bildirilmiştir. Bunun için; Seyhan, **a.g.e.**, s.191-192

¹¹⁰⁰ Ş. Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.552

nü yeni bir darbe girişimini engellemek için bazı önlemler almıştır. 22 Şubat 1962'de Talat Aydemir ve arkadaşları darbe girişiminde bulunmuş, eylemciler 14 saat sonra teslim olmuşlardır¹¹⁰¹. Üst komutanlar ikinci bir darbe fikrine karşı çıkmış, ordunun büyük bir kısmı komutanlarına bağlı kaldığından Aydemir'in müdahale girişimi başarısız olmuştur¹¹⁰². Olay sonucunda Talat Aydemir ve arkadaşlarından 21 kişi emekliye sevk edilmiştir. Bir süre sonra 69 subay daha emekliye sevk edilmiş, bazı subayların görev yerleri değiştirilmiştir.

30 Mayıs 1962'de Birinci Koalisyon Kabinesi istifa etmiştir. 25 Haziran 1962'de İkinci Koalisyon Hükümeti İnönü Başbakanlığında kurulmuştur. Bu koalisyonda AP dışarıda kalmış, YTP ile CKMP ve Bağımsızlar hükümete katılmışlardır¹¹⁰³.

22 Şubat'tan sonra Ordu içerisinde her şeyin yolunda gitmediği 11 Havacı Subay Olayı ile ortaya çıkmıştır. Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel, eski MBK üyelerinin bir kısmıyla yakın ilişkiler kurmuş, politikaya karıştıkları gerekçesiyle de 2 Aralık'ta 3'ü general 11 subayın emekliye ayrıldığını açıklamıştır. Tansel'e göre bu subaylar Haydar Tunçkanat ve Mucip Ataklı'dan emir almaktadır. Hava Kuvvetleri Komutanı olayın siyasi boyutuna değinmiş ve bazı subayları cunta kurmakla suçlamıştır. Ancak emekliye sevk edilen subaylar bu iddiaları kabul etmemiş, kuvvet komutanları ile aralarında çalışma düzeni ve personel konularında anlaşmazlık olduğunu belirtmişlerdir¹¹⁰⁴.

3. 21-22 Mayıs 1963

22 Şubat darbe girişiminden sonra affedilip emekliye sevk edilen Talat Aydemir amacından vazgeçmemiş ve yeniden harekete geçmek için hazırlıklara başlamıştır. Hazırlık sürecinde Aydemir, yurt dışından dönen 14'lerden bazılarıyla görüşmüştür. Bunun yanı sıra Harp Okulu öğrencilerini yanına çekmiştir. 20-21 Mayıs

---

¹¹⁰¹ 22 Şubat 1962'de meydana gelen olayın ayrıntıları için bkz. Talat Aydemir, **a.g.e.**, 137-146; Fethi Gürcan, **a.g.e.**, s.133-181; Özkaya, **a.g.e.**, s.371-384; Talat Turhan, **27 Mayıs 1960'tan 28 Şubat 1997'ye**, İstanbul, 2001, s.147-187

¹¹⁰² Hale, **a.g.e.**, s.141

¹¹⁰³ Ş. Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.553

¹¹⁰⁴ Yerleri değiştirilen ve emekliye sevk edilen komutanların isimleri için; Talat Aydemir, **a.g.e.**, s.146-149; Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler**, s.112-114; Hale, **a.g.e.**, s.145-146

gecesi hareket, askeri alarmlarla başlamıştır. Talat Aydemir, silah arkadaşları ve kendisine inananlarla birlikte yeniden harekete geçmiştir. Aydemir ve arkadaşları bir ara Ankara Radyosunu ele geçirebilmişlerdir. Radyoda el değiştirmeler olmuş, Bakanlar Kurulu'na dokunulmamıştır. İstanbul'daki hareket ilk zamanlarda başarısız olmuştur. Aydemir bir ara Harbiye'deki odasını ele geçirmiş, telefon kesilince irtibat da sağlanamamıştır. Radyo beyannamesinde müdahalenin amacı: *“Türk milletinin refahı huzuru, hızla çağdaş uygarlık seviyesine yükselmesi, eşitlik, bütünlük ve güvenlik içinde milli şeref ve haysiyetle bütün hürriyetlerine sahip olarak barış içinde yaşaması...”* biçiminde açıklanmıştır¹¹⁰⁵.

20-21 Mayıs gecesi Talat Aydemir ve Arkadaşları 23.30'da Ankara radyosunu ele geçirmiş, Senato ve Meclisin feshedildiğini ilan etmişlerdir. Hükümete bağlı kuvvetler müdahalede bulunmuş ve sabaha karşı bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Ankara ve İstanbul'da meydana gelen çarpışmalarda, Kızılay'da iki Harbiyeli, İstanbul radyoevinin önünde üç askerle ismi belirlenemeyen sivil bir kişiyi vurmuşlardır.

Başbakan İsmet İnönü'nün CHP gurubunda “3 gün içinde her şey olabilir” ifadesinin yer aldığı konuşmadan 6 gün sonra, Ankara'da askeri bir hükümet darbesi gerçekleştirilmiştir. Sürekli el değiştiren Ankara Radyosunun sabaha karşı saat 01.15'te bildirdiğine göre, hareket tamamen bastırılmıştır.

Gece yarısına doğru saat 23.30'da Harp Okulu eski komutanı Emekli Kurmay Albay Talat Aydemir liderliğindeki kuvvetler Ankara radyosunu işgal etmişlerdir. Ankara radyosu 1 saat sonra “Silahlı Kuvvetlerin Sesi” adı ile bir numaralı tebliği okumuştur. Talat Aydemir'in radyoya hâkim olduktan sonra okuduğu tebliğ; bugünkü rejimin Türkiye'yi Atatürk'ün yolundan ayrılmış olması dolayısıyla Silahlı Kuvvetlerin duruma müdahale etmek zorunda kaldığı ve Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosunun dağıtıldığı, siyasi partilerin ve tüm derneklerin kapatıldığı belirtilmiştir. Yarım saat sonra da (2) numaralı tebliğ okunmuştur. Burada da “ihtilal paro-

---

¹¹⁰⁵ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.558-559

lasını” bilmeyenlerin sokağa çıkmalarının yasak edildiği, aksi hareket edenlere ateş açılacağı bildirilmiştir. Ankara, İstanbul ve İzmir’de yarından başlamak üzere de örfi idare ilan edildiği açıklanmıştır¹¹⁰⁶.

Sıkıyönetim ilanı ile ilgili hükümet tebliğinde şöyle denilmektedir: “20-21 Mayıs 1963 gecesini, önceden yapılmış tertipler neticesinde, Anayasayı ihlal amacını güden silahlı bir ayaklanma teşebbüsü vuku bulduğundan, Anayasanın 124. maddesi gereğince, bugün (21 Mayıs 1963) saat 15.00’ten itibaren 1 ay süreyle Ankara, İstanbul ve İzmir illeri sınırları içerisinde, sıkıyönetim ilanı Bakanlar Kurulunca 21 Mayıs 1963 tarihinde kararlaştırılmıştır”¹¹⁰⁷. Ayrıca Örfi İdare’nin devam ettiği süre içerisinde, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nda belirtilen ilgili maddeler ve Karayolları Trafik Kanunu’nun ilgili maddesinde belirtilen yetkiler Örfi İdare Komutanlıklarına devredilmiştir¹¹⁰⁸.

Sabaha karşı durumu öğrenen hükümete bağlı kuvvetler, karşı harekete geçmişlerdir. Bunlara Harp Okulu Öğrencileri, Zırhlı Okulu, 28. Tümen ve Muhafız alayı da katılmıştır¹¹⁰⁹. Hükümet taraftarı tanklar, Ankara Radyosunu İhtilalcilerden geri almışlardır. Saat 01.15’te Ankara Garnizonu Kurmay Başkanı Ali Elverdi heyecanlı bir sesle, şunları söylemiştir: “Bundan önce 3-5 çapulcunun yayınlarını dinlediniz. Bunlar eski 22 Şubatçı sergüzeştçilerdir. Türk Ordusu bu harekete katılmamıştır. Kimse telaşa kapılmasın sergüzeştçiler takip edilip yakalanmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları, kışlalarınıza çekiliniz. Birliklerinizin başında emir bekleyiniz. Yapılan yanlış bir harekettir. Türk ordusu demokrasi aşığıdır. Milletinin ordusudur. Çapulculardan değil, milletinden emir alır. Hükümet iş başındadır. Milli İrade ile gelen hükümet ancak milli irade ile gidecektir. Hareket tamamen bastırılmıştır. Sergüzeştçiler toplanmaktadır. Vatan hainleri kanunlar muvacehesinde ceza-

¹¹⁰⁶ Cumhuriyet, 21 Mayıs 1963

¹¹⁰⁷ BCA, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:170.26.7; T.C. Resmi Gazete, 28 Mayıs 1963, Sayı:11413; Düstur, 5.T, C.2, Ankara, 1963, s.1476; Hürriyet, 22 Mayıs 1963; Meclis’te sıkıyönetimin uzatılması görüşmelerinde İnönü’nün yaptığı konuşma için; İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları (1920-1973), C.3, Ankara, 1993, s.127-130

¹¹⁰⁸ BCA, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:170.31.14

¹¹⁰⁹ 5 Ağustos 2003 tarihinde (E) Alb. Refik Turna ile yapılan görüşmede; Zırhlı Birlikler’den Aydemir olayına katılanlar arasında yer aldığını, İhtilalin başında Talat Aydemir’in olduğunu öğrendiklerinde Ankara radyosunu bırakıp geri döndüklerini anlatmıştır.

landırılacaklardır”¹¹¹⁰. Bu arada Harbiyeliler, Ankara sokaklarında “Harbiyeli aldanmaz” diyerek devriye dolaşmaktadırlar.

Yarbay Ali Elverdi açık ve sert bir biçimde Talat Aydemir’in girişimini radyoda suçlamış, hükümetin duruma hâkim olduğunu ifade etmiştir. Orduda birçok kişi hareketi onaylamamış, halk ve üniversite gençliği de olaylara ilgisiz ve seyirci kalmıştır. Hükümete bağlı kuvvetler hızlı bir biçimde harekete geçmiş, kısa sürede darbe girişimi önlenmiştir¹¹¹¹.

Olay sonrasında Ankara radyosu belirli aralıklarla Cumhurbaşkanı Gürsel’in şu konuşmasını yayınlamıştır:

“Aziz Türk Milleti;

*Ankara Radyoevini işgal ederek beyanname yayınlayan birkaç macera heveslisi Türk Silahlı Kuvvetlerinin müdahalesiyle bertaraf edilerek Adalete teslim edilmişlerdir. Hükümet her tarafta duruma hâkimdir. Kahraman Türk Ordusu tarihi şerefine layık vatanpervarane vazifelerini bir defa daha yaparak milletin büyük itimadına layık olduğunu bir kere daha göstermiştir. Türk milleti, ordusunun tek mil komutan, subay, astsubay ve erlerine itimat etmektedir. Ben de hepsine teşekkürlerimizi ve takdirlerimizi sunarım. Aziz milletimin müsterih ve sakin olmasını, Kahraman Türk Silahlı Kuvvetlerinin vazifelerine devamla, kanun dışı hiçbir harekete müsamaha göstermemelerini isterim. Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı”*¹¹¹².

Olay üzerine MGK ve Bakanlar Kurulu’nun yaptığı toplantı sonrasında Ankara, İzmir ve İstanbul’da bir ay süreyle sıkıyönetimin ilan edilmesi kararlaştırılmış, ayrıca toplantı sonrasında bildiri yayınlanmıştır. TBMM’nin onayladığı sıkıyönetim kararı şöyledir: “20-21 Mayıs 1963 gecesi önceden yapılmış tertipler sonucunda Anayasa’yı ihlal amacını güden silâhlı bir ayaklanma hareketi vuku bulduğundan Anayasa’nın 124 üncü maddesi hükmüne göre, Ankara, İstanbul ve İzmir İlleri sınırları içerisinde 21 Mayıs 1963 günü saat 15 ten itibaren bir ay süre ile Sıkı Yönetim ilânına dair 21/5/1963 tarihinde Bakanlar Kurulunca ittihaz olunan Karar onaylan-

¹¹¹⁰ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1963

¹¹¹¹ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.558; Hale, **a.g.e.**, s.147; Can Kaya İsen, **Geliyorum Diyen İhtilal**, İstanbul, 1964, s.147

¹¹¹² **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1963 (II. Baskı)

muştur”¹¹¹³.

Bakanlar Kurulu kararıyla İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na I. Ordu Komutanı Korg. Refik Yılmaz, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'na II. Ordu Komutanı Korg. Cemal Tural ve İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı'na da İzmir Deniz Saha Komutanı Tuğamiral Ferit Denizmen tayin edilmiştir¹¹¹⁴.

Ankara, İstanbul ve İzmir'de 20-21 Mayıs silahlı ayaklanma dolayısıyla ilan edilmiş bulunan sıkıyönetim idaresinin iki ay daha uzatılması hakkındaki Bakanlar Kurulu kararı Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi'nin ortak toplantısında kabul edilmiştir. Parti sözcüleri sıkıyönetimin uzatılmasını istemişler ve beyaz oy kullanacaklarını açıklamıştır¹¹¹⁵.

Bu arada Ağustos ayında süresi dolan sıkıyönetimin İstanbul, Ankara ve İzmir'de yeniden iki ay uzatılması gündeme gelmiş, TBMM'de yapılan görüşmelerde CKMP sözcüsü Sivas milletvekili Cevat Odyakmaz uzatma teklifinin gizli görüşülmesini istemiştir¹¹¹⁶.

Sıkıyönetimin Ekim ayında uzatılma görüşmeleri sırasında hükümet tezkeresi TBMM'de okunmuş ve konu üzerine tartışmalar yapılmıştır. Sıkıyönetimin uzatılma görüşmeleri sırasında AP İzmir milletvekili Nihat Kürşat yaptığı konuşmada “*seçim zamanı örfi idare istemek, idareye şeref kazandırmayacaktır*” demiştir. Senatör Sıtkı Ulay da Örfi Daireyi uzatmak istemekle hükümetin haklı olabileceğini ifade etmiştir. CMKP'den istifa eden İsmail Hakkı Yılanoğlu “*sıkıyönetim İsmet Paşa'yı tenkid ettirmemek için uzatılamaz*” demiştir. CHP adına konuşan Coşkun Kırca Sıkıyönetim Kanunu'nun Anayasaya aykırı olmadığını söylemiştir. MP adına konuşan Zekai Dorman, 20-21 Mayıs ayaklanmasının bittiğini ve teklifi kabulün mümkün olmadığını ifade etmiştir. CKMP sözcüsü Mustafa Kepir ise Hükümet tezkeresini desteklediklerini ifade etmiştir. AP adına konuşan Cihat Bilgeban da sıkıyönetim kanununun özellikle muhalefet gazetelerini kapatma yetkisini verdiğini anlatmış ve

---

¹¹¹³ **T.C. Resmi Gazete**, Karar No. 70, Sayı: 11413, 28 Mayıs 1963

¹¹¹⁴ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1963; Ayrıca MGK ve Bakanlar Kurulu toplantısından sonra yayınlanan bildiri için bkz. **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1963

¹¹¹⁵ **T.C. Resmi Gazete**, Karar No:75, Sayı:11434, 21 Haziran 1963; **Hürriyet**, 20 Haziran 1963

¹¹¹⁶ **Hürriyet**, 20 Ağustos 1963

yeni bir seçim sathına girildiğini belirterek, “1946 seçiminin üzücü dedikodulara sebep olması bizi bu hususta daha dikkatli davranmağa mecbur ediyor” demiştir. MSB İlhami Sancar ise sıkıyönetimin uzatılması zorunluluğuna inandığını ifade etmiştir. Konuşmalardan sonra yapılan oylamada Ankara ve İstanbul’da sıkıyönetim kabul edilmiştir. Oylamaya 338 üye katılmış, 229’u lehyte, 96’sı aleyhte, 13 çekimser oy kullanmıştır¹¹¹⁷.

Sıkıyönetimin 1964 yılı Şubat ayında İstanbul ve Ankara’da iki ay daha uzatılması hakkındaki hükümet tezkeresi TBMM’de 164 oya karşın 252 oyla kabul edilmiştir. Oylamada AP, MP ve bir kısım CKMP milletvekilleri aleyhte, CHP, YTP ve Müstakiller ise leyhte oy kullanmışlardır¹¹¹⁸. Başbakan İnönü sıkıyönetimin uzatılması konusunda yaptığı açıklamada Kıbrıs konusuna da değinmiş, ülkenin ciddi bir dış politika problemi ile karşılaştığını belirterek, dış politikada sade ve kuvvetli yol takibinin, içeride anarşi olmamasına ve huzurun sağlanmasına bağlı olduğunu ifade etmiştir¹¹¹⁹.

1964 yılı Haziran ayında sıkıyönetime karşı tepkilerin artmaya başladığı bir sırada CHP’nin sıkıyönetimin uzatılması yönünde girişimi olmuştur¹¹²⁰. Meclis’te yapılan görüşmelerde söz alan İnönü, 21 Mayıs olaylarının yargı aşamasında olması

---

¹¹¹⁷ **T.C. Resmi Gazete**, Karar No:79, Sayı:11536, 21 Ekim 1963; **Hürriyet**, 18 Ekim 1963

¹¹¹⁸ **Hürriyet**, 20 Şubat 1964; TBMM’de sıkıyönetimin uzatılma kararları;

19.06.1963 tarihli ve 75 sayılı karar, **T.C.Resmi Gazete**, S.11434, 21 Haziran 1963; sıkıyönetim Ankara, İstanbul ve İzmir’de iki ay süreyle uzatılmıştır.

19.08.1963 tarihli ve 76 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.11486, 21 Ağustos 1963; sıkıyönetim Ankara, İstanbul ve İzmir’de iki ay süreyle uzatılmıştır.

17.10.1963 tarihli ve 79 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.11536, 21 Ekim 1963; sıkıyönetim Ankara ve İstanbul’da iki ay süreyle uzatılmıştır.

19.12.1963 tarihli ve 86 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.11587, 21 Aralık 1963; sıkıyönetim Ankara ve İstanbul’da iki ay süreyle uzatılmıştır. **Düstur**, 5. T, C.3, Ankara, 1964, s.184; **Hürriyet**, 20 Aralık 1963

19.02.1964 tarihli ve 92 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.11637, 20 Şubat 1964; sıkıyönetim Ankara ve İstanbul’da iki ay süreyle uzatılmıştır. **Düstur**, 5. T, C.3, Ankara, 1964, s.621; **TBMM Tutanak Dergisi**, D.1, C.3, B.6, 19.02.1964, s.104; **Hürriyet**, 20 Şubat 1964

17.04.1964 tarihli ve 95 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.11687, 20 Nisan 1964; **Düstur**, 5.T, C.3, Ankara, 1964, s.2138; **TBMM Tutanak Dergisi**, D.1, C.3, T.3, B.11, s.272; Naci Dalkılıç, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Siyasal Gelişmeye Etkileri**, Danışman: Prof. Ergün Aybars, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2000, s.154

¹¹¹⁹ **Hürriyet**, 20 Şubat 1964

¹¹²⁰ Dalkılıç, **a.g.tez**, s.154

nedeniyle hükümetin sıkıyönetimi uzatma önerisinin yerinde bir karar olduğunu ifade etmiştir¹¹²¹. Başbakan İnönü sıkıyönetimin uzatılması ile ilgili hükümet teklifi üzerinde yaptığı konuşmada “uzatılma teklifini arzu ile getirmiyoruz. Mecburiyet ile takdim olunmuştur” diyerek şöyle sürdürmüştür: “Dış politikadan dolayı, memleket- te her yönden gerginlik vardır. Ankara ve İstanbul’da emniyet ve sükûnun muhafaza- sı lazımdır. Bu sebeple sıkıyönetimin bir ay daha uzatılmasını istiyoruz” demiştir¹¹²². 1964 yılı Haziran ayında İstanbul ve Ankara’da sıkıyönetimin yeniden uzatılması için Meclis’te yapılan görüşmelerde söz alan İnönü, 21 Mayıs olaylarının yargı aş- masında olması nedeniyle hükümetin sıkıyönetimi uzatma önerisinin yerinde bir ka- rar olduğunu ifade etmiştir¹¹²³. Başbakanın konuşmasından sonra söz alan AP, CKMP ve MP sözcüleri sıkıyönetimin aleyhinde bulunmuşlar ve bu konudaki oyla- mada red oyu kullanacaklarını ifade etmişlerdir¹¹²⁴. Başbakanlık tezkeresi hakkında aleyhte yapılan bazı konuşmalardan sonra sıkıyönetimin bir ay daha uzatılması ço- ğunlukla kabul edilmiştir¹¹²⁵. TBMM’de sıkıyönetimin uzatılmasına ilişkin alınan karar şu şekildedir: “20-21 Mayıs 1963 gecesi önceden yapılmış tertipler sonucunda, Anayasa’yı ihlâl amacını güden bir ayaklanma, hareketi üzerine, Ankara, İstanbul ve İzmir illeri sınırları İçinde bir ay süre ile ilân edilip Türkiye Büyük Millet Meclisinin 22 Mayıs 1963 tarihli 70 sayılı Kararıyla onaylanmış olan ve 19 Haziran 1963 tarih- li 75, 19 Ağustos 1963 tarihli 76 sayılı kararlarıyla ikişer ay ve 17 Ekim 1963 tarihli 79, 19 Aralık 1963 tarihli 86, 19 Şubat 1964 tarihli 92, 17 Nisan 1964 tarihli 65 sa- yılı kararlarıyla de Ankara ve İstanbul illerinde ikişer ay süre ile uzatılması kabul edilmiş bulunan Sıkı Yönetim süresinin 21/6/1964 tarihinden itibaren Ankara ve İs- tanbul illerinde bir ay süre ile yeniden uzatılmasına Genel Kurulun 19/6/1964 tarihli toplantısında karar verilmiştir. (19/6/1964)”¹¹²⁶.

¹¹²¹ İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları (1920-1973), C.3, Ankara, 1993, s.264; Cumhuri- yet, 17 Haziran 1964

¹¹²² Milliyet, 20 Haziran 1964; Hürriyet, 20 Haziran 1964

¹¹²³ Cumhuriyet, 17 Haziran 1964

¹¹²⁴ Cumhuriyet, 20 Haziran 1964

¹¹²⁵ Hürriyet, 20 Haziran 1964

¹¹²⁶ T.C. Resmi Gazete, Karar No:96, Sayı: 11783, 20 Haziran 1964; Düstur, 5.T, C.3, Ankara, 1964, s.2706

Talat Aydemir Olayından sonra Ankara, İstanbul ve İzmir’de 21 Mayıs’ta bir ay için ilan edilen sıkıyönetim, İzmir’de 150 gün devam ettikten sonra 21 Ekim 1963’te kaldırılmıştır. Ankara ve İstanbul’da 7 defa uzatılan ve 425 gün devam eden sıkıyönetim ise 21 Temmuz 1964’te sona ermiştir. Sıkıyönetimin yeniden uzatılması için yeni bir karar alınmadığından sıkıyönetim uygulaması kendiliğinden kalkmıştır¹¹²⁷. 14 aydır Ankara ve İstanbul’da devam eden sıkıyönetimin 21 Temmuz’dan itibaren sonra erdiği, basında yer almıştır¹¹²⁸. Ayrıca basındaki haberlerde, sıkıyönetimin olduğu dönemde sadece İstanbul’da 22 gazete ve dergi hakkında 37 dava açılmış ve dava sonucunda bu gazetelere verilen cezaların 11’i para cezasına çevrilmiştir¹¹²⁹.

20 - 21 Mayıs’ta meydana gelen çatışmalarda 8 kişi ölmüş ve 26 kişi yaralanmıştır. Harbiyelilerin ardından Talat Aydemir teslim olmuştur¹¹³⁰. Meclis’te sıkıyönetim tasarısı ittifakla kabul edilmiş, suçluların yargılanması Mamak’taki Harp Divanında başlamıştır. Ankara Örfi İdare Komutanlığı’nın 2 No’lu Sıkıyönetim Mahkemesi’nin Başkanı Tuğg. Nihat Günaşan, Duruşma Hakimi Yzb. Mehmet Karaaslan, İddia Makamı Başkan Talat Onmuş, Nejat Öztaşkın, Sami Gerçel, Üye Kur. Alb. Haydar Topşak’tır. Mahkemede 1459 Harbiyeli, Talat Aydemir ve arkadaşları yargılanmıştır. Yargılananlar hakkında şu fikirler yürütülmüştür: Sanıklara verilecek cezaların T.C.K.’nin 145. ya da 120. maddelerine göre verileceği iddia edilmiştir. Gazetelerde çıkan haberlerde de yargılanan Harbiyelilerin, 5 yıl ile 15 yıl arasında ağır hapsi, tart ve amme haklarından mahrumiyetinin istendiği belirtilmektedir¹¹³¹.

Aydemir’in hatıralarında duruşmaların başlaması üzerine şu ifadelere yer verilmiştir: “*Bu ihtilal teşebbüsünün istenilen şekilde son bulmaması üzerine Mamak 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi’nde yargılanmış ve idama mahkûm edilerek hak-*

---

¹¹²⁷ **Hürriyet**, 20 Temmuz 1964

¹¹²⁸ **Milliyet**, 20 Temmuz 1964

¹¹²⁹ **Milliyet**, 22 Temmuz 1964

¹¹³⁰ 20-21 Mayıs 1963’teki darbe girişiminin ayrıntıları için bkz. Talat Aydemir, **a.g.e.**, s.231-322; Fethi Gürcan, **a.g.e.**, s.183-271

¹¹³¹ Ömer Gürcan, **Fethi Gürcan’ın Harbiyelileri**, Ankara, 2005, s.141-143

kındaki hüküm 5 Temmuz 1963 yılında yerine getirilmiştir”¹¹³².

Askeri ayaklanma girişiminin bastırılmasından sonra Harp Okulundaki bütün öğrenciler okuldan atılmış, bazılarına da hapis cezası verilmiştir¹¹³³. Askeri Mahkeme, Albay Talat Aydemir ve 6 arkadaşı için ölüm cezası vermiştir. 1468 Harbiyeli de Harp Okul’undan atılmıştır¹¹³⁴. Okuldan uzaklaştırılan öğrencilerden tazminat alınmaması için sonradan bazı girişimler olmuş ve Cumhuriyet Senatosu’nun aldığı bir kararla tazminat alınmaması kararlaştırılmıştır. 5401 sayılı kanuna geçici bir madde eklenerek 1586 öğrenci tazminat ödemekten muaf tutulmuştur¹¹³⁵. Talat Aydemir ve Fethi Gürcan, 1964 yılında idam edilmiştir. Diğer mahkûmların cezaları ise 1966 yılında çıkarılan af yasası ile kısmen veya tamamen kaldırılmıştır.

21 Mayıs’tan sonra Mamak 1 No’lu Sıkıyönetim Mahkemesinde yapılan yargılamalar sırasında ve sonradan ortaya çıkan bilgilerden anlaşıldığı gibi 21 Mayıs darbe girişiminden önce Aydemir önderliğinde 22 Şubat’tın dışında da darbe planları yapanlar bulunmaktadır. 21 Mayıs İddianamesinde darbe girişiminde bulunan üç gruptan söz edilmiştir ki bunlar; 22 Şubatçılar, 14’ler ve 11’lerdir. Bu üç grup 21 Mayıs’a kadar birleşmek için uğraşmışlardır¹¹³⁶.

Uzun süren duruşmalardan sonra Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz ve Erol Dinçer’in idam edilmesi kararı kabul edilmiştir¹¹³⁷. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Talat Aydemir ve Fethi Gürcan’ın ölüm cezalarını onaylamıştır¹¹³⁸. Meclis, Aydemir, Gürcan ve Deniz’in idam kararlarını onaylamış, Dinçer hakkında ret kararı

---

¹¹³² Talat Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, s.V; ancak infaz 5 Eylül 1963’te meydana gelmiştir. Bunun için; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.560; ayrıca **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1961-1980)**, s.89

¹¹³³ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.213-214

¹¹³⁴ Ömer Gürcan, **a.g.e.**, s.207 ; 26.9 1963 tarihli Yüksek Disiplin Kurulu Kararı ile Kara Harp Okulu Disiplin Talimatı için bkz. Ömer Gürcan, **a.g.e.**, s.207-218; Harp Okulundan atılan 1468 Harbiyeli daha sonra 20-21 Mayıs Yardımlaşma Ve Dayanışma Derneğini kurmuşlardır. Ömer Gürcan, **a.g.e.**, s.215; 1 No’lu Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılanan Harbiyeliler ile 2 No’lu Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılanıp, Disiplin Kurulu Kararı ile Harp Okulundan atılan Harbiyelilerin isim listesi için, Talat Aydemir, **a.g.e.**, s.324-337 ve Ömer Gürcan, **a.g.e.**, 225-236

¹¹³⁵ **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1965

¹¹³⁶ Talat Aydemir, **a.g.e.**, s.269-289; Savcının İddianamesi için 269-337 arasındaki sayfalara bakılabilir.

¹¹³⁷ TBMM’ye gelmiş olan ölüm cezalarının oylama sonuçları için bkz. Fethi Gürcan, **a.g.e.**, s.323

¹¹³⁸ **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1964

vermiştir¹¹³⁹. 20-21 Mayıs sanıkları hakkındaki karar, 5 Eylül 1963'te açıklanmıştır. 7 kişiye idam cezası verilmiş, 29 kişi müebbet hapis ve değişik cezalar almıştır. Sonradan idam cezaları 2'ye indirilmiştir¹¹⁴⁰. Emekli Süvari Binbaşısı Fethi Gürcan sabaha karşı Ankara Merkez Cezaevi bahçesinde idam edilmiştir¹¹⁴¹. Emekli Kurmay Albay Talat Aydemir de sabaha karşı Ankara Merkez Cezaevi'nde asılarak idam edilmiştir. Cezanın infazında Ankara infaz savcısı, 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi Hâkimi Albay Numan Özdalga, Adli Tabip ve bir cezaevi yetkilisi de hazır bulunmuştur¹¹⁴².

22 Şubat 1962'yi izleyen 21 Mayıs 1963 darbe girişimleri memleketin sarsıntıları geçirmesine neden olmuş, ihtilale iki defa başvuran kurmay subaylar, bu hareketlerini hayatları ile ödemişlerdir¹¹⁴³.

İstanbul'daki Sıkıyönetim Mahkemesi 23 sanığa 40 yıl hüküm vermiştir. Ankara ve İstanbul'da 20-21 Mayıs 1963 tarihinde meydana gelen silahlı ayaklanma ve ihtilal girişimi üzerine ilan edilen ve 425 gün devam eden sıkıyönetim, 21 Temmuzda sona ermiştir. İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'ne bu süre içinde 1666 sanıklı 1008 olay intikal etmiş ve 975 dava sonuçlandırılmıştır. Başkanı Top. Yb. Hüsnü Ilgar olan Mahkeme Heyeti: Askeri Hakim Bnb. Kaya Alp Kartal, Hakim Bnb. Hülagü Şakar, Hakim Kd. Yzb. İlhan Şener, Savcı Bnb. Zeki Kar ve Savcı Kd. Yzb. Coşkun Dündar'dan kurulmuştur. Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi, Harbiye'de Salim Özden adlı bir şirket muhasebecisini tabanca ile yaralayıp, içinde 34 bin lira bulunan çantasını alıp kaçan gangster Vural Toprak'a 15 yıl olmak üzere 23 sanığa 40 yıl 7 ay 20 gün hapis cezası vermiştir. 22 Gazete ve dergi hakkında 37 dava açılmış, 11'i 9 ile 150 lira arasında olmak üzere 1017 lira hafif para cezasına çarptırılmıştır. Diğerlerinden bazılarını takipsizlik kararı verilmiş, bazıları açılan davalarda beraat etmiştir. Mahkemenin verdiği para cezası ve harç tutarı 11.123 lira 25 kuruş tutmuştur. Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'ne sevk edilen 119 sinema bileti karaborsacısından 70'i

¹¹³⁹ Fethi Gürcan'ın Mahkemede yargılanma süreci için bkz. Fethi Gürcan, **a.g.e.**, 273-330

¹¹⁴⁰ Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.560

¹¹⁴¹ **Milliyet**, 27 Haziran 1964

¹¹⁴² **Milliyet**, 5 Temmuz 1964

¹¹⁴³ Yalman, **a.g.e.**, s.392

hakkında verilen cezanın tutarı 1 yıl 7 ay 10 gün haptir. Sıkıyönetim süresince ikamete mecbur edildikleri yeri terk ettiklerinden dolayı yan kesici Dilber Seymener Palu, Leman Seymener Hınıs, Müzeyyen Yeşiltoprak Muradiye'ye 1 yıl, Hamiyet Seymener Palu'ya 6 ay ve aynı suçu üç defa işleyen Perihan Yeşiltoprak'a da 3 yıl sürgün cezaları verilmiştir¹¹⁴⁴.

Türkiye'de 1960'larda askeri müdahaleler ve sonrasında yaşanan siyasi bazı gelişmeler olurken, dünyanın değişik ülkelerinde de yönetimi ve rejimi değiştirmek için askeri müdahaleler yapılmıştır. Bu gelişmelerden kısaca söz edecek olursak; 1960'ların son yılında dünyadaki darbe hareketlerinin özellikle Afrika ve Ortadoğu'ya yayıldığı görülmektedir. 1969'da çeşitli ülkelerde 21 darbe hareketi olmuş, bunlardan 6'sı hedefine ulaşabilmiştir. Bu dönemde meydana gelen bazı askeri müdahaleler şunlardır: 25 Mayıs'ta Sudan'da ordu yönetimi ele geçirmiştir. 22 Haziran'da Güney Yemeni'nin aşarı sola kayan yönetimi devrilmiş, Cumhurbaşkanı iş başından uzaklaştırılmıştır. 26 Eylül'de Bolivya'da Cumhurbaşkanı devrilmiştir. 21 Ekim'de Somali'de gerçekleştirilen müdahale sonucunda Anayasa fesh edilmiştir. 10 Aralık'ta Dahomey'de Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı görevinden uzaklaştırmıştır. 1 Mart'ta Suriye'de Savunma Bakanı, Hafız Esad Hükümetini devirmeye çalışmış, girişimi başarılı olamayınca hükümetle uzlaşma yoluna gitmiştir. 5 Mart'ta Ekvator Gine'sinde Dışişleri Bakanı Cumhurbaşkanı düşürmek istemiş, başarılı olamayınca hapse atılmıştır. 5 Mayıs'ta Dahomey'de ve 19 Mayıs'ta Irak'ta iki kompto girişimi ortaya çıkarılmıştır. 15 Aralık'ta Panama'da bazı Albaylar, General Torrijos'un yokluğundan yararlanarak iktidarı ellerine geçirmişler fakat bir gün sonra General Torrijos Panama'ya dönerek Albayların girişimini engellemiş ve kendi konumunu sağlamlaştırmıştır¹¹⁴⁵.

4. Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti

III. İnönü hükümetinden sonra yeni hükümeti Kayseri Senatörü seçilen Suat Hayri Ürgüplü kurmuştur. 23 Şubat 1965'te Ürgüplü'nün kurduğu hükümette Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Millet Partisi ve

---

¹¹⁴⁴ **Milliyet**, 22 Temmuz 1964

¹¹⁴⁵ **Yeni Asır**, 1 Ocak 1970

TBMM dışından 3 üye de yer almıştır¹¹⁴⁶. Yeni Hükümet 23 Şubat 1965 - 10 Ekim 1965 tarihleri arasında iktidarda kalmıştır.

10 Ekim 1965'te yapılan seçimlerin sonucunda AP 240, CHP 134, MP 31, YTP 19, TİP 15, CKMP 11 ve Bağımsızlar 1 sandalye kazanmıştır. Seçimden sonra Süleyman Demirel'in başkanlığında AP hükümeti kurulmuştur¹¹⁴⁷. 1965 genel seçimleri, seçim yasasında yapılan değişikliklerle milli bakiye seçim sistemine göre yapılmıştır. AP bu seçimlere güneş/kitap simgeli ilk amblemini değiştirerek, kıratı gösteren yeni simgesiyle katılmıştır.

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın 1964'te ölümünden sonra, parti genel başkanlığı için Saadettin Bilgiç, Süleyman Demirel ve Tekin Arıburun yarıştı. Genel Başkanlık seçimi sonucunda Süleyman Demirel Genel Başkan seçilmiştir¹¹⁴⁸. 1965-1969 yılları arası dönem Adalet Partisi açısından önemli ve başarılı bir dönem olmuştur¹¹⁴⁹. Bununla birlikte 1967'de parti içinde Süleyman Demirel'e karşı olan muhalefet, etkili olmaya başlamıştır¹¹⁵⁰. Adalet Partisinden ayrılan bazı milletvekilleri 1970 yılında Demokratik Partiyi kurmuşlardır. Demokratik Partinin de genel başkanlığına AP'den ayrılmış olan Ferruh Bozbeyle seçilmiştir¹¹⁵¹.

CHP'de ortanın solcuları ile ortanın sağcıları, ilk defa kesin bir biçimde 1966 yılında yapılan 18. Kurultayda hesaplaşmıştır¹¹⁵². Kurultay çetin mücadelelerin sonunda ortanın solu hareketinin başarısı ile sona ermiştir¹¹⁵³. İsmet İnönü Ortanın solu terimini 1965 yılında vermiş olduğu bir demecinde kamuoyuna açıklamıştır¹¹⁵⁴. CHP'nin içindeki ortanın solu ekibi, Bülent Ecevit'in parti genel sekreterliğine seçilmesiyle ayrı bir başarı elde etmiştir¹¹⁵⁵.

CHP'nin ortanın solunda yer alabileceği 27 Mayıs'tan sonra belli olmuştur.

---

¹¹⁴⁶ Kili, **a.g.e.**, s.195

¹¹⁴⁷ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.216

¹¹⁴⁸ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.229

¹¹⁴⁹ Çavdar, **a.g.e.**, s.159

¹¹⁵⁰ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.237

¹¹⁵¹ **A.g.e.**, s.342-343

¹¹⁵² Çavdar, **a.g.e.**, s.155

¹¹⁵³ Kili, **a.g.e.**, s.231

¹¹⁵⁴ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.248

¹¹⁵⁵ Kili, **a.g.e.**, s.231

1965 seçimlerinde ortanın solu deyimini ortaya konmuştur. CHP hükümeti düşürüldükten sonra CHP muhalefette faaliyet göstermiştir. TİP, sosyal ve ekonomik sorunları, daha solda bir yaklaşımla çözüme önerisinde bulunmuş ve sol bir parti olduğunu açıkça dile getirmiştir. Bu durum CHP yöneticilerini yeni bir tutum sergilemeye itmiştir. CHP'nin en büyük destekçilerinden biri üniversite gençliğidir. Gençler, TİP'in önerilerine sempati duymaya başlayınca, İnönü gençleri uyarmak ve partisine kazandırmak zorunluluğu duymuştur¹¹⁵⁶.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in hastalığının devam etmesi üzerine, Cemal Gürsel tedavi için ABD'ye gönderilmiştir. ABD'inde yapılan tedaviye yanıt veremeyince, Türkiye'ye geri getirilmiş, yurda döndükten bir hafta sonra da komaya girmiştir. Ankara'da Gülhane Hastanesine yatırılmış, Cumhurbaşkanlığı görevi yapamayacağı kesinleşince de Cumhurbaşkanı seçimi gündeme gelmiştir. Yapılan görüşmelerin sonucunda Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay, kontenjan senatörü atandıktan sonra 28 Mart 1966'da bütün siyasi partilerin ortak adayı olarak Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir¹¹⁵⁷. Komadan çıkamayan eski Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 6 ay sonra 14 Eylül 1966'da vefat etmiştir. Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı, asker-sivil yakınlaşması için önemlidir. Çünkü siyasi yapının en üst kademesinde ordunun isteklerine duyarsız kalmamış, her iki kesimi mevcut durumun korumasına yönlendirmiştir. 1962 yılında MGK'na verilen yetkiler, bu uyuşmayı daha da güçlendirmiştir¹¹⁵⁸.

5. Yeni Siyasi Partiler

1961 Anayasası ile gerçekleşen demokrasi ortamı içinde yeni siyasi partiler kurulmuştur¹¹⁵⁹:

a) Cumhuriyetçi Güven Partisi

1965 seçimlerinden sonra CHP'nin "Ortanın solu" bir partiye dönüşmesi parti içinde de tartışmalara, karşı çıkışlara neden olmuştur. Yapılan eleştiriler arasında

¹¹⁵⁶ Kili, **a.g.e.**, s.211-228

¹¹⁵⁷ Öztürk, **a.g.e.**, s.83

¹¹⁵⁸ Hale, **a.g.e.**, s.153; Milli Güvenlik Kurulu 1961 Anayasası ile kurulmuştur. M.G.K. hakkında ayrıntılı bilgi için; Hikmet Özdemir, **Rejim ve Asker**, İstanbul, 1989, s.87-120

¹¹⁵⁹ 1960 sonrası kurulan siyasi partiler için bkz. Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, 1974, s.266-388

CHP'nin Atatürk'ün belirlediği yoldan ayrıldığı ve sosyalist bir parti olduğu da dile getirilmiştir. Ortaya çıkan tartışma ve görüş ayrılıklarından sonra 1967 yılında CHP'den 48 senatör ve milletvekili istifa ederek, 12 Mayıs 1967'de Turhan Feyzioğlu'nun Genel Başkanlığında Güven Partisi'ni kurmuşlardır¹¹⁶⁰.

Güven Partisi, demokratik rejime, sınıf kavgası yoluyla değil, milliyetçi bir anlayış, sosyal dayanışma ilkesi her yurttaşın sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınmasıyla ulaşılabileceğini savunmuştur. Kalkınmanın da karma ekonomi düzeni ile mümkün olacağı savunulmuştur¹¹⁶¹.

1969 seçimlerinden sonra TBMM'ne giren partilerden biri de "Cumhuriyetçi Güven Partisi"dir. İsmet İnönü'nün CHP'den istifa etmesinden sonra CHP'den ayrılan milletvekillerinin katılımı ile partinin adı CGP olmuş, partinin Genel Başkanlığına Turhan Feyzioğlu yeniden seçilmiştir.

CGP 1980 yılına kadar aşırı sol ve aşırı sağ ideolojilere karşı çıkarak bazen koalisyon hükümetlerinde de yer alarak varlığını sürdürmüştür. CGP 1980 yılında "Atatürkçülüğe Çağrı" adı ile olağanüstü bir kongre toplayıp, kongrede "Atatürkçülüğe Çağrı Bildirisi"ni hazırlayıp, kabul etmiştir¹¹⁶².

b) Adalet Partisi

Adalet Partisi 11 Şubat 1961'de kurulmuş, 12 Eylül 1980'de Askeri Müdahaleden sonra kapatılmıştır. AP faaliyette bulunduğu dönem içerisinde yarıdan fazlasında iktidarda kalmıştır. Adalet Partisi DP'nin tabanını devralmıştır. AP'nin ilk genel başkanı Em. Org. Ragıp Gümüşpala'dır. Partiye asıl damgasını vuran kişi ikinci genel başkan Süleyman Demirel'dir¹¹⁶³. AP kurulduktan sonra Gümüşpala önemli illerde, bu arada sıkıyönetimin olduğu yerlerde ve Ege Bölgesinde il teşkilatının emekli subaylardan oluşturmak istemiştir. Bunun sebebini de mağdur olmuş bir zümreyi siyasi hayata kazandırmak ve müdahale idaresinin baskısından kurtulmak olarak

---

¹¹⁶⁰ Kongar, **a.g.e.**, s.166

¹¹⁶¹ Turhan Feyzioğlu, "Cumhuriyetçi Güven Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VIII, s.2041-2042

¹¹⁶² Cumhuriyetçi Güven Partisi, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VIII, s.2041-2042

¹¹⁶³ Mete Tunçay, "Adalet Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VIII, s.2096

açıklamıştır¹¹⁶⁴.

Ragıp Gümüşpala'nın vefatından sonra AP Genel Başkanlığı'na Sadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel aday olmuş, Devlet Su İşleri Genel Müdürü olan Süleyman Demirel, seçimi kazanmıştır¹¹⁶⁵.

c) Yeni Türkiye Partisi

12 Şubat 1961'de, DP içerisinde gelen, ancak partinin anlayışıyla bir noktadan sonra çelişkiye düşen liberal kesimden gelenler tarafından kurulmuştur. Partinin önderleri arasında Ekrem Alican, Prof. Aydın Yalçın, Yusuf Azizoğlu, Enver Adakan, Esat Çağa gibi kişiler yer almaktadır¹¹⁶⁶. 1961 yılının Şubat ayında parti programı açıklanmıştır. Org. Cemal Gürsel, Halk Partisi'nin karşısında tek parti kurulmasını doğru bulmuştur¹¹⁶⁷.

d) Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi, 13 Şubat 1961'de İstanbul'da Maden-İş Sendikasının yöneticisi Kemal Türkler, Lastik-İş Sendikası'nın yöneticisi Rıza Kuas ve Basın-İş Sendikası'nın liderlerinden İbrahim Güzelce gibi bazı sendikacılar tarafından kurulmuştur¹¹⁶⁸. Bir süre sonra da Parti'nin başına Mehmet Ali Aybar geçmiştir. Başlangıçta çok az ilgi çeken parti, birçok kişiye göre işçi oylarını bölmek için oluşturulan yüzeysel bir girişimdir¹¹⁶⁹. Kuruluşundan bir süre sonra hukukçu olan Mehmet Ali Aybar'ın genel başkan olmasından sonra parti, siyasi hayatta daha etkili olmuştur. TİP, Behice Boran, Sadun Aren gibi sol kesimin önde gelenlerine de kapılarını açmıştır. Böylece 1961 Anayasası, dayanacağı dengelerin pratik alanını belirlemiştir.

1965 genel seçimlerine sosyalist bir parti olarak katılmıştır. 1961 Anayasası temel hak ve özgürlükleri güvence altına aldığından, sol görüşler de gelişme ve örgütlenme olanağı bulmuştur. 27 Mayıs'tan önce kurulan sosyalist parti de TİP'e ka-

¹¹⁶⁴ Örtülü, *a.g.e.*, s.102; Sakallıoğlu, *a.g.e.*, s.50

¹¹⁶⁵ Tefik Çavdar, "Adalet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.VIII, s.2093; Sadettin Bilgiç, *Hatıralar*, İstanbul, 1998

¹¹⁶⁶ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s.186

¹¹⁶⁷ Yalman, *a.g.e.*, s.382-383

¹¹⁶⁸ Murat Belge, "Türkiye İşçi Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.VIII, s.2120

¹¹⁶⁹ Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s.187

tlmiştir.¹¹⁷⁰ TİP Meclis’te etkili çalışmalar yapmıştır. Parti, gazeteci, üniversite profesörleri, sendikacılar gibi değişik meslek gruplarından oluştuğundan, partinin eylem ve görüşleri açıkça kamuoyuna yansıtılmıştır¹¹⁷¹.

TİP ideolojik temele sahip bir parti olarak, seçimlerde mücadele etmiş, varlığıyla diğer partilerin ideolojik yönden kendilerini daha net tanımlamalarını sağlamış, onları zorlamıştır. 1960’lı yıllarda TİP birçok genç entelektüel tarafından desteklenmiş, sonradan birçok gruba bölünen Türk soluna bir çeşit laboratuvar olmuştur¹¹⁷².

TİP 20 Temmuz 1971 tarihinde siyasi partiler yasasına aykırı faaliyette bulunduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır¹¹⁷³. Partinin kapatma kararında, son kongrede yayımlanan bazı rapor ve bildirimlerin anayasa ve siyasi partiler kanununa aykırı olduğu görüşü etkili olmuştur. TİP yöneticileri Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılanmış, 12,5 ile 15 yıl arasında değişen çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Hükümlü olan TİP yöneticileri 1974’te çıkarılan af yasasında yararlanarak serbest bırakılmışlardır¹¹⁷⁴.

e) Demokratik Parti

1970 yılında AP bünyesinde meydana gelen “Yetmiş ikililer Hareketi” sonrasında kurulmuş olan Demokratik Parti’nin Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle’dir. Ferruh Bozbeyle, 1978 yılında Genel Başkanlıktan ayrılmıştır. Yüksel Menderes ve Sadettin Bilgiç Genel Başkan Yardımcılıklarına seçilmiştir¹¹⁷⁵. Demokratik Parti, Adalet Partisinden ihraç edilen ve istifa eden senatör ve milletvekilleri tarafından kurulmuştur. Mecliste sert ve radikal bir muhalefet yapan Demokratik Parti, 12 Mart hükümetlerinde görev almamıştır. Demokratik Parti’de Adnan Menderes’in üç oğlu ve Celal Bayar’ın kızı Nilüfer Gürsoy da yer almıştır. Demokratik Parti’nin 1972 yılındaki kongresine, Celal Bayar tarafından partiye destek vermek amacıyla bir telgraf

¹¹⁷⁰ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, 2008, s.165-166

¹¹⁷¹ Kongar, **a.g.e.**, s.167

¹¹⁷² Zürcher, **a.g.e.**, s.359

¹¹⁷³ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s. 221-223

¹¹⁷⁴ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1961-1980)**, Yayın Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş vd., C.3, İstanbul, 2003, s.271

¹¹⁷⁵ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Ankara, 1976, s.403

gönderilmiştir.

Demokratik Parti 1970'lerde kurulan hükümetlerde yer almamıştır. Mayıs 1980 yılında yapılan kongrede partinin feshine ve mallarının Kızılay'a verilmesini kararlaştırmıştır. Bu karara karşı çıkanlar sonradan "Hür Demokratlar Partisi" adını almış, bu parti de 12 Eylül 1980'den sonra kapatılmıştır¹¹⁷⁶.

f) Milliyetçi Hareket Partisi

CKMP 1960'ların ortasından itibaren kimlik ve kadro değişimi yaşamış ve 1969 yılında adını değiştirip, MHP adını almıştır. CKMP Osman Bölükbaşı'nın 1962'de ayrılmasından sonra etkinliğini kaybetmiştir. 1965 yılında Alparslan Türkeş ve bazı arkadaşlarının partiye üye olması CKMP'ne canlılık kazandırmıştır. Daha sonra Genel Başkan olan Türkeş, düşüncelerini Dokuz Işık adı verilen kitapta açıklamıştır¹¹⁷⁷.

MHP 9 Şubat 1969'da kurulmuştur. 1965'ten 1973'e değin MHP yer aldığı genel seçimlerde oy oranını çok az yükseltebilmiştir. MHP 1975'te kurulan Birinci Milli Cephe hükümetinde yer almıştır. Bu şekilde siyasal etkinliğini arttırmaya başlamıştır. MHP 12 Eylül 1980'den sonra siyasal faaliyetlerin yasaklanması nedeniyle kapatılmıştır¹¹⁷⁸.

g) Milli Nizam Partisi

Milli Nizam Partisi 26 Ocak 1970 tarihinde kurulmuştur. Partinin liderliğine eski Odalar Birliği başkanı olan Prof. Necmettin Erbakan getirilmiştir. İslamiyeti asıl tema olarak işleyen ve Meclis'te de temsil edilen MNP laikliğe aykırı faaliyetlerinden dolayı 20 Mayıs 1971'de kapatılmıştır¹¹⁷⁹.

6. 1960-1963 yılları arasında yayınlanan sıkıyönetim bildirilerinden örnekler:

1) "Evvelce bildirildiği şekilde Yüksek Adalet Divanı kararları hakkında Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu Başkanlığından başka hiçbir makam veya şahıs bilgi verme-

¹¹⁷⁶ "Demokratik Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VIII, s.2102-2103

¹¹⁷⁷ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s. 223-224

¹¹⁷⁸ Mehmet Ali Ağaoğulları, "Milliyetçi Hareket Partisi" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VIII, s.2111-2113

¹¹⁷⁹ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s. 225

ye yetkili değildir. Tebliğ olunur. Korg. Ali Keskiner, Ankara Örfi İdare Kumandanı”¹¹⁸⁰.

2) “1-Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 124. maddesi gereğince 21 Mayıs 1963 günü, saat 18’den itibaren bir ay müddetle sıkıyönetim ilan olunmuş ve sıkıyönetim komutanlığı uhdeme tevdi edilmiştir.

2-Bu vazifenin ifasında muhterem İstanbul halkının ve basınımızın verilecek emir ve talimatlara önemle riayet etmelerini rica ederim. Korg. Refik Yılmaz”¹¹⁸¹.

3) “1-21 Mayıs 1963 gününden itibaren ikinci bir emere kadar saat 24.00 ile saat 05.00 arasında gece sokağa çıkma yasağı konmuştur.

Amme hizmeti gören personel için özel vesika verilecek ve hizmet aksatılmayacaktır.

2- İstanbul Emniyet ve Jandarma Kuvvetleri Sıkı Yönetim Komutanlığı emrine girmiştir. Bu kuvvetler, İstanbul Merkez Komutanlığı ile sıkı bir işbirliği yapacaklardır. Korg. Refik Yılmaz”¹¹⁸².

4) “1- Emniyet ve jandarma kuvvetleri, bekçiler, resmi müesseselerde İş Kanununa Tabi müesseselerin koruma memurları hariç ruhsatlı olsa dahi herhangi bir kimsenin silah taşınması ikinci bir tebliğe kadar men edilmiştir.

2- Patlayıcı madde bulunduranlar bu maddelerin miktarını cinsini ve yerini, mahalli müki amirlere bu tebliğden itibaren 48 saat zarfında bildirecek ve bunları müsaadesiz nakletmeyeceklerdir. Korg. Refik Yılmaz”¹¹⁸³.

5) “Ankara Vilayet Sıkıyönetim Komutanlığına, 21 Mayıs saat: 18.00’den itibaren başladım.

Ankaralılar ve aziz Türk Milletine saygı ile selamlarım.

Bütün görevlilerin ve halkın yardımını ve yapılacak tebliğlere uymalarını önemle rica ederim.

Korg. Cemal Tural”¹¹⁸⁴.

6) “Yeni bir tebliğe kadar 23.00’den 05.00’a kadar sokağa çıkma yasağı konmuştur.

---

¹¹⁸⁰ Öncü, 15 Eylül 1961

¹¹⁸¹ Cumhuriyet, 22 Mayıs 1963

¹¹⁸² Cumhuriyet, 22 Mayıs 1963

¹¹⁸³ Cumhuriyet, 22 Mayıs, 1963

¹¹⁸⁴ Cumhuriyet, 22 Mayıs, 1963

*Doktorlar, ebeler, cankurtaranlar ve komutanlıkça takdir edilecek olan amme hizmetleri personeli, özel vesika ile yasak saatlerde hizmet görebileceklerdir. Korg. Cemal Tural*¹¹⁸⁵.

7) *“Ankara Emniyet Müdürlüğü ve Merkez Jandarma Teşkilatı Ankara Merkez Komutanlığı kanalı ile Sıkı Yönetim Komutanlığına bağlanmıştır. Askerlerimizin ve Emniyet Teşkilatının aldıkları tertiplere müdahale edenler derhal nezaret altına alınacaklardır. Korg. Cemal Tural*¹¹⁸⁶.

8) *“Nezaret altına alınmış olanlar tahkikat safhası içinde sivil veya asker hiç kimse tarafından ziyaret edilemezler. Korg. Cemal Tural*¹¹⁸⁷.

9) *“İzmir Sıkı Yönetim Komutanlığı’nu 21 Mayıs 1963 günü saat 18’den itibaren deruhte ettim. İzmirlileri sevgilerimle selamlarım. Tümamiral Ferit Denizmen*¹¹⁸⁸.

10) *“Sokağa çıkma yasağının devam ettiği sürelerde, amme ve sosyal hizmetleri yürütmek mecburiyetinde olan hizmetlilerin dilekçe ve kimlik kartları ile birlikte Alsancak’taki Merkez Kumandanlığına müracaat etmelerini rica ederim. Tümamiral Ferit Denizmen*¹¹⁸⁹.

11) *“Madde1 - 2 No’lu tebliğde belirtilen dışarı çıkma yasağı amme ve sosyal hizmetleri kolaylaştırmak amacı ile aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.*

Madde 2 - Dışarı çıkma yasağı saat 24.00’te başlayacak ve saban saat 05.00’te bitecektir.

*Tümamiral Ferit Denizmen*¹¹⁹⁰.

12) *“20-21 Mayıs gecesi, Silahlı Kuvvetlerimize, gece yarısı sinsice saldıranların ve aziz milletimizin, şahsi menfaatleri uğruna karanlık bir idareye sürüklemek isteyenlerin soruşturmaları hızla devam etmektedir.*

Bu kapkara düşünceli mütecavizler, adaletin çelik pençesinde, yaptıklarının hesabını vereceklerdir. Bu konuda çıkarılan uydurma haberlere asla kıymet verilmemesini de rica ederim.

¹¹⁸⁵ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs, 1963

¹¹⁸⁶ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs, 1963

¹¹⁸⁷ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs, 1963

¹¹⁸⁸ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs, 1963

¹¹⁸⁹ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs, 1963

¹¹⁹⁰ **Cumhuriyet**, 23 Mayıs, 1963

Vatanımızın ve Cumhuriyetimizin fedakar bekçisi Silahlı Kuvvetlerimiz ve devletimizin temeli vakarlı adalet mekanizmamız, bu ve bu gibi her şaşkın mütecavizin dersini vermeye kadirdir.

Milletini ve Silahlı Kuvvetlerini tanımamış, saymamış ve sevmemiş olan gafil mütecavizlerin, içeriden ve dışarıdan varlığımıza kast edici taarruzları tarihin her devresinde nasıl perişan olmuşsa, bu defa da öyle parçalanmıştır.

Hiçbirimizin asla unutamayacağı bu çirkin hareketin failleri, Silahlı Kuvvetlerimizin vurduğu silleden sonra, şimdide tarafsız ve adil mahkemelerimizin önünde hesap vereceklerdir.

Bu adil karara intizar etmek, hakkımız ve vazifemizdir. Korg. Cemal Tural”¹¹⁹¹.

13) *“1-Sayın İzmir halkının bugüne kadar Sıkıyönetim yasaklarına karşı hassasiyetle göstermiş oldukları riayet ve keza, turizm mevsimi'nin bölgemizde başlamış olması dolayısıyla, bu mevzu ile ilgili olan vatandaşların daha verimli ve geniş çapta çalışmalarına imkan vermek amaçla İzmir ilinde gece yasağı 5 Temmuz 1963 gününden itibaren 03.00 ile 05.00 arasında uygulanacaktır.*

2-Yeni yasak saatlerine göre, sosyal toplantılar ve eğlence yerleri, belediye nizamları dairesinde faaliyetlerine 02'de son vermiş olacaklardır. İzmir Sıkıyönetim Komutanı Tümamiral Ferit Denizmen”¹¹⁹².

14) *“18 Ağustos'ta tevkif edilen ve Sayın Başbakanın 22 Ağustos günkü beyanlarında, 17 kişi olarak açıklanan şahısların hepsi, sivil şahıslardır. Bunlardan da 24 Ağustos'a kadar 11'i tahliye edilmişlerdir. Kalan 6'sının suç delilleri ile birlikte 3 numaralı sıkıyönetim Adli Amirliğinde kanuni işlemleri yapılmaktadır. Bunun dışında çıkarılan haberlerin hepsi yalandır. Ankara Sıkıyönetim Komutanı Korg. Cemal Tural”¹¹⁹³.*

15) *“Hangi mahkemeden olursa olsun, mahkûmiyet kararı almış olanların, ister ceza evlerinde ister hastane ve revirlerde bulunsunlar hiç kimse tarafından mahkumiyet*

---

¹¹⁹¹ **Milliyet**, 26 Mayıs 1963

¹¹⁹² **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1963

¹¹⁹³ **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1963

statüsü dışında bir muameleye veya ziyarete tabii tutulamazlar.

Aykırı hareket eden cezaevi, hastane personeli ile işe ismi karışan ve diğer vazifeli personel hakkında sıkıyönetim tatbikatı yapılacağından, herkesin haberli olmasını önemle hatırlatırım. Org. Cemal Tural”¹¹⁹⁴.

16) *“Bütün olan Türk milletini bölücü ve birbirleri aleyhine kışkırtıcı radyo konuşmaları yaparak kanunları ve kanuni müesseseleri tanınmazlıktan gelenler hakkında kanuni takibat yapılacaktır. İlgililerin dikkatli bulunmalarını tavsiye eder, hususiyile aziz Atatürk’ün milletçe saygı ile anılacağı önümüzdeki hafta içinde bütün konuşma ve yazmalarda aziz Atatürk’e ve yüce Türk Milletine karşı daha da saygılı bulunulmasını önemle hatırlatırım. Ankara Sıkıyönetim Org. Cemal Tural”¹¹⁹⁵.*

7. 1960 ve Sonrasında Dış Politika

1945-1960 yılları arasındaki dönem, Doğu-Batı blokları arasında Soğuk Savaş dönemidir. 1970’li yıllar ise Doğu ve Batı arasında bir yumuşama dönemi olmuştur. 1960’lı yıllarda her iki dönem arasında bir ara dönem yaşanmıştır¹¹⁹⁶.

1960’lı ve 1970’li yıllar döneminde iki kutuplu dünya devam etmekle birlikte sistemin katılığı çeşitli gelişmeler sonucunda yumuşamaya başlamıştır. ABD ve SSCB arasındaki rekabet ortamı karşısında birçok devlet bu durumdan bağımsızlık yönünde yaralanmıştır. İki lider devlet, karşı blokun üyeleriyle ilişkilerini düzelterek rakibine zarar vermeye çalışmıştır. Örneğin, Romanya, İngiltere ve Fransa’dan ekonomik destek almış, ABD Polonya, Macaristan ve Yugoslavya’ya ekonomik destek sağlamıştır. 1960’ların ortalarından itibaren Türkiye, bu ortamdan ekonomik ve siyasi açıdan yararlanmaya başlamıştır.

ABD bu dönemde güç kaybetmeye başlamış, Vietnam savaşı nedeniyle yıpranmış ve buradan çekilmek zorunda kalmıştır. Nixon 1969’da ABD’nin dünya jandarmalığından çekildiğini açıklamıştır. SSCB ise 1970’lerde güçlenmiş, az gelişmiş ülkelere belli oranlarda dış yardımda bulunmuştur. Orta Doğu’da askeri üsler elde etmiş, davet üzerine Afganistan’a asker göndererek Hint Okyanusu’na yaklaşmıştır.

---

¹¹⁹⁴ **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1963

¹¹⁹⁵ **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1963

¹¹⁹⁶ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, (C.1-2: 1914-1995), Ankara, 1996, s.537

İki Blok arasında yaşanan gelişmeler karşısında Bağlantısızlık Hareketi, eski sömürge ülkelerinin üçüncü bir güç olarak uluslar arası ortamda yer almalarını sağlamıştır.

1960'lardan 1974'e kadar dünyada ekonomik gelişmelerde yükselme başlamıştır. Avrupa'da büyüme hızı artmış, yurt dışından işçi getirme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. ABD'de ortaya çıkan çeşitli akımlar cinsel devrimi tüm dünyaya yaymıştır. 1968'de Fransa'da üniversitelerde başlayan öğrenci olayları, diğer ülkelere de yayılmıştır¹¹⁹⁷.

27 Mayıs 1960'da Türkiye'de yönetime el koyan askerler, Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya bağlı kalacağını, üyeliğin devam edeceğini belirtmişlerdir. ABD ile SSCB arasında meydana gelen Küba bunalımı, Türk–Amerikan ilişkilerini yakından etkilemiştir. SSCB'nin 1962'den itibaren orta menzilli füze yerleştirmeye başlaması sonucunda, ABD Küba'yı abluka altına almıştır. Ortamın gerginleşmesi, dünyayı nükleer bir savaşın eşiğine getirmiştir. Küba bunalımı ile insanlık ilk defa nükleer bir savaşın eşiğine gelmiştir. Bunalım dünyanın ne kadar ince bir denge üzerinde durduğunu ortaya koymuştur. Küba bunalımı iki süper devlet arasındaki sert münasebetlerin tehlikesini ortaya koymuş, bundan sonra Doğu ve Batı blokları arasında 'yumuşama dönemine'¹¹⁹⁸ geçiş başlamıştır¹¹⁹⁹.

SSCB lideri Kruşçev, ABD lideri Kennedy'ye bir mektup göndermiş, ABD'nin Türkiye'deki Jüpiter füzelerini çekmesi durumunda, Küba'ya füze yerleştirmekten vazgeçileceğini bildirmiştir. ABD 1959 yılında Türkiye'ye yerleştirmiş olduğu Jüpiter füzelerini, 1962 sonundan itibaren sökmeye başlamıştır¹²⁰⁰. Sonuçta ABD ile SSCB anlaşmış ve ABD Türkiye'deki Jüpiterleri 1963 başında tamamen geri çekmiştir. Moskova ve Washington arasında herhangi bir kriz anında nükleer

¹¹⁹⁷ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, (C.I:1919-1980), İstanbul, 2001, s.657-660

¹¹⁹⁸ “Yumuşamayı en basit biçimiyle bloklar arasında karşılıklı söz düellosu ile savaş tehlikesinin azalması ve komünist ile komünist olmayan devletler arasında siyasal, ekonomik, kültürel ve teknolojik anlaşmaların sayılarındaki artış olarak tanımlamak mümkündür. Bazı uluslar arası ilişkiler uzmanları, yumuşamayı ‘farklı ekonomik ve toplumsal sistemlere sahip ülkeler ya da ülke grupları arasında, son aşamada barış içinde bir arada yaşama koşulları altında, yeterli siyasal güvencelere bağlanmış, uzun süreli ve kapsamlı bir Doğu- Batı işbirliğine varacak, gerginliğin aşamalı ve bilinçli bir biçimde azaltılmasını öngören bir politika’ diye tanımlamaktadırlar.” Oral Sander, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, Ankara, 1998, s.399

¹¹⁹⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.602

¹²⁰⁰ Süleyman İnan, **Popüler Tarih Sözlüğü**, Ankara, 2005, s.98

savaşı önlemek için hemen görüşmeyi sağlamak amacıyla “kırmızı telefon” hattı kurulmuştur¹²⁰¹. 1963’te ABD SSCB ve İngiltere arasında “Nükleer Denemelerin Kısmen Yasaklanması Anlaşması” imzalanmıştır¹²⁰².

Küba bunalımı, Türkiye’nin güvenliğini ve hatta varlığını tehlikeye düşürebilecek bir gelişme olmuştur. Küba bunalımı Türkiye’de kırgınlık yaratmış, çünkü ABD’nin bir pazarlık söz konusu olduğunda, Türkiye’yi feda edebileceği gibi bir his ve şüphe uyandırmıştır¹²⁰³. Türkiye bu bunalımdan sonra dış politikada çok yönlülüğe geçmeye başlamış ve başka ülkelerle ilişkilerini geliştirmiştir. Türkiye, ulusal çıkarlarını ilgilendiren konularda tek başına hareket etmeye başlamış, gelişmelerden sonra müttefiklerine danışmıştır¹²⁰⁴.

Kıbrıs’ta Aralık 1963’ten itibaren Rumların Türklere yönelik saldırıları hız kazanmış, 21 Aralık 1963’te Rumların saldırısı sonucunda “Kanlı Noel” olarak anılan olay meydana gelmiştir. Türkiye adada bulunan Türklerin can ve mal güvenliğini korumak için askeri müdahale kararı almıştır. Başbakan İsmet İnönü’nün isteği üzerine TBMM tarafından hükümete gerekli gördüğü takdirde askeri müdahalede bulunma yetkisi verilmiş, ancak çeşitli nedenlerle uygulanamamıştır. Müdahale için hazırlıkların tamamlandığı sırada ABD Başkanı Johnson’un İnönü’ye gönderdiği mektup, Türkiye’nin Kıbrıs’a askeri müdahale etme kararından vazgeçmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Türk- Amerikan ilişkileri 1964 ve 1974 Kıbrıs sorununda ağır sarsıntılar geçirmiştir¹²⁰⁵.

Haziran 1964’te gönderilen Johnson Mektubu kamuoyuna açıklanmış ancak içeriği hakkında bilgi verilmemiştir. Başbakana gönderilmiş olan mektup, tüm kamuoyunda şiddetli tepkiler yaratmıştır¹²⁰⁶. Mektubun içeriği bir buçuk yıl sonra basında yer almış ve kamuoyundaki tepkiler, Amerikan ve NATO düşmanlığına dö-

---

¹²⁰¹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995, s.706; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.611; Sander, **a.g.e.**, s.407

¹²⁰² Uçarol, **a.g.e.**, s.706

¹²⁰³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.611

¹²⁰⁴ Oran, **a.g.e.**, s.681-685

¹²⁰⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.783

¹²⁰⁶ Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu vd., **Olaylarla Türk-Dış Politikası (1919-1995)**, Ankara, 1996, s.495

nüsmüştür¹²⁰⁷. ABD bu mektupla Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesini istemediğini açıkça ifade etmiştir. Mektupta, askeri müdahale sonrasında ortaya çıkabilecek olası bir SSCB müdahalesi karşısında, NATO'nun Türkiye'yi savunma konusunun müzakere edileceği ve ABD'nin Türkiye'ye verdiği askeri malzemenin gerçekleştirilmesi düşünülen müdahalede kullanılmayacağı belirtilmiştir. Mektupta kısaca ABD'nin Türkiye'yi savunamayacağını ifade etmiştir¹²⁰⁸.

Johnson Mektubu Türk-Amerikan ilişkilerini etkilemiş, kamuoyunda Türkiye'nin NATO üyeliği tartışma konusu olmuştur¹²⁰⁹. ABD ile olan ilişkiler gerilmiş, Türkiye bu mektuptan sonra SSCB ve üçüncü dünya ülkeleri ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır¹²¹⁰.

ABD'de II. Dünya Savaşı'ndan sonra uyuşturucu maddelerinin kullanımında büyük artış olması ve alınan önlemlerdir. 1960'larda bu oran yükselmiş, ABD Başkanı Nixon ülkeye kaçak uyuşturucu madde girişinin önlenmesi stratejisini açıklamıştır. ABD'ye gelen uyuşturucu yasa dışı üretilen bölgelerden özellikle Tayland-Burma-Laos'tan gelmektedir. Buna rağmen ülkeye giren uyuşturucunun çoğunluğunun Türkiye kaynaklı olduğu iddia edilmiştir. Aslında Türkiye'nin de içinde olduğu 10 ülkede Birleşmiş Milletlerin izin verdiği ölçülerde afyon üretimi yapılmıştır. Türkiye afyon kaçakçılığını önlemek için ciddi önlemler almıştır. Bunlara karşın ABD Türkiye'den haşhaş üretimini durdurmasını istemiş ve 1970'lerden itibaren haşhaş ekiminin yasaklanması için baskılarını arttırmıştır. Başbakan Demirel, ABD baskılarına uzun süre direnmiş, baskıların artması üzerine Bakanlar Kurulu haşhaş ekilen alanları sınırlandırmıştır. Ancak ABD bu önlemleri yeterli görmemiş ve üretimin tamamen yasaklanmasını istemiştir. Türkiye'de 1971 Haziran'ında Nihat Erim hükümeti döneminde haşhaş ekimi yasaklanmıştır. Bu yasak 1974 Temmuz'unda Bülent Ecevit hükümeti döneminde kaldırılmıştır. ABD yasağın kaldırılmasına sert tepki göstermiş, Türkiye'ye verilen borçlar durdurulmuş, askeri ve ekonomik yardım

---

¹²⁰⁷ Olaylarla Türk-Dış Politikası (1919-1995), s.498

¹²⁰⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.788-789

¹²⁰⁹ Mektup için bkz. Uçarol, a.g.e., s.755; İsmet İnönü'nün A.B.D. Başkanına verdiği cevap için

Uçarol, a.g.e., s.756

¹²¹⁰ Oran, a.g.e., s.685-690

askıya alınmıştır. Sonraları da Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı askeri müdahale gerekçe gösterilerek toptan ambargo uygulanmaya başlanmıştır¹²¹¹.

Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkiler 1965'ten itibaren yoğunlaşmış, karşılıklı üst düzey ziyaretler yapılmış, ikili antlaşmalar imzalanmış, SSCB'den ekonomik yardım alınmıştır. Bu yakınlaşma 1979'da SSCB'nin Afganistan'a müdahalesine kadar sürmüştür. 1965'te Başbakan Suat Hayri Ürgüplü SSCB'yi ziyaret etmiştir¹²¹². Aynı yıl SSCB Dışişleri Bakanı Türkiye'ye gelmiş, 1966'da SSCB Başbakanı Kosigin Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye'yi ziyaret eden ilk SSCB Başbakanı Kosigin olmuştur¹²¹³. 1967'den itibaren SSCB'den kredi ve ekonomik yardım alınmıştır. 1972'de iki ülke arasında 8 maddelik "İyi Komşuluk İlişkileri Bildirgesi" imzalanmıştır. Aynı yıl Ekonomik Teknolojik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır¹²¹⁴. 1968'de Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, 1969'da da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay SSCB'yi ziyaret etmiştir. Ancak 1970'li yıllarda Türk-Sovyet ilişkilerindeki ılımlı hava sona ermeye başlamış, ilişkiler durgun ve soğuk bir döneme girmiştir¹²¹⁵.

Türkiye 1965'ten sonra Arap Devletleriyle olan ilişkilerini geliştirmiş, 1967'de Ortadoğu ülkelerindeki büyükelçilerini Ankara'ya çağırıp, toplantı yapmıştır. Türkiye toplantıda Arap ülkelerine yönelik izleyeceği politikayı belirlemiş, ikili ilişkileri her alanda geliştirme kararı almıştır¹²¹⁶.

1959'da Yunanistan'ın AET'ye üyelik için başvurduğu sırada, aynı yıl Türkiye de AET'ye başvurmuştur. AET Bakanlar Konseyi 1959'da aldığı kararla Yunanistan ve Türkiye'nin başvurularını kabul etmiştir. Türkiye ile AET arasındaki ilk görüşme Eylül 1959'da Brüksel'de yapılmıştır. 12 Eylül 1963'te Ortaklık Antlaşması'nın imzalanmasına kadar yapılan görüşmelerde olumlu ve olumsuz bazı gelişmeler olmuştur. Türkiye'nin kararlı ve uzlaşmacı tutumu sayesinde bazı olumsuzluklar aşılabilmiş, 1963'te Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, Türkiye'nin tam

---

¹²¹¹ Oran, **a.g.e.**, s 701-704

¹²¹² Armaoğlu, **a.g.e.**, s.821

¹²¹³ Gönübol, Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.526-527

¹²¹⁴ Oran, **a.g.e.**, s.776-783

¹²¹⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.831

¹²¹⁶ Oran, **a.g.e.**, s.788-789

üyeliğini sağlayacak ortamın oluşmasına yönelik olmuştur¹²¹⁷. Türkiye'nin 1960'ların ortalarından itibaren ABD'den kısmen koparak Avrupa'ya yönelmesinde, AET ile kurduğu yeni ilişkilerin de önemli etkisi bulunmaktadır. 1965'ten sonra Türkiye, Avrupa dışında kalmamaya önem vermiştir¹²¹⁸. Türkiye'nin AET ile ilişkileri kamuoyunda uzun süren ve hala devam etmekte olan tartışmalara konu olmuştur¹²¹⁹.

D. Öncesi ve Sonrasıyla 12 Mart Dönemi (1970-1973)

1963 sonrası meydana gelen siyasi olaylar karşısında, aydın muhalefeti ile tabii senatörlerin muhalefeti etkili olmaya başlamıştır. Tabii senatörler bu dönemde önem kazanmaya başlamış ve iktidar da onlarla uğraşmıştır, bu da MBK'ya mensup senatörlerin etkili bir muhalefet yaptığını göstermektedir. Hükümet, Mucip Ataklı, Sezai Okan, Şükran Özkaya, Ekrem Acuner ve Suphi Karaman'ın "Milli Devrim Ordusu" ile ilişkileri nedeniyle dokunulmazlıklarını kaldırmak istemiş, 12 Aralık 1968'de dokunulmazlıkları kaldırılmıştır. Anayasa Mahkemesi bu kararı sonradan iptal etmiştir ancak bu gelişmeler, hükümetin eski MBK üyeleri ile çatışmaya girdiğini göstermektedir. CHP'deki CHP dışı solda ve askerler arasındaki farklılaşmanın, 1971 Muhtırasının ön koşullarından birini oluşturduğunu ileri sürenler vardır. Kurtuluş Kayalı, 1969 seçim sonuçlarının ve bu sonuçların farklı gruplarda ortaya çıkardığı düşüncenin, 12 Mart Muhtırasının en önemli sebeplerinden biri olduğunu belirtmektedir¹²²⁰.

Türkiye'de 1960'lı yılların sonralarından başlayarak solda bölünmeler meydana gelmiştir. TİP 1962'de Mehmet Ali Aybar liderliğinde gücünü arttırmıştır. Ancak 1969'da parti dönüm noktasına gelmiştir. Çünkü 1969 seçimleri sonrasında aldığı oy oranı düşmüş, ancak seçim sistemindeki değişiklik nedeniyle bir milletvekili çıkarabilmiştir. TİP, Sovyetlerin Çekoslovakya işgaliyle birlikte derinden bölünmüş, Aybar, güler yüzlü sosyalizm düşüncesini destekleyip işgale açıkça tavır almıştır. Ancak Behice Boran, Sadun Aren ve Çetin Altan'ın başını çektiği bir grup Sovyet

¹²¹⁷ Oran, **a.g.e.**, s.818-836

¹²¹⁸ Gönübol, Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.518

¹²¹⁹ Gönübol, Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.521

¹²²⁰ Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)**, İstanbul, 2000, s.161; 1969 seçimlerinden önce AP'nin isteği doğrultusunda milletvekilleri seçimi için uygulanan milli bakiye usulü kaldırılmış, onun yerine nisbî temsil sistemine geri dönmüştür. Kayalı, **a.g.e.**, s.149

yanlısı bit tutum sergilemişlerdir. 1969 yılı Kasım'ında Aybar partiden istifa etmek zorunda kalmıştır. Behice Boran TİP başkanı olmuş, sol dağılmış ve büyük bir kısmı yasal yoldan iktidarı ele geçiremezlerse, şiddete dayalı bir yol izleyeceklerini belirtmişlerdir¹²²¹. Yüksek öğretimdeki sorunlar, bu çatışmaları daha da çok şiddetlendirmiştir.

Türkiye'de 1971 yılının ilk üç ayında yoğun bir biçimde şiddet eylemleri meydana gelmiş, kamu düzeni ciddi olarak sarsılmıştır. 1971 yılı başlarında banka soygunları, birçok insanın kaçırılması günlük olaylar haline gelmiştir. Ülke genelindeki bunalım toplumda büyük endişelere neden olmuştur¹²²². Org. Memduh Tağmaç'ın ifadesiyle, karışıklıkların devamı bir iç savaş riski taşımaktadır¹²²³. Hükümet de Meclis'teki gücü zayıfladığından artan terörizmin üstesinden gelebileceğine dair kamuoyuna güven vermekten uzaklaşmıştır. Ordu içerisinde radikal müdahale planlarının da yapılması, artan terör olayları, komutanları endişelendirmiş ve harekete geçirmiştir¹²²⁴.

1961 yılından sonra siyasi hayatta iki yeni ve dinamik güç ortaya çıkmıştır. Bu yeni güçler öğrenci ve işçilerdir. 13 Şubat 1967'de de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu kurulmuştur (DİSK)¹²²⁵. TİP'e bağlı öğrenciler tarafından Fikir Kulüpleri Federasyonu kurulmuştur¹²²⁶. TİP ve taraftarlarının aşırı kesimleri Ankara'da 1969 yılında Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu'nu (DEV-GENÇ)

---

¹²²¹ Hale, **a.g.e.**, s.154-155

¹²²² Sadi Koçaş, **12 Mart Anıları**, İstanbul, 1978, s.15

¹²²³ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1971; ayrıca **Beyaz Kitap, Türkiye Gerçekleri ve Terörizm**, Ankara, 1973 kitabında 12 Mart Muhtırasının hangi gerekçelerle verildiği anlatılmaktadır. Kitap Başbakanlığın emri ile hazırlanmıştır.

¹²²⁴ 12 Mart Muhtırası öncesinde ordu içerisinde yapılan hazırlıklar karışıktır. Bu konuda iki farklı ve birbirine cevap niteliği taşıyan anlatımlar bulunmaktadır. Muhtıradaki imzası olan Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur ve 12 Mart öncesinde Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan ve Prensipler Başkanlığı görevinde olan ve 15 Mart'ta emekliye sevk edilen Tümg. Celil Gürkan'dır. Ayrıntılar için; Celil Gürkan, **12 Mart'a Beş Kala**, İstanbul, 1986; Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)**, İstanbul, 1985; 12 Mart döneminde gelişmelerde yer alan siyasetçi, gazeteci, bilim adamı ve yazarlarla yapılan röportajlar için bkz. Dursun, **12 Mart Darbesi**, s.89-249

¹²²⁵ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s. 225-226

¹²²⁶ Kerem Ünüvar, "Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol**, C.8, İstanbul, 2007, s.821-829

kurmuşlardır¹²²⁷. Öğrenciler arasında diğer devrimci Marksist örgütlerin önde gelenlerinden biri, Deniz Gezmiş'in başını çektiği Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) ve diğeri Mahir Çayan'ın liderliğindeki Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesidir (THKP-C). Bu örgütler daha çok Che Guevera'nın devrimci ilkelerinden etkilenmişler ve Türkiye'de parlamenter hükümetin ülkeyi ABD'nin kölesi haline getirdiğini ve kitleleri baskı altına aldığını ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla sol örgütler devrimci eylemi tek seçenek olarak sunmuşlardır¹²²⁸.

1968 yılı dünyada olduğu gibi Türkiye'de de eylemci solun kontrolden çıktığı bir dönem olmuştur. Fikir Kulüpleri Dev-Genç'e dönüşmüş, şehir gerillası – kır gerillası tartışmaları günlük konular haline gelmiştir. Amerikan 6. Filosuna saldırılar, büyükelçinin arabasının yakılması, Taksim'de Kanlı Pazar olayları gerginliği durmadan arttırmıştır. MHP'nin komando kampları kurup, vurucu ekipler yetiştirdiği, CHP tarafından saptanıp, kamuoyuna açıklanmıştır. Gelişmeler TİP içerisinde de bölünmelere neden olmuştur. TİP'te Mehmet Ali Aybar'ın liderliğine karşı, Sadun Aren, Behice Boran ve Çetin Altan'ın başını çektiği grup, TİP'i parçalamaya başlamıştır¹²²⁹.

Bu gelişmelerin yanında aşırı sağ gruplar da tepkilerini yükseltmişlerdir. 1963'te Komünizme Karşı Mücadele Derneği kurulmuştur¹²³⁰. 1966'dan sonra Genelkurmay Başkanı Org. Cemal Tural bütün askeri birliklere Yıkıcı Faaliyetlere karşı Mücadele başlığını taşıyan broşürler dağıtarak orduda anti-komünist bir hareket başlatmıştır. 1965'te Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi yeniden canlanmış, Alparslan Türkeş önderliğinde 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi olarak adını değiştirmiştir. Partinin 'komandolar' ya da 'bozkurtlar' olarak adlandırılan gençlik kolları kurulmuştur. Türkeş, gençlik kollarının komünizmle mücadele etmenin bir parçası olduğunu kabul etmektedir¹²³¹.

---

¹²²⁷ Kerem Ünüvar, "Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (1970-1971)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol**, C.8, İstanbul, 2007, s.830-833

¹²²⁸ Hale, **a.g.e.**, s.155-156; Metin Toker, **Solda ve Sağda Vuruşanlar**, Ankara, 1971, s.38-77; Zürcher, **a.g.e.**, s.372-373

¹²²⁹ Koloğlu, **a.g.e.**, s.305

¹²³⁰ Toker, **a.g.e.**, s.132

¹²³¹ Hale, **a.g.e.**, s.156; Zürcher, **a.g.e.**, s. 374,383

15-16 Haziran 1970'de İstanbul'un Anadolu yakasında Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonuna (DİSK) bağlı sendikalar protesto gösterisi yapmış, çıkan olaylarda üç kişi hayatını kaybetmiş, 13 Ağustos'a kadar bütün grevler yasaklanmıştır¹²³². 1967'de kurulmuş olan DİSK, Türkiye'deki en büyük işçi eylemlerinden birini 15-16 Haziran'da gerçekleştirmiştir. DİSK içerisindeki en önemli sendikalardan birisi de Kemal Türkler'in Başkanlığını yaptığı Maden-İş'tir¹²³³. Başbakan Süleyman Demirel'in Başkanlığında toplanmış olan Bakanlar Kurulu, İstanbul ve Kocaeli bölgelerinde cereyan eden olayları tekrar gözden geçirmiş ve bu illerde 16 Haziran 1970 tarihinden geçerli olmak üzere sıkıyönetimin ilan edildiği açıklanmıştır¹²³⁴. Karar şöyledir: “*Sendikalar Kanununun tadil tasarısı vesile ittihaz edilerek bugün İstanbul ve Kocaeli İllerinde önceden yapılan tahrik ve alınan tertipler sonucunda vukubulan hadiselerin yatıştırılması sırasında Devlet kuvvetlerine karşı mukavemet ve âmme tesislerini tahrip seklinde tezahür eden hareketler bir ayaklanma mahiyetini almış bulunduğundan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 124 üncü maddesi gereğince İstanbul İli ile Kocaeli Merkez ve Gebze ilçelerinde 16/6/1970 günü saat 21'den itibaren bir ay ile sıkıyönetim ilâm Bakanlar Kurulunca 16/6/1970 tarihinde kararlaştırılmıştır*”¹²³⁵.

Örfi İdare'nin devam ettiği süre içerisinde, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nda belirtilen ilgili maddeler ve Karayolları Trafik Kanunu'nun ilgili maddesinde belirtilen yetkiler, Örfi İdare Komutanlıklarına devredilmiştir¹²³⁶.

Sıkıyönetim Komutanlığı'na I. Ordu Komutanı Org. Kemal Atalay getirilmiş-

---

¹²³² Hale, **a.g.e.**, s.157; Zürcher, **a.g.e.**, s.373, Zürcher, Milli Demokratik Devrim Grubunun ilerici subaylarla bir koalisyon oluşturma umudunun, işçilerin yaptıkları bu grevde askeri birlikler tarafından sert bir biçimde bastırılmalarıyla son bulduğundan söz etmektedir. Bu dönemde ilan edilen sıkıyönetimle ilgili olarak basında çıkan yorumlar için bkz. Burhan Felek, “Sıkıyönetim nedir?”, **Milliyet**, 24 Haziran 1970; İsmet Giritli, “Düşünenlerin Düşünceleri”, **Milliyet**, 26 Haziran 1970; Burhan Felek, “Sıkıyönetime Neden Evet?”, **Milliyet**, 27 Haziran 1970; “Sıkıyönetim ve Danıştay”, **Milliyet**, 30 Temmuz 1970; “Sıkıyönetim ve Hukuk”, **Milliyet**, 11 Eylül 1970

¹²³³ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den günümüze)**, Ankara, 1995, s.163

¹²³⁴ **BCA**, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:252.41.11; **T.C. Resmi Gazete**, Karar No: 7/810, Sayı:13521, 17 Haziran 1970

¹²³⁵ Sıkıyönetim kararının TBMM'de onaylanması ve Resmi gazete yer alması da; **T.C. Resmi Gazete**, Karar No:228, S:13524, 20 Haziran 1970; **TBMM Tutanak Dergisi**, C.1, T:9, B.14, 17.06.1970, s.251

¹²³⁶ **BCA**, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:252.41.12

tir¹²³⁷. Org. Kemal Atalay bu göreve getirildikten sonra şu tebliği yayınlamıştır:

“Sayın İstanbul, İzmit ve Gebzeli vatandaşlara,

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 124. maddesi gereğince 16 Haziran 1970 Salı günü saat 21.00'den itibaren İstanbul il hudutları ile Kocaeli-İzmit merkezinde ve Gebze ilçesinde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilerek, Komutanlığı uhdeme tevdi edilmiştir.

*Bu vazifemiz ifasında muhterem bölge sakinlerinin ve basınımızın verilecek emir ve talimatlara riayet etmelerini ve bana yardımcı olmalarını önemle rica ederim”*¹²³⁸.

Sıkıyönetimin ilanından sonra İstanbul'da 44, Kocaeli'nde 23 işçi tutuklanmıştır. TBMM'de TİP milletvekili Mehmet Ali Aybar, 15-16 Haziran Olayları için 25 Haziran 1970'te Başbakan hakkında bir gensoru önergesi vermiştir¹²³⁹. Mehmet Ali Aybar, hükümetin Türkiye'ye özgü bir “Yahya Han rejimini” uygulamak istediğini, sıkıyönetimin de Anayasa'ya aykırı bir biçimde ilan edildiğini ifade etmiştir. 15-16 Haziran olaylarının bir ayaklanma olarak değerlendirilmesinin uygun olmadığını, bunun geniş bir protesto olarak değerlendirilmesi ve sıkıyönetimin en kısa sürede kaldırılması gerektiğini ileri sürmüştür¹²⁴⁰.

Hükümetin almış aldığı sıkıyönetim kararı üzerine, CHP Genel Sekreteri Ecevit: *“İktidar kendi yetersizliği ve güçsüzlüğü yüzünden artık ülkede huzur ve güvenlik sağlayamaz duruma düştüğünü, onun için askeri yönetime sığınmak zorunluluğunu duyduğunu açığa vurmuştur”*¹²⁴¹. TİP'ten İstanbul milletvekili Mehmet Ali Aybar, 1 Temmuz 1970 tarihinde TBMM Başkanlığı'na verdiği bir önerge ile İstanbul ve Kocaeli illerindeki sıkıyönetimin Anayasaya aykırı olarak ilan edildiği ve yapılan uygulamaların Anayasaya ters düştüğünü belirtmiştir. Mehmet Ali Aybar, sıkıyönetimin kaldırılması hakkında 25 Haziran 1970 tarihli önergesini, yeni gerekçeler-

---

¹²³⁷ **Hürriyet**, 17 Haziran 1970

¹²³⁸ **Hürriyet**, 17 Haziran 1970

¹²³⁹ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den günümüze)**, s.173

¹²⁴⁰ Mehmet Ali Aybar, **Sıkıyönetim Anayasaya Aykırıdır**, İstanbul, 1970, s.3-26

¹²⁴¹ **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1970

le ve topladığı bilgilerle takviye ederek yinelemiştir¹²⁴².

İnönü ise 1970'in son günlerinde verdiği demeçte, “*Aşırı gençlik hareketlerine karşı sert tedbirler alınmasını önermiştir*”¹²⁴³.

Hükümet MGK'nın tavsiyesine de uyarak İstanbul ve Kocaeli merkez ve Gebze ilçelerinde sıkıyönetimin iki ay daha uzatılması için TBMM'ne bir tezkere ile başvurmaya karar vermiştir¹²⁴⁴. Görüşmeler sonunda sıkıyönetim iki ay daha uzatılmıştır¹²⁴⁵.

İstanbul Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Kurmay Başkanı Tümğ. Fikret Köknar, Selimiye Kışlası'nda basın mensupları ile bir görüşme yapmıştır. Tümğ. Fikret Köknar, bu görüşmede Askeri Mahkemeler, işçi işveren ilişkileri ve üniversite olayları hakkında aşağıdaki bilgileri vermiştir: “*Sıkıyönetim asla taraf tutmuyor ve tutmaz. Hiç kimseyi korumaz. Biz kanunun verdiği yetkiyle müspet çalışan iyi niyetli bizden yardım isteyen her insanın yanındayız. Başka bir Sıkıyönetim Mahkemesinin kurulması düşünülmüyor. Duruşmaların ne kadar süreceği belli değil. 162 kişi tutuklandı 14'ü tahliye edildi. Halen 148 tutuklu var. Haklarında gıyabi tevkif kararı çıkarılan 28 kişi aranmaktadır. Kanlı olaylarda ölen şahıslarla ilgili soruşturma devam etmektedir. Grev ve lokavtta gidilmemek şartıyla iyi niyetli işveren ve işçilerle toplu sözleşmeye izin verdik. İstanbul ve civarında çalışan 45-50 bin işçiden 392'si çalıştığı yerlerden ayrılmıştır. Bir kısmı kendi isteğiyle, bir kısmı da kanunlar çerçevesinde işveren tarafından çıkarılmıştır. Kanunsuz çıkartılan işçilere mahkeme yolları gösterilmiştir. Sınav yapmak için bize müracaat eden üniversite ve yüksek okullarda öğrencilerin korkusuz olarak sınava girmesini temin için tertibat aldık. Hiç kimseyi sınava girmeye veya girmemeye zorlamıyoruz. Maalesef İstanbul Teknik Üniversite Öğrencisi Derneği adı altında toplanan öğrencilerin odasında tabanca, tahrip kalıpları, yasak kitaplar ve teyp bantları bulundu. Bunlar savcıların elindedir. Soruşturma*

¹²⁴² Mehmet Ali Aybar, **12 Mart'tan Sonra Meclis Konuşmaları**, İstanbul, 1973, s.30-31

¹²⁴³ Cevdet Aykan, **1946-2000 Demokratik Süreç ve Anılar**, Ankara, 2003, s.224

¹²⁴⁴ **Hürriyet**, 14 Temmuz 1970

¹²⁴⁵ **T.C. Resmi Gazete**, Karar No:231, Sayı:13554, 21 Temmuz 1970; **TBMM Tutanak Dergisi**, C.1, T:9, B.18, 15.07.1970, s.292-320

yapılmaktadır”¹²⁴⁶.

1971 yılına gelindiğinde, Türkiye’de sosyal hareketlilik, ekonomik zorluklar oranında artmış, işçi ve köylü kesimlerin artan istekleri ve bunların karşılanamaması mevcut düzeni zora sokmuştur. Sosyal ve ekonomik sorunlar, anarşiyi daha da çok arttırmıştır¹²⁴⁷. Banka soygunları, çocuk ve yaşlı insanların kaçırılması günlük olaylar haline gelmiştir¹²⁴⁸. Örgütlü işçilerdeki huzursuzluk da kamu düzenini bozucu bir etki yapmıştır. Bu arada ABD ve SSCB’nin Ortadoğu’yu paylaşmaya başlamaları, Türkiye açısından dış politikada bazı sorunlara yol açmış, bazı kesimler ülkenin kullanıldığını ileri sürmeye başlamıştır. Geçmişe oranla Türkiye’nin dışa fazla bağımlı olmadan hareket etmesi ABD’nin Türkiye’ye olan tavrında bazı değişmelere neden olmuştur. Bütün bu gelişmeler, ekonomik yapıdaki değişiklikler, 1961 Anayasasının getirdiği ortamda yeni grupların ortaya çıkması, özellikle işçilerin bilinçli bir biçimde örgütlenmeleri, toplumdaki değişiklik isteklerini dinamik hale getirmiştir¹²⁴⁹.

Aşırı sağ ve aşırı sol grupların ortaya çıkması, patlamaya hazır bir ortam yaratmıştır. 1971 yılının Mart ayında DEV-GENÇ ve THKO üyeleri Türkiye’de görevli beş Amerikalıyı kaçırmışlar, bu durumda birçok kişi, ülkenin bir iç savaşın eşiğinde olduğuna inanmıştır¹²⁵⁰.

Demirel, Meclis dışı muhalefeti kontrol etmekte zorluk çekmiştir. Bazı komutanlar 27 Mayıs sonrası rejimin işlemediği kanaatine varmışlar, sorumlu oldukları yönetimi değiştirmek istemişlerdir. AP’nin asıl şikâyet ettiği konu ‘Anayasa dışı ceryanlar’ olarak nitelendirdiği komünizmin Türk siyasal hayatında etkin olabilmesidir. Bu nedenle yürütmeyi güçlendirmek için bazı isteklerde bulunmuş, bu istekler 1971 Muhtırası ve sonrasında yüksek komutanların başlatıp, bitirdikleri bir projeye dönüşmüştür. Bu önlemler arasında Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin kurulması,

---

¹²⁴⁶ **Hürriyet**, 29 Temmuz 1970

¹²⁴⁷ Mahmut Boğuşlu, **1960-1978 Olayları**, İstanbul, 1995, s.55-56; ayrıca gazetelere göre 12 Mart’a nasıl gelindi veya 12 Mart’a gidiş hakkında bkz. Nihat Erim, **12 Mart Anıları**, İstanbul, 2007

¹²⁴⁸ Koçaş, **a.g.e.**, s.15

¹²⁴⁹ Öztürk, **a.g.e.**, s.85; 12 Mart Askeri Müdahalesi’nin gerisinde kimin bulunduğu konusunda çeşitli görüşler gündeme gelmiştir. Türkiye’deki siyasi yelpaze içerisinde bu müdahalenin gerçekleşmesinde Amerika’nın da etkili olduğu ileri sürülmüştür. Bunun için bkz. Yurdakul Fincancıoğlu, **Demirel Demokrasinin Duraklama Yılları**, İstanbul, 2000, s.118-120

¹²⁵⁰ Hale, **a.g.e.**, s.156-157

Olağanüstü Hal Yasası'nın çıkarılması ve Sıkıyönetim Yasasının bazı maddelerinin sertleştirilmesi yer almıştır. Sonraki yıllarda bu düzenlemeler gerçekleştirilmiş, AP yine en büyük desteği Silahlı Kuvvetler'den görmüştür¹²⁵¹.

1971 yılının başlarında iki tür eğilim ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki; Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk gibi kişilerin başını çektiği, ilerici gençlik gruplarının da desteğini alanların savundukları düşüncelerdir. Bu grubun Silahlı Kuvvetler içerisinde uzantıları vardır. Org. Faruk Gürler ve Muhsin Batur'un ilerici grubu destekledikleri ve Avcıoğlu'nun "Türkiye'nin Düzeni" kitabından etkilendikleri söylenmektedir¹²⁵². İkincisi de; 1967 yılından sonra Türkiye'de işçi ve gençlik hareketlerinin giderek artmaya başlaması, bu ortamı tehlikeli bulan ABD ve onun uzantılarının, Türkiye'deki büyük sanayici ve tüccarlar, büyük toprak sahipleri ülkedeki ilerici hareketleri engelleyecek bir iktidarın özlemini çekmekte idiler. Bu tür bir iktidarın müdahale ile olacağına inanıyorlardı¹²⁵³. Bu eğilimlerin birincisi harekete geçmiştir.

1971 başlarında ülkenin içinde bulunduğu bunalım doğal olarak Silahlı Kuvvetleri de etkilemiş, huzursuzluğa yol açmıştır. 10 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, "maksat ordunun sabrını taşımak" diyerek gerek ordunun gerekse ülkenin içinde bulunduğu durumu belirtmiştir¹²⁵⁴.

Ülkede ortaya çıkan krizden kurtulmak için gizli veya açık yollarla, başlıca üç çözüm önerisi gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Çözüm önerileri arasında; Yahya Han, erken seçim ve sıkıyönetim bulunmaktadır. Erken seçim önerisi, Meclis'in Bileşimi ve partilerin bölünmüşlüğü nedeniyle pek olanaklı değildir. Sıkıyönetim Demirel'in önerisi olup, Demirel toplumsal muhalefetin sıkıyönetim uygulamaları ile ortadan kalkabileceğini ve rejimin kısa süre içinde krizden kurtulabileceğini iddia etmiştir. Demirel'in bu önerisi MGK'da gündeme gelmiş, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, 1 nci Ordu Komutanı Faik Türün ve Meclis içinden de Turhan Feyzioğlu ile Ferit Melen tarafından desteklenmiştir. Fakat bu öneriye Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanı

---

¹²⁵¹ Sakallıoğlu, a.g.e., s.37-38

¹²⁵² Çavdar, a.g.e., s.191

¹²⁵³ Çavdar, a.g.e., s.192

¹²⁵⁴ Süleyman Genç, **12 Mart'a Nasıl Gelindi**, Ankara, 1971, s.363

Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu ile Meclis'te CHP karşı çıkmıştır. Yahya Han önerisini ise Org. Muhsin Batur ve Org. Faruk Gürler ile CHP'deki Kemal Satır, Sadi Koçaş ve Nihat Erim savunmuştur¹²⁵⁵.

8-9 Mart 1971 gecesi Tümğ. Celil Gürkan, Tuğgeneral Aydın Kirişoğlu ve Tuğamiral Vedii Bilget önderliğinde genç subaylar bir darbe planlamışlardır. Sivil aydınlarla birlikte askerler, iki kuvvet komutanına güvenmişlerdir. Bu grup Dev-Genç gibi gençlerle de temasa geçmiştir. Ancak Faruk Gürler ve Muhsin Batur, darbenin gerçekleşmesinden sonra gençlerin kendilerini tasfiye edecekleri endişesiyle gelişmeleri Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç'a açıklamış, böylece bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Dolayısıyla 9 Mart girişimi başarısız olmuştur. 12 Mart'ta verilen muhtıra, emir-komuta zinciri içerisinde yapılmış, muhtıra Genelkurmay Başkanı ve bütün Kuvvet Komutanlarının katılımıyla hazırlanmıştır¹²⁵⁶.

12 Mart Muhtırası öncesinde askeri müdahale ihtimalinden söz eden tek haber ve yorum, Milliyet gazetesinde çıkmıştır. 4 Mart 1971 tarihli Milliyet gazetesi, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın, "*ordunun baskısı ile devlet yaşamaz*" sözlerini manşetten vermiştir. 13 Mart 1971 günlü Milliyet gazetesi, 12 Mart Askeri Müdahalesi'ni, "*Silahlı Kuvvetler Sunay'a ve Meclis Başkanlarına Muhtıra verdi, Demirel İstifa Etti*" başlığı ile manşetten duyurmuştur¹²⁵⁷.

12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu, TSK adına bir muhtıra vermişlerdir. Müdahalenin niteliği hemen anlaşılmamış, liberal basın bunu Demirel karşıtı bir önlem olarak yorumlamıştır¹²⁵⁸. Muhtıra metni saat 13'te TRT Haber bülteninde¹²⁵⁹ ve Fikret Turhangil yönetiminde toplanan TBMM'de okunmuştur¹²⁶⁰. Si-

---

¹²⁵⁵ Şaban İba, **Ordu-Devlet Siyaset**, İstanbul, 1998, s.208-209; Yahya Han önerisiyle, Pakistan'da 1969 yılında yaşanan büyük krize bir çare olarak, Cumhurbaşkanı Mareşal Eyüp Han'ın yerine Meclis'in desteğiyle Cumhurbaşkanlığı'na getirilen Kara Kuvvetleri Başkomutan'ı Yahya Han'ın durumu kastedilmektedir.

¹²⁵⁶ Çavdar, **a.g.e.**, s.191-193

¹²⁵⁷ Neziroğlu, **a.g.tez**, s.164

¹²⁵⁸ Ahmad, **a.g.e.**, s.276

¹²⁵⁹ Koçaş, **a.g.e.**, s.27-28

lahlı Kuvvetler içerisinde hangi grubun kontrolü ele geçirdiği hemen anlaşılammıştır. Bazı hukukçular müdahaleyi anayasaya uygun bulmuşlardır¹²⁶¹. Demirel de muhtırayı dinlemiş ve hemen Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı aramıştır. Sunay, yaveri aracılığıyla Demirel'in istifa etmesinden başka bir çare kalmadığını belirtmiştir. Demirel istifa mektubunu Çankaya'ya bir aracılıyla göndermiş ve mektupta “*Anayasa ve hukuk devleti anlayışının bağdaşmadığını*” ifade etmiştir¹²⁶². Bu gelişmeler sonucunda AP hükümeti iktidarı bırakmış, Demirel istifaya zorlanmıştır. Muhtıra, anarşi ve kargaşaya son verme ve reformları uygulamaya koyma çağrısında bulunmuştur. Muhtırada:

“1- Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2- Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3- Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya almağa kararlıdır”¹²⁶³.

Meclis ve hükümet, ülkeyi kargaşa ve anarşiye sürükleyen, sosyal ve ekono-

---

¹²⁶⁰ **Cumhuriyet**, 13 Mart 1971; 12 Mart Muhtırası ile ilgili Bahri Savcı'nın “Muhtıranın Anatomisi” ile ilgili yazısı için bkz. **Cumhuriyet**, 12 Mart 1971

¹²⁶¹ **Milliyet**, 15 Mart 1971; C.HP eski genel sekreteri Kamil Kırkoğlu'nun 12 Mart'la ilgili görüşleri için bkz. Tanju Cılızoğlu, **Kırık Politika Anılarla Kamil Kırkoğlu**, İstanbul, 1987

¹²⁶² Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.510

¹²⁶³ **Beyaz Kitap, Türkiye Gerçekleri ve Terörizm**, Ankara, 1973, s.52-53; Beyaz Kitap Başbakanlığın emri ile Bakanlıklar arası bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Kitapta, Türkiye'yi 12 Mart'a götüren iç ve dış nedenler, Anayasada yapılan değişiklikler ile terörün nedenleri anlatılmıştır.

mik huzursuzlukların ortaya çıkmasının sebebi olarak gösterilmiş ve sorumluluk onlara yüklenmiştir. Anarşinin önlenmesi güçlü bir hükümet kurulmasıyla gerçekleşecek, 1961 Anayasasının öngördüğü reformların uygulanmasına geçilebilecektir. Komutanların isteği, ülkede huzurun sağlanması ve demokratik ortamın kurulmasıdır. Bunlar gerçekleştirilmezse o zaman yönetime el konacaktır¹²⁶⁴. Süleyman Demirel, Bakanlar Kurulu'nu toplantıya çağırarak durum değerlendirmesi yapmıştır. Sonuçta Demirel istifa etmiş ve parti mensuplarına sabırlı davranmalarını tavsiye ederek ihtiyatlı davranmıştır¹²⁶⁵.

Muhtıranın verilmesinden sonra muhtıraya tepki gönüllü destek vermek ya da sessiz kalmak arasında değişmiştir. Hürriyet, Milliyet ve Cumhuriyet gazeteleri muhtıraya destek verirken, Son Havadis ve Tercüman gazeteleri ise manşetlerinde Başbakan Demirel'in muhtırayı eleştiren sözlerine yer vermişlerdir¹²⁶⁶. Muhtıranın açıklanmasından sonra Dev-Genç'ten TÖS'e kadar birçok derneğin yayınladıkları bildiri-lerde 12 Mart Muhtırasını memnuniyetle karşıladıklarını dile getirmişlerdir. DİSK, anayasada yer alan ilkelerin uygulanmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin yanında olduğunu belirtmiştir. Birçok yazar ve sol basın, büyük reformlara başlanması gerektiğini ifade etmişlerdir¹²⁶⁷. Dev-Genç, Üniversite Asistanları Sendikası ve Mimarlar Odası'nın aralarında olduğu 12 kuruluş, yayınladıkları bildiride Demirel hükümetini emperyalizmin işbirlikçisi olmakla suçlamışlar, 12 Mart Muhtırasını halkın ileride yeniden emperyalizmin kucağına düşmemesi için atılmış bir adım olarak değerlendirmişlerdir¹²⁶⁸. Türk Demirdöküm İşçileri, TÖS'e bağlı Ankaralı Öğretmenler, Türk Kadınlar Birliği, Türkiye Sanatçılar Birliği gibi örgütler de muhtıraya destek vermiş-

---

¹²⁶⁴ Ahmad, a.g.e., s.278-279

¹²⁶⁵ Demirel'in Kuvvet Komutanları'nın verdiği Muhtıraya boyun eğip, istifa etme gerekçeleri arasında; *"Hükümet istifa etmeyip, direnseydi, hükümeti Silahlı Kuvvetlere karşı koruyacak güç yoktu! -Parlamentoyu olsun açık tutabilmek için hükümet kendini feda etmeliydi! -Cumhurbaşkanı "ben devre dışı kaldım" diyerek kenara çekildiği için bir Bakanlar Kurulu çıkarmak ve Muhtıracı Komutanları emekliye sevk etmek gibi Cumhurbaşkanının onayını gerektiren bir işlem yapmaya olanak yoktu"* demiştir. Gürkan anılarında, bu gerekçelerden yola çıkarak, yapılanların birbirleri ile çeliştiğinden bahsetmiştir. Demirel'in istifa etmesinden üç gün sonra 15 Mart'ta 13 general, amiral ve albayın emeklilik kararnamelelerini hazırlayıp, Cumhurbaşkanı onayına sunması üzerinde durmuştur. Ayrıntılar için bkz. Celil Gürkan, **12 Mart'a Beş Kala**, İstanbul, 1986, s.152-153

¹²⁶⁶ Neziroğlu, a.g.m., 305

¹²⁶⁷ **Cumhuriyet**, 14 Mart 1971; Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.523

¹²⁶⁸ **Cumhuriyet**, 14 Mart 1971

lerdir. Devrimci kuruluşlar gibi düşünmeyenler ise karşı tavır almak yerine temkinli açıklamalar yapmışlar, muhtıranın solu dengelemesi temennisinde bulunmuşlardır¹²⁶⁹. Behice Boran, seçim yasasının, toplumdaki bütün güçlerle uyumlu bir biçimde çalışacak ve Meclis'te temsil edilmelerini sağlayacak bir biçimde değiştirilmesini istemiştir. Ankara Savcılığı da Sosyalist Parti'nin IV. Kongresinde alınan bazı kararların komünizm ve kürtcülük niteliğinde değerlendirdiğinden TİP'in kapatılması için dava açmıştır¹²⁷⁰.

12 Mart Muhtırasına en sert ve en yumuşak tepki CHP'den gelmiş, CHP'nin muhalefet kanadı hükümeti oluştururken, Ortanın Solu grubunun yeni hükümete sert bir biçimde karşı çıktığı görülmektedir. Başbakan Süleyman Demirel, muhtıranın anayasa ve hukuk dışı olduğunu söylemiş ama yeni gelişmelere karşı bir tavır sergilememiştir. TİP kısa bir süre içerisinde seçimlerin yapılmasını istemiş, onun dışında kalan sol gruplar ise muhtırayı desteklemiştir. Ancak balyoz harekâtı başladıktan sonra sol grupların bu desteklerini çektikleri görülecektir. AP ise 12 Mart sonrası kurulan yeni hükümete karşı yaklaşımını sürdürmüş, mesafeli bir destek sağlamıştır. Kurtuluş Kayalı bu tür gelişmelerin daha sonra Türkiye'deki siyasal hareketleri kemikleştirdiğinden söz etmektedir¹²⁷¹. 12 Mart Muhtırasının savunucuları arasında MHP ve onun gençlik örgütleri de yer almaktadır. Sıkıyönetimin ilanından sonra muhtırayı destekleyen ya da karşısında olanlar daha kolay anlaşılacaktır¹²⁷².

12 Mart 1971 Muhtırası karşısında Türkiye'deki basın farklı tepkiler ortaya koymuştur. Ulus gazetesi Muhtıraya karşı çıkmış, Milliyet, Cumhuriyet, Akşam ve Devrim gazeteleri ise Muhtırayı desteklemiştir. Daha sonra ise Cumhuriyet, Akşam ve Devrim gazeteleri 12 Mart'a karşı tavır almıştır. Son Havadis ve Dünya gazeteleri de 12 Mart'a karşı çıkmışlardır¹²⁷³.

12 Mart Muhtırası, Adalet Partisi'nin siyasi iktidarına son verirken, Türkiye'ye yeni bir hükümet biçimi getirmiştir. Yeni hükümet partiler üstü bir hükümet

¹²⁶⁹ Neziroğlu, **a.g.m.**, s.305

¹²⁷⁰ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.523

¹²⁷¹ Kayalı, **a.g.e.**, s.160-161

¹²⁷² Kayalı, **a.g.e.**, s.165; Demirel ve Ecevit'in 12 Mart'ın iç ve dış şartları ile ilgili olarak yaptıkları değerlendirmeler için; Mehmet Altan, **Darbelerin Ekonomisi**, İstanbul, 2006, s.111-119

¹²⁷³ Tek, **a.g.e.**, s.129

olacaktır. 1970'lerin en önemli sorunu ekonomidir. Sorunların çözümü için çok yönlü bir sanayileşme hedefi konmuştur¹²⁷⁴.

12 Mart Muhtırası'ndan sonra Türkiye'de açılan dönem, iki aşamada değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki siyasi sorunların sistem ile tutarlı bir biçimde çözülmeye çalışıldığı dönemdir. Muhtıradan sonraki yedi ay toplumda sessizlik döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Ülke genelinde uygulanan huzur planına paralel olarak anayasal değişiklikler gündeme gelmiştir. Diğer yeni yönetimin 1971 yılının sonlarına doğru sosyal programın uygulanmaya konulmasıdır. Toprak reformu başta olmak üzere çeşitli alanlarda yeniden düzenlemeleri öngören bir programdır¹²⁷⁵.

12 Mart dönemi Türk siyasi hayatında demokrasi krizlerinden önemli birine işaret etmektedir. Bu dönem, 12 Mart 1971'de verilen muhtıra ile başlamış, 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimlere kadar devam etmiştir. 12 Mart döneminde Silahlı Kuvvetlerin yönlendirmesi etkili olmuş, bu durum Türk siyasetinde tartışmalar, bölünmeler, istikrarsızlıklar ve yeni yönelişlere yol açmıştır. 12 Mart'ın sosyal ve ekonomik düzeni, sistemin yeniden yapılanması için ortaya koyduğu reformların hiçbirini gerçekleştirilememiştir. Ancak birçok siyasi düzenlemenin yapıldığı da bilinmektedir¹²⁷⁶. Bu dönemde ekonomik gelişmenin, işsizliğin, ideolojik açılışın getirdiği sorunların, siyasi kadrolar tarafından mı ya da müdahale yoluyla mı çözüleceği tartışılmaya başlanmıştır. İnönü ve çevresinin, ülkedeki sorunların çözümünde müdahale yolunu tercih ettiğini ifade edenler olmuştur. Metin Toker, 1960 öncesinde CHP'nin yanında yer alan dinamik gençliğin partiden uzaklaşması ve aşırı sola kaymasından Ecevit'i sorumlu tutmuş, neden olarak da "reddi miras"ı göstermiştir. Reddi miras ile Atatürk'ten kopmak ve Devlet'ten uzaklaşmış olmak anlatılmaktadır. Öyle ki Metin Toker ve Kemal Satır daha sonraları, Ecevit'i Ünye ve Kızılkaya olaylarını yapan kişilerin destekçisi olarak ilan etmişlerdir¹²⁷⁷.

12 Mart Muhtırası'ndan sonra Türkiye'de hemen her gün "milli irade" ve "hukuk kavramları" üzerinde durulmuş, özellikle kabinenin kurulmasından sonra da

¹²⁷⁴ Gevgilili, **Türkiye'de 1971 Rejimi**, İstanbul, 1973, s.236-237

¹²⁷⁵ Gevgilili, **Türkiye'de 1971 Rejimi**, s.325-326

¹²⁷⁶ Davut Dursun, **12 Mart Darbesi**, İstanbul, 2003, s.7

¹²⁷⁷ Koloğlu, **a.g.e.**, s.356-357

reform sözcüğü hemen hemen bütün gazetelerde geniş bir biçimde yer almıştır¹²⁷⁸.

12 Mart Muhtırası'nın verilmesi öncesinde, hazırlık sürecinde etkileri olduğu gerekçesiyle beş general, bir amiral ve otuz beş albay 16 Mart 1971'de emekliye sevk edilmişlerdir¹²⁷⁹. Emekli edilenler arasında Tümğ. Celil Gürkan ve Tuğamiral Vedii Bilget de yer almaktadır¹²⁸⁰. Tümğ. Celil Gürkan anılarında, o günkü koşullarda ülkenin içinde bulunduğu durumu ve çözüm önerilerini içeren bir raporu Org. Faruk Gürler'in isteği üzerine hazırladığını ve Org. Faruk Gürler'e sunduğunu anlatmaktadır¹²⁸¹. Tümğ. Celil Gürkan ve arkadaşlarından bazıları 12 Mart Muhtırası sonrasında hazırlanan Anayasa taslağı vb. konulardan suçlu bulunup, önce ordudan emekliye sevk edilmiş sonradan da yargılanmışlardır¹²⁸². Tümğ. Gürkan ile birlikte 16 Mart'ta emekliye ayrılanlar, devrimci bir müdahale hazırlamak ve ülkeye Marksist ve komünist rejim getirmekle suçlanmışlardır. Celil Gürkan da hazırlanan anayasa tasarısının incelenmesi durumunda Anayasanın Atatürkçü çizgiden ayrılmadığının anlaşılacağını ifade etmiştir¹²⁸³.

Gürkan'a göre 12 Mart Muhtırası, dört komutanın "özgür iradelerinin ürünü" olmaktan çok alt rütbelerde bulunanların müdahale ihtimali karşısında verilmek durumunda kalınmıştır¹²⁸⁴.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 15 Mart'ta parti liderleriyle görüşmeye başlamış, ancak MNP, MHP, TİP ve BP parti liderleriyle görüşmemiştir. CHP, DP, M.GP, AP ve Senatodaki eski MBK üyelerinin kabul edeceği bir başbakan aramak-

¹²⁷⁸ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Türkiye'de Üç Devir**, C.I, İstanbul, 1972, s.428-430

¹²⁷⁹ Geygilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.523; ancak emekliye sevk edilenlerin sayısı başka kitaplarda yer alan bilgilerde çelişmektedir. Örneğin, "...8 general ve amiral ile 11 albay emekliye sevk edildi, 30 subayın da görev yerleri değiştirildi." **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1961-1980)**, C.3, s.281-282; Ayrıca 9 Mart sabahı Org. Muhsin Batur, aynı günün akşamı odasında bir toplantı yapılması için Kurmay Başkanı Korg. Ahmet Vural'a bir talimat vermiştir. Toplantıda Org. Faruk Gürler, Korg. Atıf Erçıkan, Tümğ. Celil Gürkan, Tuğam. Vedii Bilget, Tümğ. Şükrü Köseoğlu, Ahmet Dural, Hüseyin Kaymaklı ve havacı başka subaylar katılmıştır. Vedii Bilget, İstanbul'da olduğundan toplantıya katılamamıştır. Gürkan, **a.g.e.**, s.249-254

¹²⁸⁰ Vedii Bilget, **Girdap**, C.I, İstanbul, 2002, s.178-179; Genelkurmay Başkanlığı'nın emekliye sevk etme belgesi yer almaktadır.

¹²⁸¹ Gürkan, **a.g.e.**, s.219-224; 12 Mart dönemi ile ilgili olarak yapılan söyleşiler için bkz. Mehmet Ali Birant, Can Dündar, Bülent Çaplı, **12 Mart**, Ankara, 1994, s.191-248

¹²⁸² Gürkan, **a.g.e.**, s.226-229; Devrim Anayasası'nın tam metni için bkz. Gürkan, **a.g.e.**, s.231-249

¹²⁸³ Gürkan, **a.g.e.**, s.231

¹²⁸⁴ Gürkan, **a.g.e.**, s.89-91

tadır. Adaylar arasında Nihat Erim uygun bulundu ve bazı güçlüklerin halledilmesinden sonra yeni hükümet kurulmuştur¹²⁸⁵.

28 Aralık 1970'teki MGK toplantısında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, komutanlara bütün yurdu kapsayan bir sıkıyönetimin ilan edilmesi durumunda ne düşündüklerini sormuştur. Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç; *“Sıkıyönetim için yeni kanun tasarısını henüz hazırlayıp Bakanlığa gönderdik. İstanbul Sıkıyönetim Mahkemelerinin ne hale düştüğünü gördük. Yurt sathına şamil bir sıkıyönetim orduyu yıpratır ve halkla karşı karşıya getirir”* derken Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Gürler ise *“Böyle bir sıkıyönetim, komutanlar ve ordunun bugünkü iktidar emrinde olduğu temasının işlenmesini doğurur ve Komutanlarla astların arasına boşluk sokar, bu bakımdan uygun görmüyorum”* yanıtını vermiştir. Başbakan Süleyman Demirel ise: *“Org. Faruk Gürler'in beyanı beni çok şaşırttı. Normal prosedürle Meclis sıkıyönetime karar verirse, Silahlı Kuvvetler bunu istemiyor nasıl diyebiliriz? Silahlı Kuvvetler, hükümetin emrinde değil midir? Niçin Silahlı Kuvvetler, hükümetin hizmetinde olmasın? O zaman başka şeyler düşünmeğe ve konuşmağa mecburuz”*¹²⁸⁶. Org. Muhsin Batur da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a 21 Kasım 1971'de görüşlerini açıkladığı bir rapor vermiştir¹²⁸⁷.

AP'nin yerine CHP'den istifa eden Nihat Erim hükümeti kurulmuştur. I. Erim hükümetinde 5 AP'li, 3 CHP'li, 1 Milli Birlik Grubu üyesi ile 14 teknokrat görev almıştır. I. Erim hükümeti 26 Mart 1971- 3 Aralık 1971 tarihleri arasında görev yapmıştır.

MGK toplantılarının birinde, Genelkurmay Başkanı ve Cumhurbaşkanı sıkıyönetimin ilan edilmesini istemiş, Nihat Erim de Bakanlar Kurulu'na bu istekle gelmiştir. Kabinede, sıkıyönetimin ilan edilmesi gündeme gelince, kabinedeki reformcular bu karara karşı çıkmıştır. Sokaktaki olayların devam ettiği ancak bunu yapanların bulunması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Atilla Karaosmanoğlu konu üzerine söz almış: *“Sıkıyönetim askeri yönetimdir. Gelirse kendi metodları ile gelir”* diyerek

---

¹²⁸⁵ Ahmad, a.g.e., s.279

¹²⁸⁶ Batur, a.g.e., s.206-214

¹²⁸⁷ Vedii Bilget, **Girdap**, C.I, İstanbul, 2002, s.83; ayrıca raporun tam metni için bkz. Bilget, a.g.e., s.83-85

görüşünü dile getirmiştir¹²⁸⁸.

I. Erim hükümeti 11'ler diye anılan bürokrat ve teknokratların istifa etmesinden sonra dağılmış, yerine II. Erim Hükümeti kurulmuştur. İkinci Erim Hükümeti 11 Aralık 1971'de kurulmuş, hükümette parlamento dışından gelen 12 bakan yer almıştır¹²⁸⁹. 4 ay sonra ise Ferit Melen Hükümeti kurulmuştur. Melen hükümeti 22 Mayıs 1972 - 10 Nisan 1973 arasında görev başında kalmıştır. 12 Mart döneminde Anayasa'da önemli değişiklikler yapılmıştır. Örneğin hükümete kanun gücünde kararname çıkartma yetkisi tanınmış, TRT'nin özerkliği kaldırılmış, memurların sendikalara üye olmaları yasaklanmış, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur¹²⁹⁰.

Türkiye, 1971 yılının ilkbaharında, sıkıyönetim, ev ve kitap aramalar, seri halindeki tutuklamalar ile yeni düzenin, iktidar olarak varlığını kanıtlama dönemini yaşamıştır. Bir görüşe göre de başlangıçta reformlardan söz eden yönetimin, birden bire sertleşerek kendisini destekleyen küçük burjuvaziye karşı hareketlere girişmiştir. İktidar, toplumda iç anarşiye neden olan ikili yapıyı ortadan kaldırma çabasıdır ve iktidardan ekonomik istikrar ortamı yaratması beklenmiştir¹²⁹¹.

İnönü, 12 Mart 1971'deki askeri müdahaleye önce karşı çıkarak olumsuz bir tavır almıştır. Ancak sonradan yaptığı bazı görüşmelerde müdahalenin sol bir grup adına yapılacak bir müdahaleyi engelleme amacıyla yapıldığına, Türkiye'de sağ ve sol arasındaki kardeş kavgasına son vermeyi hedeflediğine inanmıştır. Bundan sonra müdahalenin karşısında yer almamıştır.¹²⁹² Ahmad, İnönü'nün yeni hükümetin Nihat

¹²⁸⁸ Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, İstanbul, 1973, s.68-69

¹²⁸⁹ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.546

¹²⁹⁰ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s. 226-232; emekli olan ya da olamayan birçok subay 12 Mart'ı izleyen günlerde değişik görevlere getirilmiştir. Tümğ. Musa Öğün 25 Haziran 1971'de TRT Genel Müdürü olarak geniş yetkilerle göreve başlamış, Türk Hava Yolları Genel Müdürlüğü'ne 10 Nisan 1971'de Gen. İhsan Göksaran, İstanbul Emniyet Müdürlüğüne, 31 Temmuz 1971'de Gen. Nihat Arslantürk, işçi ve işveren sorunlarından sorumlu Yüksek Hakem Kuruluna işveren temsilcisi olarak 26 Temmuz 1971'de Em. Gen. Fethi Ertem getirilmiştir. İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, C.2, İstanbul, 1977, s.150-151

¹²⁹¹ Gevgilili, **Türkiye'de 1971 Rejimi**, s.266-267

¹²⁹² Heper, **a.g.e.**, s.208-209; Ahmad, **a.g.e.**, s.305-306; C.HP 12 Mart muhtırası üzerine parti grubunda iki görüş benimsemiştir. Birincisi, başta İnönü'nün de benimsediği Ecevit ve ortanın solu ekibinin sonuna kadar savunduğu "*muhtırayı demokrasi dışı bir hareket kabul etme*" ve "*kurulacak uzun süreli bir hükümete katılmama*"; ikincisi de Satır, Erim, Koçay ve etrafındakilerin oluşturduğu sonradan İnönü'nün de katıldığı "*ordu komutanları iyi yapmıştır; biz parti olarak reform istemiyor muyduk, o halde hükümete katılıp reformları gerçekleştirelim*" görüşüdür. Kili, **a.g.e.**, s.271

Erim tarafından kurulacağını anlayınca yeni rejimi desteklemeye karar verdiğinden söz etmektedir¹²⁹³.

İnönü'nün 12 Mart'a destek verme kararına CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit karşı çıkmış, müdahalenin CHP içinde savunulan ortanın solu politikasına karşı yapıldığını düşünmüştür.¹²⁹⁴ Ecevit, 12 Mart 1971 müdahalesinden sonra istifa etmiştir¹²⁹⁵.

Nihat Erim, İnönü'nün fikrini aldıktan sonra CHP'den istifa ederek Başbakanlığı kabul etmiştir. İnönü kurulan Erim hükümetlerine destek vermiştir¹²⁹⁶. 12 Mart sonrasında kurulan hükümetlerin amaçları arasında; anarşiyi ortadan kaldırmak ve bunun tekrar canlanmasını önleyecek önlemleri almak, ihtiyaç duyulan temel reformları Atatürkçü çizgide gerçekleştirmek, güvenlik ve huzuru sağlamak, bu ortamda seçimlere gitmek, idari ve ekonomik yapının modernleştirilmesi gibi hususlar yer almıştır¹²⁹⁷.

Nihat Erim, sistemin dengelerini sağlayacak reformları gerçekleştirmek için iktidara gelmiştir. Altmışlı yıllar hızlı bir ekonomik gelişme ve toplumsal değişim dönemi olmuştur. 19 Mart'ta Nihat Erim yeni dönemin ilk Başbakanı olarak göreve başlamıştır. Sosyal ve ekonomik dengesizlikler siyasi yönetimin istikrarını tehdit etmiştir. Tarımda fazla gelişme olmazken, yabancı sermayenin etkili olduğu montaj sanayi hızlı bir biçimde gelişmiştir. Nihat Erim hükümeti 8 Nisan 1971'de güvenoyu alarak göreve başlamıştır.

CHP içerisine tartışmalar başlamış, Ecevit Genel Sekreterlikten istifa etmiştir. Ecevit, Türkiye'deki müdahalenin, Yunanistan'da yapılan müdahaleden daha usta bir biçimde gerçekleştiğini söylemiştir¹²⁹⁸.

1971 yılında şehirlerde banka soygunları, çatışmalar ve adam kaçırmaların artması ve bunların faaliyetlerindeki artış, otoriter bir yönetimin kurulmasına ortam

---

¹²⁹³ Ahmad, **a.g.e.**, s.279

¹²⁹⁴ Heper, **a.g.e.**, s.210; Ahmad, **a.g.e.**, s.304

¹²⁹⁵ Ecevit'in C.HP Genel Sekreterliği'nden istifa mektubu için bkz. Koloğlu, **a.g.e.**, s.345

¹²⁹⁶ Heper, **a.g.e.**, s.211-213

¹²⁹⁷ **12 Mart Sonrası Hükümet Faaliyetleri (12 Mart-12 Mart 1973)**, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, t.y, s.5-6

¹²⁹⁸ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.524

hazırlamıştır. Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu olarak kendilerine isim veren bazı gençler, adam kaçıрма, banka soyma gibi eylemelere girişmişlerdir¹²⁹⁹. Kısaca anarşi ve terörün yavaş yavaş tırmanmaya başladığı görülmektedir. Yüksek Öğretim kurumlarının çoğu kapalı olduğundan gençler eğitimlerini sürdürememişlerdir¹³⁰⁰. Hükümet reform sorununu gündeme getirdikçe yıpranmaya başlamıştır. Bu gelişmeler, hükümetin reformlardan önce kanunlara ve düzene öncelik vermesine neden olmuştur. Bazı subayların ve askeri öğrencilerin bu gençleri yönlendirdiği söylentileri yayılınca, hükümet durumu araştırmıştır. 22 Nisan'da Anayasa değişikliğine karşı çıkan hükümet çökmüş, Bakanlar Kurulunda Silahlı Kuvvetlerin temsilcisi olarak görev yapan Başbakan yardımcısı Sadi Koçaş, kanuna karşı gelenlere savaş ilan edileceğini açıklamıştır¹³⁰¹. Hükümet sözcüsü İsmail Arar da sükûnet ve kanuni düzen sağlanıncaya kadar olağanüstü yetkilere sahip olmak için anayasanın değiştirilmek istendiğini söylemiştir¹³⁰².

Başbakan Nihat Erim'in yardımcılığını CHP milletvekili emekli Kurmay Albay Sadi Koçaş üstlenmiştir. Koçaş, ülkede bilinçli kadroların yetiştirileceği, Atatürk İlke ve İnkılâplarından ödün verilmeyeceğini ifade etmiştir¹³⁰³.

1971'de ilk sıkıyönetimin nasıl ilan edildiğine baktığımızda, Erim ve Bakanlarının sıkıyönetimli devrenin hükümeti olmak istemedikleri görülmektedir. Bunu Meclis'te yapılan konuşmalardan da takip edebiliriz. 21 Nisan'da Sadi Koçaş, "*Sıkıyönetimi düşünmüyoruz bile*" demiştir¹³⁰⁴. Ama aynı gün Nihat Erim, "*Türkiye parçalansın diye gayret sarf edenlere karşı alamayacağımız tedbir yoktur. Tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir*" açıklamasında bulunmuştur¹³⁰⁵. Sıkıyönetim ilanında dönemin Genelkurmay Başkanının sert tutumunun I. Erim Hükümeti'ni çıkmaza sürüklediğini ileri sürenler vardır¹³⁰⁶. Başbakan Nihat Erim, MGK toplantısından

¹²⁹⁹ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.525

¹³⁰⁰ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.525

¹³⁰¹ Ahmad, **a.g.e.**, s.282-283

¹³⁰² Ahmad, **a.g.e.**, s.283

¹³⁰³ Sadi Koçaş, **12 Mart Anıları**, İstanbul, 1978, s.88-89

¹³⁰⁴ **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1971

¹³⁰⁵ Bilget, **a.g.e.**, C.I, s.198-199

¹³⁰⁶ Altuğ, **a.g.e.**, s.68

sonra sıkıyönetim ilanı teklifi ile kabinesine geri dönmüştür. Genelkurmay Başkanı ile Cumhurbaşkanı, MGK toplantısında sıkıyönetimin ilan edilmesini istemişlerdir¹³⁰⁷. Kabinenin reformcu kanadı, buna karşı çıkmış, sokaktaki olayların devam ettiğini, öncelikle bu olayların kimler tarafından tahrik edildiğinin bulunması gerekliliği üzerinde durulmuştur. Atilla Karaosmanoğlu, sokaktaki olayların nedenlerinin araştırılması gerektiği, işe askeri karıştırmadan öncelikle bu konunun aydınlığa kavuşturulması gerektiği üzerinde durmuştur. İmar İskân Bakanı da sıkıyönetimin askeri bir yönetim olduğu, sıkıyönetim ilan edilecek olursa askerinin kendi yöntemlerini kullanacağını ifade etmiştir¹³⁰⁸. Doğan Kitaplı ve Ferit Melen ise sıkıyönetimin ilan edilmesi gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Ancak Bakanların çoğu sıkıyönetimi desteklememiştir. Bunun üzerine Başbakan Erim Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç'ı çağırılmış ve görüşlerini anlatmasını istemiştir. Org. Tağmaç'ın konuşmasından sonra gergin olan ortam yumuşamış, sıkıyönetimin ilanı için hazırlanacak gerekçeye “çıkarcı çevreleri” ifadesinin de konulması ve suçluların arasında “çıkarcı çevrelerinden” de söz edilmesi istenmiştir. Erim bu ifadelerin gerekçeye konması için Genelkurmay Başkanı ve Cumhurbaşkanı ile görüşmüştür. Sonuçta bu ifade sıkıyönetim ilanı gerekçesinde yer almış, sıkıyönetimin çıkarcı çevreleri ile mücadele etmediği diğer işlerle uğraştığı ileri sürülmüştür¹³⁰⁹.

Sıkıyönetim Kanunu'nda değişiklik yapılır yapılmaz, hükümet sıkıyönetim ilişkilerini bu kanuna göre yeniden düzenlemek istemiştir. Bunun için yeni bir yönetmelik hazırlanmış, yönetmelikle hükümetin duruma hâkim olmasının sağlanması, diğer taraftan sıkıyönetim dışındaki Silahlı Kuvvetlerin, politik kararların dedikodusu dışında bırakılması hedeflenmiştir. Sadi Koçaş ve arkadaşının hazırladığı bu yönetmelik, Başbakana verilmiş ancak buna bir yanıt verilmemiş, hükümet ile sıkıyönetim arasındaki ilişkiler eski şekliyle devam etmiştir¹³¹⁰.

12 Mart'tan önce Milli Savunma Bakanlığınca bir sıkıyönetim kanunu tasarısı hazırlanmış, ancak bu tasarı Bakanlıklarda inceleme sırasında Anayasa'ya aykırı

¹³⁰⁷ Nihat Erim, **12 Mart Anıları**, İstanbul, 2007, s.218-219

¹³⁰⁸ Altuğ, **a.g.e.**, s.69

¹³⁰⁹ Altuğ, **a.g.e.**, s.70-71

¹³¹⁰ Koçaş, **a.g.e.**, s.181

hükümler taşıdığı için kabul görmemiştir. Bu tasarıda mahkeme kararı olmadan sanığın, üç ay nezarete tutulması sıkıyönetimin kaldırılmasından sonra da Sıkıyönetim Mahkemelerinin devam etmesi öngörülmüştür. Adalet Bakanlığı'nın ısrarı üzerine tasarı yeniden gözden geçirilerek hazırlanmaya başlanmıştır¹³¹¹.

Sıkıyönetim konusu MGK'da görüşülmüştür. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Başkanlığında yapılan bu toplantıda, özellikle asayiş üzerinde durulmuş ve sıkıyönetimin dört açıdan yararlı olacağı düşünülmüştür. Bunlar: Laik Cumhuriyete karşı hareketleri önlemek, ideolojik kanlı çatışmaları durdurmak, Doğu İllerinde bölgesel hareketlerine son vermek ve Kıbrıs konusunda muhtemel bir harekâta yararlı durumda olmaktır¹³¹². Konuyla ilgili olarak basında şu açıklamalar yer almıştır: *“KÜRTÇÜLÜK SORUNU: Son yıllarda ülkemizde «bölücü» akımların gittikçe arttığından söz edilmektedir. Bu akımlardan kastedilen, Türkiye’de Kürt soyundan gelenler için bağımsız bir yönetim kurmak üzere geçilmesi muhtemel bir harekettir. Başta MİT olmak üzere istihbarat örgütlerinin bu ihtimal üzerinde durdukları bilinmektedir. Sıkıyönetim ilanından birkaç gün önce Bakanlar Kurulu’nun MİT temsilcileri ile yaptıkları toplantı hatırlanacak olursa, kararı etkileyen hususlardan birinin bu olduğu düşünülebilir. Nitekim Diyarbakır ve Siirt gibi Güney Doğu illerimizin sıkıyönetim kapsamına alınmaları, bu düşüncüyü doğrulayan açık bir belirtidir.*

İŞÇİ EYLEMLERİ: Büyük iller dışında Kocaeli, Sakarya, Zonguldak ve Eskişehir gibi sanayileşmenin nispeten yaygın olduğu illerin de sıkıyönetime dâhil edilmeleri dikkati çekmektedir. Buna bakarak, hükümetin bir yandan girişilmesi muhtemel işçi eylemlerini önlemeyi, bir yandan da sıkıyönetim kanununda derhal yapılması istenen değişiklikten yararlanarak bu bölgelerde girişilebilecek grevleri durdurmayı öngördüğü düşünülebilir.

KIBRIS: Yeni hükümet ile Kıbrıs Türk toplumu lideri Denktaş arasında geçen hafta başkentte...Bu görüşmeler karşısında Türk tarafının daha kesin bir tutum benimsemesi ve yeniden ortalığa atılan Enosis söylentilerine karşı hazırlıklı olunması kararı alınmıştır. Gerçi bundan dolayı Türkiye’de bir sıkıyönetim ilanı düşünülemez. Ama

---

¹³¹¹ **Cumhuriyet**, 7 Mart 1971

¹³¹² **Milliyet**, 23 Nisan 1971

11 il arasında Adana ve Hatay da bulunmaktadır. Ve söylendiğine göre Kıbrıs ile ilgili bir hareketin yönetileceği bu iki ilin sıkıyönetim kapsamına alınması adadaki muhtemel gelişmelere karşı bir tedbirdir.

*ASAYİŞSİZLİK: Sıkıyönetim ilanının en önemli etkenlerinden biri hiç şüphesiz büyük şehirlerdeki asayişsizlik olaylarıdır. Anlaşıldığına göre hükümet üç büyük ilimizde öğrenci çatışmalarını, banka soygunlarını, adam kaçırmaları kesinlikle önlemek için bu tür eylemleri düzenleyen örgütleri ortaya çıkarmak ve onları etkisiz hale getirebilmek üzere sıkıyönetimden yararlanmaktan başka çare görememiştir*¹³¹³.

26 Nisan'da MGK toplanmış ve Hükümet'e sıkıyönetim önerisinde bulunmuştur. Nihat Erim *"Vatana ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma"* olduğunun saptandığını söylemiş ve 27 Nisan 1971'de 11 ilde; Ankara, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, Eskişehir, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt'te bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiştir¹³¹⁴. Resmi Gazete'de yayınlanan sıkıyönetim kararında: "Sıkıyönetim Kararnamesi" şöyledir: *"Memleketimizde uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu ile anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzenini ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelmiş olmayıp, aslında ideolojik maksatlarla, devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve laik Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma"* nedeniyle sıkıyönetimin ilan edildiği belirtilmiştir¹³¹⁵.

Bakanlar Kurulu kararıyla sıkıyönetim süresince, sıkıyönetim altına alınan yerlerde genel güvenlik ve kamu düzenine ilişkin zabıta yetki ve görevleri Sıkıyönetim Komutanlıklarına devredilmiştir¹³¹⁶. Başbakanın emriyle Sıkıyönetim Komutanlıkları Başbakana bağlanmıştır¹³¹⁷. MGK, sıkıyönetimin nedenini laik cumhuriyete karşı faaliyetleri kontrol etmek, ideolojik ve kanlı olaylara son vermek, doğu vilayetlerindeki bölücü faaliyetleri durdurmak ve Kıbrıs'a yapılabilecek bir harekâta uygun

¹³¹³ **Milliyet**, 27 Nisan 1971

¹³¹⁴ **BCA**, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:264.26.12;

¹³¹⁵ **T.C. Resmi Gazete**, Karar No:7/2302, Sayı:13820, 27 Nisan 1971; **TBMM Tutanak Dergisi**, C.10, 7.B, 28.04.1971, s.295-322

¹³¹⁶ **BCA**, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:264.26.13; **T.C. Resmi Gazete**, Karar No:7/2302, Sayı:13820, 27 Nisan 1971; **Düstur**, C.10, 5.T, Ankara, 1971, s.2311

¹³¹⁷ Koçaş, **a.g.e.**, s.180

bir ortam oluşturmak olarak açıklamıştır¹³¹⁸.

Genelkurmay Başkanlığı, Basın ve Halkla ilişkiler Şubesinden yapılan açıklamaya göre 11 ilde görev yapacak Sıkıyönetim Komutanlarının isimleri ve atandıkları iller şunlardır¹³¹⁹:

İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak illerini kapsayan bölge Sıkıyönetim Komutanlığına, I. Ordu Komutanı Org. Faik Türün.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına, 2. Ordu Komutanı Org. Semih Sancar.

İzmir Sıkıyönetim Komutanlığına, Güney Deniz Saha Komutanı Koramiral Cemal Süer.

Eskişehir Sıkıyönetim Komutanlığına, I. Hava Kuvvetleri Komutanı Korg. İrfan Özyayın.

Adana ve Hatay İllerini kapsayan bölge Sıkıyönetim Komutanlığına, 6. Kolordu Komutanı Korg. Vehbi Engin.

Diyarbakır ve Siirt illerini kapsayan bölge Sıkıyönetim Komutanlığına, 7. Kolordu Komutanı Korg. Suat Aktulga'dır.

I. Ordu ve İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak İlleri Sıkıyönetim Komutanlığının (1) numaralı bildirisi şu şekildedir: “1) İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak İlleri Sıkıyönetim Komutanlığına atanmış bulunuyorum. Sıkıyönetim Komutan yardımcısı Donanma Komutanı Oramiral Kemal Kayacan'dır.

2) Yurdumuzun en kısa zamanda beklenen huzur ve sükuna kavuşması için bütün yurtsever vatandaşlarımın hassaten her çeşit basın ve yayın organlarıyla dernek ve kuruluşların kanun sınırları içinde kalarak Sıkıyönetim Komutanlığına yardımcı olmalarını,

3) Aksi davranışlarda kanuni bütün yetki ve müeyyidelerin tereddütsüz kullanılacağı hususunda bilgilerinizi rica ederim. Org. Faik Türün, I. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı”¹³²⁰.

Sıkıyönetimin ilan edilmesinden sonra Türkiye Radyoları, merkez Ankara'ya

¹³¹⁸ **Milliyet**, 27 Nisan 1971

¹³¹⁹ **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1971; **Milliyet**, 27 Nisan 1971

¹³²⁰ **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1971

bağlı olarak yayın yapmaya başlamıştır. Buna göre haberler de dâhil olmak üzere bütün programlar Ankara'dan yayınlanacaktır. Daha önceden sadece haber bültenleri Ankara'dan ortak yapılıyordu¹³²¹.

Hükümet sözcüsü olan İsmail Arar, Bakanlar Kurulu toplantısından sonra Sıkıyönetimle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “*Bakanlar Kurulu, Anayasal bir kuruluş olan MGK'da görüşünü alarak 26 Nisan saat 24.00'ten başlamak üzere 11 ilde sıkıyönetim ilanına karar vermiştir. Vatana ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğu tespit edilerek, 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Anayasanın 124. maddesine göre TBMM iç tüzüğü gereğince karar bugün Meclis'e sunulacaktır. Sıkıyönetim ilan edilen illerde eski sıkıyönetim kanunu uygulanacaktır. Sıkıyönetimin süresi bir aydır*”¹³²².

İsmail Arar, sıkıyönetim kararının gerekçelerini açıklarken şunlar üzerinde de durmuştur: “*Aşırı sol, kır gerillası hazırlığı içindedir. Aşırı sağ, katliam tasarlamaktadır. Doğu'da gizli bir Kürt İstiklal Partisi kurulmuştur*”¹³²³.

Nihat Erim hatıralarında sıkıyönetimin ilan edilmesini, ülkedeki gelişmelere bağlamaktadır. Bunu: “*...anarşi olayları tedhiş olayları durmamıştı. Devam ediyordu ve gerekli tedbirler acele olarak alınmazsa, sonradan bastırılması, önlenmesi çok daha bir güç hal alacaktı. İstanbul, Ankara ve İzmir'den memleketin diğer yerlerine yayılmak istidadını gösteriyordu. Tedhişçilik sabotaj yoluyla da sürdürülecekti. Dışarıdan güney sınırından içeriye silah ve malzeme getirilebiliyordu. Bunları da göz önünde tutarak 26 Nisan günü sıkıyönetim ilan edildi*” diyerek anlatmıştır¹³²⁴.

Bakanlar Kurulu'nun 11 ilde aldığı sıkıyönetim kararı TBMM Birleşik Toplantısında görüşülmüş ve onaylanmıştır. Meclis'teki görüşmede İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu, tezkerenin gerekçesini açıklayan bir konuşma yapmıştır. Konuşmasına “*güzel vatanımız çeşitli yıkıcı ve bölücü akımların adeta bir açık pazarı haline getirilmek istenmektedir*” diyerek başlamış ve konuşmasında aşırı sağ, aşırı sol, bölücü-

¹³²¹ **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1971

¹³²² **Milliyet**, 23 Nisan 1971

¹³²³ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.526

¹³²⁴ Erim, **a.g.e.**, s.218

lük faaliyetleri ve dikta heveslileri başlıkları altında örnekler vermiştir¹³²⁵.

İçişleri Bakanından sonra MGP adına Genel Başkan Turhan Feyzioğlu, CHP adına Kemal Demir, MP adına Kadri Kaplan, AP adına da Ahmet Nusret Tuna söz alarak birer konuşma yapmışlardır. Ayrıca kontenjan senatörü Tayfur Sökmen ve Başbakan Nihat Erim de birer konuşma yapmışlardır. En son konuşmayı da Kasım Gülek yapmış ve görüşlerini belirtmişlerdir¹³²⁶.

Nihat Erim'in 'balyoz harekâtının' ilk adımları atılmaya başlanmış, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Cumhuriyet ve Akşam gazetelerini on gün için kapatmıştır. Bu gazetelerin yazarları İlhan Selçuk ve Çetin Altan gözaltına alınmıştır. I. Ordu Komutanlığı Kurmay Başkanı Tüm. Fikret Köknar doğrudan doğruya Çankaya'ya bağlı olarak görevlendirilmiştir. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 6 numaralı bildirisinde Faik Türün, "*Türkiye'de askeri yönetim yoktur*" demiştir¹³²⁷. Erim döneminin Balyoz Harekâtı şu gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur:

- 1- Tasfiyeler en son Erim'in reform hükümetinin beyin takımına uzanmıştır.
- 2- 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlüklerin en temel maddeleri kısıtlanmış ve bu

türden bir değişiklik yapılmıştır.

3-Silahlı eylemleri gerçekleştiren ve kendilerini sol ya da radikal diye tanımlayanlar, tasfiye edileceklerdir. Yeni solun tasfiye edilmesi, yapılacak yargılamalar sonunda verilen cezalarla gerçekleşecektir¹³²⁸. 'Balyoz Harekâtı'¹³²⁹ bazı yazar, düşünür ve sanatçıları hedef almıştır.

Beş gün devam eden balyoz harekâtı sonucunda 547 kişi tutuklanmıştır. Gözaltına alınanlar arasında, 1961 Anayasası'nı hazırlayan öğretim üyeleri Prof. Muhammer Aksoy, Prof. Bahri Savcı, Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Uğur Alacakaptan ve

---

¹³²⁵ **Milliyet**, 29 Nisan 1971

¹³²⁶ **Milliyet**, 29 Nisan 1971

¹³²⁷ Bilget, **a.g.e.**, C.I, s.200

¹³²⁸ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.531

¹³²⁹ Sadi Koçaş anılarında Başbakan Erim'in toplumda giderek artan anarşi olayları karşısında: "*Devlet otoritesinin bir balyoz gibi bunların başına ineceğini*" söylediğini, bu sözlerin 1973 seçimleri sırasında "Balyoz Harekâtı" şeklini aldığını ifade etmiştir. Bu ifadenin bütün hükümeti suçlayıcı bir anlam içerdiğini, ancak hükümetin böyle bir operasyondan haberi olmadığını açık ve kesin bir biçimde belirtmiştir. Koçaş, **a.g.e.**, s.177

Prof. Tarık Zafer Tunaya yer almıştır¹³³⁰

Nihat Erim, yabancı gazetecilerle yaptığı bir konuşmada; “*Türkiye Anayasası birçok Avrupa ülkesinin anayasalarından daha liberal bir anayasadır. Türkiye böyle bir lüksü kaldıramaz. Anayasa’da değişiklik yapılarak temel hak ve hürriyetlerin ortadan kaldırılmasını önleyecek hükümler getirilecektir*”¹³³¹ demiştir. Erim 12 Mart öncesine geri dönüş olmayacağını, 1961 Anayasası’nın Türkiye için lüks olduğunu ifade etmiştir¹³³². Kurtul Altuğ anılarında, Nihat Erim’in Dış İşlerinde basına yaptığı bu açıklamada, dil sürçmesi nedeniyle Başbakanın lüks ifadesini yanlışlıkla kullandığını, Altumur Kılıç’ın ifadeyi lüks Anayasa diye çevirdiğini, basın bu kelime üzerinde çok durduğunu, Hükümeti yıpratmaya başladıklarını söylemiştir. Basındaki yayımlar üzerine İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı bildiri yayınlayarak, hükümetin yıpratılmasını engellemeye çalışmıştır. Altuğ, birçok köşe yazarının: “*Hani bu anayasa ile reformlar yapılır, anarşi önlenirdi. Demirel bunun aksini söyledi diye 12 Mart Muhtırası geldi*”¹³³³ ifadelerini kullandıkları üzerinde durmuştur. 12 Mart döneminde 1961 Anayasa’sı için ‘bol elbise’ tabiri de kullanılmıştır¹³³⁴.

Ahmad’a göre sıkıyönetimin ilan edilmesindeki amaç, Meclis dışındaki siyasi faaliyetlere son vermektir¹³³⁵. Sıkıyönetimin ilanından sonra siyasi gençlik örgütleri kapatılmış, meslek grupları ve sendikaların siyasi toplantıları yasaklanmıştır. Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri 28 Nisan’da on gün süre ile kapatılmıştır. Yayınevlerinin yasak yayın satmaları halinde cezalandırılacakları belirtilmiştir. Akşam gazetesinden Çetin Altan ve Cumhuriyet gazetesinden İlhan Selçuk gözaltına alınmıştır¹³³⁶. Kentlerde aramalar genişletilmiştir. İşçi - Köylü, proleter Devrimci Aydınlik, Aydınlik, Türkiye Solu, Devrim ve Ant gibi sol gazete ve dergiler toplatılmıştır. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 3 Mayıs’ta grev ve lokavtları yasaklamış ve sıkıyönetim

¹³³⁰ Ertuğrul Alatl, **Müdahale**, İstanbul, 2002, s.33

¹³³¹ Erim, **a.g.e.**, s.219; Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, İstanbul, 1973, s.77-78; Gevgili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.527

¹³³² **Milliyet**, 2 Mayıs 1971; Altuğ, **a.g.e.**, s.77-78

¹³³³ Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, İstanbul, 1973, s.78-79

¹³³⁴ Mazıcı, **a.g.e.**, s.232

¹³³⁵ Ahmad, **a.g.e.**, s.283

¹³³⁶ **Milliyet**, 30 Nisan 1971

ilan edilen diğer bölgelerde de bu yasak uygulanmıştır¹³³⁷. Grevin yasaklanması işçi ve işverenler arasında eşitsizlik yaratmıştır. Dev-Genç, TÖS, Ülkü Ocakları, Komünizmle Mücadele Dernekleri, Devrimci Doğu Kültür Ocakları birer birer kapatılmıştır. Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri de kapatılmıştır¹³³⁸. İslamcı Bugün ve Sabah gazeteleriyle, son yıllarda gerilla ve taktik eylemleri hakkında bazı kitaplar yayınlayan Ant dergisi süresiz kapatılmıştır¹³³⁹.

Koçaş, sıkıyönetim ilan edilmeden önce toplumun, alınacak önlemleri daha az hissetmesi için bazı çalışmalar yapıldığından söz etmektedir. Sıkıyönetim Komutanlıklarının Başbakanlığa bağlanması sağlanmıştır. Hatta sıkıyönetimin ilan edildiği ilk günlerde bu durum memnuniyetle karşılanmıştır. Koçaş anılarında, sıkıyönetimin hükümetten direktif alarak çalışmasının devam etmesi durumunda, bu memnuniyetin daha uzun süreceğini belirtmektedir¹³⁴⁰. Başbakanlıkta ‘Sıkıyönetim Koordinasyon Bürosu’, Komutanlarla irtibat için de ‘İrtibat Bürosu’ kurulması için çalışmalar başlatılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, Koordinasyon Bürosunun Genelkurmay’da, İrtibat Bürosu’nun da Başbakanlıkta kurulması durumunda haberleşmenin daha çabuk ve rahat olacağını söyleyerek değişiklik istemiştir. Koçaş, Başbakan’a durumu açıkladığını ve uyarılara rağmen bu değişikliğin yapıldığını ifade etmektedir. Ancak o zamanlar sakınca görülmeyen yasa dışı çalışma şeklinin, sonradan hükümetin başını çok ağrıttığını söylemiştir¹³⁴¹. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı ile hükümet arasındaki ilişkilerin aksamadığı ancak İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı ile işbirliği yapılamadığı belirtilmiştir.

Sıkıyönetim Komutanlığı, 5 numaralı bildiriyle çeşitli adli makamlarca daha önce yasaklanıp toplattırılmasına karar verilen 77 adet kitabın bulundurulmasını yasaklamıştır. Bu kitapların adli makamlara teslimi gerekmektedir. Gizlice satışı, teşhiri ve bulundurulması yasaklanan kitaplar şunlardır: “*Arap – Baas Sosyalist Tarihi İdeolojisi ve Örgütü – Aydınlık Sosyalist Dergiye Açık Mektup- Bitmeyen Kavga –*

---

¹³³⁷ Milliyet, 4 Mayıs 1971

¹³³⁸ Koçaş, a.g.e., s.181; Cumhuriyet, 9 Mayıs 1971

¹³³⁹ Gevgilili, Yükseliş ve Düşüş, s.527

¹³⁴⁰ Koçaş, a.g.e., s.180

¹³⁴¹ Koçaş, a.g.e., 180-181

Babauf' tan Dimitrofa Sosyalist Savunmalar – Bütün Ülkenin İşçileri Birleşiniz – Barzani ve Kürdistan Cumhuriyetinin Kuruluşu – Çin Kurtuluş Savaşı – Çimento – Çin Devrimci Çin Komünist Partisi – Devrim Stratejisi – Doğunun Sorunları – Milli Kurtuluş Cephesi (Douglas Brovo Konuşuyor) Doğanın Diyalektiği – Ellinikos Vocas Selanik'te Ermeni Katliamının 50. Yıldönümü İçin Muhtıra –Ermeni Meseleleri Arap Kamuoyu Önünde – Fidel Kastro Konuşuyor – Friedrich Engels, Paul Louise – Faşizme Karşı Birleşik Cephe – Gürcistan Tarihi, Samat, Edebiyat. Folklor Erzurum – Gerillanın Günlüğü – Garp Meteryalizmi Karşısında İslam – Gerilla Harbi – Grevler, Sendikalar, Partiler – Gerilla – Hayat ve Hatıratım - Halk Kültürü – Halkın Demokratik Diktatörlüğü – İslamın Dirilişi – Köylü Meseleleri ve Sosyalizm – Kübada Sosyalizm – Kültür, Sanat, Edebiyat – Kürtçe Kelimeli Alfebe – Komünist Manifestosu – Kızıl Kitap, Başkan Mao' nun Sözleri – Kurtuluş Devrimi İçin Savunmayana Sosyalist Denmez – Kuracağız Her şeyi Yeniden – Kızıklar – Lenin – Lenin Marksizmin Kaynağı – Lenin Destanı – Marksizmin Temel Kitabı – Marksist Düşüncenin Temel Meseleleri – Milli Kurtuluş Savaşımız – Nazım Hikmet Dört Hapishaneden – Nazım Hikmet, Bütün Eserleri – Ne İstiyoruz – Ne Yapmalı – Pir Sultan Abdal' ın Kanlı Destanı – Emperyalist Felsefenin Temel Prensipleri – Sovyetler Birliğinde Sendikacılık – Sanat ve Edebiyat – Sınıf Mücadeleleri – Sovyet şairleri Antolojisi – Sosyalist Ekonominin Meseleleri – Son Yazılar – Sovyetler Birliği Komünist Partisi – Stalin Meselesi Üzerine – Şehir Gerillası – SKBP Yönetimiyle Aramızdaki Ayrılıkların Kökeni, Gelişmesi SKBP Merkez Komitesinin Açık Mektubu Üzerine Yorum – Türk İnkılap Hukuku Işığında Yüksek Adalet Divanındaki Adli Hatalar – Türkiye' de Anti Emperyalist Savaş Stratejisi – Türkiye' de Sosyalizm Dışı Fotokopilerle – Umut – Uçuştan Sonra – Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm – Vietnamdaki Halk Savaşı ve Afrika – Yazacağım – Ya Hürriyet Ya Ölüm – Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim – Yeni Demokrasi – 15 – 16 Yolunda İleri – Destan – Faşizm ve Devrimci Halk Cephesi – Uyanış – V. İ. Lenin Proleter Devrimci – Devlet – Proleter İhtilali ve Dönek Kautsky”¹³⁴².

---

¹³⁴² **Milliyet**, 14 Mayıs 1971

İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün, “*Bir iç savaşın arifesine gelmiştik. Hatta bu savaş açılmıştı bile. Adına halk savaşı diyorlardı. Ben buna halka karşı savaş diyorum. Sıkıyönetim bu şartlar altında ilan edildi*” diyerek gelişmeler hakkında bilgi vermiştir¹³⁴³.

Gazetelerin kapatılması ve diğer uygulamalar için Başbakan Nihat Erim ve Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş arasında o günlerde geçen bir konuşma yapılan uygulamalar hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir:

“...-Cumhuriyet ve Akşam'ın kapatılmasına gelince, eğer biz hükümet olarak bu kadar eleştiriye dayanamaz ve gazete kapattırırsak, ne olur bizim halimiz? Adnan Menderes'i yıkan bu olmadı mı? Sayın Erim çok üzgündü.

-Biz mi kapatıyoruz ki böyle söylüyorsun? Görmedin mi özellikle Cumhuriyete karşı alerjiyi? Buna rağmen konuştum Genelkurmay Başkanı ile. O da Sıkıyönetim Komutanı ile görüşmüş. ‘Süre göstererek kapattık, süresiz olsa emirlerinize uyardım. Ama şimdi süre bitmeden açamam’ demiş.

- Sizi suçlamak istemiyorum. Hatta dışarıda sizden çok ben suçlanıyorum. Ama eğer bir kez ipin ucunu elden geçirirsek, sonu gelmez bunun... Sıkıyönetim, Başbakan'a bağlıdır. Sizin bu konuda hem eski yönetim tecrübeniz var, hem de hukuki yetkiniz. Yalnız Sıkıyönetim Komutanlarını Başbakanlıkta toplayıp, ‘sorumluluk bana aittir, tutuklama ve kapatma kararlarını benim tasvibimden geçireceksiniz’ diyemez misiniz?

- Böyle bir uygulama hatırlamıyorum. İstersen bir konuş.

- Benim İstanbul Sıkıyönetimi ile hiçbir yakınlığım yok. Yalnız Kayacan (ki İstanbul Sıkıyönetim Komutan Yardımcısıdır) dostumdur. O da karar sahibi değildir. İsterseniz sizi konuşturayım Org. Faik Türün'le...”¹³⁴⁴.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Basın ve Halkla Münasebetler Şubesi de bazı gençlerin yollarda durdurularak saç ve sakallarının kesildiği yolundaki söylentilerin asılsız olduğunu açıklayarak şu bildiriye yayınlamıştır:

“*Bir kısım gençlerin yollarda durdurularak saç ve sakallarının, mini etek giyen kız-*

¹³⁴³ Milliyet, 6 Mayıs 1971

¹³⁴⁴ Koçaş, a.g.e., s.182-183

ların da eteklerinin kesildiğine dair bir şayialar yayılmaktadır. Büyük bir maziye, örf ve ananeye sahip olan Türk milletinin bazı evlatlarının heves ettiği ve nereden türediği belli olmayan uydurma kılık kıyafetini ekseriya anne ve babalar ve bir kısım vatandaş tasvip etmemekte ise de Komutanlığımız bu gibi konularda zorlama cihetine gitmemiş, saç, sakal ve etek kesmek için hiç kimseye emir verilmemiştir.

8 Mayıs 1971 günü saat 12.30'da Yıldırım Beyazıt Öğrenci Yurdunda vaki olan patlama ve yangın olayı ile ilişkileri dolayısıyla arananlardan Mustafa İşler de bugün saat 14.30 'da Komutanlığımıza teslim olmuştur. Sezgin Özkaynak ile Ali Rıza İnliez'in aranmasına devam edilmektedir.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının 11 numaralı bildirisi ile arandığı ilan edilen şahıslardan Osman Kurtoğlu yakalanmış olup, ilgili Komutanlığa sevk edilecektir. Ankara'da ikamet eden bir iş adamını 20 bin lira fidye almak maksadıyla tehdit eden 5 kişi suç üstü yakalanmış ve göz altına alınmıştır. Tahkikat devam etmektedir"¹³⁴⁵.

I. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı da yapmış olduğu açıklamada, Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emriyle İstanbul'da saç, sakal ve mini etek kestirildiğine dair çıkarılan haberlerin doğru olmadığını ifade etmiş ve aşağıdaki bildiriye yayınlanmıştır: "1- Sıkıyönetim Komutanlığı emriyle İstanbul'da saç, sakal ve mini etek kestirildiği haberlerinin dolaştığı öğrenilmiştir.

2- Sıkıyönetim Komutanlığınca hiçbir görevliye böyle bir vazife ve emir verilmemiştir. Esasen komutanlığımızın seyyar berber ve terzileri de yoktur.

3- Ancak, bu benzeri haberler halkın ve gençliğin kendilerine karşı cephe aldığını bilen bir çevre tarafından maksatlı olarak yayılmakta, belki de tertiplenmektedir.

4- Tertipçileri araştırılmakta olup, sayın bölge sakinlerinin bu kabil dedikodulara inanmayıp, bunları ihbar etmeleri hassaten rica olunur"¹³⁴⁶.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı yayınlamış olduğu 23 Numaralı Bildirisi ile esnafı halkın sağlığı ve huzuru bakımından dikkatli olmağa davet etmiştir. Konu ile ilgili olarak yayınladığı bildiride "Kimsenin vatandaşın yiyeceği ve huzuru ile oyna-mağa hakkı yoktur. Asayışı de ilgilendirmesi dolayısıyla Sıkıyönetim Komutanlığı

¹³⁴⁵ Cumhuriyet, 10 Mayıs 1971

¹³⁴⁶ Cumhuriyet, 11 Mayıs 1971

amme hizmetlerinde halkımızı ve alakalı makamları daima destekleyecek ve her türlü yardım yapmayı şerefli bir vazife bilecektir” denilmiştir. Ayrıca çok sayıda esnafın kontrol edildiği ve cezai yaptırım uygulandığı da açıklanmıştır¹³⁴⁷.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın yapmış olduğu açıklamaya göre, Sıkıyönetim ilanından bu yana Ankara'da gözaltına alınan 288 kişiden 26'sının mahkemece tutuklandığı, 262 kişinin de serbest bırakıldığı bildirilmiştir¹³⁴⁸.

Muhsin Batur sıkıyönetimin ilan edilmesinden sonraki gelişmeleri anılarında şu şekilde anlatmaktadır: *“..hükümet ile sıkıyönetim arasındaki çalışma ve yürütme ilkelerinin iyi saptanamaması sonucunda ortaya çıkan bir kısım uygulamalar gerek dünya kamuoyunda, gerekse Türkiye'deki aydınlar arasında kaygılar yaratmıştır”*¹³⁴⁹.

2. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Org. Semih Sancar da sıkıyönetim için, *“Memleketimizde Sıkıyönetim bir kısım macera heveslisinin Anayasa ve kanunları hiçe sayarak mevcut düzeni yıkıp hayallerinde yaşattıkları Marksist, Leninist, Maoist ve din esaslarına dayanan teokratik bir düzen arzularını yok etmek için ilan edilmiştir”* ifadelerini kullanmıştır¹³⁵⁰.

8 Aralık 1971 tarihinde Nihat Erim hükümetinden 11 Bakan istifa mektubunu Başbakan'a sunmuştur. Bu mektupta ülkenin içindeki durum yapılmak istenilenler ile uygulamalar arasındaki farklar ve buna benzer gelişmeler anlatılmıştır. Mektupta sıkıyönetimle ilgili olarak şu ifadeler yer almıştır: *“Sıkıyönetimin ilanından sonra hükümet ile Sıkıyönetim arasındaki çalışma ve yürütme ilkelerinin iyi saptanamaması sonucunda ortaya çıkan bir kısım uygulamalar gerek dünya kamuoyunda, gerekse Türkiye'deki aydınlar arasında kaygılar yaratmıştır. Bu arada gerici, tutucu, çıkarıcı ve çoğunlukla AP'li basın reformlara ve Hükümete karşı faaliyetlerinin rahatlıkla sürdürmesi reformcu bir Hükümetin desteği olması gereken bütün güçleri küstürmüş bulunmaktadır”*¹³⁵¹.

¹³⁴⁷ **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1971

¹³⁴⁸ **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1971

¹³⁴⁹ Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)**, İstanbul, 1985, s.341

¹³⁵⁰ **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1971

¹³⁵¹ Altuğ, **a.g.e.**, s.246; mektubun tam metni için de bkz. Altuğ, **a.g.e.**, s.243-247

1961 Anayasası'nın değiştirilmesi gündeme gelmiş, 8 Mayıs'ta Prof. Mümtaz Soysal, Prof. Bahri Savcı, Prof. Bülent Nuri Esen, Prof. Münci Kapani gibi Ankaralı bazı hukukçular konu ile ilgili olarak bir toplantı yapmıştır. Toplantıda Anayasa değişmeden terör ve anarşi gibi sorunların çözümlenebileceği kararına varmışlardır. Ancak Yargıtay I. Ceza Dairesi aynı gün başka bir karar almış, "temel hak ve hürriyetler sınırsız değildir" diyerek kamu düzeni veya ulusal güvenlik gibi gerekçelerle Anayasa'nın kısıtlanabileceğini açıklamıştır¹³⁵².

Nihat Erim Hükümeti'nin hazırladığı yeni Sıkıyönetim Kanun tasarısı Meclis'e sevk edilmiştir. Eski Anayasaya göre 1940 yılında çıkarılmış olan 3832 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 1961 Anayasası ile getirilmiş olan hukuki sistem, kuruluş ve düşünüş ile çelişir bir duruma düştüğü göz önüne alınarak hazırlanmış olan tasarı beş bölüm ve 30 maddeden oluşmaktadır. Yeni tasarının bazı önemli maddeleri arasında şunlar yer almaktadır:

1-Sıkıyönetim Komutanlığı bölgesinde bulunan her türlü özel ve tüzel kişiliği haiz bina ve kuruluşlar (özerk müesseseler dahil) herhangi bir müracaat ve talep kararı olmaksızın aranabilecek, subut vasıtalarına el konabilecektir.

2-TRT yayınları dahil olmak üzere, her çeşit araçla yapılan yayın ve haberleşmeyi sansür altına almak, kayıtlamak veya durdurmak ve hizmetin gerektirdiği ahvalde bunlardan öncelikle faydalanmak yetkisi Sıkıyönetim Komutanına tanınmıştır.

3-Grev ve lokavt yetkilerinin kullanılmasını süreli veya süresiz olarak askıda bırakmak veya izne bağlamak, kamu hizmetlerinin veya ekonomik faaliyetlerin işleyiş ve düzenine engel olacağı hallerde, işgal, fiili durum ve boykot gibi hareketleri yasaklamak, önlemek veya önleyici tedbir almak, kapalı veya açık yerlerde her türlü toplantıları veya gösteri yürüyüşlerini yasaklamak, her türlü dernek ve teşekküllerin çalışmalarını durdurmak veya izne bağlamak komutanın yetki ve görevleri arasındadır.

4-Tasarı, eski kanunda boşluk addedilen bir hükmü de 4.madde olarak vazetmiş, silah kullanmayı gerektiren hallerde, görevli askerlerin ya da kolluk kuvvetinin, ken-

---

¹³⁵² Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.528

di kanun ve tüzüklerine uygun şekilde, silah kullanabileceği belirtilmiştir. Silah kullanmayı gerektiren hallerde, münferit hizmet görenler kendi başlarına, toplu hizmet görenler, olay yerinde başlarında bulunan amirin emriyle silah kullanacaklardır.

5-Tasarının 15. maddesiyle Sıkıyönetim Komutanına, mahkemeye sevk edilecek sanıklar hakkında sevk ve tutuklama kararı alınıncaya kadar, gözetim altında tutabilme yetkisi tanınmakta, böylece bir sanığın 24 saat içinde mahkemeye sevki zorunluluğu kaldırılmaktadır. Ancak bu maddede, gözetim altında bulundurulma süresinin 1 aydan fazla olamayacağı kaydedilmiştir.

6-Kanunun yeni hükümlerinden biri de, Sıkıyönetim Mahkemelerinin, Sıkıyönetim bittikten sonra da buldukları bölgede “ellerindeki davalar bitinceye kadar, çalışmaya devam edeceklerdir. Böylece, Sıkıyönetim sona erince, davaların sivil mahkemelere nakli önlenmiş, askeri mahkemelerin ve askeri savcılarının yetkilerinin sona ermeyeceği Sıkıyönetim bölgesindeki bir kıta komutanının veya askeri kurum amirinin nezdinde eldeki işlere münhasır olmak üzere faaliyetlerine devam edecekleri» belirtilmiştir.

7-Yeni tasarı, Sıkıyönetim sırasında işlenen suçların cezalarını da ağırlaştırmaktadır.

Sıkıyönetim tedbirlerine uymayan, emirlerini dinlemeyen, bilgi vermekten çekinenlere en az bir ay hapis cezası verilecektir.

Ammeyi telaş ve heyecana sevk edici nitelikte asılsız ve kötü amaçlara dayanan havadis ve haber yayan veya nakledenler 6 aydan 2 yıla kadar hapis 500 lira ile 5 bin lira arasında para cezasına çarptırılacaktır.

Gene tasarıya göre, hapis cezaları para cezasına çevrilmeyecek, takibi izne bağlı suçlarda bu izin şartı aranmayacaktır.

8-Sıkıyönetim altındaki yerlerde yasaklanmış olan eylemlere yenileri eklenmiş, basın yoluyla işlenen birtakım suçlar, toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununa muhalefet suçları ve haberleşmeyi kesintiye uğratmak gibi eylemler de yasaklanmıştır.

9-Sıkıyönetim barışta ya da savaş halinde ilanı göz önüne alınarak, tasarıda bu iki hal birbirinden ayrılmış, Sıkıyönetim komutanı, görev ve yetkilerinden dolayı «Başbakanına karşı sorumlu» tutulmuştur. Ayrıca Sıkıyönetim Komutanının görevinden

mazeretli olarak en çok 15 gün ayrılabilmesi, bunu aştığı takdirde, yeni bir komutan atanması öngörülmüştür.

10-Sıkıyönetim komutanı emrine atanan veya görev alan bütün personelin, Sıkıyönetim süresinde komutanın izni olmadıkça, istifa veya emeklilik işlemleri yürütülmeyecek veya başka bir göreve atama yapılamayacaktır”¹³⁵³.

Yeni Sıkıyönetim tasarısının gerekçesinde 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu'nun yeni Anayasa ile çelişki halinde bulunduğu belirtilmektedir. Tasarının amaçlarından biri de sıkıyönetim mevzuatını, Anayasaya uygun hale getirmektir. Tasarıda ilgililerin yetkileri genişletilmiştir. Yeni kanunla, eleştirilerin daha da artacağı ileri sürülmüştür. Tasarıda yetki genişletilmesi iki açıdan etkili olacaktır. Bunlardan ilki sıkıyönetim makamlarına tanınan yetkiler, ikincisi de Askeri Mahkemelere verilen görevlerdir. Anayasada sıkıyönetimin amacı belirtilmiştir. Savaş halinde ülkenin güvenliğini sağlamak, ayaklanma ve kalkışma halinde ise bunların bastırılması sıkıyönetim ilanının amaçları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla tanınacak yetkilerin bu amaç ve konu ile sınırlandırılması gerekmektedir. Örneğin, Fransız Sıkıyönetim Kanunu, normal yetkiler dışında dört yetki öngörmektedir. Bunlar; ikametgâhlarda arama yapabilmek, sabıkalıları ve ikametgâhı bulunmayanları bölgeden çıkarmak, silah aramak ve toplamak, toplantı ve yayınları yasaklamaktır. Fransız Sıkıyönetim Kanununda vatandaşların bunların dışında kalan özgürlüklerini kullanacakları belirtilmiştir. Yeni tasarı sıkıyönetimin yetki alanını daha da genişletmekte, ticari ve sanayi kuruluşlarının da denetim altına alınmasını içermektedir. Oysa getirilmek istenen bu değişikliğin, sıkıyönetimin amaçları ile bir ilgisinin olmadığı ifade edilmiştir. Komisyonun tasarıya eklediği matbaa kapatma cezası, Anayasaya aykırıdır. Anayasanın 25. maddesi bunu yasaklamıştır. Yasaklanan gazetenin basılması bir suç unsuru ise bunun Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından belirlenmesi gerekmektedir. Gözaltına alma yetkisinin 30 güne çıkarılmasının da Anayasaya aykırı olduğu, bu sürenin komisyonda 15 güne indirildiği ancak içeriğinin değişmediği belirtilmiştir. Anayasanın 30. maddesinde yakalanan kişilerin 24 saat içerisinde hâkim önüne çıkarılması ge-

---

¹³⁵³ **Milliyet**, 23 Nisan 1971

rekmetedir. Sıkıyönetimde kovuşturulmaların hızlandırılması için tutukluluk süresinin 24 saat içerisinde kararlaştırılması gerekmektedir¹³⁵⁴.

Tasarı, Askeri Mahkemelerin görevlerini, bakmakta oldukları davaların sürmesi ve sıkıyönetimin sona ermesi durumunda da devamını öngörmektedir. Anayasanın 138. maddesinde sivil kişilerin hangi suçları, Askeri Mahkemelerde görüleceği belirtilmiş, bunu aşan görevler de sıkıyönetim dönemleri ile ilgilendirilmiştir. Davaların devam etmesi halinde sıkıyönetim süresinin de uzatılması düşüncesi kanunlarla uyumamaktadır. Davaları sonuçlandırmak için sıkıyönetim dönemini devam ettirmeyi Anayasa öngörmemiştir. Sıkıyönetim Mahkemelerinde görülebilecek davalar, kanun güvenliği ile ilgili davalardır. Bu bakımdan tasarıda yetki genişletilmiş ve basın davalarının tamamını da kapsamıştır¹³⁵⁵.

Hazırlanmış olan Sıkıyönetim Tasarısı 13 Mayıs 1971'de Cumhuriyet Senatosu tarafından, Millet Meclisinden geldiği biçimiyle aynen kabul edilmiş ve kanunlaşmıştır¹³⁵⁶. Tasarı üzerinde yapılan görüşmelerde, özellikle gözaltında bulundurma süresi üzerinde durulmuş ve 30 günlük olan bu sürenin indirilmesi konusunda verilen önergeler kabul edilmemiştir¹³⁵⁷.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Senatodan da geçen Sıkıyönetim Kanunu'nu onaylamıştır. Yeni Sıkıyönetim Kanununun 1. maddesi Sıkıyönetimin ilan kararının, kapsadığı bölgelerin ve süresinin İçişleri Bakanlığınca uygun görülecek araçlarla duyurulacağını, 2. maddesi ise yürütülmesini sağlayacak "güvenliğe ve asayişe ilişkin zabıta kuvvetlerinin" sıkıyönetim komutanı emrinde toplanacağını öngörmektedir. Tasarının üzerinde en çok tartışılan maddelerinden olan 3. maddesi Sıkıyönetim Komutanlığının "görev ve yetkileri"ni saymaktadır. 14 fıkrada sayılan bu görev ve yetkilerden önemlileri maddede aynen şöyle sıralanmıştır: "*a) Konutları ve her türlü dernek, siyasi parti, sendika, klüp gibi teşekküllere ait binaları, işyerleri ile özel ve*

---

¹³⁵⁴ **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1971

¹³⁵⁵ **Milliyet**, 10 Mayıs 1971

¹³⁵⁶ **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1971

¹³⁵⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, D.3, C.13, B.96, 07.05.1971, s.219-237; **TBMM Tutanak Dergisi**, D.3, T:2, B.97, 10.05.1971, s.242-281; **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1971

tüzel kişilikleri haiz (Özerk müesseseler dahil) müesseseler ve bunlara ait müstemilat ve her türlü kapalı ve açık yerleri, telgraf vesair mersuleleri ve kişilerin üzerlerini herhangi bir müracaat, talep ve karara lüzum olmaksızın aramak ve bunlardan sübut vasıtaları olan yahut zorlama gerekli bulunan eşyayı zapt etmek,

b) TRT Kurumu yayımları dâhil olmak üzere telefon, telsiz, radyo, televizyon gibi her çeşit araçlarla yapılan yayım ve haberleşmeye sansür koymak, kayıtlamak veya durdurmak ve hezimetin gerektirdiği ahvalde bunlardan öncelikle faydalanmak, söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup, telgraf vesair mersuleleri kontrol etmek, gazete, dergi, kitap ve diğer yayımların basım yayımını kayıtlamak ve bunlar üzerine sansür koymak veya sıkıyönetim bölgesine sokulmasını yasaklamak, Sıkıyönetim Komutanlığınca basılması veya neşri yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş gibi bilcümle matbu evrakı basan matbaaları kapatmak” Maddede bunların yanı sıra, halkın toplu halde olacağı yer (gazino, kahvehane, vs.) ve durumlarda (grev, Lokavt) Sıkıyönetim komutanlığına tanınan kısıtlama yetkileri sıralanmakta, son fıkrada ise “ bu maddede sayılan görev ve yetkilerin kullanılması sırasında milletlerarası hukukun diplomatik temsilcilikler ve mensuplarına tanıdığı ayrıcalık ve dokunulmazlıklar ile yasama dokunulmazlığına ilişkin Anayasa hükümleri saklıdır” denilmektedir.

Silah kullanma yetkisine ilişkin 4. madde de şöyledir:

“Sıkıyönetim Komutanlığı emrinde görevli asker ile polis ve jandarma, kendilerine verilen görevlerin yerine getirilmesi sırasında, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Yönetmeliği, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, jandarma teşkilat ve vazife nizamnamesinde silah kullanmayı icap ettiren hal ve şartlardan herhangi birinin tahakkuku halinde silah kullanma yetkisini haizdirler. Silah kullanmayı gerektiren hallerde münferit hizmet görenler olay yerinde başlarında bulunan amirin emriyle silahlarını kullanırlar”.

Üzerinde en çok tartışılan 15. maddede ise “Sıkıyönetim Mahkemelerinin görev ve yetkileri” sıralanmaktadır. Bu maddenin ilk fıkrasında sıralanan suçları işleyeceklerin sıkıyönetim komutanınca istenmesi halinde, “sıfat, meslek ve memuriyetleri ne olursa olsun Sıkıyönetim Komutanı nezdindeki askeri mahkemelerde” yargılanacak-

ları belirtilmekte ve maddenin sonunda şu fıkra yer almaktadır: “Sıkıyönetim Komutanı bu konuda yazılı suçlardan sanık kişileri, Sıkıyönetim Komutanlığı nezdindeki askeri mahkemeye sevk ve tutuklamaları gerekip gerekmediği hakkında karar alınmaya kadar gözetim altında tutabilir. Bu süre 30 günden fazla olamaz.” Diplomatik ve yasama dokunulmazlığı olanlarla ilgili Anayasa hükümleri bu maddede saklı tutulmuştur.

Kanunun 16. maddesinde suç ve cezalara yer verilmekte, 17. maddesinde ise Sıkıyönetim Mahkemelerince verilen “hürriyeti bağlayıcı” cezaların para cezasına çevrilemeyeceği öngörülmektedir. 18. maddede Sıkıyönetim Mahkemelerinde, Askeri Mahkemeler kuruluş ve yargılama usulü kanununun savaş hali hükümlerinin uygulanacağı, 20. maddede bu mahkemelerin yerip temyiz edilen kararlarına askeri Yargıtayca öncelikle bakılması, 23. maddede ise sıkıyönetim sona ermesi halinde de Sıkıyönetim Mahkemelerinin görevlerine devam edeceği bildirilmektedir”¹³⁵⁸.

Meclis, Sıkıyönetim Kanunu’nu onaylamış, Başbakan Nihat Erim, kamuoyuna hürriyetlerin kısıtlanmasının söz konusu olmadığını açıklamıştır. Yeni yasa, gözetim süresini 30 güne çıkarırken, basımevlerinin kapatılabileceğini, her türlü yayına da sansür uygulanabileceğini belirtmiştir. Ayrıca sıkıyönetim kapsamına giren suçların, sıkıyönetim ilanından önce işlenmiş olsalar bile Sıkıyönetim Mahkemelerinde bakılabileceğini onaylamıştır. Sıkıyönetim sona erse de davalar Askeri Mahkemelerde bakılacaktır. Yasalarda bu tür değişiklikler olurken hukukçular arasında anlaşmazlık devam ediyordu. Çünkü Prof. Tarık Zafer Tunaya, reformların 1961 Anayasasıyla yapılabileceğini söylerken, Prof. Nail Kubalı anayasada değişiklik yapılması gereğini ileri sürmektedir¹³⁵⁹.

Bakanlar Kurulunca Sıkıyönetim ilan edilen 11 ilde dün akşam saat 24’ten itibaren 3832 Sıkıyönetim Kanunu uygulanmaya başlamıştır. Kamu düzeninin korunmasında Sıkıyönetim Komutanlıklarına normal düzene göre olağanüstü yetkiler veren kanunun ikinci maddesinde şöyle denilmektedir:

“Sıkıyönetim altına alınan yerlerde genel emniyet ve asayişe taalluk eden ve

¹³⁵⁸ Cumhuriyet, 15 Mayıs 1971

¹³⁵⁹ Gevgilili, Yükseliş ve Düşüş, s.529

Bakanlar kurulunca tayin ve tesbit olunan Zabıta Selahiyet Vazifeleri, askeri makamlara intikal eder. Bu makamlar kendilerine intikal eden selahiyet ve vazifelere müteallik kararları ve emirleri, mahalli zabıta marifetiyle icra ederler.”

Sıkıyönetim kanununun ikinci maddesine göre, Sıkıyönetim ilan edilen 11 ilde emniyet ve asayişin sağlanması görevi Sıkıyönetim komutanlıklarına verilmektedir.

Sıkıyönetim Kanununun üçüncü maddesinde de Sıkıyönetim Komutanlıklarının görevi ve yetkileri belirtilmektedir. Buna göre, Sıkıyönetim Komutanlığı, görülecek lüzum üzerine konutlarda, dernek ve kulüplerde, benzeri kuruluşlarda ve bunların bağlı kuruluşlarında gece ve gündüz arama yapabilecek, radyo, telefon, telsiz gibi araçlarla, benzeri haberleşme araçları Sıkıyönetim Komutanlığınca denetlenebilecek ve gerektiği takdirde çalışmaları durdurulabilecektir. Şüpheli görülen kimseler Sıkıyönetim muntıkalarından çıkarılabilecek, her çeşit silahlar, bunlara ait cephaneye, bomba, dinamit gibi patlayıcı maddeleri arayıp bulmak ve toplamak da Sıkıyönetim Komutanlıklarının görevleri arasında yer almaktadırlar.

Sıkıyönetim Kanununun üçüncü maddesinin dördüncü fıkrasında da gazete, kitap ve her çeşit yayına sansür konulabileceği öngörülmektedir. Sıkıyönetim Komutanlıkları gerektiği takdirde kapalı ve açık yerlerdeki her türlü toplantıyı menedebileceği gibi, derneklerin çalışmalarını da durdurabilecek, gerekirse gece sokağa çıkma yasağı konabilecek, tiyatro, sinema ve benzeri eğlence yerlerinin açık bulunma süreleri kayıtlanabilecektir.

Sıkıyönetim Kanununun beşinci maddesine göre, Sıkıyönetim bölgelerinde gerektiği kadar askeri mahkemeler kurulabilecektir. Devletin şahsiyetine karşı işlenen suçlarla amme selameti aleyhindeki suçlar yağma, yol kesme ve adam kaçırma gibi suçlara Sıkıyönetim Mahkemesinde bakılacaktır. Suç işlemeye tahrik fiilleri ile ilgili suçlar ve cürüm ikai için dernek kurmak suçları da, yine Sıkıyönetim Mahkemelerinin görev alanına girmektedir”¹³⁶⁰.

17 Mayıs'ta İsrail'in İstanbul Başkonsolos'u Elrom kaçırılmıştır. Elrom'u kaçıranlar, kimliklerini Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi Merkez Komitesi biçiminde

---

¹³⁶⁰ **Milliyet**, 27 Nisan 1971

açıklamışlardır. Eylemciler, 20 Mayıs'a kadar, tutuklu arkadaşlarının bırakılmalarını istemişler, aksi takdirde başkonsolosu öldüreceklerini belirtmişlerdir. Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş Senatoya, hükümetin devlet onurunu koruyacağını ve varlığını göstereceğini ifade etmiştir. Koçaş, bu isteği reddettiklerini hükümet bildirişiyle açıklamış, radyo konuşmasında bunu dile getirmiştir¹³⁶¹. Ayrıca 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün de konu ile ilgili olarak şu bildirişi yayınlamıştır: *“Suçlulara ihtar, elinizde tutuklu bulunan İsrail Başkonsolosu’nu en kısa zamanda serbest bırakın. Hiçbir veçhile silaha davranmayın. Aksi takdirde er geç ele geçecek olan suçlularının tümünün asli fail olarak yargılanacaklarını ihtar ederim”*¹³⁶². İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 19 sayılı bildirişi ile teslim olmaları istenen 49 kişinin arasında profesörler, asistanlar, yazarlar ve sendikacılar da yer almıştır. Listede yer alanlardan; 11 kişi kendiliğinden teslim olmuş, biri yakalanarak gözaltına alınmıştır¹³⁶³. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı yeni yasanın çıkmasından bir süre sonra 78 kişiyi tutuklamış, 91 kişiyi gözaltına almış ve 222 kişiyi de aramaya başlamıştır. Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün, büyük çoğunluğu sol içerikli yayınlardan oluşan uzun bir yasak kitaplar listesi yayınlamıştır. Milli Savunma Bakanı Ferit Melen de “sıkıyönetim bir yıla kadar uzatılabilir” açıklamasını yaparken, TİP ise yeni yasanın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmak için Genel Yönetim Kurulu'nu olağanüstü toplantıya çağırmıştır¹³⁶⁴.

Bu açıklama ve olay gözaltına almaların başlangıcını oluşturmuş, tüm ülkede gözaltılar yaygınlaştırılmıştır. 19 ilde 427 kişi gözaltına alınmıştır¹³⁶⁵. Gözaltına alınanlar arasında sendikacılar, Fakir Baykurt, Yaşar Kemal gibi yazarlar ile Bahri Savcı, Nuri Esen, Tarık Zafer Tunaya, Mümtaz Soysal, ‘Uğur Alacakaptan’¹³⁶⁶ gibi bi-

¹³⁶¹ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.529

¹³⁶² **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1971

¹³⁶³ **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1971

¹³⁶⁴ Bilget, **a.g.e.**, C.II, s.201

¹³⁶⁵ **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1971

¹³⁶⁶ Prof. Uğur Alacakaptan ile 18 Temmuz 2003 tarihinde yaptığım görüşmede, Uğur Alacakaptan gözaltına alınıp, Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılandığını ifade etmiştir. Sıkıyönetim Mahkemesi'nin verdiği kararın, Askeri Yargıtay tarafından bozulduğunu belirtmiştir. Yargıtay'ın bu kararından sonra Uğur Alacakaptan tahliye edilmiştir. Ancak dava ile belgeleri saklamadığını da söylemiştir. **Milliyet**, 16 Mayıs 1973

lim adamları da yer almaktadır. Hükümet 22 Mayıs öğleden sonra İstanbul'da sokağa çıkma yasağı ilan etmiş ve birçok yer, otuz bin asker ve subayın gözetiminde ev ev aranmaya başlanmıştır¹³⁶⁷. Yüzlerce kişi evlerinde sol yayın bulundurma gerekçesi ile gözaltına alınmış ya polis müdürlüklerine ya da askeri birliklere götürülmüşlerdir. Ankara'da ilk defa 15 öğretim üyesi gözaltına alınmış, İnönü'nün daha dikkatli davranılması uyarısıyla Tuna'ya, Esen ve Alacakaptan serbest bırakılmıştır. Bu arada İstanbul Nişantaşı'ndaki bir apartmanda Elrom'un cesedi bulunmuş ve yapılan otopside kısa bir süre önce öldürüldüğü belirlenmiştir¹³⁶⁸.

Ankara'da tutuklamalar hızlanmış, 29 Mayıs'ta TİP lideri Behice Boran ile Sadun Aren başta olmak üzere TİP'in tüm sorumluları yakalanmaya başlanmıştır. Bu arada Vatan Partisinin kurucusu Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın Kıbrıs'a götürüldüğü ortaya çıkmıştır. Kıvılcımlı, oradan Doğu Avrupa'ya gitmiş, 15 Ekim'de ise Yugoslavya'da vefat etmiştir¹³⁶⁹.

Erim hükümetleri zamanında birçok ili içine alan sıkıyönetim bir süre sonra takibe girişmiş, kısa zamanda da sonuçlar alınmaya başlanmıştır. Sıkıyönetim ilanından sonra da soygunlar devam etmiş, olaylar meydana gelmiş, hatta İsrail Başkonsolosu'nun kaçırılması gibi gelişmeler de sıkıyönetim döneminde gerçekleşmiştir. Nihat Erim hatıralarında bu dönemdeki gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: “...iki ay içinde neticeler alındı. Aşırı sağın kampları olduğu gibi aşırı solun da gizli kampları olduğu meydana çıktı. Adıyaman'la Malatya arasında bir büyük kamp ortaya çıktı. İnsanları kaçırdılar, bir kısmı tutuldu veya müsademedede öldü. Dışarı kaçmak istiyorlardı”¹³⁷⁰.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı genelde sol yayınlardan oluşan yasak kitaplar listesini ve aranan solcuların adlarını yayınlamıştır. 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Org. Faik Türün, bir haber ajansının sorularını cevaplandırırken yasak kitaplarla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “Yasaklanmış kitapların evde bulunmaları halinde, şahsın suç teşkil edecek eylemlerle ilişkisi yoksa bunlara el konula-

¹³⁶⁷ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.530

¹³⁶⁸ **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1971; **Milliyet** 23 Mayıs 1971

¹³⁶⁹ Gevgilili, **a.g.e.**, s.530

¹³⁷⁰ Erim, **a.g.e.**, s.322

maz”¹³⁷¹. Türkiye Komünist Partisi sekreteri Zeki Baştımar’ın Türkiye’ye geldiği yolundaki ihbarlar üzerine gözaltına almalar başlamış, Doç Dr. Çetin Özek, Dr. Nihat Sargın, Şiar Yalçın gibi kişiler TKP ile bağlantı kurdukları gerekçesiyle gözaltına alınmışlardır.

Sıkıyönetim Mahkemeleri tarafından kapatılan gazeteler; İşçi – Köylü, Devrim ve Proleter Devrimci Aydınlik, Akşam, Cumhuriyet, Bugün, Sabah, kapatılan dergiler; Türkiye Solu, Aydınlik, Ant Sosyalist Teori ve Eylem, Emek Aylık Sosyalist Dergisi, kapatılan ve faaliyetleri durdurulan dernek ve örgütler; Dev-Genç, Doğu Devrim Kültür Ocakları, Ülkü Ocakları, İşsizlikle Mücadele Derneği, Komünizmle Mücadele Derneği, Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu, Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Fikir Kulübü, Kültür Birliği Derneği, Milliyetçi Kültür Birliği Derneği, Hür Düşünce Derneği, Genç Ülkücüler Dernekleri, Yüksek Öğrenim Ülkü Ocakları Dernekleri, Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti, Tıp Fakültesi Öğrenci Derneği, Siverekliiler Yardımlaşma Derneği, Tıp Fakültesi Sosyal Demokrasi Dernekleri, Türkiye Öğretmenler Sendikası, Bakacak Köyü Kültür Birliği, Üniversite Asistanları Sendikası, Ankara Üniversitesi Öğrenci Birliği, Hacettepe Üniversitesi Öğrenci Birliği, ODTÜ Öğrenci Birliği Fakülteler Talebe Cemiyetleri, ODTÜ Sosyalist Fikir Kulübü, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrenci Derneği, SBF Sosyalist Fikir Kulübü, Basın Yayın Yüksek Okulu Öğrenci Derneği Ankara Üniversitesi, Hukuk fakültesi Öğrenci Derneği, Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrenci Derneği, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Öğrenci Derneği, DTCF Öğrenci Derneği, Milli Türk Talebe Birliği, Genç Ülkücüler Teşkilatı, AÜ Talebe Birliği, HÜ Talebe Birliği, ODTÜ Talebe Birliği, Ankara Yüksek Okullar Talebe Birliği, Hür Düşünce Kulüpleri Federasyonu, Yüksek İslam Enstitüleri Talebe Federasyonu, Komünizmle Mücadele Derneği ve Türkiye Kuran Kursları Kurma, Koruma ve İdame Ettirme Federasyonu Dernekleri, Ankara Milliyetçi Kültür Birliği, İlim Yayma Cemiyeti, Ankara Asistanları Derneği’dir¹³⁷².

¹³⁷¹ **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1971

¹³⁷² **Milliyet**, 29 Nisan 1971; **Milliyet**, 30 Nisan 1971; **Milliyet**, 1 Mayıs 1971; **Milliyet**, 2 Mayıs 1971; **Milliyet**, 6 Mayıs 1971

TBMM birleşik toplantısında 11 ildeki sıkıyönetimin iki ay süreyle uzatılmasına dair Bakanlar Kurulu isteği kabul edilmiştir¹³⁷³. Adalet Bakanı İsmail Arar, Nisan ayı içinde 11 ilde sıkıyönetimin ilan edilmesi kararından sonra Türkiye'deki olayların bir değerlendirilmesini yapmış, bu olaylara dair hükümetin ve Sıkıyönetim Komutanlıklarının bildirimlerinin, kamuoyuna hemen duyurulduğunu hatırlatmıştır¹³⁷⁴.

Sıkıyönetim, iki ayda bir uzatılarak iki yıl boyunca devam etmiştir¹³⁷⁵.

---

¹³⁷³ **T.C. Resmi Gazete**, Karar No:251, Sayı: 13847, 26 Mayıs 1971; **TBMM Tutanak Dergisi**, C.10, 8.B, s.327-354; MGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu'nun 25 Mayıs 1971 günü sıkıyönetimin uzatılması ile ilgili olarak TBMM'de yaptığı konuşma metni için bkz. **Sıkıyönetim ve Sonrası, Ankara, 1973**

¹³⁷⁴ **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1971

¹³⁷⁵ 24.07.1971 tarihli ve 254 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.13905, 23 Temmuz 1971, Sıkıyönetim, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde iki ay uzatılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.10, 10.B, s.367-398; **Düstur**, 5.T, C.10, Ankara, 1971, s.2977

25.09.1971 tarihli ve 255 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.13967, 23 Eylül 1971, Sıkıyönetim, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde iki ay uzatılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.10, 12.B, s.404-451

26.11.1971 tarihli ve 258 tarihli karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.14024, 25 Kasım 1971, Sıkıyönetim, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde iki ay uzatılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.11, 2.B, s.85-133; **Düstur**, 5.T, C.11, Ankara, 1972, s.284-285

26.01.1972 tarihli ve 266 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.14084, 24 Ocak 1972, Sıkıyönetim, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde iki ay uzatılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.11, 6.B, s.189-224; **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1972

26.03.1972 tarihli ve 270 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.14140, 25 Mart 1972, Sıkıyönetim, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde iki ay uzatılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.11, 8.B, s.255-328; **Düstur**, 5.T, C.11, Ankara, 1972, s.2021

25.05.1972 tarihli ve 275 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.14196, 24 Mayıs 1972, Sıkıyönetim, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde iki ay uzatılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.11, 13.B, s.561-580

21.07.1972 tarihli ve 280 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.14252, 19 Temmuz 1972, Sıkıyönetim, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde iki ay uzatılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.11, 17.B, s.719-738

26.09.1972 tarihli ve 281 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.14318, 25 Eylül 1972, Sıkıyönetim, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde iki ay uzatılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.11, 19.B, s.742-777; **Düstur**, 5. T, C.11, Ankara, 1972, s.3130-3131

25.11.1972 tarihli ve 282 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.14372, 24 Kasım 1972, Sıkıyönetim, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde iki ay uzatılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.12, 1.B, s.2-32

Ordu ve Nihat Erim için Anayasa değişikliği önemli idi. Değişiklikler, sendikalar, radyo-televizyon, üniversiteler, basın, Danıştay, Senato, Anayasa Mahkemesi, Meclis gibi hemen hemen bütün devlet kurumlarını içermektedir. 1961 Anayasası'nın tanıdığı hak ve özgürlüklerin kısıtlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Nihat Erim 12 Mart öncesine geri dönüş olmayacağını, 1961 Anayasası'nın Türkiye için lüks olduğunu ifade etmiştir¹³⁷⁶. Kurtul Altuğ anılarında, Nihat Erim'in Dış İşlerinde basına yaptığı bir açıklamada İngilizce olarak lüks ifadesini yanlışlıkla kullandığını, Altemur Kılıç'ın bunu yanlış anlayıp, Lüks Anayasa diye çevirdiğini belirtmiştir. Basının bu ifade üzerinde durduğunu ve Hükümeti yıpratmaya başladığını söylemiştir. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı olay üzerine bildiri yayınlayarak, hükümetin yıpratılmasını engellemeye çalışmıştır. Basında birçok köşe yazarının: “*Hani bu anayasa ile reformlar yapılır, anarşi önlenirdi. Demirel bunun aksini söyledi diye 12 Mart Muhtırası geldi*”¹³⁷⁷ bu ifadeleri yer almaya başlamıştır.

Anayasada yapılacak değişiklikler basında çok tartışılmıştır. Değişikliğe karşı çıkanlar, asıl sorunun Anayasa değil, politikacılar olduğunu ileri sürmüştür. Anayasa değişikliklerine Senatoda bulunan Milli Birlik Gurubu, “*Erim Anayasayı kuşa çevirdi*” diyerek tepki göstermiştir¹³⁷⁸. Ecevit, anayasal değişikliklerin reformlardan sonra gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmiştir. Nihat Erim, Anayasa'nın bazı Avrupa ülkelerinin anayasalarından daha ilerici olduğunu söylemiştir. Başbakan Nihat Erim 1961 Anayasası'nın “Temel Haklar ve Ödevler” bölümünde yapılacak değişiklikler konusunda TRT'ye verdiği demeçte; “*12 Mart öncesine dönüş bitti. Bu Türkiye başka bir*

26.01.1973 tarihli ve 291 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.14429, 25 Ocak 1973, Sıkıyönetim, İstanbul, Kocaeli, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde iki ay uzatılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.12, 3.B, s.81-141

24.03.1973 tarihli ve 292 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.14486, 23 Mart 1973, Sıkıyönetim, İstanbul, Kocaeli, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde iki ay uzatılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.12, 9.B, s.166-194

25.05.1973 tarihli ve 294 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.14545, 24 Mayıs 1973, Sıkıyönetim, İstanbul, Ankara, Diyarbakır ve Siirt illerinde iki ay uzatılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.12, 17.B, s.228-271

25.07.1973 tarihli ve 302 sayılı karar, **T.C. Resmi Gazete**, S.14605, 24 Temmuz 1973, Sıkıyönetim, İstanbul ve Ankara illerinde iki ay ve Diyarbakır ilinde bir ay süreyle uzatılmıştır. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.12, 18.B, s.285-332

¹³⁷⁶ Altuğ, **a.g.e.**, s.77-78

¹³⁷⁷ Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, İstanbul, 1973, s.78-79

¹³⁷⁸ İba, **a.g.e.**, s.217

Türkiye olacak, ileriye doğru, hür, demokratik, güzel yaşayacak. Laik Cumhuriyet yaşayacak ve 12 Mart günü düştüğümüz duruma bir daha düşmeyeceğiz” diyerek aynı zamanda sıkıyönetim ilanını gerektiren nedenler hakkında da görüşlerini açıklamıştır¹³⁷⁹. Ayrıca Anayasa konusunda akademik düzeyde tartışma çağırısında bulunmuştur. AP, DP, MGP ve MHP gibi sağ partiler değişiklik önerilerinden memnun olmuşlardır¹³⁸⁰.

CHP’li 6 milletvekili sıkıyönetim görevlilerine ek ödenek verilmesi ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununda değişiklik yapılması için yeni bir kanun teklifi hazırlamışlardır. Yeni Kanun teklifi, sıkıyönetim emrinde çalışan subay, astsubay, askeri memur ve sivil personelin sıkıyönetim süresince ve sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinde çalışanlar için de Mahkemelerin görev süresi boyunca aylıkları dışında brüt aylık tutarlarının %4 oranında yevmiye ödenmesini öngörmektedir¹³⁸¹.

Anayasal değişikliklere karşı eleştirileri de bulunan TÜRK-İŞ, Mimarlar Odası, Türkiye Öğretmenler Sendikası gibi meslek örgütlerinin muhalefeti sınırlı olmuştur. İnönü ve CHP ciddi bir muhalefet göstermeme kararı almışlardır. Sıkıyönetim nedeniyle öğrencilerden sert ve aktif bir muhalefet gelmemiştir. Ancak gözaltına alınanların sayısı günden güne artmaktadır. Bu ortamda tepkilerin dile getirilmesi zordu. Türkiye İşçi Partisi 20 Temmuz 1971’de kapatılmıştır. Parti lideri hapishane- de olduğundan bu duruma bir tepki gösterilmemiştir. Şubat ayında partiden ihraç edilen Mehmet Ali Aybar, Meclis’te, parti kapatılmasını ve yapılacak anayasal değişiklikleri eleştiren bir konuşma yapmıştır¹³⁸².

1. Partilerin Sıkıyönetime Bakışı

Başbakan Nihat Erim, sıkıyönetim uzatma görüşmeleriyle ilgili olarak, partilerin sıkıyönetime ve hükümete bakış açıları hakkında bilgi vermiştir. Erim hükümetlerine muhalefet eden Demokratik Parti, Erim hükümetlerini eleştirirken, sıkıyönetim komutanları ve askerleri ayrı tutarak, onları öven konuşmalar yapmıştır. Güven Partisi de hükümetin aşırı sol veya komünistlik ve tedhişçilik konularında, yeteri kadar

¹³⁷⁹ **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1971

¹³⁸⁰ Ahmad, **a.g.e.**, s.285-286

¹³⁸¹ **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1971

¹³⁸² Aybar, **a.g.e.**, s.87-207

kararlı ve sert olmadığını ileri sürmüştür. Adalet Partisi de hükümetin sözü edilen gruplara karşı yeteri kadar sert ve kararlı olmadığını ifade etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ise farklı bir tutum sergilemiştir. Diğer partilerin hükümetten sert ve kararlı tutum sergilemesini istemelerinden ziyade, itidal ve temkinli davranılmasını önermiştir. Cumhuriyet Halk Partisi, asayişin sağlanmasına önem verdiği kadar belki de ondan daha fazla reformların yapılmasını talep etmiştir¹³⁸³.

Nihat Erim, gazetelerde yer alan gözaltına alma, tutuklama ve mahkûm sayılarına ilişkin haberlerde verilen sayıların gerçekteki sayılardan çok farklı olduğunu ve abartıldığını ifade ederek, 1971 yılına ait şu resmi bilgileri vermiştir: “*Sıkıyönetim Komutanlıklarınca gözaltında bulundurulananların sayısı Ankara’da 35, İstanbul’da 11, İzmir’de 10, Eskişehir’de 1, Adana’da 34, Diyarbakır’da 20, toplam olarak 111 kişidir. Sıkıyönetim Mahkemelerince tutuklananların ve mahkemede olanların sayısı, Ankara’da 526, İstanbul’da 158, İzmir’de 30, Eskişehir’de 21, Adana’da 13, Diyarbakır’da 59, toplam olarak ise 807. Sıkıyönetim Mahkemelerinde mahkûm olanların sayısı ise: Ankara’da 382, İstanbul’da 73, İzmir’de 41, Eskişehir’de 51, Adana’da 58, Diyarbakır’da 82, toplam olarak 687 kişi*”dir¹³⁸⁴.

1972 yılında Türkiye Gazeteciler Sendikası, yayınladığı bir raporda sıkıyönetimin değişen sürelerde şu gazetecilerin gözaltına alındığını açıklamıştır: “*Altan Öymen, Oktay Kurtböke, Hilmi Karabel, Uluç Gürkan, İlhami Soysal, Ali Sirmen, Turhan Selçuk, yaşar Kemal, Erol Türegün, Özer Esmer, Doğan Avcıoğlu, Uğur Mumcu, İlhan Selçuk, Çetin Altan*”¹³⁸⁵. 12 Mart döneminde sıkıyönetim, 39 kez süreli ya da süresiz gazete kapatma cezası vermiştir¹³⁸⁶. Ayrıca bu dönemde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 139 kitabı kapsayan bir yasak kitaplar listesi de yayımlamıştır. Yasaklanan kitaplar arasında; Einstein’in İzafiyet Teorisi adlı eseri de yer almıştır¹³⁸⁷.

17 Nisan 1972’de Nihat Erim istifasını vermiş, Çankaya’da bu istifayı onay-

---

¹³⁸³ Erim, **a.g.e.**, s.602

¹³⁸⁴ Erim, **a.g.e.**, s.603

¹³⁸⁵ Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, 2003, s.251

¹³⁸⁶ Kabacalı, **a.g.e.**, s.199

¹³⁸⁷ Kabacalı, **a.g.e.**, s.205

ladığını kamuoyuna duyurmuştur. Nihat Erim, hükümet başkanı belirlenene kadar görevde kalmamış, Milli Güven Partili ve Savunma Bakanı olan Ferit Melen'i başbakan vekili bırakmıştır¹³⁸⁸.

Cumhurbaşkanı, Suat Hayri Ürgüplü'yü 28 Nisan 1972'de yeni hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Fakat Suat Hayri Ürgüplü'nün hazırladığı Bakanlar Kurulu listesini Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay onaylamamıştır. Bu durum Cumhuriyet tarihinde ilk defa meydana gelen bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır¹³⁸⁹.

Cumhurbaşkanı, Cevdet Sunay, 16 Mayıs'ta Ferit Melen'e yeni kabineyi kurma görevi vermiştir. Melen, 22 Mayıs'ta Bakanlar Kurulu'nu açıklamıştır. Kabinne, liberal ve gelenekçi kesimlerin koalisyonu niteliğindedir. Melen hükümeti, Erim hükümetinin 15 bakanına kabinede yer vermiş, CHP'li İsmail Arar da komünizmle mücadele görevi uygun görülmüştür. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç ile görüşen başbakan, 1961 Anayasasında değişiklik yapılmasını yeniden gündeme getirmiş, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin(DGM) kurulması, yasama organlarının çalışmasında daha kolay yöntemlerin getirilmesi ve kamu personelinin atanma işlemlerinin düzenlenmesi gibi isteklerde bulunmuştur¹³⁹⁰.

DGM'nin kurulması için Anayasa değişikliği gündeme gelmiştir. Anayasa değişikliği teklifinin ilk görüşmesinde DGM'lerin kurulması hakkındaki 136. madde ile sıkıyönetim kalktıktan sonra da sıkıyönetim mahkemelerinin devamı hakkındaki 21. maddede yeteri kadar oy toplanamamıştır¹³⁹¹. Daha sonra yapılan görüşmelerde ise beş esas ve iki geçici maddeden oluşan Anayasa değişiklikleri, TBMM'de ikinci defa görüşülerek kabul edilmiştir. Değişikliklerin tümünün oylamasına 374 üye katılmış, 309 kabul, 63 ret, bir çekimser ve bir boş oy kullanılmıştır. Anayasa değişikliklerinin kabul edilmesiyle DGM'lerin de kurulması onaylanmıştır¹³⁹². AP, devletin olağanüstü durumlarda kendisini ve düzeni koruması gerekliliği üzerinde durarak, bunun sağlanması için DGM'lerin kurulmasını ve olağanüstü halin getirilmesinin

---

¹³⁸⁸ Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, s.557

¹³⁸⁹ Çavdar, **a.g.e.**, s.208

¹³⁹⁰ Gevgilili, **a.g.e.**, s.566

¹³⁹¹ **Milliyet**, 10 Şubat 1973

¹³⁹² **Milliyet**, 16 Şubat 1973

savunmuştur¹³⁹³.

18 Ocak 1972’de ilgili bakanların katılımıyla Genelkurmay Başkanlığı’nda Sıkıyönetimle ilgili olarak bir toplantı yapılmıştır. Demokratik Parti Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli o gün bir demeç vermiştir. Burada başbakanın tutuklanan yazarlar dolayısıyla Fransız gazetecilerine yaptığı açıklamayı ağır bir biçimde eleştirmiştir. Org. Memduh Tağmaç’ın yapılan eleştirilerinden dolayı Bozbeyli’ye çok kızdığını, Org. Muhsin Batur’un anılarından öğrenmekteyiz¹³⁹⁴. Başbakan Nihat Erim de “*Meclis’te sıkıyönetimin uzatılması ile ilgili görüşmelerde ne ile karşılaşacağımı bilmiyorum, bu sebeple Türkiye’de cereyan eden olaylar hakkında parti liderlerine bilgi verilmesi gerekir*” diyerek durum değerlendirilmesi yapmıştır¹³⁹⁵.

Mart 1972 itibariyle Sıkıyönetim Askeri makamları, Genelkurmay, Sıkıyönetim Koordinasyon Bürosu, memleketin içinde bulunduğu ortamdan çıkması için alınması gereken tedbirleri hükümete tavsiye etmiş, tavsiyeler arasında yer alan önlemler şunlardır:

“1. Sıkıyönetim Kanunu’nun günün icaplarına göre ve yarının ihtiyaçlarını cevap verecek şekilde yeniden düzenlenmesi,

2. Reform kanunlarının Parlamentodan süratle çıkarılması,

3. Millete gerçekleri yetkili ağızlardan öğretmesi için bir teşkilat kurulması,

4. Gerçek Atatürkçü bir neslin yetiştirilmesi maksadıyla tüm eğitim sistemine yön verilmesi,

5. İdare kademelerinde, üniversite ve yüksek öğretim kuruluşlarında mevcut bulunan anarşik olaylarla ilgili olanların, sağ ve sol aşırı uçlara sempati duyanların, görevlerine derhal son verilmesi. Bu hususta üniversiteler kanunda ve gerekiyorsa anayasada tadilat yapılması,

6. Yurt dışında bulunan işçi ve talebelerden, örgütlenmek suretiyle faaliyette bulunanların mali imkânların kaldırılması ve gerekenlerin vatandaşlık haklarından mahrum edilmesi,

---

¹³⁹³ Süleyman Demirel, **1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru**, y.y.yok, 1973, s.323-324

¹³⁹⁴ Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)**, İstanbul, 1985, s.351

¹³⁹⁵ Batur, **a.g.e.**, s.351

7. Ülkelerin Türkiye aleyhinde faaliyet gösterilmesini müsaade eden ve imkân hazırlayan devletler üzerinde, devletler hukuku çerçevesinde gerekli siyasi teşebbüslerin yapılması

8. Güvenlik kuvvetlerinin günün icaplarına göre reorganize ve modernize edilmesi,

9. Yargı mekanizmasının ve teşkilatının müessir ve milli görüş açısından neticeye sürat ve ciddiyetle ulaşacak şekli getirilmesi,

10. Tutuklu miktarının gittikçe artması dolayısıyla, sivil ceza evlerinden de istifade edilmesi zarureti karşısında, bu hususta lüzumlu tüzük ile Bakanlıklar arası anlaşmanın süratle neticelendirilmesi,

11. Sıkıyönetimin kalkması halinde, hür ve demokratik düzenin devam etmesini mümkün kılacak her türlü tertip ve tedbirlerin alınması, kanuni ve hukuki mesnetlerin tahakkuk ettirilmesi, bu tedbirlerin sağ-sol ve bölücülük olarak bütün aşırı uçlara ısrarla tatbik edilmesi”dir¹³⁹⁶.

31 Mart 1972’de Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı bir bildiri yayınlamıştır. Bildiri CHP’ye yanıt niteliği taşımaktadır.

“Uzun zamandan beri CHP’nin bir kanat mensuplarının devamlı olarak askeri savcılık ve askeri mahkemelere tecavüzkar tutum ve davranış içerisinde oldukları..anlaşılmaktadır.

21 Şubat 1972 tarihinde duruşması başlaması dolayısıyla aleniyet kazanmış bulunan Dev-Genç İddianamesinde CHP’ne tecavüz teşkil eden haksız ithamlar varmış gibi gösterilerek görülmekte olan bir dava üzerinde bilhassa anayasamızın 132. maddesine aykırı olarak etki yapılmak istenilmiş ve kamuoyu yanıltılmaya çalışılmıştır.

Bazı uyarılar sonunda Dev-Genç İddianamesinde, CHP’ne herhangi bir sataşma olmadığı anlaşılmış ve bu kere maksatlı olarak 27.8.1971 tarihinde yazılmış olan TÖS iddianamesi ele alınarak kendilerine göre bir sonuca varılmak istenilmiş ve bu husus politik bir konu haline getirilmiştir.

---

¹³⁹⁶ Erim, a.g.e., s. 606

CHP Genel Başkanı 25 Mart 1972 günü sıkıyönetimin uzatılması ile ilgili görüşme yapılırken, Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantısında Askeri Savcıları, Ordu içerisinde anarşist Mahir Çayan'ı kaçıran aşırı sol uçla mukayese etmiş ve bunların aşırı sağ ucun temsilcileri olduklarını, kaba yalancı, zorlu derviş, müfteri, hastalık içinde bulduklarını ve ordu içerisinde tasfiyelerinin gerekeceği telkininde bulunmuştur.

CHP Yönetim Kurullarının ortak bildirisinde de askeri savcılar, bilgi hudutlarını aşan, mütecaviz ve hükümeti yok farz etmeye varan bir tutum içerisinde oldukları belirtilmiştir.

Askeri Savcılık Anayasanın 138. maddesine dayanılarak 353 ve 357 sayılı kanunlara göre kurulmuş anayasal bir müessesedir.

Türkiye Cumhuriyeti'ni uzak ve yakından tehdit eden olaylar üzerine kendilerine göre tevdi edilen bütün askeri hakim, askeri savcı ve adli müşavirlerimiz daima tevdi edilen görevin ehemmiyetini fazlasıyla müdrik olarak feragat ve fedakarlıkla çalışmak suretiyle ifa etmişlerdir. Demokratik düzene geçişimizden sonra çalışmalarını takdir ve şükranla karşılanacak örneklerle doludur.

Askeri savcılarımız Anayasa'nın başlangıcında ve ikinci maddesinde esasları belirtilen Atatürk ilkeleri doğrultusunda ve tam bir tarafsızlık içerisinde görevlerini yapmanın vicdan huzurunu duymaktadırlar.

Bu itibarla; vatan ve millet sevgisi ile dolu olarak yılmadan feragat ve cesaretle çalışan askeri hakim ve savcılarımızın aşırı sağ ucun temsilcileri oldukları yolundaki iddiaları kat'i olarak reddetmekle beraber, bu isnatları yapanların aşırı sağ ve sol uca ne şekilde bir tavizde bulduklarını da kamuoyunun takdirlerine sunarım”¹³⁹⁷.

İnönü, 6 Kasım 1972'de CHP'nin, Ferit Melen hükümetinden bakanlarını çekme kararından sonra partisinden istifa etmiştir. Ayrıca CHP'den ayrıldığı gün milletvekilliğinden de istifa etmiştir. Bu gelişmelerden sonra eski bir Cumhurbaşkanı

---

¹³⁹⁷ Cüneyt Arcayürek, **Çankaya'ya Giden Yol (1971-1973)**, İstanbul, 1985, s.291-292

olarak senatodaki yerini almıştır¹³⁹⁸.

Ülkede karışıklıkların artması üzerine Sıkıyönetim Komutanlığı çeşitli tedbirler almıştır. Bunlar arasında yayın yasakları önemli bir yer tutmaktadır. Yabancı ülkelerde basılıp Türkiye'ye izinsiz getirilen kitaplar yasaklanmış, listeler halinde yasaklanan kitap adları belirtilmiştir¹³⁹⁹.

Melen Hükümeti döneminin en önemli gelişmesi, Cevdet Sunay'ın yerine yeni Cumhurbaşkanı seçme işidir. 1973 yılında yapılan Cumhurbaşkanı seçiminde ordunun desteklediği eski Genelkurmay Başkanı Org. Faruk Gürler'in yerine AP lideri Süleyman Demirel ile CHP'nin yeni lideri olan Bülent Ecevit'in ortak desteği ile emekli Oramiral Fahri Korutürk, Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Cumhurbaşkanı seçiminden sonra Ferit Melen Başbakanlıktan ayrılmış, yerine Naim Talu başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. Yeni hükümet seçim sonucunda kurulan bir hükümetti ve hükümette 13 AP'li, 6 CHP'li 3, Bağımsız ve parlamento dışından 2 teknokrat yer almıştır¹⁴⁰⁰.

Demirel, seçimlerden önce gazetecilere verdiği demeçte Gürler'in seçilmesi durumunda darbeci eğilimin tekrarlanmasından çekindiğini dile getirmiştir. Tarihe 'Gürler Olayı' olarak geçen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Faruk Gürler'in seçimi kaybettiği görülecektir¹⁴⁰¹.

Başbakan Ferit Melen'in başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu MGK'nın tavsiyesi üzerine İzmir ve Eskişehir illeri hariç 7 ilde sıkıyönetimin iki ay daha uzatılmasını benimsemiş ve bu kararı TBMM'nin onayına sunulmasına karar vermiştir. Sıkıyönetim 7 ilde iki ay daha uzatılmıştır¹⁴⁰².

MGK, 26 Mayıs 1973 tarihinden itibaren sıkıyönetimin bazı illerde kaldırılmasını Bakanlar Kurulu'na tavsiye etmiştir. Bunu üzerine Kocaeli, Hatay ve Ada-

---

¹³⁹⁸ Heper, **a.g.e.**, s.217

¹³⁹⁹ **BCA**, Fon Kodu:030.18.02.01, Yer No:277.8.20

¹⁴⁰⁰ Tunçay, Koçak vd., **a.g.e.**, s.233-236

¹⁴⁰¹ Demirel gazeteci Mustafa Özkan'la 17 Mart 1973'ye yaptığı röportajda: "*Sunay'ın süresi uzayacaktır. Semih Paşa da Sunay'a güven vermelidir. Gürler'in bilhassa kilit noktalarda elinde kuvvet bulunduran komutanları harekete geçirmek istemesine karşı dikkatli olsunlar... Örfi İdare, 28. Tümen, Muhafız Alayı, Zırhlı Birlikler Okulu ve Garnizon Komutanları mutlak ellerinde olmalıdır....*" demiştir. Sakalioğlu, **a.g.e.**, s.99

¹⁴⁰² **T.C. Resmi Gazete**, Karar No:292, S:14486, 24 Mart 1973; **Milliyet**, 27 Mart 1973

na'da sıkıyönetim kaldırılmıştır¹⁴⁰³.

MGK yapmış olduğu toplantı sonrasında 26 Temmuz 1973 tarihinden itibaren sıkıyönetimin, Siirt'te kaldırılmasını, aynı tarihten itibaren Ankara ve İstanbul'da iki ay, Diyarbakır'da ise bir ay uzatılmasını Bakanlar Kurulu'na tavsiye etmiştir¹⁴⁰⁴. Daha sonra TBMM'de yapılan toplantı sonucunda sıkıyönetimin Siirt'ten kaldırılması, Ankara ve İstanbul'da iki ay, Diyarbakır'da da bir ay uzatılması kararlaştırılmıştır¹⁴⁰⁵. Hükümetin getirmiş olduğu teklif AP, CGP ve DP'lilerin oylarıyla kabul edilmiştir. TBMM'deki görüşmelerde söz alan Başbakan Naim Talu, *“ümit ediyorum ki seçimler sıkıyönetimsiz yapılacaktır”* diyerek görüşlerini ifade etmiştir¹⁴⁰⁶. Ayrıca İçişleri Bakanı Mukadder Öztekin de *“yıkıcı ve anarşik faaliyetlerin azalmakta olmasına rağmen, ülke bütünlüğüne ve rejimine yönelen tehlikelerin tamamen ortadan kalkmadığını”* söyleyerek halen Sıkıyönetim Mahkemelerinde 32'si çok önemli olmak üzere 200'den fazla dava dosyasının bulunduğunu ve 107 suç dosyasının da Askeri Yargıtay'da incelenmekte olduğunu belirtmiştir¹⁴⁰⁷. DP grubu adına konuşan Vedat Ünsal teklifin lehinde oy kullanacaklarını belirttikten sonra, seçimlerin sıkıyönetimsiz yapılmasını istemiştir¹⁴⁰⁸. AP grubu adına Nahit Mentüş bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında sıkıyönetimin üç il ile sınırlandırılmasını memnurlukla karşıladıklarını belirterek, Ankara ve İstanbul için de bu uzatma isteğinin son olmasını temenni etmiştir¹⁴⁰⁹. CHP grubu adına konuşan Hüdayi Oral sıkıyönetimin uzatılması isteğinin siyasal amaçlarla getirildiğini ifade ederek, bu uzatmadan AP ve CGP'nin siyasal beklentileri olduğunu öne sürmüştür¹⁴¹⁰.

Ankara ve İstanbul illerinde uygulanan sıkıyönetimin ilanına sebep olan anarşi olaylarının bertaraf edilmesi ve normal döneme geçiş için gerekli olan kanuni ve idari önlemler alınmıştır. Bu hususlar dikkate alınarak, 26 Eylül 1973 tarihinde sonra

---

¹⁴⁰³ **Milliyet**, 22 Mayıs 1973

¹⁴⁰⁴ **Milliyet**, 15 Temmuz 1973

¹⁴⁰⁵ **T.C. Resmi Gazete**, Karar No:302, S:14605, 25 Temmuz 1973

¹⁴⁰⁶ **Milliyet**, 25 Temmuz 1973

¹⁴⁰⁷ **Milliyet**, 25 Temmuz 1973

¹⁴⁰⁸ **Milliyet**, 25 Temmuz 1973

¹⁴⁰⁹ **Milliyet**, 25 Temmuz 1973

¹⁴¹⁰ **Milliyet**, 25 Temmuz 1973

erecek olan sıkıyönetimin, Ankara ve İstanbul illerinde uzatılmasına gerek olmadığı, MGK'nın 12 Eylül 1973 tarihindeki tavsiyesine uygun olarak, Bakanlar Kurulunca 15 Eylül 1973 tarihinde kararlaştırılmıştır¹⁴¹¹.

2. Terör ve Terörizm:

Türkiye'de 1960'ların sonunda başlayıp, 1970'lerde devam eden terör ve anarşi olayları sıkıyönetimin ilan edilmesinde etkili olmuştur. Günümüzde terörizm en büyük sorunlardan biridir. Bu sorun 11 Eylül saldırılarından sonra uluslararası bir boyut kazanmıştır. Fransızca bir kelime olan terör, büyük korku, ürküntü, bıkkınlık, bezginlik, korkutma, yıldırma ve tedhiş anlamlarına gelmektedir¹⁴¹². Korku veren, yıldırma toplumun tüm kesimlerine yöneltilen örgütlü kuralsız her türlü şiddet hareketini terör olarak ifade edebiliriz. Terör kelimesi bugünkü anlamda ilk defa Fransa'da Fransız Devriminden sonra kullanılmaya başlanmıştır. 1793 Mart'ından 1794 Temmuz'una kadar geçen dönem "terör rejimi veya terör dönemi" olarak adlandırılmıştır¹⁴¹³. Bu açıdan bakıldığında terörizm, birden çok kişinin, bir ideolojinin şemsiyesi altına sığınıp, var olan siyasal iktidarı ve rejimi hedef alarak giriştikleri şiddet eylemleridir¹⁴¹⁴. Terörizm, bir şiddet türüdür¹⁴¹⁵. İster ülke içi ister ülke dışı kaynaklı olsun ve nedenleri ne olursa olsun, insan haklarını hiçe sayan bir eylem biçimidir. Terörizm, bugün niteliği ne olursa olsun elde edilmek istenen bir şeyi kabul ettirmek, yaptırmak amacıyla kullanılan bir metot olmuştur. Araçları, korkutma yıldırma, dehşet salma olan bir baskı yolu. Bu yol da şiddet eylemleridir¹⁴¹⁶.

Terör olaylarının ortaya çıkmasında birçok neden vardır. Terör ve sebepleri incelenirken, çok sayıda karmaşık yoğun ilişkiler demeti içerisinde belirleyici unsur-

¹⁴¹¹ BCA, Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:305.75.8

¹⁴¹² Önder Göçgün, "Anarşi ve Teröre Karşı: Atatürkçülük ve Milli Kültür", **Anarşi ve Teröre Karşı Atatürkçülük'te Bütünleşme Sempozyumu (Tebliğler)**, s.53

¹⁴¹³ Atilla Yayla, "Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XLV, Ocak-Aralık 1990, No:1-4, s.335; ayrıca terörizmin tarihçesi, temel özellikleri, çeşitleri ve XX.yüzyılda terör için bkz. **A.g.m.**, s.338-385

¹⁴¹⁴ Tülin Günşen İçli, "Terörün Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri", **Dünyada ve Türkiye'de Terör**, Ankara, 2002, s.171

¹⁴¹⁵ Gündüz Aktan, "Dünyada Terör: Terörizm ve Uluslar arası İlişkiler", **Dünyada ve Türkiye'de Terör**, s.60

¹⁴¹⁶ İonna Kuçuradi, "İnsan Haklarından Devlet Kavramına", **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, Hazırlayan: Cemal Güzel, Ankara, 2002, s.341

lar söz konusudur. Terör ile kültür, eğitim, din, hukuk, insan hakları, sosyal yapı, etkinlik, uluslar arası ilişkiler, organize suçlar, sosyal psikoloji ve buna benzer konularla bağlantı kurulabilir¹⁴¹⁷. Türkiye'ye yönelik tehditlerin nedenleri arasında, ülkenin içinde bulunduğu jeopolitik ve jeostratejik değerın önemi büyüktür. Bunun yanında bölgenin sosyo-ekonomik ve demografik yapısındaki karmaşıklığın etkisi vardır¹⁴¹⁸.

Türkiye'de şiddetin ortaya çıkmasında, genel ve özel nedenler yer almaktadır¹⁴¹⁹. Genel nedenler arasında: dogmatizm, farklı ve karşıt fikirlere paranoyakça yaklaşım, demokrasinin iktidarlarca yozlaştırılması, demokrasinin muhalefetçe yozlaştırılması, güven bunalımı, partilere ve politikacılara duyulan genel güvensizlik, genel bir değer ve kültür bunalımının varlığı, Türkiye'de sosyal kontrolün (toplumsal denetimin) gittikçe gücünü yitirmekte oluşu, siyasal olarak mevcut yapının sorun çözücü ve adil olduğuna ilişkin inançsızlık, tepeden inmece siyasal gelenek, dış örneklerin özendiriciliği, dış ülkelerin desteği, toplumsal ve ekonomik sıkıntılar, toplumsal ve psikolojik öğeler, eğitime ilişkin öğeler, basına ve televizyona ilişkin öğeler yer almaktadır. Özel nedenler arasında da; gençliğe ilişkin beklentilerle olanakların dengesizliği, meşru öğrenci eylemleri ile şiddet eylemleri arasında çizgi çizilememiş olması, silahlı eylem propagandası ile düşünce özgürlüğünün birbirine karıştırılması, sol ve sağ terörün birbirini desteklemesi, halkın kendi görüşündeki cinayetlere karşı çıkmaması, 1960 müdahalesi ile 12 Mart muhtırasının sonuçları ve tepkiler, ırk ve mezhep ayrımlarının siyasal açıdan istismar edilmiş olması, Ermeni teröristler silah ve uyuşturucu kaçakçıları ve katiller arasında iş birliği yapılması gibi nedenler bulunmaktadır¹⁴²⁰.

Terörün hedefi Türk Devleti'ni parçalamak, yıkmak ve bu şekilde kendi ideo-

---

¹⁴¹⁷ Ahmet Yörük, "Terörizm ve Ekonomi", **Türkiye'de Terörizm Dünü, Bugünü, Gelişimi ve Anlaşılması Gereken Tedbirler**, (Bildiriler 10-11 Mayıs 2000), Ankara, 2003, s.63

¹⁴¹⁸ **Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri** (12 Nisan 1985 günü Yükseköğretim Kurulu Merkez Binasında Verilen Konferanslar), 1985, s.20

¹⁴¹⁹ Türkiye'de iki yönlü ihtilal ortamının anatomisi için bkz. Metin Toker, **Solda ve Sağda Vuruşanlar**, Ankara, 1971; İkinci Meşrutiyet Öncesinden 1990'lara kadar olan sürede meydana gelen Gençlik Hareketleri için bkz. Alpay Kabacalı, **Türkiye'de Gençlik Hareketleri**, İstanbul, 1992

¹⁴²⁰ Kongar, **a.g.e.**, s.201-218

lojilerine uygun bir yönetim kurulmasını sağlamaktır¹⁴²¹. Türkiye'deki 1960'lı ve 1970'li yıllarda meydana gelen terör hareketlerinin en belirgin özellikleri: İdeolojik, bölücü ve siyasi içerikli olması yani partizanlıktan kaynaklanan terör olmasıdır¹⁴²². Ülkemizde 1960'lı yıllarda başlayıp, ivme kazanarak günümüzde de devam eden anarşi ve terör sonucunda ortaya çıkan bütün hareketler, temelde tamamen bölücü, parçalayıcı, yıkıcı ve yok edici esaslara dayanmaktadır¹⁴²³.

Terör, insanları yıldırım, sindirmek yoluyla bireylere belli düşünce ve davranışları benimsetmek için zor kullanma ya da tehdit etme eylemi olup, terörizm de kaçırmadan cinayete kadar uzanan ve amacı şiddet olan eylemlere verilen addır¹⁴²⁴. Anarşi ise otoritenin eksikliği ya da yokluğu sonucunda ortaya çıkan düzensizliktir. Anarşizm, devleti yok etmeyi, toplumun birey üzerindeki her türlü baskısını kaldırmayı amaç edinen siyasi bir görüştür. Anarşist de sözü edilen görüşü benimseyen kişidir¹⁴²⁵.

Anarşizmin çok eskilere uzanan bir geçmişi vardır. Anarşizm felsefesinde birbirine yakın görüşler olmakla birlikte zıt denilebilecek görüşleri savunanlar da bulunmaktadır. Ortak paydaları, devletten kurtulmaktır. Anarşizm, XIX. yüzyılda önem kazanan bir akımdır¹⁴²⁶. Bununla birlikte anarşizmin şiddet konusundaki ünü ve popüler algılanışının tarihsel kökeni, 1880'lerden 1900'lere kadar devam eden "eylemli propaganda"nın yoğun olarak kullanıldığı dönemde aranmalıdır¹⁴²⁷.

Türkiye'de anarşizm, özellikle 1960 ve 1970'lerde öğrenci hareketlerinde ve bazı sol çevrelerde hayli yaygınlık kazanmıştır. Anarşistler, insanları kanunsuz yollarla, baskılarla, şiddetle kendi kurumlarına karşı gelen, onları yıkan bireyler haline

---

¹⁴²¹ Halil Cin, "Anarşi ve Teröre Karşı Atatürkçülük'te Bütünleşme Sempozyumu Açış Konuşması", **Anarşi ve Teröre Karşı Atatürkçülük'te Bütünleşme Sempozyumu (Tebliğler)**, 18-19 Nisan 1985, Konya, 1986, s.2

¹⁴²² Bayram Kodaman, "Terör ve Otorite", **Anarşi ve Teröre Karşı Atatürkçülük'te Bütünleşme Sempozyumu (Tebliğler)**, s.30

¹⁴²³ Göçgün, **a.g.m.**, s.53

¹⁴²⁴ İlhan Akbulut, **Devlet, Terörizm ve Ülke Bölücülüğü**, İstanbul, 1988, s.31

¹⁴²⁵ Hayrani Altıntaş, "Anarşi ve Kitle Psikolojisi", **Anarşi ve Teröre Karşı Atatürkçülük'te Bütünleşme Sempozyumu (Tebliğler)**, s.39

¹⁴²⁶ Akbulut, **a.g.e.**, s.34-35

¹⁴²⁷ Foti Benlisoy, "Anarşizm", Derleyen: H. Birsen Örs, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul, 2008, s.373

getirmeye çalışmışlardır. Anarşistler, hükümet ve devleti baskı aracı olarak görmektedirler. Anarşizm, kitleleri karmaşık ve yanlış düşüncelere yönlendirerek eyleme hazırlamaktadır. Anarşi; toplumu, tedhiş, korku, cinayet ve sabotajlarla sindirerek, itiraz etmeyen, robot kitleler haline getirmeyi amaçlamaktadır. Anarşizmin ortaya çıkardığı anarşi, günümüzde herhangi bir devleti yıkmak için iktidarı zayıflatmak, insanların moralini bozmak, kargaşa ortamı yaratarak her türlü yıkıcı ve bölücü düşüncüyü kabul hale getirmeyi hedeflemektedir¹⁴²⁸.

3. 1970 Yılında Yayınlanan Sıkıyönetim Bildirilerinden Örnekler

1) *“1-Bizzat yapmış olduğum kontroller ve bölgelerden aldığım raporlardan yönetim bölgesindeki sayın halkımızın yasaklara riayetkâr olduklarını memnuniyetle tespit etmiş bulunuyorum. Bu sebeple 18 Haziran 1970 tarihinden itibaren gece sokağa çıkma yasağı saat 22 ile 04.00 arasında uygulanacaktır.*

2- *Kahvehane, birahane, meyhane, sinema, tiyatro, bar, gazino ve emsali umuma açık yerlerin birinci maddede belirtilmiş yasak saatler dışında çalışmalarını serbesttir.*

3- *Bundan sonraki günlerde de sayın halkımızın konulan yasaklara riayet edeceklerine inanıyorum ve rica ediyorum. Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Org. Kemal Atalay”¹⁴²⁹.*

2) *“İstanbul il hudutları ile Kocaeli İzmit merkezi, Gebze ilçesinde 17 Haziran 1970 gününden itibaren ikinci bir emre kadar saat 21.00 ila 05.00 arasında gece sokağa çıkma yasağı konmuştur. Amme hizmeti gören personel için özel vesika verilecek ve hizmet aksatılmayacaktır”¹⁴³⁰.*

3) *“ 1-Her türlü cemiyet, dernek ve kuruluşların kanunlara göre yapmağa mecbur oldukları toplantılarını 24 saat evvel Selimiye kışlasında bulunan Sıkıyönetim Komutanlığına, toplantının yerini ve tarihini, bildirmek ve müsaade almak suretiyle yapabilirler.*

2- *Evvelden planlanmış seminerler ile düğün, nişanlar ve spor faaliyetlerinin de birinci maddede açıklanan hususlara riayet edilmek şartıyla uygulanmasını rica ede-*

¹⁴²⁸ Akbulut, a.g.e., s.37

¹⁴²⁹ Milliyet, 19 Haziran 1970

¹⁴³⁰ Hürriyet, 18 Haziran 1970

rim. Org. Kemal Atalay"¹⁴³¹.

4) "1- İstanbul ili ile Kocaeli merkez ve Gebze ilçelerinde Sıkıyönetim sebebiyle görevli bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarına yapılacak herhangi bir tecavüz veya fiili hareket hallerinde bu hareketlere katılanlara karşı 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununun 87, 88, 89 ve 90'uncu maddeleri ile diğer kanunların bu husustaki hükümlerine istinaden emrimdeki Kara, Deniz ve Hava Birliklerine her türlü imkânları ile zor ve silah kullanmaları hakkında emir vermiş bulunuyorum.

2-Her devirde ve her toplumda olduğu gibi kötü niyetli ve karanlık ruhlu bazı kişilerin bu kabil saldırı teşebbüslerine karşı sayın bölge sakinlerinin dikkatli ve uyanık bulunmalarını, görevli birliklerin ikaz ve ihtarlarına uymalarını ve bu birliklere 25 metreden daha yakın mesafeye yaklaşmamalarını rica ederim. Org. Kemal Atalay"¹⁴³².

5) "1- İstanbul ili ile Kocaeli merkez ve Gebze ilçelerindeki pek cuz'i de olsa bazı işyerlerinde işçilerimizin işbaşı yapmadıkları veya işbaşı yaptıkları halde çalışmayarak pasif direnişe geçtikleri, bazı işyerlerinde de grev halinde buldukları tespit edilmiştir.

2- 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanununun 20'inci maddesinin 13'üncü fıkrası gereğince Sıkıyönetim bölgesindeki bütün işyerlerinde grev ve lokavt yetkilerinin kullanılması Sıkıyönetim süresince askıda bırakılmıştır.

Aksine hareket edenler hakkında aynı kanunun 29'uncu maddesi ile ilgili diğer mevzuat hükümlerinin tatbik edileceğinin bilinmesini rica ederim. Org. Kemal Atalay"¹⁴³³.

6) "1-İstanbul ile Kocaeli merkez ve Gebze ilçelerinde 3 geceden beri devam eden sokağa çıkma yasaklarına, Sıkı Yönetim Komutanlığı isteklerine tamamen uyulduğu tespit ve müşahede edilmiştir.

Bu bakımdan gece sokağa çıkma yasak saatleri 20 Haziran 1970 gününden itibaren 24.00 den başlamak üzere 04.00 arasındadır.

---

¹⁴³¹ **Milliyet**, 19 Haziran 1970

¹⁴³² **Milliyet**, 20 Haziran 1970; **Hürriyet**, 20 Haziran 1970

¹⁴³³ **Milliyet**, 20 Haziran 1970; **Hürriyet**, 20 Haziran 1970

2- Bazı kötü niyetli kişilerin maksatlı haber yayınlayarak, toplumu aldatmağa veya Sıkı Yönetimin tedbirleri üzerinde müessir olmaya çaba gösterildikleri tespit edilmiştir.

Bu kabil haber, broşür neşreden veya gizli toplantı yaparak hayali planlar kurmaya teşebbüs edenler yakalanmışlar ve haklarında kanuni tatbikata başlanılmıştır.

3-Kötü niyetli şahısların beyanname, broşür ve asılsız haberlerine sayın bölge sakinlerimizin inanmamalarını rica ederim. Org. Kemal Atalay”¹⁴³⁴.

7) “1- İstanbul il hudutları ile Kocaeli İzmit merkezi, Gebze ilçesindeki her türlü gösteri yürüyüşleri, kapalı ve açık yerlerdeki toplantılar ikinci bir tebliğe kadar menedilmiştir.

2- Her türlü cemiyetlerin ve sendikaların umumi heyetleri toplantıları, Sıkıyönetim Komutanlığının ismine bağlıdır.

3- Kahvehane, birahane, meyhane, tiyatro, sinema, bar, gazino ve emsali umuma açık yerler ikinci bir tebliğe kadar saat 05.00'den 21.00'e kadar faaliyet gösterebileceklerdir. Org. Kemal Atalay”¹⁴³⁵.

8)“1- İstanbul il hudutları ile Kocaeli İzmit merkezinde ve Gebze ilçesindeki Emniyet ve Jandarma Kuvvetleri, bekçiler, resmi müesseseler ile İş Kanuna tabi müesseselerin koruma memurları hariç ruhsatlı olsa dahi herhangi bir kimsenin görevi dışında silah taşınması ikinci bir tebliğe kadar menedilmiştir.

2- Patlayıcı madde bulunduranlar, bu maddelerin miktarını, cinsini ve yerini mahalli ve mülki amirlere bu tebliğden itibaren 48 saat zarfında bildirecek ve bunları müsadesez nakletmeyeceklerdir. Org. Kemal Atalay”¹⁴³⁶.

9) “1- Bazı fabrikalarda çalışmak isteyen işçilerin çalışmalarına mani olduğu veya işyerleri açık olduğu halde bazı işçilerin fabrika ve işyerlerine gelerek türlü bahaneler serdedip, “Örfi İdare anlamı ile Sıkıyönetim tabirinin aynı olduğunu bilmediklerinden” çalışmak istemedikleri vaki müracaatlardan öğrenilmiştir.

2- Çalışma hürriyetini engellemek isteyen sendika temsilcileri, işveren ve işçiler hak-

---

¹⁴³⁴ **Milliyet**, 21 Haziran 1970

¹⁴³⁵ **Hürriyet**, 18 Haziran 1970

¹⁴³⁶ **Hürriyet**, 18 Haziran 1970

kında kanuni kovuşturma yapılacağıının bilinmesini, normal faaliyetleri dışında gayri kanuni hareketlerden kaçınılmasını rica ederim. Org. Kemal Atalay”¹⁴³⁷.

4. 1971 Yılında Yayınlanan Sıkıyönetim Bildirilerinden Örnekler:

1) « Sayın vatandaşlarım.

1-İstanbul, Kocaeli, Sakarya, ve Zonguldak illeri Sıkıyönetim Komutanlığına atanmış bulunuyorum.Sıkıyönetim Komutan Yardımcısı Donanma Komutanı Oramiral Kemal Kayacan' dır.

2-Yurdumuzun en kısa zamanda beklenen huzur ve sükunete kavuşması için bütün yurt sever vatandaşlarımın, hasetsen her çeşit basın ve yayın organları ile dernek ve kuruluşların kanun sınırları içinde kalarak Sıkıyönetim Komutanlığına yardımcı olmalarını,

3-Aksi davranışlarda, kanunun bütün yetki ve müeyyidelerinin tereddütsüz kullanılacağı hususunda bilgilerinizi rica ederim. Org. Faik Türün»¹⁴³⁸

2) “1-Yeni bir bildiriye kadar saat 01'den 05'e kadar sokağa çıkma yasağı konmuştur.

Ancak doktorlar, ebeler, cankurtaran ekibi ve Komutanlıkça müsaade edilecek olan kamu hizmetlileri özel vesika ile yasak saatlerde görev yapabileceklerdir.

2-Her türlü patlayıcı ve parlayıcı maddelerin gelişi güzel yerlerde yayılması, müsaadesiz depo edilmesi yasaktır.

3-Kanunen taşınması ve bulundurulması yasaklanmış, bulunan her türlü silah ve patlayıcı madde derhal Emniyet makamlarına teslim edilecektir. Org. Semih Sancar”¹⁴³⁹.

3) “1. Bugüne kadarki faaliyetleriyle Ankara halkının huzurunu bozan Devrimci Gençlik, Devrimci Doğu Kültür Ocakları ve Ülkü Ocakları Dernekleri süresiz olarak kapatılmıştır.

2. Her türlü toplantı gösteri ve yürüyüşler yasaktır. Ancak yapılmasında kanuni zorunluluklar bulunan toplantılar için Sıkıyönetim Komutanlığından izin alınacaktır

¹⁴³⁷ **Hürriyet**, 18 Haziran 1970

¹⁴³⁸ **Milliyet**, 27 Nisan 1971

¹⁴³⁹ **Milliyet**, 28 Nisan 1971

Org.Semih Sancar”¹⁴⁴⁰.

4) “Türkiye Cumhuriyeti’nin bütünlüğünü parçalamak gayreti güden aşırı akımların devlet bünyesini hedef alan yıkıcı faaliyetlerle ilgili olarak basında:

1-Halkı kanunlara ve hükümetçe alınmış tedbirlere karşı itaatsizliğe tahrik ve teşvik edici,

2-Bir takım ilkeler öne sürülerek ve fakat devletin bütünlüğü düşünülmeden mesnedini

Anayasadan alan 12 Mart Beyannamesini eleştirerek Türk Silahlı Kuvvetlerinin disiplin ruhunu zedeleyici,

3-Sıkıyönetim bir anayasal rejim olduğu düşünülmeden, ilanındaki sebebin mevcut olmadığı gerekçe alınarak hükümeti halk nazarında küçük düşürücü, aşırı sağ ve sol akımların devletin hukuki sosyal ve temel nizamlarını yıkmaya matuf ve kanuni ölçüler dışında yayıcı mahiyetteki her türlü haber ve yayın, genel ahlaki korumak ve suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı görevini amacına uygun olarak yerine getirmesini sağlamak bakımından basın ve ilgililerin dikkatlerini çeker, aksi harekette bulunanlar hakkında 3832 sayılı kanunun

üçüncü maddesi gereğince işlem yapılacağını bildiririm. Org. Faik Türün”¹⁴⁴¹.

5) “Anarşik düzeni övücü, soygunları, kaçırma olaylarını konu olarak alan ve faillerini kahraman dercesine çıkararak devletin temel nizam ve genel ahlak yarasını yıkıcı mahiyetteki her türlü film, tiyatro ve temsiller yasaklanmıştır.

Bu ölçüler dışına çıkan sinemalar ve sahnelerin 3832 sayılı kanun 3 üncü maddesi gereğince kapatılıp sahipleri hakkında gerekli işleme geçileceğinin bilinmesini rica ederim. Org. Faik Türün”¹⁴⁴².

6) “Nişan, nikâh, düğün, okul aile birliği toplantıları ve sportif faaliyetler hariç olmak üzere her türlü siyasi toplantı, meslek teşekkülleri ve sendikaların seminer çalışmalarını yasaklanmıştır.

Ancak özel kanunlarına göre yapılması gereken parti kongreleri için 48 saat evvelin-

---

¹⁴⁴⁰ **Milliyet**, 28 Nisan 1971

¹⁴⁴¹ **Milliyet**, 28 Nisan 1971

¹⁴⁴² **Milliyet**, 28 Nisan 1971

den Sıkıyönetim Komutanlığına müracaatları gerektiğinin bilinmesini rica ederim. Org. Faik Türün”¹⁴⁴³.

7) “Sıkıyönetim Komutanları, İzmir, Eskişehir ve Diyarbakır dışında vatandaş hayatını etkileyecek hiçbir kısıtlayıcı tedbir almamışlardır.

İzmir, Eskişehir ve Diyarbakır Komutanlıkları ise ayrı ayrı yayınladıkları 2 No. lu bildirimlerle, «Her türlü açık ve kapalı toplantıların yasaklandığını » bildirmişlerdir.

Yayımlanan bildiride:

“Ülküsü ve milletiyle bölünmez bir bütün olan Türkiye devletinin bekası için bir Anayasa kuruluşu olan Diyarbakır ve Siirt bölgesi Sıkıyönetim Komutanlığınca şimdilik aşağıdaki tedbirlerin alınmasına lüzum görülmüştür:

1- Hava Kuvvet Komutanı Korg. Mehmet Evciler, Diyarbakır ve Siirt illeri Sıkıyönetim Komutan Yardımcısıdır.

2-Siirt ili için Sıkıyönetim Komutan Yardımcısı 70. Piyade Tugay Komutanı Tuğgeneral Kenan Coygun'dur.

3-Bu tebliğin neşrinden itibaren 6136 sayılı kanun kapsamına giren ve her türlü ateşli silahlarla, her çeşit cephanelerin, buna mümasil patlayıcı maddelerin ve aletlerin, her ne maksatla olursa olsun, taşınması, istimali ve imal edilmesi yasaktır.

4-Sıkıyönetim Komutanlığının müsaadesi olmadan her türlü toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasaktır.

5-Sayın Diyarbakır ve Siirtli yurttaşlarıma duyururum. Korg. Suat Aktulga”¹⁴⁴⁴.

8) “1-26.4.1971 tarihinden önce müsaadesi alınan bütün dernek toplantıları iptal edilmiştir.

2-26.4.1971 tarihinden sonra açık ve kapalı yerlerde yapılacak bütün dernek toplantılarının Sıkıyönetim Komutanlığının müsaadesine tabi olacağını bilgilerinize rica ederim. Korg. İrfan Özaydınlı”¹⁴⁴⁵.

9) “1-İzmir il hudutları içersinde gösteri yürüyüşleri, kapalı ve açık yerlerdeki toplantılar, 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı grev, lokavt ve toplu iş sözleş-

---

¹⁴⁴³ Milliyet, 28 Nisan 1971

¹⁴⁴⁴ Milliyet, 28 Nisan 1971

¹⁴⁴⁵ Milliyet, 28 Nisan 1971

meleri kanunları dayanağı ile tertip edilecek tekmil toplantılar ve her çeşit cemiyetlerin umumi heyet toplantıları, ikinci bir emre kadar men edilmiştir.

2-Şimdiki durumda yukarıda gösterilen hususlardan nişan, nikâh ve düğünler bu yasaktan hariç tutulmuştur. Koramiral Cemal Süer”¹⁴⁴⁶.

10) “Muhtelif adli makamlarca yasaklanmış ve toplattırılmasına karar verilmiş kitap, broşür ve benzeri yayınların bazı kitapçılarda gizlice satılmakta olduğu veya vitrinlerde teşhir edildiği haber alınmıştır.

Adli bir karara rağmen yasaklanmış kitap, broşür ve benzeri yayınları gizli ve açık olarak satmaya devam eden, ilgili makamlara teslim etmeyen basımevleri, dağıtıcı ve satıcılar güvenlik makamlarınca devamlı kontrol edilecek ve görüldüğünde zoralmı cihetine gidilecektir.

Bildiriye rağmen emre uymayanlar hakkında 3832 sayılı kanunun 3’üncü maddesi gereğince kanuni işlem yapılacağıın bilinmesini rica ederim. Org. Faik Türün”¹⁴⁴⁷.

11) “Ankara il hudutları içinde görev almış bulunan emniyet mensupları ve Jandarma görevlileri ile sıkıyönetim hizmetinde bulunan Silahlı Kuvvetler mensuplarının aldıkları emniyet tedbirlerine uymayanlar derhal nezaret altına alınacak ve haklarında kanuni takibat yapılacaktır. Org. Semih Sancar”¹⁴⁴⁸.

12) “Gazete ve dergilerin yüksek sesle bağıarak satılması, sokaklarda, eğlence yerlerinde ve nakil vasıtalarında halkın rahatsız edilmesi yasaktır.

Halkı rahatsız edenler, hırsızlık, gasp, soygunculuk, dolandırıcılık ve tecavüz gibi hareketlere yeltenenler ve bunlara yataklık edenler derhal nezaret altına alınacak, haklarında kanuni takibat yapılacaktır. Org. Semih Sancar”¹⁴⁴⁹.

13) “27-4-1971 günü yayınlanan 3 No’lu bildirinin yanlış anlaşıldığı, yapılan müracaatlardan öğrenilmiştir.

Lüzumsuz müracaatları önleyebilmek gayesiyle düğün, nişan gibi toplantılar hariç olmak üzere bilumum toplantı, gösteri ve yürüyüşler ikinci bir emre kadar Sıkıyönetim kanununun 3üncü maddesinin 5inci bendine istinaden yasaklanmıştır.

¹⁴⁴⁶ Milliyet, 28 Nisan 1971

¹⁴⁴⁷ Milliyet, 29 Nisan 1971

¹⁴⁴⁸ Milliyet, 29 Nisan 1971

¹⁴⁴⁹ Milliyet, 29 Nisan 1971

*Bu emre uymayanlar hakkında Sıkıyönetim Kanunu gereğince gerekli takibat yapılacaktır. Org. Semih Sancar*¹⁴⁵⁰.

14) *“Maksatlı tutumları yüzünden memleketi bir felaket uçurumunun kenarına getiren sapık ve kirlili bazı kimseler ile bunlara bilmeden alet olan sorumsuz bazı vatandaşların sıkıyönetim ilanına rağmen basın yoluyla devlet ve hükümet ve Türk Silahlı Kuvvetlerini halk nazarında küçük düşürmeye matuf telmih ve imalara yeltendiği veya kahvehane, gazino, sinema gibi umuma açık yerlerde ve otobüs, minibüs, dolmuş gibi nakil araçları içersinde aynı maksatla dedikodu, tahrik, teşvik ve ifsat zeminini yaratmağa çalıştıkları anlaşılmaktadır Kıymetli İzmir halkının uyanık bulunmasını beklerim. Koramiral Cemal Süer*¹⁴⁵¹.

15) *“1-Son zamanlarda bazı apartman daireleri veya evlerin otel,motel ve benzeri yerlerin şehir gerillacılarının üssü olarak kullanıldığı öğrenilmiştir.Bu bakımdan Sıkıyönetim bölgesi için de olan ev sahiplerinin,apartman yöneticilerinin,kapıcı veya diğer hizmetlilerin,mahalle muhtarlarının otel ve motel sahip veya işletmecilerinin kendi mülk veya yönetimindeki yerleri kontrol ederek şüpheli gördükleri şahısları Sıkıyönetim Komutanlığına,askeri makamlara,emniyet makamlarına ihbar etmelerini,*

*2-Saygıdeğer bölge sakinlerimizin bu şahısları tespit ve teşhiste en ufak bir endişede bulunmamalarını, korkup çekinmemelerini rica ederim . Org. Faik Türün*¹⁴⁵².

16) *“Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi öğrenci yurtlarında silah ve çeşitli patlayıcı maddelerle birlikte asker elbiseleri ve buna benzer suç teşkil edebilecek maddeler ele geçirilmiştir.*

Milletçe büyük fedakârlıklara katlanarak çocuklarımızın okuması için açılmış bulunan bu yurtların silah depoları haline getirilmiş olması ve buralarda öğrencilik sıfatları bir tarafa bırakılarak kanunun yasakladığı eylemlerin icra edilmesi başta bu eyleme teşebbüs eden kimselerin aileleri olmak üzere bütün Türk ulusunun üzüntü duymasına yol açmakta ve tahsilini ikmal ederek memleket görevine katılmak iste-

---

¹⁴⁵⁰ **Milliyet**, 29 Nisan 1971

¹⁴⁵¹ **Milliyet**, 29 Nisan 1971

¹⁴⁵² **Milliyet**, 1 Mayıs 1971

yenilerin de bu gayretlerine engel teşkil etmektedir.

Devletin kanunlarına itaat etmeyerek men edilen fiilleri işlemekte ısrar gösteren şahıslar hakkında gerekli adli takibata geçirmekle beraber, 3832 sayılı Örfi İdare Kanununun 3 üncü maddesine dayanılarak Siyasal Bilgiler ve Hukuk Fakültesi Yurtları süresiz olarak kapatılmıştır. Org. Semih Sancar”¹⁴⁵³.

17) “ 1. Komutanlığımızca alınan tedbirlerin ilçe, bucak ve köylerde takip ve yerine getirilme işlemleri, mahalli mülki ve askeri amirlerinin işbirliği yaparak müşterek çalışmaları ile sağlanacaktır.

2. Yayınlanan tebliğler, radyo ve gazetelerden devamlı olarak takip edilecek ve vatandaşlarımızın huzursuzluklarına sebebiyet verilmeden uygulanacaktır.

3. Sıkıyönetim bölgesine giren veya bu bölgede oturan vatandaşlar, devamlı olarak nüfus kimlik kartlarını veya kimliklerini ispata yarayabilecek belgeleri yanlarında taşıyacaklardır.

4. 2 Mayıs 1971 tarihinden itibaren uygulanacak olan kimlik kartı aramalarında, kimlik kartı bulunmayan vatandaşlarımız Örfi İdare Kanununun 3. maddesi gereğince şüpheli şahıs işlemine tabi tutulacaklardır.

5. Yurdumuzda turizm mevsimi başlamış olup yurt dışından gelen yabancı turistlere Türklüğün ananevi geleneklerine uygun olarak işlem yapılması gerekmektedir. Bu itibarla pasaport ibraz eden bir turistten ayrıca kimlik kartı istenerek bunun ibraz edemeyenler hakkında her hangi bir işleme başvurulacak huzursuz edilmelerine meydan verilmeyecektir.

6. Sıkıyönetim ilanı ile birlikte haklarında Komutanlığımızca tedbir alınan bazı kişilerin yer değiştirmeleri mümkün olabileceğinden, yabancı ve şüpheli şahıslar devamlı olarak takip edilecek ve bunlar hakkında gerekli işlem yapılarak Komutanlığımıza sevki gerekenler suç evraklarıyla birlikte derhal gönderileceklerdir. Org. Semih Sancar”¹⁴⁵⁴.

18) “ Ülkemizdeki her çeşit olayı istismar ederek yabancıların Türkiye’ye gelmelerini önleyen ve böylece Türk turizmini zarar görmesine sebep olan bazı çevrelerin, bu

---

¹⁴⁵³ Milliyet, 1 Mayıs 1971

¹⁴⁵⁴ Milliyet, 1 Mayıs 1971

defa sıkıyönetim ilanını vesile sayarak, içerde ve dışarıda bu yöndeki çalışmalarına devam ettikleri ve hatta memleketimizde hassaten İstanbul'da kolera bulunduğu propagandasının yapılmakta olduğu haber alınmıştır.

Türkiye'de bir askeri hükümet kurulduğunu ileri sürerek turlarını ve charter uçuşlarını iptali için sebep icadına çalışan bu zümreler, Sıkıyönetimin demokratik bir sivil idare içinde Anayasa hükümlerine göre ve geçici olarak konulmuş bir tedbir olduğu gerçeğini unutturmaya çalışmaktadırlar.

Bu menfi propagandaların tamamen aksi olarak, sıkıyönetim İstanbul'da ve yurdun belirli bazı bölgelerinde huzur ve asayişin temini gayesiyle ilan edilmiş olup, bu yönetimin turistlerin en fazla aradığı unsur olan güvenliği sağlamayı birinci derecede görev telakki ettiği de bilinen bir gerçektir. O bakımdan turizmle ilgili bütün kuruluşlarımızın konaklama tesisleri ve seyahat acenteleri Müdürlerinin ilişkide buldukları yabancı kuruluşlara Sıkıyönetim Komutanlığının turizm hareketlerinin engelleyici değil, tam tersine turistlerin rahat ve güvenini temin edici bir anlayış içinde yabancı turistlere ve turist gruplarına yardımcı olacağına bildirmelerini ve seyahat organizasyonları ile ilgili her hangi bir aksaklık karşısında keyfiyetten ilgili makamları haberdar etmeleri gerektiğini hatırlatırım.

Turizmle doğrudan doğruya veya dolayısıyla ilgili kuruluşlar yöneticilerinin Türk Turizmini zedeleyici ve turistlerin haklı şikayetlerine sebep olabilecek durumlara meydan vermekten kaçınmalarını, memleketimizde hiçbir sari hastalığın, bilhassa kolera mevcut bulunmadığının turistlerle ilgili makamlarca açıkça ifade edilmesini rica ederim. Org. Faik Türün"¹⁴⁵⁵.

19) "1. Sıkıyönetim ilanından bu yana genellikle İzmir gazeteleri ve basın mensuplarının milli birlik ve beraberlik yolunda gösterdikleri anlayış takdir edilecek durumdadır. Fakat bazı gazete ve mecmuaların genel adaba aykırı yazılar ve müstehcen resimlerle halkın ahlak duygularını zedelediği de görülmektedir. Basın Ahlak Yasaları gereğince medeni insanların zevkine hitap edici ölçülü yazı ve resimler yerine, müstehcen neşriyatta bulunan gazete ve mecmuaların kapatılacağını,

---

¹⁴⁵⁵ Milliyet, 1 Mayıs 1971

2. Bir takım bozguncu kimselerin bu kez milli bütünlüğümüzü parçalamaya yönelmiş çabalarının hemşerilerimiz arasında maksatlı beyannameler dağıtmak suretiyle yeri- ne getirmeye çalıştıkları görülmüştür. Bunlara karşı uyanık bulunulmasını,

3. Bazı fırsatçı ticaret erbabının müsait bir vurgun ortamı beklediği öğrenilmiştir. İzmirli vatandaşlarımızın bu fırsatçılara ortam yaratmamalarını, piyasa ve ekonomik kararlılığın bozulmaması için ticaret ahlakından yoksun bu gibi kimselerle mücadelede vatandaşların Sıkıyönetim Komutanlığına yardımcı olmalarını.

4. Sosyal huzurun devamı ve yaşantı kolaylığının temini için de Belediye yasaklarına ve şehir içi, şehirlerarası trafik kurallarına uyulması zorunluluğuna bilhassa işaret eder. Sıkıyönetim Komutanlığınca da kontrol edilen bu yasaklar ve kurallara uymayanların mutlaka cezalandırılacaklarını bildirim. Koramiral Cemal Süer”¹⁴⁵⁶.

20) “İzmirli vatandaşlarımızın Sıkıyönetim sınırları içerisinde toplum yaşantısı kural- larına uymakta gösterdikleri içtenlik ve duyarlılığa müteşekkirim. Bu sayede memle- ketimizde basit zabıta olaylarının dahi yok denecek kadar azalacağını bildirmekten kıvanç duymaktayım.

Ancak turizm mevsiminin başladığı bugünlerde bilhassa İzmir’in turistik önemi ve turizm davasının yurt kalkınmasına olan katkısı göz önüne alınarak, memleketimize gelen turistlere gereken kolaylık ve yakınlığın gösterilmesinin milli bir görev oldu- ğunu hatırlatırım. Koramiral Cemal Süer”¹⁴⁵⁷.

21) “1-Çeşitli suçlardan dolayı İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca aranmakta olan ekli listede isimleri yazılı şahısların Türkiye’nin neresinde olurlarsa olsun ken- diliğinden Sıkıyönetim Komutanlıklarına, askeri makamlara ve emniyet makamlarına müracaat ve teslim olmalarını,

2-Bugünkü ortamın hazırlanması ve ortaya çıkmasında amil olan bu şahısları barındıran, koruyan veya gizlendikleri yeri bilen şahıslarında yukarıda sayılan makam- lardan birine haber vermelerini,

3-Bu bildiriden sonra adı geçen şahısları gizlemek veya barındırmakta devam eden veya ihbar etmedikleri anlaşılan şahıslar hakkında Türk Ceza Kanununun 296. mad-

¹⁴⁵⁶ Milliyet, 1 Mayıs 1971

¹⁴⁵⁷ Milliyet, 1 Mayıs 1971

desi gereğince hükümetin araştırmalarına karşı faali gizlemeye yardım etmek suçundan takibat yapılacağıının bilinmesini rica ederim”¹⁴⁵⁸.

22) “1-3 Mayıs 1971 günü İstanbul Üniversitesinde, 5 Mayıs 1971 günü de İstanbul Teknik Üniversitesinde öğretim ve eğitime başlanacaktır. Öğretim ve eğitimin güvenlik içinde yapılabilmesi için emniyet asayiş kuvvetleri ve üniversite yöneticileri ile evvelce planlandığı şekilde tedbirler alınacaktır.

2- Üniversitelerde forum yapmak ve neresine olursa olsun pankart asmak, duvarlara yazılar yazmak yasaktır. Üniversite idarelerinin kendi disiplin yönetmeliklerini uygulamalarında uğrayacakları güçlük veya mukavemetler karşısında Komutanlığımın kendilerine yardımcı olacağını bildiririm. Org. Faik Türün”¹⁴⁵⁹.

23) “Ulusça bütün varlığımızı kendilerine bağlamış olduğumuz ve yarının Türkiye’si için büyük ümitler beslediğimiz gençliğin aziz Atatürk’ün çizdiği nurlu yoldan ayrılarak memleket ve millet hayrına olmadığı hiç şüphe götürmeyen Anayasa dışı akımların tesirinde kaldıkları herkesin malumudur. Her şeyi ile yok olmakta olan bir ulusu yeniden var eden büyük kurtarıcı Türk ulusunun istikbalini gençlere emanet etmiştir. Gençlerimiz aldıkları bu emaneti onun çizmiş olduğu yoldan ve onun ilkelerine sadık kalarak en ileri safhaya getirip muasır medeniyet seviyesine ulaştırmaları gerekirken bu görevlerini bir tarafa bırakıp nereden ve ne maksatla geldiklerini bilmedikleri ideolojik eylemlerin içerisine girmiş olmaları ulus hayrına iyi bir durum yaratmamaktadır. Vatanseverliklerinden hiç şüphe etmediğim ve hepsinin soyunda en az üç-beş şehit veya gazi bulunan gençlerimizin bu düşüncülerden ve kendilerine hedef olarak çizmiş oldukları yanlış yoldan ayrılarak doğru yolu bulabilmeleri asıl görevlerine dönmüş olmalarıyla mümkün olacaktır.

Öğrenim yapmakta olan bir gencin ise asıl görevi, başlamış olduğu öğrencilik görevini başarılı bir şekilde sonuçlandırmaktır. Yoksa fakültelere veya yüksek okullara girmek için sıra bekleyen on binlerce vatandaşın hakkını alarak buralara kaydolup bir sınıfı iki-üç senede geçmek ve dört senelik okulu sekiz-on senede bitirmek ne Atatürk İlkelerine nede hak ve hukuk kurallarına uygun düşmemektedir.

---

¹⁴⁵⁸ Milliyet, 1 Mayıs 1971

¹⁴⁵⁹ Milliyet, 2 Mayıs 1971

Ankara'da bulunan bütün fakülte ve yüksek okullarda kurulmuş olan talebe Örgütlerinin bugün için kuruluş maksat ve gayelerinden uzaklaşarak memleketimize tehlikeli durumlar yaratabilecek birer ideolojik örgütler haline geldiği resmi belgelerden anlaşılmasıyla aşağıda isimleri zikredilen bütün öğrenci örgütlerinin faaliyetleri 3832 sayılı Örfi İdare kanununun 3. Maddesi gereğince süresiz olarak durdurulmuştur. Org. Semih Sancar”¹⁴⁶⁰.

23) “Lise ve dengi okullarda dahil olmak üzere fakülte ve yüksek okullarda imtihanlar başlamış veya başlamak üzeredir. Uzunca bir süre çeşitli güçlüklerle katlanarak öğrenim yapıp bunun semeresini almak üzere imtihanlara girmek isteyen öğrencilerin imtihanlara girmemesi için birçok kanun dışı eylemlere başvurulduğu görülmektedir. İmtihanlara girmek için hak ve hatta aynı zamanda bir görev olduğuna göre, bu hakkın başkası tarafından alınması veya kısıtlanması bahis konusu olamaz. Bu itibarla hiç kimse tarafından imtihanlara girmek isteyen öğrencilere karşı eyleme geçilmemesini, aksi halde bu fiile teşebbüs edenler hakkında şiddetli tedbirler alınacağına herkes tarafından bilinmesini rica ederim. Org. Semih Sancar”¹⁴⁶¹.

24) “Eğitim ve öğretim yaparak memleket hizmetine katılmak gayesiyle okullara giden öğrencilerimizin, bu okulların yönetimi ile ilgili kanun ve yönetmelikleri hiçe sayarak ilim ve irfan yuvalarının duvarlarını bir kısım resim, pankart ve yazılarla doldurdukları esefle müşahede edilmektedir.

Bir toplumun ileri bir toplum seviyesine ulaşabilmesi evvela kanuna ve devlet otoritesine itaat hürmet hissi ile başlar: yirminci yüzyılda kanunsuz ve nizamsız idare edilen hiç bir ülke mevcut olmadığına ve kanunlara itaat toplumun görevi bulunduğuna öre, tahsil çağında olan ve az çok münevver telakki edilebilecek gençlerimizin de bu genel kurala itaat etmeleri zorunludur.

Türk ulusunu parçalayarak, çeşitli akımlara itebilecek ve böylelikle anarşist bir ortam yaratarak ulusun huzurunu bozacak eylemlere katiyen müsaade ve müsamaha edilmeyecektir. Bu itibarla her nerede olursa olsun, bu neviden yazı, pankart, resim ve buna benzer şeyler derhal kaldırılacak ve bir daha yerlerine konulmaması için

---

¹⁴⁶⁰ Milliyet, 2 Mayıs 1971

¹⁴⁶¹ Milliyet, 2 Mayıs 1971

ilgililer tarafından gerekli tedbirler alınarak, emrin yerine getirildiği ayrıca Komutanlığımıza Bildirilecektir.

Bu yasağa itaat etmeyenler izlenerek derhal yakalanacak Komutanlığımıza edilmekle beraber, öğrenim müesseselerinin sorumlu idari amirleri de aynı derecede suça iştirak etmiş sayılacaktır.

Memleket severliklerinden hiç şüphe etmediğim öğrencilerimizin, anlayış göstererek bu bildiri esaslarına uygun hareket edeceklerine ve Komutanlığımıza yardımcı olarak bizi daha ağır tedbirler almaya zorlamayacaklarına yürekten inanıyorum. Org. Semih Sancar”¹⁴⁶².

25) “1 Mayıs 1971 günü ayrı ayrı yerlerde yaptırılan aramalarda,başlarında tekke ve ellerinde tespih olduğu halde ekserisi küçük denilebilecek yaşta olan 18 kişi nur ayini yaparken suçüstü yakalanmıştır.Kanunlarımız bu neviden ayinleri kati suretle yasaklamış bulunmaktadır.Din kisvesi altında kanunların menettiği fiilleri icra eden bu ve bunun gibi şahısların hareket tarzlarını sağduyu sahibi hakiki Müslüman vatandaşlarımızın taktirlerine bırakmış olmakla beraber ilgili makamlarca yasaklanmış kitap ve risalelerle yakalanmış olan suçlular hakkında gerekli adli takibata başlanmıştır.Bu neviden takip ve aramalara devam edileceğinden vatandaşlarımızın kanunlara karşı itaatkar davranmalarını ehemmiyetle rica ederim. Org. Semih Sancar”¹⁴⁶³.

26) “1-Ankara belediye hudutları içerisinde 4 günde,957 araç şoförü, trafik kurallarına aykırı hareketlerinden dolayı cezalandırılmış ve ayrıca 37 araç hasar göyerek,20 yaralı ve bir de ölü verilmiştir.

2-Trafik kurallarına aykırı olarak görülen hareketler genel olarak aşağıda gösterilmiştir.

a-Araçların ana yol kenarlarında park ve durak yapmaları.

b-Durak yerleri dışında müşteri alıp, indirmeleri.

c-Fazla müşteri alabilmek gayesi ile sürat yapmaları ve korna çalmaları.

d-İstiap haddinden fazla yolcu almaları.

---

¹⁴⁶² Milliyet, 2 Mayıs 1971

¹⁴⁶³ Milliyet, 3 Mayıs 1971

e-Dolmuş ve minibüslerin tarifelerine göre hareket etmemeleri ve araçlar içerisinde sigara içilmesi.

f-Ehliyetsiz araba kullanılması.

g-Yayaların trotuarlar dışında yürümeleri ve trafik işaret ve geçitlerine riayet etmemeleri gibi hareketler tespit edilmiştir.

3-Senelik ölçüleri çok yüksek rakamlarla ifade edilebilen can ve mal kayıplarının önlenememesi, halkımızın ve araç sürücülerinin trafik kurallarına harfiyen riayet etmeleri ile mümkün görülmektedir. Bu itibarla yukarda işaret edilen hususlar kati suretle men edilmiş olduğundan Ankara halkının ve araç sürücülerinin bu nizamlara riayet etmelerini ve görevli personele yardımcı olmalarını rica ederim. Org. Semih Sancar”¹⁴⁶⁴.

27) “İzmir Yüksek Öğrenim Gençliği:

Atatürk ilkelerinin emanetçisi ve Türk Milletinin geleceğinin garantisi olan kıymetli öğrenciler.

3 Mayıs 1971 sabahı fakülteleriniz yeniden öğrenime açılıyor. Bu kutsal yuvada göreviniz sadece ilim alanında çalışmalarımızı geliştirmektir.

Devre veya sömestre kaybetmenize pek bir kısa süre kalmıştır. Bu maksatla, öğrenim hayatımızdan bir yılın feda edilmesi asla olumlu karşılanamaz.

Milli bütünlüğümüzü parçalamaya arzulu kaynaklardan beslenen maksatlı kişiler veya onlara bilmeden yardımcı olabilecek öğrenci veya teşvikçi kimseler, memleketi felakete sürüklemek için sizleri yine amaçlarına ulaşma elemanı olarak kullanmaya çalışacaklardır.

Sıkıyönetim Komutanı yetkisi ile bunlara kesin surette imkân ve fırsat verilmeyeceğini belirtir, sizlerin de bu konuda Türk gençliğine yakışır onurlu davranışlarını beklerim. Koramiral Cemal Süer”¹⁴⁶⁵.

28) “-Bazı sendika federasyonlarının grev kararı alarak, greve gitmek istedikleri Komutanlığımızca yapılan müracaatlardan anlaşılmıştır.

Toplumumuzun içinde bulunduğu durum, bir gün olsun iş hayatımızın sekteye uğra-

---

¹⁴⁶⁴ **Milliyet**, 3 Mayıs 1971

¹⁴⁶⁵ **Milliyet**, 3 Mayıs 1971

masına müsait olmadığından, sendika yöneticisi ve işçi vatandaşlarımın bu durumu taktir ederek, kanunsuz bir eyleme geçmeyeceklerine yürekten inanıyorum.

Bununla beraber işverenlerden de aynı anlayışı bekleyerek, işçi haklarının kanunlar çerçevesi içersinde ve çok kısa bir sürede ve yalnız kanuni temsilcileri yolu ile anlaşmanın sağlanması cihetine gidilmesini bekliyorum.

Kanunla tespit edilen ve Komutanlığımız yasakları şümulüne girmeyen sendikal faaliyetler durdurulmamakla beraber 275 sayılı toplu iş toplu iş sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanununun 20.maddesine dayanılarak Sıkıyönetimin devamı süresince, Ankara Sıkıyönetim Bölgesi içerisinde grev ve lokavt hareketleri yasaklanmış ve devam edenler varsa onlarda durdurulmuştur. Org. Semih Sancar”¹⁴⁶⁶.

29) “1-Sıkıyönetim Komutanlığınca huzur ve güvenliğin sağlanması maksadı ile konulan yasalara ve bu yasakları uygulamakla vazifeli güvenlik kuvvetlerinin icraat ve ihtarlarına mutlak itaat edilecektir.

2-Emirlere itaat etmeyen veya;

a-Bu hizmetle görevlendirilmiş askeri inzibat veya güvenlik kuvvetlerine karşı müessir fiil veya taarruzları halinde,

b-Bir taarruz veya mukavemete hazırlanan ve silahını veya mukavemete elverişli bir aleti bırakmaya davet edildiği halde davete icbar için,

c-Muvakkaten yakalanan veya gözaltına alınan bir şahsın kaçması veya kaçırılmaya teşebbüs edilmesi halinde,

d-Devlet nüfus ve icraatına silahlı olarak karşı gelinmesi halinde, görevliler ihtar müteakip silahlarını kullanacaklardır.

3-Devlet nizamını temelinden yıkmaya çalışan mahdud sayıdaki eylemcilerin, yurtseverlikle izah edilemeyecek ve belli bir merkezden idare edildiğinden şüphe kalmamış olan hareketlerine sayın bölge sakinlerinin gösterdiği haklı tepkiyi şükranla karşılarız.

Kendilerinde bir kuvvet vehmeden bu grubun toplum içinde yapacakları kanunsuz hareketlere karşı bunları gören ve çok kısa zaman içinde böyle bir eylemin faili ol-

---

¹⁴⁶⁶ Milliyet, 4 Mayıs 1971

duğunu zannettirecek şekilde kaçmakta olan bir kimseyi yakalamak için olay mahalinde görevli olsun, olmasın subay, astsubay ve inzibat erleri ile huzura susamış sayın halkımızın görevlilere yardımcı olmalarını rica ederim. Org. Faik Türün”¹⁴⁶⁷.

30) “1-Haklarında Sıkıyönetim Komutanlıkları, idari makamlar veya adli makamlarca yakalama tutuklama, hükümlülük kararı verilmiş olup ta halen aranmakta olan şahısların en kısa zamanda ele geçirilebilmesi için bu kabil kimselerin sığınabilecekleri yerler aranmaktadır. Bu nedenle, vatandaşların bilhassa şehire giriş yolları havaalanı istasyon ve otobüs terminali gibi yerlerde sorulduğu zaman kimliklerini ispatta yarar nüfus kağıdı veya bir belgeyi devamlı olarak yanlarında bulundurmalarını

2-Kimliğini ispat edemeyen ve muayyen bir ikametgâhı olmayan şüpheli şahıslarla halkı taciz eden gürültü ve tutumdaki şüpheli kimselerin de 3832 sayılı kanunun 3 üncü maddesi uyarınca sıkıyönetim süresince İzmir il sınırları dışına çıkartılacaklarını

3-Şehiriçi aramalar sırasında ilçe ve köylere kaçmak ihtimali bulunan şüpheli kimseler ile haklarında yakalama, tutuklama ve mahkûmiyet kararı bulunan kimselerin ilçe ve köylere sığınabilecekleri göz önüne alınarak ilçe kaymakamları ile köy muhtarlarının da uyanık bulunmaları gerektiği.

4-Sokaklara, duvarlara ve şehrin ana caddelerine kireç ve yağlı boya gibi maddelerle sıkıyönetim idaresini övücü mahiyette bile olsa yazılar yazmak yasaktır.

Belediye nizamları hilafına, şehir duvarlarına ilan, reklam, afiş ve duyuru gibi yaftaların yapıştırılmamasını bu yasaklara aykırı hareket edenler hakkında Sıkıyönetim Kanununun 3 üncü maddesi uyarınca işlem yapılacağıının bilinmesini hatırlatırım. Koramiral Cemal Süer”¹⁴⁶⁸.

31) “1-Çeşitli suçlardan dolayı İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca aranmakta olan ekli listede isimleri yazılı şahısların Türkiye'nin neresinde olurlarsa olsun kendiliğinden Sıkıyönetim Komutanlıklarına, askeri makamlarca müracaat ve teslim olmaları,

2-Bugünkü ortamın hazırlanması ve ortaya çıkmasına amil olan bu şahısları barındı-

¹⁴⁶⁷ Milliyet, 4 Mayıs 1971

¹⁴⁶⁸ Milliyet, 4 Mayıs 1971

ran, koruyan veya ikamet ettikleri veya gizlendikleri yeri bilen şahıslarında yukarıda sayılan makamlardan birine haber vermelerini,

3-Bu bildirimden sonra adı geçen şahısları gizlemek veya barındırmakta devam eden veya ihbar etmedikleri anlaşılan şahıslar hakkında da Türk Ceza Kanununun 296 ncı maddesi gereğince hükümetin araştırmalarına karşı faali gizlemeye yardım etmek suçundan takibat yapılacağıının bilinmesini rica ederim. Org. Faik Türün”¹⁴⁶⁹.

32) “1-Sıkıyönetim ilanından bugüne kadar şehrin huzur ve asayişini bozma-ğa yeltenen şüpheli ve sabıkalı 33 şahıs, 3832 sayılı kanunun 3.maddesi ikinci bendi uyarınca sıkıyönetim süresince İzmir il sınırları dışına çıkarılmıştır.

2-Grev, Lokavt, gösteri yürüyüşleri, miting ve pasif direnişler ile işçi seminerleri ve dernekler genel kurul toplantıları ve yüksek okullar öğrencilerinin yapacakları toplantılara ait yasak hükmü devam etmek kaydı ile 2 numarada bildirilen yasaklanan toplantılar serbest bırakılmıştır. Koramiral Cemal Süer”¹⁴⁷⁰.

33) “Türkiye Gazeteciler Sendikası yöneticilerinin basın özgürlüğünün kısıtlanması, bazı gazetelerin kapatılması ve bazı gazetecilerin tutuklanması olayları ile ilgili görüşlerini ve endişelerini bana iletmeleri karşısında şu noktaları açıklamayı gerekli buluyorum.

1-Demokratik her ülkede benzeri durumlar karşısında parlamentolar kararı ile sıkıyönetim ilan edilir. Türkiye'nin 11 ilinde sıkıyönetim, aynı demokratik kurallar içinde ilan edilmiştir. Sıkıyönetim de kanunla bağlıdır. Bu kanun sınırları içinde basınla ilgili bazı geçici tedbirler alınmıştır. Ancak basın özgürlüğünü ortadan kaldırmak, hiçbir zaman düşünülmemiştir, düşünülmemektedir. Bütün dileğimiz şu zor dönemin geçştirilmesinde basının yardımcı olmasıdır.

2-Nezarete alınmış iki gazeteci fikir suçundan zanlı değillerdir. Yalnız fikir, Anayasanın getirmiş olduğu düzeni yıkmak için eyleme dönüşürse o zaman durum değişir. Bu gazeteciler hakkında adli soruşturma yapılmaktadır. Mahkemeye intikalleri halinde duruşmaları herkese, yerli ve yabancı basın mensuplarına açık olarak cereyan edecektir.

---

¹⁴⁶⁹ Milliyet, 5 Mayıs 1971

¹⁴⁷⁰ Milliyet, 5 Mayıs 1971

3-Bana Milletlerarası Gazeteciler Federasyonunun (FİJ) 1972 yılı kongresinin İstanbul'da toplanacağı belirterek sıkıyönetim altında böyle bir kongre yapılmasının zorlukları da ifade edilmiştir. Hemen belirtiyim ki, temennimiz, sıkıyönetimin ilanını icabettiren hallerin en kısa zamanda sona ermesidir. Sıkıyönetimin bu şekilde kısa zamanda görevini tamamlayacağına, yurttan huzurun sağlanacağına inancımı ifade etmek isterim. Org. Faik Türün"¹⁴⁷¹.

34) "Asayişin sağlanması, halkımızın huzur ve sükûnunun temini, Komutanlıkça alınan ve alınacak olan tedbirlerin esasını teşkil etmektedir. Bu amacın tahakkuku için her türlü gayret ve imkân sağlanacağı gibi, alacağımız tedbirler sonucunda husule gelecek zararların büyük veya küçük oluşu üzerinde de durulmayacaktır. Her çeşit zararlı faaliyet ve kıpırdanışlar durdurulacak ve yok edilecektir.

Bu cümleden olarak huzuru bozucu ve kamu vicdanını incitici faaliyetleri tespit edilmiş bulunan:

1-Site Öğrenci Yurdu

2-İlim Yayma Cemiyeti

3-Ankara Asistanları Derneği,

3832 sayılı kanunun 3'üncü maddesinin verdiği yetkiye dayanılarak süresiz olarak kapatılmış ve faaliyetten men edilmiştir.

Bundan başka ayda bir yayınlanan (Emek Aylık Sosyalist Dergisi), Atatürk devrimlerini ve Türk milliyetçiliğini tezyif edici ve halkı bölücü fikirlere yer vermesi nedeniyle aynı kanunun verdiği yetkiye dayanılarak süresiz olarak yayından men edilmiştir. Adı geçen dergi hakkında ayrıca soruşturmaya geçilecektir. Org. Semih Sancar"¹⁴⁷².

35) "1-7 Mayıs 1971 günü saat 19 raddelerinde Ankara Üniversitesi Yıldırım Beyazıt Öğrenci Yurdunda ayrı ayrı yerlerde 3 patlama olayı cereyan etmiş ve olayın faali olarak 6 kişi nezaret altına alınmışlardır.

2-Yakalanan bu 6 kişiden birisinin camcı, diğerinin ise son sınıfta beklemeli öğrenci, 4 ünün de Fen, Özel Kimya ve Ziraat Fakültelerinde öğrenci oldukları tespit

¹⁴⁷¹ Milliyet, 6 Mayıs 1971

¹⁴⁷² Milliyet, 6 Mayıs 1971

edilmiştir.

Kendi Fakülteleriyle ilgisi olmayan veya boşta gezen liseli bir öğrenci ile işbirliği yapıp, anarşist olayları yaratan bu şahıslar, kanun huzurunda işledikleri fiillerin hesaplarını vererek layık oldukları cezaları görecektir.

3-Bu kanunsuz ve anarşist olayların cereyanına sahne olan Ankara Üniversitesi Öğrenci Yurdu, tahkikatın devamı süresince 3832 sayılı kanunun 3 üncü maddesine dayanılarak kapatılmıştır. Org. Semih Sancar ”¹⁴⁷³.

36) “Resmi organlarca görülen lüzum üzerine ifa edilen bazı idari işlemleri fırsat bilen kimselerin, kendilerini görevli devlet memuru olarak takdim edip evler dolaştıkları ve ev sakinlerine sualler tevcih ederek rahatsız ettikleri bir kısmının da telefon açarak edep, ahlak ve adap kurallarına aykırı hareketlerde buldukları öğrenilmiştir.

Toplumunu düzenleyen kurallara hürmet ve itaat hissinden yoksun olup, daima anarşik bir ortam yaratarak veya böyle bir ortamın mevcut olmasını arzu ederek bundan faydalanmak ve halkımızı huzursuz bırakıp idareye karşı güven hislerini zayıflatmak isteyen bu şahısların yakalanarak adalet makamlarına teslim edilmeleri gerekmektedir.

Bu sonucun alınabilmesi için Sayın Ankara sakinlerinin aşağıda yazılı bulunan hususlara riayet ederek ilgili idari ve adli mercilere yardımcı olmaları zorunludur.

1.Resmi görevle evlere gelen şahıslardan mutlaka görev belgeleri sorularak, ancak gelen şahsın bunu gösterdikten sonra sorularını cevaplandırmaları ve böyle bir belge ibraz edemeyenlerin de en yakın polis karakoluna tesliminin sağlanmasını,

2.Telefonla rahatsız edenlerin de nereden telefon ettiklerini tespit ederek yakalanmalarını sağlayabilmek için, telefon kapatılmadan başka bir telefonla (02) No.lu telefon haberdar edilip, karşıdan konuşma yapan abonenin numarasının tespit ettirilmesini ve bu tespit işlemi yapıldıktan sonra da ilgili adli ve idari mercilere baş-

---

¹⁴⁷³ Milliyet, 9 Mayıs 1971

vurulmasını rica ederim. Org. Semih Sancar”¹⁴⁷⁴.

37) “1- «Muhtelif suçlardan İzmir Sıkıyönetim Komutanlığınca aranmakta bulunan aşağıdaki isimleri yazılı şahısların Türk milli sınırları içerisinde kendiliğinden en yakın Sıkıyönetim Komutanlıklarına, askeri makamlara veya emniyet makamlarına teslim olmalarını,

2-Milli sınırlar dışında, radyo, gazete veya her hangi bir yayın organı vasıtası ile aranan kimseler arasında olduğunu öğrenenlerin mahalli elçilik, konsolosluk gibi Türk temsilcilerine başvurmalarını,

3-Aranan kimselerin halen buldukları yeri bilen vatandaşların en yakın askeri makamlar veya emniyet makamlarına haber vermelerini buldukları yeri bildikleri halde söylemeyen veya onların saklanmasına yardım eden yahut bizzat saklayanlar hakkında kanuni işlem yapılacağını bildiririm. Koramiral Cemal Süer”¹⁴⁷⁵.

38) “1-Bir kısım gençlerin yollarda durdurularak saç ve sakallarının mini etek giyen kızların da eteklerinin kesildiğine dair şayialar yayılmaktadır. Büyük bir maziye, örf ve an’a neye sahip olan Türk milletinin bazı evlatlarının heves ettiği nereden türediği belli olmayan uydurma kılık kıyafetini ekseriya anne ve babalar ve bir kısım vatandaş tasvip etmemekte ise de Komutanlığımız bu gibi konularda zorlama cihetine gitmemiş saç, sakal ve etek kesmek için hiç kimseye emir verilmemiştir.

2-8 Mayıs 1971 günü saat 12.30’da Yıldırım Beyazıt Öğrenci Yurdunda vaki olan patlama ve yangın olayı ile ilişkileri dolayısıyla arananlardan Mustafa İşler’de bugün (9 Mayıs) saat 14.30’da Komutanlığımıza teslim olmuştur. Sezgin Özkaymak ile Ali Rıza İnliez’in aranmasına devam edilmektedir.

3-İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının 11 numaralı bildirisi ile arandığı ilan edilen şahıslardan Osman Kurtoğlu yakalanmış olup, ilgili komutanlığa sevk edilecektir.

4-Ankara’da ikamet eden bir iş adamını 20 bin lira fidye almak maksadı ile tehdit eden 5 kişi suçüstü yakalanmış ve gözaltına alınmıştır. Tahkikat devam etmekte.

---

¹⁴⁷⁴ Milliyet, 9 Mayıs 1971

¹⁴⁷⁵ Milliyet, 9 Mayıs 1971

tedir. Org. Semih Sancar”¹⁴⁷⁶.

39) “Bugün şehrimizde maalesef bir adam kaçırma vak’ası olmuştur. Kaçırılan şahsın yurdumuzda misafir durumunda bulunan bir yabancı oluşu hepimizi daha da üzmüştür.

Toplanan ilk bilgilere göre kaçırma olayının failleri Dev – Genç Yürütme Kurulu üyesi Hazma Özkan, muhtemelen Nahit Töre, Ayhan Yalım ve arkadaşlarıdır. Güvenlik kuvvetleri seferber durumunda olup failleri her tarafta aramaktadır. Faillerinin yakalanması için güvenlik kuvvetlerine yardım, hem yurttaşlık, hem de ev sahipliği görevidir. Sayın halkımızın şüpheli gördüğü her hususu geciktirmeksizin en yakın polis, inzibat nokta veya karakolları ile ilgili gördüğü her şahsa telefonla veya bizzat bildirmelerini rica ederim. Org. Faik Türün”¹⁴⁷⁷.

40) “Suçlulara ihtar,

1- Elinizde tutuklu bulunan İsrail Başkonsolosunu en kısa zamanda serbest bırakın, hiçbir veçhile sakın silaha davranmayın,

2- Aksi takdirde er-geç ele geçecek olan suçluların tümünün asli fail olarak yargılanacaklarını ihtar ederim, Org. Faik Türün”¹⁴⁷⁸.

41) “Sayın bölge sakinlerine

1- İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak illeri Sıkıyönetim bölgelerinde yapılmakta olan arama ve kontrollerde güvenlik kuvvetlerine kolaylık olmak üzere, ergin çağda bulunan sayın bölge sakinlerimizin, kendilerini tanıtacak bir belgeyi yanlarında bulundurmalarını,

2- Genel güvenlik ve suçluların meydana çıkarılması yönünden bu ve benzeri tedbirlerin anlayışla karşılanmasını rica ederim. Org. Faik Türün”¹⁴⁷⁹.

42) “1-İsrail Başkonsolosunun kaçırılması ile ilgili olarak isimleri ekli listede bulunan şahıslar aranmaktadır.

2- Bunların vakit geçirmeden en yakın güvenlik veya Sıkıyönetim makamlarına teslim olmaları lazımdır.

---

¹⁴⁷⁶ Milliyet, 10 Mayıs 1971

¹⁴⁷⁷ Milliyet, 18 Mayıs 1971

¹⁴⁷⁸ Milliyet, 18 Mayıs 1971

¹⁴⁷⁹ Milliyet, 18 Mayıs 1971

3- Bu şahısların barındırdığı sabit olan kimselerle yerlerini bildikleri halde haber vermeyenler hakkında suça iştirakten kanuni işlem yapılacağıın bilinmesini rica ederim. Org. Faik Türün”¹⁴⁸⁰.

43) “Adli ve idari makamlarca aranmakta olan suçlu ve sakıncalı şahıslara bazı vatandaşlarımız tarafından imkânlar sağlanarak gizlenmelerine yardım edilmekte ve bunların işledikleri suçlara bilerek veya bilmeyerek iştirak edilmektedir.

1- Kanunlarımızın suçlu saydıkları kimseleri gizlemek veya onlara yardımcı olmak ceza kanunlarımıza göre suç olduğundan bu bilgiler hakkında derhal adli takibata geçilebilmesi için 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 15 inci maddesine dayanılarak göz altına alınmaları kararlaştırılmış ve ilgililere gerekli emir verilmiştir.

2- Resmi işlemler sebebiyle apartman yöneticisi veya mahalle muhtarlarına yapılan müracaatta da muhtar ve yönetici tarafından apartman veya evde kimlerin oturdukları kat’ i olarak beyan edilememektedir.

Esasen, bir yönetici ve mahalle muhtarının apartman ve mahallesinde kimlerin oturduğunu bilmesi, mahalle veya apartmana yeniden gelip gidenden haberdar olması kanuni görevleri bulunduğuundan en geç üç gün içerisinde muhtar ve yöneticiler tarafından mahalle, apartman ve evde oturanların açık kimlikleri listeler halinde tespit edilecektir.

3- Bu tespit işleri esnasında şüpheli ve resmi makamlarca aranmakta olan şahıslara tesadüf edildiği takdirde, en yakın polis veya inzibat karakoluna haber verilerek bu şahısların yakalanmaları temin edilecektir.

Görevlilerin derhal faaliyete geçmelerini ve Sayın Ankaralıların de görevlilere yardımcı olmalarını rica ederim. Org. Semih Sancar”¹⁴⁸¹.

44) “İstanbul il sınırları dâhilindeki meskenlerde kimlerin ikamet etmekte olduklarının bilinmesi ve yer değişikliklerinin de takip edilmesi gerekli görülmüştür.

Bu sebeple:

1. Apartman, pansiyon, yurt ve emsali yerlerin yöneticileri veya sahipliklerini bildirir, iki nüsha çizelgeyi 22 Mayıs 1971 günü saat 19’ a kadar köy ve mahalle

¹⁴⁸⁰ Milliyet, 19 Mayıs 1971

¹⁴⁸¹ Milliyet, 19 Mayıs 1971

muhtarlıklarına tevdi edeceklerdir

2. *bu listelerin okunaklı bir şekilde ve mürekkeple yazılması ve altlarının imzalı bulunması mecburidir.*

3. *Köy veya mahalle muhtarları semt ve sokak sokak tahsis edecekleri çizelgelerin bir nüshasını en geç 22 Mayıs 1971 günü saat 23' e kadar bölgelerindeki emniyet amirliklerine veya jandarma komutanlıklarına teslim edeceklerdir.*

4. *Her türlü değişiklikler aynı şekilde ilgililer tarafından muhtarlara ve oradan da mülki veya askeri makamlara intikal ettirilecektir.*

5. *gecikenler veya bildiriye riayet etmeyenler hakkında 1402 sayılı kanununun 16' ıncı maddesi gereğince derhal adli kovuşturmayaya geçilecektir. Org. Faik Türün"¹⁴⁸².*

45) *“ Yurdumuz ormanlarının tahribine yol açarak ulusal ve doğal servetin yok olmasına sebep teşkil eden yangınların vuku bulduğu tehlikeli mevsim içerisinde bulunmaktayız.*

Kişisel çıkar ve dar görüşle hareket ederek yangın çıkartan, kaçak kesim yapan, orman teşkilatınca yapılan bilimsel çalışmalara engel olanların yakalanmaları için öngörülen tedbirler alınmış bulunmaktadır.

Diğer taraftan vatandaşlarımızın aşağıda açıklanan hususları uygulamada uyanık bulunmaları gerekmektedir:

1- *Ormanlık bölgede yaşayan köylü vatandaşlarımız, kendilerini yangın çıkartmağa ve kaçak tomruk kesmeye tahrik eden küçük bir menfaat grubunun emellerine hizmet etmemelidirler.*

2- *Piknik veya avlanmak amacıyla ormanlık yere gidenler, yakacakları ateşi kontrol altına lamalı ve ayrıldıklarında söndürmelidirler.*

3- *Orman yangınına gören kişilerle asker veya sivil uçak pilotları durumu süratle ilgililere bildirmelidirler. Sayın bölge sakinlerimizin ormanların korunması ve geliştirilmesinde ilgililere yardımcı olmalarını rica ederim. Org. Faik Türün"¹⁴⁸³.*

Yukarıdaki bildirimlerden de anlaşılacağı gibi sıkıyönetim komutanlığı, temel

---

¹⁴⁸² **Milliyet**, 22 Mayıs 1971

¹⁴⁸³ **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1971

hak ve özgürlüklere bazı sınırlandırmalar getirmiştir. Trafik kurallarından, otobüs duraklarının yerlerini değiştirilmesi ya da belirlenmesi, seyahat özgürlüğünün sınırlandırılması, vergilerin yeniden düzenlenmesi, grevlerin kaldırılması ya da yasaklanması, eğitime ara verilmesi, orman alanlarının korunması, siyasi nedenlerle aranmakta olan bazı kişilerin isimlerinin duyurulması, sinema, tiyatro gibi alanlarda giriş çıkış saatlerinin sokağa çıkma yasağı nedeniyle yeniden düzenlenmesi gibi birçok konuda düzenlemeler yapılmıştır. Bunun yanında çıkarılan bildirimlerle mevcut kanunların uygulanabilirliği sağlanmıştır. Sıkıyönetim komutanı zaman zaman bazı kurallar, yasaklar vb. konularda sınırlandırmalar getirirken, vatandaşların ısrarlı soruları üzerine bazı konulara açıklamalar da getirmiştir. Örneğin, trafik kurallarına uyulup uyulmayacağı sorulması üzerine, mevcut yasalara uyulması ve bu konuda yeni bir düzenleme yapılmadığı açıklanmıştır.

Sosyal hayatın düzenlenmesi konusunda yapılan uygulamaları daha iyi anlayabilmek için uygulamalara örnek verecek olursak;

Sıkıyönetim Komutanlığı, 1971 yılında et fiyatlarına narh konulmasını araştırmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bilgiler ve yapılan toplantılarda şunlar ortaya çıkmıştır: “İstanbul’da et sıkıntısının önlenmesi ve fahiş fiyatla et satılmasının sona ermesi ile ilgili olarak Belediye Sarayında bir brifing düzenlenmiştir. Belediye Başkanı Dr. Fahri Atabey’in yönettiği brifing Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı temsilcileri, ilgili belediye müdürleri, belediye meclisi üyeleri ve et konusu ile ilgili kuruluş temsilcileri, Borsalar Birliği yetkilileri katılmışlardır. Belediye Başkanı Atabey konuşmasında İstanbul’da günde adam başına 100 gram olarak hesap edildiğinde, 250 ton et ihtiyacı bulunduğu, bu ihtiyacın 110 tonunun Karaağaç kurumları tarafından karşılandığı, 40 tonunu ise Et ve Balık Kurumunun temin ettiği 25 ton kanatlı hayvan istihlak edildiği bunların toplamının 175 ton olduğu belirterek geriye kalan “75 ton etin kaçak olarak şehre girdiğini” söylemiştir. İstanbul’da et ihtiyacının karşılanması ve anormal et fiyatlarının önlenmesi için ilgililerinin fikirlerine başvurulduğunu belirten Belediye Başkanı “kaçak etlerde tespit edilen hastalıkların İstanbulluları tehdit ettiğini” ifade etmiştir. Konuşmalarda Belediye temsilcileri et fiyatlarına “narh” konmasını savunmuşlar ve komşu belediyelerden gelen etlerin mezbaha-

dan geçerek satılmasını istemişlerdir. Belediye Başkan yardımcısı Orhan Ergüder ise konuşma sırasında komşu belediyelerden İstanbul belediyesinin et almasını 1700 kasap ile 97 büyük tüccarın istemediğini ileri sürmüş, Avrupa’da at etinden çeşitli yemekler yapıldığı halde Türkiye’de veterinerlerin bu cesareti gösteremediklerini kınamıştır. Esnaf dernekleri başkanı belediyenin, mezbahaya gelip belediyeye rüsum vererek piyasaya sürülen et ile değil kaçak sokulan etlerle mücadele etmesini istemiş ve mezbahaya getirilen etlerden rüsum alınmasını fakat nakliye ücretinin alınmamasını önermiştir. Belediye Başkanı Dr. Fahri Atabey, önce narh konulması üzerinde durmuş, fakat toptancı ve perakendeci kasaplar dernekleri yetkilileri narhın daima başarısız bir uygulama olduğunu İstanbul’daki 10 çeşit ete narh konmasının imkânsız olduğunu ve bunun olumlu bir sonuç doğurmadığını ifade etmeleri üzerine kar haddi tespiti istediklerini açıklamışlardır. Dernek ilgilileri kar haddi tespitini desteklemişlerdir. Dernek temsilcileri belediyenin mezbaha rüsumuna zam yapmak istemesini de kınayarak yapılacak rüsum artışının et fiyatlarında 45-50 kuruş artış yapacağına işaret etmişlerdir. Toplantıda son konuşmayı Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı temsilcisi yapmış ve özetle şöyle demiştir: *“Toplantıda dinlediğim konuşmalar arasında tenakuzlar görüyorum. Günde belediye hizmetlerinden şikayet eden asgari 1000 mektup almaktayız. Mektupların çoğunda hayat pahalılığından şikayet edilmektedir. Konuşan her sözcü kendi meslek grubunun müdafaasını yaptı. Üreticiden tüketiciye kadar arada en az 7 el olduğu söylenmektedir. Bu 7 elin ortadan kaldırılması şarttır. Et Balık Kurumunun 15.50 kuruşa sattığı et neden Etilerde 20, Şişli’de 28, bir başka semtte 40 liradır. Bu önlenmelidir. Et ve Balık Kurumunda konunun etüt edilmesi, bir narh mı yoksa kar haddi konmasını faydalı olacak, bunun karar bağlanmasını diliyorum”* Toplantıda bir sonuç alınamamış, görüşmeler başka bir güne bırakılmıştır¹⁴⁸⁴.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı emirlerine aykırı hareket ederek yüksek fiyatla usulsüz şekilde et sattıkları tespit edilen 6 kasap, süresiz olarak Ankara Sıkıyö-

---

¹⁴⁸⁴ Cumhuriyet, 17 Haziran 1971

netim Bölgesi dışına çıkarılmıştır¹⁴⁸⁵.

“Ankara’nın özel tiyatrolarından Meydan Sahnesi’nde bir aydan beri oynanmakta olan “Asteğmen Eğmen” isimli oyunun oynanmasını sıkıyönetim men etmiştir. Tiyatro idarecilerine I. Şube kanalı ile yapılan tebligatta “Asteğmen Eğmen” oyununda kadınlar aleyhine bazı sözler sarf edildiği ve sahnede öpüldüğü bunun için de oyunun devamına mahzur görüldüğü bildirilmiştir”¹⁴⁸⁶. Gazetede yer alan bu haber, o dönemde toplumun değer yargılarını yansıtmaktadır.

Asayişin sağlanamaması endişesiyle zaman zaman futbol karşılaşmalarının yasaklandığı görülmektedir. Sıkıyönetim Komutanlığı’nın konuya ilişkin bildirisi dikkat çekicidir. “İstanbul’da oynanan Fenerbahçe - Gençlerbirliği maçındaki üzücü olaylardan dolayı İstanbul Örfi İdare Komutanlığı gerekli tedbirlerin alınmadığı takdirde müsabakaların oynanmasını yasak edeceğini bildirmiştir”¹⁴⁸⁷.

Kanuni yetkileri olmadığı halde bazı kişiler keyfi biçimde sıkıyönetim ilan etmişlerdir.

Karahanlı kazasına bağlı Deli Hıdırlı Köyü muhtarı, köyünde Örfi İdare İlan ederek gece sokağa çıkma yasağı koymuş ve her türlü toplantıyı yasaklamıştır. Muhtar, Örfi İdare ilanını, davul ve zurna çaldırmak suretiyle halka duyurmuştur. Gece saat 22’den sonra sokağa çıkmayı ve herhangi bir şekilde toplanmayı yasak eden muhtar, emrine itaat etmeyen bir grup genci, evde toplanıp eğlenirken basmış ve haklarında zabıt düzenleyerek, Savcılığa sevk etmiştir. Haber bölgede hayret uyandırmıştır. İlgili makamlar muhtar hakkında tahkikata girişmişlerdir¹⁴⁸⁸.

Kudret gazetesinde de keyfi ilan edilen sıkıyönetimle ilgili olarak başka bir haber yer almıştır: “Bazı nahiye ve köylerde mes’ul kimseler kendi başlarına Örfi İdare ve gece sokağa çıkma yasağı gibi vatandaş hürriyetini tahdit edici hükümler vaz etmekte ve bunu tatbik yetkisini kendilerinde bulmaktadır. Birkaç gün evvel Kudret gazetesinde yer alan “Sokaktaki Adam”ın kaleminden Yozgat’ın bir köyünde muhtarın saat 21’den sonra sokağa çıkma yasağı vaz ettiğine dair haberden sonra

¹⁴⁸⁵ Cumhuriyet, 21 Temmuz 1971

¹⁴⁸⁶ Cumhuriyet, 8 Nisan 1964

¹⁴⁸⁷ Kudret, 9 Mart 1961

¹⁴⁸⁸ Milliyet, 3 Ocak 1956

bu defa de Beypazarı'nın Kırbaş nahiyesinde bir onbaşının gece saat 22'den sonra sokağa çıkma yasağı koyduğuna dair bir habere gazetenden biri olayın doğru olup olmadığını araştırmaya gitmiştir. Süngülü jandarmaların gece sokağa çıkma yasağını bizzat uyguladıklarını görmüştür. Son günlerde gazeteye bu konuda birçok soru gelmeye başlamıştır. Haberler ve sorularda Örfi İdare'nin köy köy mü ilan edilmeğe başladığı yönünde yoğunlaşmaktadır. Gece yasaklarını artık onbaşılar mı koyacak? Haberlerin şaşırtıcı olduğu kadar düşündürücü olduğu da ifade edilmektedir. Oysa Kırbaş Nahiyesinde bir gece kahvenin 22'de kapatılmasını söyleyen bir onbaşının bu sözü emir telakki edilmiş ve bir buçuk ay uygulanmıştır. Olay nahiyeye gelen bir madencinin kahvedeki Nüfus memuru, Jandarma komutanını tavlada yenmesi, ardından oradaki bazı kişileri de yenmesinden sonra birkaç jandarmanın kahveyi kapatacaksınız isteği ile kahveye gelmeleri ile teyit edilmiştir. Sonrasında misafir olan madenci jandarmalara 22'de kahvenin kapatılmasının ne zamandan beri olduğu sorulmuş. Jandarmalar onbaşılardan emir aldıklarını bu durumun bir buçuk ay devam ettiği, hatta bazı geceler sokakta dolaşmanın da yasak olduğunu söylemişlerdir. Ancak onbaşının bu emri kimden aldığı belli değildir”¹⁴⁸⁹.

Dikkat çeken başka bir uygulama da Limon karaborsacılarının örfi idare tarafından takip edileceğinin bildirilmesidir. Örfi İdare kurmay başkanlığı tarafından bu husus kesin bir biçimde açıklanmış, yakalanan karaborsacıların şiddetle cezalandırılacakları duyurulmuştur. Şikâyetlerin artması, Belediye mevzuatının karaborsacılarla mücadeleye izin vermemesi, bu konuda yargılanacakların sadece para cezasına çarptırılmaları üzerine sıkıyönetim, yeni bir düzenleme getirmiştir¹⁴⁹⁰. Ayrıca piyasadaki ekmek darlığı üzerine de örfi idare, konu ile ilgilenmiş ve ekmek darlığı yaratanların örfi idareye verileceği açıklanmıştır. Az ekmek çıkaran 10 fırın cezalandırılmıştır¹⁴⁹¹.

Zeki Müren Harem adlı gece kulübünde şarkı okurken, söylediği bazı sözler ilgililer tarafından incelemeye alınmıştır. Daha sonra Örfi İdare Komutanlığına çağı-

---

¹⁴⁸⁹ **Kudret**, 5 Haziran 1961

¹⁴⁹⁰ **Vakit**, 14 Haziran 1961

¹⁴⁹¹ **Milliyet**, 1 Temmuz 1961

rılan Zeki Müren, ifadesi alındıktan sonra serbest bırakılmıştır. Öte yandan bu olayın gerçekleştiği kulüp kapatılmıştır¹⁴⁹².

Örfi İdare Komutanı Org. Cemal Tural, bankalardaki güvenlik önlemlerinin artırılması için, Örfi İdare Komutanlığında banka müdürleriyle bir toplantı yapmıştır. Toplantıda bankalarda; Sinyal düzeni, özel koruma teşkilatı, otomatik demir kapı yapımı, gizli silah düzeni ve fotoğraf makinesi ile belirleme hususunda önlemler alınmasını tavsiye etmiştir¹⁴⁹³.

İzmir Örfi İdare Komutanlığının yayınladığı bir bildiriye, daha önce bazı faaliyetlerin yapılması için izin alma şartı kaldırılmıştır. Bu tür faaliyetlerin normal seyrinde yapılacağı duyurulmuştur. Bu faaliyetler şunlardır: Nişan, nikah, düğün, sünnet düğünü, çaylı ve yemekli toplantılar, yaş günü, kokteyller ve geziler, konser, konferans ve müsamereler, diploma ve temel atma törenleri ile kamp ve dinlenme yerine gitmek, resim ve sanat sergileri, kurs ve seminerler, cenaze törenleri, spor gösterileri, kara ve deniz yarışmaları, siyasi olmayan cemiyetlerin yönetim kurulu toplantıları¹⁴⁹⁴.

---

¹⁴⁹² **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1961

¹⁴⁹³ **Cumhuriyet**, 23 Ağustos 1961

¹⁴⁹⁴ **Milliyet**, 18 Temmuz 1963

III. BÖLÜM: SIKIYÖNETİM VE SIKIYÖNETİM MAHKEMELERİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Hukuki Açıdan Değerlendirilmesi

Sıkıyönetimin olağandışı bir yönetim biçimi olduğu, bu dönemde birçok yetkinin askeri makamlara geçtiği, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırıldığı gibi konulardan daha önceki bölümlerde söz edilmişti. Sıkıyönetim idaresi, Anayasada ve kanunlarda verilen yetkilerden yola çıkarak kendi yönetim mekanizmasını oluşturmuştur. Sıkıyönetim dönemlerinde işlenen suçlar, bu dönemlerde kurulan Sıkıyönetim Mahkemelerinin dava konularını meydana getirmektedir. Sıkıyönetim Mahkemelerinin hukuki boyutu, Anayasada var olan kanunlar ve çıkarılan kararnamelele ile belirlenmiştir.

Sıkıyönetim, Sıkıyönetim Mahkemelerinin bakması gereken suçların bu mahkemede görülebilmesi için öncelikle davanın, sıkıyönetim komutanı tarafından talep edilmesi ve suçun sıkıyönetim bölgesinde işlenmiş olması gerekmektedir¹⁴⁹⁵.

Sıkıyönetim altına alınan yerlerde, işlenmiş olan suçlar sıkıyönetim komutanının talep etmesi durumunda sıkıyönetim mahkemelerinde görülür. Sıkıyönetim Mahkemelerinin görevleri şunlardır:

- 1- Devletin güvenliği ile vatan ve devlet kuvvetlerine karşı işlenen suçlar,
- 2- Kamunun düzenini bozan suçlar ile suç işlemek için oluşturulan cemiyetler, örgütler,
- 3- Devlete ait mühür, damga ve buna benzer şeylerin taklit edilmesi hakkındaki suçlar,
- 4- Kamu düzenini bozacak suçlar,
- 5- Yol kesme, yağma ve adam kaldırma suçları,
- 6- Askeri ceza kanununda belirtilen suçlar ile Türk Ceza Kanununda belirtilen suçlar,
- 7- Sıkıyönetim altına alınan yerlerde, sıkıyönetim tarafından oluşturulan önlemlere karşı hareket etme ve emre karşı gelme,

---

¹⁴⁹⁵ Sarıca, a.g.e., s.30

8- Sıkıyönetim bölgesinde kimlik konusunda yanlış beyanda bulunma, gibi suçlara bakılmaktadır¹⁴⁹⁶.

Konuyu suçlu açısından değerlendirecek olursak; yukarıda saydığımız suçları işleyenler, sıkıyönetim komutanı tarafından istenildiği takdirde görev, rütbe ve makamları ne olursa olsun sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanabilirler. Ancak kanunda yazılı suçlardan dolayı generaller ve amiraller ile umumi müfettişler, valiler-kaymakamlar, hâkimler ve savcılar aleyhinde soruşturma yapılabilmesi için her birinin bağlı olduğu idareden izin alınması gerekmektedir¹⁴⁹⁷. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 16. maddesinde sıkıyönetim suç unsurları ve cezaları belirtilmiştir¹⁴⁹⁸.

Sıkıyönetim nedeniyle sıkıyönetim yönetim olağanüstü bazı yetkilere sahiptir.¹⁴⁹⁹

- 1- Gerektiğinde kişilerin gece gündüz üzerleri aranabilir.
- 2- Gerektiğinde işyeri, ev, gece kulübü, her türlü cemiyet vb. kapalı yerler gece-gündüz aranabilir.
- 3- Sıkıyönetim, gerektiğinde telgraf ve mektup üzerinde sansür uygulayabilir. Radyo, telefon vb. her türlü haberleşme araçlarını kontrol edebilir ya da erteleme ve yasak getirebilir.
- 4- Sıkıyönetimin, Sıkıyönetim bölgesine giriş çıkışları kontrol etme yetkisi vardır. Hatta asayiş bozmaktan sabıkalı olanlar, sıkıyönetim bölgesinde belirli bir ikamet-gâhı olmayanlar ile şüpheli görülenler bu bölgeden çıkartılabilir.
- 5- Sıkıyönetim her türlü yayın üzerine -kitap, gazete gibi- sansür koyabilir.
- 6- Kapalı ve açık yerlerde yapılacak her türlü toplantıyı yasaklayabilir.
- 7- Cemiyetlerin faaliyetlerini durdurabilir.
- 8- Sıkıyönetim, halka açık olan kahvehane, birahane, meyhane, tiyatro, sinema gibi yerleri kapatmak ya da açılma ve kapanma saatlerini belirlemek yetkisine sahiptir.
- 9- Gerektiğinde mesken, dernek, kulüp gibi yerlere ait binaları, bunlara ait haberleşmeyi, burada bulunan kişilerin üzerlerini arayıp, eşyalarına el koyabilir.

---

¹⁴⁹⁶ Sarıca, a.g.e., s.30-31

¹⁴⁹⁷ Sarıca, a.g.e., s.32

¹⁴⁹⁸ T.C. Resmi Gazete, Kanun No:1402, S:13837, 15 Mayıs 1971, s.3

¹⁴⁹⁹ Sarıca, a.g.e., s.33-34

10- Sıkıyönetim komutanının isteği doğrultusunda sıkıyönetim kanununun suç saydığı konularda işlenen suçların failleri sıkıyönetim mahkemelerine gönderilir.

11- Sıkıyönetim, Bakanlar Kurulunun suç olarak kabul ve ilan ettiği emirleri, ilan ettiği tedbirleri takip ve uygulama yetkisine sahiptir.

1961 ve 1982 Anayasalarının yürürlükte olduğu dönemde Sıkıyönetim Askeri mahkemeleri, 15.5.1971 tarihine kadar 3832 sayılı kanunun 5. ve 353 sayılı kanunun 2-3. bu tarihten sonra ise 1961 Anayasasının 138. ve 1982 Anayasası'nın 145. maddelerinde düzenlenen "askeri yargı" müessesinin öngördüğü biçimde, 1402 sayılı kanunun 11. maddesine atfen 353 sayılı kanunun 2-3., 1402 sayılı kanunun 11. maddesinin ek fıkrası ve ek 5. maddesi gereğince kurulmuşlardır. Bu hükümlere göre sıkıyönetim askeri mahkeme kurullarında en az bir subay üye ve bir askeri hâkimin görevli bulunması zorunludur. Gerek 1961 Anayasasının 138/3. ve gerekse 1982 Anayasasının 145/3. maddeleri, sıkıyönetim halinde yeniden askeri mahkemeler kurulmasını ve bunların sıkıyönetim askeri mahkemeleri olarak görev yapmalarını değil, sıkıyönetimden önce kurulmuş olan ve faal bulunan askeri mahkemelerin görev ve yetkilerinin genişletilerek sıkıyönetim askeri mahkemelerine dönüştürülmesini öngörmektedir¹⁵⁰⁰.

1. 1876 Kanun-i Esasi'de Sıkıyönetim Mahkemeleri:

1876 Anayasası 12 bölüm ve 119 maddeden oluşmaktadır. Osmanlı Devleti'nin meşruti bir monarşi olduğu ve egemenliğin Osmanlı ailesinde bulunduğu kabul edilmektedir¹⁵⁰¹. 1876 Anayasası, 1875 tarihli Fransız Anayasası ile 1831 tarihli Belçika Anayasalarından esinlenerek hazırlanmıştır¹⁵⁰².

1876 Anayasası'nın 113. maddesi sıkıyönetimle ilgili hükümleri içermektedir. 1876 Kanun-i Esasi sisteminde sıkıyönetimin, kanuni ve hukuki bir rejim olmaktan çok, idarenin hukuk dışına çıkmasını sağlayan bir yönetim biçimi olduğu ileri sürülmüştür¹⁵⁰³. Osmanlı Devleti'nde sıkıyönetimin yürürlüğe girdiği ilk dönemde mahkemelerin kuruluş ve teşkilatına dayanak oluşturacak açık ve sağlıklı bir düzenleme

¹⁵⁰⁰ Efe, **a.g.tez**, s.351

¹⁵⁰¹ İsmet Giritli, Pertev Bilgen, Tayfun Akgüner, **İdare Hukuku**, İstanbul, 2006, s.63

¹⁵⁰² A.Şerif Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Ankara, 1993, s.97

¹⁵⁰³ Bilgen, **a.g.e.**, s.8

yapılmamıştır. 1877 tarihli Örfi İdare Kararnamesi Mahkemelerin görev ve yetkilerine dair bazı kurallar getirirken, teşkilatı hakkında düzenlemede bulunmamıştır.

İdare-i Örfiye Kararnamesi'nin 4, 5, 7, 8, 10, 11 ve 12. maddeleri sıkıyönetim bölgesinde görev yapacak mahkemelerin orijinal adıyla “Divan-ı Harbi Örfilerin” görev ve yetkilerini belirlemiştir. Söz konusu maddeler şunlardır: “*a- Devletin iç ve dış güvenliğini ihlal edecek tüm suçların asıl failleri ile bunlara methaldar olanların, b- Hükümet memurlarına memuriyetleri esnasında suikast edenlerin, c- Görülmeleri sıkıyönetim mahkemelerine havale edilen suçlarla irtibatı bulunan adi suçların, d- a bendinde zikredilen suçları, sıkıyönetimin ilanından önce işlemiş olmakla beraber, henüz davası görülmemiş olanların, e- Sıkıyönetimin ilanından önce kurulmuş olsalar dahi tüm cemiyetlerin, f- Sıkıyönetim ilanını gerektiren ahvalde alakası bulunduğu açığa çıkanların davalarına sıkıyönetim mahkemeleri bakacaktır*”¹⁵⁰⁴. İlk aşamada mahkemelerin teşkilatına dair kesin bir kural çıkartmak mümkün değildir. Bununla birlikte genellikle mahkeme heyeti bir başkanla, dört üye olmak üzere beş kişiden aşağı olmamıştır.

Mahkemelerin teşkilatı ile ilgili açık düzenleme II. Meşrutiyetin ilanından sonra gerçekleştirilmiştir. 27 Eylül 1909 tarihli “Rumeli Vilayetinde Şekavet ve Mefsedetin Men'i ve Mütecasirlerinin Takibi Hakkındaki Kanun-ı Muvakkat” sıkıyönetim mahkemelerinin teşkilatına yönelik yeni düzenlemeler getirmiş, aynı zamanda teşkilata yeni unsurlar da eklemiştir. Bu kanun genişletilerek bütün yurttan uygulanmış ve mahkeme heyeti en az beş kişiden oluşmuştur. Sözü edilen üyeler dışında mahkeme üyeleri başkan ile iki üyesi ordudan, diğer iki üyesi de adliyeden seçilmiştir. 1910 tarihli Müzeyyel Kanunla Divan-ı Harbi Örfilerin teşkilatında önemli değişiklikler yapılmıştır. Mahkeme Heyetindeki asker ve sivil oranı değişmiştir. Bununla birlikte daha sonra yeni düzenlemeler yapılmış ve mahkemenin teşkilat yapısında geriye dönüşler yaşanmıştır¹⁵⁰⁵. Kabul edilen geçici bir kanunla Di-

---

¹⁵⁰⁴ Osman Köksal, “Osmanlı Devleti'nde Sıkıyönetimin Doğuşu ve İlk Uygulamaları”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:1, S:1, Şubat 2003, Ankara, s.21

¹⁵⁰⁵ Köksal, **a.g.m.**, s.22-24

van-ı Harbi Örfiler tarafından verilen kararların temyizi mümkün değildir¹⁵⁰⁶.

2. 1921 Anayasası'nda Sıkıyönetim Mahkemeleri:

20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Cumhuriyete geçiş dönemi Anayasası'dır. 1921 Anayasası kısa bir Anayasa olup, bir yandan yeni bir devlet ve demokrasi anlayışını getirmişken, öte yandan da Kanun-i Esasi'yi resmen yürürlükten kaldırmamıştır. Bu Anayasa'nın en önemli maddesi "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir" ilkesi olmuştur. Aynı zamanda bu Anayasa ile Meclis Hükümeti sistemi de benimsenmiştir¹⁵⁰⁷.

1921 Anayasası'nda Sıkıyönetim Mahkemeleri ile ilgili bir bölüm olmamakla birlikte, Milli Mücadele Döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında var olan İstiklal Mahkemeleri, 1876 Anayasası'nın ve buna dayanan sıkıyönetim kararnamelerinin öngördüğü Divan-ı Harbi Örfilerin görevlerine girmesi gereken suçlara bakmakla görevli ve yetkili kılınmıştır¹⁵⁰⁸.

3. 1924 Anayasası'nda Sıkıyönetim Mahkemeleri:

20 Nisan 1924'te kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile 1921-1924 yılları arasında uygulanan çift Anayasalı düzen sona ermiştir. Bu Anayasa 6 bölüm ve 105 maddeden meydana gelmiş, sert bir Anayasadır. Temel Hak ve özgürlükler konusunda Fransız Devriminden bu yana etkili olan "doğal haklar anlayışını" kabul etmiştir¹⁵⁰⁹.

1924 Anayasası'nın 86. maddesinde sıkıyönetim hakkında hükümler yer almıştır. Bu dönemde 1876 Kanun-i Esasi'nin 36. ve 113. maddeleri gereğince çıkarılan sıkıyönetim kararnamelerinin önemli bir kısmı yürürlükte kalarak yasal düzenlemeyi oluşturmuştur. Örfi İdare Kanunu 1940 yılında çıkarılana kadar yürürlükte kalan sıkıyönetim kararnameleri ile Askeri Muhakeme Usul Kanunu gereğince oluşturulan Divan-ı Harbi Örfiler ve Cumhuriyet dönemindeki İstiklal Mahkemeleri olağanüstü dönemin yargı organları olarak görev yapmışlardır.

---

¹⁵⁰⁶ Şensoy, **a.g.m.**, s.107

¹⁵⁰⁷ Giritli, Bilgen, Akgüner, **a.g.e.**, s.65-66

¹⁵⁰⁸ Efe, **a.g.tez.**, s.37; İstiklal Mahkemeleri için bkz. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)**, C.I-II, İzmir 1988

¹⁵⁰⁹ Giritli, Bilgen, Akgüner, **a.g.e.**, s.67

1925 yılında çıkan Şeyh Sait İsyanı ile hükümet olağanüstü hal rejimine başvurmak gereğini duymuş, 4 Mart 1925'te 578 sayılı Takrir-i Sükun Kanunu'nu çıkarmıştır. Bunun yanında 31 Mart 1925'te 595 sayılı "İdare-i Örfiye Mıntıklarında Müteşekkil Divan-ı Harpler Tarafından Verilecek İdam Kararlarının Suret-i İcrasına Dair kanun çıkarılmıştır. Bu kanunlarla harp ve isyan bölgelerinde kurulmuş Divan-ı Harplerde verilecek idam kararlarının, ordu, kolordu, müstakil fırka ya da müstahkem mevki komutanları tarafından hemen infaz edileceği kabul edilmiştir. Bu kanun 1940 yılında 3832 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun kabul edilmesine kadar yürürlükte kalmıştır¹⁵¹⁰.

İstiklal Mahkemelerinin verdiği idam cezaları, BMM tarafından onaylanmadan infaz edilmektedir. Çünkü BMM idam kararlarının infaz edilmesi yetkisini, İstiklal Mahkemelerine vermiştir. Aynı şekilde bu yıllarda çalışan Divan-ı Harbi Örfilerde idam kararlarını onaylama yetkisi, BMM tarafından bu bölgelerde görevli komutanlara verilmiştir. Ancak sözü edilen bu durumun Anayasa'nın 26. maddesinde yer alan idam cezalarının onaylanma yetkisini Meclis'e veren hükme aykırı olduğu ileri sürülmüştür.

Şeyh Sait İsyanı nedeniyle 23-24 Şubat 1925 ile 23 Aralık 1927 tarihleri arasında Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Hakkari, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Şanlıurfa ve Van illerinde sıkıyönetim uygulanmıştır. İkinci olarak sıkıyönetim, Menemen Olayı nedeniyle 1 Ocak 1931 - 1 Mart 1931 tarihleri arasında Balıkesir, İzmir ve Manisa illerinde ilan edilmiştir. Menemen Olayı sanıkları kurulan Divan-ı harp'te yargılanmıştır.

Sonuç olarak Divan-ı Harbi Örfiler, 22 Mayıs 1930 tarih ve 1631 sayılı Askeri Muhakeme Usul Kanunuyla İstiklal mahkemeleri de 4 Mayıs 1949 tarih ve 5384 sayılı kanunla kaldırılmışlardır. 1631 sayılı kanunla kurulan Askeri Mahkemeler, sıkıyönetim dönemlerinde 22 Mayıs 1940'ta çıkarılan 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu çerçevesinde Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi olarak görev yapmışlardır¹⁵¹¹.

22 Mayıs 1940'ta çıkarılan Örfi İdare Kanununda, Sıkıyönetim Askeri Mahkeme-

---

¹⁵¹⁰ Efe, **a.g.tez.**, s.45

¹⁵¹¹ Efe, **a.g.tez.**, s.46-47

leri ve bu mahkemelerin görevleri 5.–8. maddelerde şu şekilde belirtilmiştir:

“Madde 5 - Sıkıyönetim mahkemeleri aşağıda yazılı şekilde teşekkül eder.

I) Örfi İdare Komutanlığı refakatinde Askeri Mahkeme Usulü kanununun 31. ve 35. maddelerine tevfikan lüzumu kadar askeri mahkeme teşkil olunur. Bu mahkemeler toplandıkları mahallin ismini taşırlar.

II) Sıkıyönetim mahkemelerinin asıl ve yedek askeri ve askeri adli hâkimleri, zabıt kâtipleri ve diğer memur ve müstahdemleri Milli Müdafaa Vekili tarafından intihap ve tayin olunur. Askeri adli hâkimler bunlardan bilfiil hâkimlik etmiş olanlar arasından seçilir.

III) Müstacel ve zaruri hallerde sıkıyönetim mahkemeleri teessüs edinceye kadar mahalli hâkim ve Cumhuriyet Müddeiumumileri askeri adli hâkim vazifesini görürler.

Sıkıyönetim mahkemelerinin vazifeleri

Madde 6 - Sıkıyönetim altına alınan yerlerde aşağıdaki fiilleri işleyenler ve bu fiillere iştirak edenler Örfi İdare Komutanlığı tarafından talep edildiği takdirde sıfat ve memuriyetleri ne olursa olsun Sıkıyönetim mahkemelerinde muhakeme olunurlar. Teşrii masuniyete ait Teşkilatı Esasiye hükümleri mahfuzdur.

I) Türk Ceza Kanununun ikinci kitabını birinci babının birinci, ikinci ve dördüncü fasıllarında yazılı devletin şahsiyetine karşı cürümler;

II) Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının beşinci babının birinci faslında yazılı suç işlemeye tahrik fiilleriyle ikinci faslında yazılı cürüm ikai için cemiyet teşkil etmek suçları;

III) Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının altıncı babının ikinci faslında yazılı devlete ait mühür, damga ve sair alametlerin taklidi hakkındaki suçlar;

IV) Türk Ceza Kanunu ikinci kitabının yedinci babında yazılı ammenin selameti aleyhindeki suçlar;

V) Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının onuncu babının ikinci faslında yazılı yağma, yol kesme, adam kaldırma suçları;

VI) Türk Ceza Kanununun 179, 180, 188, 234, 235, 236, 241, 242, 248, 249, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 264, 316, 317. maddelerinde yazılı suçlar;

VII) Askeri ceza kanununun 75, 93, 94, 95, 96. maddeleriyle 148 inci maddesinin ikinci fıkrasında ve 160. maddesinde yazılı suçlar;

Madde 7 - Sıkıyönetim altına alınan yerlerde sıkıyönetim tarafından ittihaz edilen tedbirlere karşı hareket edenler ve emirlere itaatsizlik gösterenler ve hüviyetine dair hilafı hakikat beyanatta bulunanlar hakkında Türk Ceza Kanununun 526 ve 528. maddelerinde yazılı cezalar üç misli arttırılarak hükmolunur.

Madde 8 - Sıkıyönetim ilanı icap ettiren ahvale taalluk eden fiilleri sıkıyönetiminin ilanından evvel işlemiş olanlarla Örfî İdare Mahkemesinin vaziyet ettiği herhangi bir suçla irtibatı olup bu muntaka haricinde işlenen suçlarda birleştirilmek suretiyle sıkıyönetim mahkemelerinde görülür"¹⁵¹².

Sıkıyönetim Mahkemelerinin görevleri arasında yer alan suçlara ait davalara, bu mahkemelerin bakabilmesi için her şeyden önce Sıkıyönetim Komutanı tarafından Sıkıyönetim Mahkemeleri'nin kurulması talep edilmeli ve suçların, Sıkıyönetim bölgesinde işlenmiş olması gerekmektedir. Bunun dışında sıkıyönetim ilanından önce işlenmiş olan suçlar, sıkıyönetim ilanından sonra kurulan mahkemede görülen bir dava ile ilişkilendirilirse, bu davalar birleştirilmek suretiyle Sıkıyönetim Mahkemesinde görülür.

Sıkıyönetim Mahkemelerinin görev alanına giren suçları işleyenler ve bu suçlara katılanlar, sivil, asker ya da değişik meslek gruplarından makam ve rütbe-leri ne olursa olsun, sıkıyönetim komutanı tarafından talep geldiğinde, sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmaktadırlar. Ancak bu hususun da iki istisnası vardır: a)Yasama dokunulmazlığına ilişkin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hükümleri saklıdır, b)Sıkıyönetim mahkemelerinin görevlerine giren suçlardan dolayı general ve amirallerle, umumi müfettişler, valiler, kaymakamlar, hâkimler ve savcılar aleyhinde takibat yapılabilmesi için her birinin mensup olduğu idareye göre Milli Savunma, İçişleri ve Adalet Bakanlıklarının iznini almak şarttır¹⁵¹³.

4. 1961 Anayasasının'da Sıkıyönetim Mahkemeleri:

1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960'taki Askeri Müdahale'den sonra Kurucu Mec-

¹⁵¹² T.C. Resmi Gazete, Kanun No:3832, S:4518, 25 Mayıs 1940

¹⁵¹³ Efe, a.g.tez, s.56-57

lis tarafından hazırlanmış ve halk oylaması sonucunda 9 Temmuz 1961’de kabul edilmiştir. 1961 Anayasasında ilk kez hukuk devleti ilkesi anlayışına yer verilmiş ve Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Ayrıca Anayasa’da ilk kez “sosyal devlet ilkesi” ve sosyal, ekonomik hak ve özgürlüklere geniş yer verilmiştir¹⁵¹⁴.

1961 Anayasası’nın 124. maddesinde sıkıyönetimle ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır: “*Savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması sebebiyle, Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya her yerinde sıkıyönetim ilân edebilir ve bunu hemen, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onamasına sunar. Meclis, gerekli gördüğü zaman sıkıyönetim süresini kısaltabileceği gibi, tamamıyla da kaldırabilir. Meclisler toplanık değilse, hemen toplantıya çağırılır. Sıkıyönetimin her defasında iki ayı aşmamak üzere uzatılması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararına bağlıdır. Bu kararlar, Meclislerin birleşik toplantısında alınır. Sıkıyönetim veya genel olarak savaş halinde, hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, hürriyetlerin nasıl kayıtlanacağı veya durdurulacağı kanunla gösterilir*”¹⁵¹⁵.

1961 Anayasası’nda sıkıyönetimle ilgili olarak yukarıdaki ifadelere yer verilirken, sıkıyönetim mahkemeleri ile ilgili uygulamalar, 1940’ta çıkarılan Örfi İdare Kanunu’na göre yapılmıştır. 1940’taki Örfi İdare Kanunu, 15 Mayıs 1971’de 1402 sayılı Kanunun kabul edilmesine kadar yürürlükte kalmış, 1402 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle uygulamadan kaldırılmıştır.

1941 yılında 3832 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun bazı maddelerine değişiklik getiren 4106 sayılı bir kanun kabul edilmiştir. Yapılan bu değişiklikle Sıkıyönetim Mahkemeleri şu şekilde kurulmaktadır: “*I- Örfi İdare Komutanlığı refakatinde Askeri Muhakeme Usulü Kanunu’nun 31. ve 35. maddelerine tevfikan lüzumu kadar askeri mahkeme teşkil olunur. Bu mahkemeler, toplandıkları mahallin ismini taşırlar. Örfi İdare mahkemesi kararları aleyhine, sıkıyönetim komutanı da tefhim tarihinden*

¹⁵¹⁴ Giritli, Bilgen, Akgüner, **a.g.e.**, s.69-71

¹⁵¹⁵ Kili-Gözübüyük, **a.g.e.**, s.211

itibaren bir ay içinde temyiz yoluna müracaat edebilir.

II- Örfî İdare Mahkemelerinin asıl ve yedek askeri ve askeri adli hâkimleri, zabıt kâtipleri ve diğer memur ve müstahdemleri Milli Müdafaa Vekili tarafından intihap ve tayin olunur. Askeri Adli hâkimler bunlardan bilfiil hâkimlik etmiş olanlar arasından seçilir.

III- Müstacel ve zaruri hallerde Örfî İdare Mahkemeleri teessüs edinceye kadar mahalli hâkim ve cumhuriyet müddeiumumîleri askeri adli hâkim vazifesini görürler”¹⁵¹⁶.

1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nda yer alan Askeri Mahkemeler ve Sıkıyönetim Mahkemelerine ilişkin maddeler ise şunlardır:

“Askerî Mahkemeler:

MADDE 11. – Sıkıyönetim bölgelerinde, 25 Ekim 1963 gün ve 353 sayılı Kanuna göre Milli Savunma Bakanlığınca lüzum görülen yerlerde yeteri kadar askeri mahkeme kurulur. Bunlar buldukları yerin Sıkıyönetim askerî mahkemesi olarak adlandırılır ve birden fazla olması halinde numaralandırılırlar.

Bu mahkemelere, Genelkurmay Başkanlığı adli müşaviri, Milli Savunma Bakanlığı Askeri Adalet İşleri Başkanı ve Milli Savunma Bakanlığı Askeri Adalet Teftiş Kurulu Başkanından müteşekkil kurulca seçilen yeteri kadar adli müşavir, askeri hâkim ve askeri savcı ile bunların yardımcıları usulüne göre atanır.

Askerî hâkim ve savcılar hakkında 26.10.1963 gün ve 357 sayılı Kanun 16 nci maddesi hükmü saklıdır. Ancak aralıksız olarak bir aydan fazla görevlerine engel olacak özürlerinin tahakkuku halinde bu teminattan faydalanamazlar.

Sıkıyönetim askerî mahkemelerine yeteri kadar subay üye Genelkurmay Başkanının teklifi üzerine askerî hâkim subayların tayini usulüne göre atanır.

Savaş halinde Genelkurmay Başkanlığının lüzum göstermesi üzerine Sıkıyönetim veya harekât bölgeleri içindeki askeri mahkemeler Sıkıyönetim Askerî mahkemesi görevini de yaparlar. Bu takdirde askeri mahkemelerin yetki sahaları ile birden ziyade askeri mahkeme bulunan yerlerde bunlardan hangilerininin Sıkıyönetim Komu-

---

¹⁵¹⁶ T.C. Resmi Gazete, Kanun No:4106, S:4841, 15 Ağustos 1941

tanlığı Askeri Mahkemesi görevini yapacağı hususu Milli Savunma Bakanlığınca tayin ve tespit edilir.

MADDE 12.– Sıkıyönetim Komutanı nezdindeki askeri mahkemeler göreve başlayıncaya kadar, suçun işlendiği yerlerde bulunan askerî savcılar ve bunlar yoksa Cumhuriyet savcılarını Sıkıyönetim Askerî Mahkemesi savcılarının görevlerini yaparlar.

Sıkıyönetim İlanını Gerektiren Hallere Bağlı Eylemler:

MADDE 13. – Sıkıyönetim İlanına sebep olan suçları, Sıkıyönetim ilanından evvel işlemiş olanlarla, Sıkıyönetim Askerî mahkemelerinin el koyduğu her hangi bir suçla irtibatı bulunan suçları işleyenlerin davalarına, suç Sıkıyönetim bölgesi dışında işlenmiş olsa dahi, Sıkıyönetim Askerî mahkemelerinde bakılır.

Ancak, Sıkıyönetim Komutanı bu suçlardan, Sıkıyönetim Askerî mahkemelerinde bakılmasına lüzum görmediklerini ilgili adli mercilere vermeye yetkilidir.

Sıkıyönetim Personelinin suçlarında görev:

Madde 14.- Sıkıyönetim Komutanlığı emrine giren personelin, Sıkıyönetim hizmet ve görevleri ile ilgili olarak veya Sıkıyönetim hizmet ve görevlerinin yapılması sırasında işledikleri suçlara ait davalara bakmak görevi, Sıkıyönetim Askeri mahkemelerine aittir.

Bu kişilerin Sıkıyönetim Mahkemesi görevine giren suçları hakkında re'sen kovuşturma yapılır. Bunlar hakkında özel kanunlarında gösterilen yargı usulü hükümleri uygulanmaz.

Sıkıyönetim emrindeki asker kişilerin askerî yargıya tabi suçlarına da Sıkıyönetim Askeri Mahkemesinde bakılır.

Sıkıyönetim Mahkemelerinin Görev ve Yetkileri:

MADDE 15.—Sıkıyönetim altına alınan yerlerde aşağıdaki suçları işleyenler ve bunların suçlarına iştirak edenler Sıkıyönetim Komutanı tarafından istenildiği takdirde, sıfat, meslek ve memuriyetleri ne olursa olsun Sıkıyönetim Komutanı nezdindeki askeri mahkemelerde yargılanırlar;

- a) *Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının birinci babının birinci, ikinci ve dördüncü fasıllarında yazılı Devletin kişiliğine karşı işlenen suçlar;*

- b) *Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının beşinci babının birinci ve ikinci faslında yazılı suç işlemeye tahrik ve cürüm ikai için cemiyet kurmak suçları;*
- c) *Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının altıncı babının ikinci faslında yazılı Devlete ait mühür, damga ve sair alametlerin taklidi hakkındaki suçlar;*
- d) *Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının yedinci babında yazılı kanunun selameti aleyhine işlenen suçlar;*
- e) *Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının onuncu babının ikinci faslında yazılı yağma, yol kesme, adam kaldırma suçları;*
- f) *Türk Ceza Kanununun 179, 180, 188, 201, 234, 235, 236, 241, 242, 248, 249, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 264, 266, 268, 271 nci maddelerinde yazılı suçlar ile 6136 sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar hakkındaki Kanunda yazılı suçlar;*
- g) *Türk Ceza Kanununun 390 ve 391 nci maddelerinde yazılı suçlar ile haberleşmeyi sağlayan Posta, Telgraf, Telefon, İşletmesi Genel Müdürlüğüne veya Türk Silahlı Kuvvetlerine ait her türlü araç, gereç, tesis ve tellerine karşı işlenen hırsızlık suçları;*
- h) *Askeri Ceza Kanununun 55, 56, 57, 58, 59 ncu maddelerinde yazılı suçlar;*
- i) *Askerî Ceza Kanununun 75, 93, 94, 95 ve 96 nci maddeleri ile 148 nci maddesinin ikinci fıkrasında ve 160 nci maddesinde yazılı suçlar;*
- j) *Takibi şikâyete bağlı olmayan veya şahsi dava yoluyla takibi gerekli bulunmayan basın yoluyla işlenmiş suçlar;*
- k) *Toplantı ve gösteri yürüyüşü hürriyeti hakkında Kanuna muhalefetten doğan suçlar;*
- l) *Derneklerin, sendikaların ve mesleki kuruluşların kanunlarda mevcut kapatmalarıyla ilgili davalar;*

(Anayasanın ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununun siyasi partilerin kapatılmasıyla ilgili hükümleri saklıdır.)

Yukarıda yazılı suçlara el koyan yetkili merciler bu suçlara ait hazırlık soruşturması evrakını vakit geçirmeden sıkıyönetim komutanına göndermekle yükümlüdürler. Sıkıyönetim Komutanı kendisine gönderilen evrakı ya sıkıyönetim komutanlığı

nezdindeki askerî mahkemenin askerî savcılığına verir veya genel hükümler gereğince işlem yapılmak üzere yetkili merci geri gönderir.

Sıkıyönetim komutanı bu kanunda yazılı suçlardan sanık kişileri, sıkıyönetim komutanlığı nezdindeki askerî mahkemeye sevk ve tutuklanmaları gerekip gerekmediği hakkında bir karar alınuncaya kadar gözetim altında tutabilir. Bu süre 30 günden fazla olamaz. Yasama dokunulmazlığına ilişkin Anayasa hükümleri ile Anayasanın 90 ıncı maddesi hükmü ve diplomatik dokunulmazlıkla ilgili milletlerarası hukuk kuralları saklıdır.

Suçlar ve Cezalar:

MADDE 16. – Sıkıyönetim altına alınan yerlerde Sıkıyönetim komutanlığı tarafından alınan tedbirlere aykırı hareket edenler veya emirleri dinlemeyenler veya kimliklerine dair kasten gerçeğe uymayan bilgi verenler veya bilgi vermekten çekinenler bir aydan altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar.

Sıkıyönetim bölgesinde maksadı mahsusa müstenid kamunun telaş ve heyecanını doğuracak şekilde asılsız, mübalağalı havadis ve haber yayın veya nakledenler altı aydan iki yıla kadar hapis ve beş yüz liradan beş bin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılırlar. Eğer fiil, fail tarafından bir yabancı ile anlaşma sonucu işlenmiş ise hapis cezası bir yıldan ve ağır para cezası da bin liradan aşağı olamaz. Bu suçlar basın ve yayın organları tarafından işlenirse fail ve mesulleri hakkında verilecek cezalar iki misli arttırılır.

Sıkıyönetim bölgesinden çıkarılanlardan veya bölge içinde belirli bir yerde yerleşmesi yasaklananlardan sıkıyönetim bölgesine veya yerleşmesi yasaklanan mahalle izinsiz girenler bir aydan üç aya kadar, tekerrüründe iki aydan altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar.

Para Cezasına Çevirmeme:

MADDE 17. – Sıkıyönetim mahkemelerince verilen hürriyeti bağlayıcı cezalar para cezasına çevrilemez.

Uygulanacak usul hükümleri:

MADDE 18.- Sıkıyönetim Komutanlığı nezdinde kurulan askerî mahkemelerde, Askerî Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununun savaş hali hükümleri

uygulanır. Sıkıyönetim, savaş hali sebebiyle ilan edilmemiş ise Askerî Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununun savaş halinde kanun yollarına başvurmaya ve yerine getirmeye ilişkin hükümleri uygulanamaz.

Kanun Yollarına Başvurma ve Tetkik Mercii:

MADDE 19.- Sıkıyönetim Komutanı, nezdinde Askerî Mahkeme kurulan kıta komutanının veya askeri kurum amirinin görev ve yetkilerini haizdir. Aynı bölge içinde birden fazla Sıkıyönetim Askerî Mahkemesi bulunursa bu mahkemelerden birinin verdiği ve itiraz olunabilir kararlarının inceleme mercii, kararı veren Sıkıyönetim Askerî Mahkemesine en yakın Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi; aynı bölge içinde birden fazla Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi yoksa en yakın askeri mahkemedir.

Askerî Yargıtay'ca İncelemede Öncelik:

MADDE 20.- Sıkıyönetim Komutanlığı nezdinde kurulan askeri mahkemelerce verilip temyiz edilen hükümlere Askerî Yargıtay'da öncelikle bakılır.

Kovuşturmada İzin:

MADDE 21.—Bu kanunda belirtilen suçlardan dolayı aşağıda yazılı kişiler hakkında Sıkıyönetim Komutanlığınca kovuşturma yapılabilmesi:

General ve amiraller hakkında Genelkurmay Başkanının, Müsteşarlar hakkında Başbakanının veya ilgili bakanların, Valiler ve kaymakamlar hakkında İçişleri Bakanının, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Yüksek Hâkimler Kurulu, Sayıştay Başkan ve üyeleriyle Cumhuriyet Başsavcısı, Başkanın Sözcüsü, Askerî Yargıtay Başsavcısı, hâkimler ve yardımcılarıyla Cumhuriyet savcı ve yardımcıları ve bu sınıftan sayılanlar, askeri hâkim subaylar hakkında özel kanunlarına göre yetkili kurul ve makamların iznine bağlıdır. Yukarıda sayılan kişiler hakkında yetkili kurul ve makamlar tarafından Sıkıyönetim Komutanlığınca kovuşturma yapılmasına izin verilmediği ahvalde özel kanunlarına göre işlem yapılır.

Takibi İzine Bağlı Suçlar:

MADDE 22.—Bu konuda yazılan ve takibi izine bağlı olan suçlarda izin şartı aranmaz.

Sıkıyönetimin sona ermesi halinde Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinin yetkisi:

MADDE 23.- Sıkıyönetimin sona ermesiyle Sıkıyönetim Komutanlığı nezdinde kurulan askeri mahkemelerin ve mahkemeler nezdindeki askeri savcılarının yetkileri sona ermez. Askeri mahkemeler ve askeri savcılar Sıkıyönetim bölgesindeki bir kıt'a komutanının veya askeri kurum amirinin nezdinde, eldeki işlere münhasır olmak üzere faaliyetlerine devam ederler. Bu hallerde, Sıkıyönetim Komutanlığı nezdinde kurulan Sıkıyönetim Askeri mahkemeleri birden fazla ise bu mahkemeler ile mahkemelerde görevli askeri hâkim ve savcılarının sayıları ihtiyaca göre azaltılabilir.

Savaş Halinde Askeri Mahkemelerde Yargılama:

MADDE 25. – Savaşta 24 üncü maddeye göre tespit ve ilan edilen bölgeler içinde bu kanunun 15 nci maddesinde yazılı suçları işleyenler veya bu suçlara iştirak edenler, bölgedeki yetkili kılınan komutan tarafından istenildiği takdirde askeri mahkemelerde yargılanırlar. Bu hallerde 21 inci madde hükmü saklıdır.

Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri, sıkıyönetim ilanından sonra kurulup, sıkıyönetim ilanına neden olan olayları yargılamakla görevli ve yetkili olmaları itibariyle olağanüstü mahkemelerdir”¹⁵¹⁷.

Sıkıyönetim Mahkemeleri, Sıkıyönetim Komutanlığı gözetiminde Askeri Muhakeme Usulü Kanunu'nun 31. ve 35. maddelerine dayanılarak gerektiği kadar kurulmaktadır. Sıkıyönetim Mahkemeleri, kuruldukları yerin ismini taşırlar. Sıkıyönetim Mahkemelerinde görev yapacak personel, Milli Savunma Bakanlığı tarafından tayin edilmektedir. Askeri Adli Hâkimler, bunlardan bilfiil hâkim olarak görev yapmış kişiler arasından seçilmektedir. Acil durumlarda ve zorunlu hallerde ise sıkıyönetim oluşturuluncaya kadar görevli hâkimler ve Cumhuriyet savcılarını Askeri Adli Hâkimin görevini yerine getirmektedirler.

Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri, sıkıyönetim ilanından sonra kurulmuş ve sıkıyönetim ilanına neden olan olayları yargılamakla görevli ve yetkili kılınmış, olağanüstü mahkemelerdir¹⁵¹⁸. 1402 sayılı kanunun 11. maddesinde; sıkıyönetim bölgele-

¹⁵¹⁷ **T.C. Resmi Gazete**, Kanun No:1402, S:13837, 15 Mayıs 1971

¹⁵¹⁸ Ali Rıza Önder, “Sıkıyönetim Mahkemelerinin Görev Sınırı”, **Adalet Dergisi**, Y.64, S:11, 1973, s.924; Bu konuda farklı görüşler olsa da 21.07.2003 tarihinde Prof. Dr. Bahri Öztürk ile yaptığım

rinde Milli Savunma Bakanlığı'nca gerekli görülen yerlerde yeteri kadar askeri mahkeme kurulmaktadır. Bu mahkemeler, buldukları bölgenin Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi olarak adlandırılmaktadırlar.

Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinin görev ve yetkileri kanunla önceden belirlendiğinden, mahkemeler tabii hâkim ilkesine aykırı değildir¹⁵¹⁹. 1961 Anayasası'nın 138. maddesinde sıkıyönetim halinde yeniden askeri mahkemelerin kurulması öngörülmemiş, mevcut askeri mahkemelerin kişi ve suç bakımından görev ve yetkileri düzenlenmiştir. Pertev Bilgen, sıkıyönetim mahkemelerinin Anayasa'nın 138. maddesine aykırı olduğunu bu nedenle sıkıyönetimle ilgili suçların mevcut askeri mahkemelerde yargılanması gerektiğini ileri sürmektedir¹⁵²⁰. 1971'de çıkarılan 1402 sayılı kanunun 13. maddesiyle tabii hâkim ilkesine aykırı bir durum ortaya çıktığı belirtilmiş, kanunun anayasaya aykırı olan bu kısmı çıkarılan 1488 sayılı kanunun 32. maddesiyle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır¹⁵²¹. Yapılan değişiklikle tabii hâkim ilkesi yerine, "kanuni hâkim", "kanuni yargı yolu" biçiminde ifadeler kullanılmıştır. Sıkıyönetim Mahkemesi'nin bu düzenlemelerle anayasa uygun bir hale getirildiği, böylece bu mahkemelerde sivil kişilerin de yargılanma olasılığının arttığı ve askeri yargının sivil otorite karşısında güçlendiği de ileri sürülmüştür¹⁵²². 1488 sayılı kanunun 21. maddesiyle Sıkıyönetim Mahkemelerinde görülen davaların, sıkıyönetimin sona ermesinden sonra da devam edeceği öngörülmüş, askeri yargı genel yargı içerisindeki etkinliğini genişletmiştir. Bütün bu değişikliklere ilave olarak 20 Eylül 1971'de yapılan düzenlemelerle, sıkıyönetimin ilan edilme nedenleri de genişletilmiş, "*ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten ve dıştan tehlikeye düşüren veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketleri*" şekline dönüştürülmüştür. Bu değişiklik de Askeri Yargının etkisinin genişletilmesine neden

---

görüşmede, sıkıyönetim mahkemelerinin olağan mahkeme olarak görülmesinin pek mümkün olmadığını belirtmiştir. Sıkıyönetim mahkemelerinin çeşitli yönlerden değerlendirilmesi gerektiğini ve bu mahkemelerin her dönem farklı amaçlarla kurulduğunu söylemiştir.

¹⁵¹⁹ Bilgen, **a.g.e.**, s.12

¹⁵²⁰ **A.g.e.**, s.12

¹⁵²¹ Serap Yazıcı, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler Ve Anayasal Etkileri**, Danışman: Prof. Dr. Ergun Özbudun, (yayınlanmamış doktora tezi), A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995, s.103

¹⁵²² Yazıcı, **a.g.tez.**, s.104

olmuştur¹⁵²³.

Sıkıyönetim askeri mahkemelerinin hangi davalara bakacakları 1402 sayılı kanunda belirtilmiş, kanunda davalara konu olan suçlar işlenmeden önce belirtildiğinden, mahkemelerin Anayasanın 37. maddesinin yasakladığı olağanüstü yargı organları olduğunun ileri sürülemeyeceği belirtilmiştir¹⁵²⁴.

Sıkıyönetim askeri mahkemeleri, uzmanlık mahkemeleridir. Sıkıyönetim mahkemeleri, sıkıyönetim döneminde askeri mahkemelerin, sıkıyönetim askeri mahkemeleri biçimine dönüştürülmesiyle kurulduklarından, bu mahkemelerin olağanüstü yargı organı sayılamayacağı ileri sürülmüştür¹⁵²⁵.

Sıkıyönetim ilan edilen bölgede, sıkıyönetim kanununu uygulamak üzere en az kolordu veya eşiti kıta komutanlığı görevini yapmış ya da yapmakta olan bir komutan, Genelkurmay Başkanı'nın önerisi ve Milli Savunma Bakanı'nın ataması ve Başbakan'ın imzalayıp, Cumhurbaşkanı'nın onaylayacağı bir kararname ile Sıkıyönetim Komutanı olarak atanır. Çeşitli bölgelerde ya da bütün yurttan sıkıyönetim ilan edilirse, koordinasyon ve işbirliği Başbakanlıkça sağlanmaktadır¹⁵²⁶. Sıkıyönetim Komutanı kanunla kendisine verilen görev ve yetkilerden dolayı Başbakana karşı sorumludur. Sıkıyönetim Komutanına askeri hizmetlerin yürütülmesinden dolayı bağlı bulunduğu genel hükümler uygulanmaktadır. Ayrıca sıkıyönetim komutanı, sıkıyönetim bölgesinden uzaklaşırsa ya da görev yapamayacak bir mazereti olursa Genelkurmay Başkanlığı, komutanın yerine kimin vekâlet edeceğini belirler, vekâlet 15 günden fazla olursa yeni bir komutan atanmaktadır.

Sıkıyönetim bölgelerinde 25 Ekim 1963 tarihli ve 353 sayılı kanuna göre Milli Savunma Bakanlığınca lüzum görülen yerlerde, yeteri kadar askeri mahkeme kurulması ve bu mahkemelerin buldukları yerin sıkıyönetim mahkemesi olması söz konusudur. Askeri mahkeme sayısı birden fazla olursa, mahkemeler numaralandırılmaktadır. Sıkıyönetim komutanlığı nezdinde Adli müşavir ve yardımcıları, görevle-

---

¹⁵²³ Yazıcı, **a.g.tez**, s.105-106; Hayati Hazır, **Olağanüstü Hal Rejimlerinde Kamu Hürriyetlerinin Sınırlanması ve 12 Mart Olağanüstü Rejimi**, Trabzon, 1982, s.88-89

¹⁵²⁴ Efe, **a.g.tez**, s.214

¹⁵²⁵ **A.g.tez**, s.214

¹⁵²⁶ **T.C. Resmi Gazete**, Kanun No:1402, S:13837, 15 Mayıs 1971, s.2

rinin yanında Sıkıyönetim Komutanlığı'nın hukuk müşavirliği görevlerini de yerine getirmektedirler. Bu mahkemeler iki hâkim subay, bir subay üyeden kurulmuştur¹⁵²⁷.

Sıkıyönetim mahkemeleri anayasallaşarak, üyeleri hâkim teminatına alınmıştır. Ancak mahkeme üyeleri ve savcılarının sonradan atanması, kamuoyunda hâkimlerin tarafsızlığı konusunda şüpheler uyandırmış ve bu konuya dikkat çekilmiştir. Diğer taraftan sanıkların çokluğu nedeniyle zaman zaman bazı yerlerde birden fazla sıkıyönetim mahkemesi kurulmuştur. Ancak bu mahkemelerden bazılarının, ortada somut hiçbir neden yokken kaldırıldığı görülmüştür¹⁵²⁸.

3832 sayılı Örfi İdare Kanunu'nun 6. maddesi ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 15. maddesinin ilk biçimlerinde, sıkıyönetim komutanının bir suçun sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanması konusunda takdir yetkisi bulunduğunu gösterir bir hüküm bulunmaktadır. Yargıtay, bu hükümle bir davanın sıkıyönetim mahkemesine gönderilmesi sırasında, komutanın dava konusu olan suç, sıkıyönetim ilanına sebep olan ya da sıkıyönetim mahkemelerinde görülmekte olan bir dava ile bağlantılı olduğunu düşünerek suç saydığını, kanunun bu konuda takdir yetkisini sıkıyönetim komutanına bıraktığını belirterek, sıkıyönetim mahkemelerinin görevsizlik kararı veremeyeceği üzerinde durmuştur. Askeri Yargıtay ise sıkıyönetim komutanlarının, açılan davalarda görevsizlik kararı verebileceğine karar vermiştir¹⁵²⁹.

Sıkıyönetim Komutanları nezdinde kurulan Sıkıyönetim Mahkemeleri, kanunda geniş biçimde belirtilen suçlara bakmakla görevlendirilmişlerdir. Sıkıyönetim kanununun yarattığı suçlarla, sıkıyönetim ilanına sebep olan suçlar, aynı amaç içerisinde işlenen suçlarla irtibatlı sayılarak, bu mahkemelerin görev alanına girmiştir. Bir suçun sıkıyönetim ilanına sebep olup, olmadığı, 1961 Anayasası'nın 124. maddesi gereğince Bakanlar Kurulu'nun konuya ait kararnamesinden anlaşılmaktadır¹⁵³⁰.

---

¹⁵²⁷ Doğan Acır ile 10.02.2004 tarihinde yaptığım görüşmede, sıkıyönetim mahkemelerinin kanunda belirtildiği biçimde kurulup, çalışmalarını sürdürdüğünü anlatmıştır. Doğan Acır, Kıdemli Askeri Hâkim olarak 1973 yılında İzmir Sıkıyönetim Mahkemesi'nde, Ziraat Bankası Soygunu Davasında görev yapmıştır. Ancak dava ile ilgili olarak mahkemenin diğer üyeleri hayatta olmadığından bilgi veremeyeceğini ifade etmiştir.

¹⁵²⁸ Bilgen, **a.g.e.**, s.13

¹⁵²⁹ Bilgen, **a.g.e.**, s.13-14

¹⁵³⁰ Hazır, **a.g.e.**, s.134-135

Sıkıyönetim Kanunu, Sıkıyönetim Komutanına temel hak ve özgürlükleri kayıtlama ve durdurma yetkisi vermiştir. 1961 Anayasası'nın 124. maddesinde, sıkıyönetim dönemlerinde temel hak ve özgürlüklerin nasıl kısıtlanacağına kanunla gösterileceği hükmü yer almıştır. 1402 sayılı kanunun 3. maddesinde sıkıyönetim komutanının görev ve yetkileri belirtilmiştir¹⁵³¹.

Sıkıyönetim Askeri mahkemelerindeki uygulamalar üzerinde en çok tartışılan konulardan biri savunma hakkına getirilen kısıtlamalardır. Özellikle çok sanıklı davalarda mahkemeler, 1402 sayılı kanunun 18. maddesinin atıf yaptığı 353 sayılı kanunun 160/5 maddesinde yer alan “*savaş halinde sözlü savunma veya yazılı savunmanın okunması süre bakımından mahkemeye kısıtlanabilir*” hükmüne dayanarak, savunma sürelerini on dakika ile sınırlandırmışlardır. Mahkemelerin bu uygulamaları, sanıklar ve sanık vekilleri tarafından şiddetli tepki ve itirazlara neden olmuştur¹⁵³².

Sıkıyönetim Mahkemelerinde açılan davalar sırasında savunma yapan kişiler, mahkemelerin daha çok bağımsızlığı konusunu üzerinde durmuşlardır. Sanıklardan bazıları, davaların başında mahkemelerin bağımsız olmadıklarını ve siyasi iktidara bağımlılıkları konusunda ciddi kuşkuları olduklarını ifade etmişlerdir. Örneğin DİSK Davasının ilk oturumunda Kemal Türkler bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: “...ancak mahkemeninizi teşkileden hakimler, halen AP iktidarının Başbakan ve Milli Savunma Bakanı'nın imzaları ile tekemmül etmiş, kararname icabı olarak tayin edilmiş bulunmaktadır. Halbuki huzurunuzda getiriliş nedeni, AP iktidarının bizi ortadan kaldırmak istemesi ile çıkarttığı kanun yüzünden gelmiş bulunuyoruz. Bu itibarla sizi buraya tayin eden iktidar hasmımız bulunmaktadır. Bunu arz etmek isterim. Bu sebeplerle hukuki ve ciddi anayasal endişelerimiz vardır”¹⁵³³

1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra kurulan Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinin görev sınırı, genel adalet mahkemeleri ile zaman zaman olumsuz görev uyuşmazlıklarına konu olmuştur. Bu sahada ortaya çıkan uyuşmazlıklar, 10 Haziran 1930'dan beri yürürlükte olan 1684 sayılı yasaya göre Yar-

¹⁵³¹ T.C. Resmi Gazete, Kanun No:1402, S:13837, 15 Mayıs 1971, s.1-2

¹⁵³² Hazır, a.g.e., s.139

¹⁵³³ Turgan Arınır-Sırrı Öztürk, *İşçi Sınıfı-Sendikalar ve 15/16 Haziran Olaylar-Nedenleri-Davalar-Belgeler-Anılar-Yorumlar*, İstanbul, 1976, s.262-263

gıtay Ceza Genel Kurulu'nda çözümlenmektedir¹⁵³⁴.

Sıkıyönetim Mahkemelerindeki davaların, sıkıyönetimin kaldırılmasından sonra da devam ettiğini yukarıda belirtmiştik. Sıkıyönetim mahkemelerinin görev ve yetkilerinin, davalar sonuçlanıncaya kadar devam etmesi, 1728 sayılı yasanın geçici ikinci maddesinde kabul edilmiştir. Anayasanın 136. maddesine dayanılarak 1773 sayılı yasa ile kurulan Devlet Güvenlik Mahkemelerinin göreve başlamasıyla Sıkıyönetim Mahkemelerine yeni davaların gelmesi engellenmiştir. Bu şekilde sıkıyönetim mahkemelerindeki davaların hızlandırılması sağlanmıştır¹⁵³⁵.

Sıkıyönetim Mahkemelerinde görev alan hâkim ve savcıların atamaları, Resmi Gazete'de yayımlandıktan sonra gerçekleşmektedir. Hâkim ve savcılar genelde önceki görevlerinden sorumlu olmak koşuluyla, yeni görevlerine atanmıştır. Bu duruma, 1971 yılındaki atamalardan örnek verecek olursak; 1971 dönemindeki önemli davalarda Sıkıyönetim Mahkemelerinde görev değişikliği olmuş ya da yeni kurulan mahkemelere hâkim ve savcıların atanması gündeme gelmiştir. Ankara, İstanbul, Diyarbakır ve Adana Sıkıyönetim Mahkemeleri'nde görevlendirilen hâkim ve savcılar, atamaları içeren kararnamenin Resmi Gazete'de yayınlanmasından sonra yeni görev yerlerine gitmişlerdir. Asli görevleri devam üzere dört ilde Sıkıyönetim Mahkemelerinde görevlendirilen hâkim ve savcılar şunlardır: Ankara'ya: Yargıç Yb. Ahmet Tetik, Yb. Mehmet Turan, Bnb. Doğan Tolon, Yb. Süha Umurhan, Bnb. Süreyya Atar, Bnb. Tahsin Özer, Bnb. Bahattin Özyener, Bnb. Mustafa Denizli, Bnb. Mustafa Akın, Bnb. Güner Özer, Yzb. Gün Soysal, Yzb. Demir Akarsu, Bnb. Ahmet Sağlam, Bnb. Keramettin Çelebi, Yzb. Ali Hüner, Ahmet Turan'dır¹⁵³⁶. İstanbul'a Yargıç Bnb. Süleyman Takkeci, Bnb. Naci Gür atanmıştır. Diyarbakır'a; Yargıç Alb. Macit Erdemir, Yb. Suat Koçer, Bnb. İhsan Dinçer, Yzb. Yaşar Değerli tayin edilmiştir. Adana'ya; Yargıç Yarb. Şahap Erenel, Yb. Hikmet Altınay İskenderun'a, Yb. Tahsin Şule de Adana'ya atanmışlardır¹⁵³⁷.

Sıkıyönetim Mahkemelerine yeni atamalar yapılmış, bir Piyade, bir Topçu

---

¹⁵³⁴ Önder, **a.g.m.**, s.922

¹⁵³⁵ Önder, **a.g.m.**, s.928

¹⁵³⁶ **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1971

¹⁵³⁷ **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1971

Albay ile beş Askeri Yargıç asli görevleri de devam etmek üzere Sıkıyönetim Mahkemelerinde görevlendirilmişlerdir. Kararname ile I. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'nda 3 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkeme'si kurulmuştur. Resmi Gazete'de yayınlanan karara göre, I. Ordu İstihbarat Başkanlığında görevli Topçu Alb. Turgut Bozkurt, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 No'lu Askeri Mahkemesinde subay üyeliğe, Birinci Ordu Personel Başkanlığında görevli Piyade Alb. Vecdi Müftüoğlu, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 No.lu Askeri Mahkemesinde subay üyeliğe, 59. Er Eğitim Tümen Komutanlığı Askeri Mahkemesi Savcı Yardımcısı Hâkim Yrb. Ragıp Aycan, Diyarbakır Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi Savcı Yardımcılığına getirilmişlerdir¹⁵³⁸.

Resmi Gazete'de yayınlanan kararnameye göre Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Adli Müşaviri Alb. Turgut Akan, İstanbul Sıkıyönetim Adli Müşavirliğine, Güney Deniz Saha Komutanlığından Alb. Remzi Özkömür, İzmir Sıkıyönetim Adli Müşavirliğine, Donanma Komutanlığından Yb. Akdemir Akmut, İstanbul Bir Numaralı Mahkeme Yargıçlığına, Kuzey Deniz Saha Komutanlığından Yüzbaşı Hamdi Öncüoğlu, İstanbul 2 No.lu Mahkeme Yargıçlığı'na, Akdeniz Bölge Komutanlığından Yzb. Atlan Akülke, Adana Sıkıyönetim Yargıçlığı'na, Karadeniz Bölge Komutanlığından Yzb. Ülgen Sözer de İstanbul Savcı Yardımcılığı'na atanmıştır¹⁵³⁹.

Sıkıyönetim Komutanlığı, Sıkıyönetim Mahkemelerinde davalar devam ederken, işkence iddialarının yayınlanmasını yasaklamıştır. Komutanlık bu çeşit yayınlarla sorgulama ve yargılamada görevli kişilere baskı yapılmak istendiğini açıklamış ve 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Org. Faik Türün tarafından 50 sayılı bildiri yayınlanmıştır: *“Sıkıyönetim Mahkemelerinde görülmekte olan ve yakında başlayacak davaların sanıklarına emniyette ve tutukevlerinde işkence yapıldığı iddialarını çeşitli vesilelerle sürdürülmektedir. Bu iddiaların sorgulama ve yargılama ile ilgili görevliler üzerinde baskı yapmak. Sıkıyönetim Mahkeme kararlarına gölge düşürmek maksadı ile yapıldığı bilinmektedir. Bu nedenle konu ile ilgili her türlü basın*

---

¹⁵³⁸ Cumhuriyet, 4 Haziran 1971

¹⁵³⁹ Milliyet, 13 Mayıs 1971

ve yayın yasaklanmıştır”¹⁵⁴⁰.

Bu arada mahkemelere yapılan atamalarla da; İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 Numaralı Askeri Mahkeme Başkanı Tuğg. Süleyman Tuncel, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 2 Numaralı Askeri Mahkeme Başkanlığına tayin edilmiştir. 6. Kolordu Harekât ve Eğitim Şubesi Teşkilat ve Kadro Kısım Amiri Piyade Alb. Sami Cöngüel, Adana Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi Subay Üyeliğine getirilmiştir. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 3 Numaralı Askeri Mahkeme Subay Üyesi Piyade Kurmay Yzb. Öner Pehlivanoğlu Harp Akademileri Komutanlığı Öğretim Üyeliğine atanmıştır¹⁵⁴¹.

Çeşitli askeri suçlarla ilgili olarak Ordu, Kolordu ve diğer askeri birliklerdeki Askeri mahkemelerde bakılan davalara 1 Temmuz 1971 tarihinden itibaren Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesinde bakılmıştır. MSB'nin bu konudaki tebliği, Resmi Gazete'de yayınlanmıştır¹⁵⁴².

Genelkurmay Askeri Mahkemesine alınan davalar, Askeri Ceza Kanununun 55, 56, 57, 58, 59 ve 148'inci maddelerinde yazılı suçlara ait bulunmaktadır¹⁵⁴³.

55. madde, harp hıyaneti suçuna aittir ve cezası ölümdür. 56.madde, milli müdafaaya hıyanet suçuna aittir ve cezası 15 yıldır. 57.madde milli müdafa aleyhine sair hareketlere aittir ve cezası 3 yıldır. 58. madde, milli mukavemeti kırma suçuna ait bulunmaktadır. Suçu işleyen asker kişiler olduğu takdirde rütbeleri alınır ve ordu-dan ihraç edilirler¹⁵⁴⁴.

148. madde, “Siyasi maksatlarla toplanmalar, siyasi fırkalara giriş, siyasi makale yazan ve nutuk söyleyenler ve Türk Ceza Kanununun 141 ve 142. maddelerinde yazılı suçları ordu içinde veya ordu mensupları arasında işleyenler”e aittir¹⁵⁴⁵.

İstanbul'da 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi kurulmuştur. Resmi gazetede yayınlanan karara göre, yeni kurulan İstanbul 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesine bir piyade ve bir topçu Albay ile üç askeri Hâkim atanmıştır. Ayrıca Kuzey Deniz

¹⁵⁴⁰ **Milliyet**, 4 Şubat 1973

¹⁵⁴¹ **Milliyet**, 11 Şubat 1973

¹⁵⁴² **Milliyet**, 13 Mayıs 1971

¹⁵⁴³ **Milliyet**, 13 Mayıs 1971

¹⁵⁴⁴ **Milliyet**, 13 Mayıs 1971

¹⁵⁴⁵ **Milliyet**, 13 Mayıs 1971

Komutanlığı Askeri Savcı yardımcısı Halim Yzb. Saydan Erdok'da 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi hâkimliğine atanmıştır. Hâkim Yarbay Ragıp Aycan' da Diyarbakır Sıkıyönetim mahkemesi savcılığına getirilmiştir.

3 Numaralı Sıkıyönetim mahkemesine atanan askeri hâkimlerle sınıf subayları şunlardır: Subay üye: 1. Ordu Personel Dairesi Başkanlığından Topçu Alb. Turgut Bozkurt, Subay üye: 1. Ordu Personel Daire Başkanlığından Piyade Alb. Vecihi Müftüoğlu, Hâkim: 14. Zırhlı Tugay Adli Müşavir yardımcısı Hâkim Bnb. Coşkun DüNDAR, Hâkim: 2. Kolordu Savcı Yardımcısı Bnb. Muzaffer Bostancı, Hâkim: 1 No.lu Sıkıyönetim Mahkemesi Hâkimlerinden Yb. Akdemir Akmut'tur¹⁵⁴⁶.

II. Dünya Savaşı yıllarında Örfi İdare Mahkemeleri'nin baktıkları davaları inceleyecek olursak, hangi tür suçlara bakıldığı konusu daha iyi anlaşılacaktır. Örneğin; 29 Ocak 1941 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde "*Örfi İdare Mahkemesi Kumkapı'da Bekçiyi Yaralayan Bir Suçluyu Muhakeme Edecek*" başlıklı haberde şunlar yer almaktadır: 25.12.1940 gecesi Kumkapı'da bekçi Dursun'u görevi sırasında bıçakla yaralayarak tabancasını alan ve 28.12.1940'de aynı tabanca ile Taksim'de Mavi Köşe içkili gazinosuna giderek kasadaki paraları almak için garson Cemal'e ateş eden ve bu şekilde hırsızlığa teşebbüs eden Mehmet oğlu Atıf Sert hakkındaki davaya, Örfi İdare Komutanlığınca el konmuş ve kendisi İstanbul Örfi İdare Mahkemesine gönderilmiştir.

Örfi İdare Komutanlığı, halka, emniyet, asayiş ve disiplini bozacak hallerden çekinmeleri gerektiğini zaman zaman bildirmektedir. Bu duruma ilişkin Örfi İdare Mahkemesinde görülen bir davadan örnek verecek olursak; Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi'nde Hatay içkili ve sazlı lokantasına gelen müşterilerden biri, lokantayı işleten kişi ve hizmetliler tarafından dövülerek, üzerinde bulunan paradan 500 lirasının alındığını şikâyet etmiştir. Bunun üzerine olaya el koyan polis ve savcılık, inceleme sonucunda, paraların bir kısmını, saldırıyı yapan kişiler üzerinde bulmuş ve bunları sahibine geri vermiştir. Örfi İdare Komutanlığı İstanbul'da bulunan ve bu çeşit yerlerde Örfi İdarenin ilanından önce ve sonra meydana gelen,

---

¹⁵⁴⁶ **Milliyet**, 5 Haziran 1971

emniyet ve asayiş bozacak olaylar hakkında inceleme yapılmıştır. Hatay içkili lokantasında meydana gelenlerin, diğer yerlerde olan olaylardan daha fazla dikkat çektiği ve olayın hemen hepsinin lokanta işletmecisi ve hizmetlileri tarafından yapıldığı sonucuna varılmış, lokanta kapatılmış ve failleri de Örfi İdare Mahkemesine verilmiştir. Bu olaydan sonra, buna benzer bir olay meydana gelirse, olayı müşteriler yapsa bile Örfi İdare Kanunu'na dayanılarak işlem yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁴⁷

Örfi İdare mahkemesi, iki esrar satıcısı hakkında dörder sene hapis cezası vermiştir. Bunlar, Edirneli Akif Kabakyetiştiren ile Cemal Söyler isminde iki şahıstır.¹⁵⁴⁸

Çarık ipi olarak ve eşya bağlamakta kullanmak maksadı ile telefon tellerini kesen ve bu şekilde haberleşmeyi engelleyen, Hasan Aydın da Örfi İdare Mahkemesi tarafından iki ay yirmi gün hapse mahkûm edilmiştir.¹⁵⁴⁹

Yukarıda ifade ettiğimiz olaylar ve verilen kararlara baktığımızda asayiş ve disiplini bozacak her konuda Örfi İdare Mahkemesi'nin etkili ve yetkili olduğunu görmekteyiz.

Asker ve yoklama kaçakları da Örfi İdare mahkemelerine sevk edilmiştir. İstanbul'da resmi ve özel bazı kuruluşların, sahipleri ve amirleri çalıştırdıkları memur ve işçileri, 2704 sayılı kanun hükümlerine göre tutulması gereken defterlere, askerlik durumlarını araştırmadan kaydettikleri, bu nedenle bir kısmı yoklama kaçağı, bakaya ve saklıları askerlik kanununa aykırı olarak işe aldıkları, haber alınmış; inceleme sonucunda askerlikle ilgili olan bazı kişileri istihdam ettikleri anlaşılmıştır. Bu kuruluşların sahipleri ve amirleri, kanuna aykırı hareket ettiklerinden dolayı Örfi İdare Mahkemelerine verilmiştir. Konuyla ilgili olanları bilgilendirmek için Tan gazetesinde "Asker ve Yoklama Kaçaklarını İhbar etmeyenler" başlıklı haberde, şu hususlara dikkat edilmesi tavsiye edilmiştir:

"1) Örfi İdare mntıkası dahilindeki yerli ve yabancı askerlik şubelerine kayıtlı

---

¹⁵⁴⁷ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1941

¹⁵⁴⁸ **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1941

¹⁵⁴⁹ **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1941

olup da emsalleri celp edilmiş, olanlardan davete henüz icabet etmemiş olanlarla sevkedildikleri mahallerden savuşmuş veya izinli gelip de mezuniyeti bitince kitasına avdet etmemiş olanları, her ne suretle olursa olsun, müessese ve iş yerlerinde çalıştıranlar,

2) Hariç askerlik şubelerinde kayıtlı olup, her ne maksatla olursa olsun Örfi İdare mıntikasında bulunanlardan kendi askerlik şubelerince emsalleri celbedildiği halde icabet etmemiş olanlarla yine bunlardan halen buldukları mahallerin askerlik şubelerine yabancı kayıtlarını yaptırmayanları ve bunlardan sevkedildikleri kitaplardan Örfi İdare mıntikasına savuşan veya izinli gelerek avdet etmeyenleri keza gizleyen, müessese ve iş yerlerinde çalıştıranlar,

3) Bu gibi savuşanlar pek az olmakla beraber, hiçbir vatandaşın kanuni mahkumiyetlere uğramamaları matlup olduğundan, yukarıdaki maddelerde yazılı eşhası gizledikleri veya çalıştırdıkları kimseleri ait olduğu makamlara teslim veya ihbar etmedikleri anlaşılınca, haklarında takibat yapılarak Örfi İdare mahkemelerine verilecekleri anlaşılmaktadır”¹⁵⁵⁰.

5. II. Dünya Savaşı Sırasında ve Sonrasında Sıkıyönetim Mahkemelerinde Görülen Davalardan Bazıları:

a) Irkçılık – Turancılık Davası:

Alman orduları savaşın sonlarına doğru her cephede yenilirken, Müttefik Devletler de Almanların sonunu getirecek olan Büyük Çıkarma hazırlıklarını tamamlamaktaydılar. Türkiye’de ise 3 Mayıs 1944 tarihinde özel bir hakaret davasının duruşması Ankara’da yapılmaktadır. Çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu kalabalık, davalı Nihal Atsız’ı alkış ve sevgi gösterileri arasında “kahrolsun komünistler” diye tezahüratta bulunmaktadırlar. Dava konusunu Nihal Atsız’ın Orhun dergisinde yayımladığı bir yazı oluşturmaktadır. Derginin 1.3.1944 günlü sayısında Nihal Atsız’ın “Başbakan Saraçoğlu Şükrü’ye Açık Mektup” başlıklı bir yazısı yayımlanmıştır. Bu yazıda; Şükrü Saraçoğlu’nun konuşmasında “*Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan mese-*

---

¹⁵⁵⁰ **Tan**, 29 Temmuz 1941

lesi olduğu kadar ve en az o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir” dediğini hatırlatmakta ancak Türkçülüğün sadece sözde kaldığı ve günün olanakları oranında eylem haline gelmediği belirtilmiş, solcu düşüncelerin açık ya da örtülü bir şekilde propagandasının yapıldığı ve geliştirildiği örneklerle açıklanmıştır.¹⁵⁵¹ Komünistliğin açık olarak ya da gizlice geliştiği, dergilerden propagandanın yapıldığı, bu propagandayı yapanlardan özellikle öğretmenlerin dikkati çektiği belirtilerek, “Siz bunlara nasıl göz yumuyorsunuz, Türk milletinin zehirlenmesine müsaade ediyorsunuz, solculara yüksek makamlar veriyorsunuz?” denmektedir. Başbakan Saraçoğlu’na ikinci açık mektupta 1 Nisan 1944 tarihinde Orhun dergisinde yayımlanmıştır. Bu yazıda da Anayasa gereğince Komünizmin Türkiye’de yasak olduğu ve devletin milliyetçilik temeline dayandığı belirtilmiş, komünistlerin hiçbir zaman açıkça kendilerini belli etmedikleri ve “Halk Partisi’nin çok lastikli olan Altı Ok’undan halkçılığı alarak” kendilerini halkçı yurtseverler gibi ortaya attıkları, “Faşistliğe hücum perdesi altında” milliyeti baltaladıkları, “En büyük düşmanları olan milliyetçilere” de ırkçılık açısından saldırdıkları, milliyetçiliğin temeli olan ırkçılığın yıkılmak istendiği anlatılmış, Eğitim alanındaki komünistlerden söz edileceği açıklanmıştır. Örnek olarak da Sabahattin Ali gösterilmiş, daha önce yargılanma sebebi Hasan Ali tarafından kollandığı ve Türk milletinin parasıyla rahat içinde yaşadığı ifade edilmiştir. Daha sonra Pertev Naili Boratav, Sadrettin Celal, Ahmet Cevat Emre isimleri üzerinde durulmuş onlar için de “*bu saydıklarım, komünist oldukları müspet olaylar ve belgelerle bilinen kimselerdir. Bunların yanında daha birçokları sayılabilir*” dendiğinden sonra onların özellikle eğitim işlerinde kullanılmaması gerektiği söylenmiştir. Eğitim bakanının görevden alınmasının da vatansever bir davranış olacağı ifade edilmiştir.¹⁵⁵²

Nihal Atsız bu yazılarından dolayı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Boğaziçi Lisesindeki görevinden alınmıştır. Sabahattin Ali de Nihal Atsız hakkında yayım yolu ile hakareten dava açmıştır. Dava sürerken 3 Mayıs 1944’teki duruşmada, milliyetçi gençler adliye binasını ve mahkeme salonunu doldurmuşlardır.

¹⁵⁵¹ Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Ankara, 1974, s.245-246

¹⁵⁵² Goloğlu, **a.g.e.**, s.246-247

Gençler Nihal Atsız'a sevgi gösterilerinde bulunmuş "kahrolsun komünistler" diye bağıarak gösteri yapmışlardır. Dava savunma hazırlanması için ertelenmiştir. Ancak milliyetçi olanların gösterileri devam etmiş, yürüyüş yapılmış kalabalık marşlar söyleyerek Ulus'a doğru hareket etmiştir. Gösteriler sonunda tekrar adliye binasına doğru harekete geçilmiş, Sabahattin Ali'nin el geçen kitapları yakılmıştır. Güvenlik güçleri de göstericilerden yakalayabildiklerini tutuklamış, ertesi günde tutuklamalar devam etmiştir. Ancak bu gösterilerin ve olayların çıktığı gün olan 3 Mayıs daha sonraki yıllarda Türkçülük günü olarak kabul edilmiş ve anılmıştır¹⁵⁵³. Falih Rıfki ise 7 Mayıs'ta Ulus gazetesindeki yazısında bu gençleri komünistlikle suçlamış ve onlara "düzen bozucu Troçkistler" demiştir¹⁵⁵⁴. 8 Mayıs'ta Ulus'ta yayınlanan makalesinde Falih Rıfki şunları ifade etmiştir: "*Dün bu sütunlarda bahsettiğimiz tahrikçilik hadisesi üzerine dönüşümüz ve meseleye herhangi basit bir zabita vakasından fazla ehemmiyet verdiğimizden değildir. Bu halkı bu toprağın çocuklarını her zaman teşebbüs edebilecek fesatlı ve hileli oyunlara karşı uyanık bulundurmak her temiz gençlik şevklerinin sömürülmesine meydan vermekten kendilerini korumak için bir aydınlatma vazifesini yapıyoruz. Okurlarımız ulusun bu sayısında mahkemede bir milliyetçilik davası müdafaa ettiğini zanneden Avukat Hamid Şevket İnce'nin bir mektubunu ve üniversiteliler imzası ile Ankara barosuna çekilen bir telgraflın hikâyesini görecektir. Bu vatanın bu halkın tamamı ile zararı hesaplı ve tertipli bir hareket, bu türlü aldatışlar Türk milliyetçiliğine mal edinmek istenmiştir. Türk gençliğinin bu hakikati bilmesi yeter...Ne gençliğin ne de halkın aldatılmasına, Milet ve memleket havasının bulandırılmasına fırsat vermeyeceğiz.*"¹⁵⁵⁵ Dava sonucunda Nihal Atsız dört ay hapis cezası almış ve cezası ertelenmiştir.

Başbakanlık Basın Yayın Müdürlüğü, çıkan olaylar üzerine Başbakanlığa 16 Mayıs 1944'te yazdığı yazıda şunları belirtmiştir: "*Hükümetin, Sabahattin Ali ve Nihal Adsız davası münasebetiyle vaki temennilerine uymayarak 8 Mayıs 1944*

¹⁵⁵³ Nejdet Sançar, "Türkçülük Günü", 3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı, İzmir, 1994, s.3

¹⁵⁵⁴ Goloğlu, a.g.e., s.248

¹⁵⁵⁵ Ulus, 8 Mayıs 1944; Cumhuriyet, 8 Mayıs 1944

*tarihli nüshasında Ankara muhabirine atfen, talebe nümayişleri ve bu nümayişler üzerine tedbirler alınacağı, meselenin Parti grubunda müzakere edileceği gibi efkârı umumiye-yi teşvik edici haberler neşreden İstanbul'da neşreden İstanbul'da münteşir "Vatan" gazetesinin 3 gün; aynı haberleri iktibas ettikleri anlaşıl-
lan "Sonposta" ve "Sontelgraf" gazetelerinin de birer gün müddetle kapatılmala-
rı hususunda, Matbuat Kanununun 50. maddesine tevfikân, gereken İcra Vekilleri
Heyeti kararının alınmasına müsaadelerini üstün saygılarımla yüksek tensiplerine
arz ederim*"¹⁵⁵⁶.

C.H.P. grup toplantısında yer alan bir tebliğ, Turancılık olayını açığa çı-
karmıştır. Hikmet Bayur toplantıda iki takrir sunmuş, buna Dışişleri Bakanı Nu-
man Menemencioğlu ile İç İşleri Bakanı Hilmi Uran cevap vermiştir. Hilmi Uran
Nihal Adsız'ın mahkemesindeki olaylardan söz etmiştir¹⁵⁵⁷.

Bizim konumuzu ise bu olaydan sonra meydana gelen gelişmeler oluşturu-
maktadır. Çünkü gelişen olaylar, anayasal devlet düzenine karşı suç oluşturmak
niteliği taşıdığı gerekçesi ile ilgili makamlar harekete geçmiştir. Irkçılık-
Turancılık amacı ile Gizli Cemiyet kurmak ve hükümeti düşürmek amacı taşıdığı
sanılan kişiler tutuklanmış, yargılamalar başlamıştır. Hasan Ali Yücel başkanlı-
ğındaki bir kurul tarafından düzenlenen rapor, önce İçişleri Bakanlığına oradan da
İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığına gönderilmiştir. Bu raporda, gözaltına alın-
cak kişilerin adları ve listedeki kişiler tarafından çıkarılan yayınların hükümet
kararıyla yasaklanması önerilmektedir.¹⁵⁵⁸ Raporda Irkçı-Turancı olarak nitelenen
kırk yedi kişinin adı yer almaktadır. Tutuklamalar genişletilmiş ve yakalananlar
sıkıyönetim bölgesine sevk edilmişlerdir. Tutuklananlar arasında; Zeki Velidi
Togan, Abdülkadir İnan, Akdes Nimet Kurat, Kadircan Kafı, Nihal Atsız, Bedri-
ye Atsız, Ahmet Caferoğlu, Reha Oğuz Türkkân, Hüseyin Namık Orkun, Samet
Ağaoğlu, Remzi Oğuz Arık, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, H. Hüsnü Emir Erkilet,

¹⁵⁵⁶ BCA Fon Kodu:30.01.0.0., Yer No:86.570.12

¹⁵⁵⁷ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**,
Ankara, 1990, s.28

¹⁵⁵⁸ Günay Göksu Özdoğan, **Turan'dan Bozkurt'a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)**,
İstanbul, 2001, s.105

M. Zeki Sofuoğlu(Özgür), İ. Hakkı Yılanlıoğlu, Fethi Tevetoğlu, Gülcan Tevetoğlu, Ali Dursun Tibet Tevetoğlu, Mükrimin Halil Yinanç, Orhan Şaik Gökyay, Peyami Safa, Hüseyin Avni Göktürk, Osman Turan, Necdet Sançar, Nihat Sami Banarlı, Cafer Seydahmet Kırimer, Muharrem Fevzi Togay, Ali Genceli, Azeri Mehmet Altunbay, San'an Azer, Nebil Buharalı, M. Halit Bayrı, Müftüoğlu Mustafa Tatlısu, İzzettin Şadan, Uluğ Turanlıoğlu, A. Haydar Yeşilyurt, Mustafa Hakkı Akansel, M. Şakir Ülkütaşır, Tahir Akın Karaoğuz, Tesbihcioğlu, Nurullah Barıman, Hamza Sadi Özbek, Elmas Yıldırım, C. Oğuz Öcal, İsmet Rasin, Yusuf Kadıgöl, Sepicioğlu bulunmaktadır. 18 Mayıs'ta hükümet resmi bir tebliğ yayınlamış ve durumu açıklamıştır: *“Son günlerde hükümetçe kapatılan Orhun dergisi sahibi Nihal Atsız ile konservatuvar öğretmenlerinden Sabahattin Ali'nin Ankara'da görülen mahkemesi sırasında Nihal Atsız lehine yapılan taşkınlıklar dolayısıyla gözaltına alınması zorunlu görülen bazı kimselerin yanında çıkan evrakın verdiği şüphe üzerine Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkan ve Zeki Velidi ile Hasan Ferit Cansever'in İstanbul'da bulunan evlerinde ve daha bazı yakın arkadaşlarında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca aramalar yapılmış ve elde edilen belgeler incelenmiştir. Bu belgelerin incelenmesinden elde edilen sonuca ve kanıya göre, Anayasamızın saptadığı ilkelere aykırı olarak Irkçılık ve Turancılık amaçları güden ve son zamanlarda çalışmalarını arttırdıkları, bu yolda örgütler düzenledikleri ve anlaşmalar imzaladıkları görülen bu kimselerin Anayasa ile kurulmuş bugünkü devlet düzenimize ve yurttaşlarımızın gerçek milliyetçilik duygularına aykırı ilkeleri ve bu ilkelere varmak için gizli cemiyetleri, çalışma programları, örgütleri ve propaganda organları, hatta haberleşmelerini gizli tutmaya yarayan şifreleri ve parolaları vardır. Bunlar, memleketin türlü bölgelerinde ve özellikle her türlü eğitim kuruluşlarındaki masum gençlerin milliyetçilik ve vatanseverlik duygularını sömürerek genç kuşak arasında kendilerine taraftar toplamak ve böylece hedeflerine ulaşmak için sürekli ve sistemli bir çaba harcamakta, zararlı ideolojilerini gerçekleştirmek yolunda çalışmaktadır. Bu nitelikteki çalışma, Anayasamıza aykırı ve Türk Ceza Kanununa göre suç niteliğinde olduğundan bu çalışmayı yapanlar hakkında yetkili adalet mercilerine kanun kovuşturması yapılmak*

üzere işe el konmuştur”¹⁵⁵⁹.

Bu olay üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs Gençlik Bayramı kutlamalarında bir konuşma yapmıştır¹⁵⁶⁰. İnönü bu konuşmasında, ırkçı ve Turancuların neden gizli örgütlenmelere başvurduklarını ve dünyanın bugünkü koşullarında ırkçılık ve Turancılığın hangi millete ve kimlerin amaçlarına uygun olacağını sormuş, vatandaşların bu konuda düşüncelerini istemiştir. İnönü’nün 19 Mayıs konuşması genelde basın tarafından desteklenmiştir¹⁵⁶¹. Cumhurbaşkanı İnönü, durumu iç politikadaki gelişmelerden çok dış ilişkileri göz önüne alarak değerlendirmiştir. Toker, Sovyetlerin Alman ordularını yenip Avrupa’ya doğru yöneldiği, Türkiye’den müttefiklerin bazı isteklerinin olduğu, İngiltere ve Amerika’da savaşın bitmesi yönünde eğilimlerin arttığı bir dönemde Turan’dan söz edilmesinin yakışıksız bir durum olduğunu belirtmiştir¹⁵⁶².

Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel de bir genelge yayınlayarak, 1944-1945 ders yılının ilk gününde ilk açılış derslerinde bütün okullarda ve fakültelerde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün bu nutkunun okutulmasını, sosyoloji, tarih ve devrim tarihi derslerinin İnönü’nün nutkunda ifade edilen esaslara göre yapılmasını bildirmiştir¹⁵⁶³.

Tutuklananların ilk sorgularını ve tahkikatı İstanbul Emniyet Müdürü Ahmet Demir ile Ankara’dan gönderilen Emniyet Genel Müdür Yardımcısı Kamuran Çohruk, Birinci Şube Müdürü Sait Koçak yapmış, iddianameyi de Örfi İdare Komutanlığı savcısı Yzb. Kazım Alöç hazırlamıştır. Hatta Ahmet Demir ve Kamuran Çohruk, sorguda yaptıkları muamele ile Tabutluk Kahramanları olarak anılmışlardır¹⁵⁶⁴. Hikmet Tanyu eserinde o zamanki ortamı şu şekilde anlatmaktadır: “..Türkiye’nin her yeri sıkıyönetim bölgesi imiş gibi rast gele emri vakilerle ceket

¹⁵⁵⁹ **Ayn Tarihi** , Sayı:126, 1-31 Mayıs 1944, s.21; **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1944

¹⁵⁶⁰ **Ayn Tarihi** , Sayı:126, 1-31 Mayıs 1944, s.21; **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1944

¹⁵⁶¹ İrkçılık ve Turancılık konusunda İnönü’nün, Şükrü Saraçoğlu’nun, Hasan Ali Yücel’in konuşmaları ile bu konuda basında yer alan toplam 73 makale 1944 yılında kitap halinde basılmıştır. Bu konuda kitapta yer alan makalelere bakılabilir. Maarif Vekaleti, **İrkçılık ve Turancılık**, Ankara, 1944

¹⁵⁶² Toker, **a.g.e.**, s.28-29

¹⁵⁶³ Goloğlu, **Milli Şef Dönemi**, s.252

¹⁵⁶⁴ Reha Oğuz Türkan, **Tabutluktan Gurbete**, İstanbul, 1975, s.71-74

gömlek İstanbul'a Sıkıyönetim Komutanlığı emrine teslim ediliyorlardı. Nümayiş Ankara'da yapıldığı Türkçü ve milliyetçi tanınan, bu yolda neşriyatta bulunan şahısların bir kısmı Ankara'da bir kısmı Türkiye'nin muhtelif yerlerinde iken, sivil bir mahkemeden korkulduğundan ve işi aleniyete sevk etmekten ürktüklerinden, acayip bir manevra ile "nümayişe dâhil olsun olmasın yalnız faal Türkçü olsun yeter" mülahazası ile İstanbul Emniyet Müdürlüğüne yani Sansaryan Hanına mahzen katından üst kattaki dar hücrelere ve işkence mahallerine kadar tıklım tıklım insanlar dolduruluyordu"¹⁵⁶⁵. Ayrıca ifadelerin yapılan sorgulamalarda zorla imzalatıldığını ileri sürenler arasında Reha Oğuz Türkkkan da bulunmaktadır. Kendisine ait olmayan ifadelerin zorla, işkenceler sonucunda imzalatılmaya çalışıldığını ifade etmiştir¹⁵⁶⁶. Sorgu hâkimi ile Türkkkan'ın arasında şu konuşma geçmiştir: "Beni Ankara yolunda trende tevkif ettiniz. O günden bugüne kadar neden tevkif edildiğimi anlatan olmadı. Kanun bunun daha ilk 48 saat zarfında yapılmasını emrediyordu, yapılmadı. Nihayet bir ay sonra bir hâkimin karşısındayım. Siz de işe bana sual sormakla başladınız. Niçin tevkif edildiğimi ve bu suallere niçin cevap vermem lazım geldiğini bana anlatmayacak mısınız? Yüzbaşı hâkim sıfatını da taşıdığını unutarak, Örfi İdare bölgesinde olduğunu, benim sadece cevap vermekle mükellef olduğumu iddia etti. Faydasız olacağını bilmekle beraber, kendi kendime dur şuna bir hukuk dersi vereyim" dedim.

-Örfi İdarenin dahi Askeri Ceza Usulü kanunlarına riayetle mükellef olduğunu unutuyorsunuz, diye hatırlattım. Askeri usul kanunda bir madde vardır. Ne kitap

¹⁵⁶⁵ Hikmet Tanyu, **Türkçülük Davası ve Türkiye'de İşkenceler**, Kayseri, 1950, s.5

¹⁵⁶⁶ Dönemin Dahiliye Vekili Hilmi Uran hatıralarında, işkenceyi bir iddia olarak belirtmiştir. Refik Şevket İnce, Başbakan Saraçoğlu'na hitaben özel bir mektup yazmış; İstanbul Emniyet Müdürünün bazı gençleri konuşurmak için işkence yaptığını öğrendiğini ve bu duruma son verilmesini istemiştir. Bunun üzerine olayın incelenmesi için Dahiliye Bakanlığında konunun araştırılması istenmiştir. Bu konuda soruşturma açılmış ancak tamamlanmamıştır. Konuyu hatıradan takip edecek olursak; "...O günlerde Lütfi Kırdar, İstanbul'da Vali, Osman Sabri Adal Emniyet Umum Müdürü ve Kamuran Çohruk da onun muavini idi. İstanbul da sıkıyönetim rejimi altında idi. Biz Vekaletçe meseleyi önce İstanbul'dan sorduk ve böyle bir şey olmadığı cevabını aldık. Fakat ben işin derinleştirilmesini istediğim için Emniyet Umum Müdürünü İstanbul'a göndererek bizzat işi tahkik etmesini istedim. Osman Sabri Adal İstanbul'a gitti ve orada böyle bir işkence yapıldığı iddiasının doğru olmadığı neticesini alarak Ankara'ya döndü. İşin bu safhasında bence yapılacak şey keyfiyeti artık Refik Şevkete bildirmek ondan yardım istemektir. Bence öyle yaptım ve kendisine resmi bir tahrirat yazarak yaptığımız tahkikat neticesinde bizim poliste işkence yapıldığı yolundaki iddiaya hak verdirecek bir şey elde edemediğimizi bildirdim..." Hilmi Uran, **Hatıralarım**, Ankara, 1959, s.395-397

ne de kanun müsaade etmediğimiz için hangi maddede olduğunu hatırlamıyorum, fakat aynen şöyle der: “Tevkif edilen maznuna sorgunun iptidasında, kendisine isnad edilen suçun neden ibaret olduğunu anlatılır”¹⁵⁶⁷. Siz bunu yapmazsanız, en tabii müdafaa hakkımdan mahrum bırakılmış olurum. Nümayişlerle alakalı olarak tevkif edildiğimi tahmin ediyordum. Fakat şimdi işin bundan da öteye gittiğini görüyorum. Tahminle olmaz ki bana kanunen söylemeniz lazım” demiştir. Türkkan’ın da belirttiği bu gerekçe, dava sonunda, temyiz bozma sebeplerinden birini oluşturmuştur.

İrkçılık-Turancılık Davasına 7 Eylül 1944’te başlanmıştır. İstanbul 1. Örfi İdare Mahkemesi; 23 kişi aleyhine çeşitli suçlardan açılan davalara ait bir mahkemeye başlamıştır. Mahkeme heyeti; Mahkeme Heyeti, Tümg. Yusuf Ziya Yazgan’ın başkanlığında, üye Duruşma Hakimi Alb. Osman Cevdet Erkut ve Üye Süvari Alb. Galib Kaan ve Savcı Yzb. Kazım Alöç’ten oluşmuştur. Sanık olarak yargılanan milliyetçileri de avukat Kenan Öner savunmuştur¹⁵⁶⁸. Tutuklu bulunan sanıkların kimlikleri tespit edildikten sonra, iddia makamını temsil eden Askeri Adli Hâkimlerden Kazım Alöç; hazırladığı otuz iki sayfalık iddianamesini okumuştur. Savcı; ileri sürülen iddia ile varılan soruşturma sonucunu geniş bir biçimde açıklamış, sonunda suçlara uyan maddeleri birer birer saymıştır. Savcı sanıkların; Almanya’nın yanında savaşa katılmayan hükümeti devirmek için gizli cemiyet kurmak, Anayasa’nın 88. maddesine aykırı olarak İrkçılık ve Turancılık propagandası yapmak, suçlarını orduya karşı işlemek, gösteriler düzenleyerek devletin iç ve dış güvenliğini bozucu davranışlarda bulunmak suretiyle ulusal çıkarlara zarar vermek, Cumhurbaşkanıya gıyabında hücum etmek, devletin güvenlik kuvvetlerini tahkir etmek suçlarından değişik cezalara çarptırılmalarını istemiştir. Yayınlanan resmi bir tebliğle de olay kamuoyuna duyurulmuştur. Tebliğde: “*İrkçılık-Turancılık amaçlarıyla gizli cemiyet kurarak, millete ve vatana karşı hıyanet hareketine teşebbüs ettiklerinden dolayı, soruşturmaları tutuklu olarak yapılan*

---

¹⁵⁶⁷ Türkkan, a.g.e., s.91-92

¹⁵⁶⁸ İlhan Darendelioğlu, **Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri**, İstanbul, 1977, s.139; **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1945

*kişiler hakkında alınan son tahkikat kararı kamuoyuna aynen sunulur” denmektedir*¹⁵⁶⁹. Kısacası savcının tutuklanan sanıkların hepsinin cezalandırılmasını istediğini görüyoruz.

Bu kısım bitince; sanıklardan avukat tutmak isteyenlerin bu istekleri kabul edilerek, sorguların yapılması 11 Eylül’e bırakılmıştır.

Bu arada konuyla ilgili olarak Örfi İdare Komutanlığı’nın yayınladığı bildiri ise şöyledir: *“İrkçılık, Turancılık gayeleriyle gizli cemiyet kurarak, millete ve vatana karşı hıyanet hareketine teşebbüs ettiklerinden dolayı, tahkikatları mevfuken yapılan şahıslar hakkında, alınan son tahkikat kararı umumi efkâra, aynı ile arz olunur. Örfi İdare Komutanı, Korg. Sabit Noyan”*¹⁵⁷⁰. Mahkeme başlamadan Örfi İdare Komutanının böyle bir bildiri yayınlaması, tutuklananların dava sonucunda suçlu bulunacaklarına kesin gözüyle bakıldığını göstermektedir¹⁵⁷¹.

Soruşturma hakkında yapılan son incelemelerde ise elde edilen sonuçlar şunlardır: *“Teşkilatı Esasiye kanunun ana vasıflarını ihlale matuf ırkçılık, Turancılık gayesi ile gizli cemiyet kurarak faaliyet ve harekete geçtikleri anlaşılan eşhas hakkında Örfi İdare Komutanlığınca yapılan tahkikatta: Bugünkü rejimimize ve vatandaşlarımızın hakiki milliyetçilik hislerine aykırı umdeleri ve bu umdelere varmak için gizli cemiyetleri, faaliyet programları, teşkilat ve propaganda organları, hatta muhaberelelerini gizli tutmaya matuf şifre ve parolaları olduğu; memleketin muhtelif muntikalarında ve bilhassa her çeşit terbiye müesseselerinde masum gençlerin milliyetçilik, vatanseverlik duygularını istismar ederek genç nesil arasında kendilerine taraftar toplamak ve bu suretle hükümeti devirerek hedeflerine ulaşmak için devamlı ve sistemli bir faaliyet sarf ettikleri ve memlekette zararlı ideolojilerini tahakkuk ettirmek yolunda muhtelif guruplar halinde çalıştıkları anlaşılmıştır. Memleketin emniyeti aleyhine bu gizli emniyetleri kendi maksatlarına göre tevcih etmek isteyen yabancı teşekküllerde hareketsiz kalmamış ve bu su-*

¹⁵⁶⁹ Cumhuriyet, 9 Eylül 1944; Goloğlu, a.g.e., s.254

¹⁵⁷⁰ Ayn Tarihi, Sayı:130, 1-30 Eylül 1944, s.28

¹⁵⁷¹ Tanyu, a.g.e., s.5

retle içten beliren fesat ve hıyanet hareketlerinde dış unsurların tesir ve müdahalesi de görülmüştür.

Bu surette hükümeti devirmek için cemiyet kurmak, hükümetin, Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetlerini tahkir, milli menfaatlere muhalif hareket etmek, gayesi devletin Teşkilatı Esasiye kanunu ile muayyen olan bu ana vasıflarına muhtelif milli hissiyatı sarsmaya, zayıflatmaya matuf propaganda yapmaktan suçlu ve mevkuf; İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi doktora öğrencilerinden Reha oğuz Türkkan, lise öğretmenliğinden çıkarılma Nihal Atsız, İstanbul Üniversitesi Türk Tarihi profesörlerinden Zeki Velidi Togan, yedek Asteğmen Nurullah Barıman, İstanbul Belediye murakıplarından İsmet Tümtürk, yedek Asteğmen Zeki Özgür, yüksek mühendis mektebi 4. sınıf talebelerinden Cihad Savaşfer, Aydın maliye tahsil şefi Hamza Sadi Özbek, yüksek mühendis mektebi 4. sınıf talebelerinden Fehiman Altan, Balıkesir lisesi edebiyat öğretmeni Necdet Sancar, Ankara Konservatuar Direktörlüğünden vekâlet emrinde Orhan Şaik Gökyay, dâhiliye vekâleti evrak kalemi memurlarından Hikmet Tanyu, Dr. Üsteğmen Fethi Tevet, Piyade Üsteğmen Alparsan Türkeş, halen Adana Adliyesi Hâkim namzetlerinden Cebbar Şenel, Ankara adliyesi hâkim namzetlerinden Said Bilgiç, Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü pedagoji zümresi talebelerinden Cemal Oğuz Öcal, yedek Asteğmen Fazıl Hisarcıklı, yüksek mühendis mektebi 4. sınıf öğrencilerinden Muzaffer Eriş Ankara Gazi terbiye Enstitüsü tarih öğretmeni Hüseyin Namık Orkun, yedek Tabip Yüzbaşı Hasan Ferid Cansever, temyiz mahkemesi evrak memurlarından Saim Bayrak, halen boşta Yusuf Kadıgil haklarında yapılan tahkikat neticesinde suçlulardan:.... 1941 senesi Temmuzunda halen Almanya'da bulunan Nuriiman Karadağlı, Ahmed Karadağlı ile görüşerek:

“Almanya ile birleşip derhal Rusya'ya taarruza geçmeyen ve büyük Türk birliğinin kurulmasına hizmet edecek tarihi fırsatı kaçıran; diye tavsif ettiği hükümetimizi devirmeye matuf gizli bir cemiyet kurmaya karar vermiş” ve Nuriiman Karadağlı'nın Taksimde bulunan apartmanında:

1-Başkan Profesör Zeki Velidi Togan

2-Ahmed Karadağlı

3-Nuriiman Karadağlı

4-Reha Oğuz Türkkan

5-Cihad Savaşfer

6-Nurullah Barıman

7-Heybetullah

İle toplanarak sarahaten gayelerini yukarda arz ettiğimiz “Türk birliğinin kurulmasına engel olan ve tarihi fırsatlar kaçıran hükümetimizi devirmeğe ittifak ettikleri ve hepsi ölünceye kadar bu gaye uğrunda çalışacaklarına dair Zeki Velidi Togan’ın önünde Türkistan bayrağı Türk Bayrağı Kuran ve tabanca üzerine yemin ettikleri” ve ayrıca maznunlar arsında bulunan Hamza Sadi zbek’e Profesör Zeki Velidi Togan’ın yemin ettirdiği anlaşılmıştır. Gizli cemiyetin ilk faaliyet eseri olmak üzere hakikatte Almanya’daki Türkistanlı esirleri teşkilatlandırmak ve faaliyetlerinden onları haberdar etmek maksadı ile zahiren İstanbul’da Trkistanlılara yardım cemiyeti adı altında bir cemiyet kurmayı kararlaştırdıkları ve bu maksatlara müteaddit defalar toplandıkları tespit edilmiştir.” şeklinde belirtilmiştir.¹⁵⁷²

Başvekalet Basın Yayın Müdürlüğü’nün Başvekalet Yüksek Makamına yazdığı “Hükümetin, Sabahattin Ali ve Nihal Adsız davası münasebetiyle vaki temennilerine uymayarak 8 Mayıs 1944 tarihli nüshasında Ankara muhabirine atfen, talebe nümayişleri ve bu nümayişler üzerine tedbirler alınacağı, meselenin Parti grubunda müzakere edileceği gibi efkarı umumiye-yi teşvik edici haberler neşreden İstanbul’da neşreden İstanbul’da münteşir “Vatan” gazetesinin 3 gün; aynı haberleri iktibas ettikleri anlaşılan “Son Posta” ve “Son Telgraf” gazetelerinin de birer gün müddetle kapatılmaları hususunda, Matbuat Kanununun 50. maddesine tevfiķan, gereken İcra Vekilleri Heyeti kararının alınmasına müsaadelerini üstün saygılarımla yüksek tensiplerine arz ederim”¹⁵⁷³.

Kısaca özetleyecek olursak, Zeki Velidi Togan ile Reha Oğuz Türkan, hükümeti devirmek amacıyla komplo kurmak için iki ayrı gizli faaliyet gösteren

¹⁵⁷² **Ayn Tarihi**, Sayı: 130, 1-30 Eylül 1944, s.29-57; **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1944

¹⁵⁷³ **BCA** Fon Kodu:30.01.0.0., Yer No:86.570.12

grubu yönetmek ve bazı arkadaşları ile işbirliği yapmakla suçlanmaktadır. Reha Oğuz Türkkan'ın arkadaşları ile birlikte kurduğu örgütün adı Gürem adını taşımaktadır. Örgütün, çıkarılacak yayınlarla ırkçı ve Turancı propaganda yapmayı ve esas olarak safkan Türklerden meydana gelecek büyük bir Türk devleti kurmayı amaçladığı ileri sürülmüştür. Nihal Atsız da Türkiye dışında yaşayan Türk kökenli topluluklarla birleşme doğrultusunda propaganda yapmaktan suçlanmaktadır. Nejdet Sançar, Orhan Şaik Gökyay, Hüseyin Namık Orkun, Alparslan Türkeş ve Fethi Tevetoğlu, Atsız'ın görüşünü paylaşmak ve onunla işbirliği yapmakla suçlanmaktadır. Türkeş ve Tevetoğlu, ayrıca orduda görevli olanların, siyasal faaliyetlerde bulunmasını yasaklayan askeri yönetmeliği çiğnemekle de suçlanmışlardır. Hasan Ferit Cansever'e yöneltilen iddia da, yıkıcı propaganda faaliyetlerine yardım etmek, Türk Yurdu adındaki dergiyi çıkarmak ve Togan ile olan ilişkisidir. Son tahkikat kararında Atsız ve arkadaşları, 3 Mayıs gösterilerini planlamak ve gösterilere katılmakla da suçlanmışlardır¹⁵⁷⁴.

1 Numaralı Örfi İdare Mahkemesi'nde, uzun zamandan beri mahkemesi devam eden ve ırkçılık amacıyla gizli cemiyet kurmaktan suçlu 24 kişi hakkındaki iddianame, savcı Kazım Alöç tarafından okunmuş, Zeki Velidi Togan, Reha Oğuz Türkan, Cihad Savaşfer, Nurullah Barıman, Nihal Adsız ve arkadaşları hakkında muhtelif cezalar talep edilmiş, Said Bilgiç hakkında beraat istenmiştir. Mahkeme Heyeti, sanıkların savunmalarını yapmaları için duruşmayı başka bir güne ertelemiştir¹⁵⁷⁵.

Kazım Alöç, tutuklananların ne tür faaliyetlerde bulunduğunu gösteren son tahkikat raporu şöyle sona ermiştir: “..... *milli ve vatani hıyanetleri sabit olan: 1-Profesör Zeki Velidi Togan'ın teşebbüsüyle 1941 senesi temmuz ayında halen Almanya'da bulunan bayan Nuriiman Karadağlı'nın Taksimdeki apartmanında; Almanya'nın yanında harbe girmeyen hükümetimizi ani bir darbe ile devirmek üzere hususi merasimle yemin ederek gizli cemiyet kurmak suretiyle ittifak eden ve faaliyetlerine muhtelif şekillerde ve yakalanıncaya kadar devam eden maznunlardan*

¹⁵⁷⁴ “Son Tahkikat Kararı”, **Aym Tarihi**, Sayı: 130, 1-30 Eylül 1944, s.34-46; s.53-57

¹⁵⁷⁵ **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1945

profesör Zeki Velidi Togan, Reha Oğuz Türkan, Cihat Savaşfer, Hamza Sadi Özbek, Nurullah Barıman'ın Türk Ceza Kanunu'nun 171. maddesinin 2. fıkrasına tevfi kan; 2- Aynı maksatlarla hükümeti yine merkezden ani bir darbe ile devirmek için hususi merasimle yemin etmek suretiyle gizli "gürem" adını verdikleri cemiyeti esaslı bir surette 1941 senesi sonlarında teşkil eden ve faaliyetlerine yakalanıncaya kadar devam eden Reha Oğuz Türkan, Cihat Savaşfer, Muzaffer Eriş, Zeki Özgür, İsmet Tümtürk, Hikmet Tanyu, Nurullah Barıman, Fehiman Altan, Hamza Sadi Özbek, Yusuf Kadıgil haklarında Türk Ceza Kanununun 171. maddesinin 2. fıkrasına tevfi kan; 3- Teşkilatı Esasiye Kanunumuzun "88. maddesinin" Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur" şeklindeki ırk tefrikini açıkça reddeden hükmüne rağmen ırkçılık ve Turancılık propagandası yaptıkları sabit olan profesör Zeki Velidi Togan, Dr. Hasan Ferit Cansever, Hüseyin Namık Orkun, Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkan, Nurullah Barıman, Zeki Özgür, Cihat Savaşfer, Muzaffer Eriş, Hamza Sadi Özbek, Necdet Sancar, Orhan Şaik Gökay, Hikmet Tanyu, Fazıl Hisarcıklı, Saim Bayrak, İsmet Tümtürk'ün ceza kanununun 142. maddesine tevfi kan cezalandırılmaları, aynı fiili ordu mensubu bulunduğu halde ordu dahilinde izinsiz mecmua neşrederek ve siyasi makale yazarak işlemek cüretinde bulunan Dr. Üsteğmen Fethi Tevet, üsteğmen Alparslan Türkeş'in askeri ceza kanununun 148. maddesine tevfi kan ve hareketlerinin vehameti sebebiyle aynı kanunun 32. maddesi nazara alınarak; Zeki Velidi Togan, R. Oğuz Türkan, Cihat Savaşfer, Muzaffer Eriş, Nurullah Barıman, Hamza Özbek, İsmet Tümtürk, Zeki Özgür, Hikmet Tanyu'nun ayrı kasdi cürümlerle işlenmiş müteaddit fiillerden dolayı tayin olunacak cezalarının Türk Ceza Kanunu'nun 70. maddesine tevfi kan içtımai; 4- Nihal Atsız'ın şehadet ve vesaik ile sabit olan hükümetin Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetlerini alenen ve çok ağır bir surette tahkirden dolayı Türk Ceza Kanunu'nun 159. maddesine tevfi kan; 5-Nümayiş tertip, tanzim ve tatbik ederek hükümet merkezinde dahili ve harici emniyeti ihlal edici hareketlerde bulunmak suretiyle milli menfaatlere zarar veren maznun Nihal Atsız, Cemal Oğuz Öcal, Cebbar Şenel, Sait Bilgiç'in Türk Ceza Kanunu'nun 161. Maddesine tevfi kan cezalarının tayini ve bu suretle ayrı kasıtlarla müteaddit fiiller işleyen maznun Nihal Atsız

hakkında aynı kanununun 70. maddesi hükmünün nazara alınması; 6- Sayın Reiscumhurumuzun giyaplarında tecavüzatta bulunan, devletin emniyet kuvvetlerini tahkir eden diğer maznun Saim Bayrak hakkında Türk Ceza Kanunu'nun 158/2, 159, 70. maddeleri hükmünün tatbiki suretiyle cezalandırılmalarına, gayri mevkuf maznunlardan Yusuf Kadıgil'in tevkifine duruşmanın 7/9/944 tarihine rastlayan Perşembe günü saat 100'da komutanlık Bir Numaralı Örfi İdare Mahkemesi'nde yapılmak üzere son tahkikatın açılmasına ve halen Almanya'da bulunan Nuriiman Karadağlı, kocası Ahmet Karadağlı ve ikametgahı tespit edilemeyen Heybetullah haklarındaki davanın tefrikine karar verdim. Askeri Adli hakim Kazım Alöç, Örfi İdare Komutanı Korg. Sabit Noyan”¹⁵⁷⁶.

İrkçılık ve Turancılık davası yaklaşık bir yıl sürmüş, mahkeme, haftada üç gün olmak üzere 65 oturum devam etmiş ve 29 Mart 1945 tarihinde sonuçlanmıştır¹⁵⁷⁷. Dava sonucunda 13 kişi beraat etmiş, Nihal Atsız 4 yıl 3 ay hapis ve 3 yıl sürgüne, Zeki Velidi Togan 10 yıla, Alparslan Türkeş 9 ay 10 güne, Fethi Tevetoğlu 11 ay 20 güne, Reha Oğuz Türkkkan 5 yıl 5 ay ağır hapis ve iki yıl Diyarbakır'a sürgün edilmiş, Cabbar Şenel ve Cemal Oğuz Öcal 11 aya mahkûm olmuşlardır¹⁵⁷⁸. 1 Numaralı Örfi İdare Mahkemesi'nin verdiği bu karar, hemen temyiz edilmiş ve Askeri Yargıtay, 1 No'lu Örfi İdare Mahkemesi'nin verdiği kararı 23 Ekim 1945'te hem esastan hem de usulden bozmuş; dava 2 No'lu Örfi İdare Mahkemesi'ne aktarılmıştır¹⁵⁷⁹. Bunun üzerine sanıklar serbest bırakılmışlardır¹⁵⁸⁰. Davanın bozulması ve diğer mahkemeye aktarılması Cumhuriyet gazetesinde şu şekilde belirtilmiştir: “İrkçılık yolunda gizli faaliyette bulunarak muhtelif kanun maddelerine derece de-

¹⁵⁷⁶ **Ayın Tarihi**, Sayı: 130, 1-30 Eylül 1944, s.55-56

¹⁵⁷⁷ Haz.:Erol Güngör, vd., **Atsız Armağanı**, İstanbul, 1976, s.XIII

¹⁵⁷⁸ **Tan**, 30 Mayıs 1945; dava sonunda verilen ceza süreleri, bazı eserlerde farklılıklar göstermektedir. Türkkkan, **a.g.e.**, s.201, “Nihal Atsız'ın aldığı ceza 6 yıl ağır hapis, Cihat ve Nurullah'ın 4'er yıl ağır hapis”; Türkeş'in anılarında, “...N.Atsız Bey 6.5 yıl, kardeşi Nejdet Sancar da 5.5 yıl ağır hapis cezası aldı. Orhan Şaik Gökyay beraat etti. Başka beraat eden arkadaşlarımız da oldu” ifadesi yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için; Hulusi Turgut, **Türkeş'in Anıları Şahinlerin Dansı**, İstanbul,1995, s.72 ; ayrıca İlhan Darendelioğlu ise, “..duruşmalar neticede Prof. Zeki Velidi Togan ve Nihal Atsız 10'ar yıla, R.Oğuz Türkan, Cihat Savaşfer ve Nurullah Barıman vb. muhtelif cezalara çarpıtılmışlardır” demektedir. Darendelioğlu, **a.g.e.**, s.155

¹⁵⁷⁹ Mustafa Müftüoğlu, **Çankaya'da Kâbus (3 Mayıs 1944)**, s.174

¹⁵⁸⁰ Alparslan Türkeş, **1944 Milliyetçilik Olayı**, İstanbul, 1975, s.79-80; Nejdet Sançar, **İnönü İle Hesaplaşma**, Ankara, 1973, s.116

rece aykırı hareket etmekten bir müddet evvel Sıkıyönetim Mahkemesince muhakeme edilen 23 kişiden bir kısmı hakkında verilen kararlar, askeri Yargıtay'ca bazı noktalardan bozulmuştu ve davada, geçende İstanbul 2. Sıkıyönetim Mahkemesince muhakeme celsesi açılmıştı. Fakat o gün, haklarındaki hüküm bozulan 13 kişiden 3'ü mahkemeye gelemediğinden, muhakemenin devamı kalmıştı. Dün dava edilenlerin hepsi mahkemede hazır bulunmuşlardır. Vekillerinden avukat Fehmi Atançla Yusuf Ziyaeddin Karaca da gelmişlerdir. Yargıtay'ın bozma ilamı okunmuş ve nakza uylmuştur”¹⁵⁸¹.

Sanıklar 26 Ekim 1945 tarihinde serbest bırakılmışlar; duruşmalara 26 Ağustos 1946 tarihinde 2 Numaralı Örfi İdare Mahkemesinde yeniden başlanmıştır. Çünkü Askeri Yargıtay, Turancılık Davası kararını esas ve usul yönünden bozmuştur. Alınan kararda; Türkiye Cumhuriyeti kanunlarında Turancılık diye bir suç bulunmadığı ve 1 Numaralı Örfi İdare Mahkemesi'nin tarafsızlıktan ayrıldığı ve bozulan davanın, 2 Numaralı Örfi İdare Mahkemesi'nde yeniden bakılacağı ifade edilmiştir¹⁵⁸².

2 Numaralı Örfi İdare Mahkemesi'nde Tuğgeneral Yaşar Yeniceoğlu, Duruşma Hâkimi, Albay Şevki Mutlugil ve üye Yarbay Ömer Köprülü'den oluşan mahkemede savcılık makamında, Hâkim Yüzbaşı Mehmet Ünlü bulunmaktadır¹⁵⁸³. heyetinin sanıklar hakkında verdiği karar şudur: “*İrkçılık Anayasanın 88. maddesinin yazılış şekline aykırı bir fiil değildir. Fakat ırkçılık gayesiyle siyasi bir millet halinde yaşayan Türk milleti içinde bulunan ve Türk ırkından olmayan kişilere anayasa hükmü ile tanınmış kamu haklarının sırf, Türk ırkından olanlar için tanınması ve bu ırktan olmayan diğer Türk vatandaşlarına tanınmak istenmemesi keyfiyeti anayasanın hükümlerine aykırı bir fiildir. Fakat Türk Ceza Kanununda bu fiili cezalandıran bir madde yoktur. Ceza Kanunu'nun birinci maddesi kanunda suç olarak tasrih edilmeyen bir fiil için ceza verilemeyeceğini amir bulunduğundan sanıkların hepsinin bera-*

---

¹⁵⁸¹ Cumhuriyet, 21 Ağustos 1946

¹⁵⁸² Turgut, a.g.e., s.75

¹⁵⁸³ Müftüoğlu, a.g.e., s.175

atına karar vermiştir”¹⁵⁸⁴. Askeri Mahkemenin beraat kararı şu satırlarla bitmektedir: “*Fakat bu aykırılığın cezalandırılacağına dair T.C. kanununda hiçbir kayıt bulunmadığından sanıkların bu fiilden beraatlarına, uzun bir tahlilden sonra hükümet darbesi kastının bulunmadığını söyledikleri ve reddettiklerini, mantıken de buna imkan olmadığını delilleriyle vali Dr. Lütü Kırdar dahil dinlenen pek çok şahitlerden ve mektuplardan anlaşılmış, aksine polise verilen tek bir ifadeden başka bir şey görülmemiş olup, bu suretle sabit olmayan, bilakis milli bir gaye için çalıştıkları tebeyyün eden Zeki Velidi ve arkadaşlarının beraatlarına*” karar verilmiştir¹⁵⁸⁵.

Askeri Yargıtay’ın mahkûmiyet kararını bozarak ve davaya yeniden bakılması, Türk–Sovyet ilişkilerinin bozulması dönemine denk gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında Turancılığın (Pantürkçülük) dış politika ile yakından ilişkisi olduğunu ileri sürenler vardır¹⁵⁸⁶. II. Dünya Savaşı yıllarındaki İrkçı-Turancı hareketin birçok yan kolları olduğunu, Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan kolu olarak temelde iki kol etrafında toplanıldığını ileri sürenler vardır¹⁵⁸⁷.

Gizli cemiyet kurup, hükümeti devirmeğe teşebbüs etmek, ırkçılık ve Turancılık yaptıkları iddialarıyla 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesine verilen Zeki Velidi Togan, Nihal Adsız, Reha Oğuz, İsmet Rasim Tümtürk, Cihat Savaşfer, Nurullah Barıman, Muzaffer Eriş, Ahmet Karadağlı, Nurulman Karadağlı, Necdet Sancar ve Alpaslan Türkeş haklarında verilen mahkûmiyet kararını Askeri Yargıtay Genel Meclisi bozmuştur. 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesinde yeniden başlanılan dava sona ermiş, sonuçta Tuğg. Yaşar Yenicioğlu, Albay Şevki Mutlugil ve Tuğbay Ömer Köprülü’den oluşan mahkeme heyeti sanıklar hakkında şu kararı vermiştir: “*İrkçılık anayasanın 88. maddesinin yazılış şekline aykırı bir fiil değildir. Fakat ırkçılık gayesiyle siyasi bir millet halinde yaşayan Türk milleti içinde bulunan ve Türk ırkından olmayan kişilere anayasa hükmü ile tanınmış kamu haklarının sırf, Türk*

¹⁵⁸⁴ **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1947

¹⁵⁸⁵ Darendelioğlu, **a.g.e.**, s.158

¹⁵⁸⁶ Mithat Atabay, **II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Milliyetçilik Akımları**, İstanbul, 2005, s.330

¹⁵⁸⁷ Baskın Oran, “İç ve Dış Politika Açısından İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XXIV, Nu.3, 1969, s.270-274

ırkından olanlar için tanınması ve bu ırktan olmayan diğer Türk vatandaşlarına tanınmak istenmemesi keyfiyeti anayasanın hükümlerine aykırı bir fiildir. Fakat Türk Ceza Kanununda bu fiili cezalandıran bir madde yoktur. Ceza Kanunu'nun birinci maddesi kanunda suç olarak tasrih edilmeyen bir fiil için ceza verilemeyeceğini amir bulunduğundan....” sanıkların hepsinin beraatına karar verilmiştir¹⁵⁸⁸.

İstanbul Valisi Dr. Lütfi Kırdar ve birçok kişinin şahit olarak dinlendiği duruşmalar, 31 Mart 1947’de 1947/14 Esas ve 1947/3 numaralı karar ile sonuçlanmıştır. Bütün sanıkların suçsuzluğuna karar verilmiş, gösterilerin “Milliyetçi bir ideolojinin, milli olmayan bir ideolojiye karşı ifadesinden ibarettir” tanımlamasıyla ile sanıklar beraat etmişlerdir¹⁵⁸⁹. Beraat kararı 87 sayfadan oluşmuş, kararda kanuni, fiili ve vicdani unsurlar geniş bir şekilde tahlil edilmiştir¹⁵⁹⁰. Sanıklar, Anayasaya muhalefet suçuyla mahkûm edilmişlerdir. Mahkeme, Askeri Yargıtay Genel Kurul kararına uygun olarak, ırkçılığı, anayasaya ve milliyetçiliğe muhalif görmemiş, Anayasasının 88. maddesinin Türklüğüne sadece tabiiyet açısından değerlendirdiğini delilleri ile göstermiş, “her milletin içindeki azınlıklar o milletin hâkim ırkının adını alır fakat bu o millet içinde ayrı ırklardan bahsedilemeyeceği manasına gelemmez” demiştir¹⁵⁹¹.

b) Ali İhsan Sabis Davası:

1944 Mayıs’ında Sıkıyönetim Komutanlığı’nın Turancı hareketlere el koymasından bir hafta sonra başka bir olay daha meydana gelmiştir. Meydana gelen bu olay, emekli bir General olan Ali İhsan Sabis ile ilgilidir(1882-1957)¹⁵⁹². Ali İhsan Sabis ile yönetim arasında önceden beri bir uyuşmazlık vardı. I. Ordu Komutanlığı yaptığı yıllarda, cephe komutanı İsmet Paşa ile geçinemediği için görevden alınmıştır. Ali İhsan Sabis muhalif tavrını sonraki yıllarda da sürdürmüş, *Harp Hatıralarım*¹⁵⁹³ adlı kitabıyla olay yaratmış, hakkında çeşitli davalar açılmıştır. Bu davalar

¹⁵⁸⁸ **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1947

¹⁵⁸⁹ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s.175

¹⁵⁹⁰ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s.175

¹⁵⁹¹ Darendelioğlu, **a.g.e.**, s.158

¹⁵⁹² **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960)**, s.58

¹⁵⁹³ Ali İhsan Sabis’in 6 ciltlik eseridir. Ali İhsan Sabis, II.Dünya Savaşı yıllarında askerlik konusunda gazetelere yazılar yazmış, Nazilerin ilerleyişini hoş karşılamıştır. 1922 yılında emekliye ayrılmasından İnönü’yü sorumlu tutmuş, II.Dünya Savaşı sonrasında başta Cumhurbaşkanı İnönü olmak üzere devlet ve hükümet erkanına suçlayıcı imzasız mektuplar göndererek bir nevi öç almaya çalışmıştır.

sürerken, bazı kişi ve makamlara gönderdiği imzasız mektuplarla yeniden gündeme gelmiştir. 25 Mayıs tarihli Cumhuriyet gazetesi olayı şu şekilde duyurmuştur: “*Bir müddetten beri hükümetin harici siyaseti, askeri makamları, mahkemeleri ve bazı mebuslarımız hakkında bazı makamlara, mebuslara ve gazete idarehanelerine Türk gençliği ve Türk subayları namına imzasız, tehditkar ve tahkiramiz açık ve kapalı mektuplar gönderilmekte idi. Bu mektupların Ali İhsan Sabis tarafından bizzat postaya atıldığı tespit edilmiş ve alınan tertibat neticesinde kendisi dün Galatasaray postanesinde suçüstü yakalanmıştır*”¹⁵⁹⁴.

Ali İhsan Sabis sözü edilen tarihte *Türkische Post* gazetesinin yayın müdürlüğünü yapmaktadır¹⁵⁹⁵. Sıkıyönetim Komutanlığı'nın emriyle Ali İhsan Sabis'in evinde arama yapılmıştır. Sıkıyönetim Komutanlığı ele geçirdiği evrakların ve mektupların kopyalarına dayanarak Sabis hakkında dava açılmıştır. Birinci Örfi İdare Mahkemesinde başlayan davada Mahkeme Heyeti, Başkan Tümgeneral Yusuf Ziya Yazgan, üye Tümgeneral Nusret Başaran ve duruşma hâkimi askeri adli hâkim Şahap Homriş'ten meydana gelmiştir¹⁵⁹⁶. İddia makamını temsilen de askeri adli hâkim Halit Ulusoy mahkemede hazır bulunmuştur. Ali İhsan Sabis'in hüviyeti zapta geçirilmiş ve usulen, mahkeme heyetini oluşturan üyelerin şahıslarına karşı herhangi bir itirazı olup olmadığı kendisinden sorulmuştur. Ali İhsan Sabis, “*Yoktur. Bence hepsi takdis ve hürmete layık şahsiyetlerdir*” dedikten sonra, son tahkikatın açılmasına dair kararname okunmuştur. Kararnamede; Ali İhsan Sabis'in Galatasaray posta hanesinde kutuya attığı daktilo ile yazılmış imzasız mektupların suç oluşturan bazı yönleri tespit edilmiş ve mektupların Abdülhalik Renda, Kazım Özalp, Ali Rıza Artunkal, Memduh Şevket Esendal, Hasan Saka, Selim Sarper, Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Mehmet Nurettin Artam, Zihni Betil, Naşid Hakkı Uluğ ile daha bazı kimselere gönderildiği anlatılmıştır. Sonuç olarak; Ali İhsan Sabis'in ceza kanununun 161. maddesi ile 188. maddesine göre muhakeme edilmesine karar verildiği belirtilmiştir. Ali İhsan Sabis'in sorgu-

¹⁵⁹⁴ Cumhuriyet, 25 Mayıs 1944

¹⁵⁹⁵ Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960), s.58

¹⁵⁹⁶ Akşam , 8 Ağustos 1944; Cumhuriyet, 8 Ağustos 1944

su yapılmış ve Ali İhsan Sabis, uzun süren savunmasını yaparak şunları söylemiştir:

“Ben, dava mevzuu mektuplardan hiçbirisini yazmadım. Bununla beraber bunlarda yazılanlardan hiçbir parçasının suç mahiyetinde olmadığı muhakkaktır. Şu noktaya bilhassa işaret etmek isterim ki ben Mayısın 23. günü akşamı Galatasaray postanesinde kutuya bu aleyhime değil diye gösterilen imzasız mektupları atarken yakalanmış değilim. Bu hususta gazetelere akseden haber yanlıştır. Polisler beni Galatasaray postanesinde suçüstü yakalamadılar, aynı gün başka yerden alıp emniyet müdürlüğüne götürdüler. Sonra, evimde ele geçtiği iddia edilen karbon kâğıtlarının da benim kâğıtlarım olmadığı muhakkaktır. Ben senelerden beri polisin takibi altındayım. Aleyhimdeki vaziyet, bir tertibin eseridir, kasde makrundur, suç tasniidir. Mahkemenizde bunun böyle olduğunu ispat edebileceğimden ve sizin de sözlerimin doğruluğuna kanaat edeceğinizden eminim”¹⁵⁹⁷.

Sabah celsesindeki sorguda kendisini savunan Ali İhsan Sabis’in yargılanmasına öğleden sonrada devam edilmiştir. Akşam celsesinde Emniyet Müdürlüğü, birinci şube memurlarından Mehmet Bozkurt, Ahmet Tekin, Ali Gencay dinlenmişlerdir. Bunlar Ali İhsan Sabis’in Galatasaray posta hanesinde kutuya mektup attığını ileri sürmüşlerdir. İfadelerinde; yapılan aramalara, üç memurun ifadelerine Ali İhsan Sabis itiraz etmiştir. Sonuçta mahkemenin devamına ve yedi şahidin daha çağırılmasına karar verilmiştir.

General Ali İhsan Sabis hakkında Bir Numaralı Örfi İdare Mahkemesince yapılan duruşma sonunda, muhtelif zevata imzasız yazılmış mektupların, sanık tarafından yazıldığına, içeriklerinin de tehdit ve milli menfaatlerimize aykırı propaganda suçunu oluşturduğuna mahkemece kanaat getirilmiş olduğundan dolayı Türk Ceza Kanunu’nun 161., 80. ve 79. maddeleri gereğince 5 sene müddetle ağır hapsine karar verilmiş; fakat fiil sulh zamanında işlendiğinden dolayı cezasının dörtte üçü indirilerek 1 sene 5 ay 15 gün ağır hapsine ve yine sanığın yazdığı mektupların ilgili kişilere ulaşmamasıyla suçun teşebbüs derecesinde kaldığı, mahkemece kabul edilmiş; aynı

---

¹⁵⁹⁷ Cumhuriyet, 8 Ağustos 1944

kanununun 62. maddesi gereğince cezasının üçte biri indirilip, sonuçta 11 ay ve 20 gün müddetle ağır hapsine ve 1700 kuruş harcın alınmasına söz birliğiyle ve temyizi kabul olmak üzere karar verilmiştir¹⁵⁹⁸.

c) Kıbrıs Türktür Cemiyeti Davası

Kıbrıs Türktür Cemiyeti(KTC) 1954 yılında Kıbrıs'taki Türklerin BM ve diğer örgütler karşısında savunmak amacıyla kurulmuştur. KTC, dernek faaliyetleri için Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun binasını kullanmıştır. Dernek başkanı Hikmet Bil, yazdığı makalelerle Kıbrıs sorununun Türk kamuoyunda "milli bir mesele" dönüşmesine büyük bir katkı sağlamıştır¹⁵⁹⁹.

6-7 Eylül olayları 6 Eylül 1955 tarihinde Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve yapılan bombalı bir saldırı haberinin duyulmasından sonra başlamıştır. Haberin duyulmasından sonra KTC'nin çağrısı üzerine Taksim Meydanında bir protesto mitingi düzenlenmiştir. Mitingten sonra bazı gruplar İstiklal Caddesinde bulunan gayrimüslimlere ait işyerlerine saldırmışlardır. Daha sonra ise bölgedeki bazı evler, okullar, mağazalar, oteller, bar, fabrika, kilise ve mezarlıklar gibi mekânlar saldırıya uğramıştır¹⁶⁰⁰.

6 Eylül olaylarında suçlu oldukları iddiasıyla yakalananları yargılamak üzere Örfî İdare Mahkemeleri; Pertevniyal Lisesi, Üsküdar ve Beyoğlu olmak üzere 3 yerde kurulmuştur¹⁶⁰¹.

6-7 Eylül Olaylarından sonra saldırıları teşvik ettiği gerekçesiyle KTC yöneticileri tutuklanmış, fakat Aralık ayında 87 yöneticisi tahliye edilmiş, 17 kişilik da da 12 Şubat 1956'da Sıkıyönetim Mahkemesinde dava açılmıştır¹⁶⁰².

Konu ile ilgili olarak, 3 Numaralı Örfî İdare Mahkemesi tarafından 6/7 Eylül olayları dolayısıyla KTC üyelerinden 17'si hakkında son tahkikat açılmasına dair talepname hazırlanmıştır. 9 Şubat 1956 tarih ve 12150-955/949 sayılı talepname sanıkların isimleri yer almıştır. Sanıkların isimleri: Kamil Önül, Hikmet Bil, Hüsa-

¹⁵⁹⁸ Cumhuriyet , 1 Ekim 1944

¹⁵⁹⁹ Güven, a.g.e., s.56-57

¹⁶⁰⁰ 6-7 Eylül Olayları, Fotoğraflar-Belgeler, Fahri Çoker Arşivi, İstanbul, 2005, s.IX

¹⁶⁰¹ Zafer, 10 Eylül 1955

¹⁶⁰² Güven, a.g.e., s.68; Dilek Güven, "6-7 Eylül Olayları ve Failler", Toplumsal Tarih, Sayı:141, Eylül 2005, s.45-49

mettin Canöztürk, Orhan Birgit, Nedim Üsdiken, Aydın Konuralp, Hurşit Şahsuvar, Öztürk Canöztürk, İsmail Türker, Gündüz Gölönü, Vedat Pekgirgin, Gökşin Sipahioğlu, Mürşit Yolgeçen, Sarafim Sağlamer, Erol Demircioğlu, Mustafa Eroğlu'dur¹⁶⁰³.

Dava ile ilgili olarak İstanbul Örfi İdare Komutanı Org. Nurettin Aknoz şu bildiriği yayınlamıştır:

"1.Sıkıyönetim 9 numaralı mahkeme adli amirliğince 6/7 Eylül hâdiseleri münasebetiyle Kıbrıs Türktür Cemiyeti mensupları ve diğer tahrik unsurları mevzuunda yapılan tahkikat neticesinde suçlu görülen (17) şahıs hakkında son tahkikatın açılmasına dair talepname hazırlanmıştır.

*2.Masnuhların duruşmasına 13 Şubat 1956 Pazartesi günü saat 14 de başlanacaktır. Askeri Muhakeme Usulü Kanununun 105 inci maddesi mucibince muhakemelerin neşri yasaktır"*¹⁶⁰⁴.

Sanıklar, iddianamede, yabancı bir ülkeye karşı düşmanca beyanat vermek, tahrik etmek, şiddet olaylarına destek vermek ve delilleri yok etmekle suçlanmışlardır¹⁶⁰⁵. Sanıkların isimleri ve kendilerine yöneltilen suçlar şunlardır: *"Yabancı bir devlet aleyhine münasebeti bozacak şekilde hasmane hareketlerde bulunmak ; cürüm işlemeğe tahrik ve teşvik ve cürüm işlemeğe tahrik ve teşvik ve cürüm delillerini yoketmek suçlarından maznun ve mevkuf, Kıbrıs Türktür Cemiyeti Genel Sekreteri Kamil Önal : yabancı bir devlet aleyhine hasmane hareketlerde bulunmak suçundan maznun, Kıbrıs Türktür Cemiyeti Genel Başkanı gazeteci ve avukat Hikmet Bil : Cemiyet Genel Başkanvekili ve Türkiye Milli Talebe Federasyonu Başkanı Tıp Fakültesi talebesi Hüsamettin Canöztürk : Cemiyet Genel Merkez İdare Heyeti azası gazeteleri ve Avukat Orhan Birgit :: Cemiyet Genel Merkez İdare Heyeti azası İktisat Fakültesi talebesi Nedim Üsdiken :*

Hasmane hareketlerde bulunmak ve ayrıca mühür fekki suçlarından maznun ve mevkuf Cemiyetin Ankara Şubesi müteşebbis heyetinden Teknik Öğretmen Okula

---

¹⁶⁰³ **Zafer**, 12 Şubat 1956

¹⁶⁰⁴ **Zafer**, 12 Şubat 1956

¹⁶⁰⁵ **Ulus**, 12 Şubat 1956

talebesi Aydın Konuralp; bu suçlar ve ayrıca cürüm delillerini yok etmek suçundan maznun, Senijoorj Lisesi talebesi Hurşit Şehsuvar ; Mühür fekki ve cürüm delillerini yoketmek suçlarından maznun Teknik Okul talebesi Öztürk Canöztürk : Cürüm delillerini yoketmek suçundan maznun Türkiye Milli Talebe Federasyonu kapıcısı İsmail Türker Yabancı bir devlet aleyhine hasmane hareketlerde bulunmak suçundan maznun Güzel Sanatlar Akademisi talebesi Gündüz Gölönü : ammenin telaş ve heyecanını mucip olacak şekilde mübalağalı havadis ve haber yaymak suçundan maznun, İstanbul Ekspres Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Gökşin Sipahioğlu halkı suç işlemeğe tahrik ve teşvik ve yabancı bir devlet aleyhine hasmane hareketlerde bulunmak suçundan maznun, Yedeksubay Okulu talebesi Mürşit Yolgeçen : Kıbrıs Türktür Cemiyeti Kadıköy Şubesi Başkanı Sarafim Sağlamer : aynı Cemiyeti Sarıyer Şubesi Başkanı Fotoğrafçı ve çiftçi Osman Tan : Haydarpaşa Lisesi talebesi Erol Demircioğlu : mobilyacılar iştigal eder Mustafa Eroğlu”dur¹⁶⁰⁶.

Mahkeme 14 Şubat 1956’da 2 Numaralı Örfi İdare Mahkemesinde başlamıştır. Mahkeme başkanı Tümğ. Hilmi Belen, duruşma Hâkimi Askeri Adli Hakim Bnb. Mehmet Ünlü, Adli Müşavir Yb. Fahri Çoker’dir¹⁶⁰⁷.

Sıkıyönetimin sona ermesinden sonra 2 Numaralı Örfi İdare Mahkemesinde yargılanan KTC üyelerinin dava dosyaları İstanbul’da 1. Ağır Ceza Mahkemesi’ne sevk edilmiştir¹⁶⁰⁸. Askerî Mahkeme 8 Haziran 1956’daki duruşmasında, vazifesizlik kararı vererek, dosyayı İstanbul Cumhuriyet Savcılığına göndermiştir. Örfi İdare Mahkemesi son duruşmasını yapmıştır¹⁶⁰⁹. Böylece 12 Şubat 1956’da Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi’nde başlanmış olan dava, sivil bir mahkemeye geçmiştir. 24 Ocak 1957’deki duruşmada İstanbul 1. Ağır Ceza Mahkemesi hâkimleri, sanıkların beraatına karar vermiştir. Savcı, sanıkların beraat etmesi için yaptığı talebi şu gerekçelere dayandırmıştır: Yunanistan ve Kıbrıs’taki Türk aleyhtarı kışkırtmalar üzücü olayların çıkmasına neden olmuştur. Savcının beraat talebine, Mahkeme şu gerekçelerle katılmıştır: Polis incelemeleri, Örfi İdare Mahkemesi ve Sivil Mahkeme yargılamaların-

¹⁶⁰⁶ **Ulus**, 12 Şubat 1956

¹⁶⁰⁷ **Zafer**, 14 Şubat 1956

¹⁶⁰⁸ **Akşam**, 8 Haziran 1956; **Hürriyet**, 24 Haziran 1956

¹⁶⁰⁹ **Akşam**, 8 Haziran 1956

dan ve sanıkların birbirleriyle tutarlı ifadelerinden, sanıkların mahkûm edilmesine yönelik deliller ortaya konmamıştır. Mahkeme, sanıkların suç işleme kastıyla hareket etmediğine kanaat getirerek, oy birliği ile sanıkların haklarında açılan tüm davalardan beraat etmelerine karar vermiştir¹⁶¹⁰.

d) Talat Aydemir Davası

Albay Talat Aydemir, 22 Şubat 1962'deki darbe girişiminde başarısız olunca ordudan uzaklaştırılıp, emekliye sevk edilmiştir. Ancak emekli olduktan sonra darbe girişimleri için planlarına devam etmiştir¹⁶¹¹. Aydemir, ilk hareketinden 14 ay sonra Harp Okulu ve Zırhlı Eğitim Tank Taburunun desteğiyle 20 Mayıs 1963'te yeniden bir darbe girişiminde bulunmuştur. 20-21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencilerinden bazıları Ankara Radyoevini işgal etmiş, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyduğunu, TBMM, siyasi parti ve derneklerin fesh edildiğini açıklamışlardır. Ancak darbe girişiminde bulunanların güçlerinin sınırlı olması, hükümetin önceden bu girişimden haberdar olması nedeniyle Aydemir'in ikinci darbe girişimi engellenmiştir¹⁶¹².

21 Mayıs'ta Hava Kuvvetlerinin de katılımıyla başta Harp Okulu öğrencileri olmak üzere darbecilerin tamamı etkisiz hale getirilmiştir. İstanbul'da harekete geçecek olan grup ise faaliyete geçmemiştir. Olaylar sırasında ve sonrasında yaşana çatışmalarda, resmi açıklamalara göre 6 kişi hayatını kaybetmiş, 30 kişi de yaralanmıştır. Hükümet bu olaylar üzerine Ankara, İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilan etmiştir. Eski MBK üyeleri ve 14'lerden olan Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal ve Fazıl Akkoyunlu ile eski 22 Şubatçılardan Talat Aydemir, Dündar Seyhan, Fethi Gürcan, Turgut Alpagut'un aralarında bulunduğu 151 subay ve emekli subay ile 1500'e yakın Harp Okulu öğrencisi tutuklanmıştır¹⁶¹³.

21 Mayıs sanıklarının yargılanmaları için Ankara'da; 1 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi, Mamak Muharebe Okulu'nda, 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahke-

¹⁶¹⁰ Güven, **a.g.e.**, s.70

¹⁶¹¹ Hale, **a.g.e.**, s.145

¹⁶¹² 20-21 Mayıs 1963'teki darbe girişiminin ayrıntıları için bkz. Talat Aydemir, **a.g.e.**, s.231-322; Fethi Gürcan, **a.g.e.**, s.183-271

¹⁶¹³ **Cumhuriyet Asiklopedisi (1961-1980)**, Yayın Kurulu: Hasan Ersel,Ahmet Kuyaş vd., C.III, İstanbul, 2003, s.68

mesi Harp Okulu'nda ve 3 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi de Sıkıyönetim Karargâhında kurulmuştur¹⁶¹⁴. Mahkeme Başkanlıklarına Bnb. Ali Cesur, Turgut Aksu ve Muzaffer Müdür hâkim olarak tayin edilmişlerdir. Mahkeme üyeliklerine ise hâkim yüzbaşılar atanmıştır. Mahkeme üyeleri; Yzb. Ragıp Aycan, Yzb. Talat Onmuş, Yzb. Yaşar Çiftçioğlu, Yzb. Oktar Sezer, Yzb. Selahattin Yılmaz, Yzb. Mehmet Karaaslan, Yzb. Nejat Özışıkent, Yzb. İlhan Köseoğlu, Yzb. Sami Gerger, Yzb. Faruk Marşan ve Yzb. Naci Turay'dan oluşmuştur¹⁶¹⁵.

Ankara Sıkıyönetim Komutanı Korg. Cemal Tural yayınladığı bildiriye; 20-21 Mayıs olayları dolayısıyla, 1 Numaralı Sıkıyönetim Adli Amirliğince haklarında son tahkikat açılma kararı verilmiş olan sanıklar 103 kişi olduğunu belirtmiştir. Sanıkların duruşmalarının tutuklu olarak 7 Haziran Cuma günü saat 09.30'da Mamak Muharebe Okulu'nda başlayacağını ifade etmiştir. Ayrıca delil yetersizliğinden 28 sanık takipsizlik kararı ile tahliye edilmiştir. Diğer sanıklar hakkında hazırlanacak olan son tahkikat kararlarının, ayrıca duyurulacağı üzerinde durmuştur¹⁶¹⁶.

Korg. Cemal Tural, sanıkların cezaevine gönderilmeleri, avukat tutmaları ve ailelerin ziyaretleri hakkında şu bildiriye yayınlamıştır:

“1- 20-21 Mayıs Olayları dolayısıyla, 1 Numaralı Sıkıyönetim Adli Âmirliğince yapılan tahkikat tamamlanmış ve son tahkikat açılma kararı, 4 Haziran günü sanıklara tebliğ edilmiştir.

2- Sanıkların askeri muhakeme usulü kanununun 204 üncü maddesine tevfikan kendilerini müdafaa için avukat tutmaları zımında, bugünden (4 Haziran) itibaren aileleri efradından en yakın biriyle tutuk evlerinde, usule göre, görüşmelerine müsaade edilecektir. Tutuk evlerine, temas için gidecek bu yakın aile efradı, bugünden (dünden) itibaren Jandarma Okulunda açılmış olan Sıkıyönetim İrtibat Bürosuna müracaat edecekler ve oranın talimatına göre, tutu evlerine yollanacaklardır.

3- Sanıkların tutmak istedikleri avukatlar, yine askerî muhakeme usulü kanununun 206. maddesinin 4. fıkrasına göre, bir numaralı Sıkıyönetim Adli Amirliğince müdafilik

---

¹⁶¹⁴ **Hürriyet**, 4 Haziran 1963

¹⁶¹⁵ **Milliyet**, 26 Mayıs 1963

¹⁶¹⁶ **Hürriyet**, 5 Haziran 1963

sıfatı kabul edildikten sonra, duruşmalara katılabileceklerdir.

4- Sanık ailelerinin sanıkları ziyaretleri 9 Haziran Pazar gününden başlamak üzere duruşma yapılmayan Pazar günleri olacaktır.

bugünlerde ziyaret yalnız ana baba, eş ve çocukları için olmak üzere saat 09.00-12.00 ve 14.00-16.00 arasında yapılacak ve cezaevlerinin talimatına göre azamî 10 dakika üzerinden tanzim edilecektir.

5- Harb Okulundaki ziyaretler ve avukat tutma işleri hakkında ayrıca tebliğ yayınlanacaktır”¹⁶¹⁷.

Duruşmalar, 1 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi Mamak Muharebe Okulu’nda başlamıştır. Duruşmada, 103 sanık için iddianame mahiyetinde hazırlanan kararnamenin okunacağı açıklanmıştır. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı, duruşmalarla ilgili olarak şu tebliği yayınlamıştır: “7 Haziran 1963 Cuma günü saat 9.30 da Mamak Muharebe Okulunda başlayacak olan 20-21 Mayıs Olayları duruşmasına, halkımızın gösterdiği alâkanın genişliğine rağmen, salon ancak 284 ziyaretçi için müsaittir. Yalnızca bu ziyaretçiler, fotoğraflı kendi kartlarıyla duruşma salonuna girebileceklerinden, fazla hiçbir kimsenin kalabalık yaparak görevlileri işgal etmesini önemle rica ederim. Müteakip duruşmalarda, sıra gelebileceği düşünülerek, İrtibat Bürosunda sıraya girilmesini de ayrıca tavsiye ederim. Korg. Cemal Tural Ankara Sıkıyönetim Komutanı”¹⁶¹⁸.

1459 sanığın duruşması ise 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesinde başlamıştır. Duruşmaların başlaması üzerine Korg. Cemal Tural yayınladığı bildirimde şu hususlara dikkate çekmiştir:

“1- 20-21 Mayıs Olayları dolayısıyla Harp okulundaki 2 Numaralı Sıkıyönetim Komutanlığı Adli Âmirliğince haklarında son tahkikat açılma kararı verilmiş olan sanıklar, 1459 kişidir. Bunların duruşmaları, tutuklu olarak, 13 Haziran 1963 Perşembe günü (bugün) saat 9.30 da Harp Okulunda başlayacaktır.

2- Harp Okulunda dinleyicilere ayrılan salon, ancak 158 dinleyici için müsaittir.

3- Harp Okulundaki duruşmaları takip edecek olan avukat ve ziyaretçilerin isimleri

¹⁶¹⁷ Hürriyet, 5 Haziran 1963

¹⁶¹⁸ Hürriyet, 7 Haziran 1963

yine Sıkıyönetim İrtibat Bürosunca, 1 Numaralı Mahkemede olduğu gibi, yürütülecektir.

4- Sanık ailelerinin, sanıkları ziyaretleri 16 Haziran Pazar gününden başlamak üzere duruşma yapılmaya Pazar günleri olacaktır. bugünlerde ziyaret, ana, baba ve kardeşler için olmak üzere saat 9.00-12.00-14.00-16.00 arasında yapılacak ve cezaevleri talimatına göre azami 10 dakika üzerinden tanzim edilecektir.

5- Gerek ziyaretçilerin ve gerekse dinleyicilerin, duruşma yerlerine gidip-gelmeleri İrtibat Bürosunca tanzim edilerek sıraya göre münavebe ile yapılacaktır.

Fazla hiçbir kimsenin kalabalık yaparak görevlileri meşgul etmemesini ve müteakip duruşma ve ziyaretler için sıra gelebileceğini düşünerek İrtibat Bürosunca verilerek talimatlara riayet edilmesini tavsiye ve rica ederim ”¹⁶¹⁹.

20-21 Mayıs olaylarına İstanbul’dan katılmaktan sanık olanlar hakkında, İstanbul Sıkıyönetim Adli Amirliğince yapılan soruşturma sona ermiştir. Haklarında yetersizlik kararı verilen sanıkların, soruşturma dosyaları ile birlikte Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Numaralı Adli Âmirliğine teslim edildikleri İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Korg. Refik Yılmaz’ın yayınladığı bildiriden anlaşılmaktadır¹⁶²⁰.

20-21 Mayıs olaylarının İstanbul’dan getirilen 45 sanığı, 17 Haziran 1963’te mahkeme önüne çıkarılmıştır. Mahkemeler halka açık yapılmış ve davalarla ilgili bilgiler, yayınlanan bildirilerle kamuoyuna duyurulmuştur. Bildirilerin dışında verilen haberlerin asılsız ve uydurma olduğu açıklanmıştır. Bazı kişilerin davalarla ilgili olarak yanlış ihbarlarda bulunduğu belirlenmiş ve konu halka duyurulmuştur¹⁶²¹.

Sanıklar, savunmalarını yazılı olarak mahkemeye vermişler, bunlara kısa ilaveler yapmışlardır. 22 Temmuz günü Savcı, esas hakkındaki iddianamesini okumaya başlamış, 23 Temmuz Salı günü de kısa süren bir duruşmadan sonra sanıklara ve müdafilere, savunmalarını hazırlamaları için 8 günlük bir süre tanımıştır. Dolayısıyla sanıklar, savunmalarını yazılı olarak mahkeme başkanlığına vermişler ve ilave etmeleri gereken hususları, şifahen açıklamışlardır. Davada idamı istenen sanıklar: “*Talat*

---

¹⁶¹⁹ **Hürriyet**, 13 Haziran 1963

¹⁶²⁰ **Hürriyet**, 15 Haziran 1963

¹⁶²¹ **Hürriyet**, 16 Haziran 1963

Aydemir, Fethi Gürcan, Turgut Alpaput, Bahtiyar Yatla, Emin Arat, Galip Gültekin, Rıfki Erten, Yaşar Başaran, Hakkı Sümer, Tevfik Ünlüer, Tevfik Saltoğlu Erol dinçer, Remzi Kılıç, Salim Mimar, İzzet Köz, Cevat Özdemir, Ziya Gökalp Pusat, Sertöz, Önder Aydınli, Kadir Yıldırım, Savaş Kilimci, İlhan Baş, Mustafa Karazeybek, Cevat Kırca, Osman Deniz Muzaffer Güney, Ahmet Gücal, Mustafa Üstüner, 5 yıldan 15 yıla kadar hapsi istenenler:

“Ayhan Öcal, Mustafa Pakova, Turgut Saltoğlu, Necdet Öz, Kemal Kahyaoğlu, Abdullah Yılmaz, Hüsamettin Paksoy, Tevfik Ecemiş, Metin Akpınar, Zihni cetiner, Yaşar Nezihi, Fırat Erol Ege., Osman Yetkin Ramazan Öztürk. Ümmet Sarı, Mehmet Erdoğan, Kemal Ülkütanak, Erol Işıltan, Erol Akkivılcım, Cemal Oğuz, Yaşar korkut, Özkan Tansel, Ferit Kelecek Alaaddin Acar, Turcay Yener, Hazan Kıran, Güven Küçük aktuğ, Erhan Dağıstanlı, Zeki Yılmaz, İhsan, Seçgül, Ayhan Ünlü, Erbil Yücelten, Nihat Çonguoğlu, Atilla Altugan, Erkan Mersin, Geridun Erman, Ömer Tekebaş, Ergin Osmanoğlu, Tezcan Özalgın, Muhteşem Erol Aydın, Mehmet Çilingiroğlu, Enver Apaydın, Sedat Ünal, Mustafa Satıroğlu, Mehmet Gül, Munip Tepeci, Şükrü Sönmezoğlu, Selim Türkan, Gazi Alankuş Sabri Sariyer, Orhan Dünday, Sezer Sayılır, Abdullah Gebeş, Hüseyin Bildirici, Orhan Şahin, Mehmet Özmaden, Fahrettin Odabaşı, Melih Özkol, Turhan Erdemgil, Sacit Uluç, Tuncer Orhan, Yurdun Tuncel, Recep Uslu, Şükrü Aral, Fevzi Bingöl, Fahri Ergün, Tevfik Sarıkaya, Gündoğan Doğançay, Fethi Işıklıtır, Feridun Özbay, 6 aydan 1 yıla kadar hapsi istenenler; Mustafa Ok, Gökalp kazaboğlu, Halim menteş, Uysal Altuğ, Rıdvan Metal, Yaşar Sonaten 3 aydan 3 yıla kadar hapsi istenenler; Behzat Tanır, Sabahattin Altınok, Necati Taylan, Nihat Şendoğan, Hadi Kantarcı, Mustafa Cihangiroğlu, Beratleri istenenler; Şükrü inanç, Elmas Gençer, DüNDAR Seyhan, Necati Ünsalan, Asım Mutludoğan, Kadir Çıtak, Cahit Aksoy, Nusret Karakaş, Mehmet Erengül, Saffet Olgaç, Alpaslan Türkeş, Fazıl Akkoyunlu, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Yüksel Erol, Metin Tulgan, Agâh Ürel, Hasan Bilici, coşkun Savaş, Yüksel Aker, Yiğit Erdem, Günay Tanju, Duramuzun, Cemil Dağüstün, İzzet Şener, Zeki Celep, Ekrem İrge, Orhan Türkan, Şeref Uluğ, Mustafa Sakar Adnan Çelikoğlu, Selçuk Atakan, Şinasi Çamçeken Cengiz Tonay, Zeki Altınsay, Arif Yurteri, Safa Seven, Macit Ötegen,

Necmi Çetin, Halit Büyük Menderes, Turgut Şener”¹⁶²².

1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkeme Heyetinde; Mahkeme Başkanı Tuğg. Fevzi Basmacı, Danıştay Hâkimi, Hâkim Deniz Alb. Numan Özdalga, üye Hava Tuğg. Lütfi Ergüven, Savcı Hâkim Bnb. Turgut Akan ve yardımcılarında oluşmaktadır¹⁶²³. Kararın açıklanacağı gün sanıklar, toplu olarak salona getirilmişlerdir. Hâkim, dört bölümden oluşan kararın, tefhim edileceğini bildirmiş ve 239 sayfa tutan kararın dört buçuk sayfalık giriş kısmını okumuştur. Hâkim, sanıklara gerekçeli kararın ayrıca verileceğini ve karar özetinin onar kişilik gruplar halinde tefhim edileceğini belirtmiştir. Üç ay hapse mahkûm edilenlerin başka bir suçtan tutuklu değilse derhal tahliye edilecekleri açıklanmıştır¹⁶²⁴. 20-21 Mayıs sanıklarından Talât Aydemir başta olmak üzere 7 kişi idama, 29 kişi de müebbet hapse, 12 kişi 15 yıl, 5 kişi 12 yıl, 2 kişi 8 yıl, 2 kişi 6 yıl, 13 kişi 5 yıl, 24 kişi 1 yıl 2 ay, 6 kişi de 3 ay hapse mahkûm olmuş, 45 kişi de beraat etmiştir. Beraat edenler arasında Alpaslan Türkeş ve arkadaşları ile bazı EMİNSU’cular da vardır¹⁶²⁵.

Dava sonucunda 1468 Harbiyeli de Harp Okul’undan atılmıştır¹⁶²⁶. Okuldan uzaklaştırılan öğrencilerden tazminat alınmaması için sonradan bazı girişimler olmuş ve Cumhuriyet Senatosu’nun aldığı bir kararla tazminat alınmaması kararlaştırılmıştır. 5401 sayılı kanuna geçici bir madde eklenerek 1586 öğrenci tazminat ödemekten muaf tutulmuştur¹⁶²⁷.

20-21 Mayıs olaylarına katılan Harp Okulu öğrencilerinin 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi’nde yapılan duruşmaları 1963 yılının Eylül ayında sonra ermiştir. 1459 Harp Okulu öğrencisinden 75’i 4 yıl 2 ay ağır hapse, 91’i de 3 ay hapse mahkûm edilmiş, 1293 öğrenci beraat etmiştir. Mahkeme beraat kararı verilen öğrenci-

¹⁶²² **BCA, Fon Kodu:** 030.01/59.364.1; **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1963

¹⁶²³ **Milliyet**, 6 Eylül 1963

¹⁶²⁴ **Hürriyet**, 6 Eylül 1963; **Milliyet** 6 Eylül 1963

¹⁶²⁵ **Hürriyet**, 6 Eylül 1963; **Milliyet**, 6 Eylül 1963

¹⁶²⁶ Ömer Gürcan, **a.g.e.**, s.207 ; 26.9 1963 tarihli Yüksek Disiplin Kurulu Kararı ile Kara Harp Okulu Disiplin Talimatı için bkz. Ömer Gürcan, **a.g.e.**, s.207-218; Harp Okulundan atılan 1468 Harbiyeli daha sonra 20-21 Mayıs Yardımlaşma Ve Dayanışma Derneğini kurmuşlardır. Ömer Gürcan, **a.g.e.**, s.215; 1 No’lu Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılanan Harbiyeliler ile 2 No’lu Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılanıp, Disiplin Kurulu Kararı ile Harp Okulundan atılan Harbiyelilerin isim listesi için, Talat Aydemir, **a.g.e.**, s.324-337 ve Ömer Gürcan, **a.g.e.**, 225-236

¹⁶²⁷ **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1965

lerden 763'nün ise tard edilmeleri gerektiği kanaatine varmıştır¹⁶²⁸. Harp Okulu ikinci sınıf öğrencilerinden 148 kişi mahkûm olmuştur. 487 Öğrenci de beraat etmiştir. Mahkeme ikinci sınıf öğrencilerinden beraat edenler dâhil 635 kişinin tardını istemiştir. 824 mevcutlu birinci sınıf öğrencilerinden 18'i mahkûm olmuş, 806'sı beraat etmiştir. Bunlardan 276'sının tard edilmeleri istenmiştir. Okul Disiplin Kurulu'nun tard edilmeleri istenenler hakkında karar vereceği belirtilmiştir. 4 yıl 2 ay hapse mahkûm edilen 75'i Harp Okulu öğrencisi, ayrıca 1 yıl 4 ay 20 şer gün de emniyet nezaretinde tutulacaklardır. Bu mahkûmların öğrencilik sıfatları kaldırılmış, amme hizmetlerinden müebbede mahkûm edilmişlerdir¹⁶²⁹. 1-3 aya mahkûm edilen 91 öğrencinin tutuklu kaldıkları süre mahkumiyetlerini geçtiği için beraat edenlerle birlikte serbest bırakılmışlardır. Beraat eden ikinci sınıf Harp Okulu öğrencilerinin subay çıkıp çıkamayacakları hususunda, ayrıca İdari karar alınacaktır. Beraat eden ikinci sınıf öğrencileri hakkında mahkemenin verdiği karar aynen şöyledir: *"İkinci sınıf sanıklarından beraati cihetine gidilenlerin, başlıca beraat sebebi delil kifayetsizliği olmakla, bu sanıkların askerî tecrübe, tahsil, yaş durumları ile subay çıkmalarının 3 ay kadar kısa bir zaman arifesinde bilerek veya bilmeyerek ihtilâlcilerin amaline hizmet etmeleri Ordunun temeli olan disiplini büyük ölçüde sarsmış ve subay olma niteliğinden yoksun buldukları kanaatini vermiştir"*¹⁶³⁰. Beraat eden Harp Okulu birinci sınıf öğrencilerinin öğretime devam etmeleri kararlaştırılmıştır¹⁶³¹.

Mamak'taki 1 Numaralı Sıkı Yönetim Mahkemesi, 20-21 Mayıs olayları sanıklarından 51'i hakkında, Askeri Yargıtay'ın bozma kararına uyduğu 14'ü için yeni kararını tefhim etmiş, bunlardan Mustafa Ok, Halim Menteş ile Alâettin Açı'nın beraatına karar vermiştir. Sıkıyönetim Mahkemesi, idama mahkûm olan Cevat Kırca, Ahmet Gücal ve İlhan Baş dâhil olmak üzere 37 sanık hakkında verdiği eski kararında ısrar etmiş, yalnız 14 sanık hakkındaki bozma sebepleri kabul ederek, bu sanıkları yeniden yargılamıştır. Yeniden yapılan yargılamada beraat kararı verilen üç kişi hariç, geri kalan 11 sanık hakkındaki kararlar şöyledir: Emin Arat, Galip Gültekin

¹⁶²⁸ **Milliyet**, 12 Eylül 1963

¹⁶²⁹ **Milliyet**, 12 Eylül 1963

¹⁶³⁰ **Milliyet**, 12 Eylül 1963

¹⁶³¹ **Milliyet**, 12 Eylül 1963

(Müebbet ağır hapis), Tuncay Yener, Atilla Atılgan (10 yıl ağır hapis), Kemal Ulkütanak, Fethi Işıklıtepe (5 yıl ağır hapis), Ümmet Sarı, Erol Ege, Nezihî Fırat, Zihni Çetiner (4 yıl 2 ay ağır hapis), Feridun Özbay (4 yıl ağır hapis). Sıkı Yönetim Mahkemesi, Askeri Yargıtay'ın bozma talebine uyduğu ve yeniden karar tefhim ettiği 14 sanıktan ayrı olarak eski kararında, ısrar ettiği 37 sanık ile ilgili mütalâasını da açıklamıştır¹⁶³².

Askeri Yargıtay, 20-21 Mayıs sanıklarından 10'u hakkında, 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından ikinci defa karara bağlanan mahkûmiyetlerden 7 sini onaylamış, üçünü yeniden bozmuştur. Yargıtay, müebbet hapse mahkûm edilen Emin Arat ile Galip Gültekin hakkında verilen bu kararı bozmuştur. Aynı şekilde 5 sene ağır hapse mahkûm edilen Fethi Işıktepe hakkında da, bozma kararı alınmıştır. Hapis cezaları tasdik edilen sanıklar şunlardır: 10 sene hapse mahkûm olanlar: Atilla Altugan, Tuncay Yener. 5 sene hapse mahkûm olanlar: Feridun Özbay, Zihni Çetiner. 4 sene 2 ay hapse mahkûm olanlar: Nezihî Fırat, Erol Ege, Ümmet Sarı. Cezaları tasdik edilen sanıklardan Tuncay Yener, ilk mahkemede müebbet hapse mahkûm edilmiş, bu ceza Askeri Yargıtay'da bozulunca, ikinci yargılamada 10 sene hapis cezasına çarptırılmıştır. Atilla Atugan'ın cezası ise, 15 yıldan, 10 yıla indirilmiştir. Yargıtay da bu cezayı onaylamıştır. Mahkûmiyet kararları bozulan sanıklar, 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesinde, tekrar yargılanmışlardır. Millet Meclisi Adalet Komisyonunda idam cezaları tasdik edilen Talât Aydemir ve üç arkadaşı dışında aynı cezaya çarptırılan İlhan Baş, Cevdet Kırcı ve Ahmet Gücal hakkında son karar, Askeri Yargıtay Daireleri Kurulu tarafından verileceği açıklanmıştır¹⁶³³.

Askeri Yargıtay Daireler Genel Kurulu, 20-21 Mayıs sanıklarından 48 kişi hakkında verilen kararlarla ilgili incelemelerini tamamlamış, idama mahkûm edilen üç kişi de dahil olmak üzere, 24 sanığın cezasını bozmuştur. Geri kalan 24 sanık hakkındaki karar ise onaylanmıştır. Askeri Yargıtay, 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından haklarında idam cezası verilen ve bu kararı bozulduğu sanıklar

---

¹⁶³² **Hürriyet**, 6 Aralık 1963

¹⁶³³ **Hürriyet**, 11 Ocak 1964

Ahmet Güçal, Cevat Kırcı ve İlhan Baş'tır¹⁶³⁴.

20-21 Mayıs Olaylarına katılmak suretiyle Anayasayı ihlâl suçundan sanık olup, mahkûmiyet hükümleri, Askerî Yargıtayca bozulan 24 kişi hakkındaki dâva, dün Mamak 1 Numaralı Sıkı Yönetim Askerî Mahkemesinde bakılarak sonuçlandırılmıştır. Duruşmada okunan hüküm fıkrasına göre, Cevat Kırcı, Ahmet Güçal, İlhan Baş'ın müebbet ağır hapis cezasıyla tecziyelerine oybirliğiyle karar verilmiştir. Ayrıca, İzzet Köz'ün 12 yıl altı ay, Cemal Özdemir'in 10 yıl Ziya Gökalp Pusat'ın 5 yıl 10 ay, Feridun Erman'ın 12 yıl altı ay, Galip Gültekin'in 4 yıl iki ay, Emin Arat'ın 4 yıl iki ay, Özkat Tansal'ın 7 yıl, Turgut Saltoğlu'nun 5 yıl, İhsan Şeçgül'ün 5 yıl ağır hapis cezalarıyla tecziyelerine, Erol Işıltan'ın 3 yıl ve Gökalp Kasapoğlu'nun ise bir yıl hapis cezasıyla tecziyelerine oybirliği karar verilmiştir.

Mahkeme, Fahri Ergun, Ağâh Gürel, Hasan Bilici, Yüksel Eral, Metin Turgan, Coşkun Saçaş, Günay Tanju, H. Duran Uzun ve Uysal Altuğ'un sabit sayılmıyan müsnet suçtan beraatlarına oybirliğiyle karar vermiştir¹⁶³⁵.

Talat Aydemir ve Fethi Gürcan'ın idamı Senatoda kabul edilirken, Erol Dinçer ve Osman Deniz'in idam hükümlüsü olarak ömürlerinin sonuna kadar hapis yatacakları belirtilmiştir. Cumhuriyet Senatosunda, Talât Aydemir ve arkadaşları hakkındaki ölüm cezalarının, müebbet hapse çevrilmesi için Milletvekili Mustafa Erkovan ve Senatör Enis Kansu tarafından verilen kanun teklifleri, büyük çoğunlukla reddedilmiştir¹⁶³⁶.

Aydemir'in avukatı Orhan Pekey, Sıkıyönetim Mahkemesi'ne yaptığı müracaatta o zaman Meclis'te "siyasi suçlarda idam cezasının hapse çevrilmesini öngören" bir kanun teklifi bulunduğunu bildirmiş, bu teklifin ileride kanunlaşması halinde adaletsizlik olacağı ve bunun geri dönüşü olmayacağını ileri sürmüştür. Pekey, kanun görüşülünceye kadar infazın ertelenmesini istemiştir¹⁶³⁷.

Adalet Bakanı Sedat Çumralı, Aydemir'in itirazının dayanaksız ve esassız olduğunu söylemiş, Devlet Başkanı Gürsel de "bir ihtilalin ikinci derece sorumlusu

---

¹⁶³⁴ **Hürriyet**, 26 Ocak 1964

¹⁶³⁵ **Hürriyet**, 6 Şubat 1964

¹⁶³⁶ **Hürriyet**, 12 Mart 1964

¹⁶³⁷ Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, s.17

asılır da birinci sorumlusu asılmaz olur mu? Aydemir'in de hemen asılması lazım” demiştir. Bu demeçler, adli makamları etki altında bırakma olarak yorumlanmış ve hukukçular arasında sert tepkilere neden olmuştur.

Sıkıyönetim Mahkemesi'nin ret kararına Aydemir'in Askeri Yargıtay'da itiraz hakkı vardır. Orhan Pekey bir haftalık itiraz etme süresini, son gün kullanmıştır. Askeri Yargıtay yapılan itirazı karara bağlamak için belli bir süre ile kayıtlı değildir. Yargıtay'ın kararına kadar infaz yerine getirilemezdi. Bir hafta önce Gürcan'ı idam eden ve asıl mesleği lokantacılık olan cellat Mehmet Gürses, Akşam gazetesi bürosuna gelip, Talat Aydemir'in gece asılacağını söylemiştir. Avukat Pekey'in ikinci itiraz dilekçesi Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından Askeri Yargıtay'a gönderilmiş, Yargıtay Başsavcısı itirazı hemen incelemiş ve Birinci Ceza Dairesine sevk etmiştir. Birinci Ceza Dairesi itirazı inceledikten sonra ret kararı almıştır. Dosya tekrar Sıkıyönetim Mahkemesi ve Ankara Savcılığı'na gönderilmiştir Savcılık cezanın sabaha karşı uygulanmasına karar vermiştir¹⁶³⁸.

Uzun süren duruşmalardan sonra Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz ve Erol Dinçer'in idam edilmesi kararı kabul edilmiştir¹⁶³⁹. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Talat Aydemir ve Fethi Gürcan'ın ölüm cezalarını onaylamıştır¹⁶⁴⁰. Meclis, Aydemir, Gürcan ve Deniz'in idam kararlarını onaylamış, Dinçer hakkında ret kararı vermiştir¹⁶⁴¹. 20-21 Mayıs sanıkları hakkındaki karar, 5 Eylül 1963'te açıklanmıştır. 7 kişiye idam cezası verilmiş, 29 kişi müebbet hapis ve değişik cezalar almıştır. Sonradan idam cezaları 2'ye indirilmiştir¹⁶⁴². Emekli Süvari Binbaşı Fethi Gürcan sabaha karşı Ankara Merkez Cezaevi bahçesinde 26 Haziran 1964'te idam edilmiştir¹⁶⁴³. Emekli Kurmay Albay Talat Aydemir de 4 Temmuz 1964'te sabaha karşı An-

---

¹⁶³⁸ Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, s.18; ayrıca Aydemir anılarında ihtilale karar verildiği zaman komitenin de kurulduğunu ve komitenin hangi esaslarda çalışacağı, planlarının neler olduğunu anılarında anlatmıştır. Komitenin planı: genişleme, komiteye alınacakların belirlenmesi, komiteye alma usullerinin belirlenmesi, ordudaki kilit noktaların belirlenmesi gibi hususlardan oluşmaktadır. Devamı için; Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, s.30-35

¹⁶³⁹ TBMM'ye gelmiş olan ölüm cezalarının oylama sonuçları için bkz. Fethi Gürcan, **a.g.e.**, s.323

¹⁶⁴⁰ **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1964

¹⁶⁴¹ Fethi Gürcan'ın Mahkemedeki yargılanma süreci için bkz. Fethi Gürcan, **a.g.e.**, 273-330

¹⁶⁴² Aydemir, **İkinci Adam**, C.III, s.560

¹⁶⁴³ **Milliyet**, 27 Haziran 1964

kara Merkez Cezaevi'nde asılarak idam edilmiştir¹⁶⁴⁴. Cezanın infazında Ankara infaz savcısı, 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi Hâkimi Albay Numan Özdalga, Adli Tabip ve bir cezaevi yetkilisi de hazır bulunmuştur¹⁶⁴⁵. Diğer mahkûmların cezaları ise 1966 yılında çıkarılan af yasası ile kısmen veya tamamen kaldırılmıştır.

e) DİSK Davası:

1970 yılında TBMM'de Sendikalar Yasasına değişiklik getiren yeni bir yasa önerisi gündeme gelmiştir. DİSK gündeme gelen bu kanunun sendikal örgütlenmeye yeni yasaklar getireceğini öne sürerek bu öneriye karşı çıkmıştır. Ayrıca bu yasayla TÜRK-İŞ'in güçleneceğini ve yasanın DİSK'in kapanmasına yol açacağını iddia etmiştir. 1317 sayılı yasa TBMM'de görüşülürken 15 Haziran 1970'te İstanbul, Kocaeli ve İzmir'de işçiler işi bırakıp, yürüyüşe geçmişler, çıkan olaylardan sonra sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu arada yasa TBMM'de kabul edilmiş, ancak bir süre sonra Anayasa Mahkemesi bu yasayı iptal etmiştir¹⁶⁴⁶.

15-16 Haziran 1970'te çıkan olaylar üzerine açılan davada; DİSK yöneticileri ve DİSK'e bağlı sendikaların bazı yöneticileri ile bu sendikaların iş yeri temsilcileri yargılanmıştır. Olaylara katılan kişiler, grevden hemen sonra hemen sonra gözaltına alınmışlar ve 29 Haziran 1970 tarihinde Askeri Mahkemeye çıkarıldıktan sonra tutuklanmışlardır. Sanıkların tutuklanmasından iki ya kadar sonra Sıkıyönetim Savcısı Hâkim Yb. Hakkı Erkan tarafından hazırlanan 13 Ağustos 1970 tarihli iddianame 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesine verilmiş ve dava açılmıştır¹⁶⁴⁷.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcılığı 1970/107 Esas numaralı ve 1970/67 karar numarası ile bu dava 13 Ağustos 1970'te görülmeye başlamıştır. İddianamede üç maddeden oluşmuştur. Bunlar: Hükümet aleyhine halkı isyana teşvik etmek üzere ittifak etmek, kanunlara karşı gelemeye halkı teşvik ile memleketin e-

¹⁶⁴⁴ **Milliyet**, 5 Temmuz 1964

¹⁶⁴⁵ **Milliyet**, 5 Temmuz 1964

¹⁶⁴⁶ Mehmet Şehmuz Güzel, "Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul, s.1871; İşçi hareketleri için bkz. Kemal Sülker, "Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri", **Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul, s.1843-1847

¹⁶⁴⁷ Turgan Arınır- Sırrı Öztürk, **İşçi Sınıfı-Sendikalar ve 15/16 Haziran Olaylar-Nedenleri-Davalar-Belgeler-Anılar-Yorumlar**, İstanbul, 1976, s.181; 15-16 Haziran Olayları için bkz. Kemal Sülker, 15-16 Haziran Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün, İstanbul, 2005; Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, s.163-174

hemmiyetine tehlike iraz edecek surette neşriyatta bulunmak ve 171 sayılı kanuna muhalefet etmektir. Bu davada yargılanan sanıklar ise şunlardır: Kemal Türkler, Kemal Okur Sülker, Yaşar Önsen, Cavit Şarman, Şinasi Kaya, Hilmi Güner, Orhan Müstecapoğlu, Kadir Karatay, Saffet Kayalar, Neşet Demircan, Uğur Özdoğan, Celal Alçinkaya, Cemal Doğan, Rafet Yıldırım, Burhan Şahin, Ömer Geçer, İsmet Demir, Şemsettin Akbaş, Fehmi Nasuhoğlu, Recep Akgül, Turgut Alaağaç, Hakkı Öztürk, Remzi Arslan, Orhan Adem Sevinç ve Hüsnü Özdemir'dir. Adı geçen sanıklarla ilgili olarak yapılan soruşturma sonucunda 15-16 Haziran 1970 tarihinde İstanbul'da meydana gelen tahrip, cebir ve şiddetle Devlet kuvvetlerine karşı gelme, Devlet kuvvetleri ile çarpışma, ölüm ve yaralamanın olduğu anlaşılmıştır¹⁶⁴⁸.

Dava önce 25 kişi aleyhine açılmıştır. Daha sonra ise dava devam ederken, ek iddianamelerle Murathan Bedel ve Ahmet Top adlı sanıklar da davaya katılınca, sanık sayısı 27'ye yükselmiştir. Duruşmalar 21 Ağustos 1970 günü İstanbul'da başlamıştır. Mahkeme Başkanı Tuğg. Mehmet Harput, duruşma yargıç Hâkim Yb. Muzafer Başkaynak ve üye Yargıç Hâkim Yzb. Hamdi Öncüoğlu'dur. İddia makamında ise askeri savcı olarak Hâkim Yb. Hakkı Erkan ve Hâkim Yb. Kemal Coşkuner yer almaktadır. İddianamede sanıklar, cezalar bakımından üç gruba ayrılmıştır¹⁶⁴⁹.

Askeri Mahkeme birçok sanığın tahliye isteğini reddetmiştir. 17 Eylül 1970'te sıkıyönetimin sona ermesinden sonra tutuklu sanıklar, sivil cezaevlerine nakledilmişlerdir. Bu dava İstanbul 4. Ağır Ceza Mahkemesinde görülmeye devam etmiştir. Ağır Ceza Mahkemesi'nin 970/262 Esas sayısına kayıtlı olarak devam ettiği sırada 1971'de yeniden sıkıyönetim ilan edilince Ağır Ceza Mahkemesi görevsizlik kararı vererek davayı, Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'ne sevk etmiştir. İstanbul 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi de 17 Ağustos 1972 tarihinden "yürürlükteki sıkıyönetimle ilgilisi olmadığından" dolayı görevsizlik kararı vermiştir. Sonuçta görevli mahkemenin belirlenmesi için dosya, Uyuşmazlık Mahkemesine gönderilmiştir. Fakat bu mahkemede herhangi bir karara varamadan, 1803 sayılı af yasasının yürürlüğe

¹⁶⁴⁸ Arınır-Öztürk, **a.g.e.**, s.182-183

¹⁶⁴⁹ Arınır- Öztürk, **a.g.e.**, s.218

girmesiyle dava düşmüştür¹⁶⁵⁰.

f) Madanoğlu Davası:

20 Ocak 1973'te Eski MBK üyelerinden ve kontenjan senatörlerinden emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu ile emekli Albay Osman Köksal ve 23 sanığın yargılanmasına İstanbul 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde başlanmıştır¹⁶⁵¹. Sanıkların 4-12 yıl arasında hapis cezasına çarptırılmaları istenmektedir. Dava, Mahir Kaynak'ın ifadeleri ve gözaltına alınanlardan elde edilen bilgilere dayanılarak açılmıştır. Davanın başlıca sanıkları arasında Cemal Madanoğlu, Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal ve Ali Sirmen yer almaktadır¹⁶⁵². Bu dava 1967-1971 yılları arasında yürütülmüş olan faaliyetleri kapsamaktadır¹⁶⁵³.

Sanıklara isnat olunan suç, Anayasal Düzeni ve TBMM'yi hedef almış, gizli bir ittifak kurmak, halkı ve Silahlı Kuvvetleri Anayasa ile kurulan düzeni devirmeye teşvik ve tahrik etmek, bu amaçla Silahlı Kuvvetler çalışanlarını elde etmek için buralarda kadrolar oluşturmaktır. Gizli ittifakın olduğu yer, Ankara kabul edilmiş, bundan dolayı kovuşturmanın önce Ankara'da yapılması öngörülmüş, fakat dosya görevsizlik kararı ile İstanbul sıkıyönetim Savcılığı yetki anlaşmazlığını hallederek İstanbul Sıkıyönetim Savcılığı'nı davaya bakmakla yetkili kılmıştır. Sanıklardan büyük bir kısmı kovuşturma süresi içinde bir aydan altı aya kadar tutuklu bulundurulmuş, daha sonra hepsi serbest bırakılmıştır. Sanıklar tutuklu olmadığı için duşuma salonunda muhafızlar bulundurulmamış ve Askeri Mahkemeler Yargılama Usul Kanununa göre, yargılanan sanıkların rütbelerinden aşağı rütbesi bulunan dinleyiciler salondan çıkartılmıştır¹⁶⁵⁴.

---

¹⁶⁵⁰ Arınır- Öztürk, **a.g.e.**, s.219

¹⁶⁵¹ Milliyet, 8 Şubat 1973

¹⁶⁵² Bilget, **a.g.e.**, s.275; Vedii Bilget hatıralarında bu dava ile ilgili olarak amacın, Cumhurbaşkanı olma eğilimindeki Faruk Gürler'in önünü kesmek ve Gürler üzerinden 12 Mart öncesi sürecin 27 Mayısçı ve devrimci tüm unsurlarını cezalandırmak olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Madanoğlu Davası için bkz. Ertuğrul Alatlı, **Belgeleriyle 09 Mart 1971 Darbe Girişimci**, İstanbul, 2002, s.206-219

¹⁶⁵³ Akyaz, **a.g.e.**, s.272

¹⁶⁵⁴ Milliyet, 8 Şubat 1973

Sanıklara isnad edilen suç, toplumun sadece düzen ve asayişini değil, varlığının da zarar görmesi için devletin varlığına ve güvenliğine karşı işlenmiş bir suçtur¹⁶⁵⁵. Bu nedenle kanun Devlet Teşkilatını, Anayasa ve kuvvetlerini oluşturan organların görevlerini rahatça yapabilmeleri için, bu tür suçları hazırlık aşamasında cezalandırılmasını öngörmektedir¹⁶⁵⁶. Suçun maddi unsuru Gizli İttifaktır. Dava sanıkları siyasi iktidarı elde etmek için ihtilal yapılmasını kararlaştırmışlardır. İhtilal vasıtası olarak Türk Devleti'nin temel kurumu ve maddi ve manevi gücünün kaynağı olan Silahlı Kuvvetler üzerinde ittifaka varmışlardır. Bu ittifaka varış, suçun oluşumu için yeterlidir. Ayrıca Silahlı Kuvvetlere nüfuz edilmeye başlanmış ve Silahlı Kuvvetlerin gücüne dayanarak ihtilal planlamaları yapılamıştır. Suçun manevi unsuru Anayasayı ihlal ve Meclislere son vermek amacıyla ittifaka girmiş olmaktır. Dava sanıklarının fiilleri, düzenlemiş oldukları gizli toplantılar ve toplantı sonrasında belirlenmiş oldukları programda TBMM'ye karşı Silahlı Kuvvetleri tahrik ve teşvik etmek, Silahlı Kuvvetler aracılığı ile siyasi iktidarı ele geçirmek için ihtilal yapmak, "kadro"ya dayalı bir iktidar düzeni yaratmak için gizlice ittifak oluşturmaktır. Bu amaçla ilk hedeflenen siyasi iktidar düzeninin yıkılması yani Devletin varlığıdır. İstanbul 2 Numaralı Sıkıyönetim Askeri Mahkemesinde Savcı Yb. Süleyman Takkeci iddianamesinde "*Maruz esbap muvacehesinde işlemiş oldukları anlaşılın müsnet suçtan dolayı sanıklar Cemal Madanoğlu, Osman Köksal, Doğan Avcioğlu, İlhami Soysal, Cemal Reşit Eyüpoğlu, İlhan Selçuk, Hıfzı Kaçar, Adnan Kaptan, Adnan Arabacıoğlu, Fahrettin Tezel, Orhan Seyfi Güven, İbrahim Artuç, Cemalettin Korkut, Zeki Ergun, Necdet Düvencioğlu, Raif Ertem, Cengiz Balıklaya, Yılmaz Akkılıç, Doğan Erdoğan, Hüseyin Onur, Ferruh Özdil, Ali Sirmen, Orhan Pekey, Abidin Sezen, Ahmet Güryüz Ketenci'nin hareketlerine uyan T.C.K.'nin 171/2, 171/3. maddeleri gereğince tecziyeleri ve mevkuf kalmış olanlar hakkında T.C.K.'nin 40. maddesinin uygulanması, Askeri şahıs durumundaki sanıklar Kurmay Alb. Adnan Arabacıoğlu, Kur. Alb. İbrahim Artuç, Dz. Kur. Alb. Adnan Kaptan, Hv. Kur. Alb. Orhan Seyfi Güven ve Hv. Kur. Alb. Fahrettin Tezel haklarında Askeri Ceza Kanunu'nun 30/1.*

¹⁶⁵⁵ Madanoğlu Dosyası I, Ankara, 1973, s.271

¹⁶⁵⁶ Madanoğlu Cuntası İddianame, İstanbul, 1973, s.241

maddesinin tatbiki ve evlerinde yapılan arama sırasında elde edilmiş yasak yayınların T.C.K. 'nunun 36. maddesi uyarınca müsadereesine karar verilmesi ve duruşmalarının İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı (2) Numaralı Askeri Mahkemesinde icra, iddia ve talep olunur”¹⁶⁵⁷ demiştir.

Savcı Askeri Hâkim Yarbay Süleyman Takkeci mahkemede okunan 122 sayfalık iddianamesinde sanıkların “T.C. Anayasasının tamamını veya bir kısmını tağyir, tebdil veya ilgaya ve bu kanunla teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisini ıskata veya görevini yapmaktan mene cebren teşebbüs gayesi ile gizlice ittifak ettiklerini” ileri sürerek cezalandırılmalarını istemiştir¹⁶⁵⁸. Sanıkların cezalandırılmaları istenen kanun maddeleri T.C.K.’nin 171/2-173/3 ve 36 ile 40 ve asker olanlar için Askeri Ceza Kanununun 30/1 maddesidir. İddianamede ortaya atılan suç T.C.K.’nin 146. maddesini kapsamakta olup, sanıklar için istenilen ceza 171/2 ve 173/3 maddelere göre kovuşturma sırasında elde edilen deliller müsadere edilecek ve sanıkların tutuklu kaldıkları süre, cezalarından indirilecektir. Askeri Ceza Kanununun belirtilen maddesine göre de, hüküm giyen subaylar Ordudan tard edilecektir¹⁶⁵⁹. Gizli ittifakın meydana geldiği yer Ankara kabul edilerek önce kovuşturmanın Ankara’da yapılması ön görülmüş, fakat dosya görevsizlik kararı ile İstanbul Sıkıyönetim Savcılığı yetki anlaşmazlığını hallederek İstanbul Sıkıyönetim Savcılığını davaya bakmakta yetkili kılmıştır. Duruşmaya, müstafi Bnb. Yılmaz Akkılıç ile askerlik görevini Bayburt’da yapmakta olan gazeteci Ali Sirmen hariç bütün sanıklar gelmişlerdir. Sanıklardan büyük bir kısmı kovuşturma süresi içinde bir aydan 6 aya kadar tutuklu bulundurulmuş, fakat sonra hepsi serbest bırakılmıştır. Sanıklar tutuklu olmadığı için duruşma salonunda muhafızlar bulundurulmamış ve Askeri Mahkemeler Yargılama Usul Kanununa göre, yargılanan sanıkların rütbelerinden aşağı rütbesi bulunan dinleyiciler salondan çıkartılmıştır. Duruşmaya en önce gelenlerden emekli Korg. Madanoğlu, emekli Alb. Osman Köksal, diğer sanıklarla selamlaşmış ve duruşmayı izlemek için

¹⁶⁵⁷ Madanoğlu Cuntası İddianame, s.249-250

¹⁶⁵⁸ Milliyet, 8 Şubat 1973

¹⁶⁵⁹ Madanoğlu Cuntası İddianame, s.241-250

sivil olarak mahkemeye gelen arkadaşlarıyla konuşulmuştur. Hava, Deniz, Kara albayı dört sanık duruşmaya resmi giysileri ile gelmişlerdir. Bunlardan Denizci Kur. Albay Adnan Kaptan, Karacı Kur. Albay Adnan Arabacıoğlu ve Havacı Kur. Albay Fahrettin Tezel, kendilerine iddianamenin tebliğ edilmemiş olduğunu söylemişleridir. Hava, Deniz, Kara Albayı 4 sanık duruşmaya resmi giysileri ile gelmişlerdir. Sanıklardan 4'ü kurmay albay, 6'sı korgeneral ve albay rütbelерinden emekli subay, 4'ü gazeteci, 7'si avukat, 2'si öğretmen, 1'i müstafî subay, 1'i serbest meslek sahibidir. Haklarında kovuşturma yapılan ve iddianamede sanık olarak adları geçen 7 kişî hakkında, delil yetersizliği sebebi ile takipsizlik kararı verilmiştir¹⁶⁶⁰.

Mahkeme Kurulu Başkanı Tümg. Süleyman Tuncer, Duruşma Hakimi Kd. Bnb. Günay Gencer, Üye Hâkim Yzb. Gültekin Turan, Savcılar Hâkim Yb. Süleyman Takkeci, Hâkim Yzb. Erdem Kaşıkçı, yerlerini aldıktan sonra sanıkların yoklamasına geçilmiştir. Yoklama bitince, sanık avukatları söz alarak, *“İki sanığın duruşmada bulunmaması, mahkemede ki üç sanığa da iddianamenin tebliğ edilmemiş olduğunu”* belirterek, *“353 sayılı kanun uyarınca duruşma hazırlığı yapılmamıştır, sanıkların bazılarına davetiyelerle birlikte iddianameler gönderilmemesi bunun bir delilidir”* demişler ve duruşmanın yapılamayacağını bildirmişlerdir¹⁶⁶¹.

Çeşitli adli safhalardan geçtikten sonra başlanan bu davanın iddianamesi savcı Hâkim Yarbay Süleyman Takkeci tarafından hazırlanmıştır. İddianamenin başında, *“Türkiye’deki Sosyalist hareketlerin üçlü bir görünüm arz eden silahlı bir mücadeleye dönüştüğü”* ileri sürülerek şöyle anlatılmaktadır: *“Sosyalist hareketleri yöneten siyasi mücadele zamanla üçlü görünüm arz eden silahlı bir mücadeleye dönmüştür. Bunlardan biri, Devletten temel müessesesi olan Silahlı Kuvvetlerle mücadele edilebilir olduğunu göstererek gayri memnun kitleyi silahlı mücadeleye çekmek, Silahlı Kuvvetleri kendi içinde ihtilafa sürüklemek, halkın desteğini de kaybettirmemek şeklinde özetlenen Gerilla Tipi Silahlı mücadele. Diğeri; köylüyü ve işçiyi toprak, fabrika işgaline sevk etmek sonra da elde ettikleri korumaları için silahlı ayaklanmaya Halk Savaşı tipi silahlı mücadeleye itmek. Sonuncusu ise, Kemalizm maskesi al-*

¹⁶⁶⁰ Milliyet, 8 Şubat 1973

¹⁶⁶¹ Milliyet, 8 Şubat 1973

tında Türk Ordusu'nu tahrik ve teşvik ederek ihtilal yaptırma (silahlı mücadele) yi hedef almaktır". İddianameye göre bu dava, "3 şekil silahlı mücadeleyi benimsemiş bu konuda güç birliği yapmış kişilerin ortaya çıkartıldığı bir davadır" Yalnız, hareketlerin eyleme dönüşen bir nitelik kazandığına dair gerekli delil elde edilememiştir.

İddianamede "İttifakın Kuluçka Safhası" adı altında hareketlerin başlangıcı anlatılırken "27 Mayıs 1960 İnkılabı, Türkiye'de özgür siyasi tartışma ortamını kurma övüncüne sahip, dünyanın nadir inkılaplarından biri" olarak vasıflandırılmaktadır. İddianamede, "27 Mayıs İnkılâbının bütün hürriyetleri getirdiği, hatta inkılabı karşı olanların dahi rahatça konuştukları, bu durumun sol akıma canlılık kazandırdığı" belirtilerek özetle şöyle denilmektedir: "Tutucular, aşırı sağ ve solcular, demokratik Anayasadan memnun olmadıkları için toplumun temel nizamlarını büyük ölçüde tarihe yönelmişleridir. Ayrıca Anayasanın öngördüğü alanlarda reformlara karşı eğitimde fırsat eşitliğine yer verilmemiş, sosyal devletin gerçekleşmesini sağlayıcı tedbirler üzerinde yeterince durulmamış ve demokrasinin yazdığını belgeleyecek hal şartlar yaratılmıştır. Böylece sosyalist düzeni bekleyenlere, demokratik sistemle yurt sorunlarının halledilemeyeceği, kalkınmanın sağlanamayacağı görüşünde olanlara bu durum adeta materyal olarak görünmüş ve fikir grupları mevcut düzeni yıkmak için birleşme çalışmaları içine girmiştir. İşçi-köylü hareketleri, akademik nedenlerle başlayan gençlik eylemleri bu çevrelerce devrin iktidarının tutarsız politikasına karşı, Atatürkçü eylemler olarak kamuoyuna takdim edilmiştir"¹⁶⁶².

İddianamede yapının 1-Sivil, 2-Asker orijinli şahıslar, 3-Asker olmak üzere üç gruptan meydana geldiği, sivil grubun, radikal sosyalist karakterli ihtilalci bir görünüme sahip olduğu, anaç için seçtikleri yolun önce devrim, sonra halk desteğinin sağlanması olduğu belirtilmiştir. Konuya şöyle devam edilmiştir: "Sivil grubunun esas amacı, asker öncülüğünde ihtilal değil, sosyalizme götüreceği yolun aracıdır. Legal ve illegal çalışmalarının buna göre düzenlemişlerdir. Sosyalist ve ihtilalcilerdir. Kemalizm maskesi altında çalışmaktadırlar. Orduya sızıp, ordu disiplinini çökretecek ve bir sosyalizmin arkasından da sosyalizmin gerçekleşmesini sağlayacaklar-

¹⁶⁶² Milliyet, 8 Şubat 1973; Madanoğlu Cuntası İddianame, s.17-20

dır”¹⁶⁶³. İddianamenin bu bölümünde sanık yazarların yazılarından örnekler alınarak fikrin kuvvetlendirilmesine çalışmaktansa, Lenin’den, Mihri Belli’nin Yön’deki yazılarından da konu ile ilgili örnekler verilmiştir.

Asker orijinli grubun yapısı anlatırken, bu grubun kuruluşunun 1961-62 yıllarına dayandığı, Madanoğlu’nun etrafında, 27 Mayıs’tan sonra, Osman Köksal, Necdet Düvencioğlu ve Hıfzı Kaçar’ın toplandığı ve başlangıçtan beri bu grupta Madanoğlu’nun lider olduğu, “*Madanoğlu’nun parti kurma fikrinden vazgeçip, bir cunta oluşturmak, bu cuntayı ordunun general, subay, astsubay kesimi ile ilgisini sağlayan albay sınıfına bağdaştırmak yolunu tuttuğu*”¹⁶⁶⁴ ileri sürülmektedir. Ayrıca sanık albayların bu grup paraleline girdiği, fakat iktidarı devirmeye çalışan çeşitli grupların da bu arada türemiş olduğu 1969 yılında grubun hüviyetini aldığı belirtilmektedir. Asker gruba gelince, iddianamede, bu grubun kökünün 1967 yıllarına dayandığı ve Harp Akademileri çevresinde teşekkül etmiş görüldüğü ve Adnan Kaptan temsilciliği ile 1947-1968’den bu yana Madanoğlu ile daimi ilişki içinde olduğu, ihtilal hazırlığını Madanoğlu yandaşlığı ile yürütmeye çalıştığı anlatılmıştır.

İddianamede, daha sonra bu grupların İstanbul- Ankara cunta grubu şekline geçtiği, sivil ve askerlerin liderinin Madanoğlu olduğu ve daha sonra grupların birbirine kenetlendiği ileri sürüldükten sonra şöyle denilmektedir: “*1961-1962 yıllarından beri aynı amaç çerçevesinde bulunan ve Yön grubu olarak nitelendirilebilecek olan C. Reşit Eyüboğlu, Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal’dan kurulu grubun stratejisinin ana temisi, askerlerin bugünkü parlamentarizme karşı çıkmasını sağlamak ve bu amaçla askeri bir müdahaleye zemin hazırlamaktır. Onlara göre, Türkiye’de bugün işçi sınıfı devrime öncülük edecek objektif ve sübjektif şartlara sahip değildir. Bu nedenle biçimsel, demokratik nizama karşı ve antiparlamentarist nitelikteki güçlerin ortak cephesi kurumadan bugünkü düzenin yıkılma olanağı bulunmamaktadır. Bu yıkım, henüz sınıf ideolojisi bilinçlenme seviyesi elverişli olmadığı için işçi öncülüğünde gerçekleşmeyecektir. İşçi sınıfına istenen niteliği verecek olan sivil-asker aydın kadroların doğuracağı kadrosu devrim hareketidir. Devrim bu nedenle halkın*

¹⁶⁶³ **Milliyet**, 8 Şubat 1973; **Madanoğlu Cuntası İddianame**, s.20-31

¹⁶⁶⁴ **Milliyet**, 8 Şubat 1973; **Madanoğlu Cuntası İddianame**, s.31-37

dışında, halk için yapılacaktır. Sosyalizme dönüşme ikinci merhaledir. Orduyu yanlarına almak, politikaya sokmak başlıca hedeflerinden biridir. Yani Ordu'ya çengel atmak, tahrik etmek, ordu aracılığı ile parlamenter nizamı yıkmak yolundadırlar”¹⁶⁶⁵.

İddianamede sanıkların, aydın, asker, köylü, işçi ve küçük burjuvadan oluşan bir Direnme Gücü kurulması, bu gücün yaratacağı devrimci kadronun yönetimi ele alması görüşünden hareketle bir Devrim Tüzüğü hazırlayıp birleşik cunta grubu meydana getirdikleri anlatılmakta ve gruplar şöyle sıralanmaktadır: “*Ankara Kolu: C. Madanoğlu, Köksal, Eyüpoğlu, Avcıoğlu ve İlhami Soysal. İstanbul Kolu: Hıfzı Kaçar, Necdet Düvencioğlu, İlhan Selçuk. Zeki Ergun, Cengiz Balıklaya, askerlerden Adnan Kaptan, Arabacıoğlu, Fahrettin Tezel, İbrahim Artuç, Seyfi Güven ve Cemallettin Korkut*”¹⁶⁶⁶.

Cemal Madanoğlu'nun 1965 seçimlerinden artan oy pusulalarının arkasına kendi el yazısı ile Kadro Örgütü'nü yazdığı ifade edilmiştir. Tüzük, İttihadı Terakki tüzüğünün, zamanımıza uyarlanması şeklinde hazırlanmıştır. Bu tüzüğe göre sanıklar kendi aralarında yeminli, gizli hüviyetli bir Ulusal Devrim Partisi kurmuşlardır. Devrim öncesi çalışmaları düzenlemek için de Devrim Genel Kurulu'nu teşkil etmişlerdir. Amaç, cunta tarafına, işçi, gençlik, aydın ve ordu kesiminden devrimci eleman almaktadır. Daha çok asker-sivil kenetlenmesi yapacaklardır. Kurulun idare merkezi Ankara'dadır. Genel Kurul Üyeleri ise: Madanoğlu, Köksal, Avcıoğlu, Eyüpoğlu, Selçuk, Soysal'dır. Madanoğlu Genel Başkan, Avcıoğlu Genel Sekreteridir. Kadro Örgütü için yazılı olarak bulunan belgede özetle şunlar ortaya çıkarılmıştır: “*Aydınlarla devrim gerçekleştirilecektir. Örgütü, 33 üyelik Devrim Genel Kurulu yönetecektir. Sorunlar Kurulda çözümlenecektir. Genel Başkan ve Genel Sekreter, DGK'nın ilk 11 üyesinin bağlaşıklık oylarıyla seçilecektir. Ulusal Devrim Partisi kurulunca seçimler yenilenecektir. Ayrılkçı tutkulara kapılanlar uyarılacak, yola gelmeyenlere sert önlemler uygulanacak. Bütün gençlik kuruluşlarında, Ordu içinde örgütlenecektir. Devrim sonuca erişirken devrik hükümetin yeri, Devrim Hükümeti ile Cumhuriyet*

¹⁶⁶⁵ *Milliyet*, 8 Şubat 1973; **Madanoğlu Cuntası İddianame**, s.37-43

¹⁶⁶⁶ *Milliyet*, 8 Şubat 1973; **Madanoğlu Cuntası İddianame**, s.45-50

Senatosunun yeri Devrim Kurultayı ile doldurulacaktır. DGK Başbakan, Başbakan Yardımcılarını kendi içinden, Bakanları ve Devrim Kurultayının DGK dışındaki üyelerini, örgütten daha önce seçmiş bulunacaktır. 300 üyelik Ulus Kurultayına kanun önerisi yapacak ve Devlet Başkanını seçecektir. Devirmeden sonraki bir ay içinde Kurultay açılmış olacaktır. Kamuoyu için bir gazete çıkartılacaktır”¹⁶⁶⁷.

İddianamede, Madanoğlu'nun 30 bin liralık iştirak teklifinin kabul edilmediği ve Eyüpoğlu'nun finansmanı altında 21 Ekim 1969 tarihinde Devrim gazetesinin çıktığı belirtilerek, gazetenin, Yön'ün hazırladığı teorik temele dayalı eylem için çıkartıldığı ileri sürülmektedir. Gizli Örgütün basın organı olan gazetenin asıl karakterizliğinin işçi sınıfı öncülüğünde düzen değişikliğine gidilemeyeceği doğrultusundaki inanç ile düşünceye dayalı olduğu ve amacının, ne olursa olsun orduyu mutlaka politikaya sokmak ve sonra sosyalistlerin iktidara gelmesinin sağlanması olduğu anlatılmıştır¹⁶⁶⁸.

İddianamede bu başlık altında özetle şunlar sıralanmaktadır: *“Gizli yapıları ve amaçları belirlenmiş gizli ittifak üyeleri Ankara ve İstanbul'daki toplantılarında; ittifakın aksiyon haline dönüşmesi için asker-sivil kenetlenmesi görüşünden hareketle, güvenilen kişilerle hücreleşme, bölge sekreterlikleri kurma ve Genel Kurulun, Güvenilir kişilerden 33 üyelik olması konularını kararlaştırmıştır. Asker ve asker orijini ittifak üyelerinin askeri birliklere çengel atması, sivillerin de bilhassa subaylarla ilişki kurmaları ve örgütü geliştirmeleri istenmektedir. Nitekim askeri okullarda devrimci örgütler kurulmuştur. Ayrıca Mürted, Merzifon ve Eskişehir'de de teşkilatlandırılmıştır. Ankara cunta grubu ile temas kurulmuş ve ODTÜ, DEV-GENÇ, TÖS, TDO gibi örgütlerle temas sağlanmıştır”¹⁶⁶⁹*

İddianamede belirtildiğine göre, gizli örgütün varlığı 19 Mart 1967'de haber alınmış ve Mahir Kaynak Hıfzı Kaçar'ın daveti ile ittifak üyeleri arasına girmiştir. Zamanla, Madanoğlu'nun güvendiği tek insan haline gelen Kaynak, bazen toplantılara Madanoğlu'nu temsilen de katılmıştır. Kaynak, Gizli İttifak üyelerinin 25'i Anka-

¹⁶⁶⁷ **Milliyet**, 8 Şubat 1973; **Madanoğlu Cuntası İddianame**, s.46-50

¹⁶⁶⁸ **Milliyet**, 8 Şubat 1973; **Madanoğlu Cuntası İddianame**, s.50-59

¹⁶⁶⁹ **Milliyet**, 8 Şubat 1973

ra'da, 36' sı İstanbul'da 61 toplantısını tespit etmiştir. Ankara toplantılarının 13' ü ses bandına alınmış, 12' si takip raporu ile tespit edilmiştir. İstanbul'dakilerin 4' ü ajan raporu, biri ses bandı, biri takip raporu ile saptanmıştır¹⁶⁷⁰.

İlk celsede sorguya çekilen Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal haklarındaki iddiaları reddederek “*Atatürkçü oldukları ve Atatürkçülüğe karşı olanlar tarafından sanık durumuna düşürüldüklerini*” söylemişlerdir¹⁶⁷¹. Cemal Madanoğlu savunmasında, mahkemeye verdiği 8 sayfa tutan sorgusunu ve Cumhuriyet Senatosunda yaptığı iki sayfalık konuşmayı okumuştur¹⁶⁷².

Mahkeme Başkanı Tuğg. Tevfik Özgür, duruşma Yargıcı Hâkim Yarbay Günay Gencer, üye Hâkim Binbaşı Gültekin Turan'dan kurulu 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesinde 3 Eylül 1974'te yapılan duruşmada, iddia makamında bulunan Askeri Savcı Hâkim Yarbay Süleyman Takkeci, 144 sayfa tutan esas hakkındaki mütalaasını okumuş, bu arada, duruşmalar sırasında çeşitli taleplerinin reddine dair mahkeme ara kararlarını da eleştirmiştir¹⁶⁷³.

Savcı sanıklardan Cemal Madanoğlu, Osman Köksal, Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, Cemal Reşit Eyüpoğlu, İlhan Selçuk, Hıfzı Kaynar, Adnan Kaptan, Adnan Arabacıoğlu, Fahrettin Tezel, Orhan Seyfi Güven, İbrahim Artunç, Cemalettin Korkut, Zeki Ergün, Necdet Düvencioğlu, Raif Ertem, Cengiz Balıklaya'nın Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil veya ilgaya ve bu kanunla kurulu olan TBMM iskata veya vazifesini yapmaktan men'e cebren teşebbüs suçunu hususi vasıtalarla işlemek üzere gizlice ittifak ettiklerinin subuta erdiğini söylemiş ve bu sanıkların TCK'nun 171/2 maddesi gereğince 4-12 yıl ağır hapislerini istemiştir¹⁶⁷⁴.

Mütalaada ayrıca sanıkların TCK'nun 173/3 maddesi ile tecziyeleri ve Kurmay Alb. Adnan Arabacıoğlu, Kurmay Alb. Adnan Kaptan, Kurmay Alb. Fahrettin Tezel, Kurmay Alb. İbrahim Artunç haklarında askeri Ceza Kanununun 30 maddesinin

---

¹⁶⁷⁰ **Milliyet**, 8 Şubat 1973

¹⁶⁷¹ **Milliyet**, 22 Mart 1973

¹⁶⁷² **Milliyet**, 22 Mart 1973

¹⁶⁷³ **Milliyet**, 4 Eylül 1974

¹⁶⁷⁴ **Milliyet**, 4 Eylül 1974

uygulanması istenmektedir¹⁶⁷⁵.

Cemal Madanoğlu ve arkadaşlarının yargılandığı bu dava, mahkemenin tüm sanıklar için beraat kararı vermesiyle sonuçlanmıştır¹⁶⁷⁶.

g) Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) Davası:

1965'ten sonra gelişen gençlik hareketinin önderlerinden Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun (THKO) kurucu ve yöneticilerinden olan Deniz Gezmiş, 1971 yılına değin birçok hareketin içerisinde bulunmuştur. İstanbul Üniversitesi'nin işgal edilmesi, gençlik örgütlerinin kurulması gibi faaliyetlerinden dolayı gözaltına alınmış ve tutuklanmıştır. Sonraları öğrenci hareketlerinden uzaklaşarak Sinan Cemgil ve Hüseyin İnan'la birlikte, silahlı mücadeleyi savunan THKO'yu kurmuş, banka soygunu, 4 ABD'li askerin kaçırılması gibi eylemlerde, arkadaşlarıyla birlikte yer almıştır. Deniz Gezmiş ve arkadaşı Yusuf Arslan bir süre sonra Sivas'ta yakalanmıştır. THKO-1 davasında Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'la birlikte T.C.K.'nin 146. maddesini ihlal ettikleri ileri sürülerek yargılanmışlar ve 9 Ekim 1971'de ölüm cezasına çarptırılmışlardır¹⁶⁷⁷.

Deniz Gezmiş ve 21 arkadaşının duruşmaları Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 No.lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde başlamıştır. Duruşmada sanıkların kimlikleri tespit edilmiş, daha sonra savcı Hâkim Bnb. Kerametdin Çelebi 42 sayfalık iddianamesini okumuştur. Sanıkların 29 avukat tarafından savunulacağı belirtilmiştir. Sanıklardan Deniz Gezmiş'i Ankara Barosu avukatlarından Niyazi Ağırnaslı, Halit Çelenk ve İstanbul Barosu avukatlarından Alp Kuran savunmuştur. Yargılanacak olan sanıklar şunlardır: Deniz Gezmiş, Sevim Onursal, Necmettin Baca, Metin Yıldırımtürk, Ercan Öztürk, Osman Arkış, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan, Mehemt Nakiboğlu, Recep Sakın, Mustafa Yalçın, Metin Güngörmüş, Hacı Tonak, Mustafa Çubuk, Mete Ertekin, Semih Orcan, Cemal Özdoğan, Mehmet Asal, Kor Koçalak,

---

¹⁶⁷⁵ **Milliyet**, 4 Eylül 1974

¹⁶⁷⁶ **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980**, C.3, s.361

¹⁶⁷⁷ **Cumhuriyet Ansiklopedisi (1961-1980)**, C.3, s.295; THKO-1 davasının iddianame, sorgu ifadeleri, sanıkların ve avukatlarının savunmaları, mahkeme kararları, temyiz layihaları, Askeri Yargıtay kararları, infazın bekletilmesi istemleri, TBMM görüşmeleri konularında ayrıntılı bilgi için bkz. **1. THKO Davası (Mahkeme Dosyası)**, C.I, y.y.yok

İrfan Uçar, Atilla Keskin, Ahmet Erdoğan'dır¹⁶⁷⁸.

Davanın başlamasından sonra Mahkemenin kuruluş tarzına itiraz yapılmış ancak bu itiraz, reddedilmiştir. T.C. Anayasasını taşıyıcı, tebdil ve ilgaya cebren teşebbüs etmek ve fiilen iştirak etmekten sanık Deniz Gezmiş ile 27 arkadaşının Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı (1) Numaralı Askeri Mahkemesi'ndeki duruşmada; Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Başsavcılığınca hazırlanan Evrak No: 1971/87 olan iddianameye göre Savcılık T.C.K.'nin 146. maddesine dayanarak sanıklar hakkında idam cezası istemektedir. Duruşmaya Tuğg. Ali Elverdi başkanlığında başlanmıştır. Mahkeme heyeti, duruşma Hâkimi, Hakim Alb. Ahmet Tetik, Hâkim Yb. Mehmet Turan, Savcı Yb. Kerametdin Çelebi ile Savcı yardımcısı Baki Tuğ'dan oluşmuştur¹⁶⁷⁹.

Sanıklar sıkı güvenlik önlemleri altında duruşma salonuna getirilmişler, bu sırada bazı sanıkların taşkınlık yapmak istemeleri, orada görevli subay ve erler tarafından önlenmiştir. Bu sırada sanıklardan birinin başından hafif yaralandığı görülmüştür. Sanıklardan Sevim Onursal, İbrahim Seven ve Necmettin Baca mahkemeye güvenleri olduğunu, mahkemenin kuruluşu konusunda bir diyecekleri bulunmadığını bildirmişlerdir. Diğer 18 sanık ise: Mustafa Yalçın, Recep Sakin, Yusuf Aslan, Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Mehmet Nakiboğlu, Metin Yıldırım, Atilla Keskin, Ahmet Erdoğan, Ercan Öztürk, Osman Arkış, Metin Güngörmüş, Semih Orcan, Mehmet Asal, Mustafa Çubuk, Hacı Tonak, Hüseyin Cemal Özdoğan, Mete Ertekin ve Kor Koçalak ise mahkemeye itimatları olmadığını gerekçesini, avukatlarının açıklayacaklarını bildirmişlerdir¹⁶⁸⁰.

Duruşma hâkimi sanıklara mahkemenin kuruluşu hakkında görüşlerini almıştır. Sanık avukatlarını temsilen söz alan avukat Halit Çelenk konuşmasında sıkıyönetim mahkemesinin kuruluşuna itiraz ettiklerini mahkemeyi teşkil eden kişilere herhangi bir itirazlarının olmadığını bildirmiştir. Halit Çelenk'in itiraz dilekçesi 18 sayfa tutmuş, bunun okunması bittikten sonra, diğer sanık avukatları da yapılan itiraza ka-

¹⁶⁷⁸ **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1971

¹⁶⁷⁹ **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1971; Baki Tuğ, **Denizlerden Apo'ya 12 Mart 1971**, Ankara, 2000, C.2, s.696-736

¹⁶⁸⁰ **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1971

tıldıklarını belirtmişlerdir. Sıkıyönetim Mahkemesi avukatların itirazlarını incelemiş, duruşmaya biraz ara verilmiş sonra duruşma Hakimi Mehmet Tetik yazılı olan ara kararını okumuştur. Beş maddede sıralanan ara kararında 353 ve 357 sayılı kanunların Anayasaya aykırı olmadığı, Askeri Mahkemelerin kuruluşunun Anayasanın 138. maddesine uygun bulunduğu, Sıkıyönetim Mahkemeleri'nin de Anayasanın 124. maddesine uygun şekilde kanununa dayalı olarak kurulduğu, Askeri Yargının da bu yasalarla teminat altında bulunduğu belirtilerek, avukatların itirazlarının reddedildiği açıklanmıştır¹⁶⁸¹.

Bundan sonra sanıkların hüviyet tespiti yapılmıştır. Yargılanmakta olan sanıkların tutukluluk hallerinin devamına Atilla Keskin'in 353 sayılı kanun uyarınca tutuklanmasına karar verilmiştir. Savcı iddianamesini okumuş ve sanıkların TCK'nun 146/1 maddesi gereğince 21 sanığın ölüm cezasına çarptırılması, 2 sanığın TCK'nun 146/3 maddesi gereğince 15-20 yıl hapisle cezalandırılmalarını istemiştir. *“Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın tamamını tağyir, tebdil veya ilgaya ve kanun ile müesses TBMM'ni iskata ve vazifesini yapmaktan men'e teşebbüs suçundan asli fail olarak”* ölüm cezasına çarptırılması istenen sanıklar şunlardır: Deniz Gezmiş, Mustafa Yalçın, Recep Sakin, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan, Mehmet Nakipoğlu, Metin Yıldırım, Atilla Keskin, Ahmet Erdoğan, Ercan Öztürk, Osman Arkış, Metin Güngörmüş, Semih Orcan, Mehmet asal, Mustafa Çubuk, Hüseyin Cemal Özdoğan, Hacı Konak, İrfan Uçar, Kor Koçalak, Sevim Onursal ve Mete Ertekin'dir. Haklarındaki deliller, suçluluk halini şüpheli gösterir durumda olduğu için 15-20 yıl hapisle cezalandırılması istenen sanıklar ise İbrahim Seven ve Necmettin Baca'dır.

146. madde şu hükmü öngörmektedir: *“T.C. Teşkilatı Esasiye Kanununun tamamını veya bir kısmını tağyir veya ilgaya ve bu kanun ile teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisini iskata veya vazifesini yapmaktan men'e cebren teşebbüs edenler idam cezasına mahkum olur. 65. maddede gösterilen şekil ve suretlerle gerek yalnızca, gerek birkaç kişi ile birlikte kavli veya tahriri veya fili fesat çıkararak veya meydan ve sokaklarda ve nasın toplandığı mahallerde nutuk irat veyahut yafta veya neş-*

---

¹⁶⁸¹ Cumhuriyet, 17 Temmuz 1971

riyat icra ederek bu cürümleri işlemeğe teşvik edenler hakkında yapılan fesat teşebbüs derecesinde kalsa dahi idam cezası hükmolunur”¹⁶⁸².

Askeri Savcı Yargıç Bnb. Kerametdin Çelebi, 42 sayfalık iddianamesinde, “başlangıçta gençlerin iyi niyetli olduklarını politik oyunlarla bugünkü duruma geldiklerini” belirtmiştir. İddianamenin geniş bir bölümü, dünyada ve Türkiye’deki tarihi gelişim ile Marksist- Leninist ilkelerin yerleşme yönünden yapılan girişimlere ayrılmıştır. Askeri Savcı 14 Mayıs 1950’nin Türk tarihinde bir dönemeç olduğuna değinerek, DP’nin iktidara gelmesinden sonraki dönemi anlatmıştır. Savcı daha sonra 27 Mayıs’a getiren sebepler, öğrenci olayları ve gençlerin ilerici sol, gerici sağ diye kamplara ayrıldığını hâlbuki her iki kesimde de gericilerin olduğunu ifade etmiştir¹⁶⁸³.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Numaralı Askeri Mahkemesi, Gezmiş ve arkadaşları hakkında çeşitli cezalar vermiştir. Sıkıyönetim Mahkemesi aralarında Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan, Mete Ertekin, Ahmet Erdoğan, Recep Sakın, Hacı Tonnak, Metin Güngörmüş, Mustafa Yalçınar, Osman Arkiş, Ercan Öztürk, Semih Orcan, Mehmet Asal, Metin Yıldırım Türk, Mehmet Nakiboğlu, Mustafa Çubuk, Atilla Keskin, Cengiz Baltacı’nın bulunduğu 18 kişi hakkında idam kararı vermiştir¹⁶⁸⁴.

Sanıklar da haklarında verilen kararları, Askeri Yargıtay’da temyiz etmiştir. Askeri Yargıtay 2. Ceza Dairesi, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 No.lu Askeri Mahkemesince idama mahkûm edilenlerden Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın idam cezalarını onayladığını açıklamıştır¹⁶⁸⁵. Başkan Hâkim Alb. K. Eran, üye Hâkim Alb. S. Taşer, üye Hâkim Alb. Y. Yücedağ, üye Hâkim Alb. Y. Saraç, üye Hakim Alb. H. Erkan’dan oluşan Mahkeme Heyeti, duruşmada 30 sayfalık gerekçeli kararı açıklamış ve gerekçeli kararın sonuç bölümünde kısaca şunlara yer vermiştir:

¹⁶⁸² **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1971

¹⁶⁸³ **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1971

¹⁶⁸⁴ T.C. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 No.lu Askeri Mahkemesi, Evrak No:1971/146, Esas No:1971/13, Karar No:1971/23, **Gerekçeli Hüküm**, Ankara, 09.10.1971, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Adli Müşavirlik Arşivi; **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1971

¹⁶⁸⁵ **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1972

“a) Sanıklar, vekillerinin varit ve kabule değer görülmeyen usule ilişkin bilcümle temyiz sebeplerini reddine,

b) Sanıklardan Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’la ilgili olarak, sanıklar vekillerince dermeyan olunan kasta, suç vasfına ve uygulamaya ilişkin bilcümle temyiz sebeplerinin reddi ile bu sanıklar haklarındaki hükmün onanmasına,

c) Sanıklardan Mete Ertekin, Mustafa Yalçınar, Ahmet Erdoğan, Hacı Tonak ve Metin Güngörmüş ile ilgili olarak vekillerinin sübut, kast ve suç vasfına ilişkin bilcümle temyiz sebeplerinin reddine; ancak sanıklar haklarında T.C.K.’nin 59. maddesinin uygulanmaması kanuna aykırı görülmekle, Mete Ertekin hakkındaki hükmün bu yüzden re’sen, diğer sanıklar haklarındaki hükmün aynı sebepten vekillerinin uygulamaya ilişkin temyiz sebeplerine atfen bozulmasına;

d) Sanıklardan Metin Yıldırım Türk, Mehmet Asal, Osman Arkış, Cengiz Baltacı, Mustafa Çubuk, Semih Orcan, Ercan Öztürk, Recep Sakin, Atilla Keskin ve Mehmet Nakipoğlu ile ilgili olarak vekillerince ileri sürülen sübut ve suç kastına ilişkin temyiz sebepleri varit ve kabule değer görülmediğinden reddine:

Ancak, sanıkların sübuta eren fiillerinin, T.C.K.’nin 168. maddesine uyduğu teemmül olunmadan adı geçen kanununun 146. maddesine tevfikân cezalandırılmaları, kanuna aykırı ve vekillerinin suç vasfına ilişkin temyiz sebepleri varit ve kabule şayan görülmekle, bu sanıklar haklarındaki hükmün bu nedenle bozulmasına: Bozma sebebine göre uygulamaya ilişkin temyiz sebeplerinin, bu sanıklar için tetkikine mahal olmadığına, sanıklardan Mehmet Asal ve Semih Orcan Vekili Avukat Niyazi Ağırnaslı’nın adı geçen sanıkların tahliyelerine ilişkin talebinin tetkikine mahal olmadığına,

e) Sanıklardan Kor Koçalak ve Sevim Onursal’ın sübuta eren fiillerinin T.C.K.’nin 296 maddesine uyduğu düşünülmeden, aynı kanununun 146-3 maddesine göre, cezalandırılmaları kanuna aykırı ve sanıklar vekillerinin suç vasfına değinen temyiz sebepleri varit ve kabule değer görülmekle bunlar haklarındaki hükmün bu sebeple bozulmasına,

f) Sanık İrfan Uçar’la ilgili olarak vekillerinin sübut ve suç kastına ilişkin temyiz sebepleri varit ve kabule değer görülmemiş ise de aynı gayeye yönelmiş fiillerinden

dolayı sanık hakkında ayrı ayrı dava açıldığı anlaşıldığından, bu davaların birleştirilerek, tüm fiillerinin değerlendirilmesi neticesi suç vasfının tayin edilmesi zorunluluğu karşısında, tetkik edilen dava konusu fiilinden dolayı neticeyi hükme varılması kanuna aykırı görülmekle, sanık hakkındaki hükmün bu sebeple re'sen bozulmasına, kısmen tebliğ nameye uygun olarak 10.01.1972 günü oybirliğiyle karar verildi”¹⁶⁸⁶.

Askeri Yargıtay tarafından onaylanan, diğerleri ise bozulan Deniz Gezmiş ve arkadaşları ile ilgili dosya, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Numaralı Askeri Mahkemesi'ne gelmiştir. Sıkıyönetim Mahkemesi, Askeri Yargıtay'ın ölüm cezasını onayladığı sanıkların dava dosyalarını, diğerlerinden ayırarak, kararın onaylanması için dosyayı TBMM'ye göndermiş, diğer sanıkları ise duruşmaya çağırmıştır. 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi Tuğg. Ali Elverdi'nin Başkanlığında, Duruşma Yargıcı Alb. Ahmet Tetik, üye Yargıç Yb. Mehmet Turan'dan kurulmuştur. Mahkeme sanıklara Askeri Yargıtay 2. Dairesinin Grekçeli kararını okumuş ve Askeri Savcıdan ve sanıklardan, bu karara uyulup-uyulmamasını isteyip, istemediklerini sormuştur¹⁶⁸⁷.

Bunun üzerine Gezmiş ve arkadaşları kararın tashihi talebinde bulunmuş ancak tashih reddedilmiştir. Askeri Yargıtay Başsavcısı Tümamiral Fahri Çoker, Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının tashihi karar talebini incelemiş, bu isteği reddederek, 18 sanığın dosyasını tekrar Sıkıyönetim Savcılığına iade etmiştir¹⁶⁸⁸.

Gezmiş ve arkadaşlarının idam dosyası 26 Ocak 1972'de TBMM'ye gönderilmiştir. Karar TBMM tarafından onaylandığı takdirde, Mamak Askeri Cezaevinde yatan üç sanık hakkında infazın gerçekleşeceği açıklanmıştır¹⁶⁸⁹. Ancak 1 Şubat 1972 Cumhuriyet gazetesinin haberinde idam kararlarıyla ilgili dosyaların Meclis'e gelmediğinden söz edilmiştir¹⁶⁹⁰. Sonraki günlerde Meclis'e giden dosya TBMM'de

---

¹⁶⁸⁶ **Cumhuriyet**, 11 Ocak 1972

¹⁶⁸⁷ **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1972

¹⁶⁸⁸ **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1972

¹⁶⁸⁹ **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1972

¹⁶⁹⁰ **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1972

görüülerek karara bağlanmıştır¹⁶⁹¹. Buna göre ölüm cezalarının yerine getirilmesi için çıkarılan yasada, “Madde 1- a) Askeri Yargıtay 2’nci Dairesi’nin 10/1/1972 tarih ve 1971/457-1972/1 esas, 1972/1 karar sayılı ilamı ile kesinleşen, Askeri Yargıtay Başsavcılığı’nın 3/2/1972 tarih ve 1972/187-98 sayılı kararı ile tashihi karar talebi reddedilen, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 No’lu Askeri Mahkemesi’nin 9/10/1971 tarih, 1971/13 esas, 1971/23 karar sayılı hükmü ile T.C.K.’nin 146/1 maddesi uyarınca ölüm cezasına mahkum edilmiş bulunan; sicilli nüfusta Erzurum Ilıca Nahiyesi, Özlük(Öznü-Beypınar’ı) köyü, hane 27, cilt 5 ve sayfa 129’da kayıtlı Cemil oğlu Mukaddes’ten doğma 1947 doğumlu Deniz Gezmiş hakkındaki işbu ölüm cezası yerine getirilir.

b) Askeri Yargıtay 2’nci Dairesi’nin 10/1/1972 tarih ve 1971/457-1972/1 esas, 1972/1 karar sayılı ilamı ile kesinleşen, Askeri Yargıtay Başsavcılığı’nın 3/2/1972 tarih ve 1972/187-98 sayılı kararı ile tashihi karar talebi reddedilen, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 No’lu Askeri Mahkemesi’nin 9/10/1971 tarih, 1971/13 esas, 1971/23 karar sayılı hükmü ile T.C.K.’nin 146/1 maddesi uyarınca ölüm cezasına mahkum edilmiş bulunan; sicilli nüfusta Yozgat iline bağlı Çekerek ilçesi Kuşsaray köyü hane 21, cilt 13/2, sayfa 88/114’te kayıtlı Beşir oğlu Mediha’dan doğma 1947 doğumlu Yusuf Arslan hakkında işbu ölüm cezası yerine getirilir.

c) Askeri Yargıtay 2’nci Dairesi’nin 10/1/1972 tarih ve 1971/457-1972/1 esas, 1972/1 karar sayılı ilamı ile kesinleşen, Askeri Yargıtay Başsavcılığı’nın 3/2/1972 tarih ve 1972/187-98 sayılı kararı ile tashihi karar talebi reddedilen, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 No’lu Askeri Mahkemesi’nin 9/10/1971 tarih, 1971/13 esas, 1971/23 karar sayılı hükmü ile T.C.K.’nin 146/1 maddesi uyarınca ölüm cezasına mahkum edilmiş bulunan; sicilli nüfusta Kayseri ili Sarız ilçesi, Bahçeli Mahallesi, hane 31, cilt 2, sayfa 45’te kayıtlı Hıdır oğlu Selver’den doğma 1949 doğumlu Hüseyin İnan hakkındaki işbu ölüm cezası yerine getirilir.

2) Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

¹⁶⁹¹ TBMM Tutanak Dergisi, D:3,C.24, T:3, B.75, 20.04.1972

3) *Bu kanunu Adalet Bakanı yürütür*¹⁶⁹².

T.C. Anayasasını tağyir, tebdil ve ilga, TBMM’ni silahla, cebren iskat ve komünist bir rejim kurmak suçları sabit görülerek ölüm cezasına mahkûm edilen Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan hakkındaki infaz hükmü sabaha karşı Cebe-ci’deki Sivil Kapalı Cezaevi’nin avlusunda gerçekleşmiştir. İnfaz sırasında kanunda belirtilen ilgililer olarak kararı veren Sıkıyönetim 1 Numaralı Mahkemesi adına Başkan Tuğg. Ali Elverdi, İnfaz Savcısı, Hükümet Doktoru, Cezaevi Müdürü, bir sanık avukatı hazır bulunmuştur¹⁶⁹³.

Sıkıyönetim Mahkemelerine yukarıda sözü edilen davaların dışında daha pek çok dava açılmıştır. Davaların sonunda sanıklara değişik cezalar verilmiştir. Bunlar arasında; duruşmadan varestede tutularak yargılanma, beraat, hapis cezası, idam, müebbet hapis, para cezası sayılabilir. Yukarıda sözü edilen davaların dışında; Sabotaj Davası, Şafak Davası, Dev-Genç Davası, THKP-C Davası, Öğrencilerle İlgili Davalar, DMMA olayları gibi birçok dava Sıkıyönetim Mahkemelerinde görülmüştür¹⁶⁹⁴.

h) Dev-Genç Davası:

Dev-Genç Davası olarak bilinen Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu ve bu örgütün çeşitli Yüksek Öğrenim kurumlarındaki alt kuruluşları ile örgütle uzaktan yakından ilişkisi bulunan münferit olaylar hakkındaki kamu davası, 26 Kasım 1971 tarihinde Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 No.lu Askeri Mahkemesi’nde açılmıştır. 21 Şubat 1972 günü başlayan duruşmalar, 174 gün devam etmiştir. Dev-Genç davası 133 klasör ve eklerden oluşmuştur. Dava ile ilgili olarak 257 kişi yargılanmıştır¹⁶⁹⁵. Mahkeme Başkanı, Tuğg. Ali Elverdi, duruşma Hâkimi Hâkim Alb. Mehmet Turan, Hâkim üye, Hâkim Yzb. Selçuk Erim, Askeri Savcı Hâkim Alb. İlhan Şenel, Yardımcı Savcı Hava Hâkim Yzb. Ali Hüner ve tutanak yazarlığında sivil memur

¹⁶⁹² T.C. Resmi Gazete, Kanun No:1586, Sayı:14178, 5 Mayıs 1972; **Deniz, Yusuf, Hüseyin Meclis/Senato 1972 İdam Kararları Tutanakları**, Ankara, 1998, s.71; Meclis’teki görüşmeler için bkz. **TBMM Tutanakları, Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan, Hüseyin İnan İdam Görüşmeleri**, y.y.yok, 1988

¹⁶⁹³ **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1972

¹⁶⁹⁴ Arınır-Öztürk, **a.g.e.**, s.181-256

¹⁶⁹⁵ 4. Kolordu Komutanlığı Nezdinde Kurulu Sıkıyönetim 1 Numaralı Askeri Mahkemesi, **Dev-Genç Davası Gereğçeli Hükmü**, Evrak no:1973/4, Esas No:1973/4, Karar No:1973/60, Ankara, 1975, s.3, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Adli Müşavirlik Arşivi

Halil Kurt görev almıştır¹⁶⁹⁶.

10 Ağustos 1973'teki duruşmada Askeri Savcılar iddianamelerini okumayı bitirmişlerdir. Askeri Savcı tarafından 257 sanık için 275 sayfalık iddianamenin okunması 5 gün sürmüştür. Askeri savcılar, 59 sanığın T.C.K.'nin 141/1 maddesi uyarınca 8-15 yıl, 20 sanığın 146/3 maddesi uyarınca 15 yıla kadar cezalandırılmalarını, 26 sanığın da beraatını talep etmişlerdir¹⁶⁹⁷.

Bu davada sanıklar, şu suçlardan yargılanmışlardır: “1- Türkiye Cumhuriyeti’ni Anayasası’nı tağyir, tebdil ve ilgaya cebren teşebbüs etmek ve bu fiille fer’an iştirak etmek, 2- Silahlı çete teşkil etmek, 3- Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek, sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadi ve sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeğe matuf cemiyet kurmak, 4- Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesisi etmek veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak yahut memleket içinde müesses iktisadi ve sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmek için propaganda yapmak, 5- Türklüğü, Cumhuriyeti, Büyük Millet Meclisi’ni hükümetin manevi şahsiyetini Bakanlıkları devletin askeri veya emniyet muhafaza kuvvetlerini ve adliyenin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif, 6- Kanununun cürüm saydığı bir fiili açıkça övmek, halkı kanuna itaatsizliğe veyahut adalete teşvik, askerleri kanunlara itaatsizliğe teşvik, 7- Kasten adam öldürmek ve öldürmeye teşebbüs’tür”¹⁶⁹⁸.

Ankara Mamak’ta başlamış olan mahkemede sanıklar, 1967-1971 yılları arasındaki muhtelif eylemlerden dolayı yargılanmışlar ve sanıklara tatbiki istenen kanun maddeleri şunlardır: T.C.K.’nin 146/1, 146/3, 168, 141/1-5, 142/1-4, 159/1, 312, 448, 62, 153, 128/2, 55, 31, 33, 173, 36, 71, 40, 353 sayılı kanununun 16 T.C.K. 37-6136 sayılı kanunu 16. maddeleridir¹⁶⁹⁹.

Dava sonucunda; Ertuğrul Kürkçü’ye verilen cezaların bir kısmı af kanunu kapsamına alındığından Ordu ilinde 5 yıl, 6 ay ve 20 gün tutuklu kalmasına, T.C.K.’nin 31. maddesi gereğince de kamu hizmetlerinden müebbeden yasaklanma-

¹⁶⁹⁶ A.g.y., s.15; Milliyet, 28 Mart 1973

¹⁶⁹⁷ Milliyet, 11 Ağustos 1973

¹⁶⁹⁸ Dev-Genç Dosyası -1, Ankara, 1973, s.13

¹⁶⁹⁹ Dev-Genç Dosyası -1, s.48; Cumhuriyet Ansiklopedisi (1961-1980), C.3, s.304

sına karar verilmiştir. Diğer sanıklara, ağır hapis ve hapis cezalarının yanında Konya, Eskişehir, Sivas gibi illerde tutuklu kalmaları, kamu hizmetlerinden men etme gibi değişik cezalar verilmiştir. Ayrıca af kanunu nedeniyle bazı kamu davaları ortadan kalkmış, bazıları da beraat etmiştir¹⁷⁰⁰.

B. Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi:

1. Siyasi Açıdan Değerlendirilmesi:

II. Dünya Savaşı sırasında Hükümet, “*Umumi siyasi vaziyetin gösterdiği lüzum ve icapları mütalaa*” ederek 20 Kasım 1940 tarihinde sıkıyönetim ilan etmiştir. Sıkıyönetim ilanı kararı TBMM’de gündeme gelmiş ve konu ile ilgili olarak hiçbir milletvekili söz almamış hükümet de herhangi bir açıklama yapmamış ve yapılan oylama sonucunda sıkıyönetimin ilanı onaylanmıştır. Sıkıyönetim Komutanlığına Korg. Ali Rıza Artunkal atanmıştır. Bu dönemde 25 Mayıs 1940 tarihinde yürürlüğe giren 3832 sayılı sıkıyönetim kanunu ilk kez uygulanmaya konmuştur. TBMM’de sıkıyönetimin uzatılması gündeme geldiğinde, milletvekilleri görüşlerini belirtmeden ve Meclis’te herhangi bir tartışma yaşanmadan sıkıyönetimin uzatılması kabul edilmiştir. Sıkıyönetimin uzatılması konusundaki oylamalar tek parti döneminde bu şekilde devam etmiştir.

DP’nin sıkıyönetime karşı olan ilk tepkisi TBMM’ne girmeden önce 1946 seçimlerinden sonra ortaya çıkmıştır. 1946 seçimlerinden sonra sıkıyönetim komutanlığı bildiri yayınlarak seçim sonuçları hakkında vatandaşlara “şüphe düşürücü, tahrik edici” yazıların basında yer almasını yasaklamış bunun üzerine Celal Bayar bir demeç vermiştir. Celal Bayar’ın bu demeci doğrultusunda yazı yazan Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri sıkıyönetim komutanlığınca kapatılmıştır. Daha sonra DP Genel İdare Kurulu sıkıyönetim kararını protesto etme kararı almıştır. Ayrıca DP bir mektupla Başbakanlığa başvurarak sıkıyönetimin kaldırılmasını talep etmiştir. Mektup, Cumhuriyet gazetesinin 29 Temmuz 1946 tarihli sayısında yayınlanmıştır.

DP TBMM’ye girdikten sonra 4 Aralık 1946’da yapılan sıkıyönetim uzatma görüşmelerinde de sıkıyönetim uzatılmasına karşı çıkmıştır. Bu görüşmeler sırasında

---

¹⁷⁰⁰ 4. Kolordu Komutanlığı Nezdinde Kurulu Sıkıyönetim 1 Numaralı Askeri Mahkemesi, **Dev-Genç Davası Gerekçeli Hükmü**, s. 1056-1058

Recep Peker hükümet adına ilk kez sıkıyönetimi uzatma isteğinin gerekçelerini açıklamıştır: “Sayın arkadaşlarım; altı batı ilimizde sıkıyönetim idaresi mevcuttur. Bu idare, Kamutay’ın en son verdiği karar mucibince yakın günlerde altı aylık zamanını bitirmektedir. Bugünkü durumu Bakanlar Kurulu mütalaa etti ve sıkıyönetimi tesis etmek için o zamanlar mevcut olan şartların, bu idarenin yeniden altı ay daha uzatılmasını icap ettirecek mahiyetini muhafaza ettiği kanaat ve kararına vardı. Bu karara istinaden Kamutay’ın yüksek huzuruna şimdi tezkeresi okunan teklifi sunuyoruz. Bu teklifimiz aynı bölgede sıkıyönetim idaresinin bu seferki müddetinin bitiminden itibaren yeniden altı ay daha uzatılmasını istemek yolundadır. Vaziyeti mütalaa ve takdir buyuracak olan yüksek Kamutay’ın Hükümetin teklifi veçhile bu altı illik batı bölgesinde yeniden altı ay müddet için sıkıyönetimin uzatılmasına karar vermesini rica ediyoruz”¹⁷⁰¹.

Falih Rıfki Atay, Ulus gazetesindeki köşe yazısında; sıkıyönetimin İstanbul’da siyasi teşkilatların kurulmasına engel olmadığını, sıkıyönetimin sadece sokak gösterilerini yasakladığını belirtmiştir. DP, Meclis’teki görüşmelerde, savaşın sona ermesi nedeniyle sıkıyönetimin uzatılmasına karşı olduklarını ileri sürmüştür. Birçok milletvekili ise sınırlardan top seslerinin hala duyulduğunu, uluslararası güven ortamının tam olarak oluşmadığı üzerinde durarak, önerinin kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. Hatipler, sıkıyönetimin kamu hizmetlerinde hiçbir baskı yapmadığını, asayişin sağlanmasında, düzenin sağlanmasında etkili olduğu üzerinde durmuşlardır. Bu arada DP’lilerden söz alan Gn. Sadık Aldoğan, Hükümetin İstanbul’da gazeteleri kapatmak ve mitinglere engel olmak için sıkıyönetimi istediğini ileri sürmüş, gürültü ve tartışmalara neden olan bu iddia reddedilmiştir.

Hükümet adına Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen, DP’lilerin ileri sürdüğü görüşlerin hepsine cevap vermiş, sıkıyönetim ilanı için ihtilal ya da savaş halinin beklenemeyeceğini belirterek, “iktidardan gaflet beklenmemelidir” demiştir. Mümtaz Ökmen sözlerini, “Arkadaşlar; süresinin daha altı ay temdidini Büyük Meclisten rica ettiğimden sıkıyönetimi mevzuu Büyük Millet Meclisinin gündeminde ilk defa

---

¹⁷⁰¹ **Ulus**, 5 Aralık 1946

giren bir mevzu değildir. 1940 senesinde Hükümet ve Büyük Meclis iç ve dış vaziyetleri göz önünde bulundurarak milli menfaatlerin, vatan savunmasının zaruri bir ifadesi olarak memleketin çok mahdut bir bölgesinde sıkıyönetim ilanına karar vermiş ve zaruret olmadıkça bu kararı devam ettirmemek için altı ay sonra bu işi zaruri kılan ahvalin nihayet bulması ihtimali olmamasına rağmen kararda müddeti altı ay ile tahdit etmek gibi bir ile dikkat göstermiştir” diyerek sözlerine devamlı; “*Anayasamız vatandaş hak ve hürriyetini temin bakımından ileri milletlerin anayasaları gibi, demokratik prensipleri ve hükümleri ihtiva eder. Bunu kendileri de kabul ederler, muhtelif vesilelerle Cumhuriyet Anayasasının en ileri bir anayasa olduğunu tekrar ederler. Arkadaşlar; vatandaşa bu kadar geniş hak ve hürriyet veren bu anayasa ve anayasayı yapanlar, bu devletin banileri vatandaş hak ve hürriyetlerini bu derecede korurlarken millet haklarının, millet hürriyetinin vatan savunmasının en az bu haklar kadar mukaddes olduğunu yakın tarihin derslerinden istifade ederek tespit etmişler ve bizlere vatanın huzuru emniyetin nizamı lüzum gösterdiği zaman bu salahiyetleri kullanmayı bir vazife olarak vermiştir”* şeklinde sürdürmüştür¹⁷⁰².

Bu açıklamaların ardından sözlerine devam eden Ökmen, “*Biz sıkıyönetimi icap etmediği halde bütün salahiyetlerini istimal etsin diye tesis etmiyoruz. Sıkıyönetim öyle bir müessesedir ki ancak lazım olduğu zaman salahiyetini kullanır. Sıkıyönetim öyle bir müessesedir ki sivil otoritelerin, adli otoritelerin salahiyetlerini formalitelere tabi olmaksızın fakat ancak zaruret halinde ve süratle kullanır. Böyle bir emniyet sübabının mevcudiyeti birçok ahvalde salahiyet istimaline hacet bırakmaz. Biz sıkıyönetimi ilan için ihtilali bekleyemeyiz. İktidardan gaflet beklememelidir. Sizin istediğiniz, sizin şiarınız, şimdiye kadar olduğu gibi hadiselerle takaddüm etmektir. Altı senedir bu memleket büyük felaketlerden kurtulmuşsa bunda milli fedakârlığın, milli şuurun büyük tesiri olmakla beraber hiç şüphe yoktur ki Büyük Millet Meclisinin hadiselerle takaddüm ederek kararları zamanında ve yerinde almasını bilmesinin tesiri de çok daha büyük olmuştur”* diyerek Sadık Aldoğan’ın sözlerini teessüfle kar-

---

¹⁷⁰² **Ulus**, 5 Aralık 1946

şıladığını söylemiştir. Sıkıyönetimin İstanbul'da muhalif gazete kapatmak, mitinglerin düzenlenmesine engel olmak gibi nedenlerle ilan edilmediği üzerinde durmuştur.

Refik Koraltan ise gündemde sıkıyönetimin uzatılacağı konusunun yer almadığını, Hükümetin bu konuyu açmasının usul yönünden doğru olmadığını ifade etmiştir. Koraltan'dan sonra söz alan Erzurum milletvekili Gn. Vehbi Kocagüney de şu hususlara dikkat çekmiştir: “...İçişlerine gelince; aziz arkadaşlarım. İstanbul'daki ve diğer bölgelerdeki sıkıyönetim ne amme hizmetinde de iktisadi ve ne de siyasi hareketlerimizde hiçbir baskı yapmamaktadır. Bilakis huzur ve sükûnumuz için en kuvvetli bir nazım rolünü yapmaktadır. Basına gelince; bunun hakkında zaten çok gevşek davranmaktadır. İstanbul'da çıkan birçok gazete kalemlerinden çıkan dillerinin döndüğünü doğru veya eğri tetkik etmeden yazıp durmaktadırlar. Hangisi üzerinde kuvvetli bir baskı yapılmıştır? Hayır, Cumhuriyet Hükümetinin ve CHP Hükümetinin tam temin ettiği bir serbesti içinde ve tam bir hürriyet içinde herkes söylüyor ve herkes yazıyor. Yalnız memleketin ve ordunun selametini tehdit eder vaziyetlere karşı el konuyorsa bunu da insaf ederek hoş görmek lazımdır. Binaenaleyh Heyeti Aliye'nizden bunun hemen tasdikini bilhassa istirham ederim. Ordunun da selameti mevzuubahistir”¹⁷⁰³. Daha sonra söz alan Fuat Köprülü de savaş sırasında farklı fikirlerin ülkede yayılması için bazı kişi ya da grupların faaliyette bulduklarını, bu tür faaliyetlerin sıkıyönetim zamanında engellenemediği, o nedenle başka türlü önlemler alınmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.

Gaziantep milletvekili Cemil Sait Barlas kürsüye gelerek, Fuat Köprülü'nün sözlerine cevap vermiştir: “Gazeteler çeşit çeşit müdahalelerde bulundular. İstanbul'da değil şu ve bu partiye mensup gazeteler değil, hatta kökü dışarıda olan Markopasu bile çıkıyor ve bu gazete çıktığı zaman sıkıyönetim komutanı haklı olarak dış tehlike için ilan edilmiş olan sıkıyönetimi hüsnü idare ederek bunun için tatbik edilecek muameleyi Cumhuriyet Savcılığına bırakıyor. Bu iş ayrıca şayanı şükranlıdır. Şu halde dış tehlike tam ilan edilmiş olan ve ancak bazı yerlerde seyrüsefer hürriyetini bazı şartlar altında sırf memleketin müdafaası bakımından sıkıyönetimin tat-

---

¹⁷⁰³ **Ulus**, 5 Aralık 1946

*bikinde de Sayın Köprülü arkadaşımın, arz ettiği gibi kökü dışarıda olan ideolojiler için, nasıl bizimle beraber iseler, sıkıyönetimin ilanında da Partisinin bizimle beraber olduğunu bu kürsüden söylesinler. Bunu yapmadı. Bu bakımdan arkadaşlar, sırf dış tehlike için ve hudutlarımızı yalazlayan tehlike ve ihtilal hareketleri için isyanlar için ve mevzu bahis notanın mevzuu olan muntıkalar için ilan edilmiş sıkıyönetim şimdiye kadar olduğu tarzda iç meselelere ait işleri Cumhuriyet kanunlarına bıraktığı tarafa temdidini rica ediyorum”*¹⁷⁰⁴. Tartışmalar karşılıklı atışmalar ve cevaplarla sürüp gitmiştir. Sonuçta hükümet, sıkıyönetimin uzatılması için Meclis’e verilen tezkereyi oya sunmuş, CHP’li üyelerin oylarıyla sıkıyönetimin 6 ay daha uzatılması onaylanmıştır¹⁷⁰⁵.

1947 yılındaki sıkıyönetimin uzatılması görüşmelerinde de konu yeniden tartışılmıştır. DP’li milletvekilleri sıkıyönetimi uzatmanın Anayasaya aykırı olduğunu, sıkıyönetimin iç politikada baskı aracı olarak kullanılmak istendiğini, basına baskı yapmak için sıkıyönetimin uzatılmayacağını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca hükümetin, sıkıyönetim komutanlığını baskı altında tuttuğu ve komutana emir verdiği de ileri sürülmüştür¹⁷⁰⁶.

1955’teki 6-7 Eylül olaylarından sonra DP hükümeti sıkıyönetim ilan etmiş ve hemen uygulamaya geçilmiştir. TBMM’deki oylama ise Meclis tatilde olduğu için daha geç yapılmıştır. Muhalefet sıkıyönetimi gerektiren olayların yatıştığını ileri sürmüş ve en azından kısa bir süre sıkıyönetimin ilanına sıcak bakmıştır. CHP sıkıyönetimin Ankara’da kaldırılmasından yana olmuştur. Sonuçta hükümet tezkeresi oylamada onaylanmıştır¹⁷⁰⁷.

28 Nisan 1960 tarihinde yürürlüğe girmiş olan sıkıyönetimle ilgili olan görüşmelerde TBMM’de sert tartışmalar yaşanmıştır. Oturum Başkanı 16 milletvekiline birinci ihtar, bunlardan beşine ihtar, ikisine takbih, ikisine de Meclis’ten çıkarma cezası vermiştir. CHP’li Nüvit Yetkin sıkıyönetim önerisini eleştirmiş, ayrıca sıkıyönetimin hukuksal niteliği üzerinde de durarak süresiyle ilgili eleştirilerde de bulun-

---

¹⁷⁰⁴ **Ulus**, 5 Aralık 1946

¹⁷⁰⁵ **Ulus**, 5 Aralık 1946

¹⁷⁰⁶ Üskül, **a.g.e.**, s.103-111

¹⁷⁰⁷ Üskül, **a.g.e.**, 125-131

muştur. Bunun yanı sıra hükümetin ilan ettiği sıkıyönetimin Meclisçe onaylanması konusunda usul tartışması da yapılmıştır¹⁷⁰⁸.

1961 yılının Ağustos ayında, İstanbul ve Ankara’da sıkıyönetimin 3 ay daha uzatılması görüşmelerinde Kurucu Meclis’te bazı tartışmalar yapılmıştır. Sıkıyönetimin uzatılması kararına karşı olan temsilciler, özellikle seçimin sıkıyönetim zamanına rastlaması üzerinde durmuş ve endişelerini dile getirmişlerdir. Abdullah İbşiroğlu, “*seçimlere münhasır olmak üzere örfi idarenin kaldırılmasını talep ediyorum*” diyerek görüşünü açıklamıştır. Bunun yanında Esat Çağa da “*örfi idare altında yapılan bir seçimin hür olduğundan bahsedilemez*” demiştir. Ancak eleştiri ve tartışmalara rağmen, 1961 yılındaki seçimlerin sıkıyönetim döneminde yapıldığı görülmektedir¹⁷⁰⁹.

Alb. Talat Aydemir ve arkadaşlarının 20-21 Mayıs 1963 tarihindeki ikinci darbe girişimi üzerine hükümet sıkıyönetim ilan etmiştir. Başbakan İsmet İnönü, “*kısa bir sıkıyönetim devrinden geçmeye hayati bir zaruret hâsıl olmuştur*” diyerek sıkıyönetimin gerekçesini ortaya koymuştur. İktidarda olan koalisyon hükümetinde CHP-YTP-CKMP ve Bağımsızlar yer almıştır. Hükümetin sıkıyönetim tezkeresi tüm partiler tarafından desteklenerek kabul edilmiştir¹⁷¹⁰.

1964 yılında TBMM’de İstanbul ve Ankara’daki sıkıyönetimin iki ay daha uzatılması için yapılan görüşmelerde, Başbakan İnönü Kıbrıs meselesine değinmiştir. Ülkenin ciddi bir dış politika problemi ile karşılaştığını, dış politikada güçlü bir yol izlenmesinin de iç politikada anarşi olmamasına ve huzurun sağlanmasına bağlı olduğunu ifade etmiştir. Oylama sonucunda AP, MP, bazı CKMP aleyhte, CHP, YTP ve Müstakiller leyhte oy kullanmışlar; 252 evet oyu, 164 hayır oyu ile de uzatma kararı onaylanmıştır¹⁷¹¹.

15-16 Haziran 1970 olaylarından sonra Demirel Hükümeti gelişmeler karşısında sıkıyönetim ilan etmiştir. İçişleri Bakanı Haldun Mentüşoğlu TBMM’de sıkıyönetimin gerekçesi olarak, “demokratik rejimi yıkmak heveslisi olan ideolojik bir

¹⁷⁰⁸ Üskül, a.g.e, s.143-146

¹⁷⁰⁹ Öncü, 17 Ağustos 1961; Cumhuriyet, 17 Ağustos 1961

¹⁷¹⁰ Üskül, a.g.e., s.154-155

¹⁷¹¹ Hürriyet, 20 Şubat 1964

felsefenin uygulanması veyahut provası”nı göstermiştir. TBMM’deki görüşmelerde GP’den Turhan Feyzioğlu sıkıyönetim kararına destek vermiştir. CHP adına konuşan İnönü de sıkıyönetim ilanına karşı çıkmış fakat 1 aylık sürenin uzun olduğunu söylemiştir. TİP’ten Mehmet Ali Aybar partisi adına konuşmak istemiş fakat konuşma imkânı bulamamıştır. Oylama sonucunda sıkıyönetimin uzatılması onaylanmıştır. Bir ay sonra TBMM’de sıkıyönetim uzatılması konusu gündeme gelmiş, Turhan Feyzioğlu uzatmaya destek verirken CHP ise uzatılmasına karşı çıkmıştır¹⁷¹².

12 Mart döneminde ilan edilen sıkıyönetimin Meclis’teki görüşmelerinde İçişleri Bakanı Hamdi Ömeroğlu sıkıyönetimin ilanına neden olan “yıkıcı ve bölücü” akımları dört başlıkta toplamıştır: “Aşırı sağ, aşırı sol, bölücüler ve dikta heveslileri”. AP, MGP, DP ülkenin “komünizm tehlikesi” karşısında olduğunu vurgulayarak sıkıyönetime destek vermişlerdir. CHP’de sıkıyönetimi onaylamış ve “adalet içinde” uygulanmasını istemiştir.

TİP ise sıkıyönetimin ilanını gerektiren nedenlerin var olmadığını ifade ederek sıkıyönetim ilanına karşı çıkmıştır. Ayrıca sıkıyönetim ilanının Anayasaya aykırı olduğunu açıklamıştır. 12 Mart döneminde kurulan hükümetlerin hepsi sıkıyönetimin sürdürülmesini istemiştir. Sıkıyönetimin uzatılmasının tartışıldığı bu dönemde sıkıyönetime gerek olup olmadığı gündeme gelmiştir¹⁷¹³.

Sıkıyönetim dönemlerinde grevler, sıkıyönetim komutanlığı tarafından yasaklanmıştır. Ancak sıkıyönetimin sona ermesi sırasında, siyasi çevreler, hükümetin, grevlerin yeniden başlaması ve iktisadi gücün grevler nedeniyle zayıflamasından endişe duyduğunu ileri sürmüştür. Yine siyasi çevreler, sıkıyönetimin ortadan kalkmasıyla birlikte, Kıbrıs meselesi nedeniyle olayların halk tarafından protesto edilmek istenmesi, gösterilerin artması ve çıkabilecek taşkınlıklardan dolayı da hükümetin tedirgin olduğu belirtmişlerdir¹⁷¹⁴.

---

¹⁷¹² Üskül, a.g.e., s.175-183

¹⁷¹³ Üskül, a.g.e., s.191-197

¹⁷¹⁴ **Hürriyet**, 20 Temmuz 1964

Türkiye’de sıkıyönetimlerin ilan edilmesine neden olan olayların bir kısmı savaş bir kısmı ihtilal bir kısmı da ayaklanmalarla ilgilidir. Osmanlı Devleti’nden 1973 yılına gelinceye kadar ilan edilmiş olan sıkıyönetimler ve süreleri şunlardır¹⁷¹⁵:

- a) 12 Nisan 1909 (31 Mart Vakası dolayısıyla sıkıyönetim ilanı kararı alınmıştır. 3 yıl, 2 ay, 28 gün sürmüştür.)
- b) 28 Temmuz 1912 (İttihatçıların faaliyetlerini önleme gayesiyle Sıkıyönetim kararı alınmış, 42 gün sürmüştür.)
- c) 21 Eylül 1912 (Balkan Harbi dolayısıyla alınmış, 7 yıl, 17 gün sürmüştür.)
- ç) 17 Mart 1920 (İstanbul’un işgali üzerine İtilaf Devletlerinin tazyiki ile alındı. 2 yıl, 6 ay, 19 gün sürmüştür.)
- d) 1 Ocak 1931 (Menemen Olayı üzerine ilan edilmiş, 2 ay, 7 gün sürmüştür.)
- e) 20 Kasım 1940 (II. Dünya Savaşı’nın çıkması nedeniyle ilan edilmiş, 7 yıl, 1 ay, 11 gün devam etmiştir.)
- f) 6/7 Eylül 1955 (6/7 Eylül Olayları üzerine ilan edilmiş, 9 ay sürmüştür.)
- g) 28 Nisan 1960 (Üniversite gençliğinin baskı rejimine karşı ayaklanmasından sonra ilan edilmiş, 1 yıl 7 ay 3 gün sürmüştür.)
- ğ) 21 Mayıs 1963 (İhtilal girişimi dolayısıyla 1 aylık bir süre için ilan edilmiş, uzatılarak 1 yıl 2 ay sürmüştür.)
- h) 16.06.1970 (İşçi Olayları üzerine sıkıyönetim ilan edilmiş, 3 ay sürmüştür.)
- ı) 26 Nisan 1971 (anarşi ve terör olaylarının artması üzerine sıkıyönetim ilan edilmiş, 2 yıl 5 ay sürmüştür.)

2. Sosyal ve Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi

Sıkıyönetim, anayasada belirtilen kanunla yürürlüğe girmektedir. Ancak sıkıyönetimin ilan edilmesiyle birlikte, sıkıyönetim kanununda yer alan özgürlüklerin kısıtlanması ile ilgili hükümler hemen yürürlüğe girmez. Sınırlamaların uygulanması ya da özgürlüklerin askıya alınması, sıkıyönetim komutanlarının düzenleyici işlemleri ile olmaktadır. Düzenleyici işlemler de “sıkıyönetim tebliğleri” ya da “sıkıyönetim bildirimleri” biçiminde ortaya çıkmıştır. Sıkıyönetim bildirimlerinin tamamı, uygu-

---

¹⁷¹⁵ Cumhuriyet, 23 Mayıs 1963

lamada herkes için geçerli, düzenleyici işlemler olmayabilir. Sıkıyönetim Komutanının bazı tasarrufları, bireysel işlemlere girmektedir. Örneğin gazete kapatma kararları bildiriler ile gerçekleşmiştir. Sıkıyönetim Komutanının temel hak ve özgürlükleri sınırlandırması, hazırlayacağı bildiriler ile gerçekleşmektedir. Örneğin sokağa çıkma yasağının bildiri ile açıklanması gibi. Sıkıyönetim Komutanlıklarının yayınlamış oldukları bildiriler, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması açısından çok önemlidir. Bildiriler, radyo, televizyon ve gazeteler aracılığı ile duyurulmakta, toplu biçimde yayınlanmamaktadır. Sıkıyönetim bildirilerine, şu aşamada en iyi gazeteler aracılığı ile ulaşılmaktadır¹⁷¹⁶. Ancak bildirilerin hepsine tek bir gazete koleksiyonundan ulaşmak pek mümkün değildir.

Sıkıyönetim olağandışı bir yönetim biçimi olduğundan temel hak ve özgürlükler de olağan dönemlerden daha çok sınırlandırılıp, askıya alınmıştır¹⁷¹⁷. Olağanüstü Hallerde özgürlüklerin daha fazla sınırlandırılması bir bakıma işin doğasında da yatan bir özelliktir. Fakat bu özellik özgürlüklerin özü bakımından bazı sorunlar yaratmaktadır¹⁷¹⁸. Bazı hukukçular sıkıyönetimi temel hakların güvenceleri arasında kabul etmiş, bazıları da sıkıyönetimin kişilere tanınan hak ve özgürlüklerin güvencelerini ortadan kaldırdığını savunmuştur. 1402 sayılı sıkıyönetim yasasının 3. maddesinde sıkıyönetim komutanına tanınan yetkilerle bazı temel hak ve özgürlükler durdurulmuş, sınırlandırılmış ya da ortadan kaldırılmıştır. Örneğin, 1961 Anayasası'nın 15, 16. ve 17. maddeleri özel hayatın gizliliği ve dokunulmazlığı, konut dokunulmazlığı, haberleşme özgürlüğünü kapsamaktadır. 1402 sayılı kanunun 3. maddesinin (a) ve (b) fıkralarında ise sıkıyönetim komutanına, bu hak ve özgürlükleri tamamen ortadan kaldırma yetkisi vermiştir. Anayasa'nın 22. maddesinde yer alan basın özgürlüğü ilkesi de 1402 sayılı kanunun (c) fıkrasında ortadan kaldırılmıştır. Sıkıyönetim Ko-

---

¹⁷¹⁶ Zafer Üskül, "Sıkıyönetim Bildirileri", **Prof. Dr. İlhan Cemalcılar'ın Hatırasına Armağan (1933-1989)**, Eskişehir, 1990, s.589-590

¹⁷¹⁷ Zafer Üskül, "Sıkıyönetimin Yargısal Denetimi", **I. Ulusal İdare Hukuku Kongresi**, II. Kitap, 1-4 Mayıs 1990, Ankara, s.477; Ayrıca bkz. Bülent Daver, "Fevkalade Haller ve Ferdi Hürriyetler", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.7, S.1-4, Y:1952, s.175-185

¹⁷¹⁸ Orhan Çelen, **Sıkıyönetim ve Sıkıyönetimin Yargısal Denetimi**, Danışman: Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ongün, Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 1992, s.42

mutanı gerektiğinde basına sansür koyabilmekte, gazete, dergi, kitap ve diğer yayınların basım ve yayımını yasaklayabilmektedir. Ayrıca Anayasa'nın 18. maddesinde yer alan seyahat ve yerleşme özgürlüğü, 28. madde açıklanan toplanma ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü, 29. madde tanınan dernek kurma hakkı, 47. maddede yer alan grev hakkı sıkıyönetim kanununun 3. maddesine dayanılarak sıkıyönetim komutanınca askıya alınabilmektedir¹⁷¹⁹.

Temel hak ve özgürlüklerin olağanüstü hallerde nasıl teminat altına alınacağı ve olağanüstü hallerde kullanılacak olan yetkilerin sınırlarının ne olacağı gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak üç kavram öne çıkmıştır: “Dokunulmaz haklar, ölçülülük ilkesi ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklere ters düşmemek”. Dokunulmaz haklar ile yaşama hakkı, işkenceye ve insanlık dışı, aşağılayıcı davranışlara ve cezalara maruz bırakılmama vurgulanmıştır. Ölçülülük ilkesinde ise aşırı ve ölçüsüz boyutlara varılmaması gerekmektedir¹⁷²⁰. Normal zamanlarda ölçüsüz sayılabilecek bir sınırlama, sıkıyönetim döneminde amaç ve araç ilişkisi bakımından ölçülü olabilmektedir¹⁷²¹. Yasa koyucu, sıkıyönetimi uygulayacak olanlardan ölçülü davranmalarını istemiştir¹⁷²².

Sıkıyönetim komutanları, temel hak ve özgürlükleri yayınladıkları bildirimlerle sınırlandırmışlardır. Sıkıyönetim dönemlerinde yayınlanmış olan bildirimler, sıkıyönetim idaresinin, sosyal, kültürel ve ekonomik alandaki etkilerini ve sıkıyönetim dönemlerindeki uygulamaların açıkça anlaşılmasına yardımcı olan önemli bir belge grubunu oluşturmaktadır. Bildirimlerin içeriğinden hangi konulara sınırlamalar getirildiği, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda ne tür düzenlemelerin yapıldığı, halkın istekleri, sosyal hayatın nasıl şekillendiğini anlamak mümkündür.

İstanbul ve Kocaeli’nde sıkıyönetimin 1 ayını doldurmasından Milliyet gazetesinin istihbarat servisi tarafından sıkıyönetimin, sosyal ve ekonomik hayata etkileri

---

¹⁷¹⁹ Orhan Apaydın, “Olağanüstü Durumlarda Temel Hak ve Özgürlükler”, **İstanbul Barosu Dergisi**, C.52, S:1-12, 1978, s.647-648

¹⁷²⁰ Aybay, **a.g.m.**, s.464-467

¹⁷²¹ Fazıl Sağlam, **Temel Hakların Sınırlanması ve Özü**, Ankara, 1982, s.180; ayrıca bkz. Ragıp Aycan, “Kamu Hürriyetlerinin Sınırlandırılması”, **Askeri Adalet Dergisi**, Yıl:10, S:38, b.y.yok, s.8-40

¹⁷²² Üskül, **a.g.m.**, s.496

konusunda bir anket yapılmış ve sonuçları gazetede yayımlanmıştır: İstanbul Emniyet Müdürlüğü yetkilileri tarafından yapılan açıklamada, önceki yılın, aynı ayına oranla bazı suçlarda azalma olduğu açıklanmıştır. Yapılan açıklamaya göre geçen yılın 15 Haziran-15 Temmuz ve bu yılın 15 Haziran-15 Temmuz tarihleri arasında işlenen suçlar, verilere göre şöyledir¹⁷²³:

Suçlar	1969	1970
Hırsızlık	163	60
Yan Kesicilik	27	6
Gasp	1	4
Polis Aleyhine İşlenen Suçlar	15	17
Öldürme	7	11
Yaralama	112	93
Dövme	50	24
Silah Teşhiri	10	11
Silah Atma	23	17
Tehdit	12	14
Sarhoşluk	23	11
Sarkıntılık	19	7
Kaçakçılık	9	13
Tabanca taşımak	110	70
Bıçak taşımak	166	74
Muhtelif suçlar	16	17

Turizm sektöründe çalışanlar da sıkıyönetimle ilgili olarak düşüncelerini şu şekilde açıklamışlardır: Bölge Turizm Müdürü Ziya Hünerman, “*sıkıyönetim sadece gece yasakları sırasında turizmi etkiledi. Bu yasaklar kalktıktan sonra geçen yıllara oranla herhangi bir değişiklik yapmadı. Elimizdeki rakamlar da bunu açık olarak*

¹⁷²³ **Milliyet**, 17 Temmuz 1970

göstermektedir. Bu konuda şu örnekleri verebiliriz. 1969 yılı Haziran ayında İpsala kapısından 2822 turist girmişken, 1970 Haziran'ında 3176'ya yükselmiştir. Aynı anda geçen yıl Kapıkule'den giren turist sayısı 9585 iken bu yıl 12.717 olmuştur. Otellerimiz ve tatil köylerimizde durum normaldir”¹⁷²⁴. VİP turizm sahiplerinden Fethi Pirinçioğlu, “Gençlik turizm hareketinde herhangi bir değişiklik olmadı. Ancak, yaşlı turist grubunda %30-%35 bir azalma olduğunu yeni yeni hissetmeye başladık. Çünkü yapılan rezervasyonların çoğunluğu iptal edildi”¹⁷²⁵. Bosfor turizm yetkilileri de şu açıklamayı yapmıştır: “Elimizdeki istatistiklere göre geçen yıla oranla yolcu potansiyelinde herhangi bir etki olmadı”¹⁷²⁶.

Eğlence yeri sahipleri de görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: Lalezar gazinosu sahiplerinden Egemen Bostancı, “Sıkıyönetim ve son olayların turizm üzerinde etkisi olduğunu düşünebiliriz...”. Aksaray Lunapark Müdürü Burhan Atakan, “gece yasakları sırasında müşterilerimiz arasında bir hayli düşme oldu. Ancak bu yasaklar kaldırıldıktan sonra sıkıyönetim hissedilmedi ve normal programlarımıza devam ediyoruz”¹⁷²⁷. Hilton oteli rezervasyon Müdürü Güngör Erten, “bizim müşterilerimiz arasındaki düşmenin gerçek nedenlerinden birincisi Amerika'daki tasarruf fikri ve İsrail-Arap ülkeleri harbidir. Sıkıyönetim %2-%3 bir düşüşe sebep olmuştur”¹⁷²⁸.

İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Nazım Terzioğlu, düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır: “Bizim üniversitemizde sıkıyönetimin gelmesi ile birlikte, herhangi fevkalade bir değişiklik olmadı. Halen 6 fakültemizde imtihanlar normal şekilde devam etmektedir. Öğrencilerimiz imtihanlarına hazırlanmaktadırlar”¹⁷²⁹. Teknik Üniversite Rektörü Prof. Kazım Ergin ise bu konuda konuşmak istememiştir¹⁷³⁰.

---

¹⁷²⁴ **Milliyet**, 17 Temmuz 1970

¹⁷²⁵ **Milliyet**, 17 Temmuz 1970

¹⁷²⁶ **Milliyet**, 17 Temmuz 1970

¹⁷²⁷ **Milliyet**, 17 Temmuz 1970

¹⁷²⁸ **Milliyet**, 17 Temmuz 1970

¹⁷²⁹ **Milliyet**, 17 Temmuz 1970

¹⁷³⁰ **Milliyet**, 17 Temmuz 1970

İstanbul Sanayi Odası Meclis Başkanı Ertuğrul Soysal görüşlerini şöyle açıklamıştır: “Sıkıyönetimden sonra sanayi sektörüne nispi bir sükûnet gelmiştir. Bu durumu küllenmiş bir kora veya kabuk tutmuş bir yaraya benzetebiliriz. Sıkıyönetimin kalkmasından sonra yaranın tekrar kanamasını önlemek için tedbirler almak gerekiyor. Bütün iş yerlerinde işbaşı olmasına rağmen verim düşürmek için direnenler bazı yerlerde hala var. Zorla iş başı yapıldığı için çalışma hevesi yok. Sıkıyönetim ilan edildiği gün eşya kolunda 22 iş yerinde 12.769 kişi grev halindeydi. 4 gün sonra yayınlanan tebliğ üzerine bu miktar 12 iş yerine düşmüş, 10 gün içinde de tamamen bitmiştir”¹⁷³¹. İstanbul Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Behçet Osmanağaoğlu da şunları ifade etmiştir: “son zamanlardaki olayların, memleket ekonomisine menfi etkide bulunduğu muhakkaktır. Gelişme halindeki memleketlerde iktisadi ve hatta sosyal ve kültürel kalkınmada en önemli faktör istikrar ve emniyettir. Emniyeti bozan ve endişelere yol açan her türlü hareketler ve olaylar memlekete zarar verir. Hiç şüphesiz kalkınmanın doğurduğu çeşitli ekonomik, sosyal ve kültürel meseleler vardır. Bunların hukuki yollardan halledilmesi icap eder. Sokak hareketleri hiçbir memlekette ve hiçbir devirde hayırlı neticeler vermemiştir. Sıkıyönetim İstanbul’da yukarıda lüzumuna işaret ettiğim emniyet havasını getirmiştir. Hiç şüphesiz meseleler sıkıyönetimle halledilemez. Ancak sıkıyönetimin sağladığı sükûnet devresinden faydalanarak hükümetin meselelere eğilmesi ve hal çareleri arayıp, bulması zaruretine işaret etmek isterim”¹⁷³².

Esnaf Dernekleri Birliği Başkanı Hüsnü Çınar da şunları söylemiştir: “İlk anlardaki tereddütler geçtikten sonra şehri huzura kavuşmasına yol açtı. Sıkıyönetim idaresinin şehir hizmetlerine de destek olması, esnaf ve şehirli için de faydalı olduğu kanaatindeyim”¹⁷³³.

---

¹⁷³¹ **Milliyet**, 17 Temmuz 1970

¹⁷³² **Milliyet**, 17 Temmuz 1970

¹⁷³³ **Milliyet**, 17 Temmuz 1970

Milliyet gazetesindeki haberlerde, turistlerin ve vatandaşın sıkıyönetimle ilgili düşünceleri hakkında şunlar yer almıştır. İki Amerikalı, bir İspanyol, üç Güney Afrikalı ve bir İzlandalı turistin ortak görüşleri şöyledir: *“İki gündür Türkiye’deyiz. Bizler sıkıyönetimin varlığını daha önce bize söylenmemiş olsaydı anlayamazdık. Üç gün önce Yunanistan’daydık. Bildiğiniz gibi orada da Askeri Cunta var, ama halk, tek kelime ile bu idare şeklinden memnun. Herkes günlük yaşantısına normal şekilde devam ediyor. Türkiye’de ise turist olarak bizler bugünkü durumdan şikâyetçi değiliz. Ancak kendi ülkemizde sıkıyönetim olsaydı sevinmezdik. Nasıl olursa olsun özgürlüklerin şu ya da bu şekilde kısıtlanması fark edilmese bile güzel değil”*¹⁷³⁴. 41 yaşındaki bir inşaat işçisi de sıkıyönetimle ilgili olarak görüşünü şöyle ifade etmiştir: *“sıkıyönetim olsa da olmasa da ben paramı kazanırım. Benim için değişen hiçbir yok. Deyeceğim, sıkıyönetim ya da açık yönetim hangisi memleket için hayırlı ise o olsun”*¹⁷³⁵. Ayrıca bir ayakkabı boyacısı da şöyle konuşmuştur: *“ben anlamam bu işten. Geceleri saat dokuzda yatar, sabahları saat yedide kalkarım. Sıkıyönetim de örfi idare de benim için farksızdır...”*¹⁷³⁶.

Türkiye’de sıkıyönetim uygulamasının en fazla olduğu iller şunlardır¹⁷³⁷:

İstanbul	II. Dünya Savaşı sıkıyönetimi dışında 14 yıl 1 ay 10 gün
Diyarbakır	13 yıl 3 ay 22 gün
Ankara	13 yıl 3 ay 10 gün
Siirt	13 yıl 2 ay 22 gün
Hakkâri	10 yıl 11 ay 22 gün
Mardin	10 yıl 11 ay 22 gün
Adana	10 yıl 7 gün
Bingöl	9 yıl 11 ay 22 gün
Elazığ	9 yıl 11 ay 22 gün
Şanlıurfa	9 yıl 11 ay 22 gün

¹⁷³⁴ Milliyet, 17 Temmuz 1970

¹⁷³⁵ Milliyet, 17 Temmuz 1970

¹⁷³⁶ Milliyet, 17 Temmuz 1970

¹⁷³⁷ Zafer Üskül’ün kitabında ayrı basım olan tablodan çikartılmıştır.

Tunceli	9 yıl 7 ay 22 gün
İzmir	8 yıl 8 ay 20 gün

Sıkıyönetim idaresinin yaptığı uygulamaların daha iyi anlaşılması için bildirilerin içerikleri önemlidir. Daha önce de belirtildiği gibi sıkıyönetim komutanlarının yayınladıkları bildiriler, sıkıyönetim dönemlerinde gazetelerde yayınlanmış, radyolardan da duyurulmuştur. Ancak bildiriler toplu bir biçimde yayınlanmamıştır. Bu nedenle gazete koleksiyonları, dergiler ve resmi yayınlardan yaptığımız çalışmalar sonucunda bulduğumuz bildirilerin bir bölümünü bu kısımda derledik.

1) *“1- Açık havada veya kapalı bina dâhilinde toplantı sureti katiyete yasaktır. İmalathaneler, fabrikalar veya emsali iş yerlerinde bir arada çalışma için yapılan toplantılar, okullarda imtihanlar ve kayıt kabul dolayısıyla yapılan toplantılar, ibadethanelerdeki toplantılar bu kaydın dışındadır. Ancak, ibadethanelerde dâhil müted dışı toplantılar da yasaktır.*

2-Okul iş yerleri, ibadethane ve emsali yerlerde çalışmak mevzuu dışında olarak propaganda, teşvik, tahrik, nümayiş ve emsali gibi hadiseler o müesseselerin amirleri tarafından derhal en yakın karakola haber verilecek ve bu gibi mütecasirler mahfuzen Sıkıyönetim bölge nezarethanelerine sevk edilecektir.

3-Sinema, tiyatro, lokanta, gazino ve emsali eğlence yerleri şimdilik saat 23 te tamamen boşaltılmış ve kapatılmış olmak kayıt ve şartıyla serbesttir. Bu saatte müşteriler ve müessese sahipleri dahi işlerini tamamen bitirmiş ve evlerine gitmiş bulacaklardır. 23 ten sonra dışarıda emniyet mensupları ve askeri birliklerden başka kimse bulunmayacaktır. Günlük dışarıda bulunabilmek müddeti 05.00 ile 23.00 arasındadır. Hava, deniz ve demiryolu seferleri bu kaydın dışındadır.

4-Günde birkaç posta ile işlerini idame ettiren ve bu sebeple faaliyet zamanı 3 üncü madde ile bildirilen saatleri aşan müessese ve emsali çalışma yerleri Örfi İdare Komutanlığından vesika almak suretiyle bu faaliyetlerini idama ettirebilirler.

5-Tahrik edici mahiyette afişler, dövizler, levhalar kaldırılacak teşhir edilmeyecektir.

Asılı bayraklar kaldırılacaktır.

6-Tahribe uğrayan müesseselere ait enkaz sahipleri tarafından toplanacak ve mütebaki süprüntü Belediye ekiplerince temizlenecektir.

7-Örfî İdare bölgesine giriş ve çıkış ve dış memleketlere gidiş ve geliş serbesttir.

8-Muhterem halkımızın kendi samimi duygularını istismar ederek müessif vukuata sebebiyet veren unsurların tahrikâtına kapılmamaları halinde yukarıdaki takyidat mütaakip emirle hafifletilecektir. Örfî İdare Komutanı Korg. Nurettin Aknoz”¹⁷³⁸.

2) “1 — Muhterem Ankara halkının örfî idare nizamlarına karşı gösterdiği iyi anlayış ve riayetten dolayı teşekkürlerimi arz ederim.

2 — Bugünden itibaren Ankara Emniyet Müdürlüğüne haber vermek suretiyle ve saat 23.00 de herkesin ikametgâhında bulunması şartıyla kapalı veya açık yerlerde yapılacak nikâh, nişan, evlenme ve sünnet düğünlerine müsaade edilmiştir”¹⁷³⁹.

3) “Nikâh törenleri, düğünler ve Sünnet düğünleri de normal zamanlarda olduğu gibi yapılabilir. Ancak banların da şimdilik -eğlence yerleri için olduğu gibi saat 23 e kadar sona ermiş, mahallin boşaltılmış ve kapıların kapatılmış olması ve toplantının devamı esnasında diğer umumî yasaklara riayet şarttır. Örfî İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz”¹⁷⁴⁰.

4) Sıkıyönetim gazetelere sansür koymayacak

“1 — Örfî İdare ilânından beri matbuatımızın gösterdiği ağırbaşlı neşriyattan dolayı teşekkür ederim.

2 — Matbuatımızın neşriyatının bu ağırbaşlılık vasfı devam ettikçe sansür koymak, kapatmak gibi tahditler yapmayacağım.

3 — Gazeteler normal zamanda olduğu gibi bir defa çıkarılacaktır. İkinci ve üçüncü gibi ilâve baskı ve ilânlar yasaktır.

4 — Matbuatça tevsikine imkân bulunmayan işitme, tahayyül etme, hissetmeye dayanan neşriyat Örfî İdarenin mevzularına temas ettiği takdirde sorumlular bugünün şartlarına göre kanun muameleye tâbi tutulacaklardır.

¹⁷³⁸ Akşam, 8 Eylül 1955; Zafer, 9 Eylül 1955

¹⁷³⁹ Zafer, 10 Eylül 1955

¹⁷⁴⁰ Akşam, 11 Eylül 1955

5 — *Matbuatımızın, Örf idarenin işlerini iğlâk etmeye yol açacak hareket tarzına tevessül etmemelerini rica ederiz. Örfî İdare Kumandanı Korg. Nureddin Aknoz*¹⁷⁴¹.

5) “1 — *Örfî idare ilânından beri matbuatımızın gösterdiği ağır başlı neşriyattan dolayı teşekkür ederim.*

2 — *Matbuatımızın neşriyatının bu ağır başlılık vasfı devam ettikçe sansür koymak, kapatmak gibi tahditler yapmayacağım.*

3-*Normal zamanlarda olduğu gibi günde bir defa çıkarılacaktır. 2 inci ve 3 üncü gibi ilave baskı ve ilânlar yasaktır.*

4 — *NATO devletleri hakkında örfî idare mevzuları İle aynı zamanda NATO mevzuları ile İlgili neşriyat yapılması yasaktır. I*

5 — *Matbuatça tevsikine İmkân bulunmayan işitme, tahayyül etmeye, hissetmeye dayanan neşriyat sıkıyönetimin mevzularına temas ettiği takdirde sorumlular bugünün şartlarına göre kanuni muameleye tâbi tutulacaklardır.*

6 — *Matbuatımızın, sıkıyönetimin işlerini ihrak etmeye yol açacak hareket tarzına tevessül etmemelerini rica ederim. Örfî İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz*¹⁷⁴².

6) “*Sayın halkımızdan bazıları yaya kaldırımın dışında yol üzerinde yürümektedir. Görevli askeri nakil vasıtalarının gidiş ve gelişlerini güçleştirmemeleri ve kazalara meydan vermemeleri için yaya kaldırımının dışına çıkmamalarını sayın halkımızdan rica ederiz.*

*Örfî İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz*¹⁷⁴³.

7)“1-*Sayın halkımızın gösterdiği yakın ilgi ve iyi niyet dolayısıyla sıkıyönetimi icap ettiren şartlar her gün daha iyiye doğru inkişaf etmektedir.*

2-*Yapılmış olan tahribatların, süratle tamir edilmekte olduğunu görmekteyim, tamir işinde gecikenlerin de bir an evvel normal piyasa faaliyetine geçmeleri faydalıdır.*

3- *İş sahiplerinin randımanını arttırmak için 15 Eylül saat 12.00'dan itibaren yürürlükte olmak üzere serbest zaman saat 04.00'den saat 24.00'e kadar temdit edilmiş-*

¹⁷⁴¹ **Akşam**, 11 Eylül 1955; **Zafer**, 11 Eylül 1955

¹⁷⁴² **Zafer**, 11 Eylül 1955

¹⁷⁴³ **Zafer**, 13 Eylül 1955; **Akşam**, 13 Eylül 1955

tir. Korg. Nurettin Aknoz”¹⁷⁴⁴.

8) “1.Örfî İdarenin devamı müddetince görevli askeri kafilelerin hareketlerinin aksatılmaması için aşağıdaki tedbirlere tam riayet edilmesini rica ederim:

a) Sokak, cadde ve yollarda herhangi bir motorlu araç, atlı ve başıboş arabalar, yükler, sandıklar, sokak taşları ve emsali yapı malzemesi veya ticaret eşyasıyla her türlü eşya, yolları karşılıklı gidiş geliş mani olacak veya güçleştirecek veya süratle cereyan etmesi lâzım gelen askeri gidiş geliş yavaşlatacak surette ihmal edilmiş durumda bırakılamaz.

b) Bunların sahipleri hakkında askeri trafiğin aksatılması yüzünden Örfî İdare icaplarına göre kanuni işlem yapılacaktır.

c) Şehir trafiği ile ilgili bütün trafik personeli görevli polisler, jandarma ve inzibat erleri kendi bölgelerinde bu gibi tıkanıklıkları derhal açacaklar ve müsebbiblerini kendi bölgelerindeki Örfî İdare makamlarına teslim edeceklerdir.

d) Örfî İdare görevlisi askeri birlikler, sorumlu personel tarafından açılmamış bu gibi tıkanıklıklar ile karşılaştıklarında bunları kısa zamanda bertaraf etmek zorunda olduklarından malların ziya-ı sorumluluğu mal sahiplerine ait olacaktır. Sorumlu trafik personeli de tıkanıklığı açmadıklarından dolayı Örfî İdare mahkemelerine verileceklerdir.

2. Birinci maddedeki kayıtların şümulüne gümrük, antrepo, depo ve emsali bütün yerler ile iskele, istasyon ve emsali yerler de dâhildir.

3. Her nevi malların araçlardan indirilmesi veya araçlara yükletilmesi esnasında da yol tıkanıklığı aynı kayıtlarla muameleye tabi tutulacaktır.

4. İlgililerin şiddetli cezalara çarpılmamaları ve zarar görmemeleri için dikkat ve itina ile hareket etmelerini rica ederim. Örfî İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz”¹⁷⁴⁵.

9) İzmir Örfî İdare Kumandanlığının tebliği:

“Bugün halin icaplarına uymayan ve Örfî İdare emirlerine aykırı olarak doğru olmayan haberler neşrettiğinden ötürü “Sabah Postası” gazetesi kapatılacak ve mesul-

¹⁷⁴⁴ **Ayn Tarihi**, S:262, 1-30 Eylül 1955, Ankara, s.29

¹⁷⁴⁵ **Milliyet**, 16 Eylül 1955; **Zafer**, 16 Eylül 1955; **Akşam**, 16 Eylül 1955

ler hakkında Örfî İdare Mahkemesince takibata geçilecektir. Örfî İdare Kumandanı Korg. Cemal Gürsel”¹⁷⁴⁶.

10) “Ulus müddetsiz, Tercüman, Hürriyet , Her Gün 15 gün kapatıldı

Örfî İdare Kumandanlığından tebliğ edilmiştir :

1 – Ulus gazetesi 19 Eylül 1955 tarihli nüshasında “ Çetin bir imtihan “ başlığı altında yayınladığı bir makale ile Örfî İdare Kumandanlığının yasağına riayetsizlik etmiştir. Bu sebepten Ulus gazetesinin tabı ve neşrini müddetsiz olarak menettim.

2 – 19 Eylül 1955 tarihli Hürriyet ve Tercüman gazeteleri, 19 Eylül 1955 tarihli Ulus gazetesinde neşredilen “Çetin bir intikam başlıklı “ makaleyi iktihâs suretiyle neşrettiklerinden Örfî İdare kumandanlığının yasağını riayetsizlik etmişlerdir. Bu sebepten Hürriyet ve tercüman gazetelerini 15 gün müddetle tabı ve neşirden menettim.

3 – 19 Eylül 1955 tarihli Her gün gazetesi “ Amerikanın bir tavsiyesi” başlıklı yazısı ile Örfî İdare Kumandanlığının yasağına riayetsizlik göstermiştir. Bu sebepten on beş gün müddetle tabı ve neşrini menettim. Örfî İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz”¹⁷⁴⁷.

11) “Bazı müesseselerin tereddüdünü izale etmek için aşağıdaki hususların açıklanmasını lüzumlu gördüm:

1.Otellerin müştamilâtından olan ve her türlü salon, lokanta ve toplu oturma yerlerinin tâbi olduğu umumi şartlara tâbidir. Yasak saatlerden önce sona ermiş olmak ve sıkıyönetim yasaklarına riayet etmiş bulunmak şartıyla, buralarda düğünler, nişanlar, eğlenceler, dâvetler, kokteyl partiler, balolar vs. tertip edilebilir.

2.Bu gibi yerlerde yasak saatlerden sonra, yalnız o otelde ikamet etmekte olanlar kalabilir. Ancak buraların harice bakan kapı ve pencerelerinin kapatılmış ve hariçle gidiş geliş münasebetlerinin kesilmiş olması lâzımdır. Örfî İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz”¹⁷⁴⁸.

12) “1.İl Genel Meclisi seçimleri münasebetiyle 24, 25 ve 26 Eylül 1955 günleri i-

¹⁷⁴⁶ Zafer, 16 Eylül 1955; Akşam 16 Eylül 1955

¹⁷⁴⁷ Vatan, 20 Eylül 1955

¹⁷⁴⁸ Zafer, 24 Eylül 1955

çinde seçimle vazifeli ve ilgili şahıslara İl ve İlçe Seçim kurulları başkanlarınca verilecek (Yeşil renkte 8x10 sm ebadında, üzerinde her harfi bir santim büyüklüğünde seçim yazılı ve il ve ilçe seçim kurulları başkanlarınca mühürlü ve imzalı) vesikalar üç güne münhasır olmak üzere Örfî İdare Kumandanlıklarınca yasak saatler içinde muteber sayılacaktır.

Seçim maksadıyla kullanılacak araçlarda ise 25x30 ebadında ve üzerinde büyük harflerle seçim yazılı mühürlü ve imzalı levhalar yapıştırılacaktır.

2. Herhangi bir yanlışlığa meydan verilmemek için Örfî İdare Kumandanlıklarınca vazifelilere bu husus önemle tebliğ edilecektir.

3. Tasnifin, mümkün olduğu kadar, saat 24 ten evvel bitirilmesine gayret edilecektir.

4. Gerek oy verme, gerekse oyların tasnifinde, tasnifi takip ve kontrol etmek maksadıyla zaruri olarak husule gelecek halk topluluklarına sıkıyönetimin yasak ettiği nümayiş ve emsali hâdiseler çıkmadıkça müdahale edilmeyecektir. Örfî İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz”¹⁷⁴⁹.

13) “1 — Ulus gazetesi 19 Eylül 1955 tarihli nüshasında «Çetin bir imtihan» başlığı altında yayınladığı bir makale ile Örfî İdare Kumandanlığının yasağına riayetsizlik esmiştir. Bu sebepten Ulus gazetesinin tâbı ve neşrini müddetsiz olarak menettim.

2 — 19 Eylül 1955 tarihli Hürriyet ve Tercüman gazeteleri, 19 Eylül 1955 tarihli Uluss gazetesinde neşredilen Çetin bir imtihan başlıklı makaleyi iktibai suretiyle neşrettiklerinden Örfî İdare Kumandanlığının yasağına riayetsizlik etmişlerdir. Bu sebepte Hürriyet ve Tercüman gazetelerini

15 gün müddetle tabı ve neşirden menettim.

3 — 19 Eylül 1955 tarihli Her Gün gazetesi «Amerikanın bir tavsiyesi» Örfî İdare Kumandanlığının bir tavsiyesi başlıklı yazı ile Örfî İdare Kumandanlığının yasağına riayetsizlik göstermiştir. Son sebepten on beş gün müddet tabı ve neşrini menettim. Örfî idare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz”¹⁷⁵⁰.

14) “Örfî İdare Kumandanlığı tarafından müddetli veya müddetsiz olarak tab ve neşriden men-in olan mevkutelerin sahipleri ve yazı işlerini fiilen idare eden mesul

¹⁷⁴⁹ Zafer, 25 Eylül 1955; Akşam, 26 Eylül 1955

¹⁷⁵⁰ Akşam, 20 Eylül 1955

müdürleri tab ve neşirden men'in yürürlükte bulunduğu müddet içerisinde başka nam altında yeniden diğer bir mevkute çıkaramazlar. Örfî İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz"¹⁷⁵¹.

15) "Ankara'da çıkan «Medeniyet» gazetesi 20 Eylül 1955 tarihli nüshasında «Batı Trakya Türkleri ve acıklı durumları» başlığı altında çıkan makalesiyle Örfî İdare yasağına riayetsizlik etmiştir. Bu sebepten «Medeniyet» gazetesinin tabı ve neşirini müddetsiz olarak men ettim. Sıkıyönetim Kumandanı Korg. Nureddin Aknoz"¹⁷⁵².

16) "1.Görülen lüzum üzerine İstanbul Vilâyeti dahilinde yasak saatlerde sokağa çıkma ve çalışma vesikaları değiştirilecektir.

2.Vesikalar ancak vazifeli veya işi icabı yasak saatlerde sokağa çıkmak ve çalışmak mecburiyetinde olan müesseseler ve şahıslara verilecektir.

3.Hususi müesseseler ve şahıslara vesika verilebilmesi için iş veya vazifelerinin yasak saatlerde çalışmayı zaruri kıldığını ve bunun normal kanuni icaplara uygun olduğunu mahalli kaymakamlara tasdik ettirmiş olmaları şarttır. Bunun için bir zaruret olmadığı halde vazifesini veya işini ileri sürerek vesika talep edenler, buna vasıta olan ve suiistimal edenler, hakkında bugünkü şartlara göre kanuni işlem yapılacaktır.

4.Resmi devlet müesseseleri ve iktisadi devlet teşekkülleri ve hükümetin iştiraki olan müesseseler, belediyeler için taleplerinin kaymakamlıklarca tasvip edilmiş olmasına lüzum yoktur. Ancak usulsüz taleplerden talep için müracaat yazısını imzalayan ve müessese amiri sorumludur.

5.Yabancı sefaret ve konsoloslukların mensuplarına yazılı talepleri üzerine vesika verilir. Bu taleplerin Vilâyet Protokol kanalından geçirilmesi lâzımdır.

6.Bütün vesikalar muayyen bir maksat ve iş için verilmiştir. Bunun haricinde gezmek, dolaşmak ve sair maksatlarla kullanılamaz.

7.Bütün vesikalar fotoğraflıdır ve verildiği müesseseler ve şahıslar içindir.

8.Otomobil sahiplerinin kendi şahsı veya makam otomobillerini kullanan şoförleri için vesika verilmez. Vesika sahibi otomobilin içinde bulunduğu müddetçe otomobili

---

¹⁷⁵¹ Akşam, 22 Eylül 1955

¹⁷⁵² Akşam, 23 Eylül 1955

ve şoförü için de bu vesika muteberdir.

9. Vesikaların yenilenmesi şu sıraya göre yapılacaktır.

a) 1 Ekim ile 5 Ekim arasında resmi devlet müesseseleri, belediyeler ve memurlarına.

b) 5 Ekim ile 10 Ekim iktisadi devlet teşekkülleri ile devletin iştiraki olan şirketler.

c) Konsolosluk ve sefaret mensuplarına 1 ilâ 15 Ekim zarfında her gün vesika verilecektir.

10. Vesika almak için müracaatlar ilgili müesseseler tarafından ve bugünkü ihtiyaçları nazara alınmak suretiyle yeniden ve toptan yapılacaktır. Aynı müessesenin perakende müracaatları kabul edilmeyecektir. 16 Ekimden itibaren eski vesikalar hükümsüz olacaktır. *Örfi İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz*” 1753.

17) “1. Evvelce futbol hariç olmak üzere bütün spor müsabakalarına müsaade etmiştim. 5 Ekim 1955 çarşamba gününden itibaren futbol maçlarının yapılmasını da serbest bırakıyorum.

2. Sayın sporsever halkımızın sporun zevkli heyecanını tadabilmeleri için onun adâb ve erkânına riayet edecekleri kanaatindeyim.

3. Bütün spor faaliyetleri ile ilgili topluluklarda sıkıyönetim yasaklarına riayet edilmesini rica ederim. *Örfi İdare Kumandanı Korg. Nurettin Aknoz*” 1754.

18) “1. Aşağıda yazılı teşekküllerin, müteakip maddelerdeki kayıt ve şartlar dahilinde toplantı yapmalarına müsaade edilmiştir:

a) Barolar, Ticaret Odaları, Borsalar, Tabibler Birliği, Tabip Odaları, Türk Mühendisler ve Mimarlar Odalarının yapacakları bilimum mesleki toplantılar.

b) Ticaret Kanununa göre, teşekkül etmiş olan şirketler ile kooperatiflerin, esas mukaveleleri mucibince ve Ticaret Kanununa tevfikân yapacakları idare heyeti, âdi ve fevkalâde umumi heyet toplantıları.

c) 3512 sayılı Cemiyetler Kanununa tabi cemiyetler, dernekler ve spor kulüplerinin yapacakları idare heyeti, âdi ve fevkalâde umumi heyet toplantıları.

d) 5018 sayılı kanuna tabi işçi ve işveren sendikalar ve sendika birliklerinin yapacakları idare heyeti, âdi ve fevkalâde umumi heyet toplantıları.

¹⁷⁵³ **Zafer**, 28 Eylül 1955; **Akşam**, 29 Eylül 1955

¹⁷⁵⁴ **Zafer**, 1 Ekim 1955; **Vakit**, 1 Ekim 1955

e)3573 sayılı kanuna tabi esnaf dernek ve birliklerinin yapacakları idare heyeti, adi ve fevkalâde heyet toplantıları.

2.Birinci maddenin c, d ve e fıkralarında yazılı teşekküllerin yalnız umumi heyet toplantıları, (toplantı yeri, toplantı tarihi, ruznameler) bir hafta evvel Örfi İdare Kumandanlığına bildirilecektir.

3.Faaliyetleri durdurulmuş olan cemiyet ve sendikalar ve sendika birlikleri her ne suretle olursa olsun toplantı yapamazlar.

4.Yukarıda zikri geçen bütün toplantılarda Örfi İdare Kumandanlığının tebliği ve yasaklarına uyulmasını rica ederim. Örfi İdare Kumandanı Org. Nurettin Aknoz”¹⁷⁵⁵.

19) “1-21 Ekim 1955 günü saat 01.00 den itibaren:

a)Gece yasak saatleri 01.00 den 04.00 e kadar üç saate indirildi.

b)Ulus, Medeniyet, Delil ve Eferifoni gazetelerinin neşri serbest bırakıldı.

2-Diğer Örfi İdare kayıt ve şartlarıyla yasaklarının devam ettiğini ilgililere hatırlattım.

Örfi İdare Kumandanı Org. Nurettin Aknoz”¹⁷⁵⁶.

20) “1.Belediye nizamlarına ve mevzuata riayetsizlik yüzünden hâsıl olan yangınlar halkın hayatını, malını ve huzurunu tehdit etmekte ve Örfi İdare Bölgelerinde ayrıca çeşitli dedikoduların çıkmasına ve böylece geniş halk kitlelerinin huzur ve emniyetinin bozulmasına sebep olmaktadır. Yangın tevlit eden ihmaller fesatçılara fırsat ve imkânlar da verebilir.

2.Sıkıyönetim bölgelerinde yangına karşı aşağıdaki genel tedbirlerin alınmasını ilgililerden rica ederim.

a)Depolar:

1)İnfilâk maddeleri gaz, mayi veya sulp halinde bulunsun şehir dâhilinde depo edilemez.

Şehir haricinde depo edilince, aynı çatı altında diğer herhangi bir madde bulundurulamaz. Bu gibi maddelerin depoları en az (5) metre mesafe ile diğer yerlerden tecrit

¹⁷⁵⁵ Zafer, 6 Ekim 1955; Akşam, 6 Ekim 1955; Vakit, 6 Ekim, 1955

¹⁷⁵⁶ Zafer, 15 Ekim 1955; Akşam, 15 Ekim 1955

edilir ve sakafları yalnız yağmur ve toza karşı gayet hafif olarak kapatılır.

2)Yakıcı ve yanıcı maddeler gaz, mayi veya sulp halinde bulunsun, şehir dışında ayrı çatılar altında depo edilir.

3)Bütün depolar talimatnamesine göre müessese sahipleri ve ilgili resmi sıfatı haiz vazifeli personel tarafından belirli ve belirsiz zamanlarda kontrol edilir.

4)Bütün bu yerlerde mümkünse otomatik, mümkün değilse adi yangın söndürme malzeme ve tertibatı ve görevli personeli iş görececek durumda bulundurulur.

b)Atölye ve iş yerleri:

1) İster şehir dışı ve ister şehir içi olsun demirhane, dökümhane, kaynakhane ve emsali şiddetli alev fişkırان ve kıvılcım saçan aletlerle çalışılan atölyelerde, muvakkaten yalnız bir iş için kurulmuş olan çatı altında veya dışarıda açık havada bulunsun bu gibi aletlerle çalışılan yerlerde alevin fişkırıp yakması, kıvılcımın sıçrayıp yakması için yakıcı alet ve tezgâhlar etrafında yanmaz koruma levhaları bulundurmak ve ayrıca yangın söndürme malzemesi bulundurmak şarttır. Bu gibi işyerlerinde yanıcı maddeler bulundurmak yasaktır.

2) Bu gibi işyerleri belirli iş saatleri esnasında gerek müessesenin ve gerekse belediyenin kontrol personeli tarafından sık sık kontrol edilir ve işin hitamında ilgili müessese sahiplerinin kendileri veya işin hacmine göre kontrol mühendisleri tarafından muayene edilerek yangın çıkarmayacağına kanaat getirildikten sonra kapatılır.

c)Odun, kömür gibi yakıt ve akaryakıt tevzi ve satış yeri şehir dâhilinde bulundurulabilir. Bunların talimatlarına göre muhafaza edilmeleri ve civarlarında yakıcı maddelerin bulundurulmaması şarttır.

d)Bütün resmi ve hususi müessese ve binaların bacaları, ocakları, kalorifer, havagazı ve elektrik enstalasyonu, mevzuatına göre temizlettirilir ve bakıma tabi tutularak yangın çıkmayacak hale getirilir.

3. 2 nci maddenin (a) fıkrasında belirtilen hususların tatbik edildiği 5 Kasım 1958 tarihine kadar sahipleri tarafından Örfe İdare Kumandanlığına bildirilecektir. Bunları kontrol ettireceğim. Mütecasirleri hakkında kanuni muamele yapılacaktır.

4. 2 nci maddenin bütünü için ilgililerin ve kontrol ile vazifelilerin büyük bir hassasi-

yet göstermelerini rica ederim. Örfi İdare Kumandanı Org. Nurettin Aknoz”¹⁷⁵⁷.

21) “29 Ekim 1955 Cumhuriyet Bayramı günü Hipodromun kapıları saat 13.30 da kapatılacağından kapılar önünde toplanmalara ve izdihama mani olmak için merasimi takip etmek üzere hipodroma gelecek muhterem Ankaralıların bu saatten evvel yerlerini almaları rica olunur. Ankara Bölgesi Örfi İdare Kumandanı Tuğgeneral İhsan Bingöl”¹⁷⁵⁸.

22) “Halkımızın Cumhuriyetin 32 inci yıl dönümünü kutlaması maksadıyla yalnız 29/Ekim/1955 gecesine mahsus olmak üzere gece yasağı kaldırılmıştır. Örfi İdare Kumandanı Org. Nurettin Aknoz”¹⁷⁵⁹.

23) “Örfi İdare Kumandanlığından bildirilmiştir. Ankara’da intişar eden 29 Kasım’da 1955 tarihli Zafer, Akşam Postası ve Son Havadis gazetelerine atfen “ Örfi İdarece talebe cemiyetlerini faaliyete geçtiler” başlıklı yazıda Örfi İdarece talebe cemiyetlerinin faaliyetine müsaade edilmiş ancak bazıları suçlu görüldüklerinden faaliyete geçmeleri uygun görülmemiştir. Şeklinde verilen havadisın asıl ve esası yoktur. Örfi İdarece faaliyetleri durdurulan talebe cemiyetlerinden hiç birinin yeniden faaliyetine müsaade edilmediği tebliğ olunur. Örfi İdare Kumandanı Org. Nurettin Aknoz”¹⁷⁶⁰.

24)“7.12.1955 tarihli “İstanbul Ekspres” gazetesinin (Demokrat Parti hükümetine karşı sinsi bir suikast) başlıklı yazısı, tehyiç ve tahrik edici mahiyette görüldüğünden, mezkur gazetenin tab ve neşrini müddetsiz olarak menettim. Örfi İdare Kumandanı Org. Nurettin Aknoz”¹⁷⁶¹.

25) “8.12.1955 tarihli “Dünya” gazetesinin (Demokrat Parti Grubundaki huzursuzluk arttı ve esinti) aynı tarihli “Vatan” gazetesinin (Bu böyle gidemez) başlıklı makaleleri tehyiç ve tahrik edici mahiyette görüldüğünden, mezkûr gazetelerin tab ve neşrini 15 er gün müddetle men ettim. Örfi İdare Kumandanı Org. Nurettin Aknoz”¹⁷⁶².

26) “1-25 Ekim 1955 tarihli Ulus gazetesi (Türk ordusu ancak vatanın hizmetinde-

¹⁷⁵⁷ Zafer, 16 Ekim 1955; Akşam, 16 Ekim 1955

¹⁷⁵⁸ Zafer, 27 Ekim 1955

¹⁷⁵⁹ Zafer, 27 Ekim 1955

¹⁷⁶⁰ Vatan, 3 Aralık 1955

¹⁷⁶¹ Ayın Tarihi, 7 Aralık 1955

¹⁷⁶² Zafer, 9 Aralık 1955; Ulus, 9 Aralık 1955

dir), 26 Ekim 1955 tarihli Zafer gazetesi (Şimdi de orduyu tahrik ediyorlar) başlıklı yazıları ile, orduyu iç politika mevzuu olarak ele almış bulduklarından her iki gazeteyi de müddetsiz olarak tabı ve neşirden menettim.

2 — Bu gazetelerin sahip ve mesul müdürleri, başka bir isim altında. Türkiye, dâhilinde gazete çıkaramazlar”¹⁷⁶³.

27) “İstanbul’da münteşir Dünya, Vatan ve İstanbul Ekspres gazetelerinin neşrine 21 Aralık 1955 günü saat 12’den itibaren müsaade edilmiştir. Örfî İdare Kumandanı Org. Nurettin Aknoz”¹⁷⁶⁴.

28) “Görülen lüzum üzerine 15 Mayıs 1960 günü için Yenişehir semtinde bulunan Ankara, Ulus ve Büyük Sinemaların bütün matinelelerinin tatiline karar verilmiştir. Korg. Namık Argüç”¹⁷⁶⁵.

29) “1-Gece sokağa çıkma yasağı saat 23.00’te saat 04.00’e kadar yeniden kısaltılmıştır. Opera, tiyatro ve sinemalar son seanslarını saat 21’de bitecek tarzda ayarlayacaklardır.

2- a) Çeşitli sergiler,

b) Evlerde 20 kişiyi tecavüz etmeyen nikâhlar,

c) Spor kulüplerinin seyircisiz antrenmanları,

d) Kooperatiflerin idare heyeti toplantıları,

e) Vaftizler ve kiliselerdeki nikâhlar, serbest bırakılmıştır.

3- Mahalli kaza kaymakamlıklarından müsaade alınmak şartıyla;

a) Evlerde 20 kişiyi tecavüz etmeyen mevlitler,

b) Spor kulüpleri dâhil olmak üzere bütün kulüplerin, idare heyeti toplantıları yapılabilecektir.

4- Sıkıyönetim Kumandanlığından müsaade alınmak şartıyla sünnet düğünlerine izin verilmiştir.

5- İstanbul şehri Belediye hudutları dışındaki bölgelerde yapılacak nikah, düğün sünnet düğünlerine köy ve nahiyelerin idari taksimat bakımından bağlı buldukları

¹⁷⁶³ Akşam, 28 Ekim 1955; Ayın Tarihi, 1-31 Ekim 1955

¹⁷⁶⁴ Ayın Tarihi, 21 Aralık 1955

¹⁷⁶⁵ Hürriyet, 15 Mayıs 1960

*kaza kaymakamlıklarınca müsaade verilecektir. Org. Fahri Özdilek*¹⁷⁶⁶.

30)“*Vazifelilerin hizmeti kolaylıkla yapabilmesi için aşağıdaki trafik kaidelerine riayet edilecektir:*

1-Sirenli araçların seslerini duyan her vasıta yolun sağına yanaşıp, duracaktır.

2- Askeri ve sivil trafik personellerinin verecekleri bütün işaretlere hemen ve harfiyen riayet edilecektir.

3- Tek veya kıta halindeki askeri araçlara öncelikle yol verilecektir.

4- Yol üzerinde durak yerlerinden başka yerlerden yolcu almak ve indirmek yasaktır.

5- Hareket halinde iken arızalanan araçlar, yolun sağına ve bordöre yanaştırılacak diğer bütün araçlar, ancak park yerlerinde bırakılacaktır.

6- Park veya bekleme yerleri yol kavşaklarından 50 metreden daha yakın olmayacaktır.

7- Karanlıkta motorlu vasıtalar kısılmış ışıkla hareket edecektir.

8- Çift farı yanmayan stop lambası bulunmayan araçlar gece seferden men edilecektir.

*9- Araçlar daima yolun sağına yanaşmış olarak hareket edecek ve sol tarafı açık bulunduracaktır. Org. Fahri Özdilek*¹⁷⁶⁷.

31)“*1- Üniversiteler ve yüksek mektepler, 29 Nisan 1960 tarihinden itibaren bir ay müddetle tatile girmiştir.*

2- Yurtlarda yapılacak toplantılar da yasak edilmiş olduğundan taşralı talebeler memleketlerine avdet etmelidirler,

3- Bu karar üniversiteler ve yüksekokullar, rektör ve müdürlükleri ile yurtlar müdürlüğü tarafından tatbik edilecektir.

*4- Bilgi edinilmesini rica ederim. Org. Fahri Özdilek*¹⁷⁶⁸.

32)“*Bazı şahısların idarehaneleri dolaşarak çıkacak gazetelerin siyah başlıkla tabedilmesini telkin ettikleri öğrenilmiştir.*

Gazeteler her zaman olduğu gibi normal başlıkları ile neşredilecek, aksine

---

¹⁷⁶⁶ **Hürriyet**, 11 Mayıs 1960

¹⁷⁶⁷ **Hürriyet**, 30 Nisan 1960

¹⁷⁶⁸ **Hürriyet**, 30 Nisan 1960

*hareket edenler hakkında kanuni işlem yapılacak ve gazeteler toplattırılacaktır. Org. Fahri Özdilek*¹⁷⁶⁹.

33)“1-İbadethaneler,

2-Seansları saat 20.00’de sona ermek üzere opera, tiyatro ve sinemalar,

3- pastaneler ve içkisiz olmak üzere bütün büfe ve kantinler,

4- İçki ruhsatı almış olsa dahi içki vermemek kaydıyla bütün lokantalar,

5- İçki verilmemek şartıyla kapalı ve açık sazlı gazinolar,

6- Banka, ticaret odası, borsa, fabrika ve diğer iktisadi teşekküllerin 25 kişiyi geçmeyen idare heyeti toplantıları (umumi heyet toplantıları hariç),

7- Evlenme dairelerindeki nikah törenleri,

8- Sıkıyönetim Kumandanlığından özel müsaade alınmak kaydıyla düğün ve konserler,

9- Cenaze törenleri için 6 taksi veya 1 otobüs,

9 Mayıs 1960 gününden itibaren serbest bırakılmışlardır. Serbest bırakılan bu yerlerde yasaklara riayetsizlik görüldüğü takdirde bu müsaadeler kaldırılacaktır. Org. Fahri Özdilek”¹⁷⁷⁰.

34)“Görülen lüzum üzerine 6 Mayıs 1960 saat 13’ten itibaren Kızılay ve Sıhhiye arasındaki otobüs ve dolmuş durakları yerlerinden kaldırılmıştır.

Atatürk Bulvarı ve Kocabeyoğlu Pasajı önündeki ve karşısındaki otobüs ve dolmuş durakları yine aynı bulvar üzerinde bulunan Amerikan kültür heyeti önü ile Emniyet Parkı önüne ve Zafer Meydanı ile orduevi önündeki duraklar da halen Sıhhiye’de bulunan pergoleli durak ile onun tam karşısına nakledilmiştir. Tebliğ olunur. Korg. Namık Argüç”¹⁷⁷¹.

35)“Gazetelerin aşağıdaki hususlara riayetlerini rica ederim:

1. Başlıklarda 72 puntodan büyük harf kullanmak,

2. Sürmanşet,

3. Dişi klişe,

---

¹⁷⁶⁹ **Hürriyet**, 29 Nisan 1960

¹⁷⁷⁰ **Hürriyet**, 9 Mayıs 1960

¹⁷⁷¹ **Hürriyet**, 7 Mayıs 1960

4. Espaslı manşet,

5. Dört sütundan büyük resim kullanmak yasaktır. Org. Fahri Özdilek”¹⁷⁷².

36)“27 Mayıs 1960 gününden itibaren:

1. Türkiye Kızılay Cemiyeti,

2. Türkiye Hava Kurumu,

3. Türkiye Yeşilay Cemiyeti,

4. Türkiye Verem Savaş Derneği,

5. Türkiye Tüberküloz Cemiyeti,

6. Darülacezeye Yardım Cemiyeti,

7. İstanbul Esnaf Hastanesine Yardım Cemiyeti,

8. Balıklı Rum Hastanesi Yoksul Hastalara ve İhtiyarlara Yardım Cemiyeti,

9. Türkiye Sağır Dilsiz ve Körlere Yardım Cemiyeti,

10. Altı Nokta Körleri Eğitim Derneği,

11. Zeynepkamil Anne ve Çocuk Sağlığını Koruma Derneği,

12. Türkiye Çocuk Esirgeme Derneği,

13. İstanbul İlkokullarında Okuyan yoksul Çocuklara Yardım Cemiyetleri Birliği,

14. Türkiye Harp Mahlûlü Gaziler Cemiyeti İstanbul ve Üsküdar Şubeleri,

15. Türkiye Eski Muharipler Birliği İstanbul Şubesi,

16. Sivil Genel Emeklilik Derneği,

17. Polis Emeklileri ve Mensupları Sosyal Yardım Derneği,

18. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu,

19. Türk-Amerikan Hayır Cemiyeti,

20. Şehitlikleri İmar Cemiyetleri,

21. Mikrobiyoloji Cemiyeti,

22. Mason Derneği,

Faaliyetlerine müsaade edilmiştir. Org. Fahri Özdilek”¹⁷⁷³.

37)“İstanbul’un 507. Fetih Yıldönümü münasebetiyle 29 Mayıs 1960 günü hiçbir

---

¹⁷⁷² **Hürriyet**, 30 Nisan 1960

¹⁷⁷³ **Hürriyet**, 27 Mayıs 1960

*merasim yapılmayacaktır. Org. Fahri Özdilek*¹⁷⁷⁴.

38) “1. Tedrisatını bitirmek üzere olan ilkokulların;

a) İdare heyetlerince tertiplenecek, müsamerelere,

b) Buna öğrenci velilerinin iştiraklerine,

c) Bu okullarında diploma tevzi merasimine,

2. Sandal Bedesteninde müzayede suretiyle yapılmakta olan satışlara izin verilmiştir.

*Org. Fahri Özdilek*¹⁷⁷⁵.

39) “Kızılay ile Sıhhiye arasındaki Ulus, Büyük ve Ankara sinemaları 21-22 Mayıs günleri için kapatılmıştır. Tebliğ olunur. Korg. Namık Argüç”¹⁷⁷⁶.

40) “1. Vatandaşların zaruri ve acil ihtiyaçlarını temin için nöbetçi taksiler bulundurulacaktır. İhtiyacı olan vatandaşlar, telefonla veya şahsen en yakın Polis Karakolu’nda veyahut 442170, 360182 numaralı telefonlara müracaat edeceklerdir.

2. Trafik kasvetini önlemek bakımından Galatasaray postanesi önündeki otobüs ve hamalbaşı tramvay durakları kaldırılmıştır.

3. Otobüs ve tramvay seferleri halkımızın sokağa çıkma yasağı saatlerinde ikametgâhlarında bulacak şekilde düzenlenmiştir. *Org. Fahri Özdilek*¹⁷⁷⁷.

41) “Görülen lüzum üzerine resmi vazifelilerle sıkıyönetim kumandanlığınca müsaade edilenler müstesna, bunun dışında hiçbir fert ruhsatım olsa dahi tabanca ve diğer silahları taşıyamaz. *Org. Fahri Özdilek*¹⁷⁷⁸”.

42) “1. 5 Mayıs 1960 günü Kızılay’da vukua gelen hadiseler sebebiyle aşağıdaki tedbir ve yasakların alınmasına lüzum görülmüştür:

a) Şehir içinde ve açık yerlerde (cadde ve sokaklarda) 10 kişiyi aşan gruplar halinde toplanmak yasaktır.

b) Her şahıs gündüz ve gece hüviyetini ispat edecek vesikayı yanında taşımak mecburiyetindedir.

c) Sivil halkın (vesikası olanlar dahil) silah taşınması yasaktır.

---

¹⁷⁷⁴ **Hürriyet**, 27 Mayıs 1960

¹⁷⁷⁵ **Hürriyet**, 14 Mayıs 1960

¹⁷⁷⁶ **Hürriyet**, 22 Mayıs 1960

¹⁷⁷⁷ **Hürriyet**, 5 Mayıs 1960

¹⁷⁷⁸ **Hürriyet**, 5 Mayıs 1960

2. Muhterem Ankara halkından kanunlara ve sıkıyönetim yasaklarına karşı bugüne kadar olduğu gibi hassas davranmalarını ve emniyet ve asayiş kuvvetlerinin hizmetlerine yardımcı olmalarını rica ederim. Korg. Namık Argüç”¹⁷⁷⁹ .

43) “Sayın İstanbul halkının son günlerde sıkıyönetim kanununun hükümlerine riayet ettikleri memnuniyetle müşahede edilmektedir.

Göstermiş oldukları anlayış ve olgunluktan dolayı kendilerine teşekkür ederim. Bu sebeple, aşağıdaki hafifletici tedbirlerin alınması uygun görülmüştür:

1.16 Mayıs 1960 gününden itibaren gece yasağı süresi saat 22.00’den sabah saat 04.00’a kadar kısaltılmıştır. Nakil vasıtalarının işletilmesi bu saatlere göre düzenleneceklerdir.

2.İçkisiz lokanta, içkisiz gazino ve kahvehaneler, yasak saatleri dışında devamlı olarak açık bulundurulabilecektir.

3.Cenaze arabalarını iki taksi içinde 10 kişinin takip etmesine müsaade edilmiştir. Defni takip eden gece yasak saatleri dışında kalmak şartıyla 10 kişi ile dua için cenaze evinde toplanmalarına da müsaade edilmiştir.

4. Halkın sağlığını korumak maksadıyla doktor, ebe ve sağlık memurlarının çağrıldıkları takdirde en yakın emniyet makamlarına, bunlar bulunmadığı takdirde bölgelerindeki asayiş kıtalarının bölük kumandanlarına resmi belgelerini göstermek şartıyla yasak saatleri içinde hastalarına gitmelerine müsaade edilecektir. Org. Fahri Özdilek”¹⁷⁸⁰ .

44) “1-Münfesih Demokrat Partiyi hortlatarak alıştikları haksız tasarruflarla menfaat teminine devam etmek ve halka tahkikine etme gayelerini tahakkuk ettirmek maksadıyla, bazı saygısızların rejim aleyhtarı silahlı faaliyet teşebbüsleri tespit edilmiş olup, bunlar Örfî İdare makamlarınca nezarete alınmışlardır.

2-Milletin her zamandan ziyade huzura muhtaç bulunduğu bir devrede, yabancı ideolojilerin tahripkâr tesirlerinden istifade etmeyi dahi göze alacak kadar gözleri karararak milli menfaatleri aykırı yıkıcı faaliyetlerden bulunan bu bedbahtlar ve bunun gibiler er geç, uyanık idarenin adaleti huzurunda hesap vermeye mahkum

¹⁷⁷⁹ Hürriyet, 6 Mayıs 1960

¹⁷⁸⁰ Hürriyet, 6 Mayıs 1960

edileceklerdir.

3-Kansız başarılı olmuş olan inkılâbımızı anlayamamış olan bu saygısızların hürriyet ve tam bir adalet duygusu ile hareket eden idarenin müsamahasına kanunsuz faaliyetleri için istisnaya yeltenmeleri idrarsızlıklarımızın tebliğ bir misalidir.

4-Milletçe elde edilmiş olan hürriyetimizi, millete fazla görerek, onu gasp etmede ve vatandaşları mukabeleye sevk etmeye savaşanların bertaraf edilmesinde vatandaşlarımızın gösterdiği uyanık her türlü takdirin üstündedir. Tahkikatın selameti bakımından, şimdilik bu şahısların isimlerinin açıklanması uygun görülmemiştir. Keyfiyeti sayın halkımızın ıttılâna arz ederim. Korg. Cemal Tural”¹⁷⁸¹.

45) “1.Milli inkılâbımız aleyhinde teşkilat kurarak mukabil bir ihtilâl hazırlamak ve bu maksatla mensup olduğu teşkilât namına beyanname dağıtmak vazifesi almış bulunan ve uzun müddetten beri takip edilmekte olan Ahmet Çiftçi ismindeki bir şahıs 29 Haziran 1961 günü suçüstü yakalanarak nezarete alınmıştır.

2.Gerek bu şahsın ifadesinden, gerekse üzerinde ele geçirilen beyannamenin muhtevassından anlaşıldığına göre, mensup olduğu teşkilâtın, milletimizin her türlü hak ve hürriyetlerini teminat altına almakta olan yeni Anayasamızı baltalamak üzere halkoynuna intikali sırasında bir harekete tevessül etmek istedikleri öğrenilmiştir.

AP’ye mensup bulunan ve bu parti tarafından yetki ile Anadolu’nun muhtelif illerinde teşkilât kurmaya memur edilen, bu şahsın üzerindeki beyannameler, Anayasayı çiğneyen ve kanun huzurunda hesabını vermekte olanların suçsuzluklarını ileri sürerek bunlar uğruna Milleti birbirini öldürmeye teşvik etmekte ve şöyle denilmektedir.

“Ey büyük Millet, bize bir daha tarihin en büyük darbesini indiriyorlar. Aylardır çalışarak bu davayı halletmek üzere bu harekât hazırlanmıştır. Elinizdeki beyanname aynı zamanda memleketin her tarafına birden dağıtılmıştır. Vakti gelince size işaret verilecektir. Bu harekâti hiçbir kuvvet durdurmaya muvaffak olamayacaktır. Şayet askerlerin arasında silah kullanan olursa, önce emir veren hain subayı, sonra da askeri öldürmekte tereddüt etmeyiniz. Ölürsek şehit, kalırsak gaziyiz.”

3.Görülüyor ki, milli menfaatlerimizin nerede bulunduğunu idrakten aciz ve halkımı-

---

¹⁷⁸¹ Milliyet, 10 Mayıs 1961

*zın mukaddes ve ulvi din duygularını kan dökmeye tahrik ve teşvik edecek kadar ba-
yağlaşmış bulunan bu bedbahtların hür ve demokrat bir nizam kurmak üzere el ele
vererek işbirliği halinde bulunduğumuz bir devrede bu gibi yıkıcı hareketlere teves-
sül etmeleri fikri ve ruhi bozukluklarının bir delilidir ve kökü dışarıda bulunan şer
kuvvetlerinin arzuladığı bir harekettir. Keyfiyeti sayın halkınızın bilgilerine arz ede-
rim. İstanbul Örfi Komutanı Korg. Cemal Tural”¹⁷⁸².*

46) “1- Siyasi partiler ve basın memleketin menfaatlerini göz önünde tutarak her
tür türlü faaliyet ve neşriyatlarında hassasiyet göstereceklerdir.

2- Emirlere uymayan siyasi parti ve basın hakkında 3832 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu
gereğince takyit edici tedbirlerin alınacağıının bilinmesini, halkı kışkırtıcı zararlı
olabilecek neşriyat ve siyasi faaliyette bulunulmamasını rica ederim. Korg. Refik Yıl-
maz”¹⁷⁸³.

47) “1- 20/21 Mayıs gecesi ve 21 Mayıs günü Ankara ve İstanbul’da cereyan eden
olaylara dair resmi birliler dışındaki haberlerin neşri ve fotoğrafların tab’i men e-
dilmiştir.

2- İstanbul’da yayınlanan gazeteler birden fazla baskı yapamayacak, başlıklar da 72
puntodan büyük punto kullanılmayacaktır.

3- sürmanşet, dişi, klişe, espasla manşet, dört sütundan büyük resim kullanmak ya-
saktır. Korg. Refik Yılmaz”¹⁷⁸⁴.

48) “Partilerin siyasi ve diğer cemiyetlerin ve basının dikkatli olmalarını ve halk
efkârını bozucu görülecek tutumları karşısında faaliyetlerine son verileceğinden ve
kanuni kovuşturmayaya da geçileceğinden, haberli bulunmalarını tavsiye ederim.
Korg. Cemal Tural”¹⁷⁸⁵.

49) “Patlayıcı ve patlatıcı maddelerin gelişi güzel yerlerde yığılması, müsaadesiz
depo edilmesi, ruhsatsız silah taşınması yasaktır. Korg. Cemal Tural”¹⁷⁸⁶.

50) “Gazete ve dergilerin bağıra bağıra satılması, sokaklarda eğlence yerlerinde ve

---

¹⁷⁸² **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1961

¹⁷⁸³ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1963

¹⁷⁸⁴ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs, 1963

¹⁷⁸⁵ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs, 1963

¹⁷⁸⁶ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs, 1963

nakil vasıtalarında halkın rahatsız edilmesi yasaktır. Bunlar ve hırsızlık, dolandırıcılık ve tecavüz gibi şeylere girişenler derhal nezaret altına alınacak ve gerekenler sıkıyönetim bölgesi dışında komutanlıkça lüzum görülecek yerlere sevk edileceklerdir. Korg. Cemal Tural”¹⁷⁸⁷.

51) *“Yayaların kaldırılmaları dışında yürümeleri, araçların yol kenarı dışında hareketleri, park veya durak yapmaları (otobüsler dâhil olmak üzere) yasaktır. Bu gibi araçların ehliyetlerinin derhal alınacağı ve yolları tıkamaktan ayrıca trafik kanuna göre işlem yapılacağı bilinmelidir. Korg. Cemal Tural”¹⁷⁸⁸.*

52) *“ 1- İzmir Vilayetinde gece yasağı 24.00’ten 06.00’ya kadar konmuştur.
2- Partilerin veya siyasi cemiyetlerin ve gazetelerin halk efkârını bozucu ve heyecan verici her türlü faaliyetlerine son vermelerini
3- Patlayıcı, patlatıcı maddelerle, maddelerle, boğucu gaz ve bombalarla kesici ve ateşli silahların derhal Emniyet Müdürlüğüne teslimini,
4- İzmir vilayetinde emniyet teşkilatı ile Jandarma komutanlıklarının Merkez Komutanlığı ile işbirliği yapmak suretiyle asayiş ve emniyet hususlarını sağlayacaklarını,
5- Görevli asker ile emniyet mensuplarının hizmetlerine herhangi bir şekilde müdahale ve mukavemet edenlerin nezaret altına alınacağı ve icabında vilayet dışına sürüleceğini,
6- Gazetelerin halkı heyecana verecek şekilde bağırarak satışlarının menedilmiş olduğunu,
7- Halkı rahatsız edenlerin, hırsızlık, dolandırıcılık ve emsali hareketlerde bulunanlar haklarında kanuni işlem yapılarak cezalandırılacağını ve sürüleceğini,
8- Bütün vatandaşlardan memleketin selameti hakkında Sıkı Yönetim Kanununun amir hükümlerine riayet etmelerini ve diğer neşir organlarının memleket menfaatlerini göz önünde tutarak vazifelerini yapmalarını ve yetkili makamlarınca tevsik edilmiş haberleri yayınlamamalarını rica ederim. Tümamiral Ferit Denizmen”¹⁷⁸⁹.*

53) *“Madde 1 - İzmir’de yayınlanmakta olan gazetelerde 20-21 Mayıs gecesi ve 21*

---

¹⁷⁸⁷ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs, 1963

¹⁷⁸⁸ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs, 1963

¹⁷⁸⁹ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs, 1963

Mayıs günü Ankara ve İstanbul'da cereyan eden olaylara dair fotoğrafların tab'ı men edilmiştir.

Madde 2 - Gazeteler, ikinci bir bildiriye kadar birden fazla baskı yapamayacaklardır. Tümamiral Ferit Denizmen”¹⁷⁹⁰.

54) “1 – Gösteri yürüyüşleri, kapalı ve açık yerlerde her türlü toplantılar ikinci bir tebliğe kadar men edilmiştir.

2 – Her türlü cemiyetlerin umumi ve idare heyetleri, toplantıları Sıkı Yönetim Komutanlığı'nın iznine bağlıdır.

3 – Kahvehane, birahane, meyhane, tiyatro, sinema, bar, gazino ve emsali umuma açık yerler ikinci bir tebliğe kadar saat 23.00 ile 05.00 arası hariç faaliyet gösterebileceklerdir. Korg. Refik Yılmaz”¹⁷⁹¹.

55) “İstanbul İli emniyet ve jandarma teşkilatı Sıkı Yönetim Komutanlığı emrinde görevlerine İstanbul Merkez Komutanlığı emrinde devam edeceklerdir. Korg. Refik Yılmaz”¹⁷⁹².

56) “22 Mayıs 1963 tarihinde İstanbul'da yayınlanan Hürriyet, Milliyet, Akşam ve Tercüman gazetelerinin Komutanlığımızın (5) numaralı tebliğine aykırı olarak yayında buldukları, yasakları ihlal ettikleri teessürle görülmüştür.

İlk defa ihtar mahiyetinde olmak üzere, ismi geçen bu gazetelerin 3832 sayılı Sıkı Yönetim Kanunu'nun 314. maddesine istinaden 23 Mayıs tarihinden itibaren üç gün süre ile yayından men edilmesine karar verdim.

Yüksek memleket menfaatlerinin bahis mevzuu olduğu bir sırada da bütün basın mensuplarının daha hassas davranmalarını, tekerrürü halinde şiddetli müeyyidelerin tatbik edilerek kanuni kavuşturma yapılacağıнын bilinmesini önemle rica ederim. Korg. Refik Yılmaz”¹⁷⁹³.

57) “1- İzmir vilâyetinde gece yasağı 5 Haziran 1963 gününden itibaren 02.00 den 05.00 e kadar uygulanacaktır.

2- Kahvehane, birahane, tiyatro, sinema, gazino, bar ve emsali yerler 01.00 ile 05.00

¹⁷⁹⁰ Cumhuriyet, 23 Mayıs, 1963

¹⁷⁹¹ Cumhuriyet, 23 Mayıs, 1963

¹⁷⁹² Cumhuriyet, 23 Mayıs, 1963

¹⁷⁹³ Cumhuriyet, 23 Mayıs 1963

hariç faaliyet göstereceklerdir.

3- *Hertürlü cemiyetlerin umumî ve idare heyetleri toplantıları ile düğün, nişan, mevlüt, gezi, kokteyl ve okullarda yapılacak müsamere gibi sosyal toplantılar bölgenin emniyet teşkilâtının müsaade ve kontrolünde 01.00 ile 05.00 saatleri haricinde yapılabilecektir.*

4- *Siyasî partiler çalışmaları kapalı salonlarda yapılacak ve mezkûr toplantılar için Sıkıyönetim Komutanlığından üç gün evvel müsaade alınacaktır.*

Sayın İzmir halkına duyurulur. İzmir Sıkıyönetim Komutanı Tümamiral Ferit Denizmen”¹⁷⁹⁴.

58) “*Madde 1- Ege Telgraf isimli akşam gazetesi, 4 Haziran 1963 günü, Anadolu Ajansından aldığı ve Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı bir numaralı Adli Âmirliğinin 20-21 Mayıs hâdiseleri ile ilgili kararnamesini, haber ambargolu olduğu halde aynen ve kasten neşretmiş bulunduğundan, mezkûr gazetenin 4 Haziran 1963 tarihli satışa arz edilmiş nüshaları toplattırılmış ve gazete 5 Haziran 1963 tarihinden itibaren 10 gün müddetle kapatılmıştır.*

Madde-2 Matbuatın memleketin yüksek menfaatlerini göz önünde bulundurmak suretiyle hizmetlerine devam etmelerini ehemmiyetle rica ederim.

İzmir Sıkıyönetim Komutanı Tümamiral Ferit Denizmen”¹⁷⁹⁵.

59) “*Emniyet nöbetçilerinin emirlerine uymayanların hayatlarını garanti etmek mümkün değildir. Bu bakımdan yasaklanmış olan yerlere o mevkiin vazifeli personelden başkalarının girmeye veya çıkmaya teşebbüs etmemelerini tavsiye ederim. Korg. Cemal Tural*”¹⁷⁹⁶.

60) “*Kıbrıs'taki kardeşlerimize vaki haksız ve insanlık dışı tecavüzler karşısında duyulan büyük teessür sebebiyle halk ve gençlik teşekkülleri tarafından komutanlığımıza gerek telefonla, gerek şahsen ve yazılı müracaatlar yapılarak, yılbaşı eğlencelerinin yasaklanması istenmektedir.*

Bu asil duygu ve teklifler karşısında yılbaşı gecesinin bugünkü hissiyata uygun ola-

---

¹⁷⁹⁴ **Hürriyet**, 5 Haziran 1963

¹⁷⁹⁵ **Hürriyet**, 6 Haziran 1963

¹⁷⁹⁶ **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1963

rak geçirilmesini sayın halkımızın yüksek takdir ve anlayışlarına arz ederim. İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Org. Refik Yılmaz"¹⁷⁹⁷.

61) *"İstanbul'da yayınlanan Son Havadis gazetesinin 14 Mart tarihli nüshasında ölçüsüz ve heyecan yaratacak tarzda yasalara aykırı olarak yayında bulunduğu tespit edildiğinden 14 Mart 1964 tarihinden itibaren 10 gün müddetle basın ve yayından men'ine karar verilmiştir. Org. Refik Yılmaz*"¹⁷⁹⁸.

62) *"Cana, mala, ırza, hakka tecavüz veya buna teşebbüs etmenin sıkıyönetim tatbiki ile karşılaşacağı tebliğ edilmesine ve esasen bu gibi hallerin insanlık dışı davranışlar olduğu da belli bulunmasına rağmen 15/16 Mayıs gecesi İşçi Partisi'ni tahrip maskesi altında Kızılay'da bir kısım insanları toplayarak hadise çıkarmaya çalışanlardan ve bunu aşırı sarhoşlukla örtmeye yeltenenlerden bazıları sıkıyönetim bölgesi dışına çıkarılmışlardır.*

Medeni bir memlekette gayri medeni usullere müracaat ederek vatandaşları zarara sokan veya rahatsız edenlerin umumi efkârca daima reddedildiğine de şahit olan komutanlık, bu gibi bayağı düşüncelilerin uyarılmasını da her rastlayan vatandaştan rica eder. Org. Cemal Tural"¹⁷⁹⁹.

---

¹⁷⁹⁷ **Cumhuriyet**, 31 Aralık 1963

¹⁷⁹⁸ **Cumhuriyet**, 15 Mart 1964

¹⁷⁹⁹ **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1964

SONUÇ:

Olağan ve Olağanüstü yönetim biçimi ayrımı, demokratik hukuk devletleri için geçerlidir. Demokratik hukuk devletinin varlığını ve güvenliğini içte ya da dışta tehlikeye düşüren koşulların ortaya çıkması halinde, demokratik yönetim tarzının işleyiş şekli bu meselelerin çözümünde yeterli olmayabilir. Bu nedenle yürütme organına devletin varlığını korumak ve devam ettirmek için istisnai bazı yetkiler verilir. Dolayısıyla olağanüstü hal yönetimleri, demokratik hukuk devleti esasını içeren ve ulusal anayasaların ve buna dayanan yasaların öngördüğü hukuki bir yönetim biçimidir.

Olağanüstü hal rejimlerini düzenleyen anayasa ve yasaların; hangi durumlarda hangi olağanüstü hal rejimlerinin uygulanacağını, olağanüstü hallerde uygulanacak yetkilerin neler olduğunu ve bu yetkilerin sınırlarını, olağanüstü hal uygulamasını, süresini ve denetimini açık bir şekilde belirlemiş olması gereklidir. Bu gereklilik, olağanüstü hal rejimlerinin meşruluk koşuludur.

Olağanüstü yönetim şekilleri, yöneticiler için meselelerin çözümünde pratiklik ve kolaylık sağlarken, idare edilenlere zor ve ağır koşullar getirmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde olağanüstü yönetim biçimlerinin hukuk devleti kuralları içerisinde düzenlenmesi gerekmektedir. Olağanüstü dönemlerde siyasi iktidarın ya da askeri yönetimin yaptığı işlemlerin hukuka uygunluğu, temel hak ve özgürlüklerin korunması açısından son derece önemlidir. Çünkü siyasi iktidar ya da askeri yönetim, olağanüstü dönemlerde kendisine verilen yetkilerle temel hak ve özgürlükleri sınırlandırma yetkisine sahiptir.

Sıkıyönetim daha önce de belirtildiği gibi Batı Anayasalarından alınmıştır. Sıkıyönetim, Batı'da mülki ve adli bazı kanunların, özellikle usullerin yürürlükten kaldırılması anlamına gelmektedir. Sıkıyönetim, savaş hali, ülkeye ve yönetime karşı girişilen şiddetli ayaklanmalar, hareketler, yaygın şiddet olayları, ülkenin geleceğinin tehlikeye girmesi, kamu düzeninin bozulması, asayişin sağlanamaması gibi hallerde normal zamanlardan farklı olarak olağanüstü dönemlerin şartlarından kaynaklanmış, görev, yetki ve sınırları ile yönetim usullerinin kanunlarla belirlendiği kanuna ve

hukuka dayalı bir yönetim biçimidir. Sıkıyönetim olağanüstü hallerde bir çeşit zabıta yönetimidir. Sıkıyönetimin ilanı ile kolluk görev ve yetkilerinin sıkıyönetim komutanlığına geçtiği bilinmektedir. Dolayısıyla sıkıyönetim, kanunda belirtildiği biçimde kendi idari teşkilatını kurarak göreve başlamaktadır.

Sıkıyönetimi olağan demokratik hukuk rejimlerinden ayıran bazı özellikler vardır. Bunlar arasında temel hak ve özgürlüklere sınırlandırma getirilmesi ya da durdurulması, bazı suçların sanıklarının adli yargı yerine sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmaları, kolluk görev ve yetkilerinin anayasada ve anayasaya dayanan kanunlarda öngörülen olağanüstü yetkilerle donatılması gibi özellikle sıkıyönetimi olağan demokratik rejimlerden ayıran özelliklerdir. Sıkıyönetimin ilanı ile kolluk görev ve yetkilerinin askeri makamlara geçmesi, normal zamanlarda adli yargıya ait olan görev ve yetkilerin askeri yargıya geçmesine neden olmuştur. Sıkıyönetim yargısı, sıkıyönetim komutanlarının nezdinde kurulan, sıkıyönetim askeri mahkemeleri tarafından yürütülmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile temel hak ve özgürlüklerin önemli bir kısmı kabul edilmiş, 'tabii yargı yolu' ve 'tabii hâkim' ilkeleri benimsenmiştir. Kanun-i Esasi'nin 113. maddesi; sıkıyönetim halinde yasaların ve devlet düzeninin askıya alınmasını, sıkıyönetim ilan edilen yerlerin özel bir düzenlemeyle idare edilmesi öngörülmektedir. Ayrıca 113. maddede ülkenin güvenliğini ihlal edenlerin yargılanmalarına gerek görülmeden padişah tarafından sürgüne gönderilmesi öngörülmüştür. Ancak böyle bir yetkinin padişaha verilmesi, anayasa ile tanınan temel hak ve özgürlüklerin yargısal güvencelerini ortadan kaldırmıştır. Bu nedenlerle 1876 Kanun-i Esasi'sindeki sıkıyönetim, yönetimin hukuk dışına çıkmasına fırsat vermiştir. Sıkıyönetim uygulamaları da Kanun-i Esasi'nin 36. maddesinde belirtilen, hükümetin çıkardığı kanun hükmünde kararnamelerle yapılmıştır. Bu kararnamelerin anayasaya uygun olması gerekir. Bu dönemde yargılamalar, Divan-ı Harbi Örfi isimli Askeri Mahkemelerde yürütülmüştür. Divan-ı Harbi Örfilerin kuruluş biçimi, hâkim olmayan subayların mahkemede görev almaları, soruşturma ve yargılama şekli, hukuk, devleti, tabii yargı yolu gibi ilkelere uygun değildir. Ayrıca mahkemelerin verdiği hükümler temyiz edilmemekte, ancak bazı dönemlerde belli

kayıtlarla temyize olanak verilmektedir. Sanığın kendini savunma hakkı böylece ortadan kaldırılmaktadır.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, kuvvetler birliği ilkesine dayanan Meclis Hükümeti sistemini kabul etmiş kısa bir anayasadır. Temel hak ve özgürlüklere, yargı ve olağanüstü rejimlere yönelik maddeler yer almamıştır. O nedenle 1924'e kadar bu anayasa, Kanun-i Esasi'nin bazı hükümleri ile birlikte yürürlükte kalmıştır.

1924 Anayasa'sının kabul edilmesiyle Meclis Hükümeti sistemi ve Kanun-i Esasi yürürlükten kaldırılmıştır. Olağan dönemlere ait bir hükümet sistemi ve olağanüstü dönemlere ait düzenlemeler 1924 Anayasasında yapılmıştır. 1924 Anayasası'nın 86. maddesinde savaş ve isyan halinde sıkıyönetimin ilan edilmesi somut nedenler arasında sayılmıştır. 1924 Anayasası'nın 86. maddesinde; *“Harp halinde veya harbi gerektirecek bir durum baş gösterdikte veya ayaklanma olduğunda yahut vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görüldükte Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere yurdun bir kesiminde veya her yerinde sıkıyönetim ilân edebilir ve bunu hemen Meclisin onamasına sunar. Meclis sıkıyönetim süresini, gerekirse uzatabilir veya kısaltabilir. Meclis toplanık değilse hemen toplanmaya çağırılır. Sıkıyönetim süresi ancak Meclisin kararıyla uzatılabilir. Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, gönderişme, dernek, ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir. Sıkıyönetim bölgesiyle bu bölgede hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, harp halinde de dokunulmazlığın ve diğer hürriyetlerin nasıl kayıtlanabileceği veya durdurulacağı kanunla gösterilir”* denmektedir. Bu maddeden de anlaşılacağı gibi, hangi nedenlerle sıkıyönetim ilan edileceği, sıkıyönetimin süresi, sıkıyönetim bölgesinin neresi olduğu, hangi konularda sınırlamalar yapılacağı ve sıkıyönetimin Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan bir karar olduğu ve bu kararın TBMM tarafından onaylanması gerektiği belirtilmiştir. Ancak bu anayasa tabii yargı yolu ve tabii hâkim ilkesini benimsememiştir.

1924 Anayasası'nın 86. maddesine dayanarak 1940 yılında kabul edilen 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu ile sıkıyönetimin nasıl uygulanacağı, nelerin yapılacağı açık bir biçimde belirtilmiştir. Ayrıca çıkarılan Örfi İdare Kanunu ile önceki dönemlerde

sıkıyönetim mevzuatını düzenleyen kararnameler ile 1930 yılında çıkarılan 1631 sayılı Askeri Muhakeme Usul Kanununda yer alan Divan-ı Harpler ve Divan-ı Harbi Örfiler yürürlükten kaldırılmıştır. Askeri Muhakeme Usulü Kanunundaki 31. ve 35. maddelere göre sıkıyönetim nezdinde yeterince sıkıyönetim mahkemesinin kurulması öngörülmüştür. Sıkıyönetim Mahkemeleri sıkıyönetim ilanından sonra kurulmuşlar, sıkıyönetim ilanı nedenlerine ilişkin ortaya çıkan olaylar ve bunlara ait suçlara bakmışlardır. Dolayısıyla bu yönü ile sıkıyönetim mahkemelerinin tabii yargı yolu ilkesine ve Anayasaya aykırı olduğu öne sürülmüştür.

1961 Anayasasında sıkıyönetim, 124. maddede düzenlenmiştir. 1924 Anayasasının 86. maddesinde sıkıyönetim ilan edilmesinin 4 nedeni vardır. 1961 Anayasasında bu dört madde sıkıyönetimin ilan nedenleri olarak aynen alınmış, 1971 yılında yapılan bir kanun değişikliği ile sıkıyönetim ilanına beşinci bir madde daha eklenmiştir. Böylece sıkıyönetimin kapsamı genişletilmiştir. Buna göre; *“ülkenin ve milletin bölünmezliğini, içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasanın tanıdığı hür ve demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketleri hakkında kesin belirtilerin ortaya çıkması”* sıkıyönetimin ilan edilme nedenleri arasında sayılmıştır. Ayrıca 1961 Anayasasına göre sıkıyönetim ilan edilmesi durumunda, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına veya kullanılmalarnın durdurulmasına olanak sağlanmıştır.

1982 Anayasasında yer alan olağanüstü yönetim biçimleri, ülkenin içinde olduğu tehlikeyi göz önünde bulundurarak, tehlikenin boyutuna göre durumu derecelendirmiştir. 1982 Anayasasının 119. maddesinde, *“tabii afet ve ağır ekonomik bunalım”* ile 120. maddede yer alan *“şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi bir şekilde bozulması”*, olağanüstü hal ilanı ve uygulama nedenleri olarak kabul edilmiştir. Şiddet olaylarının daha da çok artması durumunda da 122. maddede yer alan sıkıyönetimin ilan edileceği ve bu maddedeki hükümlerin uygulanacağı belirtilmiştir.

Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinin görev ve yetkileri ile yargılama şekilleri 1961 Anayasasının ilgili hükümleri ile 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununda ve Askeri Muhakemeler Usulü Kanunu'nun ilgili maddesinde belirtilmiştir. Sıkıyönetim Kanu-

nunda, sıkıyönetim askeri mahkemelerinin görevlerini, yargılama şekillerini belirleyen hükümler, sık sık değiştirilmiş, hükümlere yeni ilaveler yapılmıştır. Dolayısıyla sıkıyönetim mahkemelerinin görev alanları zamanla genişlemiştir.

Sıkıyönetim ilan etme yetkisi Bakanlar Kurulu'na aittir. Bakanlar Kurulu'nun isteği ile alınan sıkıyönetim kararının TBMM tarafından onaylanması gerekmektedir. Sıkıyönetim kararının uzatılması ise Bakanlar Kurulunun, Başbakanlık Tezkeresi ile TBMM'ye konuyu iletmesi ve TBMM Birleşik toplantısında konuya ilişkin kararın alınması ile mümkün olmaktadır. Sıkıyönetim süresinin uzatılıp, kısaltılması, kaldırılması yetkisinin de TBMM'ye ait olduğu daha önceden de ifade edilmişti. Genelkurmay Başkanlığı sıkıyönetim bölgesini, Sıkıyönetim Komutanlığı Karargâhında çalışacak personelin miktarını önceden belirlemekte ve hazırlıklar ona göre yapılmaktadır.

Sıkıyönetim ilan edilen bölgede işlenen suçlar nedeniyle, sanıklar, sıkıyönetim komutanı nezdinde çalışan sıkıyönetim askeri mahkemeleri tarafından yargılanmaktadır. Sıkıyönetim Mahkemelerinin verdikleri kararlara bazı cezalar hariç, Askeri Yargıtay'da temyiz başvurusunda bulunma olanağı vardır. Temyiz yolunun açık olup, olmadığı gerekçeli kararda belirtilmektedir. Milli Savunma Bakanlığı'nın gerekli gördüğü yerlerde ve sayıda Sıkıyönetim Mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemelerdeki yargılamalar halka açık olarak yapılmış, duruşmalar hakkında basında geniş haberler yer almıştır. Sanıkların sorguları, savunmaları, savcının iddianamesi ve dava sonucunda verilen gerekçeli hükümler gazetelerde epeyce bir yer tutmuştur. 1970 yılından itibaren sıkıyönetim mahkemelerinde çok sanıklı davalar görülmüş, mahkeme sayısı arttırılarak numaralandırılmıştır. Sıkıyönetim mahkemesi bulunduğu yerin adını taşımakta ve birden fazla kurulduğunda, 1, 2, 3 gibi numaralarla adlandırılmaktadır. Mahkeme sonucundaki kararlar, Askeri Ceza Kanunu ve Türk Ceza Kanununa dayanılarak verilmiştir.

Sıkıyönetim idaresinde, sıkıyönetimin ilanına neden olan olayları kısa sürede çözüme ulaştırmak, işlemleri çabuklaştırmak esastır. Dolayısıyla sıkıyönetim usullerinde ve kararlarında süratli olmak, tek bir elde yönetimin toplamasını sağlayarak işleri çabuklaştırmak önemlidir.

Sıkıyönetim Komutanları, general rütbesindeki subaylar arasından atanmıştır. Sıkıyönetim Komutanlığı'nda, sıkıyönetim komutanına ek olarak, komutan yardımcısı ya da yardımcıları, yeterince sivil ve askeri personel bulunmaktadır. Sıkıyönetim Mahkemeleri dışında, sıkıyönetim komutanlığına bağlı adli müşavirler ve yardımcıları da görev yapmıştır. 1930-1973 yılları arasında görev yapmış olan sıkıyönetim komutanları şunlardır: 1 Ocak 1931'de Menemen, Manisa ve Balıkesir Örfi İdare Komutanlığına; 2. Ordu Komutanı Fahrettin(Altay) Paşa ve Divan-ı Harp Başkanlığı'na da 1. Kolordu Komutan Vekili Mustafa Muğlalı Paşa atanmıştır. 20 Kasım 1940'ta II. Dünya Savaşı nedeniyle İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetleri hudutları içinde ilan edilen örfi idarede; 23 Kasım 1940 - 25 Ekim 1941 tarihleri arasında Korg. Ali Rıza Artunkal görevlendirilmiştir. Ondan sonra vekâleten görevi Korg. Yusuf Ziya devralmış ve görevini Aralık ayına kadar sürdürmüştür. Sıkıyönetim Komutanlığı'na General Sabit Noyan'ın tayin edilmesiyle de Korg. Yusuf Ziya görevini devretmiştir. Sıkıyönetim Komutanı General Sabit Noyan bir süre sonra görevini bırakmış, onun yerine de Korg. Asım Tınaztepe tayin edilmiştir. 6/7 Eylül 1955 Olayları üzerine İstanbul, İzmir ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın başına 7 Eylül'de 3. Ordu Müfettişi Korg. Nurettin Aknoz getirilmiştir. İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı'na Korg. Cemal Gürsel tayin edilmiştir. 9 Eylül 1955'te Ankara'da ilan edilen sıkıyönetim üzerine Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına Tuğg. İhsan Bingöl getirilmiştir. 28 Nisan 1960'ta üniversite olayları üzerine, 29 Nisan'da Ankara ve İstanbul'da ilan edilen sıkıyönetimde; Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'na Korg. Namık Argüç, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığına da 1. Ordu Komutanı, Org. Fahri Özdilek tayin edilmiştir. 27 Mayıs 1960'taki Askeri Müdahaleden sonra, Ankara Sıkıyönetim Komutanı olan Namık Argüç, Kuvvet Komutanları ve milletvekilleri ile birlikte tutuklanarak Harp Okuluna götürülmüştür. MBK'nın 19 ve 28 No'lu bildirimleriyle sıkıyönetimin 27 Mayıs 1960'ta yalnız İstanbul ve Ankara'da ilan edildiği açıklanmıştır. Bu bildirimlerde önceki sıkıyönetim komutanlarının yayınladığı bildirimlerin geçersiz olduğu, Ankara ve İstanbul Garnizon Komutanlarının bu illerin aynı zamanda Sıkıyöne-

tim Komutanı oldukları duyurulmuştur. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına Korg. Ali Keskiner getirilmiştir. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na yine Org. Fahri Özdilek atanmıştır. Ancak bir süre sonra bu görevden ayrılan Org. Fahri Özdilek'in yerine, İstanbul 1nci Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı olarak Korg. Cemal Tural atanmıştır. 21 Mayıs 1963, Talat Aydemir Olayı üzerine İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bakanlar Kurulu kararıyla; İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na I. Ordu Komutanı Korg. Refik Yılmaz, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'na II. Ordu Komutanı Korg. Cemal Tural ve İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı'na da İzmir Deniz Saha Komutanı Tuğa. Ferit Denizmen tayin edilmiştir. 16.06.1970 İşçi Olayları üzerine İstanbul il sınırları, Kocaeli-İzmit merkezinde ve Gebze ilçesinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetim Komutanlığı'na I. Ordu Komutanı Org. Kemal Atalay getirilmiştir. İstanbul Birinci Ordu ve Sıkıyönetim Kurmay Başkanı Tümg. Fikret Köknar'dır.

26 Nisan 1971 anarşi ve terör olaylarının artması üzerine sıkıyönetim ilan edilmiş, 1973 yılı Eylül ayına kadar devam etmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, Basın ve Halkla İlişkiler Şubesinden yapılan açıklamaya göre 11 ilde görev yapacak Sıkıyönetim Komutanlarının isimleri ve atandıkları iller şunlardır: İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak illerini kapsayan bölge Sıkıyönetim Komutanlığına, I. Ordu Komutanı Org. Faik Türün, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına, 2. Ordu Komutanı Org. Semih Sancar, İzmir Sıkıyönetim Komutanlığına, Güney Deniz Saha Komutanı Kora. Cemal Süer, Eskişehir Sıkıyönetim Komutanlığına, I. Hava Kuvvetleri Komutanı Korg. İrfan Özaydın, Adana ve Hatay illerini kapsayan bölge Sıkıyönetim Komutanlığına, 6. Kolordu Komutanı Korg. Vehbi Engin, Diyarbakır ve Siirt illerini kapsayan bölge Sıkıyönetim Komutanlığına, 7. Kolordu Komutanı Korg. Suat Aktulga atanmıştır.

Sıkıyönetim Komutanlarının yapacakları uygulamaları ya da koydukları yasakları yayınladıkları bildirimlerle halka duyurdukları ifade edilmişti. Bildirilerin bir kısmı; *“Keyfiyeti sayın halkımızın bilgisine arz ederim”*, bir kısmı *“Aksi davranışlarda kanuni bütün yetki ve müeyyidelerin tereddütsüz kullanılacağı hususunda bilgilerinizi rica ederim”*, bir kısmı *“Sıkıyönetim Kanununun 3 üncü maddesi uyarınca*

işlem yapılacağıının bilinmesini hatırlatırım”, bir kısmı da *“Türk gençliğine yakışır onurlu davranışlarını beklerim*”, şeklinde bittiği görülmektedir. Bildirilerde hitap tarzına dikkat edilmiştir. Suçlulara yönelik bildirilerde, üslup sertleşirken, halkın uyması gereken konular, yasaklar ya da yeni konan düzenlemeler için Sıkıyönetim Komutanının rica ifadesi kullandığı görülmektedir. Herhangi bir konuda açıklama yapmak, halkı bilgilendirmek için de “arz ederim” ifadesi kullanılmıştır. Halkın bildirilerde yer alan yasaklara ya da kurallara harfiyen uymaları karşısında Sıkıyönetim Komutanının bu durumdan memnun kaldığı, teşekkürlerini içeren bir bildiri ile halka duyurulmuştur. Kısa bir süre sonra da bazı yasakların kaldırıldığı da olmuştur. Ayrıca bildirilerden, sıkıyönetim bölgesinde hangi komutanın görev aldığı, rütbesinin ne olduğu, hangi konularda düzenlemeler, yasaklar ya da sınırlamalar getirdiği hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Sıkıyönetim uygulamalarının sosyal ve ekonomik hayata etkilerinden daha önce söz edilmişti. Örneğin, 1963 yılında ilan edilen sıkıyönetimde Ankara Sıkıyönetim Komutanı Korg. Cemal Tural yayınladığı bildirilerde, bütün görevlilerle halkın yardımını rica ettiğini temenni etmiş, sokağa çıkma yasağını bildirmiştir. Doktor, ebe, cankurtaranlar ve hizmeti görenlerin özel bir belge ile belirli saatlerde sokağa çıkabileceklerini duyurmuştur. Ayrıca partilerin, siyasî ve diğer cemiyetlerin ve basın dikkatli olmaları, halk efkârını bozucu görüleceği tutumları karşısında faaliyetlerine son verileceğinden ve kanunî yaptırıma geçileceğinden, hayati bulunmalarını tavsiye etmiştir. Sıkıyönetimin ilanıyla, Ankara Emniyet Müdürlüğü ile Merkez Jandarma Teşkilatı, Sıkıyönetim Komutanlığına bağlanmıştır. Asker ve Emniyet Teşkilatının aldığı önlemlere uymayanların bir an evvel nezarete atılacağı, gazete ve dergilerin bağıra bağıra satılmasının yasaklandığı, sokakta ve eğlence yerlerinde halkın rahatsız edilmesinin yasaklandığı bildirilmiştir. Gözaltına alınanların, soruşturmaları bitinceye kadar yakınları ile görüşmeleri yasaklanmıştır. Sıkıyönetim idaresi, mevcut kuralların uygulanmasını sağlamış, bu konuda bir düzen oturtmaya çalışmıştır.

Türkiye’de sıkıyönetimin ilanında; ayaklanma, rejim karşıtı hareketlerin ortaya çıkması, öğrenci olayları, darbe girişimleri, işçi hareketleri, anarşi ve terör hare-

ketlerinin artması, yıkıcı ve bölücü faaliyetler ve dış politikadaki gelişmeler etkili olmuştur.

Sıkıyönetimin ilanı ya da uzatılması kararları TBMM’de görüşülerek, oylamaya sunulmuş ve karara bağlanmıştır. Genelde muhalefet partilerinin, bu görüşmelerde sıkıyönetimin ilanı ya da uzatma önerilerini eleştirdikleri görülmektedir. TBMM’de yapılan tartışmalarda Sıkıyönetimin hükümet tarafından bir baskı aracı olarak kullanıldığı, basın ve muhalefetin bu yolla susturulmaya çalışıldığı da ileri sürülmüştür. Örneğin, Başbakan Recep Peker’in 1946 yılında sıkıyönetimi 6 ay daha uzatma önerisini, DP’den Sadık Aldoğan yukarıda belirttiğimiz gerekçelere dayanarak eleştirmiştir. İsmet İnönü, 1955 yılında 6-7 Eylül Olaylarından sonra DP hükümetinin sıkıyönetim ilan etmesi karşısında, *“sıkıyönetim ilan edilmesindeki siyasi maksadın, siyasi partilerin faaliyetlerine imkan bırakmaması”* olduğunu açıklayarak hükümeti eleştirmiştir.

Hükümetin sıkıyönetimi asayiş sağlaması için değil, siyasi baskı aracı olarak kullandığı iddia edilmiştir. Genellikle iktidarda olan partiler, sıkıyönetime, ülkede asayiş ve huzur bozulduğunda ya da yönetimde yetersiz kaldığında başvurmuştur. Muhalefet de iktidarı, sıkıyönetimin siyasi amaçlarla kullanıldığını öne sürerek, zaman zaman sert bir dille eleştirmiştir. Ancak muhalefette olan bir parti iktidara geldiğinde, bu kez kendisi sıkıyönetimin ilan edilmesini ve uzatılmasını savunmuş ve bu yönde uygulamalara gitmiştir. Dolayısıyla genelde bir parti muhalefette iken sıkıyönetimi eleştirmiş, iktidarda iken sıkıyönetimin ilan edilmesinin önemi üzerinde durmuştur.

Sıkıyönetimin iç ve dış politikada meydana gelen olaylar üzerine ilan edildiği daha önce ifade edilmiştir. Sıkıyönetimin 1964 yılı Şubat ayında iki ay daha uzatılması gündeme gelmiştir. Uzatma kararı TBMM’de görüşülmüş, İstanbul ve Ankara’da sıkıyönetimin iki ay daha uzatılması için hükümet tezkeresi oya sunulmuştur. Oylama sonucunda 164 oya karşın 252 oyla hükümet tezkeresi kabul edilmiştir. Oylamada AP, MP ve bir kısım CKMP milletvekilleri aleyhte, CHP, YTP ve Müstakiller ise leyhte oy kullanmışlardır. Başbakan İnönü konu ile ilgili olarak yaptığı açıklamada Kıbrıs konusuna da değinmiş, ülkenin ciddi bir dış politika problemi ile kar-

şılaştığını söyleyerek, dış politikada sade ve kuvvetli yol takibinin, içeride anarşi olmamasına ve huzurun sağlanmasına bağlı olduğunu ifade etmiştir.

Muhalefette olan milletvekilleri, seçimlerin sıkıyönetim ortamında yapılmasına karşı çıkmış, bunun sıkıntı ve endişe yaratacağı üzerinde durmuşlardır. Baskı altında olan bir seçimden sağlıklı bir sonuç alınamayacağı belirtilmiştir. Özgür bir ortamda yapılmayan seçimlerin demokrasiye aykırı olacağı ileri sürülmüştür. 1961 yılında seçim kararı alınmasından sonra konu Kurucu Meclis'te gündeme gelmiş ve bazı tartışmalara neden olmuştur. Kurucu Meclis üyelerinden biri, seçimlere münhasır olmak üzere sıkıyönetimin kaldırılmasını istemiştir. Üyelerden biri, sıkıyönetim altında yapılan bir seçimin hür olduğundan söz edilemeyeceğinden bahsetmiştir. Karara karşı olan diğer temsilciler de sıkıyönetim şartları altında seçime gidilecek olmasının, kendilerinde yarattığı endişeleri ifade etmişlerdir.

1940-1973 yılları arasında bazı iç ve dış gelişmeler karşısında çeşitli nedenler dolayısıyla sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetimin ilanı, uzatılması ve uygulamaları gerek Meclis'te gerekse Meclis dışında siyasi ve hukuki açıdan bazı tartışmalara ve eleştirilere neden olmuştur. Sıkıyönetim komutanlarının sahip olduğu yetkiler ve yayımladıkları bildiriler, siyasi, sosyal ve ekonomik hayatı etkilemiştir. Bazı temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmış ve askıya alınmıştır. Olağan dönemlerde var olan bazı kanunların uygulanmasında aksaklıklar ve ihmaller olurken; sıkıyönetimin ilanından sonra bu tür ihmallerin, kural dışı hareket ve uygulamaların azaldığı görülmektedir.

Sonuçta sıkıyönetim, demokratik hukuk düzeninin etkili olduğu devletlerde Anayasa ve hukuka dayalı bir yönetim biçimidir. Bununla birlikte, sıkıyönetim uygulamalarında zaman zaman aksaklıkların olduğu gündeme gelmiş ve çeşitli eleştiriler yapılmıştır. Özellikle bu dönemlerde temel hak ve özgürlükler, kısıtlanırken veya askıya alınırken, ölçülülük ilkesine dikkat edilmesi hususu vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

Anayasa Mahkemesi Arşivi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Düstur

Kara Kuvvetleri Komutanlığı Adli Müşavirlik Arşivi

Olağanüstü Hal Kanunu

Resmi Gazete

TBMM Arşivi

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

Teşkilâtı Esasiye Kanunu

Türkiye Cumhuriyeti Anayasaları

II. SÜRELİ YAYINLAR

a) Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Kuvvet

Kudret

Milliyet

Öncü

Tan

Tanin

Tasvir

Ulus

Vakit

Vatan
Yeni Asır
Yeni Gazete
Zafer

b) Dergiler

Adalet Dergisi
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Askeri Adalet Dergisi
Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Aydın Tarihi
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Doğu Batı
İstanbul Barosu Dergisi
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi
Toplum ve Bilim Dergisi
Toplumsal Tarih
Türk İdare Dergisi
Yeni Türkiye

III. İNCELEME YAPITLAR

a) Kitaplar

Beyaz Kitap, Türkiye Gerçekleri ve Terörizm, Ankara, 1973.
Cumhuriyet Ansiklopedisi (1923-1940), C. I, İstanbul, 2003.
Cumhuriyet Ansiklopedisi (1941-1960), C. II, İstanbul, 2003.

- Cumhuriyet Ansiklopedisi (1961-1980)**, C. III, İstanbul, 2003.
- Dev-Genç Dosyası -1**, Ankara, 1973.
- İhtilaller ve Darbeler Tarihi**, Çev.:Sabiha Bozbağlı, İstanbul.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)**, C.III, Ankara, 1993.
- Madanoğlu Cuntası İddianame**, İstanbul, 1973.
- Madanoğlu Dosyası I**, Ankara, 1973.
- Olaylarla Türk-Dış Politikası (1919-1995)**, Ankara, 1996 .
- Sıkıyönetim ve Sonrası**, Ankara, 1973,
- Türk Hukuk Lügatı**, Ankara, 1991.
- Türkiye'de Anarşi ve Terörün Sebepleri ve Hedefleri** (12 Nisan 1985 günü Yükseköğretim Kurulu Merkez Binasında Verilen Konferanslar), 1985.
- AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Ankara, 1976.
- AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul, 1996.
- AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Türkçesi: Yavuz Alogan, İstanbul, 1995.
- AKALIN, Cüneyt, **Askerler ve Dış Güçler, (Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı)**, İstanbul, 2000.
- AKANDERE, Osman, **Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)**, İstanbul, 1998.
- AKBULUT, İlhan, **Devlet, Terörizm ve Ülke Bölücülüğü**, İstanbul, 1988.
- AKGÜL, Suat, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler**, İstanbul, 1992.
- AKGÜN, Taner, **Hukuk ile ilgili Terimler Sözlüğü (Almanca-Türkçe;Türkçe-Almanca)**, İstanbul, 1999.
- AKŞİN, Sina , **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Ankara, 2001.
- AKYAZ, Doğan, **Cumhuriyet Döneminde İlan Edilen Sıkıyönetimler (1925-1931)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1994.
- ALATLI, Ertuğrul, **Belgeleriyle 09 Mart 1971 Darbe Girişimi**, İstanbul, 2002.

- ALATLI, Ertuğrul, **Müdahale**, İstanbul, 2002.
- ALTAY, Fahrettin, **10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası**, İstanbul, 1970.
- ARAZ, Nezihe (Yayın Yönetimi), **Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi**, İstanbul, 1975.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Çankaya'ya Giden Yol (1971-1973)**, İstanbul, 1985.
- ARINIR Turgan - ÖZTÜRK Sırrı, **İşçi Sınıfı-Sendikalar ve 15/16 Haziran Olaylar-Nedenleri-Davalar-Belgeler-Anılar-Yorumlar**, İstanbul, 1976.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, (C.1-2: 1914-1995), Ankara, 1996.
- ARSEL, İlhan, **Türk Anayasa Hukuku'nun Umumi Esasları**, Ankara, 1965.
- ASAL, Talat, **Güneş Batmadı (Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada)**, İstanbul, 2003.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara, 2006.
- ATAY, Agah Sabri, **Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri**, Danışman: Prof. Dr. Erdoğan Teziç, (Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1029, İstanbul, 1998.
- AYBAR, Mehmet Ali, **12 Mart'tan Sonra Meclis Konuşmaları**, İstanbul, 1973.
- AYBAR, Mehmet Ali, **Sıkıyönetim Anayasaya Aykırıdır**, İstanbul, 1970.
- AYBARS, Ergün, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, İzmir, 2000.
- AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)**, C.I-II, İzmir, 1988.
- AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1997.
- AYBARS, Ergün, **Yakın Tarihimize Anadolu Ayaklanmaları**, İstanbul, 1988.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, 2000.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C.III (1950-1964), İstanbul, 1980.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, İstanbul, 1989.
- AYDEMİR, Talat, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, C.I, İstanbul, 1966.
- AYTEKİN, M. Emin, **İhtilal Çıkmazı**, y.y.yok, 1967.
- BAĞCI, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Ankara, 2001.
- BALTA, Tahsin Bekir, **İdare Hukukuna Giriş**, Ankara, 1970.

- BAŞGİL, Ali Fuat, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Çev.: M.A. Sebük, İ.H. Akın, İstanbul, 1966.
- BAYAR, Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, Derleyen: İsmet Bozdağ, b.y.yok, b.t.yok.
- BAYSAN, Galip, **Türkiye’de Demokrasinin Kuruluşunda Ordu’nun Rolü**, İkinci Kitap:1918-1950, İzmir, 2003, 265-266
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.I, Kısım:2, Ankara, 1983.
- BİLGİN, Pertev, **1961 Anayasasına Göre Sıkıyönetim**, İstanbul, 1976.
- BOĞUŞLU, Mahmut, **1960-1978 Olayları**, İstanbul, 1995.
- ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara, 2004.
- ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1950’den Günümüze)**, Ankara, 2004.
- ÇELEN, Orhan, **Sıkıyönetim ve Sıkıyönetimin Yargısal Denetimi**, Danışman: Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ongün, Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 1992.
- ÇELİK, Seydi, **Devlet ve Asker**, İstanbul, 2008.
- ÇOKER, Fahri **6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar-Belgeler**, İstanbul, 2005.
- DALKILIÇ, Naci, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Siyasal Gelişmeye Etkileri**, Dan. Prof. Dr. Ergün Aybars, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2000.
- DAVER, Bülent, **Fevkalade Hal Rejimleri (Türkiye’de ve Yabancı Memleketlerde)**, Ankara, 1961.
- DEMİREL, Süleyman, **1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru**, y.y.yok, 1973.
- EFE, M. Turgut, **Türkiye’de Sıkıyönetim ve Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri**, Danışman: Doç. Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu, (Basılmamış Doktora Tezi), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.
- ERDEMİR, Sabahat (Derleyen), **Muhalefette İsmet İnönü (1950-1956)**, İstanbul, 1956.
- ERER, Tekin, **Yasakçılar**, İstanbul, 1965.
- ERER, Tekin, **Basında Kavgalar**, İstanbul, 1965.

- ERGÜNEY, Hilmi, **Türk Hukukunda Lügat ve İstılahlar**, İstanbul, 1973.
- ERİM, Nihat, **12 Mart Anıları**, İstanbul, 2007
- ERKANLI, Orhan, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul, 1973.
- ERKANLI, Orhan, **Askeri Demokrasi (1960-1980)**, İstanbul, 1987.
- EROĞLU, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, 1990.
- EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990.
- ERÜRETEN, Bahir Mazhar, **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, İstanbul, 2004.
- FİNCANCIOĞLU, Yurdakul, **Demirel Demokrasinin Duraklama Yılları**, İstanbul, 2000.
- GEVGİLİLİ, Ali, **Türkiye’de 1971 Rejimi**, İstanbul, 1973.
- GEVGİLİLİ, Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, 1987.
- GİRİTLİ, İsmet, Pertev Bilgen, Tayfun Akgüner, **İdare Hukuku**, İstanbul, 2006.
- GLASNECK, Johannes, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye**, Çev.: Arif Gelen, Ankara, 1976.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, İstanbul, 1982.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri(1924-1930)**, İstanbul, 2006.
- GÖNLÜBOL Mehmet, SAR, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Ankara, 1996.
- GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul, 2000.
- GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş (Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku)**, Bursa, 2006.
- GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, Bursa, 2007.
- GÖZÜBÜYÜK, A.Şerif, **Anayasa Hukuku**, Ankara, 1993.
- GÜLCAN, Yılmaz, ŞENŞEKERCİ, Erkan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi (1923-1950)**, C.II, İstanbul, 2002.
- GÜRKAN, Nilgün, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**, İstanbul, 1998.
- GÜVEN, Dilek, **6-7 Eylül Olayları**, İstanbul, 2005.
- HALE, William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, İstanbul, 1996.

- HALLI, Reşat, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Ankara, 1972.
- HAZIR, Hayati, **Olağanüstü Hal Rejimlerinde Kamu Hürriyetlerinin Sınırlanması ve 12 Mart Olağanüstü Rejimi**, Trabzon, 1982.
- HAZIR, Hayati, **Türkiye’de ve Yabancı Ülkelerde Olağanüstü Hal Rejimlerinde Kamu Hürriyetlerinin Sınırlanması (1961 Anayasa Rejimi)**, Konya, 1991.
- HEKİMOĞLU, Müşerref, **27 Mayıs’ın Romanı**, İstanbul, 1975.
- HEPER, Metin, **İsmet İnönü Yeni Bir Yorum Denemesi**, İstanbul, 1999.
- HOBSBAWM, Eric, **Kısa 20. yüzyıl (1914-1991)**, Türkçesi: Yavuz Alogan, İstanbul, 1996.
- İBA, Şaban, **Ordu-Devlet Siyaset**, İstanbul, 1998.
- İNAN, Süleyman, **Popüler Tarih Sözlüğü**, Ankara, 2005.
- İPEKÇİ, Abdi, COŞAR, Ömer Sami, **İhtilalin İçyüzü**, I. Cilt, İstanbul, 1965.
- KABACALI, Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, İstanbul, 1990.
- KALAFAT, Yaşar, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, 1992.
- KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara, 1993.
- KARAKUŞ, Emin, **40 yıllık bir gazeteci gözüyle İşte Ankara**, İstanbul, 1977.
- KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 1996.
- KAYALI, Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)**, İstanbul, 2000.
- KİLİ, Suna, **Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, İstanbul, 1976.
- KİLİ, Suna, GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref, **Türk Anayasa Metinleri**, İstanbul, 2000.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C.2, İstanbul, 1996.
- KONGAR, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, 2008.
- KÖKSAL, Osman, **Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harbi Örfler, (1877-1922)**, Danışman: Prof. Dr. Yavuz Ercan, (Basılamamış Doktora Tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.

- KURTOĞLU, İsmail, **Menemen Olayı**, Danışman: Prof. Dr. İhsan Güneş, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2000.
- KÜÇÜK, Sami, **Rumeli'den 27 Mayıs'a (İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekatı)**, İstanbul, 2008.
- LEE, Stephen j., **Avrupa Tarihinden Kesitler (1789-1980)**, Ankara, 1982.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, 1996.
- MAZICI, Nurşen, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul, 1989.
- MCNEİLL, William H., **Dünya Tarihi**, İstanbul, 1985.
- MÜFTÜOĞLU, Mustafa, **Yakın Tarihimizden Bir Olay Menemen Vak'ası**, İstanbul, 1991.
- NADİR NADİ, **Perde Aralığından**, İstanbul, 1979.
- NEVINS, Allan, **ABD Tarihi**, Çev: Halil İnalçık, Ankara, 2005.
- NEZİROĞLU, İrfan, **Türkiye'de Demokrasinin Gelişmesinde Etkin Bir Araç Olarak Yazılı Basının Rolü: Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Tercüman Gazetelerinin 1950-1980 Yılları Arasındaki Askeri Müdahalelere Yaklaşımı**, Danışman: Prof. Dr. Nurettin Güz, (Basılmamış Doktora Tezi), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2002.
- ONAR, Sıddık Sami, **İdare Hukukunun Umumi Esasları III**, İstanbul, 1967.
- ORAN, Baskın (Editör), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.I (1919-1980)**, İstanbul, 2002.
- ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası, C.I: 1919-1980**, İstanbul, 2002.
- OVACIK, Mustafa, **İngilizce-Türkçe Hukuk Sözlüğü**, Ankara, 1964.
- ÖKE, Mim Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara, 1992.
- ÖRS, Birsen, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli)**, İstanbul, 1996.
- ÖRS, H.Birsen (Derleyen), **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul, 2007.

- ÖYMEN, Örsan, **Bir İhtilal Daha Var (1908-1980)**, İstanbul, 1987.
- ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara, 1989.
- ÖZDAĞ, Ümit, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, İstanbul, 2004.
- ÖZDEMİR, Hikmet, **Rejim ve Asker**, İstanbul, 1989.
- ÖZDEMİR, Hikmet, **Atatürk'ü Yeniden Düşünmek**, İstanbul, 2008.
- PEKTAŞ, Şerafettin, **Milli Şef Döneminde (1938-1950) Cumhuriyet Gazetesi**, İstanbul, 2003.
- PERİN, Mithat, **Yassıada Faciası**, C.I, 1990.
- ROBERTS, J.M., **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, Ankara, 2003.
- SAĞLAM, Fazıl, **Temel Hakların Sınırlanması ve Özü**, Ankara, 1982.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, Ankara, 1998.
- SARICA, Ragıp, **Fransa'da ve Türkiye'de Örfi İdare Rejimi**, İstanbul, 1941.
- SARIGÜL, Adem (Derleyen), **Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, Derleyen: İstanbul, 2001.
- SERTEL, Sabiha, **Roman Gibi**, İstanbul, 1987, s.210-212
- SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, İstanbul, 1977.
- SEYHAN, Dündar, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, 1966.
- SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, C.II, İstanbul, 1973.
- SOYSAL, Mümtaz, **Anayasaya Giriş**, Ankara, 1968.
- SÜLKER, Kemal, **15-16 Haziran Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün**, İstanbul, 2005.
- ŞEN, Erdal, **Belgelerin Dilinden Yassıada'nın Karakutusu**, İstanbul, 2007.
- TİMUR, Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, 1994.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)**, Ankara, 1990.
- TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye (1957-1960)**, Ankara, 1992.
- TOPUZ, Hıfzı, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, 2003.

- TUĞLACI, Pars, **İktisadi ve Hukuki Terimler Sözlüğü (A Dictionary of Economic and Legal Terms)**, (İngilizce, Fransızca, Türkçe), İstanbul, 1965.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, 1975.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.I, İstanbul, 1988.
- TUNÇAY, Mete, KOÇAK, Cemil vd., **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, İstanbul, 1995.
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, 1999.
- TUNÇKANAT, Haydar, **27 Mayıs 1960 Devrimi**, İstanbul, 1996.
- TURAN, Şerafettin, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, 2000.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi (1923-1938)**, 3.Kitap, Ankara, 1995.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)**, 4. Kitap (İkinci Bölüm), Ankara, 1999.
- TÜRKER, Hasan, **Türk Devrimi ve Basın (1922-1925)**, İzmir, 2000.
- TÜRKMEN, Zekeriya, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İstanbul, 1993.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er (Editör), **Siyaset**, Ankara, 2003.
- UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995.
- URAN, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara, 1959.
- US, Asım, **Asım Us’un Hatıra Notları**, İstanbul, 1966.
- UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, 1999.
- ÜSKÜL, Zafer, **Siyaset ve Asker**, Ankara, 1997.
- ÜSTÜN, Kemal, **Menemen Olayı ve Kubilay**, İstanbul, 1981.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis Milli Mücadele’de Anadolu**, İstanbul, 1990.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Milli Mücadele Anılarım**, İstanbul, 1983.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, **Türkiye’de Üç Devir**, C.2, İstanbul 1972-73.
- WEİKER, Walter, F., **1960 Türk İhtilali**, İstanbul, 1967.

- YALÇIN Durmuş, AKBIYIK, Yaşar vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**,
Sekreteryaya:Hüseyin Tosun, Ankara, 2007.
- YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz(1922-1944)**, C.III, İstanbul, 1971.
- YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz**, (1945-1971), C.IV. İstanbul, 1971.
- YAVUZALP, Ercüment, **Menderes’le Anılar**, İstanbul, 1991.
- YAZICI, Serap, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler Ve Anayasal Etkileri**, Danışman: Prof. Dr. Ergun Özbudun, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995.
- YETKİN, Çetin, **Siyasal İktidar Sanata Karşı**, Ankara, 1970.
- YILMAZ, Ejder, **Hukuk Sözlüğü**, Ankara, 1982.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, 1998.

b) Makaleler

- “1806-1938 Yılları Arasında Doğu Anadolu Bölgesi’nde Meydana Gelen İsyenlar”, Yay. Haz: Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:89, Haziran 2004, İstanbul.
- “6-7 Eylül’e Tanıklıklar”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 141, Eylül 2005, İstanbul.
- “Adalet Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul.
- “Atatürk ve İdare”, **Türk İdare Dergisi**, İçişleri Bakanlığı, Yıl:55, , Sayı: 362, Ekim 1983.
- “Cumhuriyetçi Güven Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul.
- “Demokratik Parti”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul.
- “Ezan” maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, TDV, C.XII, İstanbul, 1995.
- “Hürriyet Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul.

“Sıkıyönetim”, **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, C.XIX, İstanbul, 1990.

“Sıkıyönetim”, **Meydan Larousse (Büyük Lügat ve Ansiklopedi)**, C.XI, İstanbul, 1981.

ACAR, Bahriye, “İzmir Basınında Menemen Olayı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.III, Sayı:8, Yıl:1998, İzmir, 1999.

AKŞİN, Sina, “Atatürk Döneminde Demokrasi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.47, Sayı:1-2, Ocak-Haziran 1992.

AKTAN, Gündüz, “Dünyada Terör: Terörizm ve Uluslar arası İlişkiler”, **Dünyada ve Türkiye’de Terör**.

ALÖÇ, Kazım, “İfşa Ediyorum”, **Yeni Gazete**, 17 Nisan 1967

ALTINTAŞ, Hayrani, “Anarşi ve Kitle Psikolojisi”, **Anarşi ve Teröre Karşı Atatürkçülük’te Bütünleşme Sempozyumu (Tebliğler)**.

APAYDIN, Orhan, “Olağanüstü Durumlarda Temel Hak ve Özgürlükler”, **İstanbul Barosu Dergisi**, C.52, S:1-12, 1978.

ARMAOĞLU, Fahir, “Atatürk’ün Dış Politika Anlayışı”, **Atatürk’ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu**, 31 Ekim-1 Kasım 1988, Ankara, 1989.

ATAY, Falih Rıfkı, “Daha İnsaflı Olamaz mıyız?”, **Ulus**, 5 Aralık 1946

AYBAY, Rona, “Olağanüstü Haller ve İnsan Hakları”, **I. Ulusal İdare Hukuku Kongresi**, II.Kitap, (1-4 Mayıs 1990), Ankara.

AYCAN, Ragıp, “Kamu Hürriyetlerinin Sınırlandırılması”, **Askeri Adalet Dergisi**, Yıl:10, S: 38, b.y.yok.

BENLİSOY, Foti, “Anarşizm”, Derleyen: H. Birsen Örs, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul, 2008.

BURÇAK, Rıfkı Salim, “Çok Partili Hayata Geçişimiz Üzerinde II. Dünya Savaşı’nın Etkisi”, **Yeni Türkiye (Türk Demokrasisi Özel Sayısı)**, Yıl:3, Sayı:17, Eylül-Ekim 1997, Ankara.

- CİN, Halil, “Anarşi ve Teröre Karşı Atatürkçülük’te Bütünleşme Sempozyumu Açış Konuşması”, **Anarşi ve Teröre Karşı Atatürkçülük’te Bütünleşme Sempozyumu (Tebliğler)**, 18-19 Nisan 1985, Konya, 1986.
- DAVER, Bülent, “Fevkalade Haller ve Ferdi Hürriyetler”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.7, S:1-4, Yıl:1952.
- DUMAN, Selçuk, “Mustafa Kemal Atatürk Dönemi’nde Asayişin Sağlanmasına Yönelik Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2, Sayı:4, Ankara, 2006.
- EKİNCİ, Necdet, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, **Türkler**, C.XVI, Ankara, 2002.
- ERTUĞ, Hasan Refik, “Fevkalade Hal Rejimleri”, **Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi**, C.III. S: 1-2, 1948.
- GİRİTLİ, İsmet, “Örfi İdare İlanı Kararı Kazai Mürakabeye Tâbi midir?”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XXII, Sayı:1-4, Yıl: 1956’dan ayrı baskı, İstanbul, 1957.
- GÖÇGÜN, Önder, “Anarşi ve Teröre Karşı: Atatürkçülük ve Milli Kültür”, **Anarşi ve Teröre Karşı Atatürkçülük’te Bütünleşme Sempozyumu (Tebliğler)**.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.I, Mart 1985, Sayı:2.
- GÜVEN, Dilek, “6-7 Eylül Olayları ve Failler”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 141, Eylül 2005.
- GÜZEL, Mehmet Şehmuz, “Cumhuriyet Türkiyesi’nde İşçi Hareketleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul.
- İÇLİ, Tülin Günşen, “Terörün Sosyal Yapı Üzerindeki Etkileri”, **Dünyada ve Türkiye’de Terör**, Ankara, 2002.
- İNALCIK, Halil, “Atatürk ve Atatürkçülük”, **Doğu Batı**, Yıl:7, Sayı:29, Ağustos-Eylül-Ekim 2004.

- KOÇAK, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, İstanbul, 1995.
- KODAMAN, Bayram, “Terör ve Otorite”, **Anarşi ve Teröre Karşı Atatürkçülük’te Bütünleşme Sempozyumu (Tebliğler)**.
- KÖKSAL Osman, “Osmanlı Devleti’nde Sıkıyönetimin Doğuşu ve İlk Uygulamaları”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:1, S:1, Şubat 2003, Ankara.
- KUÇURADİ, İonna, “İnsan Haklarından Devlet Kavramına”, **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, Hazırlayan: Cemal Güzel, Ankara, 2002.
- MIHÇIOĞLU, Cemal, “Çok Sanıklı Davalarla İlgili Bir Yöntem Sorunu: Yassıda Deneyi”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XXXVII, Eylül-Aralık 1982, No:3-4.
- NEZİROĞLU, İrfan, “Askeri Müdahaleler ve Birey Özürlü Sivil Toplum Örgütleri”, **Yeni Türkiye (Sivil Toplum Özel Sayısı)**, Yıl:3, Sayı:18, Kasım-Aralık 1997, Ankara.
- ONUR, İsmet, “Sıkıyönetim”, **Askeri Adalet Dergisi**, Yıl:9, Sayı: 36, İstanbul, 1965.
- ÖNDER, Ali Rıza, “Sıkıyönetim Mahkemelerinin Görev Sınırı”, **Adalet Dergisi**, Y.64, S:11, 1973.
- SAVCI, Bahri, “Türkiye’de Devlet Hayatında Askeri Mahiyetin ve Tesirin Seyrine Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XVI, No:3, Eylül 1961.
- SÜLKER, Kemal, “Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul.
- ŞENSOY, Naci, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sıkıyönetime Mütteallik Mevzuatı Üzerinde Sentetik Bir Deneme”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XIII, Sayı:1, İstanbul, 1947.
- ŞİMŞEK, Halil, “6-7 Eylül Olayları”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2, S:3, Bahar 2006.

- TANÖR, Bülent, “Sıkıyönetim”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.IV, İstanbul, 1982.
- TUNÇAY, Mete, “İstiklal Mahkemeleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.IV, İstanbul, 1982.
- TUNÇAY, Mete, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, C.IV, İstanbul, 1995.
- ÜSKÜL, Zafer, “Sıkıyönetim Bildirileri”, **Prof. Dr. İlhan Cemalcılar’ın Hatırasına Armağan (1933-1989)**, Eskişehir, 1990.
- ÜSKÜL, Zafer, “Sıkıyönetimin Yargısal Denetimi”, **I. Ulusal İdare Hukuku Kongresi**, II. Kitap, 1-4 Mayıs 1990, Ankara.
- ÜSKÜL, Zafer, “Türkiye’de Sıkıyönetim Uygulamaları Üzerine Notlar”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı:42, Yaz 1988.
- ÜSKÜL, Zafer, “Olağanüstü Hal”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.XIV, İstanbul, 1996.
- YAYLA, Atilla, “Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XLV, Ocak-Aralık 1990, No:1-4.
- YAZICI, Serap, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Anayasal Etkileri**, Danışman: Prof. Dr. Ergun Özbudun, AÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış doktora tezi), Ankara, 1995.
- YILDIZ, Nuran, “Demokrat Parti İktidarı (1950-1960) ve Basın”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.51, Ocak-Aralık 1996, No:1-4.
- YÖRÜK, Ahmet, “Terörizm ve Ekonomi”, **Türkiye’de Terörizm Dünü, Bugünü, Gelişimi ve Alınması Gereken Tedbirler**, (Bildiriler 10-11 Mayıs 2000), Ankara, 2003.
- YÜCEL, M. Serhan, “Menderes Dönemi (1950-1960)”, **Türkler**, C.XVI, Ankara, 2002.